

ÉVRÖNYV

26

KRIZA JÁNOS NÉPRAJZI TÁRSASÁG ÉVKÖNYVE 26.

A kötet megjelenését a

Készült
a Magyar Kormány
támogatásával

MINISZTERELNÖKSÉG
NEMZETPOLITIKAI ÁLLAMTITKARSÁG

BETHLEN GÁBOR
Alap

támogatta.

**Kriza János Néprajzi Társaság
Évkönyve
26**

**Korszakok, életművek,
események és eredmények
az erdélyi néprajzkutatásban**

Szerkesztette
Keszeg Vilmos
Szakál Anna

Kiadja a KRIZA JÁNOS NÉPRAJZI TÁRSASÁG
400162 Kolozsvár, Croitorilor (Mikes) u. 15.
telefon/fax: +40 264 432 593
e-mail: kriza@kjnt.ro
www.kjnt.ro

© Kriza János Néprajzi Társaság, 2018

Lektorálta:
dr. Tánzos Vilmos
dr. Ilyés Sándor

Borítóterv:
Szentés Zágon

Számítógépes tördelés:
Sütő Ferenc

ISBN 978-606-9015-09-4
ISSN 1841-3021

Nyomdai előkészítés, nyomtatás, kötés:
F&F International

Tartalom

Ajánló sorok 7

Kutatások, kutatói habitusok

Szakál Anna

„A mi magát a székel lére feleeresztését illeti [...] az minden esetre ha nincs is nehezebb, mint a prédikáció dolgozás, de oly nehéz van.” – Hitelesség, hamisítás, szövegalakítás

a *Vadrózsák* néhány meseszövegének példáján 11

Olosz Katalin

Diákgyűjtők az erdélyi és partiumi

magyar népköltészet feltárásában (1845–1990) 67

Filep Antal

László Gyula és Méri István öröksége.

A néprajz és a régészet együttműködésének példája 107

Tekei Erika

Romániai magyar népköltészeti kiadványok (1919–1947) 139

Séra László – Szacs vay Éva

A néplélek és a néprajz vonzalmában.

Az enyedi Berde család példája 171

Keszeg Vilmos

Mesék Balázs Ferenc életművében 205

Konsza Júlia-Johanna

Konsza Samu életpályája és munkássága 221

Gergely Zoltán

Gurka László életpályája és népzene kutatásai 257

Kutatástörténeti szintézisek

Bakos Áron

Tudománytörténeti vázlat a katonaság néprajzi kutatásához 271

Biernaczky Szilárd

Afrika az erdélyi művelődés történetében 315

Luka Éva

A népmesei hős halála és feltámadása Nagy Olga értelmezésében . . 341

Források, médiumok

Kicsi Noémi

Az aranykönyv mint reprezentatív-kompenzáló regiszter.

Farkas Jenő udvarfalvi református lelkész aranykönyv-bejegyzései . . 359

Deák Ferenc Loránd

Öregemberek Plugor Sándor rajzain 385

Életpályák, életművek

Czégényi Dóra (összeáll.)

Mitruly Miklós néprajzi bibliográfiája 433

Lapohos Sarolta Ildikó

Lapohos András életpályája 441

Kakas Zoltán – Fosztó László

Falvak, fák, kövek. Beszélgetés a Bao-Bao táborokról,

avagy egy mozgalom emléknymatai 447

Ajánló sorok

Kötetünk a romániai magyar néprajzkutatás történetéről tizenegyedik alkalommal, 2018-ban megszervezett konferencia előadásait tartalmazza. A Kriza János Néprajzi Társaság, a Babeş–Bolyai Tudományegyetem Magyar Néprajz és Antropológia Intézete, az Erdélyi Múzeum-Egyesület Bölcsészeti-, Nyelv és Történettudományi Szakosztálya, a Kolozsvári Akadémiai Bizottság Néprajzi és Antropológiai Szakbizottsága először 2008. október 18-án szervezett tudományos értekezletet a kolozsvári néprajzoktatás indulásának 110. évfordulója alkalmából. Az elmúlt évtized során a szervezők számára egyre nyilvánvalóbb lett a felhívások évről évre történő megismétlésének szükségessége és haszna. A tíz rendezvény előadásait hat vastok kötet tartalmazza, amelyek sorrendben az *Oktatás, kutatás, intézmények Kolozsvárt* (szerk. Czégényi Dóra – Keszeg Vilmos – Pozsony Ferenc, 2010), *A néprajztudomány története. Intézmények, kutatók, kutatások* (szerk. György V. Imola – Keszeg Vilmos – Tekei Erika, 2012), *Néprajzi intézmények, kutatások, életpályák* (szerk. Keszeg Vilmos – Szász István Szilárd – Zsigmond Júlia, 2014), *Néprajzkutatók, kutatások, reprezentációk* (szerk. Bakos Áron – Keszeg Vilmos, 2015), *Hagyomány és örökség a romániai magyar néprajzkutatásban* (szerk. Keszeg Vilmos – Virginás-Tar Emese, 2016), *Néprajzkutatás Erdélyben: intézmények, kutatói életpályák, mentalitások* (szerk. Keszeg Vilmos – Szakál Anna – Virginás-Tar Emese, 2017) címet viselik. A nyilvánvaló átfedések is jelzik, hogy az újabb és újabb rendezvények ugyanazt a szándékot követték. Nem a kutatástörténeti múlt kimerítését, feltárását, hiszen ez amúgyis hiú reménynek minősült volna. Inkább az ezzel a múlttal való együttélés szükségességét hangsúlyozták, a kutatástörténeti előzmények és eredmények, mentalitások és módszerek tudatosítását és értékesítését, a mai kutatásszemléletbe való beépítését kísérelték meg, újra és újra.

A jelen kötetben 16 előadás kéziratát szerkesztettük meg.

A Kriza János és munkatársai elérhető hagyatéka fölött időző Szakál Anna néhány konkrét példával az erdélyi folklórkutatás emblematikus és enigmatikus műve, a *Vadrózsák* szövegszelekción és -szerkesztési elveit szemlélteti. Az erdélyi és partiumi kutatások legavatottabb ismerője, Olosz Katalin a kollégiumok és iskolák irodalmi köreinek, tanárainak gyűjtésre ösztönző, a népi kultúra iránti érdeklődést és érzékenységet alakító hatását

tárja fel. *László Gyula és Méri István öröksége* címmel Filep Antal ezúttal is olyan emlékeit tárja fel, amelyek a tudós társadalom rejtett körülményeire, viszonyaira, feszültségeire vetnek fényt. Tekei Erika nemrégén lezárt átfogó munkájának egy részletét, az 1919–1947 között megjelent romániai magyar népköltészeti kiadványok áttekintését bocsájta az olvasók elé. Séra László és Szacsavay Éva privát forrásokat felhasználó írása példamutató kezdeményezés: azt vizsgálják, hogy a nagyenyedi Berde családban hogyan állandósult a paraszti és polgári kultúra iránti érdeklődés, amely a három testvér életművét változatos formában befolyásolta. Keszeg Vilmos az erdélyi szociográfiai irodalmat és a falu megreformálását jelentősen meghatározó Balázs Ferenc életművében követi végig a gyermekkori folklórélmények hatását. Konsza Júlia-Johanna újabb adatokkal egészíti ki és árnyalja a főként egyetlen kötete alapján számon tartott folklórgyűjtő tanár, Konsza Samu életpályáját és szerteágazó munkásságát. Ugyanez a szándék vezérli Gergely Zoltánt, amikor a közeli múltban élt és mégis a feledés homályába szorult Gurka László népzenekeutatókat foglalja össze.

Örömmel ajánljuk az olvasók figyelmébe Bakos Áron nagyvívi tanulmányát, amelyben a katonáskodás folklóráját, a katonafolklór kutatását foglalja össze. Akárcsak Biernaczký Szilárd meglepő tanulmányát az Afrika megismerését kezdeményezett, erdélyi és partiumi születésű személyiségekről. Luka Éva Nagy Olga meseértelmezésének egyik jelentős témájánál, a mesei hős meghalásának és feltámadásának motívumánál időzik el.

Kicsi Noémi egy, a társadalom megismerésében felhasználható forrástípust, egy egyházi aranykönyvet mutat be. Deák Ferenc Loránd tovább folytatja megkezdett kutatásait, amelyek képzőművészek életművéből tárja fel a társadalom és a kultúra esztétikai igényű művészi reprezentációját.

Kötetünk utolsó fejezete ez alkalommal is olyan közéleti személyek életművébe és -pályájába nyújt betekintést, akik hozzájárultak a népi kultúra iránti figyelem alakításához. Czégényi Dóra a kolozsvári tudományegyetem folklórtanára, Mitruy Miklós közléseinek jegyzékét állította össze. Lapohos Sarolta Ildikó a Mezőséget és a mezőségi szórványléletet közletről ismerő tanár, Lapohos András pályáját ismerteti. Fosztó László pedig azzal a Kakas Zoltánnak készített interjút, aki évtizedeken keresztül az ifjúság generációit nevelte a falu és a természet szeretetére.

Köszönjük munkatársaink közreműködését és olvasóink figyelmét.

A szerkesztők

Kutatások, kutatói habitusok

Szakál Anna

„A mi magát a székel lére feleresztését illeti [...] az minden esetre ha nincs is nehezebb, mint a prédikáció dolgozás, de oly nehéz van.”¹ –

Hitelesség, hamisítás, szövegalakítás a *Vadrózsák* néhány meseszövegének példáján²

Tanulmányomban azt vizsgálom, hogy milyen jellegű szövegalakítások figyelhetők meg a *Vadrózsák* meseanyagához kapcsolódóan, illetve azt is láttatni kívánom, hogy milyen jellegű meseszöveg-konceptciók léteztek a 19. század második felében, sokszor időben egymáshoz viszonylag közel.

A következőkben két mesetípushoz kapcsolható szövegváltozatokat, illetve az elsőhöz köthető gyűjtő személyét, szakirodalmi helyét és a népköltészeti gyűjtésben játszott szerepét vizsgálom. Az első típusnál (AaTh 545D*; *A borsókirály* + AaTh 1199A; *Az ördög és a kenyér*) négy, a *Vadrózsák*hoz köthető szövegváltozatot vontam be a kutatásba: az első a Lőrinczi Elek árkosi tanító lejegyezte meseszöveg, amely az ő 1856-os kéziratos kötetében maradt fenn, a második ennek a Kiss Mihály árkosi lelkész által 1862 körül készített átdolgozása, majd a harmadik a *Vadrózsák*ban (1863-ban) nyomtatásban megjelent meseszöveg (amely így magán viseli Kriza János beavatkozását), a negyedik pedig a *Székel Népköltési Gyűjtemény*ben (a továbbiakban: *SzNGy*) 1956-ban publikált szöveg, amelyen Kovács Ágnes meseközlési gyakorlatát lehet megfigyelni.

¹ Az idézet eredetileg Kiss Mihály Kriza Jánoshoz írt, 1862. május 22-i Árkosról küldött levelében szerepel (ld. Szakál 2012: 102).

² A szerzőt a tanulmány elkészítésének munkájában MTA Prémium Posztdoktori (2018–2020) ösztöndíj segítette. A szerző tagja az MTA-ELTE Lendület Történeti Folklorisztika Kutatócsoportnak (2018–2022). Külön köszönöm Gulyás Juditnak a szöveg elolvasására és véleményezésére szánt idejét. Megjegyzései, javaslatai beépültek a dolgozatba és nagyban segítettek a munkámat.

A második esetben (AaTh 851; *A talányfejtő királykisasszony*) adott egy Kiss Mihály kézírásában fennmaradt mese feltehetően az 1860-as évek elejéről, amelyet később felvettek a *Magyar Népköltési Gyűjtemény* (a továbbiakban: *MNGy*) III. kötetébe (1882) – ilyenformán ezen a mesén Benedek Elek átírása (és Arany László javítása³) érhető tetten. Ehhez tehetjük hozzá még azt a változatot, amelyet (közvetlen forrásaként Kriza Jánost továbbra is megnevezve) Benedek Elek a saját gyűjteménye számára mesélt újra a *Magyar Mese- és Mondavilágban* (1894).⁴

Lőrinczi Elek élete

Az elsőnek tárgyalt típus legkorábbi szövegének keletkezéstörténeténél, lejegyzőjénél érdemes hosszabban elidőzni. Ez a meseszöveg Lőrinczi Elek árkosi tanító címoldallal, tartalomjegyzékkel, helységnév- és időpont-megjelöléssel ellátott mesegyűjteményében maradt fenn. Innen tudjuk, hogy a leírás, a kötet rendezés (és talán a Kriza Jánosnak való elküldés) időpontja 1856 volt.⁵

Lőrinczi Elek édesapja a vargyasi iskolamester, Lőrinczi Mihály volt. Édesanyja Kelemen Juliánna papeány, kinek édesapja, idősebb Kelemen Benjámín székelyszentmihályi lelkészként és Székelykeresztúr köri esperesként szolgált és a székelykeresztúri kollégium építésének munkálataiban is kitüntette magát.⁶ Lőrinczi Elek 1821-ben született az iskolamesteri család második gyermekeként, s egy évvel bátyja után, 1828-tól már a székelykeresztúri Unitárius Kollégiumban folytatta tanulmánya-

³ Arany László javításairól egyedül Gyulai Pál emlékszik meg Kovács Jánoshoz írott levelében. A *MNGy* III. kötetének Kriza-meséivel kapcsolatban a következőt olvashatjuk: „Így bíztuk meg Benedeket a négy mese átírásával, melyeket aztán Arany László átnézett, itt-ott javított is rajtok s jegyzeteket írt hozzá a kötet végén.” (Ld. Szakál 2012: 240. 122. levél.)

⁴ A begépelte meseszövegek a tanulmány végén található mellékletben párhuzamosan egymás mellé rendezve olvashatóak.

⁵ A mesegyűjtemény címlapját ld. MTA Könyvtár és Információs Központ Kézirattár (a továbbiakban: MTA KIK Rt.) Irod. 4-r. 409/IV: 73.

⁶ A családról Borbáth Károly tájékozódott az anyakönyvekből, vö. Borbáth 1974: 447–448. (Az általa vizsgált anyakönyvek akkor Vargyason, az unitárius egyházközség tulajdonában, illetve a sepsiszentgyörgyi Állami Levéltárban [Direcția Județeană a Arhivelor Naționale Covasna, Egyházi anyakönyvek gyűjteménye 14/1. Árkosi unitárius egyházközség] voltak. Ld. Borbáth 1974: 451.)

it. Itt többek között a későbbi jeles történész-levéltáros Jakab Elek is évfolyamtársa volt, egyszerre iratkoztak be a kolozsvári kollégiumba 1836-ban.⁷ Lőrinczi Elek kolozsvári iskolatársa volt továbbá a történész Kőváry László és a Kriza János legkorábbi gyűjtőjeként ismert⁸ Ürmösi Sándor is. A kolozsvári Unitárius Kollégiumban mind a négyen tagjai voltak az olvasótársaságnak.⁹ 1844-ben a Tiboldi István távoztával megüresedő szentgericei tanítói helyre kapott meghívást. Ittléte alatt két tanévben is külső tagja volt a székelykeresztúri Olvasóegyletnek.¹⁰ Szentgericéről 1849-ben került iskolamesternek a kiemelkedően jó állomáshelynek számító árkosi ekléziához,¹¹ s itt tanított 1863-ban, 42 éves korában bekövetkezett haláláig.¹²

Borbáth Károlytól tudjuk, hogy Lőrinczi Elek 1850-ben, Árkoson kötött házasságot Barabás Judittal, akitől öt gyermeke született, s közülük háromnak Kiss Mihály árkosi lelkész és felesége, Barabás Julianna volt a keresztszüelője, míg a negyedik gyermeket Kiss Mihályék legkisebb leánya, Néria tartotta a keresztvíz alá (Borbáth 1974: 448). Lőrinczi Elek nemcsak Kiss Mihállyal volt komasági viszonyban, hanem az árkosi mesemondó Kóta Gyurka (valódi nevén Péterfi György¹³) unitárius harangozóval is (Borbáth 1974: 450). A komaság mellett az is tudható, hogy az unitárius templom, a papi, a tanítói és a harangozói telek egymás mellett helyezkedtek el, így a szomszédosági viszony is erősíthette a köteléket e három

⁷ Magyar Unitárius Egyház Kolozsvári Gyűjtőlevéltára (a továbbiakban: MUEKvGyLt.) Igazgatói Anyakönyv 1836: o.n.

⁸ Ürmösi Sándorral kapcsolatban vö. Szakál 2017a, 2017b.

⁹ Kolozsvári Akadémiai Könyvtár (a továbbiakban: KvAKT.) Ms. U. 1308: o.n. Az olvasótársasági tagság azért bírhat jelentőséggel, mert úgy tűnik, hogy az olvasótársasági munka és a népköltészeti gyűjtésben való későbbi részvétel között van összefüggés. Ezzel kapcsolatban vö. Szakál 2017c.

¹⁰ Hargita megyei Állami Levéltár (a továbbiakban: HmÁLT.) Fond 683. Nr. 20. A Sz: Kereszturi Unitar Gymnasiumbeli Olvasó Egylet Törvényes Könyve. 1845–65: o.n.

¹¹ Az ilyen összefoglaló megállapításokat elsősorban a MUEKvGyLt-ban található Az unitárius püspök iratai (a továbbiakban: UP Iratok) elnevezésű anyag 1832 és 1868 közötti dokumentumainak áttanulmányozása alapján teszem. Ennek tételes bizonyítása messze túlmutatna a jelen dolgozat keretein. (Az UP Iratok évrendezett anyag, az egyes éveken belül nincs kronológiai sorrend, a lapok nincsenek beszámozva.)

¹² Az életrajzi adatait ld. Szakál 2012: 321.

¹³ Borbáth Károly egyháztörténeti forrásokat felhasználó tanulmányában írta le azt is, hogy Péterfi György, miután elvette az elhalt harangozó, Kóta Mihály özvegyét, nemcsak annak feladatkörét vette át, de a falubeliek az elhunyt harangozó családnévén emlegették őt (vö. Borbáth 1974: 450).

unitárius egyházi személy között. Lőrinczi Elek és Kóta Gyurka után nem maradt fenn hármójuk kapcsolatára vonatkozó feljegyzés, de Kiss Mihályról tudjuk, hogy szerette, becsülte tanártársát. 1857-ben Székely Mózes püspökhelyettesnek egy részeges pap helyett a nagyon jó¹⁴ bölöni eklézsiába lelkésznek ajánlotta Lőrinczi Eleket. Az „extra! Zsebcedolá”-n Kiss a következőket írta: „Fő Tisztelendő ur! fogadja el egy ajánlatomat, mit még említettem volt, hogy t. i. a papságra teliesen képes Lőrinczi Eleket, az én mesteremet, azon papi sok téendőit igénylő Bölöni káplánságra, Máté urnak a szolgálatóli telies felmentésével, telies szolgálati kötelezettséggel nevezzék. Lőrinczi ezt rég érdemli, inkább, mint bárki más előléptendő a Tractusban. – Mihez nagy indokul adom, hogy Lőrinczi jó tanító ugyan, de az Árkosi szép, nagy, és népes templomban s Ecclában gyenge cantor gyenge orgonista. Szóval ő papnak százszor jobb. – Fogságom alatt is az Árkosiak az ő papkodásával anyira megváltak elégedve, hogy más szolgálattevő rendelt egyéneket mind egykedvűleg vették. – Ó az emberekkel is igen jól bánik” (MUEKvGyLt. UP Iratok, 1857).

Számos dolgot lehet kiolvasni ebből az egyetlen levélkéből. Az egyik az a tény, hogy Kiss Mihály fogsága alatt főképpen Lőrinczi segítségével működött az egyházközség. Kiss Mihályt 1849-ben csupán néhány hétre, 1854-ben fél évre zárták börtönbe – levelében feltehetően az utóbbira, a Makk-féle összeesküvés miatti fogságára gondolhatott (Sándor 1891: 93, Jakab 1887). Annak, hogy volt valaki, aki a pap távollétében is az emberek meglegedésére vezette az egyházközséget, az a jelentősége, hogy nem kezdtek el nyugtalankodni és új, állandó pap kinevezését kérelmezni, hanem türelmesen vártak a visszatérőre. Hogy ez nem volt egyértelműen mindig így, onnan tudjuk, mivel a szintén a *Vadrózsák* gyűjtőhálózatához tartozó unitárius lelkészt, Jánosfalvi Sándor Istvánt éppen akkor börtönözték be a szabadságharc után, amikor élete egyetlen olyan állomáshelyén (Homoródkarácsonyfalván) volt, ahol úgy tűnt, viszonylagos nyugalomban élhet a hívekkel.¹⁵ A fogsága ideje alatt mégis új papot neveztek ki helyette.

¹⁴ Általánosságban kijelenthető, hogy a nagyobb lélekszámú eklézsiák jobbnak számítottak, elsősorban azért, mivel biztosabban tartották el a lelkészüket, tanítójukat. Úgy vélem, emellett létezik egy olyan tendencia is, hogy a nagyobb, gazdagabb egyházközségek sokkal valószínűbben hívhattak magukhoz híresen jó egyházi személyeket, s így nagyobb eséllyel volt náluk jobb iskola, több írástudó, stb.

¹⁵ Székelykeresztúri Unitárius Egyházközség Levéltára (a továbbiakban: SzUEkLt.) Jánosfalvi Sándor István: Tudományos napló o.n.

Fontos Kiss Mihály levele azért is, mert minden esetben, amikor Kiss Mihály esperesként egy lelkészről beszélt (és ez általában valamennyi esperesre igaz volt), objektíven, kiegyensúlyozottan, és valamennyi szereplő érdekeit mérlegelve nyilatkozott meg. Vagyis, ha ő valakiről azt mondta, hogy a legérdemesebb egy jó lelkészi hivatal megnyerésére, és olyan személy, aki jó viszonyban van a híveivel, akkor biztosak lehetünk benne, hogy ez valóban így is volt. Azonban – mint sokszor – a püspök(helyettes), az esperes és a falu értelmesebb része is hiába szerette volna a bölöni lelkész, a részeges Máté István elmozdítását, és helyébe Lőrinczi Elek megválasztását, ez a terv – elsősorban a részeges pap jó kapcsolathálója miatt – meghiúsult.

Kiss Mihálynak még egy, Lőrinczi Elekét méltató nyilatkozata ismert, amelyet Lőrinczi halálát követően tett közzé a *Kolozsvári Közlöny* hasábjain. „A kiknek fáradalma és buzgalma a nevelés főérdekű pályáján, s ez által a nemzet és emberiség iránti érdeme bebizonyult, azok iránt az elismerés hála kötelességével tartozunk. Ilyen vala az árkosi unitaria eklezsia iskolatanítója Lőrinczi Elek, ki folyó hó 3-án tüdővész által a buzgón folytatott legnemesebb pályáról kiszóllítotték. Temetési ünnepélyét [!] a s.-sz.-györgyi országos sokadalom-napja daczára, a vidékről igen szép számmal egybeseregelt nép közelismerése, gyásztisztelgése s 130 számú iskolai tanítványainak nagyobbjai által kiállított hosszú páros sor lobogók bizonyíták, hogy közhasznu, közérdekű egyén mult ki. Az iskolai telket is különös ápolása és nevelése érdemdus nyomaival hagyá itt, a nemes gyümölcsfák rendezésének, derék fajainak és a telekhez képesti teljes számának öt hosszason dicsérendő emlékében, miknek előzsengéjét fájdalom! alig kóstolhatá meg. Ezenkívül az árkosi közönség telekkönyvét ő készíté el és vezeté mind eddig, mint ügyvezető, egykori tanár a Braszai urtól nyert földmérési és számtani ismeretei után. Több éveken át a közönség kebelében történt vásárok kötleveleit csaknem mind ő állítá ki, jó és tiszta fogalmu pennájával. Háromszéki unitárius egyházkörnyékünk papszéki ügyeinek ő vala egyik bizodalmas ügyvéde, kinek periratait szent székünk sokszor különös megelegetéssel, sőt gyönyörködve hallgatá ki” (Kiss 1863).

Ez a nyilatkozat ismét a fiatalon elhunyt, érdemdús tanító képét erősíti és árnyalja. A temetés leírása egyrészt Lőrinczi Elek közösségen belüli kedveltségét sejteti. Emellett kiderül belőle az is, hogy tanítóként nem kisebb feladatban kellett nap-nap után helytállnia, mint a valóban igen népes

árkosi gyülekezet 130 diákjának szimultán oktatása. Az árkosi gyülekezet kiválóságát (és feltehetően benne szeretett papjuk, Kiss Mihály irányító szerepét) az is jelzi, hogy nem emeltek szót tanítójuk ellen amiatt, hogy – ahogy előző levelében Kiss Mihály is említi – Lőrinczi Elek nem volt túl jó kántor és orgonista, hanem beérték azzal, hogy eredményes, jó iskolát tartott.¹⁶

Hogy mennyire volt valóban jó ez az iskola, ahhoz az árkosi iskolalátogatási jegyzőkönyv 1853 és 1863 között rögzített adatai nyújtanak némi eligazítást. Az egyik, ami ebből láthatóvá válik, s ami általánosan az egyik mérőeszköze lehet a tanítás hatékonyságának, hogy hány gyermek jár az iskolába, növekedik-e ez a szám, s az iskola vonzza-e a más vallásúakat. Lőrinczi Elek esetében ez a szám folyamatosan növekedést mutat (1853: 76 diák, 1854: 76, 1855: 85, 1856: 85, 1857: 92, 1858: 92, 1859: 96, 1860: 97, 1861: 104, 1862: 115, 1863: 130), s a legutolsó évben a 130 diákból már 27 tanuló volt más vallású, ami azt mutatja, hogy biztosan jó hírű iskolát tartott. A jegyzőkönyvnek¹⁷ a tanítóra vonatkozó szűkszavú, ám változatosan megfogalmazott megjegyzései egyértelművé teszik, hogy semmi kivetnivalót nem találtak a tanításában: „taníttás körüli sükeres szorgalma, gyümölcsös ügyekezete tették ki,” „nagyon jól képzett és szorgalmas egyén,” „szorgalmas, tevékeny.” A vizsga eredményére, a gyermekek előmenetelére vonatkozóan pedig a következő megjegyzések váltják egymást: „dicséretes eredmény,” „az eredmény dicséretes,” „az eredmény dicséretes, mint mindig.”¹⁸

Még az is kiderül ebből a jegyzőkönyvből, hogy Lőrinczi Elek 1863 márciusában éppen examen előtt halálozván el, nem tudta a diákokat le-

¹⁶ Ez egyáltalán nem volt általános, sőt a tanítók bevádolásakor az egyik elsődleges vádpont éppen az iskolamesterséggel általában együttjáró kántori és orgonista feladatok nem megfelelő ellátása – sok esetben csupán orgánumbeli képességek hiányában. Ez gyakran egy önmagába záruló kört alkotott az unitárius közösségeken belül, például a következőképpen: kis egyházközség, kevés fizetés → nem túl jó lelkész → rosszabb (képzetlenebb, műveletlenebb, részeges, stb.) tanító → rosszabb iskola → több bevádolás (gyakorta nem valódi indokkal, hanem pl. éppen a tanító énekhangja miatt) → sokkal kisebb figyelem a közösség részéről is a belső emberekre, egy jobb iskolára. Ezzel szemben: erősebb, gazdagabb egyházközség → jobb lelkész, jobb tanító → öntudatosabb hívek, akik tudják, milyen a jó iskola és megkövetelik, ha az nincs → bevádolás sokkal inkább a tanítás elmaradása miatt → igazi, értelmiségi vezető. Természetesen vannak kivételek is szép számmal, de tendenciaként, úgy vélem, meg lehet fogalmazni egy ilyen irányt (az UP Iratok alapján).

¹⁷ Az iskolalátogatási jegyzőkönyvet a kirendelt vizsgálóbiztosok (környékbeli lelkészek vagy az esperes) vezeti.

¹⁸ Vö. ehhez a bekezdéshez: Árkosi Unitárius Egyházközség Levéltára (a továbbiakban: ÁUEkLt.) Árkosi unitárius iskola-látogatási Jegyző könyv 1–6.

vizsgáztatni, ezért azt a kisebbek esetében a megözvegyült Barabás Judit, a nagyobbak esetében pedig Kiss Mihály tette meg.¹⁹ Ebből – úgy vélem – levonhatjuk azt a következtetést is, hogy azok a lelkészek, akik maguk is jó diákként kezdték életüket, s a műveltséget, a munkájuk precíz, igényes elvégzését lelkészként, tanítóként is fontosnak tartották, – az akkori lányoktatás lehetőségeihez képest – művelt feleséget választottak maguknak.

Visszatérve Kiss Mihály írására, elmondható az is, hogy az unitárius belső embereknek többnyire gazdálkodóként is helyt kellett állniuk és így fontos feladataik közé tartozott (ami vizitációk alkalmával, vagy egy belső ember áthelyezésekor gyakorta felmerülő kérdés volt) a telek megfelelő karban tartása, azon gyümölcsfák ültetése, gondozása, oltása. A fenti nyilatkozatból az olvasható ki, hogy – Kiss Mihályhoz hasonlóan, aki 1872-ben a volt gazdasági minisztertől, Szlávay Józseftől elismerő oklevelet is kapott (Boros 1889: 58–59; Sándor 1891: 97) – Lőrinczi Elek ebben is a közösség megelégedésére működött. S hogy ez az ő érdeme lehetett, és a fák nem elődjétől megörökölt, hanem maga ültette fák lehettek, abból gondolhatjuk, hogy Kiss Mihály szomorúan konstatálja, hogy azok csupán a közelebbi években fordulhattak termőre. További kiemelt feladata volt a belső embereknek – a vizitációk, bevádolások alkalmával szintén visszatérő kérdés – a jegyzőkönyvek és egyéb dokumentumok megfelelő vezetése. Látható, hogy Lőrinczi Elek többféle irattípust (telekkönyv, vásárok kötlevelei, periratok) is képes volt a szűkebb és a tágabb közösség legnagyobb megelégedésére vezetni. Sőt, Kiss Mihály megjegyzéseiből („különös megelégedéssel, sőt gyönyörködve” hallgatták „jó és tiszta fogalmu pennájával” készített szövegeit) arra is következtethetünk, hogy Lőrinczi kifejezetten szépen fogalmazott, megszövegezései feltehetően mind nyelvtanilag, mind stilisztikailag és külalakjukat tekintve is megfelelőek voltak – ami közel sem volt általánosnak mondható a tanítók között sem.

Mindezek után immár valamivel plasztikusabban áll előttünk egy kiváló egyházköztségben megbecsültségnek örvendő jó tanító (okos feleséggel), aki kiemelkedően jó viszonyban van a többi belső emberrel is, különösen papjával és esperesével, Kiss Mihállyal. Munkáját lelkiismeretesen végzi, és képességeihez mérten igyekszik mindenhol haszonnal működni. A hívekkel könnyen szót ért, íráskészsége kiváló.

¹⁹ ÁUEkLt. Árkosi unitárius iskola-látogatási Jegyző könyv 6.

A népköltési gyűjtő Lőrinczi Elek

Az életrajzi kitérő után térjünk vissza a folklórgyűjtő Lőrinczi Elekhez. Először meg kell említenünk egy olyan gyűjteményét, amely mindeddig nem volt ismert. Ez a MTA Kézirattárának egyik munkatársa, Gergely Pál hagyatékának részeként került a Kézirattárba és *Néprajzi gyűjtemény (Székely tájszógyűjtemény)* cím alatt katalogizálták.²⁰ A kézírás, illetve az összefűzött gyűjtemény bevezetőjének vizsgálata alapján (amely a mesegyűjteményhez hasonlóan egy *Figyelmeztetéssel* kezdődik) Lőrinczi Elekre ismerhetünk. Ahogyan azt a szöveg elején közölt datálásból megtudhatjuk, „e gyűjtemény példánya 1852^{beli}”, de másutt arról is értesülünk, hogy „a teljesebb gyűjtemény 1859^{ben} Pestre küldetett” s az „a tudos társaságnak át is szolgáltatott²¹” (MTA KIK Kt. Ms. 5088/168. címlap és belső címloldal).

Ismert, hogy ebben a korszakban a tájszavak gyűjtése – ahogy az a *Vadrózsák* esetében is látható – nem vált külön a folklórgyűjtéstől, sőt, többen (köztük maga Kriza János vagy Kiss Mihály is) a nyelvészet felől közelítettek a folklórműfajokhoz. Ez a fent említett gyűjtemény pedig azt is jelzi, hogy Lőrinczi Elek már az 1850-es évek legelején érdeklődéssel fordult e műfaj és általában a gyűjtés, lejegyzés, megőrzés kérdései felé. Ennél azonban számunkra fontosabb, hogy e gyűjtemény készítésének és a mesemondás iránti érdeklődésének ideje egybeesik, ugyanis a kéziratot füzet *Figyelmeztetés* című bevezetője ekként zárul: „Gyűjtő mesehallgatásból sok tájkifejezést jegyzett, azonban csak mint utazó szedte fel a szókat” (MTA KIK Kt. Ms. 5088/168: 1v). Ebből a rövid közlésből arra következtetnek, hogy Lőrinczi Elek már jóval 1852 előtt részt vett olyan alkalmakon, ahol mesemondás zajlott, s ennek során figyelt fel a tájszavakra, amiket le is jegyzett. Úgy vélem, a „csak mint utazó” kitétel azt jelenthette, hogy Lőrinczi Elek ezeken az alkalmakon csupán kívülállóként vett részt, vagy esetleg (amit kevésbé tartok valószínűnek) valamerre utazva került gyűjtéshelyzetbe. Amit azonban kétséget kizáróan meg tudunk belőle állapítani, hogy a mese (és tájszavak) iránti, az 1840-es évek végére, az 1850-es évek legelejére tehető érdeklődést 1852-re letisztázott,

²⁰ Gergely Pálról és a *Vadrózsák*ban betöltött szerepéről ld. Szakál 2016. Az újonnan előkerült kéziratot anyagról (és közte Gergely Pál hagyatékáról) ld. Szakál 2017d.

²¹ Ez a tájszógyűjtemény mindeddig nem került elő.

összefűzött, kész tájszó-, 1856-ra pedig egy ugyanilyen mesegyűjtemény követte. A mesekötetet Lőrinczi Elek Kriza Jánosnak küldte el, míg a tájszógyűjtemény egyik példányáról annyit tudunk biztosan, hogy az valahogyan Gergely Pálhoz került.²²

Kriza János és barátja, Kiss Mihály levélváltásának fennmaradt darabjaiból tudjuk, hogy valamikor 1856 és 1861 / 1862 között a mesegyűjtemény megérkezett Kriza Jánoshoz, aki azzal feltehetően csupán 1861 végén / 1862 elején kezdett foglalkozni, amikor világossá vált számára, hogy a mesék nem az ő elképzelései szerint kerültek lejegyzésre. Ezért azt visszaküldte Lőrinczinek átírásra. Kiss Mihály 1862. május 22-én azt írta Krizának, hogy a székelyesítésre visszaküldött mesék neki „maradának travestálásra,” mivel Lőrinczi „maga megvallja, hogy a valódi népies székelesítésnek nem tudna embere lenni. Ő egynek átöltöztetéséhez hozzá fogott, de nem másképp volt vele megnyomorodva, mintha egy etymologistának kidolgozásul rhetoricum exercitiriso²³ szabnának ki; úszott, s nem haladott, és a mit haladott, a se volt jól. Ő gyűjteni igen jó, és élénk ember, de a sajátos köznépi nyelvet nem szedegette volt begyibe: non existente (itt is) fundamentó, non est aedificatio.²⁴ Ő tehát örömmel hagyta reám az egész átdolgozási szerepet.”²⁵ A levél legvégén arról is hírt kapunk, hogy Lőrinczi Elek a mesegyűjtemény elkészítését követően sem hagyott fel a meseszövegek gyűjtésével, mivel ebben az 1862. májusi levélben Kiss Mihály azt írta, hogy „Lőrinczi még egy mesét ígért; én átöltöztetem s elküldöm.”²⁶ Tehát Lőrinczi Elek elfogadta, hogy meséi nem

²² Az, hogy Lőrinczi Elek kéziratot hagyatékát családja kiemelten kezelte volna, nem különösebben valószínű. Egyrészt amiatt, mert egy tanító hagyatéka a közvetlen környezetben nem tűnhetett kiemelten jelentősnek (ezért megőrzésre érdemesnek). Másrészt az is közrejátszhatott ebben, hogy az özvegyé lett papnéknak és gyermekeiknek rövid időn belül el kellett hagyniuk a papi telket az egyházi törvénykönyv szerint – Lőrinczi Elek felesége is kislányával a szülei házába költözött. (Az egyházi törvénykönyv szerint a halálozást követő Szent György napig el kellett hagyniuk a papi házat. Vö. MUEKvGyL. Az Unitárius vallás közönség Egyházi Törvényei 35. és 449. Canon.) Így sokkal valószínűbbnek látszik, hogy Gergely Pál ezt a gyűjteményt is más, Krizához köthető dokumentumokkal együtt szerezte meg.

²³ rhetoricum exercitiriso: 'retorikai gyakorlat'

²⁴ non existente (itt is) fundamentó, non est sperabilis edificatio (lat.) 'nem létező alapon, nem remélhető építmény sem'

²⁵ Kiss Mihály levele Kriza Jánosnak. Árkos, 1862. május 22. Ld. Szakál 2012: 101.

²⁶ Kiss Mihály levele Kriza Jánosnak. Árkos, 1862. május 22. Ld. Szakál 2012: 102.

felelnek meg tökéletesen Krizának, és folytatta a gyűjtést úgy, hogy komája elvégezze helyette az átalakítás munkáját.

Faragó József 1967-es tanulmányában Lőrinczi gyűjteményének tartalomjegyzéke alapján azonosította a *Vadrózsákban* Lőrinczi Elek mesegyűjteményének szövegeit, és megállapította, hogy a *Vadrózsákba* bekerült árkos mesék nagy többsége feltehetően Lőrinczi Elek szövegén alapult (Faragó 1967: 54–56). Faragó József ekkor úgy tudta, hogy Lőrinczi Elek gyűjteménye elveszett, annak csak a címlapja és a tartalomjegyzéke található meg abban a szöveganyagban, amely az MTA pincéjéből került elő.²⁷ Nincs okunk kételkedni abban, hogy Faragó József valóban nem tudott a gyűjtemény meglétéről, de néhány furcsa körülményt itt rögzítenünk kell. Tanulmányában Faragó fotómásolatban közli a Lőrinczi-féle gyűjtemény tartalomjegyzékét és a címlapot, amelyen már ott szerepel a kéziratári számozás,²⁸ tehát a másolat a bekötött könyvről készült. Ha pedig erről készült a másolat, akkor aki a másolatot készítette, tudhatta, hogy a Lőrinczi-gyűjtemény a következő oldalakon folytatódik. Tudjuk azt is, hogy Kovács Ágnes (aki feltehetően elkészíthette a fényképmásolatot Faragó Józsefnek) a *Székely Népköltési Gyűjtemény* számára legépeltetett legfontosabb 85 meséről²⁹ egy másodpéldányt eljuttatott Faragó Józsefnek Kolozsvárra.³⁰ Ezek között három Lőrinczi Elek-mesének ott kellett szerepelnie³¹ – azonban feltételezzük, hogy a kolozsvári változathoz Kovács Ágnes talán nem csatolt jegyzeteket, így a mesék (Faragó József számára) nem voltak gyűjtő szerint azonosíthatóak. Különös továbbá az (a más kutatók szövegeire való reflektálatlanság) is, hogy Kovács Ágnes 1982-es cikkében úgy elemzi Lőrinczi Elek és Kiss Mihály meseszövegeit, hivat-

²⁷ „Van a hagyatékban egy magános levél.” Faragó 1967: 49–51.

²⁸ A felvételen is látszódik, hogy a 73 és a 73v. oldalakról készült a felvétel. Vö. Faragó 1967: 50; MTA KIK Kt. Irod. 4-r. 409/IV: 73–73v.

²⁹ Vö. Néprajzi Múzeum Etnológiai Archívum (a továbbiakban: NM EA) 19035/A-D.

³⁰ Ezt a tényt 1974-es tanulmányában Faragó József is említi, ahol a következőképpen fogalmaz: „A hagyaték rendezése után [tehát 1956 körül – Sz. A.] a nyolcvanöt legjelentősebb népmeséről, valamint a fontosabb levelekről Kovács Ágnes gépelt másolatot volt szíves hozzám eljuttatni. Ezeket a másolatokat használtam másfél évtizeden át, mígnem 1968-tól fogva a hagyatékot Budapesten személyesen is tanulmányozhattam.” Faragó 1974: 442. 3. lj.

³¹ Mivel a (feltehetően) jelenleg a Kolozsvári Folklorarchívumban lévő példányt nem volt módomban tanulmányozni, így bizonyosan nem tudom, hogy mit tartalmaz, csak feltételezem, hogy ugyanazt, mint a Budapesten, a Néprajzi Múzeum Etnológiai Archívumában őrzött példány. Az ebben szereplő mesék adatai is megtalálhatóak a Domokos Mariann által készített, jól áttekinthető táblázatban. (Vö. Domokos 2007: 201–208.)

kozva Faragó 1967-es cikkére is, hogy se nem említi, se nem hívja fel a figyelmet arra, hogy ő a Faragó által elvesztettnek hitt gyűjtemény szövegeiről beszél. Ebből a tanulmányból ezt tulajdonképpen csak a beavatott és nagyon figyelmes olvasó³² értheti meg (Kovács 1982: 37. 14. lj.).

Úgy vélem, a korábban említett 1967-es tanulmányában Faragó József téved, amikor Lőrinczi Elek gyűjteményéről úgy beszél, mint egy „sajtóra kész népmesegyűjtemény”-ről, amelynek keletkezésének éve alapján a helyét is kijelöli: Erdélyi János és Gaal György magyarul megjelenő kötetei között (Faragó 1967: 51). Véleményem szerint semmi sem indokolja, hogy Faragó József a gyűjtőt és szövegeit olyan kontextusba helyezze, mintha a gyűjtemény „a mostoha könyvkiadási viszonyok folytán, s ráadásul Lőrinczi teljes vidéki-falusi elszigeteltsége miatt [...] nem foglalhatta el az őt megillető helyet a népmesekiadványok sorában” (Faragó 1967: 51). Tény, hogy nincs olyan forrás a kezünkben, amely egyértelműen kimondaná, hogy Lőrinczi Elek nem szánta önálló kiadásra gyűjteményét, azonban ismert Kiss Mihály (már idézett) Krizához küldött levele, amelyben úgy fogalmaz, hogy „Lőrinczi ugyan a *te számodra* a népmeséknek egy tömöt [!] gyűjteményét állítottaki [!]”³³ Ebből arra lehet következtetni, hogy Lőrinczi sem önálló kiadásra gondolt, hanem tudta, hogy anyagát a *Vadrózsák* nagy olvasztókemencéjébe önti bele. Egyértelműen kijelenthető tény továbbá az is, hogy ekkor postázás / átadás előtt a különböző gyűjtéseket gyakorta rendezték összefűzött, akár címlappal ellátott füzetekbe, amelyekben az egyes szövegeket megszámozták. Ilyen füzetek Tiboldi Istvántól és Kiss Mihálytól is maradtak fenn, de feltehetően Péterfi Sándor vagy Ürmösi Sándor is így küldte el gyűjteményeit Kriza Jánosnak.³⁴

³² Sajnos, magam sem ezzel a szemmel – azaz nem a meseszövegek felől közelítve a gyűjtőhálózathoz – olvastam ezt a tanulmányt, így egyszer meglepve „fedeztem fel” az akadémiai kéziratok között, hogy megvan Lőrinczi Elek mesegyűjteményének nagy része. Valamivel később kezbesültem azzal, hogy ezt Kovács Ágnes már régen leírta. (A figyelmetlenségem nyomát ld. Szakál 2012: 101. 184. lj.)

³³ Kiss Mihály levele Kriza Jánoshoz. 1862. május 22. Ld. Szakál 2012: 101. [kiemelés tőlem]

³⁴ Vö. pl. MTA KIK Kt. Irod. 8-r 178/III. Tiboldi István gyűjteménye (de általában bármely Tiboldihoz kapcsolható szövegegyüttes hasonlóan nézett ki); MTA KIK Kt. M. Nyelvtud. 4-r. 102. 15. tétel (zöld számozás) Kriza János tájszógyűjteménye (tulajdonképpen Kiss Mihály *Vadrózsába való* címmel elkészített, különböző műfajokat magában foglaló, összefűzött, kész gyűjteménye); MTA KIK Kt. Irod. 4-r. 409/IV. 1–8v. Kriza János gyűjteménye (ezeken a lapokon Péterfi Sándor gyűjteményének első darabja található); NM EA 10697 1–13. Kiss Mihály és Ürmösi Sándor gyűjtései. (*Mesék és Elbeszélések* cím alatt Ürmösi mesegyűjteményének első darabja.) De ilyenek például a későbbiekben a Folklore Fellows-gyűjtések is. (Vö. a NM EA-ban található beküldött gyűjteményeket.)

Lőrinczi Elek a gyűjteményét tehát Krizának, Kriza Kiss Mihálynak küldte el, Kiss Mihály pedig feltehetően az átírt szövegekkel együtt Krizának küldte vissza.³⁵ Az, hogy Kiss Mihály követte az átírásban Lőrinczi Elek gyűjteményét, abból is látszik, hogy a Kiss Mihály-féle számozás teljesen azonos a Lőrinczi Elek-félével.³⁶

Amikor 1982-es tanulmányában Kovács Ágnes Kriza János szövegalkotási stratégiáját elemzi annak érdekében, hogy bizonyítsa Kriza népmeséinek „hitelességét,” úgy tekint Lőrinczi Elekre, mint *rossz gyűjtőre*. Ő az, Tiboldi Istvánnal együtt, akinek – Kovács Ágnes szerint – „Gaal György akkoriban megjelent mesegyűjteménye volt a példaképe, amelyet Kazinczy Gábor és Toldy Ferenc rendezett sajtó alá” (Kovács 1982: 36). S mint magyarázatképpen hozzászói: „Toldyéknek az volt a felfogása, hogy a nép felemelésének egyik eszköze a népköltési szövegek irodalmivá tétele.”³⁷ Kriza János ezt az eljárást a népmeseszövegek meghamisításának érezhette, és visszaküldte a gyűjtőknek a meséket »visszaszékelesítésre«, székely nyelven való átfogalmazásra. [...] Lőrinczi Elek sem tudott székely nyelven mesét mondani, átadta hát meséit faluja papjának, Kis [!] Mihály unitárius lelkésznek. Kis Mihály felesége, Barabás Júliánna helybeli gazdálkodó leánya segítségével székely nyelvre fordította Lőrinczi irodalmi nyelven megírt meséit” (Kovács 1982: 36). Míg tehát Faragó József Lőrinczi Eleket „a *Vadrózsák* egyik legkiválóbb gyűjtője”-ként (Faragó 1967: 59) Erdélyi János mellé kívánta helyezni annak érdekében, hogy „elégítelt szolgáltatson” (Faragó 1967: 57) neki, addig Kovács Ágnes Lőrinczit mint *rossz gyűjtőt* elutasította.

Úgy vélem, hogy egyik eljárás sem vezet helyes irányba; magam amellett kívánok érvelni, hogy számos kérdést lehet felvetni és megválaszolni egy *jó(nak)* és egy *rossz(nak tartott) gyűjtő* esetében is, ha sikerül ezt az oppozíciót elhagynunk. A fentiekhez röviden csupán néhány megjegyzést

³⁵ Ezt feltételezhetően az magyarázza, hogy Kiss Mihály láttatni akarta azt a szöveget is, amelyet átírt. Hasonló megoldással találkozunk még a MTA KIK Kt. Nyelvtud. 4-r. 102. más tételénél is, amikor Kriza János kérdéseire Kiss Mihály egy másik lapon azonos sorrendben felel, s ekkor is visszaküldi Krizának az eredetileg számára postázott lapot is.

³⁶ Vö. MTA KIK Kt. Irod. 4-r. 409/IV. 31–72; 73–110. Kriza János gyűjteménye (ezeken az oldalakon: Kiss Mihály és Lőrinczi Elek meseszövegei).

³⁷ Ennek eredetéhez vö. Gyulai Pál *Két ó-székely ballada* című cikksorozatának második részét, amelyben Gaal György népmesegyűjteményének magyar kiadása kapcsán mond véleményt Kazinczy Gábor és Toldy Ferenc szövegközlési elveiről és népköltészet-felfogásáról (Gyulai 1862).

fűznék. 1. Lőrinczi Elek esetében egyetlen forrás sem utal arra, hogy ismerte volna Gaal gyűjteményét. 2. Ha ismerte volna, ezt nem rossz gyűjtősége, hanem inkább kulturális érdeklődése, tájékozottsága bizonyítéka-ként kellene elkönyvelnünk. 3. Kriza János egyik legközelebbi barátja és gyűjtője, Gálffy Sándor is azt írta levelében, hogy ezt a gyűjteményt is meg kívánja szerezni, mielőtt mesegyűjtésbe fogna.³⁸ 4. Gaal mesegyűjtéseiről alig tudunk valamit, de a legutóbbi (kéziratokon alapuló) kutatások azt mutatják, hogy Kazinczy Gábor és Toldy Ferenc minimálisan írták át a meseszövegeket.³⁹ 5. Az eddig feltárt források alapján Kriza János soha sem használta a *meghamisítás* szót, s magam nem tartom valószínűnek, hogy azt gondolta volna, hogy Lőrinczi meghamisította a meséket. (De általában is merésznek tartom az olyan kijelentéseket, amelyek források nélkül emberek le nem írt gondolatairól határozottan nyilatkoznak.) 6. Mindenképpen elgondolkoztató az is, hogy a megfogalmazásból úgy tűnik, mintha Kiss Mihály átíró tevékenységét Kovács Ágnes Kiss Mihály feleségének paraszti származásával kívánná-próbálná legitimálni.⁴⁰ Miért is van erre szükség? Mi lenne, ha kiderülne, hogy ennek a generációra visszamenően kiváló lelkészi családból származó, eminens tanuló, fiatalon esperessé választott Kiss Mihálynak például zongorája⁴¹ is volt otthon, hogy fuvolázni és gitározni is tudott és szeretett (Sándor 1891: 94), vagy, hogy „kevés pap ült többet íróasztal mellett, mint ő. Szeretett tanulni s tudott írni” (Boros 1889: 58)? Mert akkor nem lehetett volna annyira nyugodtan kijelenteni, hogy „Kiss Mihály maga is kora színvonalán álló népmesegyűjtő – ma úgy mondanánk: jó, népi ízű mesemondó – volt” (Kovács 1982: 39)? Azt nem tudjuk kideríteni, hogy felesége milyen

³⁸ „A leginkább szeretnék Nép meséket gyűjteni, de nem vagyok biztos a gyűjtésben, míg a Gál, Merényi, s masok Népmesés gyűjteményeiket meg nem kerithetem – pedig bár 20at gyűjthetnék olyant, mint a *Halhatatlanságra vágyó királyfi* ez aztán megérdemlené a figyelmet, s dicséretére válnék bár kinekis.” Vö. Gálffy Sándor levele Kriza Jánoshoz. Demeterfalva, 1865. január 12. Ld. Szakál 2012: 166.

³⁹ A Gaal-szövegeket kiadásra előkészítő Havay Viktória szíves szóbeli közlését ezúton is köszönöm.

⁴⁰ Ugyanezt figyelhetjük meg az Arany család mesegyűjteményénél is, ahol Kovács Ágnes és Sáfrán Györgyi Arany Jánosné tette meg a mesék forrásának, ahol a mesék „hitelességét” Ercsey Julianna műveltségbeli hiányosságai, paraszti származása és törvénytelen születése legitimálta volna. Ennek módjáról és a gondolatmenet megkérdőjelezéséről ld. Domokos – Gulyás (szerk.) 2018: 59–61.

⁴¹ Vö. pl. az 1854-es elfogatásának történetében a zongorába rejtett iratot (Jakab 1887: 416).

eredménnyel végezte el a helyi iskolát,⁴² de magam úgy vélem, Barabás Julianna méltó párja lehetett műveltségben is Kiss Mihálynak.⁴³ Ez alapján pedig semmiképpen sem illik bele az analfabéta paraszti mesemondó sokáig ideáltipikusnak tartott eszményébe.

Felvethető továbbá még az a kérdés is, hogy vajon kinek a meselejegyzései őrizték meg Kóta Gyurka meséit, Kiss Mihályéi, aki tudvalevőleg a felesége segítségével írta át a Lőrinczi-meséket, vagy Lőrinczi Elekéi, akinek a gyűjtési módszeréről nincsenek adataink. De azért, források hiányában is – úgy vélem – érdemes felvetni azt, hogy vajon nem lehetséges-e, hogy Kóta Gyurka meséi olyanok voltak, ahogy Lőrinczi Elek rögzítette azokat.

Egy mese változatai⁴⁴

Lőrinczi Elek és Kiss Mihály esetében az itt közlésre kiválasztott⁴⁵ meseszöveg *A Diák, kit erőszakkal kiralya tettek / A Diákot erővel királyá teszik* című mese.⁴⁶

⁴² Az árkosi iskolalátogatási jegyzőkönyv 1853-ban kezdődik, más, korábbi jegyzőkönyvről pedig nincs tudomásom. (Úgy tűnik, hogy Árkoson az 1840-as évek előtti időszakra vonatkozóan semmilyen irat sem maradt fenn.) Barabás Julianna 1819-ben született, így az 1820-as évek iskolalátogatási jegyzőkönyveiben lenne esély arra, hogy neve előforduljon. (Azonban sok esetben nem vezették be egyesével a gyermekek nevét és eredményét a jegyzőkönyvekbe, így annak megléte sem jelentené azt, hogy biztosan többet tudunk Kiss Mihály feleségének tanulmányi előmeneteléről.)

⁴³ Sándor János írásában Barabás Julianna műveltségéről nem számolt be. A házaspár egymáshoz való viszonyának leírásakor a hangsúlyt Barabás Julianna gazdaságban, háztartásban betöltött szerepére fektette (vö. Sándor 1891: 96–97).

⁴⁴ A magyar nyelvű szakirodalomban viszonylag kevés számú olyan írást találunk, amely konkrét meseszövegek alakulástörténetével foglalkozik. A teljesség igénye nélkül ld. Kovács 1961b, 1982; Nagy 2015; Gulyás 2010, 2011, 2014. Ebbe a sorba kíván illeszkedni jelen tanulmány is.

⁴⁵ Összehasonlításra olyan meseszöveget választottam, amely Lőrinczi Eleknél és Kiss Mihálynál is teljesen (nem töredékesen) szerepel, amely belekerült a *Vadrózsákba*, s amelyet később a *SzNGy*-be is beválogatta Kovács Ágnes. Mindezen kritériumnak egyedül *A Diák, kit erőszakkal kiralya tettek* című mese felelt meg. (Vö. ehhez a mellékletben megtalálható táblázatot a mesecímekkel és a lejegyzőkkel-közzétevőkkel.)

⁴⁶ AaTh 545D* (*A borsókirály*) + AaTh 1199A (*Az ördög és a kenyér*) (MNK 2. 1988: 314; MNK 5. 1982: 340–346.); ATU 545D* (*The Pea King*) + ATU 1199A (*Preparation of Bread*) (ATU 1. 2004: 317–318; ATU 2. 2004: 71; Köhler-Zülch 1993; Schott 2003.) Az AaTh 545D* (*A borsókirály*) típusába tartozó tündérmese szűzsége a következő: Egy dologtalan legény talál egy borsószemet az úton, és elképzei, hogy borsótermesztéssel

A két variánst összehasonlítva kijelenthetjük, hogy Kiss Mihály Lőrinczi Elek meseszövegeinek átírásakor tökéletesen követte Lőrinczi cselekményvezetését, egyetlen epizódot vagy motívumot sem hagyott ki. Az esetek többségében a szavakat, kifejezéseket is megtartotta, csak azoknak a mondatban elfoglalt helyén, vagy az igeidőn, a szóalakon változtatott. A mese kezdete így néz ki kettejük szövegeiben:

[LE] Utazni mene egy Diák, s mint egy mezőbe menne valami hüvellyeiből ki pattogott szép borsó szemekre bukkan – eszibe jut hogy ő azoknak mint szegény legény jó hasznát veheti, különben is apja néki azt mondotta volt tanátsul hogy ha az uton valamit, mi egy bolhánál többet ér talál, vegye fel – tehát ő azokat fel szedi, s bé teszi zsebébe –

[KM] Útra ment a deák, s a mind a mezőbe ment, talált valami kipatogzott borsószemekre; gondolta, hogy azoknak hasznát veheti, mett ő szegén legény; hiszen az apja azt es tanácsolta vót neki, hogy a mi többet ér egy bolhánál, azt ha találja, vegyefel. Felszedte hát a borsót, s a zsebibe rakta. –

Lőrinczi Elek feltehetően valamivel bőbeszédűbben képzelte el a mesét, mint Kiss Mihály, legalábbis bizonyos, Kiss Mihálynál megfigyelhetőek minimális összevonások, de ilyenkor sem hagy ki egyetlen elemet, jellemző szófordulatot sem.

mennyire gazdaggá válhatna. A királytól a termése számára hordókat kér. A király, mivel gazdagnak véli, feleségül adja hozzá a lányát. Mikor a király veje vagyonát látni óhajtja, egy hálás szellem megsegíti a legényt. A Kriza János által kiadott változat invariáns a magyar nyelvterületen; a mese Dél- és Délkelet-Európában (románoknál, erdélyi szászoknál, görögöknél) a legelterjedtebb.

Az AaTh 1199A (*Az ördög és a kenyér*) típusába tartozó rászedett ördög mese szüzséje szerint az ördög meg akarna szerezni valamit, de a kenyér megállítja: akkor mehet tovább, ha kiállja mindazt, amit ő. A kenyér elmondja szenvedésének történetét, ahogyan elvetett magból kenyérré lett. Az ördög nem hajlandó ugyanezt elszvenedni, távozik vagy megpukkad. A típusnak magyar nyelvterületen 13 változata ismert, a legkorábbi a *Vadrózákban* közölt szöveg.

[LE] Meg jelenik reggel a napfeljöttivel a hét fejü sárkány is a vár kapunál, de a mint azon bé akarna menni meg szollítja ötöt a czipo – Hó! nem szabad e várba az én engedelmem nélkül bé menni, mert e várnak én vagyok most az öre –
A ki csak ugyan bé akar menni annak is csak azon föltétel alatt lehet bé mennie ha ki álja mind azon próbákat a miket én kiállottam.

[KM] Mikor a nap bútt fel, a hétfejü sárkány a várkapura ment, de őt a czipó így szólítottameg: Hó! itt én vagyok az őrző, ide az én engedelmem nélkül nem bé! ha bé akarsz menni, előbb ki kell állanod azt, a mit én kiállottam! –

Esetenként Kiss Mihály egyes szavakat mással cserélt fel, ilyen pl. mikor a „diák” Lőrinczinél a „bűbajos királyné”-val találkozik, Kiss Mihálynál a „deák” a „kuruzsos királyné”-val, vagy a mese elején Lőrinczi leírásában a diák „ügyes, csinos”, ki „a vacsora felett különösen ki tűntette miveltségétis,” Kiss Mihálynál a „deák jól nezettki, helyesen beszélt, s ügyesen viselte magát.” Lőrinczinél a diák felesége „szülői halála után” lett a két ország királyává, Kiss Mihálynál „apóssa s anyóssa halála után.” Míg Kiss Mihálynál „felköt a deak” a „reggeli ebéd”-hez, addig Lőrinczinél „fel kél a diák a reggelizés”-hez.

Úgy gondolom, az már Kiss Mihály tréfára mindig kész kedvének és/vagy saját hozzáköltésének köszönhető, hogy amikor a diák a megszegyenülés előli szökésre gondol, akkor Kiss Mihály változatában ennek célja is készen áll: „visszamenyek a kolégyomba.” Mivel, teszi hozzá Kiss Mihály: „A deakköntöst soha sem hatta el magától.” A mese hagyományos zárlatát pedig („ha meg nem holt máigis él” / „ha meg nem hót, ma es uralkodik”) Kiss Mihály megtoldotta még egy mondattal: „Ha tudnám, hogy ilyen szerencsésen járok, mind az a deák, én es a mái szentséges nap béállanék deáknak!” Lőrinczi Eleknél mindezek, a kollégiumi életre utaló részek hiányoznak.

Kovács Ágnes legalább két helyen fogalmazott meg véleményt, elemezte röviden Kiss Mihály meseszövegeit. Az egyik helyen annak a meggyőződésének adott hangot, hogy „mint Faragó József megállapította, ugyanattól a mesemondótól, Kóta Gyurka időrendű árkosi harangozótól, akitől Lőrinczi is gyűjtött volt, hihetőleg ő is meghallgatta ugyanazokat a szövegeket, s ennek a segítségével fogalmazta újra a Lőrinczitől már egyszer leírt meséket” (Kovács 1961a: 262). Ez a kijelentés több helyen

sántít. Azt ekkor még nem tudhatta Kovács Ágnes, hogy Faragó József is könnyen azonosult a mesemondásról alkotott prekoncepciókkal, miszerint egy derék mesemondónak öregrendűnek kell lenni, holott – miként Borbáth Károly források segítségével megállapította – Kóta Gyurka 1856-ban, Lőrinczi gyűjteményének létrejöttkor mindössze 31 éves volt (Borbáth 1974: 450). Azonban ennél érdekesebb, hogy Faragó éppen az ellenkezőjét állítja annak, amit Kovács Ágnes itt megfogalmaz. Faragó úgy véli, hogy mai szemmel nézve Kissnek kötelező lett volna magát Kóta Gyurkát meghallgatnia a Lőrinczi-mesék átírása közben, „de vajon meghallgatta-e?” – teszi fel a kérdést. „Aligha.” (Faragó 1967: 60) – jelenti ki Faragó, s ezt azzal magyarázza, hogy Kiss Mihály maga említi leveleiben, hogy felesége volt segítségére a mesék megszövegezésében. Én ezt azzal egészíteném ki, hogy – bár töredékannyira sem értek a mesékhez, amennyire Kovács Ágnes bizonyosan értett – számomra a párhuzamosan olvasható meseszövegek alapján kizártnak tűnik, hogy ez két elmesélés eredményeképpen létrejött két külön szöveg lenne. Sokkal inkább tűnik Kiss Mihály meséje egy határozott mesekonceptió jegyében, az először keletkezett mese ismeretében és tiszteletben tartásával létrehozott szövegnek. Az természetesen bizonyos, hogy Kiss Mihály is ismerhette a mesét, sokszor hallotta Kóta Gyurkát mesélni, és tudta, hogy a harangozó „hogyan szokott” mesélni, milyen bevett formulái vannak, de a meseátírás miatt bizonyosan nem jegyezte le újra a mesét.

Ha a Kiss Mihály-féle változatot hasonlítjuk össze a *Vadrózsákban* megjelent szöveggel, akkor megállapíthatjuk, hogy Kriza János szinte alig változtatott azon. A változtatások szinte kizárólag a helyesírást érintették: az *ly*-t minden esetben javította *j*-re (pl. *kiráj*, *hejjes*, *kirájfju*), a teljes hasonulásokat ejtés alapján írta át (pl. *gondolattya*, *tuggyák*, *tutta*, *menny*), a kettőzött mássalhangzónak csak az első tagját kettőzte (pl. *moczcant* helyett *mocczant*, *esszekeresgélte* helyett *esszekeresgélte*), intervokális helyzetben a geminációt írásban is jelölte (pl. *véllekedett*, *utánna*), a *sárkányból* nála következetesen *sárkán* lett, az *asztánból osztán*, a *találból tanál*. A legnagyobb változtatás, amit ebben a szövegben találtam, a Kiss Mihálynál gyakori *mond* igealak *azt mongyára* való átírása, a deák, aki „jól nezett ki”, Krizánál „jóforma legén vót”, illetve amikor a cipőkészítésbe avatja be a kuruzsos királyné a diákot, Kiss Mihálynál „azt hónap regerre, mikor a hétfejú sárkán megérkezik, tétesd_ki a várkapuba”, míg Krizánál azt „hónap ecczerre” kell kivetetni. Ez utóbbi természetesen lehet

akár nyomdahiba is. Összegezve tehát azt mondhatjuk, hogy Kriza János változtatásai csupán apró stiláris, a tájnyelvi jelleget jobban tükröző módosítások, javítások voltak.

Kovács Ágnes a *Székely Népköltési Gyűjtemény* utószavában megfogalmazta az általuk⁴⁷ alkalmazott átírási elveket (Kovács 1956: 454). Ebből kiderül, hogy a kötetben elhagyták „a fonetikai jelzéseket”, a korabeli helyesírás sajátosságait (pl. a *cz*-t), a köznyelvi ejtéstől való eltérés jelölését olyankor, ha a székely ejtés azonos (pl. *kiráj, eggy*), az ejtésbeli pongyolaságot, ha a fonetikai jel elhagyásával zavarólag hatna (pl. *akkó*). Ha egy címet „túláságosan hosszúnak ítéltünk, vagy a mese hangjától túláságosan elütőnek,” akkor azt módosították. Ez történt ennek a mesének a címével is, így lett belőle *A deákból lett király*. Alapvetően a fent jelzett elvek mentén alakult a szöveg Kovács Ágnes kezén, azonban néhány más jellegű változtatást is regisztrálhatunk. Ezek némelyike csupán azt mutatja, hogy Kovács Ágnes nem a kéziratot használta következetesen, hanem egyes helyeken átvette Kriza János javításait (ilyen pl. a *jóforma legén* a Kiss Mihály által használt *jól nezettki* alak helyett), az *az naptól fogva* (az *az napságtól fogva* helyett) vagy a *tanál* (a *talál* helyett)). Másutt kevésbé érthető, hogy miért változtatta meg a szavakat (pl. az *elkészítettéből elkészítette* (ahol ezzel már a cselekvés elvégzőjének a személye is megváltozik) vagy az *egyszerből eccer* (mikor a tendencia eddig éppen ezek a helyesírási alakok átalakításának szándékával érvényesült). Egyetlen szöveg alapján nem lehet messzemenő következtetéseket levonni, de ez a néhány következtelenség is mindenképpen arra figyelmeztet, hogy a *Vadrózsák* egy esetleges kritikai kiadása nem kerülheti meg a többi kiadvány, s ezek között is elsősorban a SzNGy alapos vizsgálatát.

A következőkben egy másik mesetípus három szövegváltozatát vizsgálom meg hasonló szempontok alapján, hogy azután összegezve igyekezzünk megállapításokat megfogalmazni. A *talányfejtő királykisasszony* első változata szintén egy Kiss Mihály lejegyzésében fennmaradt szöveg (NM EA 10697: 48–53), a második a *Magyar Népköltési Gyűjtemény* III. kötetében „Kriza János hagyatékából” megjelöléssel 1882-ben közölt

⁴⁷ Nem tudjuk pontosan, hogy Kovács Ágnes egyedül, vagy Gergely Pállal közösen dolgozta-e ki a szövegközlési alapelveket. Az általa írt utószóban többes szám első személyben fogalmaz, így – újabb, ezt cáfoló forrás előkerüléséig – úgy tekintünk a kötetre, mint amelynnek két szöveggyógyítója volt.

szöveg,⁴⁸ a harmadik pedig Benedek Elek *Magyar Mese- és Mondavilágában* 1894-ben megjelent szövegváltozat (MMMV II. 1894: 48–53).⁴⁹

Gyulai Pál 1901 elején Kovács Jánoshoz (Krizsa János vejéhez) küldött levelében a következőképpen emlékszik vissza a (Gyulai Pál és Arany László által szerkesztett) *MNGy* III. kötetének készítésekor történt meseválogatására: Arany László „kevés használhatót talált bennök [ti. a *Vadrózsák*-hagyatékban⁵⁰], mert részint ismert mesék voltak, részint pedig kevés becsűek.” Végül négy mesét kiválogatott a Benedek Elek által már átnézett anyagból, „s abban állapotunk meg, hogy a kissé dagályos előadást egyszerűsíteni kell s erre Benedek alkalmas lesz.”⁵¹

Ha egymás mellé helyezzük Kiss Mihály (a *Vadrózsák* megjelenése után legfeljebb húsz évvel már) „kissé dagályos”-nak bélyegzett előadását, Benedek Elek kísérletét a mese egyszerűsítésére, illetve Benedek Elek maga nevének megjelentetett szövegét, akkor azt láthatjuk, hogy amikor Benedek Elek a *MNGy* számára átdolgozta Kiss Mihály meséjét, az epizódokat megtartotta, a mese cselekményszövése nem változtatott, de egy-egy motívumot betoldott. Általában elmondható, hogy Benedek Elek már itt sem törekedett Kiss Mihály meséjének tökéletes megtartására, azt csupán szerkezeti vázként használta, amelyre ő a saját mesemondói stílusában újra felfűzte a mesét. Benedek Elek meséje éppen feleolyan rövid lett, mint Kiss Mihályé volt. Ekkor a fő célja a sűrítés, tömörítés, a pergőbb cselekménybonyolítás elérése lehetett.

⁴⁸ A mese szövegét ld. *MNGy* III. 1882: 339–342, az idézett megjegyzést: *MNGy* III. 1882: 342.

⁴⁹ AaTh 851 (*A talányfejtő királykisasszony*) (MKN 4. 1984: 172–174.); ATU 851 (*The Princess Who Cannot Solve the Riddle*) (ATU 1. 2004: 478–480; Goldberg 2003.)

Az AaTh 851 típuszámú (*A talányfejtő királykisasszony*) novellamese rövid szüzséje a következő: A királyfi feleséget szeretne. A királykisasszony kihirdeti, hogy ahhoz megy feleségül, aki megfejthetetlen találós mesét ad fel. A királyfi hű szolgájával útra kel. A királyné/szolgálólány által a királyfi italába kevert méregből a szolga megalkotja a megfejthetetlen találós mesét. A megfejtést tudakozó hercegnek több alkalommal éjjeli látogatást tesznek. Az ezek során a királyfinál hagyott köntösökből a szolga újabb megfejthetetlen mesét alkot. A királykisasszony feleségül megy a királyfihoz.

A típusnak a Magyar Népmese Katalógus hat változatát tartja számon. Eszerint az első ismert változata az, amely a *MNGy* III. kötetében jelent meg. A mesében szereplő rejtvényt találós mese formájában további három helyen közölték. Nemzetközileg jól ismert, széles körben elterjedt típus.

⁵⁰ Ezt részletesebben vö. Olosz 2013: 41–55.

⁵¹ Gyulai Pál levele Kovács Jánoshoz. Budapest, 1901 elején. Szakál 2012: 240.

Bizonyos esetekben azonban Kiss Mihály hosszabb meseszövegében kifejtettebbnek, jobban előkészítettnek tűnik egy-egy esemény. Ilyen az, amikor a mese kezdetekor Kiss Mihály hosszasan ecseteli a királyleány gonoszságát: „De be kevés vót vélle, lelkém! belé es vót mán szokva az átkozott, hogy égy embérfeket csak annyinak nézett, mind égy verébfeket; akármerre járt, akárkivel találkozott, min’ csak aval dicsekédett. Úgy és megvütte az ijettit mindénféle embérnek, hogy sénkí fia sem mert még csak arrafelé és menni.” Ezzel előkészítette a mese zárlatát, amelyben a tanácsstagok súlyos ítélete is érthetőbbé válik: „A mit keresett a kirájléán, mégkapta; mett a tanács urak azt itélték, hogy az ojan fajtalan léán nem érdémés, hogy az apja halála után az országot ő igazgassa; fejít vették, s ő lett a századik, a kinek a feje a karó hégýibe hágott. Ha 99 feje lett vóna és, mégérdemélte vóna, hogy mind égytől égyigét leüssék, ha ő nem sajnálta annak a 99 ártatlan éfiúnak a fejjével jáczodni, csak azért, hogy ő híres léányjá vájjék.” A végkifejlet kettejüknel kis mértékben szintén eltér. Míg Kiss Mihálnál először megvárják az öreg király halálát, majd az ország hívja meg a királyfit királyuknak, addig Benedek Eleknél az öreg király azonnal fiává fogadja a főhőst és át is adja neki az országát. Abban azonban közös mindkét változat, hogy az a királylány halálával zárul, ami invariáns ebben a típusban.⁵²

A fent vázoltak alapján Kovács Ágnesnek az a kijelentése is megkérdőjelezhető, hogy Kiss Mihály a „szűkszáví mesemondók” (Kovács 1982: 37) közé tartozna, akiknek szövegeiben meglátása szerint „egyetlen fölösleges szó, mással felcserélhető kifejezés sincsen” (Kovács 1982: 38). Ez szerinte „különösen akkor tűnik ki, ha Benedek Elek átdolgozásaival⁵³ hasonlítjuk össze” (Kovács 1982: 37). Úgy vélem, ez a meseszöveg mindennek ellentmond.

Megfigyelhető az is, hogy Kiss Mihály ennek a mesének a megszövegezésében a korábban Kriza Jánosnál leírt lejegyzési elvekhez áll közel. Ide tartozik az, hogy tudatosan átírja az *ly-t j-re*, vagy kiejtés szerint írja le az írásban nem jelölt teljes hasonulást, illetve jelöli a zárt *é-t*. A tudatosságra utal egyrészt az, hogy a korábban tárgyalt mesénél mindezt nem tette (he-

⁵² Vö. Berze Nagy 1957. II: 378–381; MNK 4. 1984: 172–174; Goldberg 2003.

⁵³ A fenti kijelentése kapcsán hivatkozott irodalmakban (Kovács 1974, 1977) csupán a mesemondó, meseíró Benedek Elekről esik szó, az ő mesealakítását elemzi Kovács Ágnes, de szövegeket nem hasonlít össze ténylegesen.

lyette Kriza János alakította át ilyenre a mesét), másrészt az, hogy egyes esetekben ebben a mesében is elvétí az átírást.⁵⁴ Ez a megfigyelés esetleg a későbbiekben, más adatokkal egybeolvasva segítheti a szövegek datálását, mivel ez alapján elképzelhetőnek tűnik, hogy ezt a meseszöveget Kiss Mihály később (esetleg a *Vadrózsák* megjelenését követően?) jegyezte le és küldte el Krizának.

Ha e szövegek mellé helyezzük a Benedek Elek saját gyűjteménye számára újramesélt szöveget, akkor látható a különbség aközött, amikor Kiss Mihály szövegét váznak tekintette és alapvetően követte és aközött, amikor a maga elgondolása szerint mesélte újra azt. Utóbbi esetben Benedek Elek kihagyott epizódokat, betoldott fordulatokat, megváltoztatott motivációkat, s így egy még rövidebb, még sűrűbb, s befejezésében pozitív végkicsengésű mesét hozott létre. Míg az *MNGy* számára készített mesében a kérőket igen szűkszavúan írja le („Sokan megpróbálkoztak már velem, de senki se ment semmire.”), addig a *MMMV*-ban ezt sokkal képszerűbben, plasztikusabban jelenítette meg („Jöttek is hát mindenfelől szerencsét próbálni, hercegek, grófok, bárók, válogatott cigány legények, de bizony, ha jöttek, karóba is került a fejük.”)

Benedek Elek szívesen használt olyan mesei fordulatokat, amelyek Kiss Mihály meséjében nem fordultak elő. A mese kezdete Kiss Mihálynál még nem tartalmazott mesei formulát: „A világ annyi kirájléánról beszél, hogy az ember assem tuggyva, meik másik; hanem még és kiválólag a többi közül vót écczér a régi üdőbe egy ojan kirájléány, a ki tiszta tátos vót, a kinek sènki sem tudott ojan találos mesét mondani, hogy azt ki nem találta vóna.” Az *MNGy*-ben ezt Benedek Elek a következőképpen alakította át: „Volt egyszer heted-hét országban is tul egy olyan táltos király leány, a ki minden találos mesét kitalált, de az övéit nem tudta kitalálni senki.” A *Magyar Mese- és Mondavilágban* a mesekezdő formula még közelebb áll a később általánossá válthoz: „Hol volt, hol nem volt, de valahol mégis volt, volt egyszer egy királykisasszony, aki olyan találos meséket tudott feladni, hogy azokat senki a világon ki nem találta, de neki adhattak fel akármilyen nehezet, kitalálta mind.”

Hasonlóképpen Benedek Elek *MNGy*-beli változatában a királyfi olyan volt, hogy „a napra lehetett nézni, de rá nem.” A *MMMV*-beli mesében

⁵⁴ Az 51. oldalon a király kivételesen ly-vel szerepel. Az 53. oldalon kiolvasható az áthúzott szó, és eredetileg „Maradjon a hirivel!” szerepelt, ezt írta át „Maraggyon a hirivel!”-re.

ugyanez a királykisasszony leírásánál szerepel: „Szép volt a királykisasszony, hogy a napra lehetett nézni, de rá nem.”

A *MMMV* meséjéből kimaradt a döglött varjúk megsütése és nem a királyfi és a táltos szolgálja csatlakozott a zsványokhoz és kínálta meg őket szándékosan a mérgezett varjúval, hanem a zsványok támadták meg őket, vették el mindenüket (köztük a varjúkat is), és így azok önhibájukból pusztultak el. Ebből az 1894-ben megjelent változathól teljesen kimaradt a szolgálok küldésének jelenete, a királykisasszony pedig már a mese kezdetétől úgy jelent meg, mint aki bár nagyon „el is bizakodott az eszében”, de megbánta ezt, és már férjhez szeretne menni, így nem búsult, hogy a találós mesét meg nem oldhatja. Ennek megfelelően a mese zárlatában nem karóba húzták a királynőt, hanem (miként a típus többi variánsában is) örömmel lett a királyfi felesége, beismerve saját vereségét. Ez utóbbi változtatás példa lehet arra is, hogy miként próbálta Benedek Elek megszelídíteni, a gyermekolvasók (és felnőtt vásárlók) elvárásaihoz igazítani a meseszöveget.

Összegzés

Végezetül még egy utolsó Kovács Ágnes-kijelentést szeretnék újragondolni ezen mesék alapján. A Kiss Mihály és Marosi Gergely meséiben végrehajtott Kriza-javítások kapcsán meglátásait összegezve, Kovács Ágnes azt írja, hogy „túlzásnak kell minősítenünk Horger véleményét: Kriza nem kerekítette ki a paraszti mesemondók által elmondott meséket sem, mert erre nem is volt szükség” (Kovács 1982: 44). Én mindebben valami egészen mást látok, mint Kovács Ágnes (aki talán túlzottan is meg akarta védeni Krizát egy nem létező támadástól). Egyrészt tényként kijelenthetjük, hogy Kriza János Kiss Mihály meseszövegeibe csak a helyesírás szintjén nyúlt bele.⁵⁵ A Kovács Ágnes (Kovács 1956: 452, 1982), Faragó József (Faragó 1974), Domokos Mariann (Domokos 2008) által kiválónak tartott Marosi Gergely meseszövegeit Kriza már jobban átírta.⁵⁶ Lőrinczi Elek vagy Tiboldi István meséi esetében pedig tudjuk, hogy azokat mindenképpen át szerette volna írni / íratni.

⁵⁵ Ezt a megállapítást valamennyi fennmaradt mese alapján fogalmaztam meg.

⁵⁶ Magam ezt nem ellenőriztem, Kovács Ágnes megállapításaira hagyatkozom. Vö. Kovács 1982: 39–44. (Bár azt, hogy Kriza ezeket a javításokat „hosszas töprengés után” végezte csak el, nem nagyon értem, hol láthatta a szövegben Kovács Ágnes. Vö. Kovács 1982: 44.)

Mindebből én arra következtetek, hogy Kriza János meséről alkotott felfogása nem volt azonos azzal, amit a 20. századi folkloristák a *Vadrózsák* szövegeiről és gyűjtőiről gondoltak. Véleményem szerint Kriza János meséről, vagy tágabban általában a gyűjtésről alkotott felfogásában is talán Kiss Mihály volt az egyetlen igazi társa. Feltevésem szerint Kiss Mihály és Kriza János elképzelése teljesen megegyezett arról, hogy hogyan, mit kell gyűjteni, milyen szöveget lehet megjelentetni, vagy jelen esetben, hogy miként nézzen ki egy kiadásra előkészített meseszöveg. Ezért nem volt, amit javítson Kriza János Kiss Mihály meséin. S hiába jegyezte oda Marosi Gergely a mesemondó nevét, hiába tűnik úgy, hogy helyszíni lejegyzést végzett, a végeredmény, ha jó is volt, de nem volt egészen Kriza elképzelése szerint való: finomítania kellett, bele kellett írnia, kicsit át kellett alakítania. Így nem tudok egyetérteni Kovács Ágnessel, aki szerint Kriza Marosi meséit „tartotta gyűjteménye legjobb darabjainak” (Kovács 1956: 452). Az pedig, ahogy Tiboldi István vagy Lőrinczi Elek küldték be a meseszövegeket, még kevésbé felelhetett meg a Kriza által elképzelt ideális mese-megszövegezésnek, ezért dönthetett ezek átírása mellett. Annak ellenére, hogy Tiboldi István is feltehetően helyszíni lejegyzést végzett és nagyrészt paraszti mesemondóktól gyűjtött. Tehát nem tartom túlzásnak azt, amit Horger mondott:⁵⁷ Kriza valóban olyanra szeretne volna átírni a meséket, hogy szép mesék jöjjenek létre, azaz olyanok, amelyek az ő elképzelése szerint szépek. Ez azonban nem mond ellent annak, hogy úgy véljük, a legtöbb mesegyűjtő arra törekedhetett, hogy szép meseszöveget alkosson: legalábbis olyat, ami az ő elképzelésük szerint az volt. S ha innen nézzük, akkor teljesen lényegtelen, hogy Marosi Gergely, Kiss Mihály, Lőrinczi Elek, Tiboldi István vagy más gyűjtő meséivel, gyűjtéseivel, személyével foglalkozunk, mert minden egyes gyűjtő egy-egy újabb kontextust fog kirajzolni a gyűjtőhálózatról, s tágabban a 19. századi népköltészeti gyűjtésekről, azaz arról, hogy kik, miért, hogyan gyűjtöttek és milyen szövegeket tartottak szépnek, azaz lejegyzésre érdemesnek.

Az *MNGy*-ben közölt szöveg is – úgy vélem – ugyanezt erősíti: ami az 1860–1870-es években Krizáék felfogása szerint szép szöveg volt, az az

⁵⁷ Horger 1908: 456.: „Kriza meséiben éppen úgy ki van kerekítve és meg van stilizálva esztétikai szempontok szerint az elbeszélés népi anyaga, mint pl. Merényi vagy Arany László meséiben. A különbség csak annyi, hogy míg Merényi zsiros népiességgel, Arany László pedig irodalmi nyelven, addig Kriza kedves székely nyelvjárásban írta meg a maga meséit. [...] Lehetetlenség, hogy a nép embere ilyen minden ízében kikerekített mesét tudna mondani.”

1880-as években⁵⁸ Arany Lászlónak, Gyulai Pálnak és Benedek Eleknek dalgályos előadásnak tűnt. Benedek Elek sem szeretett volna mást, mint szép szöveget létrehozni. Azonban az, ahogyan ő konstruálta meg a szövegeit, és ami az 1880-as években elfogadható volt, az 1890-es években Arany László vagy később Katona Lajos számára már nem volt megfelelő (vö. Arany 1894, Katona 1899). A mesekonceptiók pluralitása, párhuzamos egymás mellett élése az, amit, úgy vélem, a későbbiekben érdemes volna vizsgálni a 19. századi gyűjtemények kapcsán, kritikai kiadások létrehozásával.

Irodalom

Arany László [r.-- szignóval]

1894 [Ism.] Magyar Mese-és Mondavilág. Ezer év meseköltése. Meséli Benedek Elek. Első kötet. Buda-Pest, 1894. Az Athenaeum kiadása. *Budapesti Szemle* LXXX. (216) 473–478.

ATU

2004 Uther, Hans-Jörg: *The Types of International Folktales. A Classification and Bibliography*. I. *Animal Tales, Tales of Magic, Religious Tales, and Realistic Tales with an Introduction*. II. *Tales of the Stupid Ogre, Anecdotes and Jokes, and Formula Tales*. III. *Appendices*. (FFC 284–286.) Suomalainen Tiedeakatemia, Helsinki.

Berze Nagy János

1957 *Magyar népmesetípusok*. I–II. A bevezető tanulmányt írta és a tudományos szerkesztést végezte: dr. Banó István. Baranya megye Tanácsának kiadása, Pécs.

Borbáth Károly

1974 Adalékok a székely népmesék gyűjtésének történetéhez. In: Molnár István – Bucur, Nicolae (szerk.): *A Székelykeresztúri Múzeum 25 éves évfordulója ünnepi tudományos ülészakán elhangzott tanulmányok és közlemények 1971 októberében*. Hargita megye Szocialista Művelődési és Nevelési Bizottsága – Székelykeresztúri Múzeum, Miercurea Ciuc – Csíkszereda, 445–454.

⁵⁸ Feltehetően 1881-ben történt a mesék átírása. Benedek Elek megbízásának datálásához vö. Olosz 2013: 45–46.

Boros György

1889 Kiss Mihály. (Arczképpel.) *Unitárius Közlöny* III. (1) 57–59.

Domokos Mariann

2007 Kriza János mesegyűjtése és a Vadrózsák. In: Ambrus Vilmos – Schwarz Gyöngyi (szerk.): *Változó folklór. Tanulmányok Verebélyi Kíncső tiszteletére*. ELTE BTK Folklore Tanszék, Budapest, 195–209.

2008 Mesemondók és mesegyűjtők a 19. században: Marosi Gergely és mesélői. In: Gulyás Judit (szerk.): *Tanulmányok a 19. századi magyar szövegfolklórról*. ELTE Folklore Tanszék, Budapest, 242–278.

Domokos Mariann – Gulyás Judit (szerk.)

2018 *Az Arany család mesegyűjteménye. Az Arany család kéziratos mese- és találgogyűjteményének, valamint Arany László Eredeti népmesék című művének szinoptikus kritikai kiadása*. MTA BTK – MTA KIK – Universitas Kiadó, Budapest.

Faragó József

1967 Lőrinczi Elek árkosai népmesegyűjtése. *Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények* XI. (1) 49–60.

1974 Marosi Gergely székelykeresztúri népmesegyűjtése a *Vadrózsák* számára. In: Molnár István – Bucur, Nicolae (szerk.): *A Székelykeresztúri Múzeum 25 éves évfordulója ünnepi tudományos ülészakán elhangzott tanulmányok és közlemények 1971 októberében*. Hargita megye Szocialista Művelődési és Nevelési Bizottsága – Székelykeresztúri Múzeum, Miercurea Ciuc – Csíkszereda, 431–444.

Goldberg, Christine

2003 Rätselprinzessin. In: Brednich, Rolf Wilhelm (Hrsg.): *Enzyklopädie des Märchens: Handwörterbuch zur historischen und vergleichenden Erzählforschung*. de Gruyter, Berlin–New York, Bd. 11. 286–294.

Gulyás Judit

2010 Szövegalkotási eljárások a népmese kiadás során. A „Rózsa elfelejti Ibolyát” mesetípus nagyszalontai kéziratos és kiadott variánsai. In: Szemerkenyi Ágnes (szerk.): *Folklór és nyelv*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 313–334.

2011 Hitelesség, hamisítás, textualizáció. A Benedek Elek meséi kapcsán kialakult vita. In: Benedek Katalin (szerk.): *A népköltészet terített asztalánál*. Benedek Elek emlékülés 2009. december 4–5. MTA Néprajzi Kutatóintézete, Budapest, 25–46.

- 2014 Erdélyi János meseértelmezéséről. *Irodalomtörténeti Közlemények* CXVIII. (5) 629–653.
- Gyulai Pál
1862 Két ó-székely ballada. *Szépirodalmi Figyelő* II. 2. félév (13) 193–197.
- Horger Antal
1908 *Hétfalusi csángó népmesék*. (Magyar Népköltési Gyűjtemény X.) Athenaeum, Budapest.
- Jakab Elek [a. szignóval]
1887 Kiss Mihály, árkosi unitárius esperes politikai fogsága. *Keresztény Magvető* XXII. (6) 415–416.
- Katona Lajos
1899 Az «apokryph» mesék dolgában. *Ethnographia* X. (2) 172–176.
- Kiss Mihály
1863 c.n. [Nekrológ Lőrinczi Elek halálára] *Kolozsvári Közlöny* VIII. (32) 126.
- Kovács Ágnes
1956 Utószó. In: Kriza János: *Székely Népköltési Gyűjtemény*. Összesítő válogatás a kiadott és kéziratot hagyatékból. A verses részt Gergely Pál, a meséket Kovács Ágnes gondozta. Magvető Könyvkiadó, Budapest, II. 447–456.
- 1961a Kriza János meséi. In: Kriza János: *Az álomlátó fiú. Székely népmesék*. Magyar Nők Országos Tanácsa – Móra Ferenc Könyvkiadó, Budapest, 259–266.
- 1961b Benedek Elek és a magyar népmesekutató. *Ethnographia* LXXII. (3) 430–440.
- 1974 Meséinek nyelve. In: Lengyel Dénes: *Benedek Elek*. Gondolat, Budapest, 117–137.
- 1977 A 20. században rögzített magyar népmeseszövegek 19. századi nyomtatott forrásai. (Benedek Elek: Magyar mese- és mondavilág I–V.) *Népi Kultúra – Népi Társadalom* IX. 139–188.
- 1982 Kriza János népmeséinek hitelessége. In: Kriza Ildikó (szerk.): *Kriza János és a kortársi eszmeáramlatok*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 33–46.
- Köhler-Zülch, Ines
1993 Der gestiefelte Kater. In: Brednich, Rolf Wilhelm (Hrsg.): *Enzyklopädie des Märchens: Handwörterbuch zur historischen und vergleichenden Erzählforschung*. de Gruyter, Berlin–New York, Bd. 7. 1069–1083.

MMMV II.

1894 Benedek Elek: *Magyar Mese- és Mondavilág*. II. Athenaeum, Budapest.

MNGy III.

1882 Arany László – Gyulai Pál (szerk.): *Magyar Népköltési Gyűjtemény* III. *Székelyföldi gyűjtés*. Gyűjtötték: Kriza János, Orbán Balázs, Benedek Elek és Sebesi Jób. Athenaeum, Budapest.

MNK 2.

1988 Dömötör Ákos (szerk.): *A magyar tündérmesék típusai. AaTh 300–749*. MTA Néprajzi Kutató Csoport, Budapest.

MNK 4.

1984 Benedek Katalin (szerk.): *A magyar novellamesék típusai. AaTh 850–999*. MTA Néprajzi Kutató Csoport, Budapest.

MNK 5.

1982 Süvegh Veronika (szerk.): *A magyar rászédett ördög-mesék típusai. AaTh 1030–1199*. MTA Néprajzi Kutató Csoport, Budapest.

Olosz Katalin

2013 Történet egy százötven évig készülő könyvről. In: *Vadrózsák. Erdélyi néphagyományok*. Második kötet. Kriza János és gyűjtői körének szétszórta hagyatékát összegyűjtötte, szerkesztette, bevezető tanulmánnyal és jegyzetekkel közzéteszi Olosz Katalin. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 17–89.

Nagy Ilona

2015 [2007] A Grimm testvérek mesegyűjteményéről. In: Gulyás Judit (szerk.): *A Grimm-meséktől a modern mondáig. Folklorisztikai tanulmányok*. L'Harmattan – MTA BTK Néprajztudományi Intézet, Budapest, 15–63.

Sándor János

1891 Kiss Mihály egyházi író és két hasonnevű előde. *Keresztény Magvető* XXVI. (2) 82–99.

Schott, Sebastian

2003 Qual des Brotes (Flachses). In: Brednich, Rolf Wilhelm (Hrsg.): *Enzyklopädie des Märchens: Handwörterbuch zur historischen und vergleichenden Erzählforschung*. de Gruyter, Berlin–New York, Bd. 11. 93–96.

Szakál Anna

- 2012 „Így nőtt fejemre a sok vadrózsa...” *Levelek, dokumentumok Kriza János népköltészeti gyűjtőtevékenységének történetéhez.* A szétszórtodott kéziratos anyagot összegyűjtötte, sajtó alá rendezte, bevezető tanulmánnyal és jegyzetekkel közlésezi Szakál Anna. (A Magyar Unitárius Egyház Kolozsvári Gyűjtőlevéltárának és Nagykönyvtárának kiadványai, 6; Kriza Könyvtár) Kriza János Néprajzi Társaság – Magyar Unitárius Egyház, Kolozsvár.
- 2016 Aszfaltolvasztó kazánba hányt, szalonnasütéskor elpusztult, nyirkos pincében megpenészedett Kriza-kéziratok nyomában. Kísérlet a Gergely Pál konstruálta legenda lebontására. In: Keszeg Vilmos – Virginás-Tar Emese (szerk.): *Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 24. Hagyomány és örökség a romániai magyar néprajzkutatásban.* Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 9–42.
- 2017a A „lankadatlan fűrgő szorgalmú” Ürmösi Sándortól a „szegény, szerencsétlen” Ürmösi Sándorig. – Kriza János legkorábbi ismert gyűjtőjének életpályája. I. *Egyháztörténeti Szemle XVIII.* (2) 41–66. [A hozzá tartozó mellékletek: <http://www.uni-miskolc.hu/~egyhtort/>]
- 2017b A „lankadatlan fűrgő szorgalmú” Ürmösi Sándortól a „szegény, szerencsétlen” Ürmösi Sándorig. – Kriza János legkorábbi ismert gyűjtőjének életpályája. II. *Egyháztörténeti Szemle XVIII.* (3) 42–96.
- 2017c A Kolozsvári Unitárius Kollégium olvasóköreinek létrejötte, összetétele és hatása az erdélyi szervezett folklórgyűjtés megindulására. In: Keszeg Vilmos – Szakál Anna – Virginás-Tar Emese (szerk.): *Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 25. Néprajzkutatás Erdélyben: intézmények, kutatói életpályák, mentalitások.* Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 99–126.
- 2017d Források Kriza János gyűjtőhálózatának kutatásához. *Nyelv-és Irodalomtudományi Közlemények LXI.* (1) 7–28.

Archivális források

ÁUEkLt. = Árkosi Unitárius Egyházközség Levéltára

Árkosi unitárius iskola-vizsgálati Jegyző könyv 1853-ban kezdve.

HMÁLt. = Hargita megyei Állami Levéltár (Direcția Județeană Harghita a Arhivelor Naționale)

Fond 683. Gimnaziu Unitarian Cristuru Secuiesc I. Seria documente Nr. 20. A Sz: Kereszturi Unitar Gymnasiumbéli Olvasó Egylet Törvényes Könyve. 1845–65. [ehhez illesztett évenkénti névsorokkal és számadásokkal]

KvAKt. = Kolozsvári Akadémiai Könyvtár (Biblioteca Academiei Române, Filiala Cluj-Napoca)

Ms. U. 1308. Az Olvasó Egylet tagjainak névsora 1833 évben. [1870-ig]

MTA KIK Kt. = MTA Könyvtár és Információs Központ

Irod. 4-r. 409/IV. Kriza János gyűjteménye. Mesék, találós mesék, versek és népdalok.

Irod. 8-r 178/III. Tiboldi István gyűjteménye

M. Nyelvtud. 4-r. 102. 15. tétel (zöld számozás) Kriza János tájszógyűjteménye

MUEKvGyLt. = Magyar Unitárius Egyház Kolozsvári Gyűjtőlevéltára

Igazgatói Anyakönyv. Protocollum Incorporationis. 1802–1851-ig és 1877-szept. kezdve.

Az Unitárius vallás közönség Egyházi Törvényei

UP Iratok = Az unitárius püspök iratai

NM EA = Néprajzi Múzeum Etnológiai Archívum

EA 10697 1–13. Kiss Mihály és Ürmösi Sándor gyűjtései (Sebestyén-hagyaték)

EA 19035/A-D Az 1956-ban kiadott Székely népköltési gyűjtemény II. kötetének meséi, függeléke és jegyzetanyaga

SzUEkLt. = Székelykeresztúri Unitárius Egyházközség Levéltára

Jánosfalvi Sándor István: Tudományos napló

Lőrinczi Elek árkosi mesegyűjtése⁵⁹

Lőrinczi Elek mesegyűjtéményének Tartalommu-tatójában	Lőrinczi Elek kézírásában	töredék / teljes	Kiss Mihály kézírásában ⁶⁰	Krizsa János javításai	Vadrózsákban (1863)	SzNGy-ben (1956)
I. Aranyszörű bárány	–		–	–	9. sz. 427–429.	39. sz. 344–347.
II. A két gazdag ember gyermekei	–		–	–	8. sz. 424–427.	43. sz. 363–368.
III. Az igazság és hamiság utazása	MTAK KIK Kt. Irod. 4-r. 409/IV. 75.	töredék	Irod. 4-r. 409/IV. 43–46. [III. sz.]	+	2. sz. 403–405.	–
IV. A gonosz maga kéri magára a büntetés palczáját	Irod. 4-r. 409/IV. 75v–78v.	teljes	–	–	–	–
V. Redokán	Irod. 4-r. 409/IV. 79.	töredék	– ⁶¹	–	–	–
VI. Az irigy testvérek	Irod. 4-r. 409/IV. 79–84v.	teljes	Irod. 4-r. 409/IV. 61–65. [VI. sz.]	–	5. sz. 414–418.	–

⁵⁹ A táblázat egy korábbi változatát Olosz Katalin készítette el azt követően, hogy (Kovács Ágnes után) számomra is egyértelművé vált, hogy a Lőrinczi-meseszövegek nem vesztek el. Segítségét ezúton is köszönöm.

⁶⁰ Kiss Mihály kézírásában az itt felsoroltnál jóval több meseszöveg maradt meg, itt csupán azok kerültek be a táblázatba, amelyek alapja bizonyíthatóan egy Lőrinczi-mese volt.

⁶¹ Bár ez a mese megvan Kiss Mihály kézírásában (NM EA 10697. 26–37.), de az a szövegvariáns biztosan nem a Lőrinczi-mesegyűjtemény alapján készült (hiányzik a számozás, eltérő a megszövegezés).

Lőrinci Elek meseújite- ményének Tartalommu- tatójában	Lőrinci Elek kézirásában	töredék / teljes	Kiss Mihály kézirásában ⁶⁰	Kriza János javításai	Vadrózsákban (1863)	SzNGy-ben (1956)
VII. Rozsa vitéz	Irod. 4-r. 409/IV. 84v–87v.	töredék	Irod. 4-r. 409/IV. 65v–68. [VII. sz.]	–	6. sz. 418–421.	9. sz. 107–112.
VIII. A Diak, kit erőszakkal királyá tettek	Irod. 4-r. 409/IV. 87v–92.	teljes	Irod. 4-r. 409/IV. 68v–70v. [VIII. sz.]	–	7. sz. 421–424.	27. sz. 268–272.
IX. A háza- sodni indult királyfi	Irod. 4-r. 409/IV. 92–96v.	teljes	Irod. 4-r. 409/IV. 70v–72v. [IX. sz.]	–	–	–
X. A mosto- ha anya elől megszökött királyfi	Irod. 4-r. 409/IV. 96v.	töredék	–	–	–	–
XI. Az oltár [!] szolló madárka ⁶²	[?] Irod. 4-r. 409/ IV. 97–102v.	teljes	–	–	–	–
XII. A két királyságot almadott ifju álma betelése	–		–	–	–	–
XIII. A rossz fonó leányból lett királyné	–		Irod. 4-r. 409/IV. 53–55. [XIII. sz.]	+	4. sz. 411–414.	17. sz. 185–189
XIV. A va- dász király fiak	–		Irod. 4-r. 409/IV. 55–60v. [XIV. sz.]	+	3. sz. 406–411.	5. sz. 53–61.

⁶² Kétséges, hogy ez a szöveg ehhez a gyűjteményhez tartozik-e, mivel más alakú a lap és feltehetően nem Lőrinci Eleké a kézírás.

Meseszöveg-melléklet⁶³

MTAKK Irod. 4-r. 409/IV. Kriza János gyűjteménye, 87v–92.
Lőrinczi Elek mesegyűjteményének 8. meséje, Árkos, 1856.

MTAKK Irod. 4-r. 409/IV. Kriza János gyűjteménye, 68v–70v.
Lőrinczi Elek lejegyzése, Kiss Mihály átdolgozása, Árkos, 1862. körül

VIII. *A Diák, kit erőszakkal királya tettek* –

VIII. *A Diákot erővel királlyá teszik*

Utazni mene egy Diák, s mint egy mezőbe menne valami hüvelyeiből ki pattogott szép borsó szemekre bukkon – eszibe jut hogy ő azoknak mint sze- [88] gény legény jó hasznát veheti, különbenis apja néki azt mondotta volt tanátsul hogy ha az uton valamit, mi egy bolhánál többet ér talál, vegye fel – tehát ő azokat fel szedi, s bé teszi zsebébe –

Uttyában egy király lakta városban el estvéledik – ő tehát bé mégyen a királyi udvarba – be jelenteti magát a királytól mint utazó uti költséget – egy éjszakára pedig szállást kér –

Ügyes, csinos volt a diák s a vacsora felett különösen ki tüntette miveltségét is – a királyné szem úgyre vévén a diákot, mint kinek ferjhez adó leánya volt, azon gondolatra jött „hátha ez a diák leány nézőbe jött királyfi, s csak magát előre nem akarva meg ismeretni, öltözött által diáknak” – vacsora után közli e gondolatát férjével is – a király osztozott neje gondolatában s

Útra ment a deák, s a mind a mezőbe ment, talált valami kipattogzott borsószemekre; gondolta, hogy azoknak hasznát veheti, mett ő szegén legény; hiszen az apja azt es tanácsolta vót neki, hogy a mi többet ér egy bolhánál, azt ha találja, vegyefel. Felszedte hát a borsót, s a zsebibe rakta. –

Útjába elestéledett egy királyi városba, bejelentette magát a királynál, s úti kótséget kért, s a éjjelre szállást.

A deák jól nezettki, helyesen beszélt, s ügyesen viselte magát. A királynénak e figyelmire esett, s minthogy eladó leánya vót, ugy vélekedett, hogy hát ha ő királyfiu, s leánnézőbe jött, s csak azért ötözött deáknak, hogy ne esmerjékmeg! Ezt a gondolatját megmondta az urának, s a király es helyesnek vette. Ketten megegyeztek, hogy tudjákki, igazán királyfiu-e, megmarasztották vaj két napra. Első éczakára nem igen pompás ágyat vetettek neki, azért, hogy ha aval megelégszik, úgy csak deák, de ha nem, akkor királyfiu.

⁶³ A szövegekzölés betűhív. A kéziratokban (különösen Lőrinczi Eleknél) a központozás és az ékezetek hosszúságának jelölése bizonytalanabb. Lőrinczi Eleknél az elválasztójel hiányzik, ezt jelöletlenül javítottam. A szövegekben előforduló kevés áthúzást nem jelöltem, többnyire a satírozás miatt azok olvashatatlanok.

azt határozzák „hogy ezt ki tudhassák marasszák pár napra magoknál – s első éjjel mint diáknak, második éjjel mint királyfinak úgy vessenek ágyat [88v] s ha az első éjjel ágyával meglesz elégedve úgy valósággal diák, de ha nem, akkor csak ugyan nem csalatkoztak – e végre pedig rendeljen a király egy biztos embert ki arra ügyveljen –

Meg vetik tehát az ágyat egy oldal szobába, de a melybe egy kis ablakon egymás szobából éppen az ágyhoz lehetett látni – ide állítja a király vezérít –

Megmutatják a diáknak haló helyét ő bé megy le vetkezik és le fekszik; hanem a mint vetkeznék zsebéből a borsó szemek mind az ágyba hullottak – és alája hengergöztek – ő a borsó szemeket keresni, szedegetni kezdi s ez így tartott szinte hajnalig, míg azokat összeszedehette.

A vigyázatra állított vezér nem látta hogy a diák mibe forgolodik, de azt látta hogy nem alszik és szüntelen igazítja ágyát – reggel tehát minek előtte a hajnalra el-aludt diák felébredne jelenti [89] hogy a szálló nem aludt, sőt szüntelen igazgatta maga alatt a szalma derekalyt – Ugy látszik nincs az éféle nyugágyhoz szokva –

Fel kél a diák reggelizéskor megkérdezi a király mint aludt, a diák mondja „egy kis nyugtalanságom volt, de annak is oka magam voltam” – ezen szavából a diáknak azt magyarázták hogy megbánta miért nem adta ki hogy ő miféle ember – s néki milyen ágyat vessenek – Ugy bántak hát vele mint királyfival –

Más este ismét az előbbi helyre ágyat vetnek de az előre lett elhatározás szerént most már királyit. A diák ki a mult éjjel a borsók miatt nem alhatott, reggel egybe azokat zseb ken-

Az ágyat megvették egy ódalházba, s egy bizodalmas emberit a király annak az ablakára állította, hogy lesse meg a deákot, mit csinál. Megmutatták a deáknak az ágyat, s ő vetkezni kezd ott egyedül; de a mind vetkeznék, a borsó a zsebiből mind az ágyba hull alája; ő keresgélmi kezdi, s egyenként eszszeszedegetni; hajnal lett, míg eszszet tudt szedni. –

[69] A vigyázó nem látta, mivel dógozik a deák, de látta, hogy nem aluszik, hanem mind csak az ágyát igazgassa, s csak hajnalra alutt egy cseppecskét. Azt jelentette a királynak, hogy a szálló nem alutt, csak az ágyával bajlódott, úgy látszik, hogy nem a féle ágyhoz van szokva. –

Felköt a deak, s reggeli ebéd alatt a király megkérdezte, hogy alutt? A deák azt mondta: Egy kicsit nyughatatlanul, de annak-es magam valék az oka! Ebből azt húztákki, hogy megbánta, miétt nem adta ki magát, hogy ahoz való jó ágyat vessenek neki. Hitték, hogy királyfiu, s ahoz léve bántak véle. –

Más este esment oda vettek ágyat, de királyi módra. A deák hogy a mult éjjel nem alutt vót, mihentes a fejit letette, úgy elalutt, mind a tők, viradtig meg sem maczczant. Most a borsóval nem kellett hogy baja legyen, mett azt a küs ruhája szegibe kötötte vót, mikor az ágyból eszszekeresgélte. A vigyázó azt jelentette reggel, hogy az utazó végig jól alutt.

Csakugyan most mán meghitték, hogy a deák csak deák képet vett, de királyfiu; reafogták, hogy királyfiu, s királyfiunak szöllitgatták.

A király leánya jól járt utána a deáknak, nem nagy dologba került, hogy magát véle megszerettesse; s ketten eszszekötek. –

dője szegibe kötötte volt s így most mind azoktól, mind az álmoság miatt igen hamar elalhatott, és a legcsendesebben aludt – ezt látva a másodszer is vigyázatra állított vezér, megjeleníti a királynak: [89v] Felséges Uram: a mi utasunk alig tette le fejét egyszerre elaludt, s a lehető legcsendesebben aludt – már most csak ugyan meggyőződtek – hogy az az utazó diák nem más mint valósággal egy által öltözött királyfi – s így a szegény diákra rá fogtak a királyfi czimet, s nevezték diák királyfinak –

A király lánynak igen könnyű volt megnyerni a Diak szívét – s így nem sok nogatás kellett az azzali egybe kelésre.

Egybe költék tehát s töltöttek egy évet az ifju királyné atya házánál, ekkor fel pakolva, fel készítve utnak indították hogy Diák király is az ő Országát mutassa meg Feleségének –

A diák nem tudott mit tenni, mint magát a helyzetbe belé találta, s így gondolkodott „Utnak indulok velek, s majd megszököm tőllök – s annyi.

Mennek, mennek addig mennek míg egy nagy [90] Erdőbe bé érnek. ezen nagy erdő legnagyobb rengetegében félre megy a diák egy méjj árok felé, legalkalmasabbnak látván e helyet a megszökésre – a mire vetkezödni és által öltözködni kezd. meglátja ötöt egy ott heverésző hét fejjű sárkány –

Kivagy? mit keress és mulatsz itt? kérdi a sárkány – A diák meg mondja ki létit, el beszelli történetit és szándokát.

Erre a sárkány azt mondja: „Folytasd csak utadot s a mint az erdőből ki érsz találsz egy ludlábbon forgó rézvárat – e várba menj bé és lakjál ott csendesen mind addig, míg e vár mozogni és forogni kezd, de akkor takarodj;

Álló esztendeje vót, hogy együtt élnek; akkor ököt felrakták, s útnak eresztették, hogy deákkirály es mütassa meg a feleséginek a maga országát. –

[69v] A deák még most ijedtmeg, hogy kuruczoson talál járni. Szepegett, szepegett; de csak elszánta magát, hogy úgy legyen, a hogy jö. Mondá magába: Elindulok véllik, s ha nem egyéb, elszököm tőllik, visszamenyek a kolégyomba! – A deakköntöst soha sem hatta el magától. – Elindulnak, s addig mennek, míg egy nagy erdőbe érnek; ott egy helyt a deák férre menyen, s egy méj árokba vetkezödni kezd, hogy a deák gúnyába ötözzék, s elszökjék. –

Eppen ott hevert egy hétfejjű sárkán, s ez őt megszöllította: Ki vagy? mit keressz itt? mit akarsz? – A deák elbeszélte a sárkának az egész dógát, s azt es, hogy most éppen szökni akar el. – A sárkány azt mondta rea: Nem szükség elszökni; kár vóna! csak folytasd utadot, s a mind az erdőből kiérsz, meglátsz egy ludlábbon forduló rézvárat, menjbé abba, s lakjál ott békével feleségestől, kutyástól, macskástól, addig, míg a vár mozogni s forogni kezd; de akkor aztán kotródj onnét, mett akkor én menyek oda haza, s ha benne kaplak, vége életednek! –

Viszszament hát a deák az úti társasághoz, s tovább útaztak, míg az erdőből kiérve a várat meglátta; oda mind bémentek, s megtelepedtek, mind az övébe. Jól találták magikot két eszten-dőn keresztül; s maga es hinni kezdte, hogy ő mán igazán király. – De hát egyszer a vár csak mozogni, forogni kezd nagy gyorsan! Megbúsul a deák, s kimenyen a [70] vár élire; ott sétál nagy búson alá s fel. – Talál ott egy vén banyót, a ki azt kérdi tőlle: Mi bajod van, felséges király? – Hm! az a

mert akkor én megyek haza – s haza érkeztemmel, ha addig onnan el nem takarodtál vége életednek –

Vissza megy tehát a Diák kisérétéhez s folytatja utját – mig az Erdőből ki érve a hét [90v] fejű sárkánytól megnevezett várat el érte – ekkor oda bé mennek, bé telepednek – s rendezve dolgait mint-ha saját várában lett volna – így töltek az ő napjai egész két éveken keresztül – ezen idő alatt annyira belé találta magát a királyságba, hogy már ő is hinni kezdte maga felől hogy valósággal király –

Egyszer azonba csak mozogni forogni kezd a vár, mire a diák meg busul; mert ő szeretne volna ezen kenelmes lakást magának meg tartani –

Ki megyen bujjában a vár sánczára és ott tünedezve sétál alá és fel.

Ekkor találkozik egy öreg asszonnyal – ez az anyó kérdi, mi baj Felséges király – Eppen az a baj hogy nem vagyok király, s mégis annak kell lennem felel a diák – ezzel elbeszéli egész történetét, különösön mostani tünődése okát –

[91] Semmi baj mond az öreg asszony fiam! köszönd, hogy előttem nem titkoltad el dolgodat; mert én a bűbajos királyné vagyok, s tudok dolgozban segíteni – különbenis a hét fejű sárkánynak leghatalmasabb ellensége; azért tehát azt mondon [!] tanácsul: – igen hirtelen süttes egy cipót, de ugy, hogy hét sütetnél e cipót mindenkor leg előbb tétesd bé a kemenczébe és leg későbbre vétesd ki s holnap reggelre a mikor fog a hét fejű sárkányis meg érkezni tétesd ki a vár kapuba és az megfelel – sőt hiddel a hét fejű sárkány soha sem fog téged háborgatni s így e vár tiéd leszén –

A diák rögtön után láttatott a mondott módonni cipót süttetéshez, s ezt

baj, anyó, – mond a deák, hogy nem vagyok király, de még es annak kell lennem! Elbeszéli egész dógát mostanig. – A még nem baj, fiam! mond a banyó; köszönd, hogy nem titkoltad el előllem dógodat! én a kuruzsos királyné vagyok, a hétfejű sárkánnak legfélelmesebb ellensége, azért azt tanácsolom: igen hirtelen süttes egy cipót, egymásután hét sütéssel azt a cipót mindenkor legelőbb tétesdbé a kemenczébe, s legutójjára vétesdki; azt hónap regerre, mikor a hétfejű sárkán megérkezik, tétesdki a várkapuba, s az a sárkánnak úgy megfelel, hogy a téged soha sem fog háborgatni, s a vár mindenestől neked marad! –

A deák a cipót eppen úgy elkészíttette, s már éfél után 1 órakor a cipó ki vót téve a várkapuba. –

Mikor a nap bútt fel, a hétfejű sárkány a várkapura ment, de őt a cipó így szólítottameg: Hó! itt én vagyok az őrző, ide az én engedelmem nélkül nem bé! ha bé akarsz menni, előbb ki kell állanod azt, a mit én kiállottam! –

Nekem ide csak bé kell mennem! monda a sárkány; micsoda próbákat állottál ki hát? –

A cipó elbeszélte, hogy őt, mikor mag vót, felasott földbe takarták, elrothatt, kiköt, felnőtt, sok hideget, meleget, essöt, havat kiállott, még es megtermett, levágták, eszszekötözték, megcsépelték, eszszemorzsálták, meggyurták; azután [70v] hétszer egymásután, mindanyiszor minden társainál előbb, a tüzes kemenczébe bévették. Ha ezt mind így kiállod, akkor hiszem béeresztlek, de máskülönbén ide nem bé! –

A sárkán tudva, hogy mind azt ki nem álhassa, ugy neki haragutt, hogy mérgibe kihalatt; s így elpusztult. –

már éjfél után egy orakor a vár kapuba ki is tétette –

Meg jelenik reggel a napfeljöttivel a hét fejü sárkány is a vár kapunál, de a mint azon bé akarna menni meg szollítja ötöt a czipo [91v] – Hó! nem szabad e várba az én engedelmem nélkül bé menni, mert e várnak én vagyok most az öre –

A ki csak ugyan bé akar menni annak is csak azon föltétel alatt lehet bé mennie ha ki álja mind azon probákat a miket én kiállotttam.

Én minden esetre bé akarok menni mond a hét fejü sárkány, tehát mond meg mik azon probák a miket te kiállottál –

Ekkor a czipó elbeszelli, hogy ő mint mag a fel ásott földbe takartatott, ott meg rothadott, onnan rothadás után ki költ, fel nevededett, sok hidedeget[!] meleget essőt szenvedett, mégis meg gyümölszött – ekkor levágtatott össze köttetett megcsépelletett – össze töretett – meggyuratott s ekkor hétszer egymás után, még pedig minden társai közt legelől tétetvebé, s vétetve ki tüzes kemenczébe vettetett – s már ha ezeket ki állod akkor csak ugyan bé mehetsz e várba [92] de különben nem –

A sárkány ki e probát kiállani magát elégtelennek hitte mérgében ki pukkan s így el pusztult –

A diák pedig az naptól fogva birta azon várat haborítatlan – a felesége szülői halála után pedig lett két ország királya – s ha megnehmolt máigis él –

A deák pedig az napságtól fogva annak a várnak ura lett; apóssa s anyóssa halála után két országnak lett királya; s ha meg nem hót, ma es uralkodik. –

Ha tudnám, hogy ilyen szerencsésen járok, mind az a deák, én es a má szentséges nap béállanék deáknak! –

MTAKK Irod. 4-r. 409/IV. Kriza János gyűjteménye, 68v–70v.
Lőrinczi Elek lejegyzése, Kiss Mihály átdolgozása, Árkos, 1862. körül

Kriza János: *Vadrózsák. Székely népköltési gyűjtemény*. Stein János, Kolozsvár, 1863: 421–424.

VIII. A Diákot erővel királyá teszük

Útra ment a deák, s a mind a mezőbe ment, talált valami kipattogzott borsószemekre; gondolta, hogy azoknak hasznát veheti, mett ő szegén legény; hiszen az apja azt es tanácsolta vót neki, hogy a mi többet ér egy bolhánál, azt ha találja, vegyefel. Felszedte hát a borsót, s a zsebibe rakta. –

Útjába elestéledett egy királyi városba, béjelentette magát a királynál, s úti kótséget kért, s a éjjelre szállást.

A deák jól nezettki, helyesen beszélt, s ügyesen viselte magát. A királynénak e figyelmire esett, s minthogy eladó leánya vót, úgy vélekedett, hogy hát ha ő királyfiu, s leánnézőbe jött, s csak azétt ötözött deáknak, hogy ne esmerjékmeg! Ezt a gondolatját megmondta az urának, s a király es helyesnek vette. Ketten megegyeztek, hogy tudjákki, igazán királyfiu-e, megmarasztották vaj két napra. Első éczakára nem igen pompás ágyat vetettek neki, azétt, hogy ha aval megelégszik, úgy csak deák, de ha nem, akkor királyfiu.

Az ágyat megvették egy ódálházba, s egy bizodalmas emberit a király annak az ablakára állította, hogy lesse meg a deákot, mit csinál. Megmutatták a deáknak az ágyat, s ő vetkezni kezd ott egyedül; de a mind vetkezének, a borsó a zsebiből mind az ágyba hull alája; ő keresgélmi kezdi, s egyenként esszeszedegeetni; hajnal lett, mig essze tudt szedni. –

[69] A vigyázó nem látta, mivel dógozik a deák, de látta, hogy nem

VII. A deákot erővel királylyá teszük.

Útra ment egy deák, s a mind a mezőbe ment, talált valami kipattogzott borsószemekre; gondolta, hogy azoknak hasznát veheti, mett ő szegén legény; hiszen az apja azt es tanácsolta vót neki, hogy a mi többet ér egy bolhánál, azt ha találja, vegye fel. Felszette hát a borsót, s a zsebibe rakta. –

Útjába elestéledett egy kiráji városba, béjelentette magát a kirájnál, s útikótséget kért, s az éjjelre szállást.

A deák jóforma legén vót, hejjesen beszélt, s ügyesen viselte magát. A kirájnénak e figyelmire esett, s minthogy eladó leánya vót, úgy vélekedett, hogy hát ha ő kirájiu, s leánnézőbe jött, s csak [422] azétt ötözött deáknak, hogy ne esmerjék meg! Ezt a gondollattját megmonta az urának, s a kiráj es hejjesnek vette. Ketten megegyeztek, hogy tuggyák ki, igazán kirájiu-e? megmarasztották vaj két napra. Első éczakára nem igen pompás ágyat vettek neki, azétt, hogy ha aval megelégszik, úgy csak deák, de ha nem, akkor kirájiu.

Az ágyat megvették egy ódálházba, s egy bizodalmas emberit a kiráj annak az ablakára állította, hogy lesse meg a deákot, mit csinál. Megmutatták a deáknak az ágyat, s ő vetkezni kezd ott egyedül; de a mind vetkezének, a borsó a zsebiből mind az ágyba hull alája; ő keresgélmi kezdi, s egyenként esszeszedegeetni; hajnal lett, mig essze tudta szedni.

A vigyázó nem látta, mivel dógozik a deák, de látta, hogy nem aluszik,

aluszik, hanem mind csak az ágyát igazgassa, s csak hajnalra alutt egy csepeccskét. Azt jelentette a királynak, hogy a szálló nem alutt, csak az ágyával bajlódott, úgy látszik, hogy nem afféle ágyhoz van szokva. –

Felköt a deák, s reggeli ebéd alatt a király megkérdete, hogy alutt? A deák azt mondta: Egy kicsit nyughatatlanul, de annak-es magam valék az oka! Eből azt húzták ki, hogy megbánta, miért nem adtáki magát, hogy ahoz való jó ágyat vessenek neki. Hitték, hogy királyfiu, s ahoz léve bántak vélle. –

Más este esment oda vettek ágyat, de királyi módra. A deák hogy a mult éjjel nem alutt vót, mihtes a fejit letette, úgy elalutt, mind a tők, viradtig meg sem maczczant. Most a borsóval nem kellett hogy baja legyen, mett azt a küs ruhája szegibe kötöte vót, mikor az ágyból eszszekeresgélte. A vigyázó azt jelentette reggel, hogy az útzó végig jól alutt.

Csakugyan most mán meghitték, hogy a deák csak deák képet vett, de királyfiu; reafogták, hogy királyfiu, s királyfiunak szállitgatták.

A király leánya jól járt utána a deáknak, nem nagy dologba került, hogy magát vélle megszerettesse; s ketten eszszekőtek. –

Álló esztendeje vót, hogy együtt élnek; akkor ököt felrakták, s útnak eresztették, hogy deákkirály es mütassa meg a feleséginek a maga országát. –

[69v] A deák még most ijedt meg, hogy kuruczoson talál jární. Szepegett, szepegett; de csak elszánta magát, hogy úgy legyen, a hogy jó. Mondá magába: Elindulok véllik, s ha nem egyéb, elszököm töllik, viszszamenyek a kolégyomba! – A deakköntöst soha sem hatta el magától. – Elindulnak, s

hanem mind csak az ágyát igazgassa, s csak hajnalra alutt egy csepeccskét. Azt jelentette a kirájnak, hogy a szálló nem alutt, csak az ágyával bajlódott, úgy látszik, hogy nem afféle ágyhoz van szokva.

Felköt a deák, s reggeli ebéd alatt a kiráj megkérdete, hogy alutt? A deák azt monta: Egy kicsit nyughatatlanul, de annak es magam valék az oka! Eből azt húzták ki, hogy megbánta, miért nem attá ki magát, hogy ahoz való jó ágyat vessenek neki. Hitték, hogy kirájfiu, s ahozléve bántak vélle.

Más este esmént oda vettek ágyat, de kiráji módra. A deák hogy a mult éjjel nem alutt vót, mihtes a fejit letette, úgy elalutt, mind a tők, virattig meg sem moczczant. Most a borsóval nem kellett hogy baja legyen, mett azt a küsruhája szegibe kötöte vót, mikor az ágyból eszszekeresgélte. A vigyázó azt jelentette reggel, hogy az útzó végig jól alutt.

Csakugyan most mán meghitték, hogy a deák csak deák képet vett, de kirájfiu; rea fogták, hogy kirájfiu, s kirájfiunak szállitgatták.

A kiráj leánya jól járt utánna a deáknak, nem nagy dologba került, hogy magát vélle megszerettesse; s ketten eszszekőtek. –

Álló esztendeje vót, hogy együtt élnek; akkor ököt felrakták, s útnak eresztették, hogy a deákkiráj es mutassa meg feleséginek a maga országát.

A deák még most ijett meg, hogy kuruczoson tanál jární. Szepegett, szepegett; de csak elszánta magát, hogy úgy legyen, a hogy jó. Mondá magába: Elindulok véllik, s ha nem egyéb, elszököm töllik, visz- [423] szamegyek a kolégyomba! A deakköntöst soha sem hatta el magától. – Elindulnak, s addig

addig mennek, míg egy nagy erdőbe érnek; ott egy helyt a deák férre menyen, s egy méj árokba vezetődni kezd, hogy a deák gúnyába ötözzék, s elszökjék. –

Eppen ott hevert egy hétfejű sárkán, s ez őt megszólította: Ki vagy? mit keressz itt? mit akarsz? – A deák elbeszélte a sárkának az egész dógát, s azt es, hogy most éppen szökní akar el. – A sárkány azt mondta rea: Nem szükség elszökní; kár vóna! csak folytatd útatod, s a mind az erdőből kiérsz, meglátsz egy lúdlábon forduló rézvát, menjbé abba, s lakjál ott békével feleségestől, kutyástól, macskástól, addig, míg a vár mozogni s forogni kezd; de akkor aztán kotródj onnét, mett akkor én menyek oda haza, s ha benne kaplak, vége életednek! –

Visszament hát a deák az úti társasághoz, s tovább útaztak, míg az erdőből kiérve a várat meglátta; oda mind bémentek, s megtelepedtek, mind az övébe. Jól találták magikot két esztendőn keresztül; s maga es hinni kezdte, hogy ő mán igazán király. – De hát egyszer a vár csak mozogni, forogni kezd nagy gyorson! Megbúsul a deák, s kimenyen a [70] vár élire; ott sétál nagy búson alá s fel. – Talál ott egy vén banyót, a ki azt kérdi tölle: Mi bajod van, felséges király? – Hm! az a baj, anyó, – mond a deák, hogy nem vagyok király, de még es annak kell lennem! Elbeszéli egész dógát mostanig. – A még nem baj, fiam! mond a banyó; köszönd, hogy nem titkoltad el előllem dógodot! én a kuruzsos királyné vagyok, a hétfejű sárkának legfélelmesebb ellensége, azért azt tanácsolom: igen hirtelen süttess egy czipót, egymásután hét sütéssel azt a czipót mindenkor legelőbb tétesdbé a kemenczébe, s legutójjára vétesdki; azt

mennek, míg egy nagy erdőbe érnek; ott egy hejt a deák férre menyen, s egy méj árokba vezetődni kezd, hogy a deák gúnyába ötözzék, s elszökjék.

Eppen ott hevert egy hétfejű sárkán, s ez őt megszólította: Ki vagy? mit keressz itt? mit akarsz? – A deák elbeszélte a sárkának az egész dógát, s azt es, hogy most éppen szökní akar el. – A sárkán azt mondta rea: Nem szükség elszökní; kár vóna! – csak folytatd útatod, s a mind az erdőből kiérsz, meglátsz egy lúdlábon forduló rézvát, menny bé abba, s lakjál ott békével feleségestől, kutyástól, macskástól, addig, míg a vár mozogni s forogni kezd; de akkor osztán kotróggy onnét, met akkor én menyek oda haza, s ha benne kaplak, vége életednek.

Visszament hát a deák az úti társasághoz, s tovább útaztak, míg az erdőből kiérve a várat meglátta; oda mind bémentek, s megtelepettek, mind az övébe. Jól találták magikot két esztendőn keresztül, s maga es hinni kezdte, hogy ő mán igazán kiráj. – De hát ecczer a vár csak mozogni, forogni kezd nagy gyorson! Megbúsul a deák, s kimenyen a vár élire; ott sétál nagy-búson alá s fel. – Talál ott egy vén banyót, a ki azt kérdi tölle: Mi bajod van, felséges kiráj? Hm! az a baj anyó, azt mongya a deák, hogy nem vagyok kiráj, de még es annak kell lennem! Elbeszéli egész dógát mostanig. A még nem baj, fiam! azt mongya a banyó; köszönd, hogy nem titkoltad el előllem dógodot! én a kuruzsos kirájné vagyok, a hétfejű sárkának legfélelmesebb ellensége, azért azt tanácsolom: igen hirtelen süttess egy czipót, egymásután hét sütéssel azt a czipót mindenkor legelőbb tétesd bé a kemenczébe, s legutójjára vétesd ki; azt hónap ecczerre, mikor a hétfejű sárkán

hónap regerre, mikor a hétfejű sárkán megérkezik, tétesdki a várkapuba, s az a sárkánnak úgy megfelel, hogy a téged soha sem fog háborgatni, s a vár mindenestől neked marad! –

A deák a czipót éppen úgy elkészítette, s már éfél után 1 óraker a czipó ki vót téve a várkapuba. –

Mikor a nap bútt fel, a hétfejű sárkány a várkapura ment, de őt a czipó így szólítottameg: Hó! itt én vagyok az őrző, ide az én engedelmem nélkül nem bé! ha bé akarsz menni, előbb ki kell állanod azt, a mit én kiállottam!-

Nekem ide csak bé kell mennem! monda a sárkány; micsoda próbákat állottál ki hát? –

A czipó elbeszélte, hogy őt, mikor mag vót, felásott földbe takarták, elrothatt, kikőt, felnőtt, sok hideget, meleget, essőt, havat kiállott, még es megtermett, levágták, esszekötözték, megcsépelték, esszemorzsalták, meggyurták; azután [70v] hétszer egymásután, mindanyiszor minden társainál előbb, a tüzes kemenczébe bévették. Ha ezt mind így kiállod, akkor hiszem béeresztlek, de máskülömben ide nem bé! –

A sárkán tudva, hogy mind azt ki nem álhasa, úgy neki haragutt, hogy mérgibe kihalasatt; s így elpusztult. –

A deák pedig az napságtól fogva annak a várnak ura lett; apóssa s anyóssa halála után két országnak lett királya; s ha meg nem hót, ma es uralkodik. –

Ha tudnám, hogy ilyen szerencsésen járok, mind az a deák, én es a mái szentséges nap béállanék deáknak! –

megérkezik, tétesd ki a várkapuba, s az a sárkánnak úgy megfelel, hogy a téged soha sem fog háborgatni, s a vár mindenestől neked marad!

A deák a czipót éppen úgy elkészítette, s már éfél után egy óraker a czipó ki vót téve a várkapuba.

Mikor a nap bútt fel, a hétfejű sárkán a várkapura ment, de őt a czipó így szólította meg: Hó! itt én vagyok az őrző, ide az én engedelmem nélkül nem bé! ha bé akarsz menni, előbb ki kell állanod azt, a mit én kiállottam!

Nekem ide csak bé kell mennem! azt mongya a sárkán; micsoda próbákat állottál ki hát?

[424] A czipó elbeszélte, hogy őt, mikor mag vót, felásott földbe takarták, elrothatt, kikőt, felnőtt, sok hideget, meleget, essőt, havat kiállott, még es megtermett, levágták, esszekötözték, megcsépelték, esszemorzsalták, meggyurták; azután hétczer egymás után, mindanyiszor minden társainál előbb, a tüzes kemenczébe bévették. – Ha ezt mind így kiállod, akkor hiszem, béeresztlek, de máskülömben ide nem bé!

A sárkán tudva, hogy mind azt ki nem álhasa, úgy neki haragutt, hogy mérgibe kihalasatt s így elpusztult.

A deák pedig az naptól fogva annak a várnak ura lett; apóssa s anyóssa halála után két országnak lett királya; s ha meg nem hót, ma es uralkodik.

Ha tudnám, hogy ilyen szerencsésen járok, mind az a deák, én es a mái szentséges nap béállanék deáknak!

MTAKK Irod. 4-r. 409/IV. Kriza János gyűjteménye, 68v–70v.
Lőrinczi Elek lejegyzése, Kiss Mihály átdolgozása, Árkos, 1862. körül

Kriza János: *Székely népköltési gyűjtemény*. Összesítő válogatás a kiadott és kéziratokból. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1956. II. 268–272.
Jegyzetek szerint (SzNGy. II: 500.): Háromszék m. (Árkos) Vadrózsák 7. sz. A deákot erővel királlyá teszik. Kiss Mihály gy. (Kéziratból)

VIII. A Diákot erővel királyá teszik

Útra ment a deák, s a mind a mezőbe ment, talált valami kipattogzott borsószemekre; gondolta, hogy azoknak hasznát veheti, mett ő szegén legény; hiszen az apja azt es tanácsolta vót neki, hogy a mi többet ér egy bolhánál, azt ha találja, vegyefel. Felszedte hát a borsót, s a zsebibe rakta. –

Útjába elestéledett egy királyi városba, béjelentette magát a királynál, s úti költséget kért, s a éjjelre szállást.

A deák jól nezettki, helyesen beszélt, s ügyesen viselte magát. A királynénak e figyelmire esett, s minthogy eladó leánya vót, úgy vélekedett, hogy hát ha ő királyfiu, s leánnézőbe jött, s csak azétt ötözött deáknak, hogy ne esmerjék meg! Ezt a gondolatját megmondta az urának, s a király es helyesnek vette. Ketten megegyeztek, hogy tudjákki, igazán királyfiu-e, megmarasztották vaj két napra. Első éczakára nem igen pompás ágyat vetettek neki, azétt, hogy ha aval megelégszik, úgy csak deák, de ha nem, akkor királyfiu.

Az ágyat megvették egy ódálházba, s egy bizodalmas emberit a király annak az ablakára állította, hogy lesse meg a deákot, mit csinál. Megmutatták a deáknak az ágyat, s ő vetkezni kezd ott egyedül; de a mind vetkeznék, a borsó a zsebiből mind az ágyba hull alája; ő keresgél

27. A deákból lett király

Útra ment egy deák, s amint a mezőbe ment, talált valami kipattogzott borsószemekre; gondolta, hogy azoknak hasznát veheti, mett ő szegén legény; hiszen az apja azt es tanácsolta vót neki, hogy ami többet ér egy bolhánál, azt ha találja, vegye fel. Felszedte hát a borsót, s a zsebibe rakta.

Útjába elestéledett egy királyi városba, béjelentette magát a királynál, s úti költséget kért, s az éjjelre szállást.

A deák jóforma legén vót, helyesen beszélt, s ügyesen viselte magát. A királynénak e figyelmire esett, s minthogy eladó leánya vót, úgy vélekedett, hogy hát ha ő királyfiu, s leánnézőbe jött, s csak azétt ötözött deáknak, hogy ne esmerjék meg! Ezt a gondolatját megmondta az urának, s a király es helyesnek vette. Ketten megegyeztek, hogy tudják ki, igazán királyfiu-e? Megmarasztották vaj két napra. Első écakára nem igen pompás ágyat vettek neki, azétt, hogy ha aval megelégszik, úgy csak deák, de ha nem, akkor királyfiu.

Az ágyat megvették egy ódálházba, s egy bizodalmas emberit a király annak az ablakára állította, hogy lesse meg a deákot, mit csinál. Megmutatták a deáknak az ágyat, s ő vetkezni kezd ott egyedül; de amint vetkeznék, a borsó a zsebiből mind az ágyba hull alája; ő keresgél

kezdi, s egyenként eszszeszedegetni; hajnal lett, míg eszse tudt szedni. –

[69] A vigyázó nem látta, mivel dógozik a deák, de látta, hogy nem aluszik, hanem mind csak az ágát igazgassa, s csak hajnalra alutt egy cseppecskét. Azt jelentette a királynak, hogy a szálló nem alutt, csak az ágával bajlódott, úgy látszik, hogy nem afféle ágyhoz van szokva. –

Felkőtt a deák, s reggeli ebéd alatt a király megkérdezte, hogy alutt? A deák azt mondta: Egy kicsit nyughatatlanul, de annak-es magam valék az oka! Ebből azt húztákki, hogy megbánta, miétt nem adtaki magát, hogy ahoz való jó ágyat vessenek neki. Hitték, hogy királyfiu, s ahoz léve bántak vélle. –

Más este esment oda vettek ágyat, de királyi módra. A deák hogy a mult éjjel nem alutt vót, mihentes a fejit letette, úgy elalutt, mind a tők, viradtig meg sem maczczant. Most a borsóval nem kellett hogy baja legyen, mett azt a küs ruhája szegibe kötöte vót, mikor az ágyból eszszekeresgélte. A vigyázó azt jelentette reggel, hogy az utazó végig jól alutt.

Csakugyan most mán meghitték, hogy a deák csak deák képet vett, de királyfiu; reafogták, hogy királyfiu, s királyfiunak szállitgatták.

A király leánya jól járt utána a deáknak, nem nagy dologba került, hogy magát vélle megszerettesse; s ketten eszszekőtek. –

Álló esztendeje vót, hogy együtt élnek; akkor ökök felrakták, s útnak eresztették, hogy deákkirály es mütassa meg a feleséginek a maga országát. –

[69v] A deák még most ijedtmeg, hogy kurucoson talál járni. Szepegett, szepegett; de csak elszánta magát, hogy ugy legyen, a hogy jó. Mondá magába: Elindulok véllik, s ha nem

kezdi, s egyenként eszszeszedegetni; hajnal lett, míg eszse tudta szedni.

A vigyázó nem látta, mivel dógozik a deák, de látta, [269] hogy nem aluszik, hanem mind csak az ágát igazgassa, s csak hajnalra aludt egy cseppecskét. Azt jelentette a királynak, hogy a szálló nem aludt, csak az ágával bajlódott; úgy látszik, hogy nem afféle ágyhoz van szokva.

Felkőtt a deák, s reggeli ebéd alatt a király megkérdezte: hogy aludt?

A deák azt mondta:

– Egy kicsit nyughatatlanul, de annak es magam valék az oka!

Ebből azt húzták ki, hogy megbánta, miétt nem adta ki magát, hogy ahoz való jó ágyat vessenek neki. Hitték, hogy királyfiu, s ahozléve bántak vélle.

Más este esmént oda vettek ágyat, de királyi módra. A deák, hogy a mult éjjel nem aludt vót, mihentes a fejit letette, úgy elaludt, mint a tők, viradtig meg sem moccant. Most a borsóval nem kellett hogy baja legyen, mett azt a küsruhája szegibe kötöte vót, mikor az ágyból eszszekeresgélte. A vigyázó azt jelentette reggel, hogy az utazó végig jól aludt.

Csakugyan most mán meghitték, hogy a deák csak deák képet vett, de királyfiu; rea fogták, hogy királyfiu, s királyfiunak szállitgatták.

A király leánya jól járt utána a deáknak, nem nagy dologba került, hogy magát vélle megszerettesse; s ketten eszszekőtek. Álló esztendeje vót, hogy együtt élnek; akkor ökök felrakták, s útnak eresztették, hogy a deákkirály es mütassa meg feleséginek a maga országát.

A deák még most ijedt meg, hogy kurucoson tanál járni. Szepegett, szepegett, de csak elszánta magát, hogy úgy legyen, ahogy jó. Mondá magába:

egyéb, elszököm töllik, visszamenyek a kolégyomba! – A deakköntöst soha sem hatta el magától. – Elindulnak, s addig mennek, míg egy nagy erdőbe érnek; ott egy helyt a deák férre menyen, s egy méj árokba vetkeződni kezd, hogy a deák gúnyába ötözzék, s elszökjék. –

Eppen ott hevert egy hétfejú sárkán, s ez őt megszólította: Ki vagy? mit keressz itt? mit akarsz? – A deák elbeszélte a sárkának az egész dógát, s azt es, hogy most éppen szökni akar el. – A sárkány azt mondta rea: Nem szükség elszökni; kár vóna! csak folytasd útatod, s a mind az erdőből kiérsz, meglátsz egy lúdlábon forduló rézvázat, menjébe abba, s lakjál ott békével feleségestől, kutyástól, macskástól, addig, míg a vár mozogni s forogni kezd; de akkor aztán kotródj onnét, mett akkor én menyek oda haza, s ha benne kaplak, vége életednek! –

Viszszament hát a deák az úti társasághoz, s tovább útaztak, míg az erdőből kiérve a várat meglátta; oda mind bémentek, s megtelepedtek, mind az övébe. Jól találták magikot két eszten-dőn keresztül; s maga es hinni kezdte, hogy ő mán igazán király. – De hát egyszer a vár csak mozogni, forogni kezd nagy gyorsan! Megbúsul a deák, s kimenyen a [70] vár élire; ott sétál nagy búson alá s fel. – Talál ott egy vén banyót, a ki azt kérdi tölle: Mi bajod van, felséges király? – Hm! az a baj, anyó, – mond a deák, hogy nem vagyok király, de még es annak kell lennem! Elbeszéli egész dógát mostanig. – A még nem baj, fiam! mond a banyó; köszönd, hogy nem titkoltad el előllem dógodot! én a kuruzsos királyné vagyok, a hétfejú sárkának legfélelmeőbb ellensége, azétt azt tanácsolom: igen hirtelen süttess egy czipót, egymásután hét sütéssel azt

[270] – Elindulok véllik, s ha nem egyéb, elszököm töllik, visszamegyek a kolégyomba!

A deakköntöst soha sem hagyta el magától.

Elindultak, s addig mennek, míg egy nagy erdőbe érnek; ott egyhelyt a deák félre menyen, s egy mély árokba vetkeződni kezd, hogy a deák gúnyába ötözzék, s elszökjék.

Eppen ott hevert egy hétfejú sárkán, s ez őt megszólította:

– Ki vagy? Mit keressz itt? Mit akarsz?

A deák elbeszélte a sárkának az egész dógát, s azt es, hogy most éppen szökni akar el.

A sárkán azt mondta rea:

– Nem szükség elszökni. Kár vóna!

Csak folytasd útatod, s amint az erdőből kiérsz, meglátsz egy lúdlábon forduló rézvázat, menj be abba, s lakjál ott békével feleségestől, kutyástól, macskástól, addig, míg a vár mozogni s forogni kezd; de akkor aztán kotródj onnét, met akkor en menyek oda haza, s ha benne kaplak, vége életednek.

Viszszament hát a deák az úti társasághoz, s tovább útaztak, míg az erdőből kiérve a várat meglátta; oda mind bémentek, s megtelepedtek, mint az övébe. Jól találták magikot két esztendőn keresztül, s maga es hinni kezdte, hogy ő mán igazán király. De hát eccer a vár csak mozogni, forogni kezd nagy gyorsan! Megbúsul a deák, s kimenyen a vár élire, ott sétál nagy-búson alá s fel. Talál ott egy vén banyót, aki azt kérdi tölle:

– Mi bajod van, felséges király?

[271] – Hm! Az a baj anyó – azt mondja a deák – hogy nem vagyok király, de még es annak kell lennem!

Elbeszéli egész dógát mostanig.

– A még nem baj, fiam! – mondja a banyó – köszönd, hogy nem titkoltad el

a cipót mindenkor legelőbb tétesdbé a kemenczébe, s legutójjára vétesdki; azt hónap regerre, mikor a hétfejú sárkán megérkezik, tétesdki a várkapuba, s az a sárkánnak úgy megfelel, hogy a téged soha sem fog háborgatni, s a vár mindenestől neked marad! –

A deák a cipót éppen úgy elkészítette, s már éfél után 1 óraker a cipó ki vót téve a várkapuba. –

Mikor a nap bútt fel, a hétfejú sárkány a várkapura ment, de őt a cipó így szólítottameg: Hó! itt én vagyok az őrző, ide az én engedelmem nélkül nem bé! ha bé akarsz menni, előbb ki kell állanod azt, a mit én kiállottam! –

Nekem ide csak bé kell mennem! monda a sárkány; micsoda próbákat állottál ki hát? –

A cipó elbeszélte, hogy őt, mikor mag vót, felásott földbe takarták, elrothatt, kikött, felnött, sok hideget, meleget, essőt, havat kiállott, még es megtermett, levágták, esszszakötözték, megcsépelték, esszszemorzsálták, meggyúrták; azután [70v] hétszer egymásután, mindanyiszor minden társainál előbb, a tüzes kemenczébe bévették. Ha ezt mind így kiállod, akkor hiszem béeresztlek, de máskülönben ide nem bé! –

A sárkán tudva, hogy mind azt ki nem állhassa, ugy neki haragutt, hogy mérgibe kihalass; s így elpusztult. –

A deák pedig az napságtól fogva annak a várnak ura lett; apóssa s anyóssa halála után két országnak lett király; s ha meg nem hót, ma es uralkodik. –

Ha tudnám, hogy ilyen szerencsésen járok, mind az a deák, én es a mái szentéses nap béállanék deáknak! –

előllem dógodot! Én a kuruzsos királyné vagyok, a hétfejú sárkánnak legfélelme-sebb ellensége. Azétt azt tanácsolom: igen hirtelen süttess egy cipót, egymásután hét sütéssel, azt a cipót mindenkor legelőbb tétesd bé a kemenczébe, s legutójjára vétesd ki; azt hónap reggelre, mikor a hétfejú sárkán megérkezik, tétesd ki a várkapuba, s az a sárkánnak úgy megfelel, hogy a téged soha sem fog háborgatni, s a vár mindenestől neked marad!

A deák a cipót éppen úgy elkészítette, s már éfél után egy óraker a cipó ki vót téve a várkapuba.

Mikor a nap bútt fel, a hétfejú sárkán a várkapura ment, de őt a cipó így szólította meg:

– Hó! Itt én vagyok az őrző, ide az én engedelmem nélkül nem mehetsz bé! Ha bé akarsz menni, előbb ki kell állanod azt, amit én kiállottam!

– Nekem ide csak bé kell mennem! – azt mondja a sárkán – micsoda próbákat állottál ki hát?

A cipó elbeszélte, hogy őt, mikor mag vót, felásott földbe takarták, elrothadt, kikött, felnött, sok hideget, meleget, essőt, havat kiállott, még es megtermett, levágták, esszszakötözték, megcsépelték, esszszemorzsolták, meggyúrták; azután hétszer egymásután, mindanyiszor minden társainál előbb, a tüzes kemenczébe bévették.

– Ha ezt mind így kiállod, akkor hiszem, béeresztlek, de máskülönben ide nem bé!

[272] A sárkán tudva, hogy mind azt ki nem állhassa, úgy neki haragudt, hogy mérgibe kihalass, s így elpusztult.

A deák pedig az naptól fogva annak a várnak ura lett; apóssa s anyóssa halála után két országnak lett király; s ha meg nem hót, ma es uralkodik.

Ha tudnám, hogy ilyen szerencsésen járok, mint a deák, én es a mái szentéses nap béállanék deáknak!

EA 10697. Sebestyén Gyula hagyatéka; 48–53. [Kiss Mihály számozásában: 83–88.]

Kriza János gyűjtőköre, Kiss Mihály lejegyzésében.

MNGy III. (1882) 339–342.

Kriza János hagyatékából. Benedek Elek átdolgozása.

A tátos királyleány

A világ annyi királyleánról beszél, hogy az ember assem tугygya, meik másik; hanem még és kiválólag a többi közül vót écczér a régi üdőbe egy ojan királyleány, a ki tiszta tátos vót, a kinek sénki sem tudott ojan találos mesét mondani, hogy azt ki nem találta vóna. Kihirdeté, hogy a ki neki ojan mesét tud mondani, a meiket ő nem tud kitalálni, ő annak felesége léssz; a kinek pedig kitalálja, annak fejít veteti. Egymásután sokan jelentek még nálla, ki égy, ki másféle mesével, de ő azt hol így, hol más útonmódon valamiszérént min' kitalálgatta, s mán a 99-diknek és a feje félhágott a karó hegvyibe. De be kevés vót véllé, lélkém! belé es vót mán szokva az átkozott, hogy égy emberfejet csak anynyinak nézett, mind égy verébféjet; akármerre járt, akárkivel találkozott, min' csak aval dicsekédett. Úgy és megvütte az ijettit mindénféle embérnek, hogy sénki fia sem mert még csak arrafelé és menni. Még maga és gondolkozóba kezdett esni, hogy ha mind így, még a sém léssz, kihéz ményén férhéz; tám jó léssz vala még és a [49] 99 közül valameik ügyesnek a meséjít szánszándékkal nem találniki, hogy reaköthesse magát! –

Vót azomba a szomszéd országba égy özvegy kirájnénak égyetlenbenégy fia, a ki réahatórozá magát, s asz mondá az anyjának: Csak elményék én és, anyám, ahoz a tátos kirájküsaszonhoz széréncsepróbálni, találok neki valami mesét! Mégijede az anyja a beszédén, s mindén lehetőséppen le kezdé untatni

A táltos királyleány

Volt egyszer heted-hét országon is tul egy olyan táltos király leány, a ki minden találós mesét kitalált, de az övéit nem tudta kitalálni senki. Fogta magát se' kihirdetteté, hogy a ki az ő meséjét kitalálja, vagy neki olyat mond, a mit ő ne tudna kitalálni, ahhoz menyen feleségül.

Sokan megpróbálkoztak már vele, de senki se ment semmire. A táltos királyleány pedig mindeniknek karóba huzatta fejét.

Utoljára, mikor már kilenczvenkilencznek karóban volt a feje, maga is gondolkozóba esett, hogy nehezen mehet valaki hozzá »kárlátóba«, ha így folytatja a dolgot. Ó bizony – gondolta – valamelyikkel már csak úgy színből kitaláltatja a mesét s hozzá menyen feleségül.

Volt a szomszéd országban egy gazdag, de özvegy királyné s annak égy fia. De az a király urfi olyan volt, hogy a napra lehetett nézni, de rá nem.

Meggondolkozik ez a király urfi s azt mondja az édes anyjának:

[340] – Édes anyám! én bizony elmegyek a táltos királyleányhoz szerencsepróbálni.

Eleget próbálta az édes anyja, hogy lebeszélje róla, de biz' azt nem lehetett.

Mintsem odavesszen idegen országba, – gondolá az özvegy királyné, – inkább én magam pusztítom el. Úgy is tett. Egy pohárba a legerősebb méregből készített egy pár kortyot, hogy azt, mikor a fia indul, megitatja vele. De a király

a szándékáról; de biz a még sem tudta sémmire menni. Asz gondolá hát: Hiszén hogy az én fiannak el kell veszni, az ojan bizonyos, mind hogy most életbe van, mett az a tátos, nincs ojan mese, hogy ki ne taláija; sokkal jobb léssz hát, hogy itt a szemém előtt hajjonmég, mintsebb hogy idegén kéz által más országba csúf halállal pusztujjon el! kettévágom mindén szándékát itt hejbe a bődögtalannak! Ekkicsi gondolkozás után elévéve égy poharat, s abba ojan erős mérget készíttebelé, a minél erősebb nem kell hogy légyén, hogy azt vélle megittassa. De a kirájiunak az inassa jól tudta, mi akar lénni abból, mett a tátos vót; nekik a kirájiuval égyütt kellett elmenni, s asz monta: Felsőgés kirájiurfi, égy dolog van, a mit te nem és kébzélsz, mett anyád nekéd, mikor elakarunk indulni, égy pohárt méréggel teli odaad, de nehogy azt a szájjad felé és vidd, [50] hanem öntsd a földre! –

Készülget a kirájiurfi inasostól, lovas-tól. Lóra kerekédnek, indulni akarnak, búcsuznak. Az anyja odagygyva neki búcsu fejibe a pohár-mérget. Ő elvész, s a földhöz üti. Égy csépp belőlle a lovának a körmire szökik. A ló csak félábaskodik, földhöz vágia magát, s abba hejbe mégdöglük. Annak a testiből étt két varju, s az és mégdöglött mind a kettő, hogy hejből fél sem reppenhetett. Mind a kettőt az inas tanácsára a kirájiu megmejeszteté, mégsütteté, az útra féltéteté, s magikkal elvik. –

Útjikba érének égy nagy erdőbe; látának abba mészszire égy tüzet, s arra tartának. Mikor hézza közel vadnak, hát lássák, hogy a tűz körül 12 tolvaj van! Ők és hézzik telepédnek, s az inas elévész a sült varjakot, odagygyva a tolvajoknak, s azoknak hapsára sem jut, nagy hamar féladnak rajta. A mig 12-ig olvasna az ember, mar addig mind a 12 még vót

urfinak volt egy táltos inassa, az megmondta neki, hogy abból a pohárból, a mit az édes anyja nyujt neki, mikor indulnak, ne igyék egy cseppet se, hanem öntse ki a földre.

Hát lellem Istenem, mikor épen indulni akarnak, jön az özvegy királyné egy pohár borral; de a király urfi a szájához sem vitte, csak ledobta a földre. Egyetlen égy csepp a ló lábára esett s az egyszeribe mégdöglött.

Annak a lónak a husából evett két varju, azok is elpusztultak. A király urfi azt a két varjut megsüttette, betette a tarisznyájába s avval utnak eredtek.

Este felé égy rengeteg erdőbe érkeztek. Hát látnak égyser égy nagy tüzet, a mellett füttözik tizenkét tolvaj. Oda mennek hozzuk s a király urfi megkinálta őket a varjak húsával.

A két varju meg se' kottyant a tolvajoknak, de meg is halt tőle mind a tizenkettő azonnal. Akkor a szolgálós mesét találta:

[341] »Égy csepptől meghalt égy, égytől kettő, kettőtől tizenkettő.«

Másnap megérkeztek a táltos királyleányhoz. Asztalnál mindjárt el is mondta a király urfi a találós mesét, de a leány nem tudta kitalálni. Három napi gondolkozási időt kért. A király urfi megadta neki.

Első éjjel felöltöztette a király leány égyik szolgálóját a maga ruhába s elküldte a király urfihoz, hogy tudja ki tőle a mesét.

– Megmondom, – mondá a király fiu, – ha ide fekszel mellém. A leány nem sokat kérette magát, hanem oda bútt. Akkor a király urfi kiugrott az ágyból s kikergette a leányt, a ruhát pedig ott tartotta.

Kétszer ismételte még ezt a királyleány, de a királyfiu mindenkor elkergette a szolgálót.

meredve. Bézzég hogy jó hasznát vették, hogy az inas tátos vót! – Abból az inas azt a találós mesét csinálta: „Égy csépp mégöl égygyet, a kettőt, a tizenkettőt.” S azt mondá a kirájurfinak, hogy mongyaelé azt a kirájléánnak, a hova czéloztak, [51] hadd fejtse-sze még. –

Mégérkeztek a kívánt herre, s béléntették magikat a királynak. Másnap ebédén a kiráj asztalánál jelen vót a kiráj, a léánya, a tanácsosok, s a kirájfiu. Asztal félett elémondá a kirájfiu a mesét: „Égy csépp mégöl égyet, a kettőt, a tizenkettőt!” mi a? – A léány eleget gondolkodék, írúla pirúla, de nem tudá mégmagyarázni, hogy mit tészén. Kére azétt 3 napot. –

Első éjjelre félőztette a kirájléány égyik farajját a maga köntössibe, s odakütte a kirájfiuhoz, hogy akármi szérént és addég incselkédjék neki, mig a mesének a titkát tölle kivetheti. Bémént hézza a faraj, s kérte, hogy mondjamég a titkot. – Jere hát, fekügy ide mellém! mondá a királyfiu, – s úgy mégmondom. A faraj levetkézék, égy ingésén hézza akara fekünni; de a királyfiu felszökék az ágyból, s a házból kikorbácsolá; jól mégpszidá, s lefesté mindénnek. Az égy ingésén el kélle hogy fusson, s a köntös ott marada. – Igy járt más két faraj és a másik két éjjen; azokat és a kirájfiu éppen ojan szépen réaszette; azokat és a kirájléány a maga gúnyájába őtöztette vót, s az a két rend gúnya és ott maratt. Immán [52] a kirájfiu 3 rend gúnyáját vette el a kirájléánnak a 3 farajtól 3 éjjel. –

Eltelék a 3 nap; s akkor ebéd félett mégint elémondá a kirájfiu a mesét: „Égy csépp mégöl égygyet, a kettőt, a tizenkettőt!” Most és eleget tekeré az eszit a léán, de nem tudá sémmit léttéképpen kitalálni. Úgy szegyélté magát, hogy a bőr majt lesirült az arczájáról. – De a még nem elég, hanem eléhozá a kirájfiu

Negyednap délben ujra feltette a kérdést: Egy csepptől meghalt egy, egytől kettő, kettőtől tizenkettő. « Mi az?

A léány most se tudta megmondani. Akkor elévette a három köntöst s azt mondá a tanácsuraknak:

– Ime nektek olyan király léányatok van, a ki már három éjjel egymás után lejött az én szobámba hálni, de én nem eresztettem magamhoz, hanem elvettem a köntösseit.

– Mit érdemel az ilyen király léány?

A király léány eleget esküdözött mennyre-földre, hogy nem ő volt, hanem szolgálói; de a király urfi semmi letteképen nem tudta elhinni, hogy nem ő volt, [342] a szolgálók pedig esküdöztek, hogy nem ők voltak, hát mégis a király léányra sült a dolog.

Akkor mindjárt összeült a tanács s kimondta hogy az, a ki már kilenczven kilencznek minden igaz ok nélkül nem átalotta fejét vétetni, maga sem érdemel egyebet. Egyszeribe hivatták is a hóhért s a király léány feje is karóba került. Épen az volt a századik. Akkor aztán az öreg király őt fiának fogadta s átadta az országát.

A király urfi pedig nyomba' megházasodott, elvette a fejér király léányát, Liliom király kisasszonyt s még maig is élnek, ha meg nem haltak.

a 3 rend ötözetét, s megmondá, hogy jutott azokhoz; mindén embér réaüsmert, hogy az a kirájküsaszszonyé; s a kirájfíu asz kérdé a tanács uraktól: Ugyan bizon, mit érdémél az ojan kirájléány, a ki écczakának idejin beszözik a legény há-lóházába, s ott akármiféle ajjas magavise-letre kész magát réaadni? lássák-é, uraim, ezek az ötözeték nekém bizonságaim ar-ról, hogy a kirájléány a közelebből eltöt mind a 3 écczaka béjött hézzám, a hol hál-tam, hogy velem roszszféleségét üzzön! –

A kirájléány aval ménté magát, hogy a nem ő vót, hanem rendre a 3 farajja. Eléhítták a farajokot, s azok ménnyre földre esküttek, hogy ha vótak, vakujja-[53] nakmég, hogy úgy ne lássanak, mind a feteke föld. Igen bizon, mett félték, hogy ha csakugyan kitudódik, hogy ők vótak, mind a hármiknak a fejik leszökik a nyakikról. Annak köszönjék, hogy azt a kirájfíu és úgy hitte, hogy nem ők vótak, hanem a kirájküsaszszon; mett hiszén ők és úgy viselték a sététbe magikot, mintha mindégyig a kirájküsaszszon lett vóna. –

A mit keresett a kirájléán, mégkapta; mett a tanács urak azt itélték, hogy az ojan fajtalan léán nem érdémés, hogy az apja halála után az országot ő igazgassa; fejit vették, s ő lett a századik, a kinek a feje a karó hégyibe hágott. Ha 99 feje lett vóna és, mégérdémelte vóna, hogy mind égytől égyigét leüssék, ha ő nem sajnál-ta annak a 99 ártatlan éfiunak a fejivel jáczodni, csak azért, hogy ő hires léányjá vájjék. Maragygon a hirivel! –

Azután csakhamar mégghót a vén ki-ráj és, istenbe szép halállal elnyügutt, s fényésén temették el. Az ország mégghíta a kirájfíut kirájnak, megkoronázták, s két országnak lett kirájja. Feleségnek vette lili-om küsaszszonyt, a Fejérkiráj léányát; s ha még nem hót, ma és él, még pedig feleségéstől, s lehet, hogy gyermekéstől és. –

MNGy III. (1882) 339–342.

Kriza János hagyatékából. Benedek Elek átdolgozása.

Benedek Elek: *Magyar Mese- és Mondavilág*. Athenaeum, Budapest, 1894. II. 418–420.

A táltos királyleány

Volt egyszer heted-hét országon is tul egy olyan táltos király leány, a ki minden találós mesét kitalált, de az övét nem tudta kitalálni senki. Fogta magát se' kihirdetteté, hogy a ki az ő meséjét kitalálja, vagy neki olyat mond, a mit ő ne tudna kitalálni, ahhoz menyen feleségül.

Sokan megpróbálkoztak már vele, de senki se ment semmire. A táltos királyleány pedig mindeniknek karóba huzatta fejét.

Utoljára, mikor már kilenczvenkilencznek karóban volt a feje, maga is gondolkozóba esett, hogy nehezen mehet valaki hozzá »kárlátóba«, ha így folytatja a dolgot. Ő bizony – gondolta – valamelyikkel már csak úgy színből kitaláltja a mesét s hozzá menyen feleségül.

Volt a szomszéd országban egy gazdag, de özvegy királyné s annak egy fia. De az a király urfi olyan volt, hogy a napra lehetett nézni, de rá nem.

Meggondolkozik ez a király urfi s azt mondja az édes anyjának:

[340] – Édes anyám! én bizony elmegek a táltos királyleányhoz szerencsepróbálni.

Eleget próbálta az édes anyja, hogy lebeszélje róla, de biz' azt nem lehetett.

Mintsem odavesszen idegen országba, – gondolá az özvegy királyné, – inkább én magam pusztítom el. Úgy is tett. Egy pohárba a legerősebb méregből készített egy pár kortyot, hogy azt, mikor a fia indul, megitatja vele. De a király urfinak volt egy táltos inassa, az meg-

A táltos királykisasszony.

Hol volt, hol nem volt, de valahol mégis volt, volt egyszer egy királykisasszony, aki olyan találós meséket tudott feladni, hogy azokat senki a világon ki nem találta, de neki adhattak fel akármilyen nehezet, kitalálta mind. El is bizakodott nagyon az eszében, s ország-világ kihirdettette, hogy csak annak lesz a felesége, aki vagy az ő meséjét kitalálja, vagy olyan mesét ad föl neki, hogy ő ne tudja kitalálni. Aki azonban sem ezt, sem azt nem tudja, annak karóba húzatja a fejét. Szép volt a királykisasszony, hogy a napra lehetett nézni, de rá nem. Jöttek is hát mindenfelől szerencsét próbálni, hercegek, grófok, bárók, válogatott cigány legények, de bizony, ha jöttek, karóba is került a fejük. Még csak egy királyfi volt az egész világon, aki nem próbált nála szerencsét. Ez egy özvegy királynénak volt a fia, s csak azért nem próbált szerencsét, mert az anyja mindig sírt-rítt, s ha elindult, mindig megfogta s addig könyörgött, addig istenkedett neki, hogy leszállt a lováról s otthon maradt. Hanem mikor a királyfi hallotta, hogy ahány királyfi volt a világon, mind elpusztult, erősen megszégyenlette magát s azt mondta az anyjának:

– Sírhatsz, ríhatsz, édes anyám, egy életem, egy halálom, én most megyek. – Látta a királyné, hogy [419] hiábavaló sírás, könyörgés, gondolta magában, ha már így van, hogy meg kell halni a fiamnak, inkább én pusztítom el. Mérget kevert egy pohár borbába, s megkínálta vele a fiát, amikor indulóba volt. De volt

mondta neki, hogy abból a pohárból, a mit az édes anyja nyújt neki, mikor indulnak, ne igyék egy cseppet se, hanem öntse ki a földre.

Hát lelkem Istenem, mikor épen indulni akarnak, jön az özvegy királyné egy pohár borral; de a király urfi a szájához sem vitte, csak ledobta a földre. Egyetlen egy csepp a ló lábára esett s az egyszerűen megdőglött.

Annak a lónak a husából evett két varju, azok is elpusztultak. A király urfi azt a két varjut megsüttette, betette a tarisznyájába s avval utnak eredtek.

Este felé egy rengeteg erdőbe érkeztek. Hát látnak egyszer egy nagy tüzet, a mellett füttözik tizenkét tolvaj. Oda mennek hozzuk s a király urfi megkínálta őket a varjak húásával.

A két varju meg se' kottyant a tolvajoknak, de meg is halt tőle mind a tizenkettő azonnal. Akkor a szolgálta ezt a talalós mesét találta:

[341] »Egy csepptől meghalt egy, egytől kettő, kettőtől tizenkettő.«

Másnap megérkeztek a táltos királyleányhoz. Asztalnál mindjárt el is mondta a király urfi a talalós mesét, de a leány nem tudta kitalálni. Három napi gondolkozási időt kért. A király urfi megadta neki.

Első éjjel felöltöztette a király leány egyik szolgálóját a maga ruháiba s elküldte a király urfihoz, hogy tudja ki tőle a mesét.

– Megmondom, – mondá a király fiu, – ha ide fekszel mellém. A leány nem sokat kérte magát, hanem oda bútt. Akkor a király urfi kiugrott az ágyból s kikergette a leányt, a ruhát pedig ott tartotta.

Kétszer ismételte még ezt a királyleány, de a királyfiu mindenkor elkergette a szolgálót.

a királyfinak egy táltos inasa, ez észre vette, hogy min jár a királyné esze s meg-súgta a királyfinak, hogy azt a pohár bort meg ne igya, hanem öntse ki a földre. A királyfi megfogadta az inas tanácsát, a poharat a szájához emelte, aztán úgy tett, mintha meggondolkoznék s a bort kiöntötte a földre. Egy csepp éppen a ló lábára cseppent, s a ló abban a szempillantásban megdőglött. Mikor a lovat temették, rászállott két varjú, csipentettek egy falást a husából, s a varjak is abban a szempillantásban megdőglöttek. Az inas a két varjút tarisznyájába dugta, s így indultak el ketten a királyfival. Mentek, mendegéltek hegyeken, völgyeken által s egyszer beértek egy rengeteg erdőbe. Ott csak elejükbe áll tizenkét zsvány, elvettek tőlük mindent, lovat, pénzt még a két varjút is, csak éppen az életüket hagyták meg. Még tovább sem ment a királyfi, a zsványok megették a két varjú húsát s ott mindjárt mind a tizenketten szörnyű halált haltak. Azzal a királyfi föl pattant a lovára, az inas is a magáéra s a mint mentek, útközben az inas ezt a talalós mesét csinálta:

– Egy csepptől meghalt egy, egytől kettő, kettőtől tizenkettő.

Megérkeztek a királykisasszony városába, megy a királyfi a palotába s jelen-ti, hogy szerencsét akar próbálni. Előbb a királykisasszony adott fel talalós mesét, de mit gondolt, mit nem, úgy látszik, meggondolta, hogy már csak egy királyfi van a világon: olyan könnyű talalós mesét adott föl neki, hogy a királyfi egyszerűen kitalálta.

[420] – No, most én mondok egyet, – szólt a királyfi. – Fejtsd meg ezt, ha olyan soktudó vagy: egy csepptől meghalt egy, egytől kettő, kettőtől tizenkettő, mi az?

Gondolkozott a királykisasszony, de sehoggy sem tudta kitalálni. Kérte a ki-

Negyednap délben újra feltette a kérdést: Egy cseptől meghalt egy, egytől kettő, kettőtől tizenkettő. « Mi az?

A leány most se tudta megmondani. Akkor elévette a három köntöst s azt mondá a tanácsuraknak:

– Ime nektek olyan király leányatok van, a ki már három éjjel egymás után lejött az én szobámba hálni, de én nem eresztettem magamhoz, hanem elvettem a köntösseit.

– Mit érdemel az ilyen király leány?

A király leány eleget esküdözött mennyre-földre, hogy nem ő volt, hanem szolgálói; de a király urfi semmi letteképen nem tudta elhinni, hogy nem ő volt, [342] a szolgálók pedig esküdöztek, hogy nem ők voltak, hát mégis a király leányra sült a dolog.

Akkor mindjárt összeült a tanács s kimondta hogy az, a ki már kilenczven kilencznek minden igaz ok nélkül nem átallotta fejét vétetni, maga sem érdemel egyebet. Egyszeribe hivatták is a hóhért s a király leány feje is karóba került. Épen az volt a századik. Akkor aztán az öreg király őt fiának fogadta s átadta az országát.

A király urfi pedig nyomba' megházasodott, elvette a fejér király leányát, Liliom király kisasszonyt s még maig is élnek, ha meg nem haltak.

rályfit, adjon neki három napot, majd azalatt kitalálja. Eltelt a három nap s jött nagy búsan a királykisasszony, azaz hogy csak mutatta a szomorúságát s mondta a királyfinak:

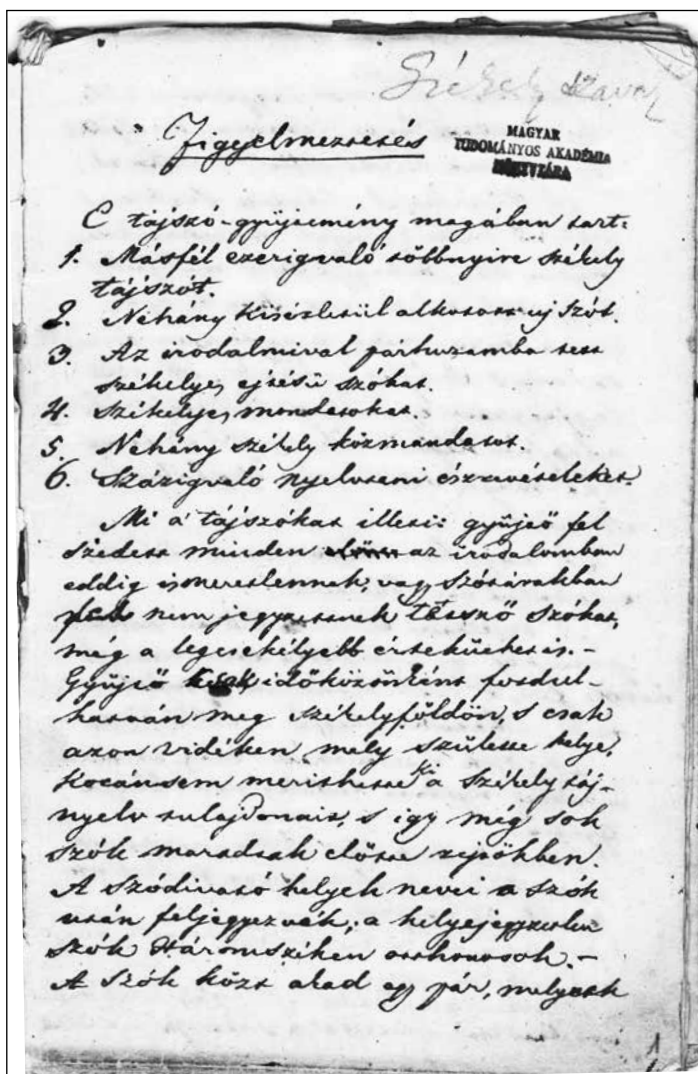
– No, te királyfi, adál föl nekem olyan találós mesét, hogyha száz esztendeig él-nék, akkor sem tudnám megfejteni. Te az enyém, én a tiéd, ásó, kapa, s a nagy harang válasszon el egymástól.

Akkor aztán a királyfi is elmondta, hogy mit jelent a meséje: hogy egy csepp mérges bortól megdöglött egy ló, attól az egy lótól megdöglött két varjú, attól a két varjútól meghalt tizenkét zsvány.

Csaptak mindjárt nagy lakodalmat. Lett a királyfinak két országa, egyszer az egyikben, másszor a másikban lakott.

Még ma is élnek, ha meg nem haltak.

Képek

1. Lőrinczi Elek tájszógyűjteményének bevezetője
(MTA KIK Kt. Ms. 5088/168: 1-1v.)

jelentését, ^{halkán} fel nem jöggének. el-
 fejtésük, vagy késekben sulytat;
 az ilyenek kérdőjellel látszó el.
 A kísérletül aközött közt
 gyűző nem igényel mindenikre
 néve helybehagyás, s melyik
 hagyatik helybe azé sem tudja;
 azina nem néni magai íjén ár-
 salmas közfacsagónak. A vit-
 tagjegyzet ujtrók stihelysajtrók
 alagján képpisvük majd stáma-
 kas majd hasonlóság szabályai
 stáma.

A ragokhoz némi az iródalmi
 szabályokhoz közele.

A nyelvészeti érvényesülékben némely
 pontokhoz gyűző vajis tudományait
 iróvok fel, s csak ^{szó} iródalmi ^{szó} értel-
 nek nehezebb. Megjár a többi közt.

A kök értelmezése magyar, mert
 a német nyelvvel kétköz nem bírja
 gyűző.

Némely kök szószót is ismeresek,
 de a példákhoz más vagy módosított
 értelmeik vannak.

Itt volna az endők, hogy völg, s kezdők nevük
 is öfkesedni lety.

Gyűző megalkotásból azé kök, s jöggének
 amikben csak miniszterak stáma fel a szék.

2. Lőrinczi Elek tájszógyűjteményének bevezetője
(MTA KIK Kt. Ms. 5088/168: 1-1v.)

88

gény legény jó háznál veszi; külföldben is apja
 néki az mondotta volé tanácsul hogy, ha az azon
 valamin, mi egy bolhánál többet is ^{száll} fel-
 ő azokat fel szedi, ~~be~~ be szerzi az ebébe.

Uttyában egy király lakoa városban el volt vitédít.
 ő eháé be megyen a királyi udvarba. be jékuen,
 magán a királyról miné uszóé uti költövény-eg-
 észatára pedig szállásra két.

Ugyes, csíny volé a diák s a vacsora felett
 külföldön is hi sünette mi velőgési, - a királyné
 szem ügyre ~~vevén~~ a diákot, miné kinek fejjehez
 adó leány volé, azon gondolatára jött utráha ez
 a diák leány nőköbe jött királyfi, s csak magán
 élve nem ahasva meg ismerem, örökön által
 diáknak - vacsora után köztli e gondolatára fejje,
 veli - a király orszóra neje gondolatában s az
 hasározat, hogy ez ki tudhasván mara, ez át jár
 napra magolnál - s élő ijfel miné diáknak,
 masodt ijjen miné királyfi, nak egy ves, csak azgan

3. Lőrinczi Elek kézírásában A Diák, kit erőszakkal királya tettek című meseszöveg (MTA KIK Kt. Irod. 4-r. 409/IV: 88.)

VIII. A Diákot erővel királyá teszik

Utára nem egy diák, s a mind a mezőbe men, találta valami
 kinyitogató borsószemekre; gondolta, hogy azoknak hátsá-
 rát veheti, mert ő szegény legény; hisz en az apja az es sa-
 másolta az neki, hogy a mi idebb ér egy bolhánál, az ha sa-
 lája, vegyepel. Feltrödre hát a borsó, s a zsebibe rakta. -
 Utjában elesételeket egy királyi városba, bejelenszete
 magás a királgnak, s istsi köztseget kért, s az éjeltre szállás.
 A csak jól mezevte, helyesen betelt, s ügyesen viselte
 magds. s királyának a figyelomre esett, s minthogy eladó
 leánya volt, úgy vélekedett, hogy hát ha ő királyfi, s leány-
 zőbe jött, s csak azét ösziöt deának, hogy né a szerjelmeg!
 Eze a gondolaját megmondta az városnak, s a király es helyes-
 nek vette. Készen meggyeztet, hogy sudjabbi, ifjában királyfi,
 megmaratvottak vagy késmagora. Első azrakára nem igau
 pengés azzal vesztel neki, azért, hogy ha azal megelgőzik,
 úgy csak deák, de ha nem, akkor királyfi.

Az azzas megveszik egy dalhába, s egy birtodalmat em-
 berü a király amak az ablakára állított, hogy lessemeg a
 zébet, miú címél. Megmaratuk a deákunk az azzas, s ő ves-
 kémi kezd az aggenül; de a mind veskerül, a borsó a zsebi-
 ból mind az agbe hull alája; ő kérszélmi kezd, s eggen-
 ként eszesteg eszmi; hajnal lett, míg eszta sudra adni. -

rd oriz

4. Kiss Mihály kézírásában A Diákot erővel királyá teszük című mesés-
 veg (MTA KIK Kt. Irod. 4-r. 409/IV: 69v.)

88. (54) 53 EA
 nekem, hogy úgy ne lássonak, mind a feleske főd.
 Igen bizony, mert félted, hogy ha csakugyan kiindulok,
 hogy ők vőrek, mind a hármiknak a fejek lesződik
 a nyakukról. Amak kívánságok, hogy az a királyfi is
 úgy hitte, hogy nem ők vőrek, hanem a királykisasszony;
 mert hiszen ők is úgy viselked a sésébe magukat,
 mintha mindégig a királykisasszony lett volna. -
 A mi keresett a királyleány, megkapora; mert
 a tanács urak azt is látták, hogy az egyja fajtalan
 leány nem érdemlé, hogy az egyja halála után az or-
 szágát ő igazgassa; feje vésék, s ő lett a háradik,
 a kirak a feje a karró kigyibe kigyott. Ha 99 feje
 lett volna és, megérdemelte volna, hogy mind egyöt
 éppigé leüssék, ha ő nem sajnálta amak a 99 ár-
 tatlan éfiának a fejevel járnodni, csak azt, hogy ő
 híres leányja vőjék. ^{Maradjon} a királyné! -
 Amint csakhamar meghót a vőm királyi
 issebe sőt halállal elnyújt, s fenyéső remélték el.
 Aki országot meghotta a királyfi királynak, megkoronázták,
 s két országnak lett királya. Feleségnek vitte lilom külső
 asztalony, a feje király leányai; s ha még nem hős, más el,
 még pedig feleségétől, s lehet, hogy egy korméltól is. -

5. Kiss Mihály kézírásában A tatos királyleány című meseszöveg
 (NM EA 10697: 53.)

Olosz Katalin

Diákgyűjtők az erdélyi és partiumi magyar népköltészet feltárásában (1845–1990)

A diákgyűjtés fogalmi köre rendkívül szerteágazó, sokféle tevékenységet foglal magába: felöleli a néprajzi-, népköltészeti-, történeti-, nyelvjárási, hely- és népismereti adatok gyűjtését, melyet különböző szintű tanintézetek kisebb-nagyobb tanulói végeztek egyéni elhatározásból, vagy mozgalmyszerű szerveződésben. Az egyéni munkát többnyire a különféle pályázati kiírások generálták, ezeket az adott iskola vezetősége vagy az iskolában működő önképzőkör hirdette meg – jutalmat tűzve ki a legjobb pályamunkákra. De – különösen a 20. század második felében – iskolán kívüli intézmények, hírlapok és folyóiratok szerkesztőségei is hirdethettek néprajzi-népköltészeti gyűjtőpályázatokat iskolásoknak. Ez utóbbiak nyomán országos vagy regionális hatósugarú gyűjtőmunka bontakozhatott ki.

A pályázati kiírások mellett egy-egy tanár ügybuzgalma folytán iskolán belül is kialakulhatott folklórgyűjtő mozgalom, melyben a diákok nem a jutalmazás reményében gyűjtöttek, sokkal inkább a tanáruk iránti tisztelet-szeretetet sarkallta őket arra, hogy az iskolai szünetidők idején lakhelyük folklórhagyományait gyűjtsék-rögzítsék.

Sokszínűséget tapasztalhatunk a különböző gyűjtőmozgalmak célkitűzéseit illetően is: voltak olyan iskolák, pályázatok, melyekben a szervezett gyűjtőmunka csak egyetlen folklórműfajra irányult, és voltak olyanok is, melyek az iskola vonzáskörzetében a magyar népköltészet teljes spektrumának megismerését tűzték ki célul. Mindez, természetesen, attól függött, hogy a pályázati kiírás mire irányította a figyelmet, vagy, hogy mit tartott fontosnak az irányító tanár. Mert – talán ezzel kellett volna kezdenem – a diákgyűjtések háttérében mindig ott találunk egy-egy elkötelezett tanáregyéniséget, aki szervezte, irányította, alkalomadtán közölte a gyűjtőmunka eredményeit, s akinek neve fémjelzi az adott iskolában folyó célirányos gyűjtőtevékenységet. Ezeknek a tanároknak áldozatos szer-

vező-irányító tevékenysége folytán a több mint másfél százados múltra visszatekintő tudatos népköltészeti gyűjtőmunkában a diákoknak folyamatosan fontos szerep jutott.

Dolgozatom megírására éppen az a felismerés késztetett, hogy az erdélyi és partiumi¹ magyar népköltészet megismerésének másfél százados folyamata elválaszthatatlanul kötődik a mindenkori diákgyűjtők munkájához. Egy rövid konferenciadolgozatban, nyilvánvaló, nem vállalkozhatok rendszeres történeti áttekintésre, de akár csak egy futó seregszemle is arról győz meg, hogy az erdélyi és partiumi magyar népköltészet élethelyzeteinek, alakulásának, változásának mai ismeretét nagymértékben azoknak a diákgyűjtőknek és az őket irányító tanároknak köszönhetjük, akik a tudatos gyűjtés megindulásától kezdve a 20. század utolsó évtizedéig – szinte napjainkig – folyamatosan részt vállaltak a folklórgyűjtés munkájából. S ami ennél is fontosabb: nemcsak számszerűen gyarapították – méghozzá tetemesen – a népköltési adatok táráát, de sok esetben olyan szemléletbeli elmozdulás is kötődik a diákgyűjtők és az őket irányító tanár munkájához, mely, a mából visszatekintve, alaposan megváltoztatta a hazai népköltésze-tről alkotott képet, illetve a gyűjtés-közlés módjáról való gondolkodást.

Nincs szándékomban, hogy a teljesség igényével vegyem számba a diákgyűjtések másfél százados történetének eseményeit. Erre már csak azért sem kerülhetne sor, mivel számos esetben a pusztán tényen kívül, hogy bizonyos iskolákban folklórgyűjtő mozgalmak szerveződtek vagy folklórkörök alakultak, egyebet nem tudunk a diákok munkájáról, s főleg nem ismerjük a gyűjtött anyagot.

A korai diákgyűjtések eseményeiről/eredményeiről természetesen tudunk, hogy keveset tudunk. Természetesen, mert senki sem tartotta akkoriban fontosnak a meg nem jelent diákgyűjtések utólagos publikálását, őrzését a tanár halála után, és a történelmi helyzet sem kedvezett a fennmaradásuknak. Meglepő viszont, hogy fölöttébb hiányosak az ismereteink a 20. század második felének gyűjtőmozgalmairól, pályázatairól, iskolai folklórköröiről vagy magáról az összegyűjtött folklóranagról és annak sorsáról. Azt a keveset is jobbára Faragó Józsefnek köszönhetjük, aki a diákgyűjtések

¹ Partium megnevezéssel nem pusztán az egykori közigazgatási területre utalok; tájnévként használom, mely a történeti Erdély és az Alföld határvidékét jelenti (Vö. Kósa–Filep 1975: 159).

szorgalmazásában, szakmai támogatásában és eredményeinek népszerűsítésében/publikálásában fáradhatatlannak bizonyult: sajtóban közzétett felhívásai, gyűjtési útmutatói vagy beszámolóí, folklórkiadványok bevezetői manapság szinte egyetlen forrásai a különböző iskolákban folyó, vagy pályázati kiírások nyomán kibontakozó folklórgyűjtő mozgalmak ismeretének (Faragó 1957, 1958a 1958b, 1958c, 1958d, 1959a, 1959b, 1966, 1967a, 1967b, 1967c, 1968, 1969a, 1969b, 1972a, 1972b, 1976b, 1977b, 1983, 1995). Faragó József figyelme kiterjedt a különböző iskolák folklórköreinek tevékenységére is. Az ő javaslatára vágott bele a *Művelődés* című folyóirat 1980–81-ben az iskolai folklórkörök beszámolóinak és a gyűjtött anyag mutatványainak közlésébe (Faragó 1983), melynek során húsz tanintézet folklórköreinek irányító tanára adott hírt az iskolájukban folyó gyűjtőmunkáról.² A rövid beszámolók és a közölt folklórszövegek nyilvánvalóan éppen csak felvillantották az adott iskolában folyó gyűjtőmunka egy pillanatát, de még így is több információt tartalmaznak, mint egy-egy iskolának – melyben folklórkör működött, vagy valamiféle folklórgyűjtő tevékenység folyt – a puszta említése. Kőnczei Ádám egyik cikkéből szerezhetünk tudomást például arról, hogy a nagyenyedi Bethlen Gábor Kollégiumban folyó balladagyűjtő mozgalomhoz hasonlóan az 1970-es évek elején több iskolában kezdték meg a balladagyűjtést: „mintegy esztendeje a zilahi, székelyhídi, és a szászrégeni, újabban meg a szilágysomlyói, a kézdivásárhelyi, a kovásznai és a hétfalusi középiskolában” – olvashatjuk Kőnczei Ádám tudósításában (Kőnczei 1972). Mivel azonban az idézett szerző a nagyenyedi népballadagyűjtő mozgalom ismertetésére szánta cikkét, az említett középiskolák gyűjtőmunkájáról többet nem írt, csupán arra tett ígéretet, hogy „róluk majd máskor” ejt szót. A „máskor” azonban – tudtommal – soha nem jött el. Így azt sem tudjuk, hogy egyáltalán gyűjtöttek-e balladát a felsorolt középiskolákban, s főleg arról nincs semmi információnk, hogy az esetlegesen összegyűjtött balladáknak mi lett a sorsa, őrzi-e valaki vagy valamely intézmény, vagy elkallódtak nyomtalanul. A kérdéseket, egyébként, vonatkoztathatjuk a Bethlen Gábor Kollégium diákjainak gyűjtésére is, mert a közel kétszáz balladaváltozatot felölelő közös gyűjteményből mindössze hét ballada szövegét ismerjük – azokat, melyeket Kőnczei Ádám mutatványul a cikkéhez mellékel.

² Lásd a Melléklet (Diákgyűjtések kronológiája) 1980–1981-es tételét.

Sorolhatnám tovább: mi mindenről nincsenek közelebbi ismereteink, hány és hány pályázat, hány és hány iskolai folklórkör meghirdetésének/ létezésének pusztá tényéről van csak tudomásunk, tevékenységük feltárásával, eredményeik értékelésével adós a szaktudomány.³

A mulasztások, soron következő feladatok emlegetése helyett – úgy vélem – hasznosabb, ha számba veszem azokat a kiadványokat, melyek – részben vagy egészben – diákgyűjtések eredményéből születtek meg. Mert – némiképp ellentmondva előbbi kijelentésemnek – a közelmúlt romániai magyar diákgyűjtéseiből néhány igen jelentős kötet jelent meg a második világháború utáni évtizedekben. Ezek egy része egy-egy iskola egy-egy tanárának kezdeményezéséből született meg. Konsza Samu sepsiszentgyörgyi tanítványainak gyűjteményét, a *Háromszéki magyar népköltészetet* említhetjük itt időrendi sorrendben lefelől (Konsza 1957), vagy Kovács Ferenc és tanítványainak kisiratosi gyűjteményét (Kovács 1958), Kónya Samu *A szegény ember kincse* című mesekötetét, mely a *Háromszéki magyar népköltészet*ből kihagyott mesék közül hozott nyilvánosságra ötvenet (Konsza 1969), Albert Ernő és sepsiszentgyörgyi tanítványainak *Háromszéki népballadái*t (Albert 1973), Bura László és Szatmár megyei munkatársainak/tanítványainak kötetét, a *Szatmári népballadákat* (Bura 1978). A kiadványok másik része iskolán kívüli intézmények (hírlapok, folyóiratok) pályázati felhívásának eredményeként látott napvilágot. Itt említhetjük meg a *Pionír* által 1967-ben meghirdetett mesepályázat nyertesének, Balla Tamásnak *Fehér Virág és Fehér Virágszál* című magyardécei mesegyűjteményét (Balla 1970), nemkülönben a nagyváradi *Fáklya* című napilap pályázatai nyomán kibontakozó gyűjtőmozgalom hozadékát, a három bihari kötetet: a *Bihari gyermekmondókákat* (Farág–Fábián (közéteszi) 1982), a *Bihari találós mesék, találós kérdések, mesetalányokat* (Fábián (közéteszi) 1994, 1999), illetve a *Bihari népmondákat* (Farág–Fábián (közéteszi) 1995).⁴

Időrendi sorrendet emlegettem a diákgyűjtésekből megjelent kötetek felsorolásánál. Mégis előbb vettem számba a 20. századi gyűjtéseket és az azokból szerkesztett köteteket, s csak utánuk térek rá a 19. századi gyűjtőmozgalmakra, illetve azokra a 20. századi diákgyűjtésekre, melyek csak

³ A diákgyűjtések kronológiai áttekintését lásd a Mellékletben.

⁴ Bura 1978, Farág–Fábián 1982, 1995, illetve Fábián 1994, 1999 csak részben tartalmaz diákgyűjtéseket.

az új évezredben jelenhettek meg. A látszólagos következetlenségnek egyszerű a magyarázata: az ezredfordulóig mindössze három olyan kötet hagyta el a nyomdát, mely részben vagy egészben dualizmus kori erdélyi vagy partiumi diákgyűjtéseket tartalmazott: a *Magyar Népköltési Gyűjtemény* első, harmadik és tizennegyedik kötete (*MNGY* I. 1872; *MNGY* III. 1882; *MNGY* XIV. 1924). Az elsőben – egyebek mellett – Gyulai Pál kolozsvári tanítványainak 1858–1862 közötti, illetve Szabó Sámuel marosvásárhelyi diákjainak 1863–1868 közötti gyűjtései kaptak helyet az irányító tanárok neve alatt, a harmadik kötet hozta nyilvánosságra Benedek Elek és Sebesi Jób diákkori székelyföldi gyűjteményének egy részét, a sorozat utolsó köteteként megjelenő *Nagyszalontai gyűjtés* – Kodály Zoltán zenei függelékét leszámítva – teljes egészében a nagyszalontai főgimnázium tanárának és diákjainak gyűjtéséből tartalmaz válogatást az irányító tanár, Szendrey Zsigmond szerkesztésében. A *Magyar Népköltési Gyűjtemény* fent emlegetett három kötetében közölteken túl az ezredfordulóig alig voltak ismereteink a 19. századi diákgyűjtésekről: néhány rövid, tájékoztató/figyelemfelhívó cikken kívül (Faragó 1956, 1976a) jó-szerével napjainkig – a 21. század elejéig – a gyűjtőmozgalmak története, eredményeinek feltárása és közzététele elhanyagolt, mellőzött terület volt a kutatásnak. Bizonyos mértékig még érthető is ez a perifériára szorultság. Hiszen mindaddig, míg Kriza János vadrózsáinak második kötete százötven éves késéssel kerülhetett nyilvánosságra (Kriza 2013), s a harmadik kötet megjelenése még mindig várat magára, a diákgyűjtések feltárása és közzététele nem jelentett, nem jelenthetett sürgető feladatot. Ugyanakkor nem feledkezhetünk meg egy másik késleltető tényezőről sem: a Trianon előtti diákgyűjtések kutatásának elengedhetetlen feltétele a levéltárak, kéziratárak anyagának átvizsgálása. Márpedig 1990 előtt romániai magyar kutatóknak minimális lehetősége volt a budapesti archív anyag kutatására, de még csak a hazai levéltárak rendszeres látogatása is nagy nehézségekbe ütközött. Így érthető és magyarázható az a tény, hogy csak az új évezredben került sor olyan folklórgyűjtemények kiadására, melyek – többnyire, de nem kizárólagosan – dualizmus kori diákgyűjtéseket tartalmaznak: 2002-ben hagyta el a nyomdát Veress Péter Ilona *Mezőcsávási gyermekfolklór* című kötete, melynek anyagát tanítványai segítségével húsz éven át, 1963–1983 között gyűjtötte (Veress Péter 2002), 2003-ban a kolozsvári református kollégium egyik diákjának 1906-ban gyűjtött, magyargyerőmonostori népdalokat tartalmazó kottás

gyűjteménye Almási István gondozásában (Almási (közéteszi) 2003), rá három évre a székelykeresztúri diákok 1957–58-ban gyűjtött kollekciója jelent meg (Farkas–Nagy–Péter 2006), 2009-ben Szabó Sámuel marosvásárhelyi és kolozsvári tanítványainak gyűjteménye a 19. század hatvanas, illetve nyolcvanas éveiből (Szabó S. 2009), ugyanabban az évben a *Mezőcsávási gyermekfolklór* második, bővített kiadása, valamint a kolozsvári unitárius kollégium egyik diákjának 1895–96-os szabédi gyűjtése (Olosz (közéteszi) 2009), majd 2015-ben Kanyaró Ferenc kolozsvári tanítványainak balladagyűjteménye az 1892–1905 közötti időszakból (Kanyaró 2015), végül pedig az idén, 2018-ban a Folklore Fellows nagyszalontai gyűjtőszövetségének hagyatékából az 1912–1919 között gyűjtött *Nagyszalontai népballadák és epikus énekek* (Olosz (közéteszi) 2018). Ez utóbbival kapcsolatban meg kell jegyezni, hogy a szalontai diákok gyűjtésének tekintélyes hányada (a balladán/epikus éneken kívüli összes többi folklórműfaj) továbbra is kiadatlan, annak dacára, hogy a most megjelent balladaskönyv előtt – mint már említettem – a gyűjtést irányító Szendrey Zsigmond szerkesztésében, Kodály Zoltán közreműködésével korábban is megjelent egy kötet a szalontai gyűjtésekből (*MNGY XIV. 1924*).

A diákgyűjtések folklóryanagának közzétételével párhuzamosan az utóbbi években kibontakozóban van a gyűjtőmozgalom és diákgyűjtések történetének feltárása is. Az új évezredben örömdetesen megszorodtak azok a hosszabb-rövidebb írások, melyek a diák-gyűjtőmozgalom egy-egy mozzanatát vagy átfogó történetét, illetve szereplőit mutatják be. A közelmúltban Albert Ernő a sepsiszentgyörgyi iskolai folyóirat, a *Gyökerek* balladagyűjtésben betöltött szerepét (Albert 2016), Keszeg Vilmos a gyermekmondókák Kolozs megyei adatbázisának létrejöttét ismertette (Keszeg 2016), Gagyai József a csíkszeredai Matematika–Fizika Líceum néprajzi köréről számolt be (Gagyai 2016), Szabó Zsolt a *Jóbarát* című gyermeklap néprajzi gyűjtéseit vette számba (Szabó Zs. 2016), Tekei Erika a diákgyűjtő Balla Tamás magyardécsei mesegyűjteményének recepciótörténetét járta körül (Tekei 2017), magam pedig a marosvásárhelyi és kolozsvári református kollégium, majd a kolozsvári unitárius főgimnázium diákjainak 19. századi gyűjtőtevékenységét, valamint a nagyszalontai állami főgimnáziumban a 20. század elején folyó folklórgyűjtő mozgalom történetét és hagyatékát tártam fel (Olosz 2003b, 2004, 2005, 2009a, 2009b, 2011a, 2011b, 2015a, 2015b, 2017a, 2017b, 2018).

A szövegkiadások és szaktanulmányok ismeretében – úgy vélem – lehetőség nyílik néhány, a diákgyűjtésekre vonatkozó általános megállapítás megfogalmazására.

Elsőként azt emelném ki, hogy a diákgyűjtések korántsem jelentenek valamiféle másodrendű, csökkent értékű anyagot. Olyannyira nem, hogy többségük hiány- és hézagpótló, s nélkülözhetetlen a hazai magyar népköltészet ismeretéhez. A hézagpótlás mind időben, mind térben értendő. Tudott dolog, például, hogy a *Vadrózsák* első kötetében mindössze egyetlen maroszéki ballada került közlésre 1863-ban. Ezt a hiátust Szabó Sámuel marosvásárhelyi tanítványai pótolták: 1863–1868 között a református kollégium diákjai harminckilenc balladatípus ötven változatát gyűjtötték össze, többségükben régi stílusú, klasszikus balladákat. Valamennyi nem mondható ugyan maroszékinak, de többségük igen.⁵ Hézagpótlónak bizonyult Szabó Sámuel kolozsvári tanítványainak gyűjtése is, csak más vonatkozásban: az 1882–84 között iskolai feladatként gyűjtött népmesék első hírhozói voltak a Székelyföldön kívüli erdélyi területek meseismeretének. Hiátust szüntetett meg Kanyaró Ferenc diákgyűjtőinek mozgalma is, hiszen gyűjtéseik a 19. század utolsó évtizedének balladaismeretét dokumentálják, egy olyan időszakét, mely a balladagyűjtés két nagy, klasszikus korszaka között teljes mértékben ismeretlen maradt. A nagyszalontai diákgyűjtőkről nemcsak az mondható el, hogy hiányt pótoltak, de az is, hogy úttörő munkát végeztek. Mert hiszen amellet, hogy ők fedezték fel a bihari magyar népköltészetet, a magyar folklorisztikában ők gyűjtötték össze első ízben egyetlen helység teljes népköltészeti tudásának adatait. És sorolhatjuk tovább, hogy hány és hány fehér foltot tüntettek el a diákgyűjtések a hazai magyar népköltészeti kutatások földrajzi vagy időbeli térképéről. A Bura László nevével fémjelzett gyűjtőmozgalom (melynek tagjai azonban csak részben voltak diákok) a szatmári népballadák ismeretével ajándékozott meg, Kovács Ferenc általános iskolás

⁵ Az ötven szövegből 28 maroszéki, s a „Székelyföld” helymegjelöléssel, vagy a gyűjtési hely feltüntetése nélkül közölt szövegek között további maroszéki adatokat sejtünk. Az sem mellékes, hogy a 28 maroszéki balladából tizenegyet egyetlen diák (Kovács Gyula) egyetlen helységben, Mezőbándon gyűjtött. S a balladákon kívül mesék, népdalok lejegyzése is fűződik Kovács Gyula nevéhez, aki így módon az első olyan ismert erdélyi gyűjtő, aki egyetlen helységből szedett össze 1863 és 1868 között mintegy 150 népköltészeti alkotást. Közülük azonban ma csupán huszonháromat ismerünk (Szabó S. 2009: 660–662).

tanítványai pedig az Arad környéki Kisiratos népköltészetének egyedüli hírhozői. Külön is fel kell hívnom a figyelmet a sepsiszentgyörgyi Székely Mikó Kollégium diákjainak két folklórgyűjtő mozgalmára, mert mindkettő hézagpótló és nélkülözhetetlen szövegtárát hozta létre a háromszéki népköltészetnek. A Konsza Samu által irányított gyűjtőmozgalomnak az ad különös jelentőséget, hogy a két világháború között, vagyis olyan időszakban bontakozott ki, amikor Erdély-szerte szünetelt mindenféle gyűjtőmunka. Ezt az időszakot tehát egyedül a Konsza Samu által irányított diákgyűjtők adatai dokumentálják. Albert Ernő tanítványai pedig azt bizonyították ezerhez közelítő balladagyűjtésükkel, hogy noha Kriza János óta egyfolytában siratták-temették a népballadát, a leginkább polgárosult Háromszék népköltészetének még a 20. század második felében is élő-virágzó műfaja volt a népballada.

A diákgyűjtések eredménye mennyiségi szempontból is rendkívül gazdagnak mondható: tízezres nagyságrendben számszerűsíthető. Számadatok helyett azonban inkább arra hívnám fel a figyelmet, hogy 19. századi diákgyűjtőknek köszönhetjük több klasszikus, ritka népballada első vagy korai lejegyzésén túl invariáns népballadák (mint *A halálraitélt álma*, *Az ördögnek eladott leány*, *A szolga után haló leány*, *A halálra rugdalt feleség*, *A gyalázat elől halálba menekülő leány*⁶) megmentését is. Az pedig egyenesen kuriózumszámba megy, hogy még 1972-ben is talált Albert Ernő egyik tanítványa egy olyan invariáns balladát Kézdimárkosfalván, mely a tetemrehívás jogszokását örökíti meg. (Albert 1973: 301/213. sz.) De diákgyűjtő – Pungur Gyula – nevéhez fűződik az első bábos-betleheemes játék leírása 1865-ből, mint ahogy diákgyűjtőnek, a marosvásárhelyi Mentovich Gyulának köszönhetjük Szabó Sámuel 1864-es néprajzi gyűjtőútjának – az eddig ismert első erdélyi néprajzi gyűjtőútnak – egyetlen fennmaradt dokumentumát, a *Székelyföldi útinaplót* (Olosz 2003a, 2003b). Diákgyűjtő, Rédiger Ödön és az őt irányító Kanyaró Ferenc nevéhez fűződik a szabédi írástudatlan napszámosasszony, Dimény Mózesné Szabó Anna teljes balladarepertoárjának feltárása a 19. század utolsó évtizedében, mellyel tulajdonképpen egy 20. századi kutatói irányzatnak, az

⁶ Az első hármat Szabó Sámuel tanítványai (Nagy Domokos, Kovács Gyula, Vass Tamás) gyűjtötték, az utolsó kettőt a kolozsvári unitárius kollégium diákja, a Kanyaró-tanítvány Rédiger Ödön. (Vö. Szabó S. 2009: 173–174, 150–152, 146–147; Kanyaró 2015: 296–298, 476–478).

egyéniségvizsgálatnak lettek előfutárai (Olosz (közzeírt) 2009). Ehhez a kutatói irányzathoz csatlakozott bő félszázaddal később Balla Tamás, a besztercei középiskola diákja, aki ugyancsak egyetlen magyardécsei adatközlő meserepertoárját jegyezte le és tette közzé Faragó József segítségével (Balla 1970). Azt sem hagyhatjuk említés nélkül, hogy Kanyaró Ferenc kolozsvári diákgyűjtői „fedezték fel” a betyárballadákat Erdélyben. A 19. század végéig – 20. század elejéig megjelent erdélyi folklór-gyűjteményekben ugyanis teljesen esetlegesen, elvétve fordult elő egy-két betyárballada, ami arra engedett következtetni, hogy a balladának ez a fajtája ismeretlen volt a dualizmus kori Erdélyben. De ezt sugallta Dános Erzsébet 1938-ban megjelent balladakatalógusa is, melyben mindössze négy erdélyi adat szerepelt a betyárballadák fejezetében (Dános 1938: 152–154, 157).⁷ Mindez azt a látszatot keltette, hogy Erdélyben az alföldi eredetű betyárballadák ismeretlenek voltak, jószerevével csak a második világháború utáni gyűjtésekben bukkantak fel nagyobb számban. A Kanyaró-féle diákgyűjtemény gazdag betyárballada-fejezetének megismerése kellett ahhoz, hogy megbizonyosodjék – de már csak napjainkban –, hogy a 19–20. század fordulóján Erdély-szerte ismertek és népszerűek voltak a betyárballadák, és nemcsak Erdély nyugati és középső részén, nemcsak a partiumi területeken, hanem a székely székekben is. Mindez pedig azt jelenti, hogy nem azért nem találjuk a korábbi kiadványokban a betyárballadák változatait, mert ismeretlenek voltak Erdélyben. A magyarázat egészen más: a betyárballadákat, hasonlóan az új stílusú bűntényballadákhoz, nem tekintették balladának,⁸ s emiatt a szerkesztők nem vették fel kiadványaikba. Egyébként hasonlóan gondolkoztak a változatokról is.

⁷ Nem számoltam ide Váradi József balladáját és néhány rabéneket, melyek Dánosnál betyárballadaként szerepelnek. – Jellemző, egyébként, a betyárballadákhoz való szaktudományi viszonyulásra, hogy az egész magyar nyelvterületről begyűjtött szerény mennyiségű betyárballadát egyetlen típuszámon (301) tartja nyilván a Dános-katalógus; továbbá az is, hogy a 19. századi hiteles/tudományos adatok egyetlen gyűjtő, Kálmány Lajos alföldi gyűjtéseiből származnak. A betyárballadák jó részét a katalógus készítője népszerűsítő válogatásokból szedte össze, melyek nem tüntették fel sem a gyűjtőt, sem a gyűjtés idejét-helyét.

⁸ A Folklore Fellows magyar osztályának gyűjtési útmutatójában még a 20. század második évtizedében is a verses népi epika műfajcsoportját *Balladák és rokonművek* cím alatt így osztották alegységekre: a) Régi balladák. b) Újabb eseményeket tárgyaló epikai dalok. c) Zsiványhistóriák és rabi énekek. d) Verses mesék, mondák, legendák. e) Koldusénekek, versenydalok és gajdok (Sebestyén–Bán 1912: 203).

Ha valamelyik ballada korábban már megjelent valahol, újabb változatának közlését – ha annak szövege nem mutatott lényeges eltérést a már megjelent balladától – többnyire elutasították.⁹ E tekintetben is rendkívül jelentős a kolozsvári unitárius kollégium diákjainak gyűjteménye, hiszen Kanyaró Ferenc nagy becsben tartotta, és közölni akarta minden ballada minden előkerült változatát – megelőlegezve ezzel a balladakutatásban később meghonosodó földrajzi-történeti szemléletet.

Szólnunk kell végül arról, hogy különböznek-e, s ha igen, miben különböznek a diákgyűjtések a felnőtt gyűjtéseitől? A kérdés megválaszolásához onnan kell kiindulnunk, hogy minden kor minden gyűjtési tevékenysége tulajdonképpen valamilyen konstrukció eredménye aszerint, hogy mit tekintenek az adott korban népköltészetnek, milyen műfajait-műfajcsoportjait tartják gyűjtésre érdemesnek, milyen elvárások határozzák meg a rögzítés módját, hogyan vélekednek változatokról, töredékekről, népköltészet és műköltészet viszonyáról. Diákok gyűjtőmunkája esetében a megkonstruáltság kétszeresen érvényesült: az adott kor általános elvárásai mellett a diákgyűjtőknek igazodniuk kellett az irányító tanár vagy a pályázati kiírás utasításaihoz-feltételeihez is. Az irányító tanár elgondolásai lehet, hogy belesimultak korának népköltészetéről/gyűjtéséről kialakított koncepciójába, de az is lehet, hogy más utakon járt, más elvárásai voltak. Példaként idézhetjük Kanyaró Ferenc kolozsvári unitárius kollégiumi tanítványainak gyűjtését, akik tanáruk utasításait követve balladának nem csupán a régi réteg darabjait tekintették (ahogy a 19. század folyamán a szakma jeles képviselői), a ballada fogalmi körének tágabb értelmezése folytán gyűjtötték az epikus népi költészet minden fellelhető darabját. És példát hozhatunk az ellenkezőjére is: a nagyszalontai főgimnázium tanulóinak gyűjtéseiből teljességgel hiányoznak a búcsúztató énekek és siratóballadák, mert azokat a Folklore Fellows útmutatójában nem jelölték meg gyűjtendő tételként.

A diákgyűjtések esetében számolnunk kell olyan jelenségekkel is, melyek a gyűjtők más kategóriájánál eddig nem voltak tetten érhetőek: némelyik diák könyvből, periodikából kimásolt folklóradatokkal gazdagította saját gyűjteményét, vagy saját költeményét csempészte be gyűjte-

⁹ Ez a megállapítás különösen érvényes a *Magyar Népköltési Gyűjtemény* kötetekre, melyek normatív, mérvadó szerepet tölthettek be a dualizmus kori folklórkivadványok szerkesztésében.

ményébe folklóradatként. Az első „lehetőséggel” leginkább akkor éltek a diákok, amikor pályadíj elnyerése volt a tét, annak érdekében igyekezett egy-egy diák minél gazdagabb gyűjteményt benyújtani.¹⁰ A második eset immár klasszikussá vált példáját Benedek Elek szolgáltatta, aki Gyulai Pált és az egész Kisfaludy Társaságot tette lóvá *A fogoly katona* című „népballadájával” (Olosz 2011a: 206–208).

A folklórszemléleti különbözőségek és diákcsínyek mellett a diákgyűjtések eltér(het)nek a felnőttekétől a lejegyzés minősége tekintetében is. Különösen érvényes ez a kisiskolások gyűjtéseire, akik közül sokan szemmel láthatóan nemcsak a szövegrögzítés nehézségeivel bajlódtak, de magával az írás műveletével is. Túl azonban az ákombákom betűkön, túl a töméntelenül sok helyesírási hibán, a gyermek-kézírások láttán mégsem az íráskészség fölöttébb hiányos volta jut eszünkbe, hanem az ügybuzgalom, a tetre készség, amivel egy jó ügy szolgálatába szegődött a kisebb-nagyobb diákok sokasága.

Mindent összevetve, az eddigi kutatások arról győznek meg, hogy az erdélyi és partiumi magyar népköltészet gyűjtésében-megismerésében a diákgyűjtők nem csupán kiségitőként, segédmunkásokként vettek részt, hanem tanáraink irányítása alatt önálló és teljes értékű feltáró munkát végeztek, melynek szaktudományi nélkülözhetetlenségéhez nem fér kétség.

¹⁰ Szendrey Zsigmond egyik tanítványa, például, könyvekből kimásolt szövegekkel „dúsitotta” pályamunkáját. Az újszerű, szokatlan adatokat Szendrey Zsigmond annak tulajdonította, hogy a különben igen szorgalmasan gyűjtő kisdíák „Szalonta legrégebb részén élő régi hajdúcsalád ivadéka, s innen való a többiekéhez képest tartalmi szempontból épp ezért nem is hasonlítható [...] gyűjtése”. Nagyszalontai gyűjtőútja alkalmával aztán Kodály Zoltán derítette ki, hogy a diák – bevallása szerint – „legnagyobb részt írott könyvekből másolta gyűjteményét, dalolni nem hallotta soha (házasító: Kriza)” (Olosz (közvetési) 2018: 412).

Melléklet

A diákgyűjtések kronológiája (1845–1990)

Időrendi felsorolásunkban az általános és középiskolákban folyó folklorgyűjtő munka eseményeit vesszük számba. Vizsgálódásaink nem terjedtek ki a néprajzi jellegű gyűjtőmozgalmakra, a felsőfokú tanintézetek hallgatóinak gyűjtőtevékenységére, valamint az önképzőköri pályázatokra írt értekezésekre. A lista tartalmazza mindazokat a gyűjtőmozgalmakat, egyéni teljesítményeket, melyekről valamilyen szinten tudomásunk van: azokat is, amelyekről pusztá említésükön kívül semmit nem tudunk, és azokat is, melyeknek feltárása megtörtént. A könnyebb eligazodás érdekében szükségesnek tartjuk megjegyezni, hogy a diákgyűjtések kéziratait befogadó/őrző kolozsvári Folklor Intézet neve a hivatkozott forrásokban többféleképpen fordul elő, mivel az intézmény hivatalos neve többször változott. A következő megnevezésekkel találkozhat az olvasó: a Folklor Intézet Kolozsvári Osztálya, a Társadalom- és Politikai Tudományok Akadémiája Kolozsvár–Napocai Etnográfiai és Folklor Osztálya, a Babeş–Bolyai Tudományegyetem Társadalomtudományi Központja Folklor Osztályának archívuma, a kolozsvári egyetemi folklorarchívum. Ezek a megnevezések mind azt az intézményt jelölik, melyet köznyelvi használatban kolozsvári Folklor Intézetként emlegetünk.

A diákgyűjtések kronológiai felsorolását korántsem tekintjük teljesnek. Valószínű, sokan ki tudják egészíteni közvetlen tapasztalataik vagy regionális helyismeretük alapján. Valójában ez is volt a célunk az alább következő összeállítással: mozgósítani a szunnyadó tudást, egykori tanárok, egykori diákgyűjtők emlékeit/érdeklődését felkelteni, hogy teljesebb-pontosabb képet kapjunk a 20. századi diákgyűjtések történetéről.

1840-es évek közepe – második fele

A nagyenyedi Bethlen-kollégiumban kibontakozó gyűjtőmozgalomról csupán annyit tudunk, hogy irányítója a németországi peregrinációból 1844-ben hazatérő Gáspár János (1816–1892) volt. Az enyedi diákok 20 füzetnyi népdalgyűjteménye sajtó alá nem került, nyomtalanul elkallódott, vagy lappang valahol (Berde 1917: 219; Vita 1968: 265).

1845 nyara

A 19 éves Gyulai Pál (1826–1909), a kolozsvári református kollégium diákja, 1845 nyarán néhány társával bejárta Erdélyt. Körútjáról egy 1845. szeptember 8-án írt levelében számolt be: „Bejártam egész Székelyföldet, először Vásárhelyen, Udvarhely, Gyergyón át egész Borszékig, innen Csíkba s Háromszéken át Brassó, Fogaras, Szebenbe s innen haza. [...] Népregét és dalt is gyűjtöttem, s még több van ígérhetem, majd felküldöm őket a Kisfaludy Társasághoz, a népregéket pedig kidolgozom” (Somogyi 1961: 12/5. levél). Gyulai akkori gyűjtése elkallódott vagy lappang valahol. Gyűjtőtűjtjának mégis van hozadéka: általa tudunk arról, hogy *A két rab úrfi* típusú ballada egykoron Udvarhelyszéken is ismert lehetett.

A *Magyar Népköltési Gyűjtemény* első kötetében (1872), a *Szilágyi és Hagymási* balladájához fűzött jegyzetében Gyulai megemlíti, hogy „midőn 1845-ben, mint diák szülőföldemet, Erdélyt beutaztam, a Székelyföldön, Szentegyházásfaluban én is hallottam e ballada néhány sornyi töredékét a kocsmában egy ittas öreg székelytől. Le is jegyeztem, de az útban elveszett. 1858–62-ig, mikor ismét Erdélyben laktam, sokat vadásztam e balladát, de nem tudtam nyomára akadni” (*MNGY I.* 1872: 557; lásd még Faragó 1976a, Domokos 2012).

1858–1862

A kolozsvári református kollégiumban Gyulai Pál (1826–1909) tanítványai balladákat, meséket, népdalokat, „misztériumjátékokat” gyűjtöttek. Gyűjtésükből Gyulai Pál mutatott be néhányat az Erdélyi Múzeum-Egylet első tudományos ülésén 1860. február 25-én (Gyulai 1860), név szerint megemlítve Varga László nevű diákgyűjtőjét, akinek *Molnár Anna* balladájának felfedezését, első magyar változatát köszönhette. Gyulai Pál saját gyűjtései mellett a tanítványai által lejegyzett folklór-adatokat is felvette a *Magyar Népköltési Gyűjtemény* első kötetébe. Valamennyit – a kor szokásának megfelelően – saját neve alatt közölte. Emiatt a már említett Varga (Warga) László sajtóban támadta meg Gyulait (Domokos 2009: 253–254, Olosz 2011b), felszínre hozva ezáltal egy, a 19. században tisztázatlan jogi problémát: kinek a szellemi tulajdonát képezik azok a folklórszövegek, melyeknek más a gyűjtője-lejegyzője és más a szerkesztője-közétevője.

1863–1868

A marosvásárhelyi református kollégium diákjainak Szabó Sámuel (1829–1905) nevével fémjelzett gyűjtőmozgalma. Az erdélyi magyar népköltészet feltárásának korai időszakában folyó intenzív gyűjtőmunkával a marosvásárhelyi diákok Marosszéket, a Székelyföldnek azt a részét fedezték fel, melynek népköltészete Kriza János művéből, a *Vadrózsákból* (1863) csaknem teljesen kimaradt. Az önképzőkör keretében folyó, önkéntességen alapuló gyűjtőmunkát Szabó Sámuel úgy irányította, hogy a népköltészet valamennyi műfajára kiterjedt. A korszak népballada iránti fokozott érdeklődése folytán azonban ez a műfaj állt a marosvásárhelyi diákok figyelmének előterében is: a töredékesen fennmaradt gyűjtemény ötven népballadát és epikus éneket tartalmaz, köztük azóta is invariánsként számon tartott darabokat, illetve napjainkig ismeretlen balladatípusokat. A gyűjtés mellett Szabó Sámuel gondot fordított a diákok folklórismereteinek bővítésére is: a gyűjtött anyag ismeretése/értékelése szerves része volt az önképzőköri tevékenységnek. Szabó Sámuel heti rendszerességgel nyugtázta a beérkezett gyűjtéseket, és mutatta be a gyűjtött népköltési adatok egy-egy jelentősebb darabját. A marosvásárhelyi diákok gyűjtőmunkájáról, eredményeiről – jöllehet a diákkéziratok a második világháború idején Szabó Sámuel hagyatékával együtt megsemmisültek – viszonylag sokat tudunk. Részben azért, mert az önképzőköri ülések rendszeresen vezetett jegyzőkönyvei és emlékkönyvei fennmaradtak, másrészt azért, mert az önképzőkör kéziratos diáklapjában, a *Közlemények az önképzőtársulati művekből* tárcarovatában rendszeresen „közöltek” folklórszövegeket a gyűjtött anyagból. Emellett Szabó Sámuel is

több rendben hozott nyilvánosságra mutatóanyagokat a korabeli lapokban, folyóiratokban. Ezek közül Gyulai Pál többet újraközölt a *Magyar Népköltési Gyűjtemény* első kötetében (MNGYI. 1872; l. még Faragó 1957, Olosz 2009a: 68–93). A kézíratos diáklapban megőrzött balladák némelyike Faragó József *Jávorfá-muzsika* című kötetében jelent meg először nyomtatásban (Faragó 1965). A marosvásárhelyi diákok gyűjtőmunkájának jelenkorban fellelhető eredményei az Olosz Katalin által 2009-ben sajtó alá rendezett kötetben (Szabó S. 2009) kerültek nyilvánosságra.

Szabó Sámuel figyelme kiterjedt a népszokásokra is. Marosvásárhelyi diákjaival iskolai feladatként számos, a naptári ünnepekhez, az emberélet fordulóihoz, az árucseréhez és a közös munkaalkalmakhoz fűződő népszokást íratott le.

1870-es évek második fele

A székelyudvarhelyi református kollégium önképzőkörében meghonosodó gyűjtőmunka irányító tanára Bod Károly (1848–1926) volt, aki abban az időszakban tanult a marosvásárhelyi református kollégiumban, amikor Szabó Sámuel gyűjtőmozgalma kibontakozott. Bod azonban diákként nem csatlakozott Szabó Sámuel mozgalmához. Az irányítása alatt elinduló székelyudvarhelyi gyűjtőmunkáról csak annyit tudunk, amennyit a Benedek Elek-életrajzból, illetve a *Magyar Népköltési Gyűjtemény* harmadik kötetének keletkezéstörténetéről ismerünk (az utóbbihoz l. Olosz 2011a, 2013: 41–55). Benedek Elek (1859–1929) önképzőkori pályázatra benyújtott első önálló munkája *Székely népdalgyűjteménye* volt, melyet az 1876. április 29-én megtartott ülésen elfogadtak és egy arany jutalomban részesítettek. „Ezen a sikeren felbuzdulva fog hozzá Sebesi Jób (1860–1894) nagygalambfalvi iskolatársával és barátjával a rendszeres gyűjtéshez” (Hegedűs 2009: 27). Közös gyűjteményükből került ki az a válogatás, mely a *Magyar Népköltési Gyűjtemény* harmadik kötetében kapott nyilvánosságot. – A székelyudvarhelyi református kollégium önképzőkörének folklorisztikai tevékenysége feltáratlan, nemkülönben a Benedek–Sebesi gyűjtőpáros diákkori gyűjtőmunkája is. Az utóbbinak csak a balladákra vonatkozó része került tisztázásra (Olosz 2011a). A további kutatást már csak az is indokolttá teszi, hogy fennmaradtak az önképzőkör jegyzőkönyvei és emlékkönyvei (Hegedűs 2009: 370/17. jegyz.), illetve fennmaradt a Benedek–Sebesi-gyűjtés kéziratának is egy része (Benedek–Sebesi é. n.).

1882–1884

Szabó Sámuel (1859–1905) a kolozsvári református kollégium V. középosztályának 14–16 éves tanulóival két tanévben iskolai feladatként népmeséket gyűjtetett. A magyar dolgozatként leírt meséket Szabó az iskola könyvtárában helyezte el, honnan a második világháború után a Román Akadémia könyvtárának kolozsvári részlegére kerültek (Olosz 2009a: 103–122). A 39 népmese megőrződött ugyan, de teljes ismeretlenségben lappangott több mint százévsz évén át. Közlésükre csak az új évezredben került sor (Szabó S. 2009: 363–429). A kolozsvári diákok gyűjtését az teszi jelentőssé, hogy ezek az első híradások az erdélyi népköltészet Székelyföldön kívüli meseanyagáról: ezek között találjuk az első kalotaszegi, szilágysági, mezőségi népmeséket.

1890–1891

A kolozsvári unitárius kollégium és papnevelő intézet felügyelő gondnoka, Kóváry László népmondák gyűjtésére hirdetett pályázatot az 1890/91-es tanévre. A kiírás szerint „gyűjtsenek – lehetőleg a nép ajkáról vagy a forrás pontos megjelölésével – valamely erdélyi várhoz, épületromhoz vagy felültebb helyhez kötött oly népregek, melyek Kóváry L. »Száz tört. regék« c. kiadott művében nincsenek meg. Pályadíj a munkák becséhez 2–5 frtig. Pályázhatnak úgy a papnevelő intézet, mint a gymnasium ifjai. Határidő 1891. febr. 15. déli 12 óra. Beadható az iskola igazgató-ságához.” (*Értesítő az unitárius vallásközönség[!] iskoláiról az 1889–90-ik tanévben*. Szerkesztette Kovács János igazgató-tanár. XI. évf. Kolozsvár 1890: 53.) – A pályázat eredményéről az 1890/91-es tanév *Értesítőjében* találunk híradást: „az első vagy 5 frtos díjat elnyerte Demeter Dénes II. éves papnövendék, a másodikat vagy 3 frtos díjat Veres Gábor VI. o. t.” (40. lap) (L. még Olosz 2005: 105).

1892–1905

Kanyaró Ferenc (1859–1910) tanítványainak gyűjtőmozgalma a kolozsvári unitárius kollégiumban. A gyűjtőmunka intézményes keretek nélkül bontakozott ki és folyt több mint egy évtizeden át. Az iskola tanulói nem pályadíj és nem jutalmazás reményében csatlakoztak a mozgalomhoz, hanem az irányító tanár személyes kérésére-buzdítására, az iránta érzett tisztelet-szeretet jegyében. A mozgalom egyértelműen a balladagyűjtésre irányult, de a balladák mellett az évek során sok népdal szövege is feljegyzésre került. Az unitárius kollégium diákjai a kilencvenes évek elején olyan intenzív gyűjtőmunkát folytattak, hogy négy évvel a gyűjtés megkezdése után, 1896 májusában Kanyaró Ferenc egy 275 darabot számláló balladagyűjteményt küldött be kiadásra a Kisfaludy Társasághoz. A Társaság azonban előbb csak halogatta a kötet megjelenését, aztán végképp megfedkezett róla. Mivel a kéziratot nem sikerült visszaszereznie, Kanyaró élete végéig reménykedett a beküldött gyűjtemény megjelenésében. Emiatt a hatalmas szöveganyagból, melyet 1896 után is gyarapítottak tanítványai, mindössze 29 balladát tett közzé négy rövid közleményben. Nevét a folklóriztikai szakirodalom ezek alapján tartotta számon mindaddig, míg 421 balladát és epikus éneket tartalmazó gyűjteménye évszázados késéssel 2015-ben meg nem jelent (Kanyaró 2015, Olosz 2015a, 2015b). – Mivel a kolozsvári unitárius kollégium az erdélyi unitáriusok egyetlen főgimnáziuma volt, diákpulációja Erdély egész területéről verbuválódott, mindazon vidékekről, hol az unitárius vallásfelekezethetnek szálláshelyei voltak. Következésképpen a Kanyaró-féle mozgalom hatósugara egész Erdély területére, olykor a partiumi részekre is kiterjedt. Csupán a csíki-gyergyói medence, a Kászonok vidéke és Felső-Háromszék maradt ki vallásfelekezeti mássága miatt. Kanyaró Ferenc tanítványai így is elsőként léptek túl az addigi balladagyűjtések földrajzi határain: a pusztán Székelyföldre (s annak is elsősorban az udvarhely- és háromszéki/erdővidéki területeire) korlátozódó korábbi gyűjtésekkel ellentétben felfedezték a balladaismerő Aranyosszéket, Marosszék mezőségi településeit, s Erdélynek olyan vidékeit, melyeknek népköltészetéről addig semmiféle információja nem volt a szaktudománynak. A Kanyaró irányította gyűjtőmozgalom nemcsak földrajzi vonatkozásban tágította a balladaismeret körét. Jelentősen kibő-

vítette a népballada fogalmi kereteit is. Kanyaró Ferenc koncepciójának megfelelően a kolozsvári diákok a régi balladák mellett gyűjtötték a népi epikus énekek addig figyelemre sem méltatott sokaságát: a történeti és siratóénekeket, az új stílusú bal- eset- és bűntényballadákat, a betyárballadákat, a helyi hírverseket és epikus énekeket, a ponyván terjesztett „históriákat”, népi poéták helyi eseményeket megörökítő versezeteit, mindazokat a verses epikai alkotásokat, melyek potenciális előzményei lehettek egy-egy helyi vagy új stílusú balladának. Ezzel párhuzamosan a Kanyaró-féle gyűjtőmozgalomban hangsúlyosan érvényesültek addig mellőzött (vagy talán nem is sejtett) folklorisztikai szempontok, mint például, a változatok számontartása vagy a szájhagyományozó költészet tér- és időbeli elterjedtségének figyelemmel követése.

1903–1919

A 20 század elején, a Kanyaró Ferenc visszavonulása körüli években a kolozsvári unitárius főgimnázium elöljárósága úgy próbálta a népköltészeti gyűjtések folytonosságát biztosítani, hogy az 1903/4-es iskolai évtől kezdve évről évre pályadíjat tűzött ki folkloriszövegek gyűjtésére. Kanyaró elgondolásához igazodott azáltal is, hogy a pályázat nyitott volt: az iskola bármelyik tanulója jelentkezhetett gyűjtéssel (az önképzőkörök zárt, csak a tagság számára kiírt pályázataival szemben), s valameny nyi pályázót jutalmazták, természetesen teljesítményük függvényében. A jutalmakat abból a Kriza-alapból fedezte az iskola elöljárósága, melyet a kollégiumi ifjúság hozott létre egy 1882 júliusában megrendezett Kriza-ünnepély jövedelméből, s amelyet több mint két évtizeden át kamatoztattak. A pályázati kiírás nem tartalmazott különösebb megszorításokat; annyit várt el az arra vállalkozó diáktól, hogy „mindent úgy, abban a dialektusban jegyezzen föl, ahogy hallotta”. „Minden pályamunka jutalomban fog részesülni – olvashatjuk a pályázati kiírásban –, ha valóban eredeti s eddigelé még ismeretlen népdalokat, esetleg népmeséket, népmondákat gyűjt össze” (idézi Olosz 2005: 106).¹¹ A pályázat meghirdetésének számottevő visszhangja támadt. Az 1916-17-es tanév kivételével, mikor szünetelt a pályáztatás, egyetlen esztendőben sem fordult elő, hogy ne nyújtottak volna be legalább két gyűjteményt. De volt olyan esztendő is, hogy kilenc pályamunka érkezett, s ha összeadjuk az 1903/04 és 1918/19-es tanév közötti 16 esztendő termését 72 darab népköltési gyűjtemény beérkezéséről adnak számot a kollégiumi értesítők. Sajnálatos módon azonban e pályamunkák túlnyomó többségének nyoma veszett, nem ismerjük. Eltűnésüket annál is inkább fájlahatjuk, mert néhányukra igényt tartana nemcsak a folklórtudomány, de az irodalomtörténeti kutatás is. Balázs Ferenc például egymást követő két évben, 1917/18-ban és 1918/19-ben, hetedikes, illetve nyolcadikos gimnazista korában nyerte el a fődíjat népköltési gyűjteményével, s 1918/19-ben az önképzőköri pályázat nyertese is ő volt *A székelly humor Kriza népmeséiben* című értekezésével. Néhány évvel korábban (1907/08-ban) pedig Ligeti Ernő nevével találkozunk az önképzőköri pályázat nyerteseinek sorában (Olosz 2005: 105–108).

¹¹ A pályázati kiírás eredeti helye: *A kolozsvári Unitárius Kollégium (papnevelő intézet, államiilag segélyezett főgimnázium és elemi iskola) Értesítője az 1903–1904. tanévről*. XXV. évf. Kolozsvár, 1905: 167.

1905

A kolozsvári református kollégium tanára, Seprődi János (1874–1923) a 20. század elején az iskola értesítőiben ismételten közzétett pályázati felhívásaival és pályadíj kitűzésével ösztönözte népköltészeti gyűjtőmunkára az iskola tanulóit. Az 1903–1904-es tanévre meghirdetett pályázat szerint „30. kor. jutalomban részesül az, aki valamely falu népköltési termékeit lehetőleg teljesen összegyűjti. Kívánatos a gyűjtemény műfaji elrendezése, s előnyben részesül az, aki az énekelt szövegek dallamait is lejegyzí” (Idézi Almási 2003: 6.). Erre a pályázatra nevezett be az 1904–1905-ös tanévben a VIII. osztályos Jékely Lajos – a későbbi Áprily Lajos (1887–1967) –, akinek *Népköltési termékek a székelyföldi „Sóvidék”-ről* című pályamunkája dicséretet nyert (Almási 2009a: 118). „A kitűzött 30 koronás jutalmat – írja Almási István – föltehetőleg azért nem ítélték oda neki, mert nem jegyezte le a szöveghez tartozó dallamokat, nem csoportosította anyagát műfajok szerint, és talán azért sem, mert gyűjtését mennyiségileg sem találták kielégítőnek” (Almási 2009a: 118). Áprily Lajos gyűjtését Almási István fedezte fel és tette közzé a pályamunka ismertetésével és értékelésével együtt (Almási 1987a, 1987b, 2009: 117–144).

1906

Ugyanannak a pályázatnak, melyen Áprily Lajos gyűjteménye dicséretben részesült, a következő tanévben Bogdán János (1885–1956), érettségi előtt álló diák lett a nyertese, aki 1906-ban a kalotaszegi Magyargyermonostoron – szülőfalujában – lejegyzett dalokból összeállított *Népköltési gyűjteményével* érdemelte ki a 30 koronás díjat. Az 58 lekottázott dalt, két temetési éneket és két lakodalmi köszöntő szövegét magába foglaló nyertes pályamunka százados késéssel, 2003-ban jelent meg (Almási (közvetési) 2003).

1908–1918

Az eljáróság folklórgyűjtő pályázatain kívül a kolozsvári unitárius főgimnázium Pálfi Márton által irányított önképzőköri tevékenységében is helyet kapott az 1907/08-as tanévtől évről évre meghirdetett mesegyűjtő pályázat. Az iránta való érdeklődés azonban igen változó volt. A kezdeti felbuzdulást, amikor is az első alkalommal kiírt pályátételre három gyűjtemény érkezett (Gálfi Mózes VII. o. t.: *Népmesék Mészakőről*; Bartha Miklós VII. o. t.: *Népmesegyűjtés Torockóról*; Pál Miklós VII. o. t. népmesegyűjtése, h. n.), s mind a hármat jutalmazásra érdemesnek ítélte a bíráló bizottság, nem követte ugyanilyen lelkes részvételi szándék: 1908/09-ben a meghirdetett népmesegyűjtő pályázatra nem érkezett gyűjtemény, a következő két évben (1909/10 és 1910/11) egy, illetve két pályamunkáról ad számot az iskolai értesítő, majd több évi kihagyás után 1916/17-ben és 1917/18-ban jelentkezett egy, illetve két diák népmeséket és népdalokat vegyesen tartalmazó gyűjteménnyel. A népmesegyűjtő pályázat iránti lanyhuló érdeklődést hamar felismerte az önképzőkör vezetősége is, ezzel magyarázható, hogy a kiírt pályátételre elfogadtak népdalgyűjteményt is, s mesegyűjtemények hiányában azokat díjazták (Olosz 2005). A pályamunkák nagy része elkallódott vagy ismeretlenül lappang az egykori diákgyűjtők esetleges hagyatékában. A kolozsvári unitárius kollégium di-

ákjainak mese- és népdalgyűjtéseiből az aranyosszéki anyagot Keszeg Vilmos hozta nyilvánosságra Aranyosság népköltészeti monográfiájában (Keszeg 2004. I.).

1913–1919

A nagyszalontai főgimnázium diákjainak gyűjtőmozgalma a Folklore Fellows nagyszalontai gyűjtőszövetségének égisze alatt. Irányító tanár: Szendrey Zsigmond (1879–1943). A szalontai diákok gyűjtőmunkája két, más-más indítatású mozgalom egymásra tevődéséből bontakozott ki. 1912-ben Szendrey Zsigmond egyéni kezdeményezéséből elkezdte gyűjteni Nagyszalonta folklórhagyományait. Gyűjtőmunkájába hamarosan bevonta tanítványait is, akik önkéntesen csatlakoztak hozzá. Szendrey Zsigmondnak átgondolt és tapasztalatai alapján írásban is megfogalmazott koncepciója volt a diákok gyűjtőmunkába való bevonásáról (Szendrey 1920). A szalontai tanár kezdetől fogva tudatosan építette ki az iskola tanulóinak gyűjtőhálózatát, melyben a gimnázium legkisebbeitől az utolsó éves nagydiákokig bármelyik tanuló helyet-szerepet kaphatott. A legkisebbeket azzal vezette be a gyűjtőtevékenységbe, hogy életkoruknak megfelelő folklórműfajok – gyermekjátékok, kiolvasók – gyűjtésére ösztönözte. Majd a gyermekköltészet és a rövid folklórműfajok kerültek sorra melyeket a család és a rokonság körében könnyen gyűjthettek a legfiatalabbak. Ahogy felsőbb és felsőbb osztályba léptek, egyre több folklórműfaj lejegyzésére váltak alkalmassá, Gyűjtéseik alapján rövidesen az is nyilvánvalóvá lett, hogy a más-más társadalmi-családi környezetből érkező tanulóknak más-más folklórműfaj gyűjtésére adódott alkalma, s ennek következtében egyik vagy másik folklórműfajnak valóságos „specialistái” kerültek ki a szalontai diákok soraiból. Szendrey Zsigmond elgondolásában még azok is részesei lehettek a mozgalomnak, akik nem vállalkoztak gyűjtőmunkára, vagy túl fiatalok voltak bizonyos műfajok gyűjtésére-lejegyzésére. Ezek a tanulók „rákutatóként” tehetek jó szolgálatot a gyűjtőmozgalomnak: ráterelheték tanárukat, vagy idősebb iskolatársaik figyelmét egy-egy jó adatközlőre – mesemondóra, énekesre, balladák tudójjára –, vagyis nyomravezetők lehettek, hogy minél gazdagabb és változatosabb folklórananyag kerüljön lejegyzésre Nagyszalontán. Amikor aztán 1913 decemberében megalakult a Folklore Fellows mozgalom keretén belül a nagyszalontai gyűjtőszövetség, a főgimnázium tanulója a már kialakított gyűjtési eljárásokat folytatták az országosan meghirdetett gyűjtőmozgalom keretén belül is. Szendreynek csak annyit kellett módosítania a fenti rendszeren, hogy a kisebb tanulók egy-egy nagyobbak a kirendelt segítői lettek, a „patrónusnak” adták be a gyűjtött szövegeket, mivel a Folklore Fellows magyar osztályának szabályzata szerint a pályázatokon csak a két utolsó gimnáziumi osztály tanulója, a hetedik-nyolcadikos diákok vehettek részt.¹² Szendrey Zsigmond kialakított hierarchikus

¹² Ez azonban a szalontai diákok esetében csak az első évben volt érvényben, mert a világháború kitörése után a felsőbb osztályos tanulók minél hamarabb frontszolgálatra küldése érdekében előrehozott érettségi vizsgát tettek, emiatt külön tanfolyamokon erőltetett menethetben fejezték be az utolsó két évet. Eközben, nyilván, nem fordíthattak időt és energiát a gyűjtőmunkára. A világháború idején ezért pályázhattak az alsóbb osztályos diákgyűjtők is.

rendszerére hat-hét évtized távlatából is pontosan emlékezett Bányai Ferenc, egy hajdani szalontai kisdíák. Visszaemlékezése szerint Szendrey „néprajzi mozgalma” úgy szervezte meg, hogy VII-es, VIII-os diákjaiból kialakított egy megbízható, tevékeny csoportot. Az alsósok velük tartották a kapcsolatot. Saját gyűjtésünket nekik adtuk át. Ők letisztázták, mert mindenkinek szép írása volt. Ha különösen érdekes emberre bukkantunk, a nagyok oda maguk mentek el. Jól emlékszem, hogy elsős koromban a nyolcadikos Mezei Károly volt a patrónusom. A bennfentesek az összehordott feljegyzéseket műfaj szerint csoportosították, rendezték, s csak aztán vitték el a tanár úrhoz” (idézi Dánielisz 1981b: 212), aki aztán ellenőrizte és továbbította a gyűjtéseket a pályázatra. A szalontai diákok csak a begyűjtött folklóradatok rendszerezése szempontjából tartották magukat a Folklore Fellows magyar osztályának gyűjtési útmutatójához, egyebekben a Szendrey Zsigmond által kialakított gyűjtési rendhez igazodtak: nem vették figyelembe az adatközlők nevének, életkorának feljegyzésére vonatkozó előírásokat, mint ahogy azt sem, hogy az énekelte műfajok szövegeit, még ha nem is tudják lekottázni a dallamot, ne diktálás, hanem éneklés után jegyezzék le. Ennek következtében pályamunkáik inkább a 19. századi gyűjtésekre emlékeztetnek, nem a 20. század elvárásait előlegezik meg. Mivel a Folklore Fellows gyűjtési mozgalma jutalmazásos rendszerre, pályadíjak kitűzésére épült, a nagyszalontai diákok évről évre igyekeztek olyan pályamunkákat beküldeni, melyek tartalmuknál vagy terjedelmükénél fogva jutalmazásra érdemesek.¹³ Ebbeli törekvéseik végeredményeként a hajdúváros népköltészetének és hiedelemvilágának teljes spektrumát tárták fel. A hatalmas anyagból Arany János születésének centenáriumára készült egy válogatás, ami, azonban, amellett, hogy késve jelent meg, kizárólag csak a folklórhagyományok régi rétegének szorítottak (MNGY XIV. 1924). A teljes anyag publikálása immár egy százada várat magára, pontosabban, éppen hogy elkezdődött: 2018-ban hagyta el a nyomdát a nagyszalontai népballadák és epikus énekek teljes anyagát felölelő kötet (Olosz (közéleti) 2018), a többi folklórműfaj szalontai adatanyaga máig kiadatlan.

1927–1947

Húsz éven át folyt Konsza Samu (1887–1971) és tanítványainak, a sepsiszentgyörgyi Székely Mikó Kollégium diákjainak gyűjtőmunkája. Konsza Samu 1925 őszen foglalta el tanári székét a Székely Mikó Kollégiumban. Nem sokkal később, 1927-ben kezdett hozzá a háromszéki népköltészet gyűjtéséhez. Először csak egymagában dolgozott, szülőfalujában, Nagybaconban gyűjtött, néhány év alatt azonban tanítványai segítségével a gyűjtést egész Háromszékre kiterjesztette. A gyűjtőmunka nagyjából 1947-ben fejeződött be, de az utolsó kiegészítő gyűjtések 1955-ből valók. A hatvan háromszéki faluból összehordott, minden folklórműfajt felölelő közös gyűjteményből két kötet jelent meg: az 1675 népköltési alkotást tartalmazó *Háromszéki magyar népköltészet* (Konsza 1957) és az abból kimaradt

¹³ Ennek érdekében egy-egy nagyobb diák még arra is kapható volt, hogy pénzért vásároljon gyűjtéseket kisebb iskolatársaitól, illetve hogy könyvekből másoljon ki folklóradatokat.

további ötven mesét nyilvánosságra hozó *A szegény ember kincse* (Konsza 1969). – *A Háromszéki magyar népköltészetben* szórványosan olyan folklóradatok is előfordulnak, melyeket nem „mikós” diák gyűjtött (pl. az a húsz nyujtói adat, melyet Antal Árpád szülőfalujában jegyzett le 1945-ben).

1931

A marosvásárhelyi református kollégium Mentovich Ferenc önképzőkörének 1931. november 14-én tartott közgyűlésén Nagy Ödön VII. osztályos tanuló *Mezőpanit népköltészete* című dolgozatát olvasta fel, s szemelvényeket mutatott be saját gyűjtéséből. Nagy Ödön gyűjteménye jelenleg a Teleki-Bolyai Könyvtárban található Marosvásárhelyen.

1948

Imreh Lajos (1917–1999) az 1940-es években rövid ideig a kolozsvári unitárius kollégium tanára volt. 1948-ban húsvéti versek összeírására ösztönözte diákjait. Később a tordai elméleti líceum tanaraként proverbiumokat gyűjtött tanítványival. Imreh Lajos kéziratosa gyűjtését a Kriza János Néprajzi Társaság kolozsvári archívuma őrzi (Keszeg 2004. I: 28).

1949–1955

Kovács Ferenc (1907–1959) tanár az a hat év alatt, míg az Arad megyei Kisiratoson magyar nyelvet és irodalmat, valamint történelmet tanított, tanítványai segítségével összegyűjtötte a település népköltési hagyományait. Gyűjtését, mely Kálmány Lajos pécskai gyűjtése (Kálmány 1877) után a második Arad környéki magyar folklórgyűjtemény, Faragó József rendezte sajtó alá (Kovács 1958).

1955–1980

A huszadik század második felében bontakozott ki a sepsiszentgyörgyi Székely Mikó Kollégium (akkori nevén 1. számú magyar tannyelvű középiskola, később sepsiszentgyörgyi Matematika–Fizika Líceum) diákjainak folklórgyűjtő mozgalma Albert Ernő irányításával. – Konsza Samu tanítványainak gyűjteménye még meg sem jelent, mikor a Székely Mikó Kollégium diákjai körében újabb gyűjtőmozgalom indult. „1955-től szórványosan, a 60-as években már rendszeresen tanulók egész sora kapcsolódott be a háromszéki népköltészet gyűjtésének továbbfolytatásába” (Albert 1980: 36). Érdeklődésük – az irányító tanár érdeklődésének megfelelően elsősorban a népballadára irányult, de más folklórműfajok, sőt, helynevek gyűjtésétől sem zárkóztak el. Albert Ernő a gyűjtőmunka szervezésében sajátos, egyedülálló utat választott és járt be: miközben meghonosította az iskolában a tanulók egyéni munkáját/kreativitását serkentő évi házi dolgozat íratását magyar irodalomból, tanítványai kérésére-javaslatára a választható témák közé bekerült a folklór- illetve néprajzi gyűjtés is. A gyűjtőmunka nem terjedt ki az iskola minden osztályára, csak azokban az osztályokban folyt, amelyekben a magyar irodalmat Albert Ernő tanította. Ott viszont nemcsak a házi dolgozat ürügyén került sor a népköltészet gyűjtésére, alkalm szerűen mások is bekapcsolódtak a gyűjtőmun-

kába. Ezt azért fontos megjegyezni, mert akkoriban Albert Ernőnek, lévén hogy az iskola igazgatói tisztét ő töltötte be, csupán egy, esetleg két osztályban voltak órái. Időlegesen megpróbálta ugyan kiterjeszteni a gyűjtőmozgalmat a középiskola minden osztályára, de nem járt kellő sikerrel a kezdeményezés.¹⁴ A gyűjtőmunka eredményeiből először a *Gyökerek* (1966–1980) című iskolai lapban közöltek mutatványokat (Albert 2016), majd 1973-ban 425 balladát felölelő testes kötetben hozták nyilvánosságra az addig gyűjtött szövegek legjavát, s hozzátétőlegesen ugyanannyi kiadatlan balladának a jegyzékét (Albert 1973). A kötet megjelenése után tovább folyt a gyűjtőmunka, melynek eredményei 1980-ig a *Gyökerek* lapjain követhetők nyomon, egy részük pedig Albert Ernő csiki népballadákat tartalmazó kötetében lelhető fel (Albert 2004). A diákkéziratoknak azt a részét, mely a *Háromszéki népballadák* anyagául szolgált, Albert Ernő nyugdíjazásakor az iskola könyvtárában helyezték el. Ott azonban figyelmetlenség/gondatlanság következtében egy adott pillanatban hulladékpapírként a többi házi dolgozattal együtt felszámolták: beadták a hulladékgyűjtő központnak. A kiadatlan balladákat (melyeknek a *Háromszéki népballadák*ban csak a jegyzékét közölték) a Társadalom- és Politikai Tudományok Akadémiája kolozsvári Etnográfiai és Folklor Osztályának archívumában helyezték el (Albert 1973: 479). Az 1973 után gyűjtött anyagot Albert Ernő nyugdíjazásakor magához vette, hogy tovább folytathassa a gyűjtött anyag rendszerezését/feldolgozását. Ezt az anyagot – saját kiadatlan gyűjtéseivel együtt – 2018 tavaszán Albert Ernő átadta a sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeumnak.

1958 előtt

Említés 1958-ban arról, hogy „Könczei Ádám fiatal tanár előbb Margittán szervezte meg a diákgyűjtőket, az utóbbi években pedig gyergyói tanítványai meglepően nagy anyagot, mintegy harmincezer közmondást és talalós kérdést jegyeztek le” (Farágó 1958b). A Könczei Ádám által irányított gyűjtőmunkáról ugyancsak említést tesz Szabó Zsolt *Irányított néprajzi gyűjtőversenyek általános iskolás tanulókkal* című dolgozatában (Szabó Zs.1976: 73), de ő sem közöl további részleteket.

1958 előtt

Farágó József említi 1958-ban, hogy „a *Művelődés* évek óta különböző országos gyűjtőpályázatokat hirdet, amelyek kisebb-nagyobb sikerrel zárulnak. Ezek közül a talalós kérdések pályázatának anyaga terjedelmes, gazdag kötetben fog megjelenni” (Farágó 1958b). Több információ nem áll rendelkezésünkre, így azt sem tudjuk, hogy tanulók részvételével folytak-e a gyűjtőpályázatok.¹⁵

¹⁴ Erről Albert Ernő 2015. május 30-án küldött levelében tájékoztatott, melyet ezúttal is köszönök.

¹⁵ Elképzelhető, hogy Farágó József hagyatéka – annak feldolgozása után – szolgálhat majd újabb adatokkal. A hagyatéka Magyar Tudományos Akadémia Kézirattárában található, egyelőre rendezetlen, nem kutatható állapotban.

1958 előtt

1958-ban Faragó József említi, hogy „Nagyváradon Diósszilágyi Ibolya, Csíkszeredán pedig Kudelász Györgyi tanárnő szervezett a diákság körében gyűjtőmozgalmat” (Faragó 1958b). Ugyanott Faragó azt is megemlíti, hogy Czompó István tanár kézdivásárhelyi diákjai szintén gyűjteni akarnának.

1957–1958

A székelykeresztúri középiskola diákjainak gyűjtőmozgalma az 1957/58-as tanévben. A gyűjtést, mely a tanév téli és tavaszi vakációi idején történt, Farkas Jenő tanár irányította Faragó József közreműködésével. A gyűjtés célja főleg „szólások és közmondások, mesék, húsvéti öntözőversek felkutatása volt” (Péter 2004: 3). Annak ellenére, hogy mindössze egy tanév két vakációján gyűjtött az ötosztálynyi keresztúri diák (ennyi középiskolai tanulója volt akkor az iskolának) rendkívül gazdag népköltészeti anyagot hordtak össze: közel 1500 öntözőverset, 3151 szólást és közmondást, 98 mesét és tréfás történetet, valamint táncszókat, csujtogatásokat és néhány balladát. A gyűjtőmunkáról két rendben is hírt adott Faragó József (Faragó 1958a, 1958b), de miután a gyűjtemény teljes egészében bekerült a kolozsvári Folklor Intézet archívumába, többé nem foglalkozott vele senki. Két egykori keresztúri diák áldozatos munkája és anyagi áldozata kellett ahhoz, hogy 2004-ben magánkiadásban megjelenhetett a teljes gyűjtemény (Farkas–Nagy–Péter 2004). Ismertetés a kötetről: Ráduly 2005.

1958–1959

Közmondásgyűjtő pályázat, melybe három lap, a *Pionír*, a *Napsugár* és a *Dolgozó Nő* (a Kispajtás-rovat) olvasói kapcsolódtak be. A pályázat történetét/eseményeit/eredményeit Faragó József korabeli cikkei (Faragó 1958d, 1958e, 1959a, 1959b) valamint Szabó Zsolt tanulmánya (Szabó Zs. 1976: 73–74) alapján az alábbiakban foglalhatjuk össze: Faragó József 1958 májusában az *Utunkban* felhívást közölt (Faragó 1958d), melyben a nagyközönséghez fordult azzal a céllal, hogy legalább 100 000 adatot tartalmazó közmondás-gyűjteményt szedjenek össze közös erővel. A felhívásra legelsőnek a *Pionír* reagált: 1958. június 11-i számában versenyfelhívást közölt *Ki gyűjt több közmondást?* címen, s ugyanott módszertani útmutatást is adott Faragó József tollából. Az év végéig tartó pályázat eredményeképpen 48 helységről összesen 17 063 közmondást és szólást gyűjtöttek össze a lap olvasói. 1958 szeptemberében a *Napsugár* kisiskolás és óvodáskorú olvasói is bekapcsolódtak a munkába. A lap felhívására 59 helységről 91 pályamunka érkezett be, összesen 17 125 közmondással és szólással. Végül a *Dolgozó Nő* Otthonunk című mellékletének Kispajtás-rovata hirdette meg 1959 júniusában a pályázatot, melybe 31 helységről ötvenen kapcsolódtak be, s összesen 4707 közmondást és szólást gyűjtöttek. „A három pályázatra beérkezett majd negyvenezer közmondás és szólás anyaga a Babeş–Bolyai Tudományegyetem Társadalomtudományi Központja Folklor Osztályának archívumában van” (Szabó Zs. 1976: 74), közhasználatú néven a kolozsvári Folklor Intézet archívumában.

1963–1983

Húsz éven át gyűjtötte Veress Péter Ilona (1932) tanítványai segítségével a gyermekfolklórt. A gyűjtést az irányító tanár 1963-ban kezdte. Gyűjtőterülete Mezőcsávás község nyolc faluja közül négyre terjedt ki: Mezőcsávásra, Mezőfelére, Mezőmésesre és Galambodra. A gyűjtést húsz év múlva, 1983-ban zárta le, közben 272 adatközlővel dolgozott. A gyűjtést nem egyedül végezte, tanítványait is bevonta a munkába. A két évtized során a gyűjtők száma több iskolai gyermeknemzedéken át mintegy 300-ra növekedett. – A szorosan vett gyűjtőmunka mellett Veress Péter Ilona vezetésével a tanulók iskolai folklórkört alakítottak alapszabállyal, választott vezetőkkel. Az üléseken bemutatták és megbeszélték gyűjtéseik eredményeit, kérdőíveket állítottak össze, időnként meghívták és szóra bírták a falu köztisztjeletben álló, jó emlékezetű és jó beszédű öregeit. Ezáltal a gyűjtőmunka a gyermekek repertoárjával együtt az idősebbek játékkincsére is kiterjedt – a gyűjteménynek nemcsak falunkénti, hanem nemzedékenkénti gazdagságát tükrözve. A gyűjtőmunka a gyermekköltészet mellett a folklór többi műfajára – mesékre, balladákra, dalokra, népszokásokra, közmondásokra – is kiterjedt. Mindezekkel az iskola folklórköre számos sikeres és több nyertes pályázaton vett részt, valamint több alkalommal színpadon is bemutatta a gyűjtött anyag előadásra feldolgozott változatait. Sajtóra előkészített gyermekfolklór-gyűjteményét Veress Péter Ilona 1983-ban adta át a Kriterion Könyvkiadónak. A kiadó a kéziratot elfogadta, s 1989-re tervezte megjelentetését (Faragó 2002: 5–6). Az időközben bekövetkezett történelmi átalakulások azonban elsodorták a kiadás lehetőségét. Az 1559 szövegváltozatot bemutató gyermekfolklór-gyűjtemény tizenkilenc év múltán, 2002-ben jelent meg, majd néhány év múlva a gyűjtemény második kiadást is ért (Veress Péter 2002, 2009). A mezőcsávási iskolások folklórkörének gyűjtéséből még egy kötet jelent meg, mely szólásokat és közmondásokat tartalmaz (V. Péter 2015).

1967

A *Pionír* népmese gyűjtő pályázata Faragó József pályázati felhívásával indult (Faragó 1967a), melyet a lap 1967. május 20-i számában tettek közzé. Annak ellenére, hogy a pályázatnak nagyon rövid idő alatt véget kellett vetni, mert időközben a *Pionír* megszűnt, a pályázat eredményes volt. A *Pionír* utolsó számában lezárt pályázatra mintegy százhusz, javarészt kiadásra érdemes mese érkezett be. Ezekből tíz a *Pionír*, illetve a helyébe lépett *Jóbarát* hasábjain meg is jelent (Szabó Zs. 1976: 74). A pályázat legnagyobb eredménye mégis az volt, hogy felhívta a figyelmet a Beszterce-Naszód megyei Magyardécsre mesemondójára, Balla Jánosra, akinek 25 meséjét gyűjtötte össze unokaöccse, Balla Tamás. Ezek a mesék három év múlva nyomdafestéket láttak (Balla 1970). A pályázat anyagának közreadását Faragó József több ízben is sürgette, de a kolozsvári Folklór Intézet archívumában elhelyezett mesék megjelentetésére nem került sor. (A pályázatról és Balla Tamásról l. még Szabó Zs. 1976: 81; Faragó 1967b, 1967c, 1968, 1969b; Míkó 1970; Tekei 2017).

1967

A *Napsugár* „Egyedem-begyedem” kiszámológyűjtő pályázatának a megszületésénél is Faragó József bábáskodott, „a *Napsugár* 1967. szeptemberi számában fordult a lap olvasóihoz. Az eredmény számottevő, végeredményben 14 megye 93 helységéből 369 pályázat érkezett be, összesen 8493 kiolvasóval” (Szabó Zs. 1976: 74). Az „Egyedem-begyedem” pályázat anyaga ugyancsak a kolozsvári Folklór Intézet archívumába került.

1970

Gyermekfolklórra összpontosító gyűjtőmozgalom indult meg a nagyenyedi Bethlen Gábor Kollégiumban és a Tanító- és Óvónőképzőben (Könczei 1972). Irányító tanárok: Ferenczy Éva, Józsa Miklós és Király László. Eredményeként „több mint 2600 népköltészeti alkotás” gyűlt össze. A gyűjtésről, az anyag műfaji megoszlásáról és a legeredményesebb gyűjtőkről az *Igazság* 1971. június 27-i számában Könczei Ádám számolt be, jelezvén a gyűjtés egész Erdélyre kiterjedő, igen széles területi hatóságát is (Könczei 1971, 1972).

1971

A *Dolgozó Nő* bölcsődal- és csecsemő-, ill. kisgyerekuhra pályázata. A folyóirat 1971. évi első számában jelent meg a felhívás. A pályázat „kétágú” volt: egyrészt a bölcsődalok – mindazon énekeltdúdolt verses mondókák – összegyűjtésére buzdított, amelyekkel a felnőttek vagy az idősebb testvérek a kicsinyeket elringatják, elaltatják vagy felébresztik (Szabó Zs. 1976: 79), másrészt megadott méretre el kellett készíteni az emlékezetben élő legrégebb csecsemő- és kisgyermek-ruhákat. (Ez utóbbi része a pályázatnak kívül esik vizsgálódásaink körén, tovább nem foglalkozunk vele.) A bölcsődal-gyűjtés szakmai irányítását-ellenőrzését Faragó József vállalta magára. Határidőre a bölcsődal-pályázatra 13 megye 45 helységéből 51 pályamunka érkezett, összesen 694 bölcsődallal. „Az anyag a kolozsvári egyetemi folklórarchívumban van” – tájékoztatott Szabó Zsolt 1976-ban (Szabó Zs. 1976: 79), ami, minden bizonnyal, a kolozsvári Folklór Intézetre utal akkori megnevezésével (Babeş–Bolyai Tudományegyetem Társadalomtudományi Központja Folklór Osztályának archívuma).

1971–1972

A nagyenyedi Bethlen Gábor Kollégium, Tanító- és Óvónőképző diákjainak népballadagyűjtő mozgalma, mely Albert Ernő és sepsiszentgyörgyi tanítványainak sikeres mozgalma hírére/példájára bontakozott ki. Irányító tanárok: Ferenczy Éva, Józsa Miklós és Király László. A gyűjtés módszeressége-szakszerűsége érdekében minden gyűjteni szándékozó diáknak kérdőívet és tömör útmutatót adtak. A még javában folyó gyűjtőmunka addigi eredményeiről Könczei Ádám adott hírt 1972 augusztusában: „közel félszáz népballadatípusnak majdnem kétszáz változata gyűlt össze” (Könczei 1972). Közleményében Könczei Ádám bemutatót hármat a legsikeresebb diákgyűjtők közül, s mutatóként közölt hét balladát az enyedi diákok közös gyűjteményéből. – A mozgalom további eseményeiről nincs tudomásunk, mint ahogy arról sincs, hogy mi lett a sorsa a begyűjtött balladáknak.

1971–1972

Könczei Ádám említi, hogy a nagyenyedi Bethlen Gábor Kollégiumban folyó gyűjtőmunkához hasonlóan még több helyen folyik a népballadák gyűjtése: „mintegy eszterendeje a zilahi, a székelyhídi és a szászrégeni, újabban meg a szilágysomlyói, a kézdivásárhelyi, a kovásznai és a hétfalusi középiskolában” (Könczei 1972). – E rövid híradáson túl semmit nem tudok a fent említett iskolákban folyó gyűjtőmunkáról.

1971–1975

Bura László és munkatársainak alkalmi társulása a szatmári népballadák összegyűjtésére. A gyűjtés dandárját Bura László végezte: 29 szatmári település balladanyagát ő gyűjtötte össze. Ezzel párhuzamosan tanító- és tanárkollégái nyolc, néhány diákja pedig hét olyan faluban gyűjtött, ahová ő nem jutott el. A segítőtársak gyűjtését is felhasználva a *Szatmári népballadákban* negyven helységről jelent meg adat, a többi kilenc faluban gyűjtötteket pedig az archívumban helyezték el. „A balladákat mindig dallammal gyűjtöttük és legtöbbször így is közöljük – tájékoztat Bura László a *Bevezetésben* –. Kivétel csupán az a nyolc ballada, melyet diákjaink gyűjtéséből válogattunk a kötetbe; ők a kötetben közöltekén kívül még százöt archívumi megőrzésre érdemes változatot jegyeztek fel” (Bura 1978: 9). Bura László és munkatársai összesen 507 balladát gyűjtöttek Szatmár megyében, ebből azonban csak 141 került közlésre a *Szatmári népballadákban* (Bura 1978). A kötetből kihagyott balladákat a Babeş–Bolyai Egyetem Társadalomtudományi Központja Etnográfiai és Folklor Osztályának archívumában helyezték el.

1972–1980

A nagyváradi *Fáklya* című napilap folklórgyűjtő pályázatai.

A regionális hatósugarú pályázat-sorozatot Faragó József folkloristának és Fábíán Imre újságírónak, a Bihari Folklorkör magyar tagozata elnökének kezdeményezésére hirdette meg a nagyváradi *Fáklya*. Nem csak diákoknak szólt, bárki benevezhetett a pályázatokra. 1972–1980 között szinte évről évre újabb pályázat került kiírásra egy-egy népköltészeti műfaj még fellelhető bihari változatainak összegyűjtésére. Ezek időrendi sorrendben így következtek:

1972 – *balladagyűjtő pályázat*. Meghirdetésének ideje: 1972. február 13. – Eredményhirdetés: 1972. június 11. (Faragó 1972b). A pályázat eredményeként 558 ballada került lejegyzésre (Faragó 1972b), közülük azonban csak kisszámú mutatvány jelent meg 1979-ben, Fábíán Imre gondozásában, egy olyan gyűjteményben (Parasca–Fábíán 1979: 193–294), „amelynek román címe elrejtí, hogy második felében 31 magyar népballada, valamint további 400 ballada címe és leltári adata sorakozik” (Faragó 1995: 7). A 400 cím csak a kötetbe beválogatott balladák változatait foglalja magába. Több távol tanuló bihari diák (a székelyudvarhelyi Pedagógiai Líceumból, a nagyenyedi Bethlen Gábor Líceumból) postázta a pályázatra a szülőfalujában gyűjtött balladákat. A kiadatlan balladákat a nagyváradi Népi Alkotások és a Tömegművelődési Mozgalom Megyei Irányító Központjában, valamint a Társadalom és Politikai Tudományok Akadémiája Kolozsvár-Napocai Etnográfiai és Folklor Osztályának archívumában helyezték el.

1973 – *mesegyűjtő pályázat*. Nincs tudomásunk arról, hogy diákgyűjtő is pályázott volna.

1974 – *pályázat közmondások, szólások és találós kérdések gyűjtésére*. Eredményeiből jelent meg a *Bihari találós mesék, találós kérdések, mesetalányok* című kötet (Fábián (közvetési) 1994) és annak második, bővített kiadása (Fábián 1999) a bihari találós kérdésekkel. A kötet anyagának összehordásában jelentős szerepet vállaltak a bihari falvak iskolásai egy-egy tanár/tanító irányítása mellett.

1976 – *pályázat gyermekmondókák gyűjtésére*. Eredményéből jelent meg a *Bihari gyermekmondókák* című kötet (Faragó–Fábián (közvetési) 1982), mely 70 bihari helységből 5765 sorszám alatt 7375 mondóka szövegét tartalmazza. A gyűjtőmunkából erőteljesen kivették részüket a bihari iskolák tanulói.

1977 – *pályázat a lakodalmi költészet gyűjtésére*. A pályázat résztvevőiről, eredményéről nincs információnk.

1980 – *népmonda-gyűjtő pályázat*. A *Fáklya* 1980. február 7-i számában hirdették meg, eredményhirdetés ugyanott, az 1980. május 16-i számban. Eredményeiből jelent meg a *Bihari népmondák* című kötet (Faragó–Fábián (közvetési) 1995). – A pályázaton részt vett Dánielisz Endre és 18 szalontai kisdíákja, akik 32 mondát gyűjtöttek. A tanulók gyűjtéseit a vezető tanár 14 saját gyűjtésű változattal egészítette ki. „A beküldött pályázatokat értékelő Fáklya-cikk mindannyiunk számára örömet szerzett – írja Dánielisz Endre –, hiszen ezt írták rólunk: »A népmonda pályázatunkra érkezett anyag ismeretében a legteljesebb gyűjtés a szalontai Al. Moghioros Általános Iskola VI. C. és VI. F. osztályos tanulóinak gyűjtése, vezető tanár Dánielisz Endre. Szerkesztőségünk a diákok munkáját Toma Edit festményével jutalmazza«” (Dánielisz 1983: 168).

1970-es évek

Ősz Ilona (1930–1983), az aranyosszentmihályi általános iskola tanára az 1970-es években néprajzi gyűjtésre irányította tanítványai figyelmét. A gyűjtés Mészköre és Sinfalvára is kiterjedt. Diákjainak feljegyzésében locsolóversek, sírfeliratok és proverbiumok, népi mesterségek leírásai maradtak meg. Munkáját váratlan halála szakította meg. Ősz Ilona kéziratos gyűjteményét a Kriza János Néprajzi Társaság archívuma őrzi (Keszeg 2004. I: 28).

1975

A marosvásárhelyi Bolyai Farkas Líceum V. c. osztályában tanuló 28 kisdíák mindenike leírta a maga kiolvasó mondókait, s 1975. december 18-i keltezéssel postázták Faragó Józsefnek. Az egyéni „repertoárok” (melyek egytől harmincegy darabot számláltak) alkalmat kínáltak Faragó Józsefnek többféle statisztikai következtetés megfogalmazására (Faragó 1985).

1976 előtt

Említésből ismert a nagyenyedi Bethlen Gábor Líceum és Tanítóképző tanulóival végzett gyermekfolklor-gyűjtés, melyet Király László, Ferenczy Éva és Józsa Miklós tanárok irányítottak (említi Szabó Zs. 1976: 73).

1976 előtt

Említés 1976-ban a Marosvásárhelyi Művészeti Líceum és a Tanítóképző tanulónak gyűjtőmunkájáról, melyet Bandi Dezső (1919–2005) képzőművész, a Népi Alkotások Háza Maros megyei népművészeti szakirányítója vezetett. A gyűjtött anyagból „négy dalos füzetecske” meg is jelent helyi kiadásban (említi Szabó Zs. 1976: 73).

1980–1981

Iskolai folklórkörök seregszemléje a *Művelődés* hasábjain. Faragó József javaslatára a folyóirat *Felhívást* intézett (1980. márciusi számának hátulsó borítóján) az iskolai folklórkörök vezetőihez: tájékoztatást kért a kör megalapításának körülményeiről, tagjairól, munkájáról, valamint további terveiről. A folyóirat szerkesztősége egyúttal lehetőséget kínált a felhívásra válaszoló folklórköröknek a gyűjtött anyagból mutatványok publikálására (Faragó 1983). A felhívásra 19 iskola folklórköri vezetője és egy megyei pionírszervezet válaszolt.

A következőkben – Faragó József „seregszemléje” alapján – felsoroljuk az iskolákat, melyekben folklórkör működött, zárójelben a köri vezetők beszámolójának bibliográfiái utalásával.

- Sepsiszentgyörgyi Matematika-Fizika Líceum (Albert 1980)
- Domokosi Általános Iskola, Máramaros (Dancs 1980)
- Marosvécsi Általános Iskola (Réthy 1980)
- Hargita megyei pionírszervezet (Balázs 1980)
- Szováti Líceum (Kusztosné Szabó 1980)
- Szovátaszakadati Általános Iskola (Márton 1980)
- Segesvári 2. sz. Ipari Líceum (Szász 1980)
- Fiátfalvi Általános Iskola (Czirme 1980)
- Homoródszentpáli Általános Iskola (Geréd 1981)
- Nagyszalontai Liceum és egy általános iskola (Dánielisz 1981a)
- Mezőcsávási Általános Iskola (Kövendi–Somodi–Szántó 1981)
- Brassói Unirea Líceum (Reiff 1981)
- Zajzoni Rab István Folklórkör (Lőrincz 1981)
- Gyergyóalfalvi Általános Iskola (Gál 1981)
- Kápolnásfalusi Általános Iskola (Balázs–Bartalis 1981)
- Marosvásárhelyi 1. sz. Általános Iskola (Asztalos 1981)
- Székelyudvarhelyi Pedagógiai Líceum (Incze 1981)
- Székelyszentléleki Általános Iskola (Balázs 1981)
- Disznajói Általános Iskola (Csósz 1981)
- Tordaszentlászlói Általános Iskola (Boldizsár Zeyk 1981)

A hűsz beszámolóban – összegez Faragó József – mutatványként a következő folklórananyag került nyilvánosságra: „21 prózai alkotás (mese, tréfa, monda), 7 ballada, 25 népdal (közülük 14 dallammal), 7 altatódal, 26 táncszó és lakodalmi kurjantás, 34 kiolvasó, 8 gyermekjáték, 35 gyermekmondóka, 22 találós kérdés, 100 közmondás és szólás (részint magyarázatokkal), 1 szokásleírás, 4 hiedelem, 4 mesterségleírás. A mutatványok száma összesen 284, valóságos kis gyűjtemény;

bizonyára el is jön majd az ideje annak, hogy valaha valaki az iskolai folklórkörök gyűjtéseiből igazi gyűjteményt szerkesszen” (Faragó 1983).

1981

A *Fáklya*-pályázat sikerén felbuzdulva Dánielisz Endre 1981 őszén megalakította a szalontai Al. Moghioroş Általános Iskola VII. D. osztályának tanulóival a „kis folkloristák körét”, melynek tagjai folytatták a mondagyűjtést, figyelmüket a történeti, helyi és – Arany meg Petőfi okán – az irodalmi népmondákra összpontosítva (Dánielisz 1983: 168–169).

1981–1988

Kolozs megyei gyermekmondóka-gyűjtés Keszeg Vilmos tordai középiskolai tanár kezdeményezésére. – Keszeg Vilmos minden évben gyermekmondóka ismeretük lejegyzésére ösztönözte „a középiskolába bejövő, aranyosszéki és aranyosvidéki, kilencedik osztályos diákokat, egy tájékoztató jellegű kérdőív segítségével” (Keszeg 2016: 318). Kezdeményezését 1985-ben a Kolozs megyei magyar szakos szaktanfelügyelő is támogatta, aminek az lett a következménye, hogy az 1987/1988-as tanévben a kérdőíves gyűjtést több Kolozs megyei iskola magyartanára is elvégezték gimnáziumi osztályokban. Ilyenképpen Kolozs megye 34 településéről gyűltek adatok. A gyűjtés eredményét az 1988/1989-es tanévben Keszeg Vilmos összegezte, s a beszámolót a magyartanárok módszertani körén bemutatta. A kéziratos mondóka-gyűjtemények Keszeg Vilmoshoz kerültek, aki 2016-ban hozta nyilvánosságra az 1092 iskolás gyermek által gyűjtött, 22 295 darabot számláló szövegkorpusz rendszerezését, sajátosságainak elemzését és értékelését (Keszeg 2016).

Irodalom

Albert Ernő

- 1980 Újabb műfajokra is figyelünk. *Művelődés* XXXIII. (5) 35–39.
- 2004 *A halálra táncoltatott leány. Csiki népballadák*. Közreadja Albert Ernő. Albert Kiadó, Sepsiszentgyörgy.
- 2016 *A Gyökerek iskolai folyóirat* (Székely Mikó Kollégium, Sepsiszentgyörgy). In: Keszeg Vilmos – Virginás-Tar Emese (szerk.): *Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 24. Hagyomány és örökség a romániai magyar néprajzkutatásban*. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 229–270.

Albert Ernő

- 1973 *Háromszéki népballadák*. Albert Ernő és tanítványai gyűjteménye. Faragó József bevezetőjével és jegyzeteivel. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest.

Almási István

- 1987a Áprily Lajos népdalgyűjteménye. *Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények* XXXI. (2) 161–174.
- 1987b Áprily Lajos népdalélményei. *Igaz Szó* XXXV. (11) 466–469.
- 2003 Bevezető. In: Almási István (közéteszi): *Monostori sugár torony. Bogdán János magyargyerőmonostori népdalgyűjtése 1906-ban*. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 5–9.
- 2009 *A népzene jegyében. Válogatott írások*. Az Európai Tanulmányok Alapítvány Kiadója, Kolozsvár.
- 2009a Áprily Lajos népdalélményei. [Almási István 1987a és 1987b dolgozatainak ötvözete.] In: Almási István: *A népzene jegyében. Válogatott írások*. Az Európai Tanulmányok Alapítvány Kiadója, Kolozsvár, 117–144.
- Almási István (közéteszi)
- 2003 *Monostori sugár torony. Bogdán János magyargyerőmonostori népdalgyűjtése 1906-ban*. Közéteszi Almási István. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár.

Asztalos Enikő

- 1981 Guzsaly, korszak az irodalomórán. *Művelődés* XXXIV. (4) 31–33.
- Balázs Irén – Bartalis Teréz
- 1981 Helyi történeteket is... *Művelődés* XXXIV. (3) 41–42.

Balázs Dénes

1981 Tamási Áron nevében. *Művelődés* XXXIV. (6) 35–37.

Balázs Lajos

1980 Vőfélybotból nótafa. *Művelődés* XXXIII. (8–9) 60–61.

Balla Tamás

1970 *Fehér Virág és Fehér Virágszál. Magyardecsei népmesék*. Mesélte Balla János. Gyűjtötte Balla Tamás. Szerkesztette és az utószót írta Faragó József. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest.

Benedek Elek – Sebesi Jób

é. n. *Székely népköltési gyűjtemény*. Szerkesztették Benedek Elek és Sebesi Jób. Kézirat. Néprajzi Múzeum Etnológiai Archívuma, Budapest. Jelzete: EA 3564.

Berde Mária

1917 Gáspár János hagyatékából. *Budapesti Szemle* CLXXI. (488) 207–226.

Boldizsár Zeyk Imre

1981a Néprajzi képzés az általános iskolában 1. Tordaszentlászlói „kincskeresők”. *Művelődés* XXXIV. (11) 33–35.

1981b Néprajzi képzés az általános iskolában 2. *Művelődés* XXXIV. (12) 34–36.

1982a Néprajzi képzés az általános iskolában 3. *Művelődés* XXXV. (1) 39–41.

1982b Néprajzi képzés az általános iskolában 4. *Művelődés* XXXV. (2) 37.

Bura László

1978 *Szatmári népballadák*. Munkatársaival gyűjtötte, bevezetővel és jegyzetekkel ellátta Bura László. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest.

Czirme Irma

1980 Népköltészet az irodalomórakon. *Művelődés* XXXIII. (12) 36–38.

Csósz Irma

1981 Folklóreagyűttes, gyermekzenekar. *Művelődés* XXXIV. (7) 33–34.

Dancs Mária

1980 Máramarosi gyűjtemény. *Művelődés* XXXIII. (6) 36–37.

Dánielisz Endre

1981a Jeles elődök nyomdokain. *Művelődés* XXXIV. (2) 30–32.

1981b Szendrey Zsigmond nagyszalontai évei. In: Kós Károly – Faragó József (szerk.): *Népismereti Dolgozatok 1981*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 202–218.

- 1983 Változó nagyszalontai mondavilág. In: Kós Károly – Faragó József (szerk.): *Népismereti Dolgozatok 1983*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 166–187.
- Dános Erzsébet
- 1938 *A magyar népballada*. Hornyánszky Viktor R. T. Magyar Királyi Udvar. Könyvnyomda, Budapest. (Néprajzi Füzetek 7.)
- Domokos Mariann
- 2009 Szerzői jogi kérdések a 19. századi folklórszövegek kapcsán. In: Mezey Barna – Nagy Janka Teodóra (szerk.): *Jogi néprajz – jogi kultúrtörténet. Tanulmányok a jogtudományok, a néprajztudományok és a történettudományok köréből*. ELTE Eötvös Kiadó, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Budapest, 228–263.
- 2012 Gyulai Pál folklórgyűjtése és meseköltészete. *Ethno-Lore*. A Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont Néprajztudományi Intézetének Évkönyve. XXIX. 281–312. – Ua. in: Domokos Mariann: *Mese és filológia. Fejezetek a magyar népmeseszövegek gyűjtésének és kiadásának 19. századi történetéből*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2015, 221–264.
- Fábián Imre (közéteszi)
- 1994 *Bihari találós mesék, találós kérdések, mesetalányok*. Közéteszi Fábián Imre. Literator Könyvkiadó, Nagyvárad.
- 1999 *Bihari találós mesék, találós kérdések, mesetalányok*. Második, bővített kiadás. Literator Könyvkiadó, Nagyvárad.
- Faragó József
- 1956 A marosvásárhelyi diákok népköltészeti gyűjtőmunkája az 1860–as években. *Igaz Szó* IV. (7) 1038–1043. – Ua. Szabó Sámuel marosvásárhelyi népköltészeti gyűjtőmozgalma az 1860–as években címen In: Faragó József: *Balladák földjén. Válogatott tanulmányok, cikkek*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1977. 87–97.
- 1957 Kisiratosi népköltészet. *Utunk* XII. (28) 4.
- 1958a A székelykeresztúri népmesegyűjtő diákok. *Utunk* XIII. (2) 5.
- 1958b Népköltészeti gyűjtőmozgalmunkért. *Utunk* XIII. (11) 9.
- 1958c Másfélezer húsvéti öntözővers Udvarhelyszékről. *Utunk* XIII. (20) 2.
- 1958d Toborzó közmondásaink összegyűjtésére. *Utunk* XIII. (19) 11.
- 1958e Hogyan gyűjtsük közmondásainkat. *Utunk* XIII. (22) 6.
- 1959a A *Pionír* közmondás-gyűjtési versenye. *Utunk* XIV. (11) 2.

- 1959b A *Napsugár* és a *Kispajtás* közmondás-gyűjtési versenye. *Utunk* XIV. (48) 2.
- 1966 Hogyan gyűjthetnek a diákok népballadát? *Utunk* XXI. (20) 4.
- 1967a Népmesegyűjtési pályázat. Hogyan gyűjtjük a népmesét? *Pionír* XVIII. (20) 1.
- 1967b „Nagy” népmesegyűjtési pályázat – kis mesegyűjtőknek. *Utunk* XXII. (26) 1, 4.
- 1967c Folklor, ifjúság, iskola. *Ifjúmunkás* XI. (szeptember 28) 1, 3.
- 1968 Akiről még hallani fogunk. *Ifjúmunkás* XII. (2) 5. [Balla Tamásról]
- 1969a A *Napsugár* Egyedem-begyedem pályázata. *Utunk* XXIV. (1) 8.
- 1969b Mesegyűjtő diák. *Utunk* XXIV. (50) 1, 8.
- 1972a Bihari magyar folklórkör. *Utunk* XXVIII. (2) 4.
- 1972b A bihari balladagyűjtő pályázat. *Utunk* XXVII. (33) 7. – Ua. In: Faragó József: *Balladák földjén. Válogatott tanulmányok, cikkek*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1977. 121–124.
- 1973 Háromszéki népballadák. In: Albert Ernő: *Háromszéki népballadák*. Albert Ernő és tanítványai gyűjteménye. Faragó József bevezetőjével és jegyzeteivel. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 5–51.
- 1975 Balladagyűjtésünk keresztmetszete. *Utunk* XXX. (2) 4.
- 1976a Gyulai Pál, a balladagyűjtő diák. *Művelődés* XXIX. (1) 34–35. – Ua. In: Faragó József: *Balladák földjén. Válogatott tanulmányok, cikkek*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1977. 29–35.
- 1976b Magyardecsei bölcsődalok. In: Kós Károly (szerk.): *Népismereti Dolgozatok 1976*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 133–141.
- 1977a *Balladák földjén. Válogatott tanulmányok, cikkek*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest
- 1977b Háromszéki balladagyűjtők. In: Faragó József: *Balladák földjén. Válogatott tanulmányok, cikkek*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 98–117.
- 1982 A bihari folklórgyűjtő mozgalom példája. *Művelődés* XXXV. (10) 35–36. Ua. In: Faragó József: *Ismét a balladák földjén. Válogatott tanulmányok, cikkek*. Kriterion Könyvkiadó, Kolozsvár, 2005. 215–218.
- 1983 Iskolai folklórköreink csendes seregszemléje. *Utunk* XXXVIII. (47) 4.
- 1985 Marosvásárhelyi kiolvasók. *Utunk* XL. (11) 5.
- 1989 A háromszéki népballadák három gyűjteményének margójára. *Korunk* XLVIII. (7) 505–508. – Ua. In: Faragó József: *Ismét a balladák földjén. Válogatott tanulmányok, cikkek*. Kriterion Könyvkiadó, Kolozsvár, 2005. 219–227.

- 1995 A bihari népmondák elé. In: Faragó József – Fábíán Imre (közéteszi): *Bihari gyermekmondókák*. Közéteszi Faragó József és Fábíán Imre. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 5–16.
- 2002 Ajánlás. In: Veress Péter Ilona: *Mezőcsávási gyermekfolklór*. Faragó József ajánlásával. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest–Kolozsvár, 5–6.
- 2005 *Ismét a balladák földjén. Válogatott tanulmányok, cikkek*. Kriterion Könyvkiadó, Kolozsvár.
- Faragó József – Fábíán Imre (közéteszi)
- 1982 *Bihari gyermekmondókák*. Közéteszi Faragó József és Fábíán Imre. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest.
- 1995 *Bihari népmondák*. Közéteszi Faragó József és Fábíán Imre. Literator Könyvkiadó, Nagyvárad.
- Farkas Jenő
- 1993 Életemnek is értelmet adott. In: Farkas Jenő – Nagy Endre – Péter Sándor: *Vadrózsa virága. (Székelykeresztúri diákok népköltészeti gyűjtéséből)* A gyűjtőmunka elindítója és irányítója Farkas Jenő tanár. Szöveggondozás, szerkesztés: Péter Sándor. A gyűjtemény megjelenését Nagy Endre tette lehetővé. Magánkiadás, Edelény, Sepsiszentgyörgy, 2004. 5–6.
- Farkas Jenő – Nagy Endre – Péter Sándor
- 2004 *Vadrózsa virága. (Székelykeresztúri diákok népköltészeti gyűjtéséből)* A gyűjtőmunka elindítója és irányítója Farkas Jenő tanár. Szöveggondozás, szerkesztés: Péter Sándor. A gyűjtemény megjelenését Nagy Endre tette lehetővé. Magánkiadás, Edelény, Sepsiszentgyörgy.
- Gagy József
- 2016 A csíkszeredai Matematika–Fizika Líceum néprajzi köre. In: Keszeg Vilmos – Virginás-Tar Emese (szerk.): *Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 24. Hagyomány és örökség a romániai magyar néprajzkutatásban*. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 309–315.
- Gál Irma
- 1981 Másfélezer szólás, közmondás. *Művelődés* XXXIV. (2) 37–38.
- Gálfalvi György
- 1971 Üzent Magyardecse. *Igaz Szó* XIX. (5) 734–737.
- Geréd Gábor
- 1981 A *Vadrózsákban* külön fejezet. *Művelődés* XXXIV. (1) 34–37.

Gyulai Pál

1860 Adalék népköltészetünkhöz[!] *Budapesti Szemle* IX. (30) 272–299.

Hegedűs Imre János

2009 *Benedek Elek. Monográfia*. Pallas-Akadémia Könyvkiadó, Csíkszereda.

Horváth Pál

1967 Irodalmi kör. *Utunk* XXII. (11) 4.

1969a Utánozni szabad. *Ifjúmunkás* XIII. (4) 5.

1969b Hol volt, hol nem volt... *Utunk* XXIV. (26) 8.

Incze Zsuzsánna

1981 A tanítójelöltek néphagyomány-ápolása. *Művelődés* XXXIV. (5) 31–32.

Kálmány Lajos

1877 *Koszorúk az Alföld vad virágaiból. I. Pécskáról való*. Nyomatott Réthy Lipótnál Aradon

Kanyaró Ferenc

2015 *Erdélyi népballadák és epikus énekek. 1892–1905*. Kritikai kiadás.

Kanyaró Ferenc szétszóródott hagyatékát összegyűjtötte, szerkesztette, bevezető tanulmánnyal és jegyzetekkel közlésezi Olosz Katalin. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár.

Keszeg Vilmos

1978 Hogyan tovább, Balla Tamás? *Falvak Dolgozó Népe* XXXVIII. (25) 5.

2016 Kolozs megyei gyermekmondóka adatbázis az 1980-as évekből. In: Keszeg Vilmos – Virginás-Tar Emese (szerk.): *Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 24. Hagyomány és örökség a romániai magyar néprajzkutatásban*. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 317–328.

2004 *Aranyosság népköltészete. Népi szövegek, kontextusok (Monográfia) I–II*. Mentor Kiadó, Marosvásárhely.

Konsza Samu

1957 *Háromszéki magyar népköltészet*. Konsza Samu gyűjteménye. Szerkesztette és a bevezetőt írta Faragó József. Állami Irodalmi és Művészeti Kiadó, Marosvásárhely.

1968 Kakaslövés Apácán. *Művelődés* XXI. (5) 33–35.

1969 *A szegény ember kincse. Háromszéki magyar népmesék Konsza Samu gyűjtéséből*. Ifjúsági Könyvkiadó, Bukarest.

Kósa László – FILEP Antal

1975 *A magyar nép táji-történeti tagolódása*. Akadémiai Kiadó, Budapest.

Kovács Ferenc

[1958] *Iratosi kertek alatt. Kisiratosi népköltészet*. Gyűjtötte Kovács Ferenc. Szerkesztette és a bevezetőt írta Faragó József.

Könczei Ádám

1971 Népköltészetgyűjtő diákok. *Igazság* XXXIII. (151) 5. [A nagyenyedi Bethlen Gábor Líceumban, Tanító- és Óvónőképzőben]

1972 Népballadánk gyűjtésének újabb mozgalma. *Utunk* XXVII. (33) 6.

Kövendi Levente – SOMODI Levente – SZÁNTÓ Zsigmond

1981 Bölcsődalok, játékok. *Művelődés* XXXIV. (2) 33–35.

Kriza János

2013 *Vadrózsák. Erdélyi néphagyományok*. Második kötet. Kriza János és gyűjtői körének szétszórta hagyatékát összegyűjtötte, szerkesztette, bevezető tanulmánnyal és jegyzetekkel közlésezi Olosz Katalin. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár.

Kusztosné Szabó Pirooska

1980 Folklórgyűjtés városon. *Művelődés* XXXIII. (10) 36–38.

Lőrincz Enikő

1981 A Tatrang mondája. *Művelődés* XXXIV. (2) 36–37.

MNGY = *Magyar Népköltési Gyűjtemény* (1872–1924)

I. *Elegyes gyűjtések Magyarország és Erdély különböző részeiből*. Szerkesztette Arany László – Gyulai Pál. Pest, 1872.

III. *Székelgyűjtés*. Gyűjtötték Kriza János, Orbán Balázs, Benedek Elek és Sebesi Jób. Budapest, 1882.

XIV. *Nagyszalontai gyűjtés*. Gyűjtötte a Folklore Fellows magyar osztályának nagyszalontai gyűjtő szövetsége. Kodály Zoltán közreműködésével szerkesztette Szendrey Zsigmond. Budapest, 1924.

Márton Béla

1980 Szóvátszakadáti Általános Iskola. *Művelődés* XXXIII. (10) 38.

Mikó Imre

1970 Fehér Virág és Fehér Virágszál. Magyardecsei népmesék. *Utunk* XXV. (52) 4.

Nagy Jenő

1959 Iratosi kertek alatt. *Utunk* XIV. (11) 7.

Nagy Pál

1985 Hol a mese vége? *Utunk* XL. (12) 2. [A bihari folklórgyűjtő mozgalomról és annak kötetben megjelent eredményeiről]

Olosz Katalin

- 2003a *Egy kiállítás emlékképei*. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár.
- 2003b Szabó Sámuel néprajzi gyűjtőútja 1864-ben és az első magyarországi háziipari-néprajzi kiállítás. In: Olosz Katalin: *Egy kiállítás emlékképei*. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 5–41.
- 2004 Korai adatfelvétel a népi kultúráról: Székelyföld, 1864. In: Jankovics József – Nyerges Judit (szerk.): *Hatalom és kultúra*. Az V. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus (Jyväskylä, 2001. augusztus 6–10) előadásai, Budapest, I. 543–553.
- 2005 Folklórgyűjtő diákok a kolozsvári unitárius kollégiumban a 19. század végén és a 20. század elején. *Nyelv és Irodalomtudományi Közlemények* XLIX. (1–2) 99–109. és kny. [A folyóiratnak ez az évfolyama nagy késéssel, 2007 őszén jelent meg.]
- 2009a Az erdélyi néphagyományok elfelejtett gyűjtője: Szabó Sámuel. In: Szabó Sámuel: *Erdélyi néphagyományok. 1863–1884*. Szabó Sámuel és gyűjtői körének szétszórt hagyatékát összegyűjtötte, szerkesztette, bevezető tanulmánnyal és jegyzetekkel közléteszi Olosz Katalin. Európai Folklór Intézet – Mentor Kiadó, Budapest – Marosvásárhely, 15–129.
- 2009b Rédiger Ödön szabédi gyűjtése 1895–96-ból. In: Olosz Katalin (közléteszi): *Ne mondd, anyám, főd átkának. Dimény Mózesné Szabó Anna énekei*. Szabéd, 1895–1896. Rédiger Ödön gyűjtését Kanyaró Ferenc hagyatékából bevezető tanulmánnyal és jegyzetekkel közléteszi Olosz Katalin. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 7–41.
- 2011a Benedek Elek és Sebesi Jób balladagyűjtésének problémái. In: Olosz Katalin: *Fejezetek az erdélyi népballadagyűjtés múltjából*. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 201–242.
- 2011b Gyulai Pál esete a kolozsvári diákkal (Gyulai Pál és kolozsvári diagyűjtője közötti konfliktus). In: Olosz Katalin: *Fejezetek az erdélyi népballadagyűjtés múltjából*. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 243–251.
- 2013 Történet egy százötven évig készülő könyvről. In: Kriza János: *Vadrózsák. Erdélyi néphagyományok*. Második kötet. Kriza János és gyűjtői körének szétszórt hagyatékát összegyűjtötte, szerkesztette, bevezető tanulmánnyal és jegyzetekkel közléteszi Olosz Katalin. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 17–89.

- 2015a Kanyaró Ferenc balladagyűjtései. Látlelet az erdélyi népballada századfordulói állapotáról. In: Barna Gábor – Keszeg Vilmos (szerk.): *Patrimónium és társadalom a 20. században*. A VII. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus előadásai. Kolozsvár, 2011. augusztus 22–27. Kriza János Néprajzi Társaság – Nemzetközi Magyarságtudományi Társaság, Kolozsvár–Budapest, 49–55.
- 2015b Két kor küszöbén. Egy folklórgyűjtő tanár a 19–20. század fordulóján. In: Kanyaró Ferenc: *Erdélyi népballadák és epikus énekek. 1892–1905*. Kritikai kiadás. Kanyaró Ferenc szétszóródott hagyatékát összegyűjtötte, szerkesztette, bevezető tanulmánnyal és jegyzetekkel közzéteszi Olosz Katalin. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 27–133.
- 2017a Népballadák a nagyszalontai gyűjtők hagyatékában (1912–1919) In: Jakab Albert Zsolt – Vajda András (szerk.): *Aranyhíd. Tanulmányok Keszeg Vilmos tiszteletére*. Kriza János Néprajzi Társaság – BBTE Magyar néprajz és Antropológia Intézet – Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár, 975–992.
- 2017b Balladagyűjtő tanárok a kolozsvári Ferenc József Tudományegyetem diplomásai között. In: Keszeg Vilmos – Szakál Anna – Virginás-Tar Emese (szerk.): *Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 25. Néprajz kutatás Erdélyben: intézmények, kutatói életpályák, mentalitások*. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 209–225.
- 2018 Balladagyűjtés Nagyszalontán a 20. század második évtizedében. In: Olosz Katalin (közzéteszi): *Nagyszalontai népballadák és epikus énekek. 1912–1919*. A Folklore Fellows magyar osztálya nagyszalontai gyűjtőszövetségének hagyatékából összegyűjtötte, szerkesztette, bevezető tanulmánnyal és jegyzetekkel közzéteszi Olosz Katalin. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 19–94.
- Olosz Katalin (közzéteszi)
- 2009 *Ne mondd, anyám, főd átkának. Dimény Mózesné Szabó Anna énekei*. Szabéd, 1895–1896. Rédiger Ödön gyűjtését Kanyaró Ferenc hagyatékából bevezető tanulmánnyal és jegyzetekkel közzéteszi Olosz Katalin. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár.
- 2018 *Nagyszalontai népballadák és epikus énekek. 1912–1919*. A Folklore Fellows magyar osztálya nagyszalontai gyűjtőszövetségének hagyatékából összegyűjtötte, szerkesztette, bevezető tanulmánnyal és jegyzetekkel közzéteszi Olosz Katalin. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár.

Parasca, Crăciun – Fábíán Imre

1979 Antologie de cultură populară bihoreană. I. Balade. Asociația folcloriștilor bihoreni „Miron Pompiliu”, Centrul de îndrumare a creației populare și a mișcării artistice de masă Bihor. Oradea.

Péter Sándor

2004 Előszó. In: Farkas Jenő – Nagy Endre – Péter Sándor: *Vadrózsa virága. (Székelykeresztúri diákok népköltészeti gyűjtéséből)* A gyűjtőmunka elindítója és irányítója Farkas Jenő tanár. Szöveggondozás, szerkesztés: Péter Sándor. A gyűjtemény megjelenését Nagy Endre tette lehetővé. Magánkiadás, Edelény, Sepsiszentgyörgy, 3–4.

Ráduly János

2005 Vadrózsa virága. *Népújság* LVII. (230) [*Múzsza*, október 1. 6.]

Reiff István

1981 A mai diák inkább élte a folklórt. *Művelődés* XXXIV. (2) 35–36.

Réthy István

1980 Megtanuljuk, továbbadjuk. *Művelődés* XXXIII. (7) 37–38.

Sebestyén Gyula – Bán Aladár

1912 Tájékoztató a Folklóre Fellows magyar osztályának országos gyűjtéséhez. *Ethnographia* XXIII. (4) 200–213. és kny.

Sikó Ferenc

1971 Elindultam, mint egykor Bartók. *Falvak Dolgozó Népe* (50) 11. [Egy nagyzerendi iskolás első népdalgyűjtő útja]

Somogyi Sándor

1961 *Gyulai Pál levelezése 1843-tól 1867-ig*. Sajtó alá rendezte és a jegyzeteket írta Somogyi Sándor. Akadémiai Kiadó, Budapest (Fontes ad historiam literariam Hungariae spectantes 4.)

Szabó Sámuel

2009 *Erdélyi néphagyományok. 1863–1884*. Szabó Sámuel és gyűjtői körének szétszórt hagyatékát összegyűjtötte, szerkesztette, bevezető tanulmánnyal és jegyzetekkel közlést teszi Olosz Katalin. Európai Folklór Intézet – Mentor Kiadó, Budapest – Marosvásárhely.

Szabó Zsolt

1976 Irányított néprajzi gyűjtőversenyek általános iskolás tanulókkal. In: Kós Károly (szerk.): *Népismereti Dolgozatok 1976*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 73–84.

2016 A *Jóbarát* néprajzi gyűjtései 1968–1980 között. In: Keszeg Vilmos – Virginás-Tar Emese (szerk.): *Kriza János Néprajzi Társaság Év-*

könyve 24. *Hagyomány és örökség a romániai magyar néprajzkutatásban.* Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 271–282.

Szász Klára

1980 Kalákásokkal Gyimesben. *Művelődés* XXXIII. (11) 38–40.

Szendrey Zsigmond

1920 *A néphagyományok gyűjtésének módszere.* Magyar Néprajzi Társaság, Budapest (A Magyar Néprajzi Társaság Propagandabizottságának Kiadványai, 4.)

Tekei Erika

2017 Fehér Virág és Fehér Virágszál. Balla Tamás magyardécsei népmegyűjteményének recepciótörténete. In: Keszeg Vilmos – Szakál Anna – Virginás-Tar Emese (szerk.): *Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 25. Néprajzkutatás Erdélyben: intézmények, kutatói életpályák, mentalitások.* Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 307–340.

Tófalvi Zoltán

1989 Egy iskolai néprajzi kör. *Utunk* XLIV. (16) 7. [Marosvásárhelyi 1-es számú általános iskola néprajzi köre]

V. Péter Ilona

2015 *Nincsen annak jó embere ... Mezőcsávási szólások és közmondások.* Mentor Kiadó, Marosvásárhely.

Veress Dániel

1968 Dr. Konsza Samu nyolcvan éve. *Művelődés* XXI. (5) 32.

Veress Péter Ilona

2002 *Mezőcsávási gyermekfolklór.* Faragó József ajánlásával. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest–Kolozsvár.

2009 *Mezőcsávási gyermekfolklór.* Faragó József ajánlásával. Második, bővített kiadás. Kriterion Könyvkiadó, Kolozsvár.

Vita Zsigmond

1968 Gyermeirodalmunk bölcsőjénél. In: Vita Zsigmond: *Tudománnyal és cselekedettel. Tanulmányok.* Irodalmi Könyvkiadó, Bukarest, 243–281.

(n. n.)

1972 Pályázat népballadák gyűjtésére. *Fáklya* 1972. február 13.

1980a Pályázat népmondák gyűjtésére. *Fáklya* XXXV. (31) 2. (1980. február 7.)

1980b Népmonda pályázatunk után. *Fáklya* XXXV. (115) 2. (1980. május 16.)

Filep Antal

László Gyula és Méri István öröksége.

A néprajz és a régészet együttműködésének példája

Az etnográfusok és a régészek együttműködése mindkét tudomány korai korszakában gyökerezik. Elég talán utalnunk Herman Ottó úttörő munkásságára, aki a néprajz megalapozása mellett az őskor feltárásában is megkerülhetetlen kezdeményező volt. Klasszikus eredményeket ért el a népvándorlás korának népei számára készített görög ötvös művek ábrázolásain megörökített népeleti mozzanatok megfejtésében, értelmezésében. Nem hiányzott az etnográfia iránti nyitottság a Kolozsvári Tudományegyetem Régészeti Tanszékéről, Pósta Béla professzor intézetéből sem. Elégséges lehet, ha Roska Mártonra utalunk. Pósta katedráján adjunktusságig vitte, majd habilitált magántanára lett mesterének. Feltétlen említést érdemel, hogy az ősnéprajz (a paleoethnographia) tárgykörében képesítették privátdocenssé! Régészként a debreceni, a kolozsvári, majd a szegedi egyetemi katedrákon egyetemi tanárként tanított. Sajátságos módon a húszas évektől 1937-ig az Erdélyi Kárpát Egyesület Néprajzi Múzeumának vezetője volt, míg nem el kellett költöznie szeretett városából, Kolozsvárról. Két alkalommal is kísérletet tett, hogy programot adhasson az 1920 utáni erdélyi néprajzi kutatások számára (Roska 1923 és Roska 1930). Néprajzi érdeklődését már a tízes évek elején is bizonyította. (Vö. Roska 1911 különnyomatával!)

A régészet érdeklődése sajátos módon alakult. Az őskori, az ókori kutatások a tudománytörténet kezdeteitől folyamatosan lekötötték az archeológusok figyelmét. Ám valahol a Kr. utáni első évezred fordulója körül lelohadt a kutatási kedv. A magyar szaktudomány sokáig megállt a honfoglalók temetői feltárásánál, fel sem merült, hogy a temetők halottainak esetleges lakhelyét, telepeit nyomozzák. Hasonló tendenciákat a művészettörténeti érdeklődés alakulásában is felfedezhetünk. A reneszánsz utáni időszakból sokáig legfeljebb a jelesebb barokk művekkel foglalkoz-

tak. A régészet feladatainak konzervatív felfogása olykor súlyos károkkal járt. Például szolgálhat, hogy a szekszárdi múzeum régésze, igazgatója, Mészáros Gyula a népi kerámiaművesség kialakulását megvilágító leletre bukkant még az 1960-as években. A középkor és a kora újkor határán több nemzedéken át működő fazekasműhely kemencéit tárhatta fel. Hatalmas mennyiségű, égetés közben tönkrement edény maradványait hozta felszínre. Leletanyaga új megvilágításba helyezhette volna a népi kerámiaművességünk technikájának és díszítő eljárásainak, motívumainak történetét. A leletgyűttessel maga László Gyula is megismerkedett. Lelkesülten nyilatkozott róla. Bizonyítottak látta, hogy a mázas kerámia inkább a hódoltság előtti reneszánszban gyökerezik, mintsem a török agyagművesektől eredne, amint azt egyesek feltételezték. Mivel az ásató régész intézményében akkor nem volt restaurátor, a leletanyagot átszállították egy másik múzeum műhelyébe. Ott a harmincas évek egyik idős régésze által kiképzett restaurátor (eredetileg vármegyei hajdú) letisztította a kerámiaanyagot, s megállapította, hogy „az egész anyag olyan kései, aminek nincs helye a múzeumi gyűjteményekben”, és az utolsó cserépig mindent kiselejtezett, és az adott város szeméttelépére szállított... Minden jóvátehetetlenül megsemmisült.

A régészet középkorral, kora újkorral kapcsolatos érdektelenségét a Néprajzi Múzeum (egykori nevén a Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Tára) munkatársainak kitartó érdeklődése törte át. (Ebben a megállapításomban megerősíthetnek a mai régészet olyan kiváló szakemberei is, mint Pálóczi Horváth András, Kovács László, Takács Miklós, akik konzulensként segítették dolgozatom elkészítését.) Az első lépést az 1900-as évek kezdetén Jankó János és beosztott munkatársa, Bátky Zsigmond tette meg, akik a Sárközben és Tolna megye más térségében végeztek kutatást. Ennek a terepmunkának háttéréről kiváló áttekintést kínál Szilágyi Miklós levéltári, hírlapi forrásokra és a múzeumi nyilvántartásokra alapozott elemzése (Szilágyi 1984). A két jeles etnográfus terepbejárásuk során Decs község belterületén felfedezte az utolsó, még fennálló, használható állapotban lévő, ám már lebontásra ítélt kályhakemencét is. Kiváló fényképfelvételt készítettek róla. Gondoskodtak arról, hogy a fűtőberendezés lebontása után a hajdani fazekasműhelyben készült alkotóelemeit a múzeumi gyűjteményük számára megszerezzék. A kályhakemence cserépelemeiben Bátky Zsigmond felismerte a középkori kályhaszemek egyes utódait. A *Néprajzi Értesítő*ben azonnal (immár Jankó János váratlan

halála után) közleményt jelentetett meg. Ebben felsorakoztatta az akkori irodalom nemzetközi, elsősorban stájerországi párhuzamait. Rámutatott, hogy közép- és koraújkori előzményekkel kell számolni (Bátky 1903). A közlése sajátos reakciót váltott ki a Nemzeti Múzeum régészeti gyűjteményét kezelő archeológusokból. Gyűjteményük 10 párhuzamba állítható kályhaelemét azonnal átadták a Néprajzi Tárnak (Bátky 1904). [Azt azért érdemes jelezni, hogy ezek a kályhaszemek, csempék az 1950-es évek elején a Néprajzi Múzeumból visszakerültek a Történelmi Múzeum középkori gyűjteményébe.] Roediger Lajos Bács-Bodrog megyéből a zombori múzeumi gyűjtemény darabjait sorakoztatta fel. Közlése szerint az egyik kályhaszemhez 1530 és 1590 közé keltezhető pénzveretek kínáltak kronológiai fogódzót (Roediger 1905). Munkásságára azért is fel kell figyelniünk, mert Torja szülötte volt, a Kolozsvári Ferenc József Tudományegyetemet végezte, s 1906-tól nyugdíjasként élete végéig, 1941-ig Kovászna lakója maradt, néprajzi kutatóként aktívan részt vett a Székely Nemzeti Múzeum munkájában.

A pusztult települések felderítésére a Nagykunság területén maga Györffy István vállalkozott terepbejárással és alkalmanként ásatásokkal is próbálkozva. Erre az is erős ösztönzést adhatott számára, hogy a helyi lakosság nagyon is élénken megtartotta emlékezetében a hódoltság alatt elnéptelenedett, pusztává vált hajdani településeket. Egyes családok jellemzően még az 1950-es évek végén is őrizték a származástudatukban az elhamvadt lakóhelyeik emlékét. A középkori kun származás ápolása pedig a területi autonómia, és az abból következő kivételes társadalmi státus fenntartásának is záloga volt. Ezen alapult a redemptió, a földesúri kötöttségektől mentes birtoklás. Györffy régészeti kutatásaira a Szolnok Megyei Múzeumok Igazgatóságát vezető kiváló kutató, Kaposvári Gyula hívta fel az utóbbi évtizedek kutatásának figyelmét (Kaposvári 1987). Abban a szerencsés helyzetben vagyunk, hogy Pálóczi Horváth András régész, történész, egyetemi tanár a legkorszerűbb módszerekkel megismételte Györffy vizsgálatait. Lényegében igazolta nagy elődje megfigyeléseit (Pálóczi Horváth 1993; Pálóczi Horváth 2006: 359–360). Györffy ásatásai ugyan a néprajzi köztudatban kissé feledésbe merültek, de Kresz Mária, a Néprajzi Múzeum kerámiagyűjteményének egykori vezetője ismételten előadásaiban emlékeztetett arra, hogy Györffy István a hódoltság idején elpusztult Karcag környéki községek vizes korszokban, kantáiban a 19. és a 20. századi korszokok készítményeinek közvetlen előzményeit tárta fel.

Pálóczi Horváth András nyomatékkkal rögzítette, hogy a Magyar Néprajzi Társaság 1926-ban tartott kecskeméti vándorgyűlésén mind Györfly István, mind Bátky Zsigmond szorgalmazták, hogy a Kecskeméti Városi Múzeum kezdje meg gyűjtőterületén az elpusztult falvak feltárását. A Városi Múzeumban 1923-tól tevékenykedő ifjú szakember, Papp László (Hajdúböszörmény, 1903 – Budapest, 1973) rendkívül sikeres ásatásokat hajtott végre Kecskemét város határának a török hódoltság első harmadában elpusztult falvai területén. Kutatási eredményeiről tudománytörténeti jelentőségű összefoglalót adott közre (Papp 1931). Ebből kiderült, hogy a 15. és a 16. század fordulója körül Kecskemét környékén a falusi lakóházak több helyiséggel épültek. A lakóhelyiséget, a szobát külsőfűtésű, cserépelemekből épített kályhákkal, kályhakemencékkel temperálták. A kályhák szája a házak előtér funkcióját (pitvar) is betöltő konyhából nyílt. Azaz a lakótér füstmentesen biztosíthatta a benne élőknak a téli időszakban az állandó és egyenletes meleget. A kályha tüzelőnyílása előtt alakították ki a főző és sütő tűzhelyet. A háztartás sütökemencéjét a konyha hátsó falát áttörve építették meg, a kemence teste a ház toldalakaként kinyúlt a szabadba (amit féltetőkkal védtek). Így a konyha belső terét észszerűbben lehetett hasznosítani. Papp László talált nyomot arra vonatkozóan, hogy Kecskemét legidősebb lakói a 19. század derekán még emlékeztek arra, hogy gyermekkorukban, az 1780-as években még a középkori formákat követő kályhaszemekből rakott kályhákkal fűtötték a város lakóházait is. Jellegetesnek tarthatjuk, hogy a szenzációs, úttörő ásatások eredményeit nem régészeti kiadvány fogadta el közlésre, hanem a *Néprajzi Értesítő* biztosított a felfedezés értékéhez mérten igen szerény publikációs lehetőségét.

Papp László személyéről érdemes megjegyeznünk, hogy a Kecskeméti Jogakadémia hallgatójaként vállalta a múzeumi munkát. Utóbb a Szegedi Tudományegyetemen szerzett jogi doktorátusa (1927) mellett bölcsészdoktori szigorlatot is tett (1931), miután néprajzi, régészeti, művészet-történeti tanulmányokat is folytatott. (Jegyezzük meg, Banner János és Buday Árpád tanítványát is tisztelhetjük benne!) Mindemellett a recens néprajzi kutatásokban is jeleskedett, de Kecskemét város igen gazdag 16. és 17. századi anyagot is bőven tartalmazó (a II. világháborúban sajnálatosan elpusztult) levéltárában is pótolhatatlan, a történeti etnográfia témakörébe vágó kutatásokat folytatott. Sikeres múzeumi tevékenysége, kiváló tudományos eredményei ellenére kecskeméti munkahelyén

sem véglegesítették. Így 1931 és 1958 között kénytelen volt jogászként, ügyvédként, tisztviselőként dolgozni. Ugyan jogászgyakorlata mellett kitartóan végezte a jogi néprajz, a történeti etnográfia körébe tartozó vizsgálatait. 1958-tól a pécsi Janus Pannonius Múzeum igazgatójaként a mohácsi csatátér régészeti ásatásával végzett elvülhetetlen kutatásokat. Sajátságos, hogy volt hivatali főnöke, Szabó Kálmán, a kecskeméti Városi Múzeum igazgatója a Néprajzi Társaságban már 1932-ben előadást tartott a Kecskemét környékén végzett régészeti feltárásokról (mintegy önmagának kisajátította kiváló, távozni kényszerült munkatársának úttörő vállalkozását). Később pedig a Nemzeti Múzeum bilingvis kiadványsorozatában reprezentatív publikációt tett közzé (Szabó 1939). Tudománytörténetileg jellegzetes – erre hangsúlyozottan fel kell hívnunk a figyelmet –, hogy a publikációt nem a Nemzeti Múzeum *Archaeologia Hungarica* kiadványsorozata fogadta el, hanem a *Bibliotheca Humanitatis Historica* sorozata iktatta a könyvei közé. Anyagát, a középkori falufeltárás leleteit már a kötet címében sem minősítették régészeti tárgyakként, hanem művelődéstörténeti emlékeknek nevezték. (A munka német címében is a kulturgeschichtliche Denkmäler jelzős szerkezetet használták.)

A kortársi néprajzkutatók elkötelezett érdeklődését, felfogását jól bizonyítja, hogy a szegedi Somogyi Könyvtár és Városi Múzeum igazgatóját, Móra Ferencet kérték fel, hogy a Magyar Néprajzi Társaság 44. közgyűlésén *Néprajzi vonatkozások szegedvidéki népvándorláskori és korai magyar leletekben* címmel foglalja össze kutatási tapasztalatait (Móra 1932). A dolgozatra azért is érdemes figyelni, mert ugyanebben az időben Móra bizalmas barátja, múzeumi munkatársa, Cs. Sebestyén Károly, aki ugyan néprajzi kutatóként tevékenykedett a szegedi múzeumi gyűjteményben, de Szeged város Árpád-kori eredetű, ám a sokszoros átépítések után barokk stílusúvá átforgalmazott plébániatemplomból kibontotta román kori templom maradványát. A Fogadalmi templom előterében álló Dömötör tornyot ő tárta fel, mentette meg. (Cs. Sebestyén a Mintarajztanoda és Rajztanárképző növendékeként szerzett tanári képesítést, s közben egykori professzora, Schulek Frigyes építőművész tervezőirodájának munkatársa lett, innét merítette kiváló építészettörténeti, műemléki felkészültségét.) Mindemellert Cs. Sebestyén Károly rendkívül széleskörű néprajzi tájékozottsága alapján maradandó eredménnyel végzett régészeti elemző tanulmányokat. Lassan kilencven éve lesz, hogy klasszikus tárgyrekonstrukciókat dolgozott ki, amivel addig ismeretlen funkciójú leleteket máig

érvényes módon képes volt értelmezni. Nevezetesen a népvándorlás kori és a honfoglalás kori sírokban talált csontlemezekben felismerte az egykori reflexíjak alkatelemeit. Mindez nyilvánvalóvá teheti, hogy a korszak etnográfusai nyitottak voltak a régészet problémái iránt. (Cs. Sebestyén Károly személye önmagában is a Kriza János Néprajzi Társaság tudománytörténeti sorozatának figyelmére méltó, hiszen nem csak 1876. évi, karánsebesi születése kötődik a romániai magyarsághoz, de munkássága a Székelyföldről Krassó-Szörényig sok ágon kapcsolódott a romániai magyar tudományossághoz, noha 1903-tól elhelyezték a Bánságból. Életműve elválaszthatatlan Románia népeinek ismeretétől.)

Mielőtt Móra Ferenc részletezte volna az ásatásain szerzett tapasztalatait szépírói vénájához méltó stílusban összegezte saját maga és kortársai nézeteit a régészet és a néprajz kapcsolatáról. Idézzük őt: „Nincs két összetartozóbb karaja a tudománynak, mint az etnográfia és az archaeológia. Azt merném mondani, hogy ugyanannak a karajnak, ugyanannak a néptudománynak két oldala ez a kettő. *A régészet: megkövesedett néprajz és a néprajz: élő régészet.* [Kiemelés tőlem, F.A.] Nem mondom, hogy nem tudnak egymás nélkül elbicegni, de — járni [kiemelés az eredeti közlésben!] csak együtt tudnak. Én, a gyakorló régész, aki inkább a kutató ásó-jával, mint a tudós tollával dolgozom, régen tisztában vagyok vele, hogy a régészet rászorul az etnográfiára. S hogy a néprajz is érzi a maga szempontjából az archaeológia fontosságát, bizonyítja az, hogy Társaságunk ez idén már másodszor veszi felolvasóülései napirendjébe az ásatások néprajzi vonatkozásait” (Móra 1932: 54).

Az egykori néprajzi vezetők régészeti érdeklődését, nyitottságát az is jellemezheti, hogy orosz archeológus középkori ásatásáról készített dolgozatát is közzé tették. A Harkovtól – Harkivtól 7 kilométerre fekvő Donyeckoje Gorodisce váralja településének kutatását 1929-ben fejezték be. Gabonás vermekről a földbemélyített lakóházon át fazekasok edényégető katlanjáig találtak tanulságos objektumokat, és olyan megfigyeléseket tettek közzé, amelyek a későbbi Árpád-kori feltárásaink analógiáiként szolgálhattak (Fedorovszkij 1931).

A fentieket azért részleteztük, hogy érzékeltethessük azt a közeget és azt a tudományos légkört, gondolkodásmódot, amibe László Gyula és kiváló kollégája, Méri István belenőttek, a magyar régészetnek nem csak meghatározó egyéniségeivé váltak, de munkásságuk alapvető szemléleti és módszertani megújulást, tematikai gazdagodást hozott a hazai archeo-

lógia tudománytörténetébe. Joggal tekinthetjük őket iskolateremtőknek. Életművük az igen mostoha külső körülmények ellenére is új korszakot nyitott. Eredményességük egyik fő tényezője éppen a néprajzi, népeleti tájékozottságukból forrásozott. Ne feledkezzünk meg arról sem, hogy László Gyula főműveit, legszilárdabb eredményeit Kolozsvárott töltött szolgálati éveiben alkotta! Méri István pedig kolozsvári éveiben vált a középkori régészet mesterévé, az Erdélyi Tudományos Intézet beosztott tisztviselőjeként fejezte be egyetemi tanulmányait. Ennek alapján tehetett doktori szigorlatot Roska Mártonnál (immár Szegeden 1948-ban).

László Gyula 1910. március 14-én született Kóhalom (románul Rupea, németül Reps) városában, ahol édesapja állami tanító volt. Apai ágon Abásfalváról (Aldea), a Homoród vidékéről származott. Édesanyja Torday Vilma a Barót patak mentén fekvő Bibarcfalva (Biborteni) szülötte volt. Az éppen iskoláit kezdő László Gyula számára az első világháború sok megpróbáltatást hozott. Az erdélyi hadműveletek idején a Balaton mellé, rokonokhoz húzódtak. Az impériumváltozás után Kóhalomból Kolozsvárra kellett költözniük, majd el kellett hagyniuk Erdélyt. Szolnokon vagonlakóként kezdte a gimnáziumot. Majd Budapestre kerülhettek. Édesapja a Néprajzi Múzeum könyvtárosa lett. Így László Gyula gimnazista ifjúként alaposan megismerhette a néprajzi múzeumi gyűjteményeket, személyes ismerőseivé váltak a húszas évek vezető etnográfusai, különösen Györffy Istvánnal rokonszenvezett. Gyermekkorától megmutatkozott rajztehetségét hasznosítva a székelyföldi rokonoknál töltött vakációi alatt néprajzi gyűjtést végzett. Gyakran tartózkodhatott atyai rokonánál az erdővidéki Székelyszáldoboson (Doboşeni). Rajzait a Néprajzi Múzeum Etnológiai Archívuma ma is őrzi. Egyik legkorábbi publikációja is székelyföldi élményéről, „regösjárásáról” számolt be (László 1929). Kiemelkedő eredményekkel zárult középiskolai tanulmányai után a Képzőművészeti Főiskolára iratkozott be. Kiváló mesterektől tanult. Számos sikert aratott főiskolai hallgatóként. Ígéretes festőművészi pálya állt előtte. Kérdemelte a római Collegium Hungaricum ösztöndíját, majd a nyugat-európai nagy művészeti múzeumokat tanulmányozhatta. Hazatérve mégis önként lemondott a művészeti pályáról. Életútja Balassa Iván összefoglalójából jól nyomon követhető (Balassa 2001). 1940-től szoros barátság fűzte össze őket. A Szabó T. Attila mellett tanársegédként tevékenykedő ifjú nyelvész, nyelvjáráskutató László Gyula tanácsára vált etnográfussá, vállalta a sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeum néprajzi muzeológus állását.

Balassa Ivánt életrajzírásában László Gyula tematikus, visszaemlékező levelei sorozatával segítette. Támpontot nyújt a pályaképhez László Gyula sajátosan szubjektív önéletrajzi visszaemlékezése is (László 1995).

A Budapesti Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karára iratkozott be. Régészeti, művészettörténeti és néprajzi stúdiumokat folytatott. Alföldi András, Gerevich Tibor professzorok mellett László Gyula 1934-ig Györffy magántanári előadásait látogatta, majd a tanszékalapítást követően a doktori szigorlata melléktárgya révén is Györffy István professzori személyéhez is szorosan kötődött. 1935-ben tett doktori szigorlatot. Az avarkor ó-keresztény kapcsolatairól értekezett (László 1935). Őszintén emlegette, hogy Györffy István kritikusan ítélte meg disszertációját. „Nem ezt vártuk tőled, Gyula!” Régészeti útkeresésében Györffy István módszertani újításokra sarkallta. Érdemes utalnunk arra, hogy László Gyula a folklorisztika iránt is elmélyedten érdeklődött. Róheim Géza munkásságát különösen becsülte. Egyetemi előadásait rendszeresen a tragikus sorsú Honti Jánossal együtt hallgatta.

László Gyula már egyetemi tanulmányai alatt múzeumi gyakornokságot vállalt. A Hopp Ferenc Kelet-Ázsiai Múzeumban Felvinczi Takács Zoltán mellett dolgozott. Doktori szigorlata után a Magyar Nemzeti Múzeum szolgálatába lépett. (Díjtalan gyakornoksága után 1936. június 30-án gyakornoki kinevezést kapott a Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Múzeumának Régészeti Tárába. 1937. augusztus 1-én múzeumi segédőri beosztásba léptették elő.) Muzeológiai pályája elején ásatástechnikai, dokumentációs javaslatokkal élt, amit a főigazgatója, Zichy István egyetértéssel fogadott, és hivatalosan előírt gyakorlattá emelt. Feldolgozó tevékenységében túllépett a megszokott tipológiai, morfológiai összehasonlító módszereken. A leletekben következetesen megkísérelte a hajdani közösségek emberének funkcionáló tárgyait látni, láttatni. Minden tárgyban és mindegyik leletkörülményben a hajdani kor emberének használati eszközét, életmódját, kultuszát igyekezett megragadni, elemezni. Ha töredékesen is, de a régmúlt közösségek életformáját és a leletek mögötti szélesebb értelemben felfogható közműveltséget, kultúrát törekedett megismerni. Művészeti iskolázottságának, művészettörténeti műveltségének köszönhetően rendkívüli érzéke volt a tárgytemető technikák megfigyelésére, elemzésére. Ebben segítette, hogy kitűnően ismerte a néprajz kézművességgel, kisipari műhelyekkel foglalkozó irodalmát is. Sajátos módszere mind több szemléleti és anyagértelmezési mozzanatot vett át az

etnográfia és a folklorisztika „fegyvertárából”. A híres és történelmi jelentőségű 1943. évi szárszói konferencián már maga is a módszerét régészeti néprajznak nevezte (László 1943c). Régészeti személete, módszertani fel fogása sok tekintetben rokonítható a skandináv és az angolszász régészek felkészültségével, akik szívesen támaszkodtak az etnográfia / etnológia és a lassan kibontakozó kulturális antropológia eredményeire, szemléletére. Szakmai vitákon tett felszólalásaiban Takács Lajos gyakran utalt erre.

A szárszói konferencián való részvétele részéről is a náciizmussal szembeni ellenállás egyik fontos szellemi vállalkozása volt. Jelzi, hogy László Gyula főiskolás korától Fábián Dánieléktől Illyés Gyuláig, Veres Péterig tudatosan ápolt progresszív kapcsolataival a társadalmi kibontakozáson, a szó legigazabb értelmében vett demokratikus megújuláson is fáradozott. Az oly gyakran méltatlanul megbélyegzett népi mozgalomhoz érezte magát közel, noha kitűnő kapcsolatokat ápolt Kassák Lajostól Berda Józsefíg más irányban tájékozódó írókkal, alkotókkal. Állásfoglalásait mindég széles európai kitekintéssel alapozta meg.

1940 őszén az Erdélyi Tudományos Intézetbe kapott intézeti tanári kinevezést, Kolozsvárra. Hamarosan Roska Márton, a Kolozsvári Tudományegyetem régész professzora habilitálta. Attól kezdve folyamatosan tartott egyetemi előadásokat 1949-ben kényszerűen bekövetkezett távozásáig. 1944-ben ő maga is nyilvános rendes egyetemi tanári kinevezést kapott. Professzori tevékenységét tovább folytatta a Bolyai Tudományegyetemen, és a háború utáni erdélyi magyar tudományos, kulturális élet egyik igen aktív tagjaként munkálkodott. (Baráti körét kiválóan jelzi Jékely Zsolthoz és Szabédi Lászlóhoz kötődő szoros barátsága.) Nem idegenkedett attól sem, hogy felelős értelmiségiként közéleti feladatokat is szívesen és rendszeresen vállaljon. Mondhatni élete legtermékenyebb és legnyugodtabb esztendeit Kolozsvárott töltötte. Mielőtt a tárgyunk szempontjából alapvetően fontos tudományos munkásságáról szólnánk, nem hagyhatjuk említetlenül, hogy a *Termés* folyóirattól az 1945-ben meginduló hírlapokig, hetilapokig aktív részese volt az erdélyi magyar irodalmi, művészeti életnek is. Szívesen írt művészeti kritikákat, szervezett kiállításokat. Példaként említhetjük, hogy aktívan kivette részét akár a Magyar Népi Szövetség osztályvezetőjeként a művelődésszervezésből, ne hagyjuk említés nélkül, hogy a háborús válságból kiláboló kolozsvári Magyar Színház díszletfestői feladatait is magára vállalta, hogy segíthesse a romániai magyarság kulturális életének kibontakozását. Mindenütt igyekezett

helyt állni, ahol tudásával, művészeti adottságaival segítséget nyújthatott. Imreh Istvánnal együttműködésben tanárelnöke, szervezője volt a Móricz Zsigmond Népi Kollégiumnak. Egykori neves diákjai, mint például Antal Árpád, Benkő Samu, szívesen emlékeztek róla évtizedek múltán is. A legihletettebb nekrológokat éppen nekik köszönhetjük (Antal 1998, Benkő 1998). A fiatalabb nemzedék tiszteletét talán Cseke Péter írásai fejezik ki a legszebben (Cseke 2008, Cseke 2011). Ő már (akár csak a nemzedék-társai) László Gyulát először csak írásai alapján ismerhette meg. Ragaszkodása László Gyula varázslatos hatásának legmeggyőzőbb bizonyítéka.

A régészeti terepmunkát végző László Gyula az ásatásai környezetében kitűnő néprajzi megfigyeléseket is végzett. Mintaszerű közleménye jelezheti, hogy etnográfusként is maradandó értékű munkát végzett volna. A Zemplén vármegyei Nagykövesd (hivatalos szlovák neve: Velký Kamenec) juhászainak állatgondozással összefüggő sebészeti beavatkozásait dokumentálta, többek között fényképeket készített, de a kutatás körülményeiről is rendkívül lelkiismeretes közléseket tett (László 1941b). Rövid közleménye a terepkutatásban ma is módszertani minta lehet.

Fel kell figyelniünk arra, hogy elmélyedt avar kutatásairól *Adatok az avarság néprajzához* tanulmányorozatban adott számot. A régészeti leletekben nem elvont tipológiai elemzések tárgyát vélte felfedezni, hanem az egykori népéletet igyekezett rekonstruálni. A tárgyi hagyatékban az egykor élt közösség kultúráját, életmódját, mindennapi munkáját, szokásvilágát, akár hitvilágát igyekezett megragadni, elemezni (László 1941c, László 1942c, László 1942d).

A régészet és a néprajz interdiszciplináris együttműködésének legszébb példáját a honfoglaló magyarok nyergével foglalkozó monográfiája kínálja. A Soltszentimrén feltárt egyik honfoglalás kori sírból olyan, faragással díszített csontlemezek kerültek elő, amelyek a 19. század végéig országszerte használt fanyergék kápáinak, nyeregdeszkáinak formájára emlékeztettek, mintegy megadták a honfoglalás kori fanyereg körvonalát, határozottan utaltak a nyereg szerkezeti felépítésére. Az azonosításban gondot jelenthetett, hogy a nyereghasználatunkról, a közhasználatban lévő nyeregekről, s különösen a nyeregkészítésről addig érdemleges feldolgozás nem jelent meg, noha a múzeumi gyűjtemények szép számmal őriztek fanyergeket. László Gyula magára vállalta a hagyományos kézműves nyeregkészítés teljesértékű felderítését. Tiszafüredre utazott, ahol hajdan híres nyeregkészítők éltek. Ismeretséget kötött Kuli Mihály idős nyerges

mesterrel, aki hivatását ugyan már hosszabb ideje nem gyakorolhatta, de még megőrizte a teljes szerszámkészletét. Mestersége minden tudásának, készségének birtokában maradt. László Gyula megfelelő emberi viszonyt teremtett az idős emberrel, aki a kérésére életében még egyszer munkához látott, fanyerget, betyárnyerget készített. A munkát László Gyula fázisról fázisra mintaszerű alaposággal dokumentálta. Így minden bizonynyal az évezredes eurázsiai hagyomány speciális magyar örökségét tette tudományosan megragadhatóvá. A néprajzi módszerekkel élő régész olyan tárgytörténeti rekonstrukciót végezhetett el, amihez fogódzót a nyergek faanyaga miatt archeológiai leletből nem lehetett remélni. A fanyergek alapszerkezete, váza önmagában is technikai bravúrnak számíthatott, hiszen a lovak hátának sajátos hengeres, gömbölyödő idomára úgy kellett a nyeregszárnyakat megfaragni, hogy a ló hátát ne törjék fel, a jószág mozgását a legkevésbé se akadályozzák, a ló gerincét ne terheljék, csak néhány oldalbordára hárítsák a lovas súlyát. A két nyeregszárnyat (alapdeszkát) az elülső és a hátsó káppal kellett megfelelő hajlásszög szigorú megtartásával szilárdan rögzíteni. Kézi munkával, faragással, véséssel a kápát és a nyeregszárnyakat egymásba csapolták. Ám a csapolások rögzítésére sem vas-, sem faszöveget nem használhattak. A favázba vájatokat, lukakat mélyítettek. Ezekbe nedves szíjakat fűztek, amelyeket szorosan megkötöttek. A megszáradó és erősen zsugorodó bőrszíjak rendkívül szorosan rögzítettek az egymásba csapolt szerkezeti elemeket. (Ez is olyan technikai, tárgyi elem, amit régészeti eszközökkel aligha lehetett volna felderíteni.) A Nemzeti Múzeum vezetése méltányolta László Gyula teljesítményét. Munkáját két változatban is megjelentették. Könyve először a Magyar Nemzeti Múzeum Barátainak Egyesülete különkiadásaként jelent meg (László 1941a). Utóbb megnövelt szövegterjedelemmel az *Archaeologia Hungarica* sorozatba illesztve, a Nemzeti Múzeum kiadásában ismét közzétették (László 1943a, megjegyzendő, hogy a két változat szövegterjedelme mintegy 86 oldalnyival eltér egymástól, de a táblák és a képek száma azonos maradt.) A nyergekkel kapcsolatos tanulmányai élesen mutatnak rá, hogy a köz- és a népi kultúra tárgyi felszerelése között vannak olyan tökéletesen funkcionáló eszközök, amelyek kontinuuosan jelen lehetnek akár évezredes időtávlatban is. Akár nagy és gyökeres társadalmi átalakulásokat is átívelheti folyamatos, nemzedékekről, nemzedékekre megújuló használatuk.

A honfoglalók nyergének és a 19. század végéig széles körben használt fanyergeknek, vagy elterjedt népi nevükön betyárnyergeknek feldolgozás-

módszertani fegyverzetével vizsgálta meg a Kolozsvári testvérek Szent György szobrának lószerszámát, s amint arra alkalmanként egyetemi előadásaiban ki is tért, a híres szobor nyeregábrázolása is alaposan foglalkoztatta. Elemzése megerősíthette a Prágában álló szobor hazai eredetét (László 1942a, László 1943d).

László Gyula legemblematikusabb műve, a honfoglalók életét megjelenítő könyve is Kolozsvárott született (László 1944a, második kiadása 2 táblával bővítve 1944b). Érdeemes megjegyeznünk, hogy a könyv 1979-ben New Yorkban is megjelent, továbbá 1988 és 2006 között még további 3 budapesti kiadása is napvilágot látott. A nagymonográfiaként minősíthető könyv titka a lebilincselő stílusán túl abban ragadható meg, hogy a régészeti leleteket a való élet, az egykor volt eleven társadalmi közösség emlékeiként jelenítette meg. Ebben éppen az alapos és elmélyedő etnográfiai tájékozottsága adott különös többletet, bármely más kortárs régész, őstörténész művével összevetve. A magyar régészeti irodalom egyik alapműve még ma is, háromnegyed évszázad múltán. Akkor is fenn kell tartanunk ezt a véleményünket, ha egyes következtetéseit a későbbi kutatások nem igazolhatták. Ma aligha tarthatjuk elfogadhatónak a temetők nagycsaládi rendjéről kifejtett nézetét. Maga László Gyula egyetemi előadásaiban is gyakran hangsúlyozta a „termékeny bizonytalanságát”, szárazabb tudományos kifejezéssel élve munkahipotéziseihez, kifejtett nézeteihez soha nem ragaszkodott görcsösen, még az egyetemi óráin, szemináriumain is nyitott volt eltérő megoldásokra, alkotó ötletekre. Ezt magam is tanúsíthatom. Az Árpád-kori cserépbográcsok értelmezésével kapcsolatos néprajzi párhuzamaimat ismervé, óráján a katedrához szólított, táblai rajzvázlattal kellett rögtönzött hozzászólásban a zsúfolt tanteremben beszámolnom fazekasoknál szerzett ismereteimről, tapasztalataimról, az abból levezetett hipotetikus következtetésemről. Könyvének a második világháború vége felé közeledve művelődéspolitikai értéke is volt. A náci befolyás, majd a hitleri megszállás ellen szerveződő erők számára erkölcsi tőkét, erőforrást jelentett 1943-as szárszói előadása is, majd az annak nyomán kidolgozott és megjelentetett könyve (László 1943c). Csakúgy amint az előadása után kiadott könyvét, szárszói előadását kifejezetten a régészeti néprajz szellemében alkotta. Életművének alapos elemzője, a kiváló régész és őstörténész Fodor István is kiemelte, hogy László Gyula életművének egyik legfontosabb és legmaradandóbb eredményének a régészeti néprajz megalapozását, alapos kifejlesztését tarthatjuk (Fodor 2001).

Kolozsvári éveiben természetesen alaposan foglalkoztatta a város és a tágabb erdélyi táj régészete, korai története. Igyekezett folytatni, teljesebbé tenni Kovács István és Roska Márton korábbi kutatásait. Ebben odaadó munkatársa volt Méri István, aki mesteri módon elvégezte Kolozsvár főterének feltárását. (Erről később külön még szólunk.) László Gyula sokat tett Kolozsvárról a diktatúra utolsó szakaszában megsemmisített Hóstátban az Alsókövespad Zápolya utcai (újabb neve Dosztojevsz-kij utca volt, mai neve strada General Traian Moşoiu) honfoglaló temető feltárásának folytatásáért, a korábbi kutatások ismertté tételéért (László 1942e, László 1942f). Ez a lelőhely a város középkori központjától mintegy 1400–1500 méterre fekszik keleti, délkeleti irányban, lényegében a Farkas utca (Mihail Kogălniceanu) hajdani várfalon kívüli folytatása. A kolozsvári 10–13. századi régészeti kutatások történetének korszerű összefoglalását Gáll Erwin és Gergely Balázs Gergely szerzőpárosnak köszönhetjük (Gáll – Gergely 2009).

László Gyula törekedett arra, hogy Erdély honfoglalás kori emlékanyagát külön is bemutassa. Alapot kínáljon az időnként megszakadt kutatások folytatásához, de a szélesebb érdeklődő közönség számára is tájékoztatást kívánt nyújtani. A honfoglaló magyarok emlékanyagát művészeti oldalról is megvilágította (László 1943b). A Kijevben tett tanulmányútján megismert múzeumi emlékanyag alapján utalhatott arra is, hogy az egyik legszebb erdélyi honfoglalás kori ötvösmunka párhuzamba állítható a Kijevben feltárt magyar sírok mellékletéből előkerült díszes verettel. Mindebből arra is következtetett, hogy a honfoglalás legkorábbi szakaszában az Erdélyi-medence megszállásában olyan magyar csoportok vettek részt, amelyek közvetlenül a mai Ukrajna erdős sztyepei térségéből érkeztek.

László Gyula korán felismerte, hogy a régészet is hozzájárulhat a településtörténet kutatásaihoz. Közvetve együttműködésben lehet a néprajz településhálózat-kutatásával. A regionális csoportok képződésével kapcsolatos vizsgálatok megalapozásához is adalékokat kínálhat. Erdély egészének és Szolnok-Doboka vidékének a vizsgálatában fontos munkái születtek (László 1943e, László 1944c). Budapesti professzorsága idején több diákja szakdolgozatként, doktori disszertációként településrégészeti, településtörténeti témát dolgozott fel. (Kutatójelöltjei egy-egy múzeum gyűjtőterületének teljes anyagát dolgozták fel településrégészeti, településtörténeti szempontból.)

Kolozsvár 1944. évi nyári bombázása során családját olyan körzetbe menekítette el, ahol nem volt hadi fontosságú célpont. Maga visszatért Kolozsvárra. Ám kis leánya halálos veszéllyel járó, vírusos fertőzést kapott. Klinikáról klinikára vitték, hogy életét megmenthessék. Leányának betegsége miatt, várandós felesége ügyében kénytelen volt a távol lévő családot felkeresni. A hadműveletek miatt leállított vasúti közlekedés megakadályozta, hogy a családi ügyei elintézése után visszatérhessen. 1945 telének végén, kora tavasszal sok viszontagságot vállalva mégis visszatért, családotól. Azonnal munkához látott. Lelkesen végezte kutatómunkáját, folytatta az egyetemi oktatást. A Bolyai Tudományegyetem egyik alapító professzora lett.

László Gyula figyelmét nem kerülte el a régészeti néprajz folklorisztikai kapcsolódása sem. Igyekezett vizsgálat alá vonni az úgynevezett ősvallás körébe tartozó jelenségeket, ennek alapján kísérte meg a régészeti leletek, az ásatások in situ körülményeit a néphit, a varázslás, az ősvallás oldaláról magyarázni, illetve az archeológia részéről a néprajzi, etnológiai irodalom számára támpontokat biztosítani. Luby Margit egyik ördögös kocsis történetére építette elemzését (László 1945). A magyar régészeti hagyatékon túl kísérletet tett szélesebb körben is, általában megközelíteni a népvándorlás lovasnépeinek hitvilágát. A háború utáni zavarokra, anyagi nehézségekre utal, hogy a témába vágó dolgozatával különnyomatként jó esztendővel korábban jelentkezhetett, mint az Erdélyi Tudományos Intézet (már mint romániai állami / nemzetiségi tudományos intézmény) az elődszervezet 1943. évi évkönyvét megjelentethette (László 1946a, László 1947b). E téren nagyon hasznosnak mutatkoztak Róheim Gézánál folytatott tanulmányai. Imreh István szóbeli emlékezéseiben kitért arra, hogy László Gyula a Bolyai Tudományegyetem lélektannal foglalkozó oktatóival folyamatosan szoros kapcsolatot ápol.

A történeti etnográfia, a művészettörténet határterületét érintette a magyarszentpáli (Sânpaul) középkori pillérfő faragványáról írt dolgozata. A kőfaragványt a középkori varázslás dokumentumaként értékelte (László 1947a). A politikai viszonyok romlására utal, hogy e fontos munkája csak önálló füzetként jelenhetett meg, noha az Erdélyi Tudományos Intézet a Kelemen Lajost hetvenedik születésnapján köszöntő, reprezentatív tanulmánykötetében jelent volna meg. A diktatórikus útra lépő hatalom utólag visszavonta a kiadás engedélyezését, a tisztelgő kötetnek csupán az egyes dolgozatai jelenhettek meg önálló füzetekben. Leállították a tanul-

mánykötet sokszorosítását, a kevés számban már kinyomtatott kötetek terjesztését pedig szigorúan megtiltották. Mindezt azért kell különösen sajnálnunk, mert László Gyula dolgozata elindíthatta volna a műemléki objektumok, művészettörténeti ábrázolások szisztematikus történeti etnográfiai elemzését is. Ez ma is adósságunk, noha szlovák kollégáink évtizedek óta e tekintetben követendő példát kínálnak.

Hosszú időn át ismételten foglalkoztatta a Szent László legenda. Távoli párhuzamokat talált arra vonatkozóan, hogy a leányt rabló kun előkelőséggel való harc története krisztianizált keleti eredetű monda. A legszebb feldolgozást Móser Zoltán kiváló fénykép-dokumentációjára alapozva már idős korában készíthette el társszerzők segítségével (László 1993). Elemzése mind a középkori művészettörténet, mind a folklórisztika számára rendkívül jelentős tanulságokkal szolgál.

A néprajz és a történeti etnográfia kutatásában sajátos kezdeményezése volt a falusi lakosság iratainak gyűjtése, szerette volna, ha a népi írásbeliség levéltári gyűjteményét megeremtik az Erdélyi Múzeum-Egyesület keretében. (Erről 1952 kora nyarán alaposan tájékoztatott a Koszta József Múzeum állandó kiállítása rendezése közben.) Ezzel függött össze a népi verses szerelmes levelek közlése (1943f). Két cikkben is felhívta az erdélyi magyar társadalom figyelmét a népművészet értékeire, védelmére (László 1946b, László 1946c). Sajátságos módon nem alakult ki alkotó együttműködés közte és Gunda Béla között. Ennek egyik oka volt, hogy Gunda professzor szakmai érdeklődése távol állt László Gyula történeti, régészeti stúdiumaitól. Nem mellesleg az egyetemi közéletben is nagyon eltérően ítélték meg bizonyos helyzeteket. A Bolyai Tudományegyetem pénzügyi gondjai olykor kritikussá váltak. László Gyula ehhez igazította igényeit. Nem értette meg, ha ettől eltérő javaslatokkal, kérésekkel terhelték a rektort, vagy a Népi Szövetség vezetését. László Gyula véleményét megerősítette az 1960-as években Budapesten minisztériumi tisztviselőként dolgozó Simóné Körösi Klára, aki a Népi Szövetség közoktatási vezetőjeként tevékenykedett.

Fel kell figyelniünk arra, hogy 1948-ban és 1949-ben hirtelen már alig jelentek meg László Gyula írásai. Ezek többnyire művészeti témákat érintettek. Sajátságos az is, hogy megszakadt a *Falvak Népe*ben rendszeresen megjelenő ismeretterjesztő, felvilágosító leveleinek sorozata is. 1949-ben egyetlen írása látott napvilágot, ami a kort nagyon is jellemző címmel je-

lent meg: *Képzőművészeink a bírálathoz és az önbírálat útján* (Utunk, 1949. január 29. 15. p.) Kolozsvárott utoljára Szabédi László, Kovács György, Horváth Imre és Dimény István arcképeit tette közé. (Utunk, 1949. március 12. 8–9. p.)

1949 tavaszán a magyar Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumból Budapestre hívták egyetemi katedrára és a Nemzeti Múzeum főigazgatójára kandidáltak. Egyben a bukaresti magyar nagykövetség ismételt távozásra szólította fel. Benkő Samu, aki szoros kapcsolatban állt László Gyulával, az eddigi szakirodalomban megjelent adalékokat szóbeli emlékezésével alaposan kiegészítette. Ő László Gyulától úgy tudta, hogy az etnográfus Kardos László, a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium Tudományegyetemi Főosztályának vezetője kereste meg, akihez a felsőoktatás jelentős része, többek között a múzeumok, levéltárak irányítása tartozott. Tájékoztatta László Gyulát, hogy létre kívánják hozni a Múzeumok és a Műemlékek Országos Központját. Kardos László meg kívánt volna válni a minisztériumi beosztástól. Pályázni kívánt az új szervezet elnöki tisztére, helyettesének jelölte László Gyulát, fenntartva egyetemi tanári státusát, és egyben a Nemzeti Múzeum vezetését is reá kívánta volna bízni. Mire László Gyula az ismételt nagykövetségi utasítások után végre útnak indult, és megérkezett Budapestre, már váratlan és rendkívüli politikai változások indultak meg. Kardos László elvesztette a minisztériumi állását. A Kardos László által képviselt Népi Kollégiumok és az azokat összefogó országos szervezet, a NÉKOSZ a moszkovita politikai vezetők céltáblájává vált. Az 1949. évi 13-as törvényerejű rendelet ugyan felállította a Múzeumok és Műemlékek Országos Központját, ahol László Gyula csak beosztott tisztségviselő lehetett. Egyetemi oktató munkát végezhetett ugyan, de 1957-ig várakoznia kellett professzori kinevezésére. Erdélyi kutatásai közzétételére sem volt lehetősége. Utoljára a székelyderzsi (Dârjiu) középkori templom faekét ábrázoló címerfaragványáról írhatott (László 1951). Ugyan professzori tevékenysége folyamatosan kiváló volt, kutatásaihoz soha többé nem kapta meg a tehetségét, egyéniségét megillető támogatást. Erre talán jellemző lehet, hogy 1952 őszén és 1953-ban már előrehaladt a finnugor őstörténettel foglalkozó kötete írásával. Az első kiadás mégis csak 8 évvel később jelenhetett meg (László 1961, László 1971). Nem hagyható megjegyzés nélkül, hogy támogatói, hívei ismételtlen kezdeményezték, hogy László Gyulát helyezték át a Néprajzi Múzeumba, ahol a főigazgató, Balassa Iván lényegesen jobb kutatási feltételeket biztosíthatott volna számára.

A minisztériumi vezetés és a Nemzeti Múzeum főigazgatója ezt a javaslatot minden alkalommal kategorikusan elutasította (Balassa 2001: 95). Szinte úgy is fogalmazhatnánk, hogy László Gyula személyét éppen csak túrték, s a hátralévő aktív szolgálati ideje alatt kezdeményezéseit tudatosan nem támogatták. Semmi lehetősége nem volt arra, hogy a negyvenes években közzétett munkáihoz hasonló műveket alkothasson. Egyedül az egyetemi oktató, tudósnevelői munka maradhatott a vigasza. Sajátságos módon ásatási terveit sem támogatták hosszú időn át. Megélhetési gondjai miatt többek között diafilmeket készített, hogy méltatlanul szerény javadalmát kiegészíthesse. Számára kárpótlást jelentett, hogy a művészeti irodalomban viszonylag szabadon írhatott. Véleményének, kritikájának súlya volt. A művésztsadalom rendkívüli módon becsülte. Ugyan idős korában elismerték munkáját, ám a vele foglalkozó „ismeretterjesztők” igazán nem mélyedtek el az életműben, a szilárd eredményeit jó, ha rövid hivatkozásban említették. Többen a romantikus őstörténeti koncepcióik fügefaleveleként hivatkoztak reá, általában felületesen idézték elméleteit.

1990 után felújulhattak erdélyi, romániai kapcsolatai. Érdeklődéssel követte a szülőföldjén folyó kutatómunka felvirágzását. Gyakran tért haza, szívesen kapcsolódott rendezvényekhez, lelkesen vállalt meghívásokat. Szimbolikus, hogy Erdélybe vezető előadókörútja első állomásán, Nagyváradon ragadta el a halál 1998. június 17-én. A halála óta eltelt két évtized nem törlesztette a vele szembeni adósságunkat!

László Gyulát a Nemzeti Múzeumba való kerülésétől elmélyülő barátság fűzte Méri Istvánhoz. Olykor hangsúlyozottan úgy összegezte viszonyukat: „ő az én régész barátom”. Kortársak is voltak. Méri István családja hetedik gyermekeként 1911. szeptember 1-jén, a Pest megyei Abonyban. Szülei a kis mezőváros szegényparasztágához tartoztak. Édesapja napszámoskodott, általában az abonyi gabonaraktárban vállalt munkát. Méri Istvánnak már korán ki kellett vennie a részét a nehéz mezőgazdasági munkákból. Cséplésnél nagyon súlyos kézsérülést szenvedett, így alkalmatlanná vált a nehéz fizikai munkákra. Kézügyessége megmaradt. Szolnokon a Felső Kereskedelmi Iskolában érettségizett. Budapesten az Iparművészeti Iskolában díszítő szobrászatot tanult. Márton Lajos, a Nemzeti Múzeum régésze, igazgatója, abonyi földbirtokos ajánlásával restaurátorként alkalmazták a Nemzeti Múzeumban 1931-től. Invenciózus munkájával több, ma is alkalmazott eljárást dolgozott ki. 1932-ben díjnoki besorolást kapott. 1934-től Tompa Ferenc, a Nemzeti Múzeum

ősrégésze, a Budapesti Tudományegyetem professzora munkatársává fogadta, bevonta ásatásaiba, utóbb a tószegi feltárások vezetését rá is bízta. Briliáns ásatási technikára tett szert. Ehhez nem csak rajzkészsége, kézügyessége segítette hozzá, hanem különösen éles látású szemének is sokat köszönhetett egész pályáján. A legkisebb árnyalati eltéréseket képes volt a földfelületen felismerni, elkülöníteni. Ez tette képessé arra, hogy az Árpád-kori települések elenyészett maradványait rendkívüli pontossággal feltárja, életre keltse, néprajzi párhuzamok mögé felsorakoztassa. Az elmállott földfalak, hajdani padlótapasztások maradványait mindenkinél jobban meglátta. Munkája mellett alapos szaktudományi tájékozottságra tett szert. Már Budapesten hallgatta Tompa Ferenc egyetemi előadásait, kolozsvári szolgálata idején Roska Márton hallgatója lett, egyetemi tanulmányait végül Budapesten fejezte be, de végül Szegeden, Roska professzornál tett doktori szigorlatot 1948-ban.

Méri Istvánt 1942. január 31-én az Erdélyi Tudományos Intézet tisztviselelőjévé nevezték ki. Többek között ő rajzolta meg Kniezsza István földrajzi név-kutatásait dokumentáló térképeit. László Gyulával együttműködésben tevékenysége egyre inkább a középkori régészetet irányába fordult, a középkori köznép kultúrájának, életmódjának megismerését tűzte ki kutatómunkája céljául. Ő végezte Kolozsvár Főtérének ásatását. Meghatározta a római kori Napoca szintjét, de nem talált kultúrrétegeket a honfoglalás és az államalapítás kora között. Kutatásait jóval a halála után tette közzé kiváló és feledhetetlen munkatársa, Kovalovszki Júlia (Méri 1986b). (Róla meg kell jegyeznünk, hogy a régészet–muzeológia szakot László Gyula tanítványaként végezte el. Máig emlékezetes, módszertanilag újító, államvizsgai szakdolgozatot készített: a szentesi múzeumi gyűjtőterület településrégészeti, településtörténeti feldolgozását végezte el.) Méri István kolozsvári szolgálata idején bekapcsolódott a Kolozs megyei Borsa-völgy komplex kutatásába. Alaposan vizsgálta a táj régészeti lelőhelyeit. Terepbejárása a későbbi időszak régészeti kataszteri munkáinak egyik úttörő kísérlete volt (Kovalovszki 1997). Méri István tudománytörténeti jelentőségű vállalkozásnak kell tartanunk a kidei (Chidea) középkori eredetű, református templom körüli, a középkortól a 19. század elejéig használt temetőjének feltárását. Kutatása során alakította ki a sokszázadon át használt temetők ásatásánál a ma is alkalmazott, megbízható módszerét. Alapvetően új felismeréseket tartalmazó dolgozatát még az Erdélyi Múzeum-Egyesület gondozásában tehetette közzé (Méri

1944). Munkássága új tudománytörténeti korszakot alapozott meg, a szó legigazabb értelmében iskolát teremtett.

A második világháború rövidre szabta kolozsvári szolgálatát (szűk három év után, 1944. október 12-én vissza kellett térnie Budapestre). Előbb részt vett a Nemzeti Múzeum anyagának háború alatti mentésében, majd beosztást nyert a Táj- és Népkutató Intézetbe, ami Györffy György vezetése mellett 1945-ben Néptudományi Intézetté alakult, mint a Teleki Pál Tudományos Intézet, utóbb a Kelet-európai Tudományos Intézet tagintézménye. A Néptudományi Intézet a néprajz mellett a nyelvészeti, régészeti, történeti, embertani szakembereket is mozgósította, és egészen kiváló munkahelyet biztosított számukra. Így alakulhatott ki élethosszig tartó baráti kapcsolata, együttműködése intézeti tanártársával, Tálasi Istvánnal. A Néptudományi Intézetben a legfontosabb terepkutatása a Nagyunság régészeti lelőhelyeinek számbavétele, majd 1948–1949-ben Túrkeve határában a középkori, a hódoltságban elpusztult Móric falu maradványainak feltárása volt. Ásatása lényegében hitelesítette a húszas évek végén és a harmincas években végzett feltárásokat is. Nem kisebb a jelentősége annak sem, hogy túllépett az egyes házak feltárásán, és kísérletet tett a teljes település megismerésére, térbeli szerkezete, telkei dokumentálására. A további, már megtervezett és előkészített kutatásaira nem kerülhetett sor, mert a diktatúra „népi demokratikus” formációjának moszkovita vezetői a néptudományt nem tekintették támogathatónak.

Méri István ismét a Nemzeti Múzeum munkatársa lett. Méri István javaslata alapján szervezték meg az Eötvös Loránd Tudományegyetem Középkori Régészeti Tanszékét. Néhány évig a középkori régészet és a történeti néprajz szakpáron is folyt képzés. Maga Méri István 1950 és 1952 között vehetett részt az egyetemi oktatásban. 1952-től nyugdíjba vonulásáig mégis meghatározó egyénisége volt a régész muzeológusok múzeumi gyakorlati képzésének. Ennek során alapos etnográfiai oktatást is végzett.

A háborús események és a későbbi kapcsolattartási nehézségek ellenére sem szakadt el az erdélyi és a romániai kutatásoktól. A Borsa-völgyben, Kidén végzett kutatásainak módszertani eredményeivel felvértezve folytatta kutatási munkáit. Erdélyi, kolozsvári tapasztalatait is összegezte, amikor a Néptudományi Intézet intézeti tanáraként *A Magyar Népkutatás Kézikönyve* számára összefoglaló áttekintést és távlati kutatási programot készített a 10–16. század közötti régészeti vizsgálatokról (Méri 1948). Általa és az ő nyomán zárkozott fel régészetünk a világháború után

felvirágzó közép- és kelet-európai középkori archeológia kutatásaihoz. A hatalmas háborús pusztításokat és a légbombázások rombolásait követő újjáépítések előkészületi fázisában, valamint az autópályák építése során soha nem látott méretű feltárásokra került sor. Ezek a feudális államalapítástól a kora újkorig új megvilágításba helyezték az európai anyagi kultúrát és a települések történetét. Szemben a harmincas évek elejét jellemző vonakodással, a hivatalos tudománypolitikában a középkori régészet végre elfoglalhatta a méltó helyét. Méri Istvánnak meghatározó szerepe volt abban, hogy mind maga, mind munkatársai, tanítványai az archeológia határain túl valamennyi társtudomány körében nagy és maradandó tekintélyt vívtak ki a magyar régészet új irányának. Többek között mentesítették a néprajzi kutatókat attól, hogy a köz- és a népi kultúra korábbi korszakait spekulatív következtetésekkel közelítsék meg. A néprajzkutatás által vizsgált jelenségek szinte teljes világának előzményeit sokkal plasztikusabban teheték tanulmányozhatóvá, mint azt korábban az elbeszélő források és az oklevelek elemzése alapján lehetséges volt.

Méri István számára hatalmas szakmai kihívást jelentett a Tiszalök határában épülő vízlépcső roppant nagy földmunkával járó beruházása. 1950-től több mint két éven át nagyon nehéz körülmények között végzett leletmentő ásatását. Az Árpád-kori Rázom falu feltárásával először tehetette régészeti vizsgálat tárgyává egy 10–13. századi magyarországi település maradványait. Feltárási módszere azóta is, lassan már 70 éve mértékadó mintául szolgál. Az az egykori tudományirányítást minősíti, hogy csak két, viszonylag rövid, szűkre szabott közleményben adhatott számot felfedezéséről, ásatási bravúrájáról (Méri 1952, Méri 1954). Egykori munkatársa, Kovalovszki Júlia az ezredfordulón jelentette meg az ásatás teljes dokumentációját. A szakfolyóirat 16–18 oldalas jelentésével szemben a Tiszalök-Rázom ásatását 148 oldalon tette teljességében tanulmányozhatóvá (Méri 2000).

Nem véletlen, hogy, amikor egyetemi oktatási segédletül is és a már gyakorló szakembereket orientáló kézikönyvet kívántak kiadni, Méri Istvánt meghívták a szerkesztők közé Banner János, László Gyula professzorok és a római régész Radnóti Aladár társaságába. A kötet azért is különösen érdemes a figyelmünkre, mert az etnográfus Vargha Lászlóval írtatták meg a régészeti feltárásokból ismert épületek néprajzi párhuzamait felsorakoztató tanulmányt. Szerzőnk eredetileg okleveles építészmérnök, Györfy István professzor egykori tanársegéde, doktorandusaként kezdte

etnográfusi pályáját, utóbb Viski Károly munkatársa lett, ám a kötet elkészítésekor már az Budapesti Építőipari Műszaki Egyetem docense volt. Olyan, az ötvenes évek elejéig megörökített, esetleg még terepen tanulmányozható objektumokat sorakoztatott föl, amelyeket a mezőgazdaság tulajdonviszonyainak, üzemszervezetének és üzemvitelének gyökeres átalakítása és az életforma mind teljesebb megváltozása kiiktatott a mindennapi életből. Vargha László és Méri István érdeklődése, feladatvállalása több ponton szorosan kapcsolódott (Banner – László – Méri – Radnóti 1954).

A Túrkeve határában, az elenyészett Móric faluban feltárt késő középkori, külsőfűtésű kályhás házak természetesen ráirányították a figyelmét a kályhaszemek, kályhacsempék leleteire. Az egykori Arad megyei Nadab faluból (román neve Nădab) kerültek be alakos kályhacsempék a régészeti gyűjteménybe. Ezeket elemezte alapos tanulmányban (Méri 1957). Dolgozata után a kérdésnek hatalmas irodalma kerekedett (Holl 2010). Mondhatni, az utóbbi évek romániai szakirodalmában is élő hatását tapasztalhattuk (Benkő – Ughy 1984, Benkő – Demeter – Székely 1997). A néprajz és a középkori régészek együttműködésének útmutató példáját adta a sajnálatosan korán elhunyt Sabján Tibor (1952–2009) a szentendrei Szabadtéri Múzeum munkatársa, aki Külsővattól Visegrádon át Szentkirályig számos ásatás rekonstrukcióját végezte el, és számos kályha elvi helyreállítását tervezte meg. Néprajzi szempontból kiemelkedő tanulmányában a kályhák nagytáji különbségeit elemezte (Sabján 2001).

Méri István településrégészeti vizsgálatai során a kezdeti kutatások lakóépítményekre koncentráló érdeklődésén túllépett. Az Árpád-kori településeket „átszövő” árkokat ő fedezte fel, mutatta be a szakirodalomban (Méri 1962). Jelentős figyelmet szentelt a szabadonálló, az épületektől elkülönített kemencéknek (Méri 1963). Ezeknek a kémény és kürtő nélküli házak esetében különösen fontos, a mindennapi életben nélkülözhetetlen funkciójuk volt. A közeli múltig változó formában ugyan a használatuk tovább élt.

Méri István kutató, elemző és múzeumi bemutató vénája egyszerre mutatkozott meg a Magyar Mezőgazdasági Múzeum számára a gabonaőrléssel és a kenyérsütéssel foglalkozó összefoglalójában (Méri 1969–1970).

Méri István akadémia céltámogatást kapott arra, hogy a hajdan volt vásárhelyi pusztá legújabban Orosházához csatolt részén, Kardoskút Hatablak dűlőjében az elpusztult Árpád-kori falu feltárását végezhesse

el. A viszonylag hosszabban végzett feltárás először kínált alkalmat arra, hogy a tatárjáráskor elpusztult településről a régészet módszerével teljességre törekvő, hiteles áttekintést adhasson. Templomtól lakóépületig és minden bizonnyal állattartást szolgáló építményig is szemléletes bemutatást nyújthatott Nem lehet eléggé értékelnünk, hogy a kardoskúti kutatás során bizonyította először, hogy már az Árpád-korban is számolhatunk felszíni épülettel, egy többszortatú házat is feltárt, amit a 12. és a 13. századra lehetett datálni. Életében ez a kutatása volt az egyetlen, amelyről viszonylag bővebb terjedelemben beszámolhatott, érdemi elemzéseit kellő részletességgel közzé is tehetette, rekonstrukciós kísérleteire is kitérhetett. Kísérletet tehetett arra is, hogy tágabb térségünkben párhuzamokat kereshessen (Méri 1964). Az ismét a korszak tudománypolitikáját jellemzi, hogy a sokszorosítás legszerűesebb eszközével, a Nemzeti Múzeumban működő rotaprintüzem technikai lehetőségeivel kellett megelégednie, holott a feltárás is és a feldolgozás is korszakos jelentőségűnek bizonyult. Kortársai biztatására művét kandidátusi értekezésékként benyújtotta a Tudományos Minősítő Bizottságnak. Az egyik opponense éppen Tálasi István professzor lett, akivel valaha a Néptudományi Intézetben együtt dolgozott, majd együtt vettek részt az egyetemi oktatásban. Közösén szervezték a középkori régészek és az etnográfus muzeológusok képzését. Ugyan Méri István a személyét és intézményi munkásságát ért méltánytalanságok miatt a minősítési eljárástól visszalépett, Tálasi István akadémikus 1979-ben mégis fontosnak ítélte, hogy tanulmánygyűjteményébe bevalógassa az annak idejében el nem hangozhatott értékelését. Bevezetőjében külön is indokolta gesztusát: „legyen egyúttal a közölt opponensi vélemény szakunk megemlékezése úgy is, mint a rövid ideig létezett középkori régészet és néprajz szak jeles tanítómesteréről” (Tálasi 1979–1980: 12–13). Az opponensi vélemény alapos, a tudománytörténetre is kitekintő elemzését nem részletezhetjük, záró gondolatait mégis érdemes idéznünk: „Méri István tanulmányával kapcsolatosan le kell szögezmem, hogy egy régészeti kutatási irányt fejlesztett fel, mely a magyar történelem és művelődéstörténeti társtudományok számára jelentős és nélkülözhetetlen. Az az érzésünk, hogy – sajnos – rajta kívülálló okok miatt ez a rendkívül fontos misszió nem is kapta meg a kellő támogatást, s ezen a jövőben változtatni kell. Ne csak arra legyünk büszkék, hogy nemzetközi élvonalú ősrégészetünk, provinciál- és népvándorlaskori régészetünk van, hanem arra is, hogy útban van itt egy ugyancsak európai jelentőségű

középkori régészet kibontakozása, amely történetünk ez időbe tartozó aktuális kérdéseit is tisztázni tudja. Ezt a munkát a felszabadulás után Méri István fejlesztette fel aszketikusan, szigorú kritikai munkásságával és szemléletével, s jelen tanulmány is magában hordozza – ismételten mondom – korábbi munkásságának összes erényeit. Minthogy a tudomány magasfokú művelésében bizonyosságot tett, a hazai és külföldi forrásokat fölényes kritikával kezeli, és másként hozzá nem férhető kérdéseket oldott meg nagyjelentőségű módszereivel, méltó arra, hogy a Tudományos Minősítő Bizottságnak a kandidátusi fokozat megadására a legmelegebben ajánlom” (Tálasai 1979–1980: 460). Sajátságos módon Tálasai István állásfoglalása egybevág Takács Miklós egy emberöltővel később megfogalmazott értékelésével. Ő az ezredforduló középkori településrégészetét, faluásatásait „MÉRI korszakba sorolhatónak” minősítette (Takács 2001: 9). Egyben utalt arra, hogy Kovalovszki Júlia áldozatos munkával befejezte Méri István Visegrádon a Várkert dűlőben elindított falufeltárását, ami lényegében első alkalommal adhatott számot egyetlen korai település teljesnek mondható kutatásáról (Kovalovszki 1986: 61 – 63).

Méri István régészeti munkásságára a kortárs néprajzi kutatógárda Királyné Csilléry Klára nagymonográfiájával igyekezett igenlő „választ” adni (Csilléry 1982). Életművének néprajzi jelentőségét igyekeztem összefoglalni, Tálasai Istvánhoz fűződő barátságát, szakmai együttműködését is megkíséreltem megvilágítani, amikor születésének centenáriuma a Nemzeti Múzeum emlékülést rendezett (Filep 2014). Egykori pesti egyetemi hallgatóként tanúsíthatom, Tálasai István professzori kollégiumai, szemináriumai anyagába szervesen integrálta Méri István eredményeit. Egyetemi előadásaiiban részletesen tisztázta történeti – etnográfiai kapcsolatait, bemutatta tágabb európai összefüggéseit is. Tálasai István a szakos képzés keretében rendszeresen a népi építészetről és lakáskultúráról heti négy órás kurzusokat hirdetett, amihez hasonlóan heti négy órás szeminárium kapcsolódott. Az őstörténeti előzmények áttekintése után Méri István rendkívüli hitelességű ásatásaira alapozva fejtette ki a hazai népi építészet történeti fejlődéséről, európai kapcsolatairól nézeteit. Hangsúlyozta, hogy a Tiszalök-Rázom lelőhelyen feltárt ház szerves tovább fejlődéseként értelmezhetők a hazai füstösház típusának előfordulásai, és Észak-Európától, az Alpoktól a Fekete-tenger feletti sztyeppe vidékéig követhető elterjedése. Hangsúlyozta, hogy a már Kecskemét környékéről az 1920-as évek végétől ismert, de igazán példásan dokumentálva Túrke-

ve-Móricon kiásott, több helyiséggel, kívülről fűtött kályhakkal kiépített lakóházaink közép-európai párhuzamba állíthatók, minden bizonnyal a késő középkori gazdasági viszonyainkkal, agrártermelésünkkel, mezővárosaink lendületes fejlődésével magyarázható gyors elterjedése. A kályhacsempék széles körben való erdélyi, partiumi, északkelet-magyarországi elterjedése évtizedek óta szükségessé tenné a kandalló típusú tüzelőberendezések, népi nevükön fűtők történeti, régészeti vizsgálatát.

Még 1955-ben kaptam feladatul, hogy a Kisalföld (az egykori Pozsony, Komárom megyék területének és keleti szomszédságának a mai Szlovákiába eső, valamint Moson, Győr, Komárom megyék magyarországi térségének) építőkultúráját derítsem fel. Különös élmény volt a 20. század közepén tömegesen olyan házakkal találkozni, amelyek típusát Méri Istvánnak és Papp Lászlónak köszönhetően a késő középkori, kora újkori az ásatásokból alaposan ismertük. Kutatási területemen előfordulhattak 17. századi eredetű hajlékok is, de nem ritkán járhattam olyan utcákban, ahol a családok úgyszólván kivétel nélkül otthonaikat a 18. századi őseiktől örökölték. Sem méretben, sem beosztásban, sem tüzelőszerkezeteikben nem tértek el az elődök hódoltságban elpusztult hajlékaitól. Amint az építési anyagok, technikák is azonosak voltak. Természetesen nagy örömmel mutattam be Méri Istvánnak fényképi és rajzi dokumentációmát. Közel két évtizeden át folyamatosan konzultált tereptapasztalataimról. Hálával kell gondolnom tanácsaira, s arra, hogy kísérletet tett arra, hogy munkatársaként kaphassak állást...

Tálas István fent idézett jellemzése utalt aszkétikus fegyelmezett magatartására, odaadó kutatói személyiségére. Ehhez talán azt illik még hozzáfűznünk, hogy akaratlanul is tanúja lettem annak, hogy hosszú időn át betegséggel küzdve végezte rendkívülien megterhelő munkáját.

Ugyan nem véletlenül tisztelték benne a magyar falvak régészét, de emlékeztetnünk kell rá, hogy a nagykanizsai vár maradványainak feltárásától, a feldebrői korai románkori templomtól, a pálosok hajdani Klostrom pusztán állt temploma, kolostora maradványai és a Helemba sziget egykori esztergomi érseki épületgyűjtése ásatásáig a falufeltáráson messze túl is maradandó értékű régészeti kutatásokkal gazdagította tudományunkat. Éppen ezért különösen fájó, hogy a munkahelye egykori meglehetősen dogmatikus vezetői aktív szolgálata utolsó szakaszában fontos és jól megalapozott javaslatait nem fogadták el. Merevségükkel méltatlan helyzetbe hozták, ma már jóvá nem tehető keserűséget okoztak

a magyar múzeumügy és a hazai régészet egyik legodaadóbb tudós egyéniségének. 1976. december 13-án bekövetkezett halálával pótolhatatlan veszteség érte szaktudományainkat, hiszen számos tervbe vett feldolgozása vált megvalósíthatatlanná. Különös hálával kell gondolnunk egykori munkatársára, Kovalovszki Júliára (1931–2014)! Önfeláldozó módon mestere hagyatéka gondozása érdekében a saját kutatásai feldolgozását tette félre, hogy Méri István örökségét lehetőség szerint minél teljesebben közzétehesse (Kovalovszki 1986, Kovalovszki 1997, Méri 1986a, Méri 1986b, Méri 2000).

László Gyula és Méri István öröksége nélkülözhetetlen alap a ma és a jövő európai néprajza, ha úgy tetszik, európai etnológiája számára. Mindkettőjük életműve a tágabb európai szomszédság számára is tanulságul szolgál. Erdélyen túlmutatóan sok párhuzamot kínál a Havasalföld, Moldva és Bukovina, sőt Ukrajna kutatása számára is.

A korszakunk tudományos kutatói világában nagyon megnőtt a specializáció szerepe. Sok kutató tudományterületük viszonylag szűkebb részleteiben mélyül el minden korábbi kísérletnél alaposabban. Így van ez a régészetben is és néprajzban is. Ám az igazán átütő eredmények akkor születnek, ha részletkutatásokat végző személynek biztos áttekintése van saját diszciplínájáról, és jól tájékozódik a társtudományok világában. László Gyula és Méri István életművében egyszerre volt jelen a részletekben való példamutató elmélyedés, de minden apró részletet mindég a nagy összefüggések alapos ismeretében értékelték. Munkásságuk, életpéldájuk követésre méltó, tettekre ösztönöz! Érdemes nyomukba szegődnünk! Mindketten úgy kutatták a múltat, hogy a jelen problémái megoldását is szolgálják, és jövőt is segítsék megalapozni.

Irodalom

Balassa Iván – László Emőke (szerk.)

2001 *László Gyula 1910–1998 Emlékkönyv*. Püski, Budapest. [Illusztrált, külön színes képtáblákkal. Benne László Gyula bibliográfiája a 1929 és a 2001 közötti periódusról.]

Balassa Iván

2001 László Gyula életútja. In: Balassa Iván – László Emőke (szerk.): *László Gyula 1910–1998 Emlékkönyv*. Püski, Budapest, 9–35.

Balassa M. Iván

2001 A népi építészet a régészet és a néprajztudomány között. In: Cseri Miklós – Tárnoki Judit (szerk.): *Népi építészet a Kárpát-medencében a honfoglalástól a 18. századig*. (A 2001. október 9–10-én Szolnokon megrendezett konferencia anyaga.) Szabadtéri Néprajzi Múzeum és a Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Múzeumok Igazgatósága, Szentendre – Szolnok, 485–499.

Bátky Zsigmond

1903 Régi sárközi kemence. *Néprajzi Értesítő* IV. (7) 257–260.

1904 Különös kályhaszemek. *Néprajzi Értesítő* V. (1–2) 41–49.

1905 Cím nélkül [Kiegészítés Roediger L. A zombori múzeum kályhabetét cserépedényei c. cikkéhez.] *Néprajzi Értesítő* VI. 108–110.

Benkő Elek

2001 Régészeti megjegyzések a székelyföldi lakóházak középkori történetéhez. In: Cseri Miklós – Tárnoki Judit (szerk.): *Népi építészet a Kárpát-medencében a honfoglalástól a 18. századig*. Szabadtéri Néprajzi Múzeum és a Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Múzeumok Igazgatósága, Szentendre – Szolnok, 365–390.

Cseri Miklós – Tárnoki Judit (szerk.)

2001 *Népi építészet a Kárpát-medencében a honfoglalástól a 18. századig*. (A 2001. október 9–10-én Szolnokon megrendezett konferencia anyaga.) Szabadtéri Néprajzi Múzeum és a Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Múzeumok Igazgatósága, Szentendre – Szolnok.

Csilléry Klára K. [Királyné]

1982 *A magyar népi lakáskultúra kialakulásának kezdetei*. Akadémiai Kiadó, Budapest.

Fedorovszkij, A. Sz.

1931 Régészeti ásatások Charkov (Charkiv) közelében. *Néprajzi Értesítő* XXIII. (1) 1–6.

Filep Antal

2014 Méri István munkásságának jelentősége a néprajztudományban. (Tálas István és Méri István barátsága) In: Fodor István (szerk.): *Communicationes Archaeologicae Hungariae 2010–2013*. 289–297.

Fodor István

2001 László Gyula, a régész. In: Balassa Iván – László Emőke (szerk.): *László Gyula 1910–1998 Emlékkönyv*. Püski, Budapest, 147–270.

Kaposvári Gyula

1987 Adatok Györffy István régészeti tevékenységéhez. In: Bellon Tibor – Szabó László (szerk.): *Györffy István az Alföld kutatója és életművének irodalma*. (Nagykunsági Füzetek kiadványsorozat). Györffy István Nagykun Múzeum – Verseghegy Ferenc Megyei Könyvtár – Szolnok Megyei Múzeumok Igazgatósága, Karcag – Szolnok, 105–113.

Kovalovszki Júlia (összeállította)

1986 *A magyar falu régésze: Méri István, 1911–1976*. [Tanulmánygyűjtemény Méri István emlékére] (Ceglédi Füzetek) Ceglédi Kossuth Múzeum, Cegléd.

Kovalovszki Júlia

1997 Régészeti Kutatások Borsa patak völgyében (1942–1943). [Csatoltan közli Méri István, Párducz Mihály, Székely Zoltán egykorú jelentéseit.] In: H. Csukás Györgyi – Kecskés Péter (feldolg., sajtó alá rendezte, a bevezető és az összegző tanulmányt írta): *Kide és a Borsa-völgy népi építésze*. (A Magyar Népi Építészeti Gyűjtemény Forráskiadványai, 1.) *Ház és Ember* 11. 85–94.

László Gyula

1929 Jegyzetek székelyföldi regösjárásomról. *Új Magyar Föld* [A Bartha Miklós Társaság röpirata.] (2) 90–91.

1935 *Adatok az avarkori műipar ó-keresztény kapcsolataihoz – Contributi ai rapporti antichi cristiani dell' arte industriale dell' epoca avara*. [A Budapesti Pázmány Péter Tudományegyetem Művészettörténeti és Keresztényrégészeti Intézetében készült doktori értekezés. Budapest, 59 p. XI tábla.] Kertész József Könyvnyomdája, Karcag.

- 1941a *A koroncói lelet és a honfoglaló magyarok nyerge.* – *Der Grabfund von Koroncó und der altungarische Sattel.* Budapest. [A Magyar Nemzeti Múzeum Barátainak Egyesülete számára készült különkiadás.]
- 1941b A kergeség gyógyítása és a foggal való herélés a nagykövesdi (Zemplén megyei) juhászoknál. *Néprajzi Értesítő* XXXIII. (3) 268–272.
- 1942a [1943] Kolozsvári Márton és György Szent György szobrának lószerszámja. [Különnyomat.] *Az Erdélyi Tudományos Intézet Évkönyve.* Kolozsvár, 75–170.
- 1942b [1943] Kolozsvári Márton és György Szent György szobrának lószerszámja. [Különnyomat.] Erdélyi Tudományos Intézet, Kolozsvár.
- 1943a *A koroncói lelet és a honfoglaló magyarok nyerge.* – *Der Grabfund von Koroncó und der altungarische Sattel.* (Archaeologica Hungarica, XXVII.) Orsz. Magyar Tört. Múzeum, Budapest.
- 1943b *A honfoglaló magyarok művészete Erdélyben.* [Függelék. Jankovich József: *A Lehoczky-Múzeum honfoglaláskori leleteiről.*] Minerva, Kolozsvár.
- 1943c Régészeti néprajz és magyar őstörténelem. In: *Szárszó – az 1943. évi balatonszárszói Magyar Élet - Tábor előadás- és megbeszéléssorozata.* Magyar Élet, Budapest, 109–132.
- 1944 *A honfoglaló magyar nép élete.* Magyar Élet, Budapest.
- 1945 Ósvallásunk nyomai egy szamosháti kocsistörténetében. *Erdélyi Tudományos Intézet Évkönyve 1944.* Kolozsvár, 219 – 248.
- 1946a *A népvándorlás lovasnépeinek ósvallása.* Erdélyi Tudományos Intézet, Kolozsvár
- 1946b Népművészetünk pusztulása és védelme. *Világosság* III. (35) 3. február 14.
- 1946c Mi a népművészet titka? *Világosság* III. (53) 3. március 8.
- 1947a *Varázslat egy középkori falusi templomban. Jegyzetek a magyar-szentpáli pillérfő néprajzához.* Bolyai Tudományegyetem – Erdélyi Tudományos Intézet, Kolozsvár. [Eredetileg az egyik dolgozat lett volna az Emlékkönyv Kelemen Lajos hetvenedik születésnapjára (1877 – 1947) Szerkesztette Szabó T. Attila Erdélyi Tudományos Intézet Minerva Rt. kiadása. Kolozsvár, 680 p. 14 mellélet. A nyomtatás alatt álló kiadvány munkálatait leállították. A kinyomtatott példányok terjesztését nem engedélyezték. A kötet tanulmányait füzetekként engedték megjelentetni.]

- 1947b A népvándorlás lovasnépeinek ősvallása. In: *Az Erdélyi Tudományos Intézet Évkönyve 1943*. II. Kolozsvár, 63–105.
- 1951 Székely faeke a XV. századból. *Ethnographia*, LXVII. évfolyam 157 – 159.p. 2 ábra.
- 1961 *Őstörténetünk legkorábbi szakaszai: a finnugor őstörténet régészeti emlékei a szovjetföldön*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- 1971 *Őstörténetünk legkorábbi szakaszai : a finnugor őstörténet régészeti emlékei a szovjetföldön*. 2. kiadás. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- 1979 *A honfoglaló magyar nép élete*. k.n. [Püski], h.n. [New York] [Az 1944. évi 2. kiadás fotomechanikai utánnyomása]
- 1988 *A honfoglaló magyar nép élete*. Múzsák, h.n. [Budapest]
- 1993 *A Szent László-legenda középkori falképei*. Fényképezte: Móser László, Rajzok: Hornyák László – László Gyula – Marton Magda. Templomalaprajzok, térképek: Bakos János et al. Tájak – Korok – Múzeumok Egyesület, Budapest.
- 1995 *1910-ben születtem...: egy a XX. századot végigélt magyar ember emlékezései*. [a műmellékletet Kodolányi Sebestyén fotózta és állította össze.] Életünk Szerkesztősége, Szombathely.
- 1996 *Ex libris. Mesterségem: régész*. Szabad Tér Kiadó, Budapest.
- 1997 *A honfoglaló magyar nép élete*. Püski, Budapest.
- 2006 *A honfoglaló magyar nép élete*. Püski, Budapest.
- Méri István
- 1944 *Középkori temetőink feltárásmódjáról*. (Erdélyi Tudományos Füzetek, 175.) Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár
- 1948 *A magyar nép régészeti emlékeinek kutatása (X–XVI. század)*. Néptudományi Intézet, Budapest. A Magyar Népkutatás Kézikönyve I, 2. jelű fejezete. [Formailag különnyomatként jelent meg, a diktatúra bevezetésekor az intézetet felszámolták, a munkálatokat félbeszakították.]
- 1952 Beszámoló a Tiszalök-rázompusztai és Túrkeve-mórici ásatások eredményeiről. I. *Archaeológiai Értesítő* LXXIX. (1) 49–67.
- 1954 Beszámoló a Tiszalök-rázompusztai és Túrkeve-mórici ásatások eredményeiről. II. *Archaeológiai Értesítő* LXXXI. (2) 138–154.
- 1964 *Árpád-kori népi építkezésünk feltárt emlékei Orosháza határában*. (Régészeti Füzetek. Ser. II. 12.) Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest.

- 1986 *Ásatás a kolozsvári Fő téren, 1943.* [Közvéteszi, a rajzi anyagot átdolgozta Kovalovszki Júlia; A Magyar Nemzeti Múzeum Adattárának Közleményei] Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest.
- 2000 *Egy Árpád-kori magyar falu leletmentő ásatása: Tiszalök-Rázom, 1950–53.* A szöveget gondozta és a rajzokat készítette Kovalovszki Júlia. Szerkesztette Garam Éva – Révész László. (Opuscula Hungarica II.) Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest.
- Móra Ferenc
- 1932 Néprajzi vonatkozások szegedvidéki népvándorláskori és korai magyar leleltekből. *Ethnographia* XLIII. 54–68.
- Pálóczi Horváth András
- 1993 Komplex településtörténeti kutatások a Nagykovácsiban. In: Horn Ildikó (szerk.): *Perlekedő évszázadok Tanulmányok Für Lajos történész 60. születésnapjára.* Eötvös Loránd Tudományegyetem, Budapest, 41–80.
- 2006 Az elpusztult késő középkori falvak morfológiai variációi. *Arrabona* XLIV. (1) 357–390.
- Papp László
- 1931 Ásatások a XVI. században elpusztult, Kecskemét-vidéki falvak helyén (Adalékok a magyar ház és kemence történetéhez). *Néprajzi Értesítő* XXIII. (4) 137–152.
- Roediger Lajos
- 1905 A zombori múzeum kályhabetét cserépedényei. *Néprajzi Értesítő* LI. (2) 107–108.
- Roska Márton
- 1911 *A tárgyi néprajz köréből.* k.n., Kolozsvár. [Különnyomat a *Dolgozatok az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem- és Régiségtárából*, 111–125.]
- 1923 *Néprajzi feladatok Erdélyben.* (Az Út könyvtára sorozat) Az Út, Kolozsvár.
- [Ethnographus néven]
- 1930 *Néprajzi feladatok Erdélyben.* (A Magyar Nép könyvtára) Minerva, Cluj – Kolozsvár.
- Sebestyén Károly, Cs.
- 1931 *Rejtélyes csontok népvándorláskori sírokban. Rätselhaft Beinpplatten in der Gräbern der Völkerwanderungszeit.* (Szegedi Városi Múzeum Kiadványai sorozat) Somogyi Könyvtár és Városi Múzeum, Szeged.

- 1933 *A magyarok íjja és nyila. Bogen und Pfeil der alten Ungarn.* (Szegedi Városi Múzeum Kiadványai sorozat) Somogyi Könyvtár és Városi Múzeum, Szeged.
- Szabó Kálmán
- 1938 *Az alföldi magyar nép művelődéstörténeti emlékei. Kulturgeschichtliche Denkmäler der Ungarischen Tiefebene.* (Bibliotheca Humanitatis Historica kiadványsorozat, 3.) Országos Magyar Történeti Múzeum, Budapest.
- Szilágyi Miklós
- 1984 Jankó János és Bátky Zsigmond gyűjtőútja Tolna megyében (1900, 1903). *Ethnographia* XCV. 272–288.
- Takács Miklós
- 2001 Az Árpád-kori köznépi lakóház kutatása, különös tekintettel az 1990-es évekre. In: Cseri Miklós – Tárnoki Judit (szerk.): *Népi építészet a Kárpát-medencében a honfoglalástól a 18. századig.* (A 2001. október 9–10 én Szolnokon megrendezett konferencia anyaga.) Szabadtéri Néprajzi Múzeum – Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Múzeumok Igazgatósága, Szentendre – Szolnok, 7–54.
- Tálas István
- 1979–1980 Opponensi vélemény Méri István: Árpád-kori népi építkezésünk feltárt emlékei Orosháza határában c. kandidátusi disszertációjáról Budapest, 1964. In: Tálas István: *Néprajzi tanulmányok, írások I.* (Dissertationes Ethnographicae, 3–4. Tanulmányok az anyagi kultúra köréből kiadványsorozatban.) Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának Tárgyi Néprajzi Tanácsa, Budapest, 453–460.
- Vargha László
- 1997 Kide és a Borsa-völgy népi építésze. Feldolgozta, sajtó alá rendezte, a bevezető és az összegző tanulmányt írta: H. Csukás Györgyi – Kecskés Péter. (A Magyar Népi Építészeti Gyűjtemény Forráskiadványai 1.) *Ház és Ember* 11.

Tekei Erika

Romániai magyar népköltészeti kiadványok (1919–1947)

Intézményi keretek

Az 1872 őszen megnyitott kolozsvári Ferenc József Tudományegyetem az erdélyi magyar tudományos élet meghatározó intézménye volt, Erdélynek a román királysághoz csatolása miatt 1919-ben történő erőszakos felszámolásáig, Szegedre való kényszerű átköltözéséig. Herrmann Antal¹ (1851–1926) az 1897/98-as tanév második felétől tanított „általános és hazai etnográfát” az egyetem bölcsészet, nyelv- és történettudományi karának magántanáráként.² Meghirdetett elő-

¹ Az 1891-ben alapított Erdélyi Kárpát Egyesület (EKE) nyújtott Herrmann Antalnak állandó fórumot az egyetem mellett. Néprajzi Bizottságot alapítottak, és az egyesület *Erdély* című folyóiratának mellékleteként kiadták az *Erdély népei* című közlönnyt, melyet Herrmann Antal szerkesztett, és amely a második magyar nyelvű néprajzi folyóirat volt. 1898-as első számában közölte Herrmann Antal néprajzi munkatervét (elkészíteni Erdély etnográfiai kataszterét, majd „tanítók, lelkészek, jegyzők, orvosok, gazdatisztek” segítségével, szakemberek által összeállított kérdőívek alapján elkezdni a „néprajzi felvételt”). A cigányokra vonatkozó kérdőív összeállítása a terv szerint Herrmann Antal feladata, a románokra vonatkozó Moldován Gergely, az örményekét Szongott Kristóf állítaná össze, a szászok pedig maguk szervezzék meg a gyűjtést (Gaal 2012: 266–267). Saját feladatát így fogalmazta meg: „A néprajz magántanárának különös feladata lesz, hogy a néprajz számára az egyetemen iskolát alapítson, tanítványokat nevelni igyekezzék” (Gaal 2012: 267).

² Az *Erdély népei* című közlönnyben jelent meg A néprajzról című bevezető előadásának a szövege is, melyben „az »ismerd meg tenmagad« követelményéből kiindulva levezeti, hogy miért van szüksége a néprajzra az államférfinak, közigazdásznak, orvosnak, nyelvésznek, teológusnak, tanítónak” (Gaal 2012: 267). „Nagy okszerűség van abban, hogy e tanulmányok teljesen rendszeres és módszeres kultiválása az erdélyi részekből induljon ki. Erdély a néprajznak valóban klasszikus földje. Itt területen el letűnt történelem előtti és történeti kultúrák rétegei. Itt van még egészen primitív népélet nagy fejlettségű és mégis százados műveltség mellett. E magyar Svájcban sokáig élt több nemzet egymás mellett. Már korán tudatossá váltak az etnikus különbségek” (Gaal 2012: 267–268). „A 21 és fél tanéves, vagyis 43 szemeszteres kolozsvári szolgálata alatt mindössze három félévre (1912/13: II.; 1916/17: II., 1918/19: II.) nem hirdet előadást, ezekből is az utóbbi két tanév a világháború idejére esik” (Gaal 2012: 270).

adásai³ – *Bevezetés az etnológiába, Bevezetés az etnográfia, Etnográfia és szociológia*, a néprajzi irodalom helyzetét, eredményeit, feladatait ismertető előadásai, A székelyek néprajza, Erdély népeit, a románokat, cigányokat, örményeket, szászokat, valamint a magyarországi németeket bemutató kurzusai, a népköltészetéről, népzénéről tartott kurzusai, majd az aktuális társadalmi, politikai kérdésekhez kapcsolódó előadásai, melyek témája a világháború etnikus következményei, a háború és a néprajz kapcsolata (Pozsony 1999 és Gaal 2012) – meghatározóak voltak az első néprajzos nemzedék képzését illetően. Tanítványai között volt Kolozsváron Györffy István (1884–1939), Szendrey Zsigmond (1879–1943) és Viski Károly (1883–1945), Budapesten Istvánffy Gyula (1863–1921) és Romulus Vuia (1887–1963), majd a kolozsvári magyar egyetem Szegedre való kényszerű költözése után Bálint Sándor (1904–1980) – a két világháború közötti időszak és a 20. század kiemelkedő tudósai (Kósa 1989: 134–135).

A magyar tudományegyetem tevékenységét az 1859-ben megalakult múzeumi gyűjteményeket létrehozó és fenntartó egyesület, az erdélyi magyar tudományos társaság, az Erdélyi Múzeum-Egyesület (EME) könyvtára és gyűjteményei segítették,⁴ az egyesület mintegy háttérintézményeként szolgált 1919-ig, amikor is a román állam tulajdonába kerültek a múzeumi gyűjtemények is.

A trianoni impériumváltást követően, a magyar tudományegyetem megszűnése után az erdélyi tudományos élet folytonosságát az Erdélyi Múzeum-Egyesület biztosította,⁵ tudományos szakülések és tudomány-

³ Herrmann Antalnak az 1897/98-as tanév második félévétől az 1925/26-os tanévvel bezárólag tartott egyetemi előadásainak jegyzékét, félévenként lebontva, a heti óraszámokat is feltüntetve, lásd: Gaal 2012: 274–277.

⁴ Szabó T. Attilának az Erdélyi Múzeum-Egyesület történetét és feladatait ismertető tanulmánya szerint az erdélyi magyar tudományos társaság nem csak támogatta az egyetem működését, hanem tulajdonképpen a létesítését tette lehetővé azáltal, hogy a magyar állammal 1872-ben kötött szerződés értelmében tudományos gyűjteményeit az egyetem kezelésébe adta (Szabó T. 1942: 31–32).

⁵ „Ha a kisebbségi életsorsban élő erdélyi magyar tudományos élet eddig eltelt tizenöt évén áttekintést akarunk nyerni, azt a következőképpen tagolhatjuk: *első időszak* 1919-től 1924-ig, az *Erdélyi Irodalmi Szemle* megindulásáig és az *Erdélyi Múzeum-Egyesület*, legalább csökkentett erejű működésének a megkezdéséig; *második időszak* 1924-től 1930-ig, az *Erdélyi-Múzeum* folyóirat újbóli megindulásáig és az Egyesület fokozottabb erejű munkásságának kezdetéig; *harmadik időszak* 1930-tól napjainkig, amikor a súlyos gazdasági körülmények ellenére is nagyobb lendületet vesz az Erdélyi Múzeum-Egyesület munkássága, és fokozódik a tudományok iránti érdeklődése” (Tavaszy 1934: 563). „Valósággal az elmenekült, de egyre visszavárt egyetemet helyettesítette tudásközlő, tudás-szerzésre serkentő, önzetlen tudomány-művelésre nevelő munkásságával” (Szabó T. 1942: 52).

népszerűsítő előadások,⁶ vándorgyűlések,⁷ valamint folyóirat,⁸ évkönyvek, emlékkönyvek és tudományos füzetek megjelentetése által.

1940. augusztus 30-án hozták meg a második bécsi döntést a magyar–román területi vita ügyében, kihirdették a határozatot, mely Észak-Erdélyt Magyarországnak juttatta. A Ferenc József Tudományegyetem így 1940 őszén visszatérhetett Kolozsvárra, és újjáéledt a néprajz oktatása is, önálló néprajzi tanszéket alapítottak. Az 1940/41-es tanévben és az 1941/42-es tanév első szemeszterében a tanszék vezetője Viski Károly⁹ volt, a második szemeszterben és az 1942/43-as tanév első szemeszterében K. Kovács László¹⁰ (Pozsony 2014: 377–378 és *RMIL*¹¹ III.). Az

⁶ „A 20-as években a külső erőszaknak engedve rendszertelenül, 1930-tól minden évben rendszeresen 25–30 előadásból álló téli népszerűsítő előadássorozatot rendezett. 1930-tól, a rendszeresebb egyesületi élet megindulásától kezdve például csak a Bölcsészeti-, nyelv- és történettudományi szakosztály Kolozsvárt 54 szak- és 120 népszerűsítő előadást tartott” (Szabó T. 1942: 51–52).

⁷ Az Erdélyi Múzeum-Egyesület 1906 és 1943 között 18 vándorgyűlést szervezett, és az elhangzott előadások szövegeit egy-egy *Emlékkönyv*ben tették közzé. A történelmi események időről időre megszakították a vándorgyűlések folytonosságát: 1906-tól 1913-ig, az első világháború kitörését megelőző évig nyolc vándorgyűlést tartottak egy-egy erdélyi városban; az államhatalom-váltás miatti tizenhat esztendei kényszerszünet után, 1930-tól tarthatták meg évi rendszerességgel vándorgyűléseiket: 1930-ban Marosvásárhelyen, 1931-ben Nagyenyeden, 1932-ben Nagybányán, 1933-ban Sepsiszentgyörgyön, 1934-ben Brassóban – két év kihagyás következett, az 1936-ban Temesvárra tervezett vándorgyűlés és orvoskongresszus megszervezésére nem kaptak hatósági engedélyt –, 1937-ben Székelyudvarhelyen, 1938-ban Tordán, 1939-ben Gyergyószentmiklóson; 1940–1944 között, Észak-Erdélynek Magyarországhoz való visszacsatolását követően 1942-ben Désen tartottak vándorgyűlést, 1943-ban pedig Besztercén. A következő vándorgyűlést és orvoskongresszust Marosvásárhelyre tervezték, de a második világháború utáni újabb hatalomváltást követően az Erdélyi Múzeum-Egyesület tevékenységét ellehetlenítették, majd 1950 februárjától működését felfüggesztették (Pál-Antal 2009: 27–56).

⁸ *Erdélyi Múzeum* (1930–1947).

⁹ Viski Károly (1882 – 1945) egyetemi tanulmányait Kolozsváron végezte, latin–magyar szakon, majd finnugor nyelvészetből doktorált. 1919-től a budapesti Néprajzi Múzeum munkatársa, 1935-től a Közgűjtemények Országos Főfelügyelőségének vezetője, a kolozsvári néprajz tanszékéről egy év után meghívták a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetem néprajzi tanszékére (Gunda 1946a: 105).

¹⁰ K. [Kesz] Kovács László (1908 – 2012) egyetemi tanulmányait a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetemen végezte, történettudomány szakon, majd a József Nádor Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetemen a közgazdasági szakot is elvégezte. Budapesten Györfy István tanársegéde volt, 1934–37 között a Néprajzi Múzeum önkéntes gyakoronoka. 1941-től Kolozsváron az Erdélyi Tudományos Intézet kutatója, majd néprajzi osztályának vezetője, 1940–1944 között egyetemi tanár. 1945-től a Magyar Tudományos Akadémia Néprajzi Kutató Csoportjának tudományos főmunkatársa lett, 1957-től az *Etnographia* szerkesztője.

¹¹ *RMIL* = *Romániai Magyar Irodalmi Lexikon*

1942/43-as tanév második félévében és az 1943/44-es tanév első félévében az oktatás szünetelt (Faragó 2001: 42). 1943-tól 1948 nyaráig Gunda Béla¹² vezette a néprajz tanszéket (Faragó 2001: 42–46, Pozsony 2014: 379–382 és Keszeg 2010a: 219).

A párizsi békeszerződés (1947. február 10.) értelmében Észak-Erdély újra Románia része lett. 1948. augusztus 3-án a román kommunista hatalom új oktatási törvényt hirdetett meg, és a tanügyi reform, több más szakkal együtt, a néprajz egyetemi oktatását is betiltotta.

A néprajz tanszéken 1940–1948 közötti időszakban folyó képzés nevelte ki a második világháborút követő évtizedek romániai magyar szakképzett kutatónemzedékét. Gunda Béla tanítványai voltak dr. Kós Károly, Faragó József, Nagy Olga.

Az Erdélyi Tudományos Intézet¹³ (ETI) 1940 őszén alakult Kolozsvár székhellyel, az erdélyi magyar társadalomtudományi kutatások, elsősorban történelmi és népeleti kutatások támogatása céljából. Néprajzi osztályán kívül régészeti, nyelvészeti, történelmi, irodalmi, földrajzi, élet-tani és embertani osztályai működtek. 1940–1944 között az igazgatója

¹² Gunda Béla (1911 – 1994) egyetemi tanulmányait a budapesti József Nádor Műszaki- és Gazdaságtudományi Egyetem Közgazdaságtudományi Karán kezdte. Később Teleki Pál előadásainak hatására emberföldrajzzal, néprajzzal kezdett foglalkozni, a Pázmány Péter Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karán szlavisztikát, balkáni (török, albán filológiát), magyar nyelvészetet, régészetet, őstörténetet és néprajzot tanult. 1934–1939 között a Pázmány Péter Tudományegyetem néprajzi tanszékén Györffy István professzor mellett volt gyakornok, majd tanársegéd. 1938-ban svéd állami ösztöndíjat nyert, az 1938/39-es tanévet Sigurd Erixon professzor mellett tölthette a Stockholmi Egyetemen és a Nordiska Múzeumban. 1939-ben a budapesti Néprajzi Múzeum múzeumi segédjére lett, 1943-ig. A finnországi ösztöndíjról akkoriban hazatért K. Kovács Lászlóval megtervezték a múzeum új, korszerű nyilvántartási rendszerét, újjászervezték a Néprajzi Múzeum Ethnológiai Adattárát, bevezették a társadalmi gyűjtők munkáját segítő kérdőívek, gyűjtési útmutatók rendszerét. 1940–1943-ban az *Ethnographia* szerkesztője. 1943-tól 1948-ig a kolozsvári egyetem néprajz tanszékének vezetője. 1949-től a Debreceni Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának a tanára lett, ahol addig néprajz tanszék nem volt, neki kellett megszerveznie a Néprajzi Intézetet. 1994-ben bekövetkezett haláláig a debreceni egyetemen oktatott. (Paládi-Kovács Attila: *Emlékbeszéd Gunda Béla (1911–1994) rendes tag fölött* alapján, amely a Magyar Tudományos Akadémia Nyelv- és Irodalomtudományok Osztálya nyilvános ülésén hangzott el Budapesten, 2011. december 12-én.) http://mta.hu/data/dokumentumok/i_osztaly/1_osztaly_emlekbeszedekek/Emlékbeszéd_Gunda_Bela.pdf (Utolsó letöltés ideje: 2018. május 31.)

¹³ 1945-ben a neve Erdélyi Magyar Tudományos Intézet lett, 1946-ban ismét Erdélyi Tudományos Intézet, majd 1947-ben a Kolozsvári Bolyai Tudományegyetem–Erdélyi Tudományos Intézet.

Tamás Lajos, 1944–45-ben Szabó T. Attila, majd Venczel József, 1945–1947 között György Lajos, és végül Gaál Gábor. Az Erdélyi Tudományos Intézet Tamás Lajos és Szabó T. Attila által szerkesztett Évkönyvei a belső és külső munkatársak, intézeti és egyetemi tanárok tanulmányait tették közzé.

A vidéki intézmények közül kiemelkedő jelentőségű volt az 1879. szeptember 15-én alapított Székely Nemzeti Múzeum. A korszak tudományos könyvkiadásának egyik legnagyobb teljesítménye az 1929-ben megjelent, Csutak Vilmos igazgató által szerkesztett 780 oldalas tanulmánykötet, *Emlékkönyv a Székely Nemzeti Múzeum ötvenéves jubileumára* (Csutak 1929).

Folyóiratok

Az 1919–1944 közötti periódus néprajzi bibliográfiáját összeállító Váczy Leona szerint az általa összegyűjtött és rendszerezett anyag kilencven százaléka – tanulmányok, ismertetések vagy népköltészeti gyűjtések – folyóiratokban és napilapokban jelent meg (Váczy 1998: 3).

Az 1989 előtti romániai magyar néprajzi könyvkiadás első korszakát – az 1919–1947 közötti könyvkiadást – Keszeg Vilmos leginkább az Erdélyi Tudományos Intézethez és a néprajzi szemléletet felvállaló, jelentősebb folyóiratokhoz¹⁴ köti (Keszeg 2010b).

A kortársak közül az erdélyi magyar tudományos élet lehetőségeit és eredményeit 1934-ben számba vevő Tavaszgy Sándor az 1919–1924 közötti időszakról írta, hogy a tudósok az időszaki lapokban és a napilapok hetenként megjelenő irodalmi mellékleteiben tették közzé nagyrészt tudománynépszerűsítő írásaikat, mert az *Erdélyi Orvosi Lap*¹⁵ volt az egyetlen tudományos sajtóorgánus. A különböző szaktudományok képviselői külföldi szaklapokban jelentették meg tudományos dolgozataikat, a magyar nyelvészettel és irodalomtudománnyal foglalkozók pedig magyarországi szakfolyóiratokban (Tavaszgy 1934: 563–564). Három évvel később Jancsó Elemér ugyanerről az időszakról írta, hogy a

¹⁴ *Erdélyi Irodalmi Szemle* (1924–1929), *Erdélyi Fialatok* (1930–1940), *Erdélyi Múzeum* (1874–1917, 1930–1947), *Erdély* (1892–1917, 1930–1948), *Korunk* (1926–1940).

¹⁵ *Erdélyi Orvosi Lap* (1920. szeptember 1. – 1925. november 15.)

Pásztortűz,¹⁶ az *Erdélyi Szemle*,¹⁷ a *Napkelet*¹⁸ és a *Zord Idő*¹⁹ című folyóiratok helyet adtak ugyan tudományos kérdések tárgyalására, de csak a nagyközönséghez szóló cikkeket jelentették meg, szaktudományos tanulmányok publikálására nem biztosítottak lehetőséget (Jancsó 1937: 19).

Erdélyi Irodalmi Szemle

Ebből az időszakból Jancsó Elemér az *Erdélyi Irodalmi Szemle* jelentőségét emelte ki, aki szerint éveken át ez a lap képviselte a magyar tudományt Erdélyben, elsősorban erdélyi kérdésekkel foglalkozó tudományos cikkei, valamint a magyarországi és a romániai tudományos irodalomról tájékoztató könyv- és folyóiratszemléje által (Jancsó 1937: 19). Az önmeghatározása szerint „tudományos és kritikai folyóirat” 1924 januárjától 1929-ig jelent meg, és Mikó Imrének a *Romániai Magyar Irodalmi Lexikon*ban közzétett szócikke szerint a olvasórétegét leginkább tanítók, tanárok és papok alkották. 1924–1926 között Borbély István, őt követően György Lajos szerkesztette. 1930-tól a lap tulajdonképpen beolvadt az újjászülető *Erdélyi Múzeum*ba, melynek új folyama szintén György Lajos szerkesztésében indult, az *Erdélyi Irodalmi Szemle* munkatársi gárdájának közreműködésével.

Erdélyi Múzeum

Az *Erdélyi Múzeum*, az első erdélyi magyar tudományos folyóirat az Erdélyi Múzeum-Egyesület közlönyeként jelent meg 1874-től 1917-ig. Több mint négy évtizeden át tudományos fórumot teremtett a kolozsvári tudományegyetem professzorainak eredményeik közzétételére. 1918-tól 1930-ig a lap megjelenése szünetelt, de 1930-tól havonta újra megjelent, majd 1941-től

¹⁶ *Pásztortűz* (1921. január 9. – 1944. február 15.) – „irodalmi, művészeti és képes folyóirat”, önmeghatározása szerint, 1921–22-ben „társadalompolitikai” folyóirat is. Kezdetben hetilap (1923/32. lapszámáig), aztán 1937-ig havonta kétszer, majd 1938–1944 között havilapként jelent meg Kolozsváron (*RMIL IV. N–R.* 2002).

¹⁷ *Erdélyi Szemle* (1915–1944) – Kolozsváron megjelenő szépirodalmi folyóirat. Neve az évek során változott: 1921–24 között, valamint 1928-ban és 1938 második felében *Szemle* címmel, 1927 decemberében *Krónikás Könyv* címmel, 1938 első felében *Magyar Kisebbségi Szemle* címmel jelent meg (*RMIL I. A–F.* 1981).

¹⁸ *Napkelet* (1920. szeptember 15. – 1922. május 1.) – Kolozsváron havonta kétszer megjelenő irodalmi és művészeti folyóirat (*RMIL IV. N–R.* 2002).

¹⁹ *Zord Idő* (1919. szeptember 1. – 1921. szeptember 1.) – a marosvásárhelyi Kemény Zsigmond Irodalmi Társaság közlönyeként havonta kétszer megjelenő szemle (*RMIL V/2. T–Zs.* 2010).

1947-ig negyedévenként, az LII. kötet volt a második folyam utolsó füzeté. 1930 és 1941 között György Lajos, 1941 és 1947 között Szabó T. Attila szerkesztette.

1930-as újraindulásától a magyar nyelvű tudományos kutatás jelentős fóruma volt, az 1940-es években pedig, amikor újraindult Kolozsváron az egyetemi oktatás, lehetőséget biztosított az egyetemi oktatóknak és a felnövekvő új néprajzos generációnak is kutatási eredményeik közzétételére.

Az *Erdélyi Múzeum* népköltészeti tárgyú publikációit Olosz Katalin öt tematikai csoportba sorolta: „1. gyűjtések; 2. a népköltészet elvi-elméleti problémái, módszertani kérdések; 3. a folklórjelenségek történeti szemléletű vizsgálata; 4. folklór és irodalom közti átmeneti műfajok; 5. a román népköltészet ismertetése, román–magyar folklórkapcsolatok” (Olosz 2009: 139 és Olosz 2010: 120). A folyóirat az 1930-as és az 1940-es években tág teret biztosított a néprajztudomány művelőinek, népköltészeti, néprajzi tematikájú tanulmányok közzétételének.

Tudományos füzetek, különnyomatok

Erdélyi Tudományos Füzetek

A szerkesztő, György Lajos kezdetben az *Erdélyi Irodalmi Szemle* mellékleteként tette közzé az *Erdélyi Tudományos Füzeteket*, a terjedelmesebb tanulmányokat, a folyóirat különnyomatainak sorozataként. Az *Erdélyi Irodalmi Szemle* megszűntével, az *Erdélyi Múzeumba* való olvasztásával az Erdélyi Múzeum-Egyesület a folyóirat különnyomatait is átvette (Gaal 2009: 62). Az első füzet 1926-ban jelent meg, egy 1925-ös évfolyamból kiemelt tanulmány,²⁰ Rass Károly írása Reményik Sándor költészetéről jelentette az első – 16 oldalas – különnyomatot.²¹

²⁰ Rass Károly: Reményik Sándor. *Erdélyi Irodalmi Szemle* II. (9–10) (1925. nov.–dec.). 411–424.

²¹ A fejlécben legfelül a sorozat neve olvasható: Erdélyi Tudományos Füzetek, alatta a sorozat szerkesztőjének neve van feltüntetve: Szerkeszti: Dr. György Lajos, ez alatt pedig a megjelenés éve és a füzet sorszáma, a két számadat között pedig, hogy melyik folyóirat melléklete: 1926. „Erdélyi Irodalmi Szemle” kiadása. 1. sz. A füzet nagybetűs címe alatt a tanulmány szerzőjének neve olvasható, majd legalul a megjelenés helye, a kiadó neve és a kiadás éve: Cluj–Kolozsvár, Minerva Irodalmi és Nyomdai Műintézet Részvénytársaság, 1926. A fejlécben 1930-tól a megjelenés éve és a füzet sorszáma között „Az Erdélyi Múzeum-Egyesület kiadása” szöveg olvasható.

1930-ig, az *Erdélyi Múzeum* újraindulásáig 21 füzet jelent meg. 1926-tól 1940 végéig György Lajos szerkesztette a sorozatot – 122 szám jelent meg ebben az időszakban. 1941-től 1947-ig az *Erdélyi Múzeumot* és az *Erdélyi Tudományos Füzeteket* (a 123. számtól) Szabó T. Attila szerkesztette. A különnyomat-sorozatnak az 1926–1947 közötti időszakban összesen 208 száma jelent meg (Gaal 2009: 63). A sorozat koncepciója nem változott ugyan az évek során, de az irodalom mellett egyre nagyobb teret kapott benne a nyelvészet és a néprajz is, ám a természettudományok szinte teljesen kimaradtak. Nem volt periodikus jellege, a szerzők jelentkezésétől és a tudományos különnyomat megjelenítéséhez szükséges anyagi fedezettől függött, hogy évente hány száma jelent meg – az 1930-as évek elejéig évente 6-7 füzet, 1940-ig 8-10 füzet, majd a második bécsi döntés után a füzetek száma megnőtt: 1942-ben 14, 1943-ban 24, 1944-ben 20 füzet jelent meg (Gaal 2009: 73).

Az 1926–1947 között megjelent füzeteket számba véve 14 népköltészeti témájú vagy folklórszövegek előzményeihez kapcsolódó, folklórszövegek és irodalmi szövegek közötti átmeneti műfajokat bemutató, elemző számot találtam a sorozatban:

1929-ben 2 tanulmány: a 17. számú füzet, György Lajos: *Egy állítólagos Pancsatantra-szármaszék irodalmunkban* (15 oldal) és a 20. számú füzet, Szabó T. Attila: *Az Erdélyi Múzeum Egylet XVI–XIX. századi kéziratok énekeskönyvei* (26 oldal);

1930-ban a 27. számú füzet, Csúry Bálint: *Néprajzi jegyzetek a moldvai magyarokról* (24 oldal);

1932-ben 3 tanulmány: a 40. szám, György Lajos: *Eulenspiegel magyar nyomai* (41 oldalas füzet); a 41. szám, Dömötör Sándor: *A cigányok temploma* (15 oldal); a 48. szám, Dömötör Sándor: *Vida György facetái* (24 oldal);

1933-ban 3 tanulmány: az 53. szám, Kántor Lajos: *Magyarok a román népköltészetben* (21 oldal); az 54. szám, György Lajos: *Magyar anekdotáink Naszreddin-kapcsolatai* (23 oldal), az 56. szám, Kántor Lajos: *Kölcsönhatás a magyar és a román népköltészetben* (12 oldal);

1939-ben 2 füzet: a 103. szám, *Adatok téli néphagyományaink ismeretéhez*. Hetven néprajzi gyűjtő munkája alapján összeállította Mak-kai Endre és Nagy Ödön (202 oldal); a 113. szám, Domokos Pál Péter: *Zemlénny János kéziratok énekeskönyve (XVII. század)* (12 oldal);

1941-ben a 123. szám, Szabó T. Attila: *Újabb adatok és pótlások kéziratok énekeskönyveink és verses kézírataink könyvészetéhez* (22 oldal);

1943-ban 1 tanulmány, a 168. szám, Nagy Jenő: *Lakodalom a kalotaszegi Magyarvalkón* (17 oldal);

1944-ben 1 tanulmány, a 188. szám, Kovács Ágnes: *A kalotaszegi Ketesd mesekincse* (40 oldal).

A 14 tudományos füzet nagyrészt rövid terjedelmű: 5 füzet 12–17 oldal közötti (17, 41, 56, 113, 168. sz.) (a két legrövidebb 12 oldalas – az 56. és a 113. számú); 6 füzet 21–26 oldal közötti (20, 27, 48, 53, 54, 123. sz.); 2 füzet 40 oldalon felüli (40. sz. – 41 old., a 188. sz. – 40 old.); a legnagyobb terjedelmű pedig a 202 oldalas 103. számú füzet.

Erdélyi Néprajzi Tanulmányok

Az önálló néprajzi, szakmai kiadványsorozat, az *Erdélyi Néprajzi Tanulmányok* Gunda Béla kezdeményezésére született. Az 1943–1947 közötti időszakban kilenc füzete jelent meg – 1943-ban három füzet, 1945-ben, 1946-ban és végül 1947-ben 2–2 füzet, nagyrészt szakfolyóiratok, az *Ethnographia*, *Néprajzi Értesítő* és az *Erdélyi Múzeum* különnyomataiként, az utolsó két szám önálló kiadványként. Közülük 5 népköltészeti témájú vagy népköltészeti témájú, vonatkozású is (1. sz., 2. sz., 3. sz., 8. sz. és 9. sz.), de valamennyinek a szerzőjét, címét felsorolom: 1. sz. Benedek András – Vargyas Lajos: *Az istenesi székelyek betlehemes játéka*; 2. sz. Gunda Béla: *Magyar hatás az erdélyi román népi műveltségre*; 3. sz. Faragó József: *Ismeretlen Kriza-életrajzok*; 4. sz. Gunda Béla: *A funkcionalizmus kérdése a néprajzban*; 5. sz. Vincze Lajos: *A kender termelése és feldolgozása Bálványosváraúján*; 6. sz. Gunda Béla: *Munka és kultusz a magyar parasztságnál*; 7. sz. Faragó József: *A tánc a mezőségi Pusztakamaráson*; 8. sz. Faragó József: *Betlehemezők és kántálók Pusztakamaráson*; 9. sz. Gunda Béla (szerk.): *Miscellanea Ethnographica*. Tom. I. – 6 tanulmányt²² tartalmaz, szerzőik: ifj. Kós Károly, Tancred Bănăţeanu (írása a tanulmánykötetben román nyelven jelent meg), Vajkai Aurél, Molnár István, Antal Árpád és Tuzson Sándor.

²² Ifj. Kós Károly: *A kalotaszegi kosarazó juhászat*. Tancred Bănăţeanu: *Daniil și balaurul. Influența legendei biblice în diversele culturi folklorice (Dániel és a sárkány. A bibliai legenda hatása a népköltészeti alkotásokra)*. Vajkai Aurél: *A néphagyományok romlásának kérdéséhez*. Molnár István: *Adatok a Hargita nyugati részének gyűjtőgető gazdálkodásához*. Antal Árpád: *A társadalmi szervezet befolyása egy székely falu betlehemes játéka* és Tuzson Sándor: *Olajjuttetés Felsőháromszéken*.

A néprajzi tudományos füzetek sorozatot Gunda Béla a 6. szám hát-só borítóján így mutatta be: „Az Erdélyi Néprajzi Tanulmányok a kolozsvári Bolyai Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kara néprajzi tanszékének kiadványa. A kiadványsorozatban Erdély néprajzával, Erdély népi műveltségét érintő kelet-európai néprajzi kérdésekkel és a néprajz módszerével foglalkozó tanulmányok jelennek meg.”

Gunda Béla nemcsak a magyar népi kultúra, hanem Erdély népeinek és a kelet-európai népi kultúráknak a tanulmányozását, kölcsönhatásuk vizsgálatát tűzte ki célul (Faragó 2001: 45). A kiadványsorozatban a tanulmányok német, angol vagy francia nyelvű kivonatát is közzétették, az 5. számú füzet tanulmánya 1948-ban olasz nyelven is megjelent Olaszországban, a 6. számú füzet tanulmánya pedig 1947-ben angolul az Amerikai Egyesült Államokban (Faragó 2001: 45).

Ebben a sorozatban jelentette volna meg Gunda Béla az ő szakmai irányításával készített disszertációkat, például ifj. Kós Károly és Faragó József dolgozatát, a vezetésével doktorált fiatal tudósnevezdek munkáit (Pozsony 2014: 381).

Könyvkiadás

1918 után a romániai magyar könyvkiadásnak is önállósulnia kellett, a maga lábára állni, kielégíteni a romániai magyar olvasók igényeit, megfelelni a kialakuló romániai magyar kultúra és tudomány elvárásainak.

Dávid Gyula az 1919–1944 közötti időszak könyvkiadását – Monoki István korszakolását²³ csak az elnevezésekben módosítva – a következőképpen tagolja: az útkeresés évei (1919–1920), a pezsdülés évei (1921–

²³ A két világháború közötti időszak romániai magyar könyvtermelése repertóriumának bevezető részében az 1919–1940 közötti időszakot Monoki István a következőképpen tagolja: 1919–1920 a kábultság évei, 1922–1924 az öntudatra ébredés időszaka, 1924–1932 a gazdasági fellendülés időszaka, 1932–1933 a gazdasági válság évei, 1933–1940 a süllyedő ingadozás időszaka. <http://mek.oszk.hu/00000/00027/html/> (Utolsó letöltés ideje: 2018. október 31.)

Tanulmányának megírása idején Dávid Gyula csak kéziratban olvashatta Monoki Istvánnak a romániai magyar könyvkiadást bemutató írását. A második kötete 1941-ben jelent meg az Országos Széchényi Könyvtár kiadásában, *Magyar könyvtermelés a román uralom alatt. II. Hírlapok és folyóiratok* címmel, az első kötet kiadása életében csak terv maradt, 1997-ben jelent meg, Dávid Gyula és Jancsik Pál rendezte sajtó alá.

1924), az állandó intézmények megszilárdulásának időszaka (1924–1932), a válság időszaka (1932–1934), az átmeneti állandósulás időszaka (1934–1939) és a második világháború éve (1940–1944) (Dávid 1978: 999). Dávid Gyula a könyvkiadás évenkénti bibliográfiai adatainak változásaival igazolja ezt a korszakolást (Dávid 1978: 999).

Az 1919–1940 közötti periódus adatait az 1941–1947 közötti időszakra vonatkozóan a következő bibliográfiák adataival egészítettem ki: Vita Zsigmond: *Románia magyar irodalmának bibliográfiája* 1940-ben, a bécsi döntés utáni időszakban és 1941-ben²⁴ (Vita 1943: 185–192); Vita Zsigmond: *Románia magyar irodalmának bibliográfiája* 1942-ben²⁵ (Vita 1944: 254–260); Györffy Dénes: *Románia magyar irodalmának bibliográfiája* 1943–44-ben²⁶ (Györffy 1989: 77–81); Tóth Kálmán – Gábor Dénes (összeáll.): *Romániai magyar könyvkiadás 1944–1949* (Tóth – Gábor: 1992).

Az 1. táblázat e bibliográfiai számadatait összesíti.

Az 1919–1940 közötti időszakban megjelent könyvek tematikai-műfaji tagolódását illetően: „szépirodalom: 1938 (28%) – ebből próza: 1303 (67%), vers: 430 (22%), színdarab: 205 (11%) –, tudományos, szak- és ismeretterjesztő irodalom: 2433 (35%), vallásos irodalom: 1163 (16%), tankönyv: 437 (7%), különfélék (zeneművek, törvények, katalógusok): 511 (8%), időszaki nyomtatvány: 486 (6%)” (Dávid 1978: 1000).

Bár az összesítés alapján a tudományos, szak- és ismeretterjesztő könyvek száma a legnagyobb – 2433 (35%) –, Dávid Gyula felhívja a figyelmet arra, hogy az ebbe a kategóriába sorolt művek jelentős része tulajdonképpen szakfolyóiratokból, tanulmánykötetektől, iskolai értesítőkből készült különnyomat vagy népszerűsítő füzet (Dávid 1978: 1002).

²⁴ A bibliográfia a második bécsi döntést követő romániai magyar könyvkiadás adatait tartalmazza, a kiadás helye e könyvek esetében: Nagyenyed, Temesvár, Lugos, Arad, Tor-da, Bukarest, Petroszény, Déva, Gyulafehérvár és Kisjenő (Vita 1943: 187).

²⁵ Nyolc település – Nagyenyed, Temesvár, Arad, Lugos, Gyulafehérvár, Brassó, Bukarest és Déva – könyvterméséről tanúskodik (Vita 1944: 255).

²⁶ Az adatok már csak öt város – Nagyenyed, Temesvár, Arad, Déva és Bukarest – könyvtermeléséről tanúskodnak (Györffy 1989: 77).

1. táblázat – Romániai magyar könyvek és különnyomatok számának alakulása (1919–1947)

	Év	Megjelent könyvek száma	Össz.
az útkeresés évei (1919–1920)	1919	73	6614 + 334 (évsz.n.) = 6948 ²⁷
	1920	113	
a pezsdülés évei (1921–1924)	1921	191	
	1922	285	
	1923	444	
az állandó intézmények megszilárdulásának időszaka (1924–1932)	1924	473	
	1925	439	
	1926	409	
	1927	378	
	1928	305	
	1929	355	
	1930	336	
a válság időszaka (1932–1934)	1931	279	
	1932	278	
az átmeneti állandósulás időszaka (1934–1939)	1933	258	
	1934	275	
	1935	259	
	1936	310	
	1937	315	
	1938	296	
	1939	338	
	1940	205	

²⁷ A Monoki István bibliográfiáját kiegészítő *Statistikák, táblázatok* fejezet I. számú táblázatában, amely György Lajos, Ferenczi Miklós és Valentiny Antal éves bibliográfiáinak adatait ismerteti és összesíti, végeredményként 6968 van feltüntetve, de ha a számokat összeadjuk, az eredmény 6948 lesz. Függetlenül összeadva, a tematikai-műfaji tagolódást figyelembe véve az eredmény abban a táblázatban is 6948.

Lásd: <http://mek.oszk.hu/00000/00027/html/> (Utolsó letöltés ideje: 2018. május 31.)

Dávid Gyula *A romániai magyar könyvkiadás első két évtizede* című tanulmányában, amely a *Korunkban* jelent meg 1978-ban, a könyvkiadás évenkénti bibliográfiai adatainak ismertetése során szintén 6968-at tüntet fel (Lásd: Dávid 1978: 999).

	Év	Megjelent könyvek száma	Össz.
a második világháború éve (1940–1944)	1941	52/48/	1166
	1942	54	
	1943	35	
	1944	28+88/67/ ²⁸ = 116	
[a második világháború utáni évek (1945–1947)]	1945	302/288/	
	1946	393/389/	
	1947	214/216/	
		Összesen	

A tudománynépszerűsítő és tömegművelést célzó kiadványsorozatok világnézeti elkülönülése – „népies-konzervatív, haladó-népi és a munkásművelődési törekvéseket tükröző kezdeményezések”-re – a háttérben álló, a kiadásukat támogató intézmények, társadalmi szervezetek elvárásainak tulajdonítható. „Épp e három különböző felfogás érzékeltetésére kínálnak bizonyító-anyagot a Minerva Rt. kiadásában megjelenő *Magyar Nép Könyvtára*, a brassói ÁGISZ által kezdeményezett *Hasznos Könyvtár* és a sorozatokká nem szerveződött, de jelenlévő *munkásművelődési füzetek*” (Dávid 1978: 1003).

A Magyar Nép Könyvtára sorozat

A Gyallay Domokos által szerkesztett *Magyar Nép Könyvtára* című sorozatban megjelentetett könyvek célja hasznos és szórakoztató olvasmánnyal látni el a falusi gazdálkodókat, a városi iparosokat és kereskedőket. 1923–1940 között 64 kötete jelent meg. A *Magyar Nép*²⁹ című hetilap előfizetőinek „mulattatására, ismereteinek bővítésére” ingyen küldték el a sorozatban megjelent könyveket.³⁰

²⁸ 1944. augusztus 23. után az erdélyi magyarság egésze Romániához tartozik újra, így a korábbi hónapokban Dél-Erdélyben és Bukarestben kiadott könyvekhez hozzáadódik a szeptembertől decemberig kiadott könyvek száma, 67 magyar nyelvű kiadvány (Dávid 1992: 6).

²⁹ A *Magyar Nép* 1921. november 25. és 1944. szeptember 9. között jelent meg Kolozsváron, politikai, gazdasági és szépirodalmi képes hetilapként (*RML III. Kh–M.* 1994).

³⁰ *RML III. Kh–M.* 1994: 325.

Egyrészt szépirodalmi művek (pl. Heltai Gáspár száz fabulája Szentimrei Jenő átdolgozásában, Jókai Mór elbeszélései, Tompa Mihály elbeszélő költeményei, Benedek Elek, Gyallay Domokos válogatott novellái), másrészt a paraszti étellel, mezőgazdasággal, állattenyésztéssel, növénytermesztéssel kapcsolatos, gyakorlati tárgyú füzetek jelentek meg a sorozatban. Legnépszerűbb kötetei népköltészeti témájú kiadványok: Csúry Bálint *Magyar lakodalom. (Vőfélykönyv)*³¹ (Csúry 1924), Vásárhelyi János: *Hóstatí lakodalom* (Vásárhelyi 1933) című könyve. A sorozatban megjelent még Benedek Elek *Erdélyi népmondák* (Benedek 1926) és Vathy Elek *Nevezetes anekdoták* (Vathy 1939) című gyűjteménye. Kiadták Izsák Domokos parasztköltő verseit is (Izsák 1935) Tompa László gondozásában és előszavával.

A Hasznos Könyvtár sorozat

Szépirodalmi és gyakorlati tárgyú füzeteiben is más koncepciót tükrözött a brassói székhelyű ÁGISZ³² Szövetkezet Közművelődési Szakosztályának *Hasznos Könyvtár* elnevezésű közművelődési kiadványsorozata. Felelős szerkesztője Kacsó Sándor volt, 1935 októbere és 1939 márciusa között jelentek meg a könyvsorozat kötetei. Kacsó Sándor az erdélyi magyar írók és költők közösségének, a helikoni közösségnek évente egyszer megrendezett marosvécsi találkozóin ismertette beszámolóiban a könyvsorozat tervezetét, majd az elért eredményeket. „Az ÁGISZ Hasznos Könyvtár címmel egy népkönyvtárat indítana meg, mely olyan könyveket adna ki, amilyenekre a falunak leginkább szüksége van. Olyan könyveket, amelyek mellett, hogy lelkiismeretesen szolgálják a magyar betűt, a reális életre segítenének”³³ – mondta Kacsó Sándor 1935. június 28-án. Beszámolója szerint a tervezett témák: „gazdasági, népegészségügyi, irodalmi ismeret-

³¹ Három kiadása jelent meg: az első 1924-ben, a második 1927-ben, a harmadik 1938-ban. Négy fejezetében a kalotaszegi, a székely és a tiszaháti lakodalom népköltészetét teszi közzé, valamint részletet a szamosháti lakodalom népköltészetéből.

³² Általános Gazdasági és Ipari Szövetkezet – 1933–1940 között Brassóban és környékén működő szövetkezeti mozgalom, amely segítséget nyújtott a falvak árutermelésének értékesítésében, a székely népművészet és háziipar megszervezésében és az előállított termékek értékesítésében (*RMIL I. A–F*. 1981: 23).

³³ *RMIL II. G–Ke*. 1991: 122.

terjesztő olvasmányok, együttélő népek ismerete, önmagunk ismerete.”³⁴ 10 000-es példányszámban tervezték kiadni az egyes könyveket, melyeket – terveik szerint – „falugazdák” juttatnának el a falvak lakóihoz, és falusi könyvtárakat is létesítenének.

A következő „helikoni találkozón”, 1936-ban már az elért eredményekről számolhatott be: 9 füzet jelent meg egy év alatt, 6–8000 példányban, és a terjesztési munkába 5–600 falugazda kapcsolódott be. A kezdeti lelkesedés után, 1937-ben arról számolt be, hogy a példányszám 4–5000-re esett, 1938-ban 2000 körülire, 1939-ben pedig meg is szűnt a sorozat.

A *Hasznos Könyvtár* sorozatban megjelent könyveket három tematika szerint csoportosítva tették közzé: az Egészségügyi Sorozatban 9, míg a Gazdasági és a Közművelődési Sorozatban 8–8 kötet látott napvilágot. Ez utóbbi sorozatban szépirodalmi olvasmányként jelent meg a *Székely népmesék* című, népköltészeti vonatkozású kötet Berde Mária előszavával (Berde 1937).

E kötet népköltészeti jelentősége, hogy Ősz Jánosnak a marosvásárhelyi Kemény Zsigmond Társaság 1897-ben meghirdetett pályázatára beküldött mesegyűjteményéből nyolc mesét tett közzé.³⁵ Negyven évvel korábban a székely népmesék és mondák gyűjtésére kiírt pályázatra négy jelíges pályamunka érkezett, és a pályadíjat Ősz János nyerte huszonhárom mesét tartalmazó „Komoly az élet, víg a művészet” jelígejű gyűjteményével. Csakhogy a mesegyűjteménye kiadására hiába várt évtizedeken át.³⁶ Berde Mária az 1930-as évek közepe táján talált rá a Kemény Zsigmond Társaságnál az 1898-as pályamunkákra, és az egyik általa megjelentetett mesekönyv Ősz Jánoshoz is eljutott, aki – bár a könyv a gyűjtő nevét nem közölte – ráismert saját szövegeire, és ekkor elhatározta, hogy újra megpróbál kiadót találni teljes mesegyűjteménye közzé tételére.

³⁴ Uo.

³⁵ Főtonfót király; A vén huszár; Az élet vize; A mostoha testvérek; János, a pakulár; A másfél éves királyfiú; Seprűkötő Jakab; Az igazmondó varjú.

³⁶ A *Magyar Nyelvőr* című folyóirat közölte 1900–1912 között tizenegy meséjét, később pedig Benedek Elek segítette, hét meséje jelent meg két kis kötetben, a Benedek Elek Kis Könyvtára sorozatban.

Az Erdélyi Szépművészeti Céh

Az Erdélyi Szépművészeti Céhnek ajánlotta fel mesegyűjteményét, mely *A csudatáska* címmel jelent meg 1941-ben, Kovács László bevezetőjével (Ősz: 1941). Az Erdélyi Szépművészeti Céh a korszak szépirodalmi műveinek közzétételét illetően nagyjelentőségű intézmény volt. 1925–1944 között összesen 166 könyv jelent meg a sorozatban, száz előfizető számára luxuskiadásban, a szélesebb vásárlóközönségnek olcsóbb, fűzött változatban. Ősz János mesegyűjteménye volt az egyetlen népköltészeti tárgyú kiadványa.

Az egyházak népművelési kiadványsorozatai

Ebben az időszakban az egyházak is megjelentettek népművelési kiadványsorozatokat: a *Katolikus Világ Könyvei*³⁷, az *Unitárius Füzetek*, az *Erdélyi Katolikus Népszövetség Falufüzetek*, az *Erdélyi Iskola Népművelési Füzetek*, az *Ifjú Erdély*³⁸ református kiadványsorozat.

Az *Ifjú Erdély* kiadványa volt *A mi dalaink* című népdalfüzet, amely 1938–1942 között több tízezres példányszámban jelent meg, hét kiadása volt ebben az időszakban (Dávid 1978: 1004). Ennek a kötetnek a daloskönyvnek az első kiadása 1936-ban készült el 2000 példányban és 70 népdalt tartalmazott. A további kiadásokat évente bővítették, és a példányszám is egyre nőtt. Az 1941-es 6. kiadás már 19 000-es példányszámban jelent meg, és az 1942-es 7. kiadás 230 népdalt tartalmazott. Az első hat kiadást Bereczky Sándor, az utolsó kettőt Szöllősy András szerkesztette.³⁹ *A mi dalaink* című népdalgyűjtemény anyagának összegyűjtésében jelentős szerepe volt Hegyi István református lelkésznek, az Erdélyi Ifjúsági Keresztyén Egyesület „utazótitkárának” (András A. 2017: 263–269).

Az *Ifjú Erdély* másik említésre méltó kiadványa *A mi játékaink* című, 83 lapos füzet, alcíme szerint *Keresztyén ifjúsági játékoskönyv*. 1936-ban jelent meg, és két teológus állította össze, az akkor még egyetemi hall-

³⁷ 1924–1931 között 20 füzete jelent meg. (*Magyar Katolikus Lexikon* szócikke alapján.) <http://lexikon.katolikus.hu/> (Utolsó letöltés ideje: 2018. május 31.)

³⁸ Az *Ifjú Erdély* szépirodalmi, tudományos ifjúsági havilap első száma 1923 januárjában jelent meg Kolozsváron, az utolsó száma pedig 1944 szeptemberében.

³⁹ <http://lexikon.kriterion.ro/szavak/634/> (Utolsó letöltés ideje: 2018. június 15.)

gató Jenei Sándor és Nagy Ödön. A kötet 107 népi gyermekjátékot tartalmaz, öt nagy kategóriába sorolva: I. Szobai játékok, II. Tömegjátékok, III. Labdajátékok, IV. Csapatjátékok, V. Nyomozó és megfigyelő játékok (Szőke 2015: 125–126).

Szintén az *Ifjú Erdély* kiadványa volt a korszak romániai magyar könyvkiadásának egyik jelentős mesegyűjteménye, a Szabó T. Attila válogatásában közzé tett *A mi meséink* című, 31 népmesét tartalmazó kötet (Szabó T. 1939), melynek az első kiadása 1939-ben, a második 1941-ben jelent meg. A mesekönyv szerkesztője a *Magyar Népköltési Gyűjtemény* köteteiből és Arany László *Magyar Népmese-Gyűjteményéből* válogatta a meséket.

*

1940-ben kihirdették a második bécsi döntést, melynek értelmében Észak-Erdély visszakerült Magyarországhoz, Dél-Erdély viszont Románia része maradt. Az 1941–1943 közötti romániai magyar könyvkiadást számba vevő bibliográfiák (Vita 1943, Vita 1944 és Györffy 1989) így tulajdonképpen a dél-erdélyi adatokat ismertetik.

Három év alatt, a világháború időszakában 141 romániai magyar könyv jelent meg összesen: 1941-ben 52, 1942-ben 54 és 1943-ban 35. Az 1941–1943 közötti időszakban megjelent könyvek tematikai-műfaji tagolódása a három bibliográfia adatait összesítve: szépirodalom: 27 (19,14%), tudományos és ismeretterjesztő irodalom: 28 (19,85%), valóságos irodalom (illetve 1943-ban már ideológia/vallás kategória van felüntetve): 32 (22,69%), tankönyvek: 18 (12,76%), egyéb (naptárak, évi jelentések, iskolai értesítők, törvények, rendeletek stb.): 36 (25,53%).

1944. augusztus 23. újabb történelmi korszakhatár a romániai magyarság számára; miután Románia kilépett a hitleri katonai szövetségből, és átállt a Szövetséges Hatalmak oldalára, majd 1947-ben megkötik a párizsi békeszerződést, visszaálltak a trianoni békeszerződésben kijelölt határok, az erdélyi és a partiumi magyarság újra kisebbségi sorsba jutott. A második világháborút gazdasági összeomlás és a hatalomért vívott harc követte.

A hagyományos magyar intézményekre épülő könyvkiadás egyre inkább háttérbe szorult, majd felszámolódott, és a helyét a kommunista párt által támogatott, állami könyvkiadás vette át. A szovjet kultúra erőszakos

terjesztésének legfőbb eszköze az 1944 novemberében alapított Román–Szovjet Baráti Társaság (ARLUS⁴⁰) volt, melynek célja egyrészt a Szovjetunióban elért eredmények népszerűsítése Romániában – konferenciák, szimpóziumok, kiállítások, filmvetítések, különböző kulturális rendezvények szervezése által, valamint kiadványok, propagandafüzetek, brosrák és könyvek segítségével –, másrészt a Romániában 1944. augusztus 23. után elért eredmények közvetítése a Szovjetunió felé.⁴¹ Az ARLUS marxista–leninista ideológiájának terjesztését, politikai céljait szolgálta az 1945-ben alapított Orosz Könyv Kiadó, amely a szovjet irodalmat, művészetet is népszerűsítette, a szovjet tudomány és technika eredményeit is közvetítette. Magyar részlege három városban, Bukarestben, Nagyváradon és Kolozsváron működött.⁴²

1947-ben kolozsvári fiókkal, magyar szerkesztősséggel kezdte meg tevékenységét az Állami Könyvkiadó, a Közoktatási Minisztérium pedig átvette a magyar tankönyvek kiadásának kizárólagos jogát (Dávid 1992: 8–9). Az 1944–1949 közötti romániai magyar könyvkiadást számba vevő bibliográfia már nem csoportosítja tematikai–műfaji szempontból a felsorolt kiadványokat, de évekre lebontva közli az intézményi hátteret, amely ennek a periódusnak a könyvkiadását meghatározta (Tóth – Gábor 1992: 9–10). A 2. táblázatba foglaltan nyomon követhető az 1944–1947 közötti időszakban a kommunista párt, a demokratikus szervezetek, valamint a hagyományos magyar intézmények kiadásában megjelent romániai magyar könyvek számának alakulása.

⁴⁰ ARLUS – Asociația pentru stringerea legăturilor cu URSS

⁴¹ Forrás: <http://arhivelenationale.ro/site/download/inventare/Asociația-Romana-pentru-Stringerea-Legaturilor-cu-Uniunea-Sovietica-ARLUS.-1944-1979.-Inv.-1773.pdf> (Utolsó letöltés ideje: 2018. május 31.)

⁴² *RMIL IV. (N–R)* 2002: 218–220.

2. táblázat – A három kategóriába sorolt intézmények kiadásában megjelent könyvek száma (1944–1947)

Ssz.	Kategória	Intézmény	Kiadványok száma évi bontásban				Össz.
			1944	1945	1946	1947	
1.	A kommunista párt kiadásában megjelent magyar nyelvű művek	[ARLUS, Orosz Könyv Kiadó stb.]	4	25	29	24	82
2.	A demokratikus szervezetek kiadásában megjelent magyar nyelvű művek	Magyar Népi Szövetség	0	14	14	6	34
		Szakszervezetek	0	5	4	4	13
		Romániai Magyar Demokrata Nők Szövetsége	0	1	0	0	1
3.	A hagyományos magyar intézmények kiadói tevékenysége	Erdélyi Múzeum-Egyesület	8	19	2	6	35
		Erdélyi Magyar Gazdák Egyesülete	13	4	5	1	23
		Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesület	0	3	1	0	4
		Erdélyi Kárpát Egyesület	0	0	0	1	1
		Erdélyi Tudományos Intézet	6	7	4	19	36
		Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltára	1	0	0	0	1
		Össz.	32	78	59	61	230

Összegzés

A romániai magyar népköltészeti kiadványokat illetően, a korszak könyvkiadását számba vevő bibliográfiák alapján 85 címet találtam – bár köztük (több esetben bővített) újrakiadások, néprajzi témájú, de nem kizárólag népköltészeti szövegeket tartalmazó kötetek, illetve folklórszövegek és irodalmi szövegek közötti átmeneti műfajokat közzé tevő kiadványok is

vannak. Az 1919–1947 között megjelent népköltészeti kiadványok és különnyomatok jegyzéke dolgozatom mellékletében olvasható.

A számszerű adatokat tekintve, naptári évek szerint, a korszak első öt esztendejéből, 1919–1923-ból nem találtam népköltészeti kiadványra vonatkozó adatot. A kiadványok számának alakulását a következő évekből a 3. számú táblázat mutatja:

3. táblázat – Népköltészeti kiadványok száma naptári évek szerint

Év	1924	1925	1926	1927	1928	1929	1930	1931	1932	1933	1934	1935	1936	1937	1938	1939	1940	1941	1942	1943	1944	1945	1946	1947	össz.
db	1	2	1	5	a.h.	5	2	3	4	6	3	3	3	4	2	8	5	6	3	9	3	2	1	4	85

A 85 címből 62 könyv, 23 pedig különnyomat vagy tudományos füzet. Ebből a 23-ból: 3 cím a Csutak Vilmos által szerkesztett, *Emlékkönyv a Székely Nemzeti Múzeum ötvenéves jubileumára* (Csutak 1929) című tanulmánykötetből külön kiadványként kinyomtatott 3 tanulmány; 14 cím az *Erdélyi Tudományos Füzetek* sorozat része – két száma 1929-ben jelent meg, az *Erdélyi Irodalmi Szemlében* közzétett tanulmányok különnyomataként, majd 12 száma az *Erdélyi Múzeum* (1930-tól) című folyóirat terjedelmesebb tanulmányainak különnyomataként; 6 cím a néprajzi, szakmai kiadványsorozat, az *Erdélyi Néprajzi Tanulmányok* sorozat része.

A műfaji megoszlást tekintve a romániai magyar néprajzi könyvkiadás első korszakában a népdal (22 cím) és a népmese (17 cím) voltak a legnépszerűbb műfajok. Több címmel képviseltette magát még a lakodalmi költészet, vőfélykönyv (8 cím), a ballada (5 cím) és a betlehemes játékok szövege (5 cím), valamint a monda (2 cím).

Az 1919–1947 közötti korszak romániai magyar néprajzi könyvkiadását döntő módon befolyásolta az erdélyi magyar tudományos élet meghatározó intézményének, a kolozsvári Ferenc József Tudományegyetemnek az erőszakos felszámolása 1919-ben, majd visszatérése 1940-ben, az 1940–1948 között folyó képzés az önálló néprajzi tanszéken. Ennek az intézménynek a léte vagy nemléte az etnográfiai diskurzust, a néprajzi és népköltészeti kiadványok közzétételének lehetőségét, szakszerűségét is meghatározta.

Az 1940–1948 közötti időszak a romániai néprajzi könyvkiadás történetében akár külön korszaknak is tekinthető, a néprajz egyetemi szintű oktatása és az Erdélyi Tudományos Intézet nyújtotta lehetőségek miatt.

A két világháború közötti időszakban az Erdélyi Múzeum-Egyesület biztosította az erdélyi tudományos élet folytonosságát. *Erdélyi Múzeum* című folyóirata és *Erdélyi Tudományos Füzetek* címmel közzé tett különnyomatai az 1930–1940-es években biztosítottak teret más tudományágak művelői mellett a néprajztudomány művelőinek is, a tudományos diskurzusnak.

A tudományos diskurzus mellett igen jelentős a néprajzi könyvkiadás első korszakában a népköltészeti kiadványt szépirodalmi olvasmányként, a lokális és regionális identitás megőrzőjeként, alakítójaként értékelő, az értelmiségi elit és a történelmi egyházak által is támogatott diskurzus. Ez az elvárás a széles olvasóközönség elvárásával is találkozott, és tulajdonképpen a néprajzi könyvkiadás második korszakában, sőt mindmáig érvényes.

Irodalom

András Andrea

2017 Hegyi István életpályája (1914–2004). In: Keszeg Vilmos – Szakál Anna – Virginás-Tar Emese (szerk.): *Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 25. Néprajzkutatás Erdélyben: intézmények, kutatói életpályák, mentalitások*. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 263–269.

Csutak Vilmos (szerk.)

1929 *Emlékkönyv a Székely Nemzeti Múzeum ötvenéves jubileumára*. Székely Nemzeti Múzeum kiadása, nyomtatta a Minerva Irodalmi és Nyomdai Műintézet R.-T., Kolozsvár.

Dávid Gyula

1978 A romániai magyar könyvkiadás első két évtizede. *Korunk* XXXVII. (12) 999–1005.

1992 A romániai magyar könyvtermés a második világháborút követő években (1944–1949). In: Tóth Kálmán – Gábor Dénes (összeáll.): *Romániai magyar könyvkiadás 1944–1949. Romániai Magyar Bibliográfiák. 1.* Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár, 6–9.

Faragó József

2001 Gunda Béla, a Kolozsvári Magyar Tudományegyetem néprajzi professzora. In: Keszeg Vilmos (szerk.): *Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 9*. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 42–48.

Gaal György

2009 *Az Erdélyi Tudományos Füzetek története és könyvészete. Erdélyi Múzeum LXXI.* (3–4) 61–100.

2012 Herrmann Antal, a néprajzkutató. In: *Egyetem a Farkas utcában. A kolozsvári Ferenc József Tudományegyetem előzményei, korszakai és vonzatai*. Sapientia Alapítvány – Kutatási Programok Intézete, Scientia Kiadó, Kolozsvár, 263–277.

Gunda Béla

1946 Viski Károly (1883–1945). *Erdélyi Múzeum LI.* (1–4) 105–107.

Györffy Dénes

1989 Románia magyar irodalmának bibliográfiája 1943–44-ben. *Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények. XXXIII.* (1) 77–81.

Jancsó Elemér

1937 Magyar tudományos élet Erdélyben 1918-tól napjainkig. *Láthatár V.* (1) 13–20., (2) 74–80.

Keszeg Vilmos

2010a A Kolozsvári Ferenc József Tudományegyetem Bölcsészeti-, Nyelvi- és Történettudományi Karának 1943. április 8-i jegyzőkönyve. In: Czégényi Dóra – Keszeg Vilmos – Pozsony Ferenc (szerk.): *Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 18. Oktatás, kutatás, intézmények Kolozsvárt*. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 205–287.

2010b *Romániai magyar néprajzi könyvkiadás 1989 előtt*. <http://lexikon.adatbank.ro/tematikus/szocikk.php?id=50> (Közzététel: 2010.11.25.)

Kósa László

1989 *A magyar néprajz tudománytörténete*. Gondolat Kiadó, Budapest.

Olosz Katalin

2009 Az Erdélyi Múzeum-Egyesület és az Erdélyi Múzeum népköltészettel kapcsolatos tevékenysége (1859–1948). *Erdélyi Múzeum LXXI.* (3–4) 137–145.

2010 Az Erdélyi Múzeum-Egyesület és az *Erdélyi Múzeum* népköltészettel kapcsolatos tevékenysége (1859–1948). In: Czégényi Dóra – Keszeg Vilmos – Pozsony Ferenc (szerk.): *Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 18. Oktatás, kutatás, intézmények Kolozsvárt*. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 117–134.

Pál-Antal Sándor

2009 Az Erdélyi Múzeum-Egyesület 1906–1943 közötti vándorgyűlései. *Erdélyi Múzeum LXXI.* (3–4) 27–60.

Pozsony Ferenc

2014 Gunda Béla a kolozsvári tudományegyetemen 1943–1948. In: Keszeg Vilmos – Szász István Szilárd – Zsigmond Júlia (szerk.): *Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 22. Néprajzi intézmények, kutatások, életpályák.* Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 377–385.

Pozsony Ferenc (szerk.)

1999 Herrmann Antal. *A Kriza János Néprajzi Társaság Értesítője IX.* (1–2), 74 p.

Szabó T. Attila

1942 *Az Erdélyi Múzeum-Egyesület története és feladatai.* Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár.

Szőke Renáta

2015 Ki volt Jenei Sándor? In: Bakos Áron – Keszeg Vilmos (szerk.): *Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 23. Néprajzkutatók, kutatások, reprezentációk.* Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 121–129.

Tavaszy Sándor

1934 Az Erdélyi magyar tudományos élet útja. *Erdélyi Helikon VII.* (8) 561–568.

Tóth Kálmán – Gábor Dénes (összeáll.)

1992 *Romániai magyar könyvkiadás 1944–1949. Romániai Magyar Bibliográfiák. 1.* Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár.

Váczy Leona (összeáll.)

1998 Romániai magyar néprajzi könyvészet 1919–1944. *A Kriza János Néprajzi Társaság Értesítője. VIII.* (1–2) 1–32.

Vita Zsigmond (összeáll.)

1943 Románia magyar irodalmának bibliográfiája 1940-ben, a bécsi döntés utáni időszakban és 1941-ben. *Erdélyi Múzeum XLVIII.* (1–2) 185–192.

1944 Románia magyar irodalmának bibliográfiája 1942-ben. *Erdélyi Múzeum XLIX.* (1–2) 254–260.

Lexikonok

- Romániai Magyar Irodalmi Lexikon. Szépirodalom, közírás, tudományos irodalom, művelődés. I. A–F.* Balogh Edgár et alii (szerk.), Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1981.
- Romániai Magyar Irodalmi Lexikon. Szépirodalom, közírás, tudományos irodalom, művelődés. II. G–Ke.* Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1991.
- Romániai Magyar Irodalmi Lexikon. Szépirodalom, közírás, tudományos irodalom, művelődés. III. Kh–M.* Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1994.
- Romániai Magyar Irodalmi Lexikon. Szépirodalom, közírás, tudományos irodalom, művelődés. IV. N–R.* Kriterion Könyvkiadó–Erdélyi Múzeum-Egyesület, Bukarest–Kolozsvár, 2002.
- Romániai Magyar Irodalmi Lexikon. Szépirodalom, közírás, tudományos irodalom, művelődés. V. S–Zs.* Bukarest–Kolozsvár, 2010.

Romániai magyar népköltészeti kiadványok – könyvek és külföldi kiadványok jegyzéke – 1919–1947

Az önálló népköltészeti kiadványok – könyvek, tudományos füzetek, különnyomatok – jegyzékét a következő bibliográfiák alapján állítottam össze:

- Monoki István: *Magyar könyvtermelés Romániában (1919–1940). I. Könyvek és egyéb nyomtatványok.* 1997
<http://mek.oszk.hu/00000/00027/html/>
- Jakab Albert Zsolt: *Romániai magyar néprajzi bibliográfia*
<http://www.kjnt.ro/neprajzibibliografia/>
- Vita Zsigmond: Románia magyar irodalmának bibliográfiája 1940-ben, a bécsi döntés utáni időszakban és 1941-ben. *Erdélyi Múzeum* XLVIII. (1–2) 1943, 185–192.
- Vita Zsigmond: Románia magyar irodalmának bibliográfiája 1942-ben. *Erdélyi Múzeum* XLIX. (1–2) 1944, 254–260.
- Györfy Dénes: Románia magyar irodalmának bibliográfiája 1943–44-ben. *Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények* XXXIII. (1) 1989, 77–81.
- Tóth Kálmán – Gábor Dénes (összeáll.): *Romániai magyar könyvkiadás 1944–1949.* Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár, 1992.

*

Az 1919–1923 közötti évekből nem találtam adatot.

1924

1. Csúry Bálint: *Magyar lakodalom. (Vőfélykönyv)*. A „Magyar Nép” Könyvtára 3. Minerva Irodalmi és Nyomdai Műintézet R.-T., Cluj–Kolozsvár.

1925

2. Delly Szabó Géza: *Eredeti székely-csángó és kalotaszegi népdalok. I–II*. Cluj–Kolozsvár.
3. Hermányi Dienes József: *Hermányi Dienes József emlékirata. Szemelvények*. Minerva Könyvtár 3. Sajtó alá rendezte Kelemen Lajos. Minerva Irodalmi és Nyomdai Műintézet R.-T., Cluj–Kolozsvár.

1926

4. Benedek Elek: *Erdélyi népmondák*. A „Magyar Nép” Könyvtára 18. Minerva Irodalmi és Nyomdai Műintézet R.-T., Cluj–Kolozsvár.

1927

5. Benedek Elek: *Kisbaczoni történetek*. Az Én Könyvtáram 1. Nagyvárad.
6. Csúry Bálint: *Magyar lakodalom. (Vőfélykönyv)*. A „Magyar Nép” Könyvtára 3. (második kiadás) Minerva Irodalmi és Nyomdai Műintézet R.-T., Cluj–Kolozsvár.
7. Imets Béla: *Muskátaszál s veres cserép. (Székely ballada)*. Gyergyószentmiklós.
8. Delly Szabó Géza: *Eredeti székely-csángó és kalotaszegi népdalok. I–VI*. Cluj–Kolozsvár.
9. Delly Szabó Géza: *Székely, csángó és kalotaszegi népdalok. Énekhangra zongorakisérettel*. I–V. Gutenberg Dal- és Zeneegylet, Cluj–Kolozsvár, 1927–1932

1928 – nincs adat

1929

10. György Lajos: *Egy állítólagos Pancsatantra-származék irodalmunkban*. Erdélyi Tudományos Füzetek 17. Erdélyi Múzeum-Egyesület, Minerva Irodalmi és Nyomdai Műintézet R.-T., Cluj–Kolozsvár.
11. Szabó T. Attila: *Az Erdélyi Múzeum-Egylet XVI–XIX. századi kéziratok énekeskönyvei*. Erdélyi Tudományos Füzetek 20. Erdélyi Múzeum-Egyesület, Minerva Irodalmi és Nyomdai Műintézet R.-T., Cluj–Kolozsvár.

12. Domokos Pál Péter: *A csíki énekeskönyvek*. (Klny. a Csutak Vilmos (szerk.): *Emlékkönyv a Székely Nemzeti Múzeum ötvenéves jubileumára* című műből. Székely Nemzeti Múzeum. Sepsiszentgyörgy, 1929) Minerva Irodalmi és Nyomdai Műintézet R.-T., Cluj–Kolozsvár.
13. György Lajos: *Andrád Sámuel elmés és mulatságos anekdotái*. (Klny. a Csutak Vilmos (szerk.): *Emlékkönyv a Székely Nemzeti Múzeum ötvenéves jubileumára* című műből. Székely Nemzeti Múzeum. Sepsiszentgyörgy, 1929) Minerva Irodalmi és Nyomdai Műintézet R.-T., Cluj–Kolozsvár.
14. Solymossy Sándor: *A székely népballadákról*. (Klny. a Csutak Vilmos (szerk.): *Emlékkönyv a Székely Nemzeti Múzeum ötvenéves jubileumára* című műből. Székely Nemzeti Múzeum. Sepsiszentgyörgy, 1929) Minerva Irodalmi és Nyomdai Műintézet R.-T., Cluj–Kolozsvár.

1930

15. Domokos Pál Péter: *Betlehemes játék*. Minerva Népkönyvtár 9. Minerva Irodalmi és Nyomdai Műintézet R.-T., Cluj–Kolozsvár.
16. Csúry Bálint: *Néprajzi jegyzetek a moldvai magyarokról*. Erdélyi Tudományos Füzetek 27. Erdélyi Múzeum-Egyesület, Minerva Irodalmi és Nyomdai Műintézet R.-T., Cluj–Kolozsvár.

1931

17. Domokos Pál Péter: *A moldvai magyarság*. Péter Ferenc nyomdája, Csíksomlyó.
18. Székely Gyula: *Verses népmondák*. Dávid Ferenc Egylet Ifjúsági köreinek egyetemes szervezete. Turda–Torda.
19. *Három eredeti népdal*. /Volt nekem egy... Már minálunk babám... Badacsonyi boros üveg.../ Vegyeskarra Haják Károly-[tól]. Cluj–Kolozsvár.

1932

20. György Lajos: *Eulenspiegel magyar nyomai*. Erdélyi Tudományos Füzetek 40. Erdélyi Múzeum-Egyesület, Minerva Irodalmi és Nyomdai Műintézet R.-T., Cluj–Kolozsvár.
21. Dömötör Sándor: *A cigányok temploma*. Erdélyi Tudományos Füzetek 41. Erdélyi Múzeum-Egyesület, Minerva Irodalmi és Nyomdai Műintézet R.-T., Cluj–Kolozsvár.

22. Dömötör Sándor: *Vida György facetái*. Erdélyi Tudományos Füzetek 48. Erdélyi Múzeum-Egyesület, Minerva Irodalmi és Nyomdai Műintézet R.-T., Cluj–Kolozsvár.
23. Kádár Imre (ford.): *A havas balladái. Román népdalok, dalok és románcok*. Minerva Irodalmi és Nyomdai Műintézet R.-T., Cluj–Kolozsvár.

1933

24. Vásárhelyi János: *Hóstáti lakodalom. Életkép a kolozsvári földészek esküvőjéről*. A „Magyar Nép” Könyvtára 47. Minerva Irodalmi és Nyomdai Műintézet R.-T., Cluj–Kolozsvár.
25. Kántor Lajos: *Magyarok a román népköltészetben*. Erdélyi Tudományos Füzetek 53. Erdélyi Múzeum-Egyesület. Minerva Irodalmi és Nyomdai Műintézet R.-T., Kolozsvár.
26. György Lajos: *Magyar anekdotáink Naszreddin-kapcsolatai*. Erdélyi Tudományos Füzetek 54. Erdélyi Múzeum-Egyesület. Minerva Irodalmi és Nyomdai Műintézet R.-T., Kolozsvár.
27. Kántor Lajos: *Kölcsönhatás a magyar és a román népköltészetben*. Erdélyi Tudományos Füzetek 56. Erdélyi Múzeum-Egyesület. Minerva Irodalmi és Nyomdai Műintézet R.-T., Kolozsvár.
28. Benkő Katalin Piroska: *A két királygyermekről szóló magyar népballadák. (Hero és Leander-monda.)* (A Szegedi Magy. Kir. Ferenc József-Tudományegyetem Néprajzi Intézetének kiadványai. 6. sz.) Benkő László ny., Marosvásárhely.
29. Benkő László: *A halott vőlegény története*. (A Szegedi Magy. Kir. Ferenc József-Tudományegyetem Néprajzi Intézetének kiadványai. 8. sz.) Benkő László ny. Marosvásárhely.

1934

30. Domokos Pál Péter: *A moldvai magyarság. A csángómagyarok múltja és jelene. Hatvannyolc csángómagyar népdal*. Második kiadás. Gloria Könyvnyomdai Műintézet, Kolozsvár.
31. Szabó T. Attila: *Kéziratos énekeskönyveink és verses kézirataink a XVI–XIX. században*. Zilah, 1934
32. *300 [Háromszáz] vicc*. (Az Erdélyi Bomba kiadása. I.) Lyceum ny. Cluj–Kolozsvár.

1935

33. Delly Szabó Géza: *Nótabokréta. 77 eredeti magyar, székely, csángó és kalotaszegi népdal vegyeskarra*. I–V. Minerva Irodalmi és Nyomdai Műintézet R.-T., Cluj–Kolozsvár.

34. Lévai Lajos: *Székely betlehemesjáték és lakodalmi ének*. Odorheiu–Székelyudvarhely.
35. Izsák Domokos: *Dalok erdőn, mezőn. Versek*. Magyar Nép Könyvtára 48. Minerva Irodalmi és Nyomdai Műintézet R.-T., Kolozsvár.

1936

36. Delly Szabó Géza: *Nótabokréta. 77 eredeti magyar, székely, csángó és kalotaszegi népdal vegyeskarra. I–V.* (második kiadás) Minerva Irodalmi és Nyomdai Műintézet R.-T., Cluj–Kolozsvár.
37. Bereczky Sándor (szerk.): *A mi dalaink. Ifjúsági daloskönyv*. Ifjú Erdély, Kolozsvár.
38. Jenei Sándor – Nagy Ödön (összeáll.): *A mi játékaink. Keresztyén Ifjúsági játékoskönyv*. Ifjú Erdély, Kolozsvár.

1937

39. Benedek Elek: *Elek nagyapó képes meséskönyve*. (Képekkel ellátta B. Loránt Erzsébet) Lepage, Cluj–Kolozsvár.
40. Berde Mária (vál.): *Fótonfót király. Eredeti székely népmesék*. Hasznos Könyvtár 20., Közművelődési sorozat 7. ÁGISZ Szövetkezet Közművelődési Szakosztálya, Brassó.
41. Benedek Géza – Ambrus Géza (összegyűjt.): *Az eklézsia ládája. Lakodalmi szokások, versek*. (Sajtó alá rend. Róth Jenő) Református Könyvtár 41. Királyhágómelléki Oradeai-Nagyvárad Református Egyházkerület Iratterjesztési Osztálya, Oradea–Nagyvárad.
42. Bereczky Sándor (szerk.): *A mi dalaink. Ifjúsági daloskönyv*. Ifjú Erdély, Kolozsvár. (2. kiadás)

1938

43. Csűry Bálint: *Magyar lakodalom. (Vőfélykönyv)*. A „Magyar Nép” Könyvtára 3. Minerva Irodalmi és Nyomdai Műintézet R.-T., Cluj–Kolozsvár.
44. Berde Mária (összeáll.): *A gyémánt emberke. Székely népmesék*. (Református Könyvtár [52-53. sz.]) A Királyhágómelléki Ref. Egyházkerület Iratterjesztési Osztálya, Oradea–Nagyvárad.

1939

45. Szabó T. Attila (vál.): *A mi meséink*. (A meséket a *Magyar Népköltési Gyűjtemény* kötetéből Arany László, a *Magyar Népmese* gyűjteményből Szabó T. Attila válogatta ki.) Ifjú Erdély, Cluj–Kolozsvár.

46. Makkai Endre – Nagy Ödön (összeáll.): *Adatok téli néphagyományaink ismeretéhez.* (Hetven néprajzi gyűjtő munkája alapján összeáll.: Makkai Endre és Nagy Ödön) Erdélyi Tudományos Füzetek 103. Erdélyi Múzeum-Egyesület, Minerva Irodalmi és Nyomdai Műintézet R.-T., Cluj–Kolozsvár.
47. Domokos Pál Péter: *Zemlény János kéziratot énekeskönyve (XVII. század).* Erdélyi Tudományos Füzetek 113. Erdélyi Múzeum-Egyesület. Minerva Irodalmi és Nyomdai Műintézet R.-T., Cluj–Kolozsvár.
48. *Erdei virágok. Népdalgyűjtemény.* Erdélyi Iskola, Cluj–Kolozsvár.
49. *Három betlehemes játék.* Szent László ny. R.-T. Oradea–Nagyvárad.
50. Vathy Elek (összeváll.): *Nevezetes anekdóták.* A „Magyar Nép” Könyvtára 62. Minerva Irodalmi és Nyomdai Műintézet R.-T., Kolozsvár.
51. Bereczky Sándor (szerk.): *A mi dalaink. Ifjúsági daloskönyv.* Ifjú Erdély, Cluj–Kolozsvár. (3. kiadás)
52. Bereczky Sándor (szerk.): *A mi dalaink. Ifjúsági daloskönyv.* Ifjú Erdély, Cluj–Kolozsvár. (4. kiadás)

1940

53. Domokos Pál Péter: *Mert akkor az idő napkeletre fordul. Ötven csángómagyar népdal.* Nagy kny., Cluj–Kolozsvár.
54. Bereczky Sándor (szerk.): *A mi dalaink. Ifjúsági daloskönyv.* Ifjú Erdély, Kolozsvár. (5. kiadás)
55. Ősz János (gyűjt.): *A szép királyfi. Major Palkó. Halászfű. Székely népmesék.* Székely Népies Kiadvány. Târgu Mureș–Marosvásárhely.
56. Vass Béla – Kovács Ferenc (összeáll.): *Lakodalmi hivogató. Vőfély könyv.* Székely Népies Kiadvány. Târgu Mureș–Marosvásárhely.
57. *Székely népballadák. Kriza János Vadrózsák c. gyűjteményéből.* (Sajtó alá rendezte Egey Jenő) Református Ifjúság, Târgu Mureș–Marosvásárhely.

1941

58. Domokos Pál Péter: *A moldvai magyarság múltja és jelene. Százhusz csángómagyar népdal.* (Harmadik, bővített kiadás) Gloria Nyomda, Kolozsvár.
59. Domokos Pál Péter: *A moldvai magyarság múltja és jelene. Százhusz csángómagyar népdal.* (Negyedik kiadás) Gloria Nyomda, Kolozsvár.

60. Ősz János (gyűjtötte és feljegyezte): *A csudatáska. Eredeti székely népmesék.* (A könyv bevezetőjét írta Kovács László.) Erdélyi Szépmíves Céh, Minerva Irodalmi és Nyomdai Műintézet R.-T., Kolozsvár.
61. Szabó T. Attila (vál.): *A mi meséink.* (A meséket a *Magyar Népköltési Gyűjtemény* kötetéből Arany László, a *Magyar Népmese* gyűjteményből Szabó T. Attila válogatta ki.) (Második kiadás) Ifjú Erdély, Kolozsvár.
62. Szabó T. Attila: *Újabb adatok és pótlások kéziratoss énekeskönyveink és verses kézírataink könyvészetéhez.* Erdélyi Tudományos Füzetek 132. Erdélyi Múzeum-Egyesület, Minerva Irodalmi és Nyomdai Műintézet R.-T., Kolozsvár.
63. Bereczky Sándor (szerk.): *A mi dalaink. Ifjúsági daloskönyv.* Ifjú Erdély, Kolozsvár. (6. kiadás)

1942

64. Domokos Pál Péter: *Moldvai csángó mese és négy csángómagyar ének.* Kolozsvár.
65. Szentmiklósi Ferenc – Vita Zsigmond (összeáll.): *Magyar népmesék.* (A címlapot és a szöveg közti képeket Vass Albert rajzolta) Bethlen-nyomda, Aiud [Nagyenyed]
66. Szöllősy András (szerk.): *A mi dalaink. Ifjúsági daloskönyv.* Ifjú Erdély, Kolozsvár. (7. kiadás)

1943

67. Nagy Lajos. *Lakodalom a kalotaszegi Magyarvalkón.* Erdélyi Tudományos Füzetek 168. Erdélyi Múzeum-Egyesület. Minerva Irodalmi és Nyomdai Műintézet R.-T., Cluj–Kolozsvár.
68. Benedek András – Vargyas Lajos: *Az istenesi székelyek betlehemes játéka.* (Erdélyi Néprajzi Tanulmányok 1.) Magyar Királyi Ferenc-József Tudományegyetem Néprajzi Intézete, Kolozsvár.
69. Gunda Béla: *Magyar hatás az erdélyi román népi műveltségre.* (Erdélyi Néprajzi Tanulmányok 2.) Magyar Királyi Ferenc-József Tudományegyetem Néprajzi Intézete, Kolozsvár.
70. Faragó József: *Ismeretlen Kriza-életrajzok.* (Erdélyi Néprajzi Tanulmányok 3.) Magyar Királyi Ferenc-József Tudományegyetem Néprajzi Intézete, Kolozsvár.
71. Szöllősy András (szerk.): *A mi dalaink. Ifjúsági daloskönyv.* Ifjú Erdély, Kolozsvár. (8. kiadás)

72. Hermányi Dienes József: *Nagyenyedi Demokritus. Régi erdélyi anekdotagyűjtemény.* (Kiadja György Lajos) Minerva Irodalmi és Nyomdai Műintézet R.-T., Kolozsvár.
73. Kakassy Endre (összeáll.): *Erdélyi mesevilág.* (Amberg Imre és Reitbofer Jenő rajzaival. A kliséket Gál cinkografiája készítette, Timișoara–Temesváron.). Kakassy Endre és Molnár Árpád kiadása. „Vasárnap” ny. Arad.
74. Szentmiklósi Ferenc – Vita Zsigmond (összeváll.): *Magyar népmesék.* (A címlapot és a szöveg közti képeket Vass Albert rajzolta) (Másondik kiadás) Bethlen-nyomda, Aiud [Nagyenyed].
75. Vita Zsigmond (összeáll.): *A vak király. Magyar népmesegyűjtemény.* Bethlen-nyomda, Aiud[Nagyenyed].

1944

76. Kovács Ágnes: *A kalotaszegi Ketesd mesekincse.* Erdélyi Tudományos Füzetek 188. Erdélyi Múzeum-Egyesület, Minerva Irodalmi és Nyomdai Műintézet R.-T., Kolozsvár.
77. Pozsonyi Szentmártoni Kálmán: *Székely népmesék.* (Dobry Lajos rajzaival) Minerva Irodalmi és Nyomdai Műintézet R.-T., Kolozsvár.
78. Czilling Antal – Szabó Géza: *Daloljunk együtt. Magyar népdalgyűjtemény.* Timișoara [Temesvár].

1945

79. Szabédi László (gyűjt. és ford.): *Zöld levél – Frunză verde. Román népi versek.* (Román–magyar szöveggel) Józsa Béla Athenaeum, Kolozsvár.
80. Gunda Béla: *A funkcionalizmus kérdése a néprajzban.* Erdélyi Néprajzi Tanulmányok 4. Magyar Királyi Ferenc-József Tudományegyetem Néprajzi Intézete, Kolozsvár.

1946

81. *Kittrákotty mese.* Kriza [János] után. *Elfutott a kemence.* Molnár [Antal]–Lajtha [László] gyűjtése. (Székelyföldi Gyermekkönyvtár 1–2.) [Leporelló] Jókai ny., Sepsiszentgyörgy.

1947

82. Faragó József: *Betlehemezők és kántálók Pusztakamaráson.* Erdélyi Néprajzi Tanulmányok 8. A Kolozsvári Bolyai Tudományegyetem Erdélyi Tudományos Intézete, Kolozsvár.

83. Gunda Béla (szerk.): *Miscellanea Ethnographica*. Tom. I. *Erdélyi Néprajzi Tanulmányok* 9. A Kolozsvári Bolyai Tudományegyetem Erdélyi Tudományos Intézete, Kolozsvár.
84. Faragó József: *Kevély Kereki. Népi játék és népmesék Petőfiről*. (László Gyula rajzaival) Méhkas Szövetkezet. Kolozsvár, 1947
85. Creangă [Ion] János: *A kecske és a három gödölye*. Ed. și tip. Socec, București.

Séra László – Szacs vay Éva

A néplélek és a néprajz vonzalmában.

Az enyedi Berde család példája

Családfákkal alátámasztva szólhatnánk itt a tehetség öröklődéséről, amint írókról, költőkről, művészekről szóló „genetikai tanulmányok”-ból ismerhetjük, vagy bonyolódhatnánk divatos pszichoanalitikus alapú személyiség- vagy „lélek-történeti” (pszichohistóriai), illetve pszichobiográfiai fejtegetésekbe, de ezek kevésbé használható megközelítéseknek tűnnek, mint az, ha pusztán egy századok óta a kultúra szolgálatában álló patinás intézmény tanárainak és diákjainak máig ható kisugárzásáról beszélünk.

Személyes motivációinkról

Magától értetődően gondoltunk a nagyenyedi Berde család néprajzi vonatkozású tevékenységének vázolására, mivel mindkettőnk családjának vannak e helyhez kapcsolódó emlékei. Néhányat megemlíthetünk itt. Több mint fél évszázada, hogy Szacs vay Éva nagyapja házának padlásán felfedeztünk egy keret nélküli festményt (azóta is így őrizzük) Bartók György teológiai tanárról, későbbi kolozsvári püspökről, harminc-negyen éves kora körül, amely a nagyenyedi börtönben készült a lelkészről (életművéről Gaal 2007). Festője és készítésének időpontja ismeretlen (1. kép). Leánya, Bartók Margit, Ravasz László felesége, Éva nagyanyja és gyermekeik a nyarakat Nagyenyeden töltötték. A család szintén őrzött róla egy portrét, amelyet Berde Amál festett. Nagyenyeden született Makkai Sándor erdélyi püspök, és ott tanított Jékely (Áprily) Lajos költő, akikhez Szacs vay Éva nagyapját élete végéig baráti kapcsolat fűzte. A Bethlen-kollégiumban tanultak az I. világháború előtti időkben Éva felvinci nagybátyjai, ahol családi alapítvány is volt részükre az egyik, nem

pontosan azonosított felmenőjük (Szacsvey Sándor) jóvoltából. 1921 után egyikük kivételével Magyarországra távoztak, s csak nyaranta jártak haza azután, amikor lehetett. A testvérek között volt, aki rögtön az érettségit követően, több kollégistával együtt önkéntes hadi szolgálatra jelentkezett, és több évi szibériai hadifogság után, kalandos úton tért vissza.

Séra László Székelyföldről elszármazott nagypapja, Séra István Felsőlővő evangélikus ref. gimnáziumából az 1910-es évek elején Abrudbányára házasodott, s tagja volt az Országos Református Tanáregyesületnek, amelynek 1903-as, Lázár István etnográfus tanár szervezte nagyenyedi vándorgyűlését Bartók György püspök, tiszteletbeli tag lelkesen köszöntötte. A vándorgyűlésen először sürgették határozatban a néprajz bevezetésének szükségességét a tanítóképzésbe. Korai halála után gyermekei a kolozsvári Farkas utcai református kollégiumban tanultak. Séra László édesapja Jékely Zoltán kortársa volt, az akkor már ott tanító Áprily Lajos családjánál sokszor volt vasárnapi „kosztos diák”, s pályája kezdetén rövid ideig a nagyenyedi kollégiumban volt nevelő; a visszacsatolás-kor tanári kinevezést kapott Naszódon, az ottani román tannyelvű gimnáziumba.

Ebben a személyes hangú bevezetésben szintén említést érdemel egy másik festmény, amelyet mi őrzünk, s Szacsvey Éva egyik nagynénjétől (Bibóné Ravasz Boriskától) kaptunk ajándékba: Dóczyné Berde Amálnak egy kalotaszegi népviseletbe öltözött leányról készült egyik képe ez.

Két arcképpel egészíthető ki ez a kis kollekció, Berde Amál nagyméretű portréjával Bartók Margitról és egy kisebb fiataalkori képpel Ravasz Éváról, Éva édesanyjáról. Az utóbbi két képet Éva egyik unokaöccse őrzi.

Még egy megjegyzés tartozhat ide: Ravasz Lászlónak az enyediakkal, Bartókkal, Makkaival, Áprilyvel, Bodrogiakkal, Berdékkal való kapcsolata baráti, személyes volt. Ravasz teológiai tanárként, 1915-ben az általa alapított *Az Útban* szigorú felhívást intéz a vidéki lelkészekhez, hogy lássanak neki a faluban a néprajzi gyűjtésnek, ezt követően a lelkészek, értelmiségiek bekapcsolódnak e munkába (Ravasz 1915).

A Berde család alkotó tevékenysége kapcsán – előzetesen úgy tűnt számunkra – beszélhetünk a tárgyi és szellemi néprajzi ismereteknek, vagy egyszerűen a népismeretnek a polgárosodó/értelmiségi „erdélyiség” tudat létrejöttében játszott szerepe korai elemeiről és valamiképpen fennmaradásáról szinte napjainkig (lakáskultúra, bokályok, szöttesek, stb., könyvkultúra, táncházmozgalom, stb.).

A hely szelleme

„Szülőhelyem, Szalonta, / Nem szült engem szalonba; /
Azért vágyom naponta / Kunyhóba és vadonba.”

Arany János (1865 körül)

Az ember kötődését egy földrajzi helyhez sokféleképpen nevezik a pszichológiai irodalomban: *hely-identitásnak*, *meggyökerezettségnek* (rootedness), a *hely szellemének* vagy *helyfüggőségnek* (pl. környezetpszichológia, „place dependence”). Az én-fogalom megközelítési szempont a hely-identitást a szelf-szubjektív reprezentációja részének tekinti. Megközelítésének alapja, a kötődés (attachment) eredeti fogalma a csecsemők és gondozóik, elsősorban anyjuk között kialakuló korai tartós érzelmi kötelékre vonatkozott, amelynek pszichológiailag bizonytalan (aggodalmat rejtő) vagy biztonságos módja hatással bír a serdülőkor és felnőttkor romantikus kapcsolataira. Napjainkban felvetik a lokális, a szociokulturális folyamatokhoz és struktúrákhoz való, szociális és fizikai forrásoktól függő meghatározottságát, különbségeit is (Morelli–Chandhary–Gottlieb et alii 2017).

Hamvas Béla *Az öt Géniusz* című tanulmányában különbséget tesz a tér és a hely fogalma között: „A térnek képlete, a helynek géniusza van” – állapítja meg (Hamvas 1988: 56). A hely szellemének régi római jelentése a hely szentségét hangsúlyozta; korunkban a geográfia (Wilkie és Roberson 2011), az építészet és a környezetpszichológia (Dúll 2017), az ember – környezet kapcsolat szubjektív megélésére vonatkozó fogalma, melyet Vekerdi László így ír körül: „Kézzelfogható részletekből, kicsikből és nagyokból, személyesekből csakúgy, mint közérdekűekből és közismertekből tevődik össze a genius loci. A hely Géniuszához, amely mint minden Géniusz önmagában igencsak megfoghatatlan, éppen ezek a kisebb-nagyobb, jelentéktelenebb és fontosabb, de mindig kézzelfogható reális részletek teszik hozzá a lelket. Így keletkezik a genius loci szelleme, egy fogalomról alkotott fogalom. Amelyben a világtörténelem és a helyi történelem, a természeti és az épített táj keveredik, jobbára elválaszthatatlanul és felfejthetetlenül emlékek, ismeretek, érzések, várakozások, vonzások és választások meghatározhatatlan halmazával. [...] A hely szelleme őrzi és segíti az embert, aki viszont megérzi, éli, kifejezi, megérti, és ezáltal erősíti a hely szellemét» (Vekerdi 1996: 37–41., idézi Jankó 2002: 44). A hely szellemének időbeli megfelelője a korszellem (Zeitgeist).

Hamvas 1959-ben véglegesített tanulmányáról Dúl Antal írja az utószóban: „Az öt géniuszról azt tartják: nemzetkarakterológia. A meghatározás sem Hamvas Béla írását, sem a magyarságkutatás legjelentősebb műveit nem fedi igazán. A karakterológia – jellemtan: lélektani megközelítés, a lehetséges szempontok közül csupán egy. A tárgy természete szerint sokoldalú megközelítést és szintetikus látásmódot követel” (Dúl 1988: 169). Hamvas így jellemzi az erdélyieket: „Az erdélyi ember készebb, mint akár a nyugati, akár a déli, vagy a keleti. Készebb, vagyis befejezettebb, kiműveltebb, határoltabb, egyénibb, kristályosabb és felismerhetőbb. Azon, hogy van erdélyi arculat és jelleg, sohasem lehetett vitatkozni.” Egyszerre többféle magatartásáról pedig ezt olvashatjuk: „Az erdélyi komplikált civilizációjának szellemében sokrétű, és ebben a bonyodalomban az idegen könnyen gyanút fog, mintha a kapcsolat nem volna egyenes. Holott csupán szövevényes. Az erdélyinek egyszerre több véleménye van és ezek, ha egymásnak ellent is mondanak, ő maga ezekben a tekervényes ellentmondásokban igen otthonosan mozog. Az idegen megzavarodik.” Továbbá: „Az erdélyi azzal kezdi, hogy a kerülőt választja, részben körmönfonságból, részben tapintatból, részben érdeklődésből és túlkomplikáltságból. A kompromisszum az Alföldön politika, bűncselekmény, Erdélyben okosság és erény, csaknem angolos előrelátás és humor” (Hamvas 1988: 54–57).

Egy rövid kitérést tehetünk itt a nemzeti jellem mint egy adott társadalomban a személyiségváltozatok eloszlási módját vagy módjait tartalmazó felfogásának (*modális személyiség*) empirikus vizsgálatai felé, amelyekben személyiségpszichológiai eljárást vagy nemzeti sztereotípiák mérését alkalmaznak. Többek között beszámoltak kultúrák közötti összehasonlító kutatásról (McCrae–Terracciano 2006), amelyben bipoláris értékeléssel kialakítottak egy *nemzeti karakter skálát*, két-három jellemzővel a skála két végén. Pl. mennyire valószínű, hogy egy kultúra tipikus tagja szorongásos, ideges, aggódó versus nyugodt, csendes, laza? Ennek formája és funkciója illeszkedett egy ötfaktoros „nagy ötök”-nek nevezett, neuroticizmus, extravertió, nyitottság, barátságosság és lelkiismeretesség személyiségvonásokat mérő kérdőívhez, amelyben a tételket szintén ötpontos skálán kell megítélni.¹

¹ Az alkalmazott kérdőív, amelynek magyar változata is ismert, 240 tételt tartalmaz (NEO-PI-R/ Revised NEO Personality Inventory). Mindegyik faktora több vonást tartalmaz, pl. az extravertióhoz tartozik a barátságosság, az emberszeretet, a társaságkedvelés, a csoporthoz tartozás stb., és ellentétes dimenzióját, az introvertiót inkább a tartózkodó (nem barátságos), független, az eseményekkel lépést tartó (nem lusta), szégyenlős, szerény stb. vonások jellemzik.

49 kultúrában kértek meg diákokat, hogy úgy válaszoljanak, mintha saját kultúrájuk tipikus tagjai volnának. Ezen mérések átlagát korreláltatták 49 kultúrából 30-ban a kultúra tagjainak átlagos személyiségértékeléseivel, amit magukról töltöttek ki, de nem találtak közöttük kapcsolatot. Az a mód, ahogy a diákok magukat látták, nem felelt meg annak a módnak, ahogy kultúrájuk tagjait látták. A következtetés szerint a „nemzeti jellemprofilok” pontatlanok, így észlelései nem megfigyelt személyiségjegyek összegződő tapasztalatának általánosításai, hanem szociális konstrukciók, „alaptalan sztereotípiák, amelyek funkciója a nemzeti identitás fenntartása lehet.” Ez a megközelítés tartalmaz bizonytalanságokat (Hunyady 1997; Smith 2008), amelyek komoly fenntartásokat szülhetnek.

Még egy megjegyzés a néplélektanról. A kísérleti pszichológia meg-alapítójának tekintett Wilhelm Wundt közösségi, kulturális jelenségekre kiterjesztett – életének utolsó tíz évében megjelent – 10 kötetes néplélektanának (*Völkerpsychologie*) hatását a 20. század elején néprajzi és nyelvészeti tanulmányok mutatják (Gombocz 1903; Katona 1910; Sweiger 1910). Lipcsei tanulmányútjáról hazatérve Gombocz Zoltán, a modern nyelvészet előfutára így határozza meg a fogalmat: „A néplélektan feladata közelebről, szemben az egyéni lélektannal, azoknak a lelki folyamatoknak vizsgálata, amelyek az emberi társas élet fejlődésének és általános értékű közös szellemi termékek keletkezésének alapjául szolgálnak” (Gombocz 1903: 6). Katona Lajos A népköltés a néplélektan tárgykörében írt tanulmányában pedig rávilágít, hogy a bölcséleti pozitívizmusra (Comte, Spencer) támaszkodva Wundt végezte el „az időközben tetemesen fölhalmozódott néplélektani vizsgálati anyag első, nagyszabású rendszerbe foglalását” (Katona 1910: 121). Wundt megközelítése Humboldt, Herder (*népszellem*), Stuart Mill (*nemzetjellem*), a pszichológus Lazarus és a nyelvész Steinthal nyelvet, vallást, mítoszokat, művészetet értelmező hagyományainak folytatója; néplélektanát a jelenkori összehasonlító kulturális pszichológia korai változatának tart-hatjuk (Diriwachter 2004). Szokolszky Ágnes a „szociokulturális képze-lőerő” szociológiából származó, csoporthoz, kultúrához, gazdasághoz, „egy faluközösséghez” való hozzáállás fogalmát eleveníti fel az „ember-től elválaszthatatlan egyéni, egészes erőterek kölcsönhatásainak” felderítéséhez (Szokolszky 2013: 16).

Nagyenyed mint „szellemi szülőföld” vagy „kiapadhatatlan kútfő”

Ezek után térjünk vissza Nagyenyedre! Áprilyra emlékezve Keresztúri Dezső irodalomtörténész az Órhegy alatti kisváros hangulatát így jellemezi: „Hosszú ideig Nagyenyeden volt tanár, ebben a szelíd Maros menti városkában, melynek kollégiumában oly elevenek Erdély magyar századai, s melynek vidéke az erdélyi táj egyik legszebb darabja. S ha a körülötte élő hagyomány az erdélyi szellem minden romon újraépítő erejének tiszteletére tanította meg, a hegyek és erdők a természet szerelmesévé tették. Ittas bolyongója lett az erdélyi világnak, turistáskodva, pisztrángra horgászva bejárta változó vidékeit, s költészetében a magyar irodalom múlhatatlan részévé avatta őket” (Keresztury 1988: 232; idézi Józsa 2011).² A Bethlen Gábor református fejedelem által alapított kollégium „a legtörténelmibb levegőjű erdélyi kollégium”, mint írja róla valahol Berde Mária (Józsa 2012: 9). Itt tanított valaha Pápai Páriz Ferenc, az első magyar nyelvű nyomtatott orvosi könyv (*Pax corporis*) szerzője, Apáczai Csere János, az első magyar enciklopédia írója, Köteles Sámuel filozófus, Zeyk Miklós, az első erdélyi ornitológus, a kollégium történetírója, P. Szatmáry Károly, Gáspár János, Herepei Ádám, Jékely (Áprily) Lajos költő, Borbáth Károly történész, s itt volt diák Bolyai Farkas, a geometria professzora, Kőrösi Csoma Sándor, a tibeti–angol szótár és nyelvtan megalkotója, Barabás Miklós festő, báró Kemény Zsigmond író, Bod Péter, a *Magyar Athenas* szerzője, Hermányi Dienes József. Itt tanult Erdély Széchenyije, gróf Mikó Imre, tanult és tanított Vita Zsigmond irodalomtörténész, ismerkedett az irodalommal Makkai Sándor, Sipos Domokos, Szentimrei Jenő s innen indult Barcsay Jenő és egy teológus–festő, Gruzda János. Nagyenyed – mondhatjuk – kiemelt jelentőségű történelmi emlékhely, s e ténynek köszönhetően – a pszichológiai kutatások szerint (Kondé–Szabó–Dósa 2017) – felidézése hangsúlyos, tudatos, valamint nem tudatos, csak közvetett módon feltárható gondolati elemekkel és érzelmi asszociációkkal és értékelésekkel jár együtt. Berde Máriának Enyedről, a kollégiumról, ahol tanult s később rövid ideig (1914–1920 között) tanított, az *Erdélyi Helikon*ban megjelent, s nénje, Amál rajaival illusztrált esszéje személyes érintettségének példája (Berde 1931).

² Továbbá: Józsa 2009, 2012.

A történeti forrásokat felhasználó írása előtanulmányoknak tekinthető a reformkorral és erdélyi nagyjaival, közöttük Szász Károly és ifj. Wes-selényi Miklós életével, eszméivel foglalkozó nagy regényéhez, a *Hajnal emberei*hez (első kötete 1943-ban jelent meg). „Családi hagyományom, az anyám által híven őrzött emlékanyag volt a bányamécses, melynek fénye mellett igyekeztem egy egész darab elsülyedt erdélyi történelmet és művelődéstörténetet bejárni, a köztudat számára is felderíteni »A hajnal emberei«-ben” – vallja 1947 tavaszán *Enyed az én városom* című, kézzel írt visszatekintésében (közli Gyórfi 2017). A város és a kollégium történetéről, híres tanáiról és a diákéletről, különösen a kollégium alapításának 1922-ben megrendezett 300 éves évfordulója óta, sokat írtak, és írnak napjainkban is (Gyórfi 1995, 2017b; Juhász 1979; Kertész 1929; Musnai 1936, Vita 1983, 1986; továbbá tanárok: Józsa Miklós, Bakó Botond, Dvoracek Ágoston, Krizbai Jenő s volt diákok munkái).

A Berde-testvérek³ Nagyenyeden nőttek fel, s tanárként, orvosként rövid időre mindhárman visszatértek a városba. Mária az elemi és a polgári iskola után magántanulóként az első nő-diák a kollégiumban. Első zsenijét az öccse által szerkesztett önképzőköri *Haladjunkban* közlik névtelenül, először a *Pesti Naplóban*, 1906-ban jelenik meg verse. 1917 és 1920 között tanár a kollégiumban; 1931-től a nagyváradi állami gimnáziumban tanít. Amál Enyeden kezdte tanulmányait szász iskolában, Kolozsváron szerez 1906-ban tanítói oklevelet, majd tanító és rajztanár a kollégiumban. Károly az elemi iskola után a kollégiumban érettségizett 1909-ben, majd a Ferenc József Tudományegyetemen szerzett orvosdoktori diplomát Kolozsvárt (Szállási 1992), világháborús szolgálata után, az egyetemről elbocsájtva, a városból kitiltva 1919–1921-ben tér vissza magánorvosnak Nagyenyedre; később Szegeden oktat, 1931–1941 között pedig Pécsen lesz professzor és dékán. A századforduló körüli évek légkörét, amikor a tanárok a diákokat rendszeresen kirándulni vitték, a népismeret iránti érdeklődés szellője lengte körül.

³ Berde Amál, Dóczyiné (1886–1976), Berde Mária, Róthné (1889–1949) és Berde Károly (1891–1971). Korán elhunyt testvérek: Berde Zoltán (1894–1896), Berde Sándor (1885–1918) lelkész Brándon. Szüleik: Berde Sándor (1856–1894) kackói lelkész, majd nagyenyedi teológiai tanár és Ónodi Weress Mária (1858–1952).

A néprajzi érdeklődés kezdetei Erdélyben/Nagyenyeden

Hála József idéz egy, a népművészetért aggódó cikkből, 1898-ból: „Az egyetemünkön nem rég felállított néprajzi doczenturát büszkén nevezhetjük az Erdélyi Kárpát-Egyesület által kezdeményezett tanszéknek [...], mert kebeléből pattant ki az első szikra, mely a néprajz iránt való meleg érdeklődést ilyen meglepő formában lánggra gyújtotta” (Merza 1898: 16, hivatkozva Hála 2000: 741). Herrmann Antal – az első hazai néprajzi folyóirat és a Néprajzi Társaság megalapítója –, egy kézdivásárhelyi háziipari kiállításnak az Erdélyi Kárpát-Egyesület (EKE) nevében tartott megnyitóján mondta 1909-ben: „A természet kultuszával mi a nemzeti kultúrát szolgáljuk. Mindig azt valljuk, hogy a táj legérdekesebb terméke az ember, hogy a vidék élő szelleme, a nép lelke, melynek alkotásai olyan szervesen nőnek ki szülőföldje talajából, mint akár a virág. [...] Mi egy egész múzeumot hoztunk haza turistáskodásunkból tele, de tele a néplélek alkotásaival. [...] Leginkább az E. K. E.-ben valósultak meg néprajzi ideáljaim. A néprajz ott állott az egyesület bölcsője mellett” (Herrmann 1910: 4, 25). Egy „természetrajzi, néprajzi és turisztasági gyűjtemény” létrehozásának ötlete is az EKE-vel merült fel 1891-ben (Hála 2000: 742), amelynek megvalósításához a kolozsvári Nemzeti Színházban 1896-ban rendezett „néprajzi bálón” gyűjtött adományai is hozzájárultak. A bálozók magyar és magyaros (torockói és kalotaszegi, sárközi), száz (segesvári) sokác, „tót leány” népviseletei egy akkori sajátos „nemzettudatot” fejezhettek ki, amely a különböző népcsoportokra és kulturális örökségre⁴ kiterjedő, „házához való hűség” kifejezésének is felfogható. A viseletekről a bálón készült fényképek az ezredvégi kiállításon is láthatók voltak (Halasy 1989: 306).

Lázár István, aki 1889-től volt tanára, majd 1909-től 1915-ben bekövetkező haláláig igazgatója a kollégiumnak, a Nagyenyed környéki falvakban gyűjtött néprajzi és népnyelvi anyagot. *Alsófehér vármegye magyar népe* (1896) című tanulmánya az *Alsófehér vármegye monográfiája* 1/2. kötetében, szász és román néprajzi tanulmányokkal együtt jelent meg (Lázár–Weinrich–Moldován 1899). Lázár István hasonló című felolvasást

⁴ Herrmann Antal munkatervének egyik pontja, amit bemutató egyetemi előadásán ismertetett: „»Erdély a néprajz klasszikus földje«, ahol különböző kultúrák élnek együtt, amelyeket tanulmányozni kell” (Kós 1989: 185).

tartott 1903-ban az Országos Református Tanáregyesület enyedi kollégiumban tartott közgyűlésén.⁵ A tanáregyesület évkönyvének beszámolója szerint: „Lázár István szellemes előadása mindvégig lebilincselte a hallgatóság figyelmét” –, amelyben a főleg kálvinista nép körében, Miriszlón és Medvesen gyűjtött anyagát ismertette. Előadásának *Az iskola és etnográfia* alfejezetében írta: „Az iskolában pedig lásson a gyermek jó példát maga előtt abban, hogy szeresse a maga fajtáját; büszke legyen arra, ami benne az erő; s ne szégyellje azt, ami benne a gyengeség.[...] Ismerje és becsülje meg a népben az igazi nemzetfenntartó elemet; becsülje meg a földművelő munkáját, melyben övéi is verejttékkel és sok önmegtágadással küzködtek az ő javáért” (Lázár 1903: 115). A felolvasáshoz hozzászóló tanárkolléga, Váro Ferenc emlékeztette a résztvevőket az előző évi közgyűlés javaslatára, hogy kimondják, hogy „a tervezett vándorgyűlései[k] alkalmával mindig gondot kíván[nak] fordítani az illető iskola vidéke köznépeinek megismerésére és másfelől figyelmet az iskolánk a nép megbecsülésére, a nép iránti szeretet ápolása körül felmutatható eredményeire” (Váro in: Lázár 1903: 117). Így határozatot hoztak, hogy e cél megvalósítása érdekében lépéseket tegyenek. Veress Gábor nagyenyedi tanítóképzői zenetanár és zeneszerző szintén ekkoriban közölt tanulmányt *A székeleyek zenéje* címmel (Veress 1905), és pár évvel később jelent meg dr. Szilády Zoltán, az ugyanott tanító zoológus tanár írása Miriszló tárgyi néprajzi gyűjtéséről (Szilády 1908).

Lázár István a diákságot is bevonta gyűjtőmunkájába (Lázár 1896: 470), s egyébként a kollégium jelentős néprajzi gyűjteménnyel is rendelkezett, ahová a diákok ajándéktárgyakat hoztak.⁶ A diákság mozgósítására

⁵ A „filozófus püspök” Bartók György, tiszteletbeli tag a közgyűlést üdvözlő lelkes szavai: „Méltóztassanak kutatni, kérdezősködni ezen a vidéken, mindennütt azt fogják mondani, hogy ez az iskola volt az, amely a nemzet szellemi népvándorlásának helye s irányítója, a leghatalmasabb eszköze vala. Azok jöttek ide a nép fiai közül, akik lelki táplálék iránt éheztek, kik szomjúhozták az igazságot, kik erőt és kedvet éreztek magukban a nemzeti élet munkásai sorába állani, életüket a nemzeti feladatok szolgálatára felszentelni” (Lázár 1903: 22–23).

⁶ A gyűjtemény Elekes Károly tanár gyűjtésével az 1900-as évek elején létesült, a kezelője 1905-től dr. Szilády Zoltán volt. A kollégium értesítőinek adatai szerint a néprajzi gyűjteménybe 1910-ben 348 tárgy érkezett, ekkor a leltár összesen 1080 db, 503 magyar, 469 hazai nemzetiségi, 108 külföldi tárgyat tartott nyilván (Értesítő 1910-1914). A gyűjtemény 1937-ben 1200 tárgyat tartalmazott, a kollégium egykori diákjának, Fenichel Sámuelnek Új-Guineából hazaküldött tárgyaival együtt (Vita 1937).

már jóval korábban sor került: „Szabó Sámuel volt az első, ki megpróbálkozott tanítványai bevonásával a népköltészeti gyűjtőmunkába. Előtte járt Gáspár János, akinek nagyenyedi kísérlete minden bizonnyal példaképül szolgált az egykori enyedi diáknak” – állapítja meg Olosz Katalin, aki kitarató kutatással találta meg és filológiai pontossággal rendezte és értelmezte az 1863 és 1884 közötti, a mindmáig elveszettnek hitt marosvásárhelyi és kolozsvári gyűjtések folklórananyagát (Olosz 2009: 123). Szabó Sámuel 1864-ben felszólítást készített a gyűjtés elősegítésére (*Rövid utasítás tájékozással honismereti adatokat gyűjtők számára*), amelyben kiemeli: „Miként egyesre nézve az önismeret, úgy egész nemzetre nézve legfontosabb a minden oldalú honismeret! Az egyén csak úgy érzi saját becsét és hiányait, ha lelke mozzanatait különböző viszonyok közt tanulmányozá; a nemzetet is csak részletes honismeret vezeti ezen célhoz, melyhez eljutva: a legerősb, legingatatlanabb honszeretet alapjait veté meg.”⁷

A református kollégiumokban mindig fontos tanítóképzés nagyenyedi története 1858-tól napjainkig jól feltárt (Bakó 2009; Kováts-Németh 2018). Szakál János ismerteti Szónyi Pál *A Pesten felállítandó protestáns preaparıandia terve* címmel 1846-ban megjelent, de soha meg nem valósult tervezetét, amely az elemi, majd nyelveket tanuló évek után már *népismeretet* is tartalmazott volna egyéb tantárgyak (földrajz, történelem, matematika) mellett (Szakál 1934). Valójában csak az I. világháború után tűnt fel a néprajz is tantárgyként a gyakorlati oktatás keretében.

1920-ban a *Néptanítók Lapjában* Solymosy Sándor, Viski Károly, Szendrey Zsigmond rövid módszertani cikkei jelentek meg a néprajzi gyűjtések tanítók közötti serkentése céljából. A Magyar Néprajzi Társaság a gyűjtők számára készült *Tájékoztatójának* bevezetésében olvasható: „A folklóre anyagtömege lelki kincsek lévén, tudományos vizsgáló módszere csak pszichologiai lehet és pedig az ú. n. tömeglélektan törvényeit alkalmazza” (Solymosy 1920: 5). Ugyanitt Herrmann Antal így tiszteleg a tanítóság előtt: „Az a tanító, aki előtt a nép érzéseinek, gondolkodásának és egész életfolyamatának módja olyan, mint egy tisztán átlátszó üveglap, az

⁷ Pontokba szedve: 1. Földtani viszonyok, 2. Források, folyóvizek, 3. Népeesség, nemzetiesség, vallás, 4. Nevek, határrész, szőlők, 5. Népviselet, szokások, babonák, népdalok, régi várrom, régiségek, régi könyvek, iratok, templom, híres ember, sírok, 6. Tagosítás, vetésforgás földek termékenysége időjárás, állattartás, kereskedelem, 7. Gyárak vannak-e, iparág, kereseti forrás, kézipar növényhasználat, 8. Közlekedési utak minősége.

aztán a néplélek eszményi jelenségeiből: költészetéből, művészetéből, az erkölcsi világrendről való felfogásból nyerheti azt a nemes fémet, azt az amalgámmá szilárdult híg ezüstöt, amelyet az általános műveltség és emberi közösség aranykeretébe foglalva a nép elé tarthatunk...” (Herrmann 1920: 9).

Úgy tűnik, hogy a 20. század fordulója körül, majd az azt követő évtizedekben az Enyeden élő, a Bethlen kollégiumhoz valamiképpen kapcsolódó tanárok, értelmiségiek érdeklődésének körébe kerülhettek „népi” és „népszolgálati” témák.

Berde Károly orvos-etnográfus

Berde Károlynak az 1940-ben megjelent alapvető néprajzi munkája – *A magyar nép dermatológiája. A bőr és betegségei népünk nyelvében, hiedelmeiben és szokásaiban* – mellett egy 1943-ban megtartott előadása a *népi gyógyítás ősi elemeiről* (Berde K. 1944a) és a *régi kolozsvári kuruzslókról, boszorkányokról* (Berde K. 1944b). Egyéb orvostörténeti munkája és intézményszervező munkája is ismert (Szállási 1992); tankönyvszerző és igen gazdag szaktudományi publikációval rendelkezik. Berde Károly 1942–1944-ben az Erdélyi Múzeum-Egyesület Orvostudományi Szakosztályának megválasztott elnöke (titkár Krampecher István, jegyző Ujváry Imre volt); 1940–1941-ben az egyetem orvoskari dékánja. Az orvosképzésben ma is példaképként állítják (Takács 2015). Czimmer Anna szegedi tanítványának, akire maga is hivatkozik, szintén megjelent értékes népi orvoslás tanulmánya (Czimmer 1983). Mindezekon túlmenően Berde Károlynak jelentős kéziratos hagyatéka maradt. Az I. világháború idején a galíciai, majd a déltiroli fronton naplót vezetett a végzett orvosi munkáról és a katonai eseményekről (30 napló és két betegnapló), de lejegyzett filozófiai gondolatokat, készített földrajzi, irodalmi és néprajzi leírásokat is (Dezső 2015: 85–86). Gazdag folklórananyagot tartalmaz az az 500 oldalas, kétkötetes kézirata, amelyet Rancz-Gyárfás Zsuzsanna rendezett, dolgozott fel és jelentetett meg *Adatok Nagyenyed szellemi néprajzához az 1870–1920-as évekből* címmel (Berde K. 2005).

A népi dermatológiában Berde az addig publikált anyagot dolgozta fel néprajzi és orvosi szemlélettel, mint később gyűjtőmunkáikban Vajkai Aurél (Vajkai 1943), Grynaeus Tamás (Barna – Kótyuk 2013: 163–176)

és Oláh Andor (Oláh 1986) is teszik, azonban a boszorkánypercek oklevéltára és Pápai Páriz Ferenc munkája képezik elsődleges forrásait (Berde K. 1940: 3). Erre a munkára napjainkban is „kitűnő összefoglalásként” tekintenek, amelyben sikerült „az akkor rendelkezésre álló adatok legjelentősebb részét rendszereznie és felsorakoztatnia”, sőt az utóbbi években megjelent munkák „minden kiválóságuk ellenére nem érik el [...] könyvének részletességét, adatgazdagságát” (Kicsi 2002: 178). Csak példaként említve, újabb adatokkal egészítik ki (Tánczos, elemzi a népi betegség-szemlélet Berde által megfigyelt ok- és tünetközpontú megkülönböztetésének érvényét, megfigyeléseit felhasználják a paraszti tisztálkodás vizsgálatához (Kicsi 2002; Juhász 2006), feldogozták a boszorkánypercek írásos anyagának gyógyító ráolvasásait (Pócs 2014; Ilyefalvi 2014). Berde egyik következtetése szerint a népi gyógyászatban „tisztán kinyomozható, lélektani alapon nyugvó rendszer van és jól körülhatárolható elvek uralkodnak” (Berde K. 1940: 293).

Berde Károly a nép fogalmát is szellemiségi, lélektani fogalomként kezeli, s mint városi folklórgyűjteményéből nyilvánvaló, nemcsak falusi, gazdálkodó, városszéli embereket, hanem a városlakó értelmiséget, a nagy műveltségi tudóst vagy arisztokratát is beleérti (Berde 1940: 5). Rancz-Gyárfás Zsuzsanna a „végtelenül gazdag” témájú folklórananyag⁸ feljegyzéseinek motivációs hátterét keresve, Lázár István könyvének feltételezhető ismertségén és a tanári hatásokon túl hangsúlyosan utal a Bethlen kollégiumnak Berde Károly által 1909-ben, az önképzőkör újjászervezésének 50. évfordulójára szerkesztett *Emlékkönyvére*. Rancz-Gyárfás *Nagyenyed szellemi néprajzához* (Berde K. 2005) írt igen tartalmas bevezetőjében részletesen kitér az Emlékkönyv egyik tanulmányára, amelyet egy Budai Domokos nevű diák írt *A magyar legény népdalainkban* címmel, s idéz is belőle egy „nemzetkarater feltáró” részletet. Ez így hangzik: „Ha egy idegennek, ki népünkkel nem érintkezett, kezébe adnánk ezeket, biztos fogalmat alkotna megának e dalok alapján az egész nép jelleméről, tulajdonságairól. [...] Mert valamely nép jellemét a népdalok ismerete nélkül nem lehet biztosan ismerni. Olyanok dalai, mint ő maga, ahol még

⁸ A „részben rendezetlen, adattárnak tűnő” (Rancz-Gyárfás 2005: 32) anyag feltűnő mennyiségét nézve, az nyilvánvalóan nem valamiféle írási kényszer hatására jöhetett létre, hanem a lelki egészségét szolgáló naplóírási szokásnak köszönhető, amelyre a tanárok, a szülők a serdülőket rávezették.

érintetlenül, idegen befolyások nélkül maradt meg” (Rancz-Gyárfás 2005: 36). Berde Károly indíttatásai közé a diákok népi kultúra iránti általános vonzalmát is beszámíthatjuk. Feljegyzéseiben a másoktól gyűjtött anyag mellett bőven akadnak gyermekkori emlékek, hétköznapi tevékenységek leírásai, a nagyenyedi református temetés, tájszavak, mondókák, szólások, nyelvbötlők, találósok, növények, állatok népi elnevezései, ijesztők, káromkodások, anekdoták ismert polgárokról, kétértelműségekre épült paródiák, viccek. Berde mindent, a „trágár, ocsmány versikéket”, szavakat is feljegyzett. A gyűjtő felismerte ezek funkcióját; szellemi néprajzában „a tudomásul vételben érezzük ennek legnagyobb jelentőségét” – állapítja meg kéziratainak rendezője (Rancz-Gyárfás 2005: 61).

Írás és folklór: Berde Mária

Életrajzi adataiban nincsenek fogódzók, amelyek néprajzi kutatások, tepermunka, forrásfeltárás huzamos folyamataira mutatnának (Molnár 1986). Kivételes tehetsége teljes odaadást igényelt írói tevékenységének kibontakoztatásában, amelyet irodalomszervező és tanári feladatok egészítettek ki, miközben gyenge egészségével a történelmi sorsfordulók kihívásait is viselnie kellett. Elsősorban az erdélyi, de részleteiben a magyarországi irodalomtudomány is számba vette munkásságát. Kiemelkedik a rendszerváltást követő időszak, amely a vallásos, polgári, középosztálybeli, értelmiségi karakteréből fakadó érzelmvilágát visszaillesztette a szaktudomány körébe, helyreállítva a marxista irodalomtudomány kirekesztő értékelését. Ha életrajzi adatait vizsgáljuk, talán az enyedi iskolaévek azok, amelyek a már akkor működő önképzőköri munkák folklórfeltáró folyamataival a korszellem jegyében közel viszik Berde Máriához a „nép” fogalmát, és ezzel a nagyenyedi Bethlen kollégium „nemzetépítő” folklórgyűjtő diákprogramját. Munkásságát kell tehát faggatnunk és vizsgálnunk, hogy megpillanthassuk azokat a képeket, amelyek megmutathatják érdeklődését és szociális érzékenységét a népélet irányába történő adatgyűjtési, feltáró munkák során.

Korán megmutatózó versírói készsége kisiskolás korából már ismert. Költői erényei az „enyedi kohóban” (Vita 1983: 232–243) formálódnak, és a prózaírói alkatát is meghatározó líraisága is innen ered. *Enyedi emlékek* című verse, amely 1928-ban marosvásárhelyi tanársága idején jelent

meg „Áprily Lajos szomszédunknak” dedikálva, érzékelteti egykori kötődésének erejét és szellemét: „... Láttam már a tengert, hol kékebb az égnél [...] / De a mandulafát, amikor magában / Áll az Órhegy–aljban, halavány ruhában – / De a szellőt, mely a temetőhegyekben / Gyantaport lehel fel borostyánrügyekben – / De a nótát , amit madármódra, nyersen / Szőlő-metsző lányok búgnak ezer versen – / De a tavaszidőt, ahogy ott kinyílik: Mindenüvé vittem – elviszem a sírig” (Berde M. 1970: 210). Az érzést, az *enyedi szemmel* erejét önéletírásában is olvashatjuk: „Valaha vallomást tettem Enyed mellett »Enyedi emlék« című versemben. Korrajzommal aztán évtizednél hosszabban tartó igyekezettel bizonyítom nevelő városom iránt való hű ragaszkodásomat, szeretetemet. Legyen tanú a regény a vers mellett, igazolja őt, hogy amit akkor egyetlen sóhajtásba foglalhattam bele, az lelkem számára valóban egész világot jelent – Kolozsvár, 1947 tavaszán, R. Berde Mária” (közli Győrfi 2017).

Lírájában fel-felbukkannak népeleti tények, képek, zsánerképek, mint az Útravaló ének. Csüggedt fecskéknek című versében: „Akik már zsendülőben felfigyeltünk, / – Dajkánk mesélt s szenesvizet vetett, / Hogy a lidérckocsit elhesegesse, / Mint légycesapóval mázsás végzetet – / Kik homlokunkon szénnel vont keresztrel / A mesék bársonypaplana alatt ...”. A táj képe, a tájban a falu, az ember jelentették a közelítést a néprajzi ismeretek felé, Mária verssorai Amál tájképeihez, színvilágához kapcsolhatóak, talán a kapcsolat fordítva is lehetséges, a korai, 1909-ben keletkezett vers is hathatott a festői ihletre: „Búcsú ... Ködökben alvó, kék falucskák. / Imbolygó, szőke, kék vizek: / Várnak rám fényes széles utcák, / Káprázatok, csudás színek ... / az utolsó versszak: Lelkem bús sejtések befuták, / Hogy egyszer én még megjövök: / Elétek térdelni falucskák, / Belétek sírni, kék ködök.”⁹ (2. kép)

A müncheni mindennapok Amállal, majd a tüdőbetegségből gyógyulása Svájcban a magyar művészvilág európai tanulmányainak, útjainak, alkotó munkájának sorához illeszkedik. A két Berde-lány a nyugat-európai kultúraváltást tapasztalta meg, amelyben kiemelkedett a női alkotók új világa; a dolgozó, alkotó, önálló nő mintája az erdélyi, magyarországi közege is ennek nyomán bontakozik ki. *Találkozás* című versében a vidéki

⁹ Berde Amál cikke a *Keleti Újságban* megfogalmazza a népművészetről alkotott fogalmi rendszerét, amelyben a lélek jelenléte képezi a művészi erőt, a festő elbeszéli a képeinek háttérét jelentő népművészet jelentőségét az erdélyiség fenntartásában (Berde A. 1939).

leányka találkozik a jelen bátor hölgyével (sajátos „hasonmás” élmény): „S örvend, hogy arca már nem halovány, / Hogy divatos lett, kacagó, vidám, / Nekem pedig könnyem pereg le halkan, / – Ó az szeretnék lenni, aki hajdan ...”.

Berde Mária hatalmas irodalmi munkássága prózában teljeseedik ki, s ezzel a jelentős művészi alkotók sorába emelkedve a „népszolgálat” ügyében nem a népi kultúrát kereső, befogadó, hanem az azt fejlesztő, tanító, képző tevékenysége válik meghatározóvá; mint nagyrabecsült tudós és tanár él és dolgozik. Elbeszélő művei között a jelentősebb regényekben mégis megjelennek a néplélek, a népi világok rajzai, amelyek ugyan csak árnyalatok, sejtések, de talán mégiscsak a társadalmak peremére vagy aljára jutott falusi, kisvárosi, városi rétegek megismertetését és felemelését szolgálják.

Munkásságának harmadában–felében kiemelkedő és sikeres regénye, a *Földindulás* című családrégény (Berde M. 1930) társadalmi–történelmi tabló az erdélyi földbirtokosság tönkretételéről, amely természetesen csak a történetek peremén mutatja meg a birtokosok közelében élő szolgáltatókat, ezen a szűk résen láthatunk csak népi, népies elemeket, mozzanatokat. „A földreformban az áldozatok magyarok, s a reformot idegen impérium hajtja végre a maga földtelenjei javára. [...] Berde Máriának sikerült e művészi alkotásban indulatmentesen szimbolizálni az erdélyi magyarság korabeli történetét, [...] szoros fegyelmet tart mondanivalójával szemben” – írja Schöpflin Aladár (Schöpflin 1936; RMIL 1981). A földviszonyok szimbolikus átalakításának regénye a *Földindulás*. Lírai képeiben feltűnnek folklorisztikus elemek: „virágos grupp kevés zöldjével és lángoló virágpazarlásaival némely rikító varrottásra emlékeztettek.” E széteső társadalomrajzban valamennyi szereplő halvány és elesett, így a szerephez jutó szolgáltatók is. A birtokos osztály életmódja, ízlése, tárgyi világa páratlan részletességgel, gondos nyelvi megoldásokkal bemutatva szociológiai, mentalitástörténelmi értékkel is bír. „Higgadt és kulturált stílusú, tudatos felépítésű társadalmi regényében, a *Földindulásban* az erdélyi dzsentri háború utáni pusztulását, végső züllését festi. A néphez való közeledést, valamint a román polgársággal és értelmiséggel való egyezkedést javallja a lecsúszás orvoslására” – olvashatjuk az irodalmi lexikonban (K. Á. 1981: 211). Mária irodalmi pályájának kiemelkedő fordulataként említik az *Erdélyi Helikonban* megjelent *Vallani és vállalni* cikkét, amely az erdélyi magyar irodalom felelőssé válását, művészi fel-

emelését kínálta orvoslatként a történelmi fordulóra, és amely éles reflexiókkal felrázta a szellemi közeget, vitákat és indulatokat is gerjesztve. Ennek célkitűzésében a lélek magára találása, nemzeti jellegének megerősítése állt.

Teljesebb falusi világot láthatunk, érzékelhetünk az 1934-ben megjelent *Szentségvivők* című könyvében, ahol megrendítő, realista esemény a lelkésznek a távoli faluba való igyekvése az utolsó úrvacsorai készlettel; gyalog, gyermekével, a viharban és a viharos körülmények között a szentségeket elvesztve érkeznek a haldoklóhoz. A bajt és a tehetetlenséget bemutató írásban fordulatot hoz a lelkész megoldása, a puliszka és a víz felhasználása a rítusban a bor és a kenyér helyett. Az egymáshoz fűzött, az erdélyi sorsfordulat kis napi eseményekben bekövetkező drámáit bemutató fejezetek láttatják meg magas írói szinten a nyers valóságokat, veszteségeket. A bánffyhungyadi istentiszteletről írja: „egybegyűlt nyáj, szorongtak a templomban. A karzatokat feketén lepte be az ifjúság. A magyar ruhás szüzek sűrű rendjei, mint koporsó körül, moccanástalanul ültek az első padsorokban. Szalag helyett sokaknak fekete fátyol volt a pártájára tűzve – a gyászos körülmények, a kántor a rendes kezdőének helyett a Gályarabok Énekét játssza: »Térj magadhoz drága Sion, / Van még neked Istened«...Tompá robajjal felállt a gyülekezeti hangerő. »Azt bünteti, kit szeret, / Másként ő nem is tehet«..... Megeredtek a könnypatakok. Nagy-nagy erő van az együttírásban. A pap a szószékbe lépett és felolvasta az ígét, a kereszt felvételének kötelességéről a magyar nagypéntek gyülekezetének” (Berde M. 1934: 126–127). A falusi, kalotaszegi nagypénteki gyászos istentisztelet vallási-néprajzi képét teszi a sorsvesztés bemutatásának alapjává, keretévé. E regénye közvetíti a református lelkészcsaládok életvitelét, mentalitását, küzdelmeit, a „nyáj és pásztor” – írott ige és elmondott, prédikált tanítások – világának nehéz pillanatait.

Berde Mária *Tüzes kemence* című regénye 1936-ban jelent meg. A hadifogságból hazajött román paraszt a tüzes kemencére ülteti feleségét, aki távolléte alatt hűtlenkedett a szerb hadifogollyal. Az úriasszony tanúja ennek a brutális eseménynek, a maga ítéletét látja ebben, ő is hűtlenséget követett el egyszer férje ellen. A dráma a háború sodrásának sokféle esetéből kiemelkedik a főhős gyerekkori mély szeretete unokaöccse iránt, aki a búcsúzás után meghal a háborúban. Erkölcsi regény, a háború lélektanilag sokkal bonyolultabb, mint erkölcsileg, s erkölcsi élre állítása a kelténél jobban leegyszerűsíti – írja a regényről Schöpflin Aladár. A

„néprajz” felé közeledés itt is egy falu megjelenése a tájban: „Eső utáni, puha úton hintáztunk, kék káposztaföldek, dúsan indázódó dinnyések között, egyetlen falucskát érintve, ahol a zsupos házak verandáiról muskátlik rikítottak, s az út menti sekély vízárókban sárga pelyhű rucák, faközöld libapipék és félmeztelen gyermekek tapicskoltak. Minden boldog felszabadultságban lihegett. A ruhakorctól való paraszti megkönnyebbülést mi a lelkünkön éreztük” (Berde M. 1936: 12). A kollégiumi környezetben megjelenő falusi asszony, a takarítónő leírása, bemutatása feltárja az író nő demokratizmusát: „A csigalépcsőn meztlábás friss topogás verődött, egy sárga kendős, szikár szép tatárfej ötlött be az ajtónyíláson. A kalotaszegi Perzsi szolgálóé, aki bizalmasan jelentette, hogy két kisasszony keres engem” (Berde M. 1936: 10). Hasonló demokratizmust érezhetünk a birtokon álló zsellérház bemutatásánál, amely a ház és berendezésének néprajzi leírása is lehetne: „Pedig a ház jóval csinosabb volt, mint az átlagos zsellértanyák. Szép verandás tornác fogta körül, s a pitvaron kívül, amelyben a kéménykas alatt sütökemence meg szabad tűzhely állott, kis kamarája és tágas gerendás első háza is volt. Keskeny, gyékényből font ág, sírolt fenyőfa holmi bútorzata, s kifakult virágos karton függönyök hintáztak meg az ablakon, mikor messze kinyitottunk mindent, hogy a lakatlanság áporodott szagát kikergessük a vályogfalak közül” (Berde M. 1936:83).

Berde Mária közvetlenebb kötődését a népi kultúrához kiadott mesekötetei mutatják. Felismerte a mese és a meseolvasás nevelő, műveltséget emelő hatását (Keszeg 2018), amelyet az életművében három mesekötet is igazolja: *Fótonfót király. Székely népmesék* (R. Berde 1937), *A gyémánt emberke* (R. Berde 1938), *Az árva királyfi*. Erdélyi, székely népmesék (R. Berde 1941). Mivel a kollégium kéziratos mesegyűjtéseit hosszú ideig nem tudták kiadni, Berde Mária vállalta kötetbe szerkesztésüket és kiadásukat a gyűjtést meghirdető Kemény Zsigmond Társaság felkérésére. Berde Mária 1937 és 1941 között három kötetet is kiadott a díjazott pályamunkákból, azután más munkái és egészségi állapota miatt visszaküldte a gyűjteményeket a Társaságnak. A már begyűjtött, kiadásra váró kéziratos szöveges anyag feldolgozását láthatjuk e mesekötetekben, amely technika szakirodalmi előzményeit, Kriza János és Benedek Elek szövegeinek összehasonlításával Benedek Katalin mutatta be a polgári mesekönyvek viszonylatában (Benedek 1991). *Az árva királyfi kötet* címlapján Fáy Dezső színes, viseletes leányka rajza (3. kép) és a belső fekete–fehér

ábrák Berde Mária mesekönyvét az 1930–40-es évek irodalmi programjához közelítve, a leányregénynek a nőnevelésben betöltött szerepében értelmezheti. Ezidőben jelennek meg Rolla Margit, Gulácsy Irén, Tutsek Anna divatos leányregényei (Mallász 2009: 218–225). A másik két mesekötet kisméretű, vékony füzet, kevés ábrával, szintén gyermekeknek, ifjúságnak szánt művek, nyolc és tíz mesét tartalmaznak. Kiadói az ifjúság olvasását kívánták általuk előmozdítani. Meseköteteiből kettő a *Magyar népmesekatalógusban* is megjelenik. E két kötet, a benne foglalt mesékkel megfelelt az 1950–1960-as évek népmese fogalmának, filológiájának is (Kovács – Benedek 1987).

Berde Mária mesekönyveit az 1930–40-es évek *irodalmi programjához*, a leányregénynek a nőnevelésben betöltött szerepéhez is kapcsolhatjuk, a címlap- és belső illusztrációk fiatal női olvasókat, diákokat szólítottak meg.

Megemlíthető itt, hogy Berde Mária érdeklődését a népi kultúra iránt Berde Károly népi dermatológiájában történt egyetlen hivatkozása: „R. Berde Mária közlése Nagyváradról” is igazolja, amely ugyan szűkszavú az adatgyűjtésre vonatkozóan, de legalább bemutatja a testvérek közötti diszkurzus meglétét a „népről való gondolkodás, kutatás” kapcsán (Berde K. 1940: 393).

Berde Mária mesekiadványai megjelenésének ideje a professzionizálódó mesekutatás idejére esik. A harmincas években megjelenő *A magyarság néprajza* (1933–1937) második két kötete önállóan mutatja be a szellemi néprajz, folklór kialakulásának klasszikus folyamatát és rendszerét. Szerzői az erdélyi Viski Károly, valamint Solymossy Sándor egyetemi tanárok Budapesten és Szegeden; a mese fejezet írója Berze Nagy János, Kolozsváron és Nagyenyeden dolgozott, és Szendrey Zsigmond, aki Nagyszalontán éveken át végzett néprajzi gyűjtést a Folklore Fellows (FFC) számára. A harmadik kötet fejezetet szentel a népnyelvi gyűjtés kérdéseinek (*Magyarság Néprajza III. Szellemi néprajz* 397–472), mégpedig a néplélek szemléletével kiegészítetten. A mese fejezetének (255–327) jegyzeteiben nagy súllyal szerepelnek az erdélyi mesegyűjtések, Lázár István, Kriza János, Erdélyi János, az MNGY, az *Ethnographia*, a *Magyar Nyelvőr* köteteiben elhelyezett székely és más erdélyi mesék, melyeknek előzménye a kollégiumok gyűjtőmunkája volt, és amely éppen Nagyenyeden halmozta fel a 19. század második felében a folklórgyűjtéseket.

**Népeleti képek festője, népművészeti írások szerzője:
Dóczyiné Berde Amál**

A Berde nővérek kivételesen erős kapcsolatban éltek, melyet talán a tehetséges alkotó nők azonos gondjai, törekvései, lehetőségei értelmeznek. Az impériumváltás után mindketten Erdélyben maradtak, résztvevői és alakítói lettek az erdélyi megváltozott életvilág eseményeinek, mindennapjainak, mindketten erősen őrizték enyedi életszakaszuk, diák- és tanáréveik értékeit, emlékeit, szellemét. Berde néni, ahogy Nagyenyeden ismerték és szólították, három gyermekét egyedül nevelte és emelte értelmiségi pályákra. Ezek is magyarázzák Mária és Amál szoros kapcsolatát életükben és haláluk után. A tehetséges nővéreknek szánt emlékkiállítások kettejüknek állítottak emléket (Tehetségünk... 2018), a kiállítás főfeliratával is: „Aki a múltat és lélektörténetet egységbe foglalva nagyon erősen akar élni, telepedjék meg Enyeden”. 2011-ben gyermekkoruk és lelkész édesapjuk falujában Kackón a református templomban elhelyezett emléktáblán a két leányról emlékeztek meg: „Néném lett az ecsetnek, én pedig a szavak muzsikájának a szerelmese.” (4. kép)

Murádin Jenő művészettörténész ünnepi előadásából idézett megállapítás: ”bár manapság nem éppen »divatos« az a fajta festészet, amelyet Berde Amál képviselt, egy esetlegesen létrejövő, a magyar néprajz és népművészet képzőművészeti vonatkozásait bemutató gyűjtemény összeállítása elképzelhetetlen lenne az ő munkái nélkül” (idézi Ferencz 2011: 1–2).

Berde Amál a szóbeliségben megőrzött emlékek szerint, mikor még Enyeden laktak, Torockóra, mikor már Kolozsváron, Kalotaszegre járt ki festeni, lovasszekérre felrakva festő eszközeit, addig ment, amíg megfelelő látványra, jelenetre nem talált. Remek természeti tájképek, faluképek, életképek igazolják a romantika „vándorló szekerező” munkamódszerét. E két táj a Millenniumi Kiállítás idejében vált a művészek kedvelt nyári telephelyévé. Csenedesebb munka volt, ha portrét készített, meghívták, vendégül látták, akár Budapesten is, híre, mint női festőé, gyorsan terjedt. (5. kép és 6. kép)

Festőművész pályájáról monográfia nem született. Münchenben a Debsitz iskolában tanult, Kolozsváron Ács Ferenctől, több nyáron át a nagybányai szabadiskolában Thorma Jánostól és Réti Istvántól. Munkáiról Makkai Sándor írta az 1926-os kiállítás megnyitóján: „Nagy változa-

tosság a témákban, egyszerűség a formákban, egységesség a színekben, a lényegretörő és lelket kifejező természetszemléletre törekvés a koncepciókban: íme legfőbb jellemvonásai művészetének, mely sok küzdelem, tanulás hatásszövedékén át végre is önmagát, a saját lelkét akarja adni egész bátorságában, őszinteségében” (Makkai 1926: 107–108).

Írt a népművészetről valamint néhány színdarab szerzője is volt. Számkra a népművészetről szóló írásai fontosak, értelmezik az 1930-as évek vitatott népművészeti mozgalmait, és megmutatják a sajátos erdélyi szellem megjelenését, a népművészeti szemlélet lassú átalakulását. Írása-it kiegészítik kéziratos mesegyűjtései, amelyek az MTA Néprajzi Kutatóintézetében található két kéziratos színművel kiegészítve és bőségesen illusztrálva¹⁰; két rövid meseközlése (*A kalotaszegi asszonyról, Valkói Ilona*) is ismert. Berde Amál írásait festői munkássága erősíti, folyamatosan látja és láttatja a falvakban a változásokat, a népművészeti munkák eltűnését, a piaci áruvá válását övező történelmi akadályokat. Festészetének célja a jó, a mintaszerű falusi élet felmutatása. Murádin Jenő a Berde Amál művészetében kiemelkedő sajátosságnak látja a népművészeti tematika jelenlétét, sőt a festőművész magára találásának elemeként értelmezi e műveit, s egy 1971-ben lejegyzett beszélgetésükből idézi: „Kolozsvárra jöve találtam rá arra a virágos mezőre, amit Kalotaszegnek neveznek. Azóta összetartozónak tekintem magam ezzel a vidékkel. Sokan festettek itt előttem; a régiek közül még Körösfői-Kriesch Aladárt is ismertem. De a felfedezésért magamnak is meg kellett küzdenem. Megfestettem minden munkájukat, szokásaikat a kendertilólástól a lakodalomig. Együtt voltam velük örömeikben, és jólesett, ha megosztották velem bánataikat is” (Murádin 2003: 17). (7. kép és 8. kép) Berde Amál tudatosan vált „az etnográfikus festészet művelőjévé”, s amint Murádin Jenő megállapítja róla: „E törekvésében az erdélyi festők között korántsem volt egyedül, ám javára írható, hogy tárgyhoz kötöttségében is ragaszkodott az oldottabb festőiséghez” (Murádin 2003: 17).

Kiemelésre érdemes Dóczyné Berde Amál írása, amely az Unitárius Nőszövetség ülésén hangzott el, és a *Keresztény Magvetőben* jelent meg 1931-ben, *Hol kapcsolódik életünkbe a népművészet?* címmel. Az álla-

¹⁰ Berde Amál gyűjtése az MTA Néprajzi Kutatóintézet archívumában 648. sz. alatt található: Amit a nép mesél (feldolgozott népmesék) + 2 színjáték. 118 lap, 29 db. illusztráció + 2 levél (Ortutay Gyula ajándéka). Keszeg Vilmos szíves közlése nyomán.

potrajz lehangoló: „Nem tagadható le, hogy a népművészetünk beteg. Ez a betegség azóta kezdődött, mióta a nép nem önmagának dolgozik. A háború ezt az állapotot két végleten súlyosbította: a pénzzel és a nyomorral.” Javasatai között a legfontosabb: ha az elit kultúráját a népnek az iskolában kötelező átvennie, akkor az elit is ismerje meg a nép kultúráját. „Önmagunkat kell előkészíteni arra, hogy megértsük a szellemet, melyben népünk alkot. S ezt követőleg felvevői, fogyasztói kell legyünk a feleslegnek, melyet ő saját szükségletén felül kitermel. Ezzel nem követünk el erőszakot az ízlésünkön, hiszen a háború utáni romantika a művészetben a primitivizmus lett. A legmagasabb művészetnek is a nép egyszerű motívumai váltak mozgató erőivé” (Dóczyiné Berde 1931: 277). (9. kép)

Irodalom

Arany László (szerk.)

1888 *Arany János hátrahagyott versei*. 1. köt. Ráth Mór, Budapest.

Bakó Botond

2009 A nagyenyedi tanítóképzés. In: Szabó Kálmán Attila (szerk.): *Az erdélyi magyar tanító- és óvóképzés évszázadai 1777–2000*. Marosvásárhely, Mentor, 382–443. (2. javított és bővített kiadás)

Barna Gábor – Kótyuk Erzsébet (szerk.)

2013 *A test és lélek orvosai. Grynæus Tamás emlékkönyv*. Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszék, Szeged, 163–176.

Benedek Katalin

1991 Polgári mesekönyvek parasztság képe (Magyar mese- és mondavilág, Ezer év meseköltése Meséli Benedek Elek) In: Hofer Tamás (szerk.): *Népi kultúra és nemzettudat*. Magyarországtudományi Intézet, Budapest, 135–193.

Berde Károly

1940 *A magyar nép dermatológiája. A bőr betegségei népünk nyelvében, hiedelmeiben és szokásaiban*. Orvosi Könyvkiadó, Budapest.

1944a A népi gyógyítás ősi elemei. In: Az Erdélyi Múzeum-Egyesület tizennyolcadik vándorgyűlésének emlékkönyve. Kolozsvár, 88–99.

1944b Régi kolozsvári kuruzslók és boszorkányok. *Kolozsvári Szemle* III. (1) 32–33.

- 2005 *Adatok Nagyenyed szellemi néprajzához az 1870-1920-as évekből.* Összeállította és a bevezetőt írta Rancz-Gyárfás Zsuzsanna. Mentor, Marosvásárhely.
- Berde Mária
- 1930 *Földindulás.* Erdélyi Szépmíves Céh, Kolozsvár. (Új kiadás: Kráter Kiadó Pomáz, 2010)
- 1934 *Szentségvivők.* Erdélyi Magyar Írói Rend, Oradea Mare–Nagyvárad.
- 1936 *Tüzes kemence.* Nyugat Kiadás, Budapest (új kiadás: Dacia Könyvkiadó, Kolozsvár–Napoca, előszó: Molnár Szabolcs, 1985)
- 1970 *Versek – Műfordítások.* Kriterion, Bukarest.
- Berde Mária, R.
- 1931 Enyed. *Erdélyi Helikon* (6) 428–437, (7) 560–571, (8) 638–650.
- Berde Mária, R. (összeállította)
- 1937 *Fótonfót király. Székely népmesék.* Ágisz, Braşov–Brassó.
- 1938 *A gyémánt emberke. Székely népmesék.* A Királyhágómelléki Református Egyházkerület Iratterjesztése, Oradea Mare–Nagyvárad.
- 1941 *Az árva királyfi. Eredeti székely népmesék.* Illusztrálta Fáy Dezső. Atheneum, Budapest.
- Czimmer Anna, Greszné
- 1983 Babonák, ráolvasások. Adatok Gombos néprajzához. In: Jung Károly (szerk.): *Jugoszláviai magyar folklór.* Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutató Intézet, Újvidék, 236–243.
- Dezső Krisztina
- 2015 Egy csapatorvos hétköznapijai az első világháborúban. *Művelődés-, Tudomány- és Orvostörténeti Folyóirat* VI. (11) 85–125.
- Diriwachter, Reiner
- 2004 Völkerpsychologie: The synthesis that never was. *Culture and Psychology* X. (1) 85–109.
- Dóczyiné Berde Amál
- 1931 Hol kapcsolódik életünkbe a népművészet. *Keresztény Magvető* LXIII. (6) 277–283.
- Dúll Andrea
- 2017 *Épített környezet és pszichológia – A lokalitásélmény környezetpszichológiai vizsgálatai.* Akadémiai doktori értekezés. Budapest. (http://reald.mtak.hu/996/32/dc_1358_16_doktori_mu.pdf, utolsó letöltés: 2018. 10. 10.)

Dúl Antal

1988 A hely géniusza – a géniusz helye (Hamvas Béla nemzetkarakterológia). In: Hamvas Béla: *Az öt géniusz. Életünk Könyvek, Budapest, 169–176.*

Ferencz Zsolt

2011 Berde Mária és Berde Amál emléktábla avatás Kackón. *Szabadság*, 2011. május. 6.

(<http://archivum2.szabadsag.ro/szabadsag/servlet/szabadsag/template/article,PMainArticleScreen.vm/id/2890>, utolsó letöltés: 2018. 10. 10.)

Gaal György

2007 Bartók György, a filozófus püspök halála centenáriumára. *Református Szemle* C. (6) 1327–1351.

Gombocz Zoltán

1903 *Nyelvtörténet és lélektan. Wundt néplelektanának ismertetése.* Budapest, Athenaeum (Új kiadás: 1997)

Gyórfi Dénes

2017 „Régi dal, régi dicsőségről”. *Cikkek, tanulmányok Nagyenyed és Erdély örökségéről.* Kolozsvári Művelődési Egyesület, Kolozsvár.

2018 Kevésbé ismert adatok Berde Mária, Berde Amál és Berde Károly szellemi arcképéhez. *Szabadság* 2018. jún. 18. (<http://szabadsag.ro/-/kevesbe-ismert-adatok-berde-maria-berde-amal-es-berde-karoly-szellemi-arckepehez>, utolsó letöltés: 2018. 10. 10.)

Gyórfi Dénes (vál.)

1995 *A Bethlen Kollégium emlékkönyve.* Nagyenyed – Kolozsvár – Budapest.

Halasy Márta

1989 Népviselet úri és polgári használatban. *Ethnographia* C. (1–4) 303–312.

Hála József

2000 Herrmann Antal és Jankó János mint turisták. In: Balázs Béla – Csoma Zsigmond – Jung Károly – Nagy Ilona – Verebélyi Kincső (szerk.): *Folklorisztika 2000-ben. Tanulmányok Voigt Vilmos 60. születésnapjára.* ELTE BTK, Budapest, II. 731–753.

Hamvas Béla

1988 *Az öt géniusz. Életünk Könyvek, Budapest.*

Herrmann Antal

1910 Bálint Benedek és a székely népművészet. Kézdivásárhelyi Székely Társaság, Kézdivásárhely.

1920 A néprajz és a néptanító. *Néptanítók Lapja* 53. (44–46) 8–10.

Hunyady György

1997 A nemzeti identitás és a sztereotípiák görbe tükre. Új Pedagógiai Szemle XLVII. (10) 45–59.

Ilyefalvi Emese

2014 „Ebszar, Kutyszar, semminek tartom, meggyógyítom...” In: Klaniczay Gábor – Pócs Éva (szerk.): *Boszorkányok, varázslók és démonok Közép–Kelet–Európában*. Balassi Kiadó, Budapest, 411–453.

Jankó Ferenc

2000 A hely szelleme, a településimage és településmarketing. *Tér és Társadalom* XVI. (4) 39–62.

Józsa Miklós

2009 *Enyed, a kiapadhatatlan kútfej*.

(<http://www.nagyenyed.ro/enyed-a-kiapadhatatlan-kutfo/>, utolsó letöltés: 2009.03.03.)

2011 Áprily-émlékek Nagyenyeden.

(<http://archivum2.szabadsag.ro/szabadsag/servlet/szabadsag/template/article,PArticleScreen.vm/id/65865>, utolsó letöltés: 2009.03.03.)

2012 A bölcsőhelytől a szellemi szülőföldig. *Erdélyi Toll* IV. (1) 9–23.

Juhász István

1979 Diákélet a Bethlen Kollégiumban. In: Juhász István – Jakó István: *Nagyenyedi diákok 1662–1848*. Kriterion, Bukarest, 5–40.

Juhász Katalin

2006 *Meg is mosakodjál – magyar népi tisztálkodás a 20. században*. Timp Kiadó, Budapest.

K. Á. [Katona Ádám]

1981 Berde Mária. In: Balogh Edgár (főszerk.): *Romániai Magyar Irodalmi Lexikon I. A–F*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 209–213.

Katona Lajos

1910 A népköltés a néplélektan tárgykörében. *Budapesti Szemle* CXLI. 321–351.

Kertész József

1929 *Hazajáró lelkek – Nagyenyedi képek*. Pátria Irodalmi Vállalat Rt., Budapest.

Keszeg Vilmos

2018 Mese, mesemondás. *Romániai Magyar Lexikon*. (<http://lexikon.adatbank.ro/tematikus/szocikk.php?id=31>, utolsó letöltés: 2018. 10. 10.)

Kicsi Sándor András

2012 *Túrömfű és jajlapim. Tanulmányok a betegség és az elmúlás témaköréből*. Semmelweis Kiadó, Budapest.

Kondé Zoltán – Szabó Gergely – Dósa Zoltán

2017 A történelmi/kulturális emlékek konnotatív jelentésmezéjének feltárása implicit módszerekkel. In: Kondé Zoltán (szerk.): *Történelmi emlékezet és implicit nemzeti preferenciák. Az implicit megközelítés lehetőségei az identitás-releváns történelmi/kulturális ismeretek emlékezeti szerveződésének vizsgálatában*. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen, 39–56.

Kós Károly

1989 Herrmann Antal jelentősége a századforduló körüli néprajzi mozgalomban. *Ethnographia* C. (1–4) 176–188.

Kovács Ágnes

1972 [Ism.] *A kecskés ember. Udvarhelyszéki népmesék Kolumbán István gyűjteményéből*. Válogatta, bevezető tanulmánnyal és jegyzetekkel ellátta Olosz Katalin. Kriterion, Bukarest. *Ethnographia* LXXXIII. 413–415.

Kovács Ágnes – Benedek Katalin (szerk.)

1987 *Magyar népmesekatalógus 1. A magyar állatmesék katalógusa. AaTh 1–299*. MTA Néprajzi Kutató Csoport, Budapest.

Kovács-Németh Mária

2018 A nagyenyedi református Bethlen-kollégium tanítóképző-intézete 1858–1929. In: *A SJE X. Nemzetközi Tudományos Konferenciája, X. Medzinárodná vedecká konferencia UJS*, Komárom, 62–78.

(http://selyetudkonf.ujs.sk/files/zbornik2018/Zbornik_UJS_2018_SJE_tanulmanykotet_teologia.pdf, utolsó letöltés: 2018. 10. 10.)

Lázár István

1896 Alsófehér vármegye magyar népe. Etnografiai tanulmány. In: Lázár István – Weinrich Frigyes – Moldován Gergely: *Alsófehérvármegye néprajza (Alsófehér vármegye monográfiája I. 2.)* Nagyenyedi Könyvnyomda, Nagyenyed, 465–673.

1903 Alsófehér megye magyar népe (Váró Ferenc hozzászólásával a felolvasáshoz). In: Szabó József, S. (szerk.): *Az Országos Református Tanáregyesület Évkönyve az 1903–1904-ik tanévre. 2.* Csokonai Nyomda, Debrecen, 91–117.

Lázár István – Weinrich Frigyes – Moldován Gergely

1899 *Alsófehérvármegye néprajza. Alsófehér vármegye monográfiája I. 2.* Nagyenyedi Könyvnyomda, Nagyenyed.

A magyarság néprajza I–IV.

1933–1937 *A magyarság néprajza I–IV.* Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest.

Makkai Sándor

1926 Dóczyiné Berde Amál művészete. Képkiallítását megnyitó beszéd. In: Makkai Sándor: *Aratás. „Kultura” Könyvkereskedés, Lučenec – Lonsonc, 107–108.*

Mallász Rita

2009 Cilike a népnevelő. Női szerepek és identitások hatása Tutsek Anna Cilike sorozatában. In: Varga Virág – Zsávolya Zoltán (szerk.): *Női tükrök, írás. Értelmezések a 20. század első felének női irodalmáról.* Ráció, Budapest, 218–225.

McCrae, Robert R. – Terracciano, Antonio

2006 National character and personality. *Current Direction in Psychological Science* XV. (4) 156–161.

Merza Gyula

1898 Mít tegyünk a népviseletek megvédése érdekében. *Erdély Népei* I. (4–7) 15–18.

Molnár Szabolcs

1986 *Berde Mária.* Kriterion, Bukarest.

Morelli, Gilda – Chaudhary, Nandita – Gottlieb, Alma – Keller, Heidi – Murray, Marjorie – Quinn, Naomi – Rosabal-Coto, Mariano – Scheidecker, Gabriel – Takada, Akada – Vicedo, Marga

2017 Taking Culture Seriously. A Pluralistic Approach to Attachment. In: Keller, Heidi – Bard, Kim A. (eds.): *The Cultural Nature of*

Attachment: Contextualizing Relationships and Development. Strüngmann Forum Reports vol. 22. Cambridge, MA: MIT Press, 140–169.

Murádin Jenő

2003 Festőnők az erdélyi művészetben. Dóczyiné Berde Amália (1886–1976). *Erdélyi Művészet* IV (1) 12, 14–17.

Musnai László

1936 *Auid – Nagyenyed és református egyháza*. Keresztes Nyomda, Nagyenyed.

Oláh Andor

1986 „Új hold, új király!” A magyar népi orvoslás életrajza. Gondolat, Budapest.

Olosz Katalin

1972 *A kecskés ember. Udvarhelyszéki népmesék Kolumbán István gyűjteményéből*. Válogatta, bevezető tanulmánnyal és jegyzetekkel ellátta: Olosz Katalin. Kriterion Kiadó, Bukarest

2009 Az erdélyi néphagyományok elfelejtett gyűjtője – Szabó Sámuel. In: Szabó Sámuel: *Erdélyi néphagyományok 1863-1884*. Összegyűjtötte, szerk., bevezető, tanulmány, jegyzetek: Olosz Katalin. Európai Folklor Intézet – Mentor Kiadó, Budapest–Marosvásárhely, 15–129.

Pócs Éva (szerk. és bev.)

2014 *Ráolvasások*. Balassi Kiadó, Budapest.

Rancz-Gyárfás Zsuzsanna

2005 Bevezetés. In: Berde Károly: *Adatok Nagyenyed szellemi néprajzához az 1870–1920-as évekből*. Mentor Kiadó, Marosvásárhely, 7–11.

Ravasz László

2015 „Népthológia?” *Az Út* [Kolozsvár] 1.(3) 118–119.

Schöpflin Aladár

1936 Tüzes kemence. Berde Mária regénye – Nyugat kiadás. *Nyugat* 11. 382–383.

Schweiger Lázár

1910 Wundt elméletei a művészet és néprajz kapcsolatáról. *Ethnographia* XXI. 90–97, 276–284.

Smith, Robert J.

2008 In defense of national character. *Theory and Psychology* XVIII. (4) 465–482.

Solymossy Sándor

1920 Mi a folklór? *Néptanítók Lapja* 53 (44–46) 4–8.

Szabó Sámuel

2009 *Erdélyi néphagyományok 1863–1884*. Összegyűjtötte, szerkesztette, a bevezető tanulmányt, jegyzeteket írta: Olosz Katalin. Európai Folklór Intézet – Mentor Kiadó, Budapest–Marosvásárhely.

Szakál János

1934 *A magyar tanítóképzés története*. Hollóssy János Könyvnyomtató, Budapest.

Szállási Árpád

1992 A dermatológus-etnográfus Berde Károly (1891–1971). *Orvosi Hetilap* 133. (8) 497–499.

Szilády Zoltán

1908 Miriszló község tárgyi néprajzának vázlatja. *Néprajzi Értesítő* 9. (1–2) 35–50.

Szokolszky Ágnes

2013 A „szociokulturális képzelőerő” helye a pszichológiában, a pszichológia helye a falukutatásban. In: Lencsés Gyula – Feleky Gábor (szerk.): *Múlt és jelen – Szegedi társadalomkutatók Dudaron 1937–2012*. Belvedere Meridionale, Szeged, 13–23.

Takács Zsuzsanna Mária

2015 Az orvosok neveléséről. Az orvos-tanárok pedagógiai szerepe. *Magiszter* XIII. (4) 188–202.

Vajkai Aurél

1943 *Népi orvoslás a Borsavölgyében*. Erdélyi Tudományos Intézet, Kolozsvár.

Vekerdi László

1996 A hely szelleme – a határon innen és túl. In: Simon Ottó (szerk.): *A hely szelleme. A Fonyódi Helikon kisantológiája* 12. Fonyód, 35–46.

Veress Gábor

1905 A székelyek zenéje. In: *A nagyenyedi ev. ref. Bethlen-Kollégium 1904-1905. tanévi értesítője*. Nagyenyed.

Vita Zsigmond

1937 A nagyenyedi Bethlen Kollégium néprajzi gyűjteménye. *A Néprajzi Múzeum Értesítője* XXIX. (1–4) 246–247.

1983 *Művelődés és népszolgálat. Tanulmányok*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest.

1986 Tudományos és irodalmi törekvések a nagyenyedi Bethlen Kollégiumban. In: Vita Zsigmond: *Az enyedi kohó*. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 77–95.

Wilkie, Richard – Roberson, George F.

2012 “Attachment to Place” In: Stolman, J. (ed.): *21st Century Geography: A Reference Handbook*. Thousand Oaks, SAGE, 135–148.

(n. n.)

1910–1914 *A nagyenyedi református Bethlen Kollégium értesítője*. Nagyenyed.

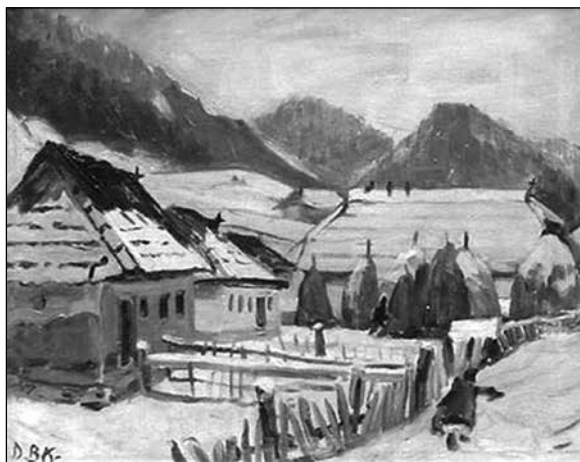
(n. n.)

2018 *Tehetségük az „Isteni ingyen kegyelem” ajándéka*. Kiállítás Dóczyiné Berde Amál festőművész és Berde Mária író emlékére. Székely Nemzeti Múzeum, 2018. jan. 22. (http://www.sznm.ro/sznm.php?o=berde_finisszazs, utolsó letöltés: 2018. 10. 10.)

Képek

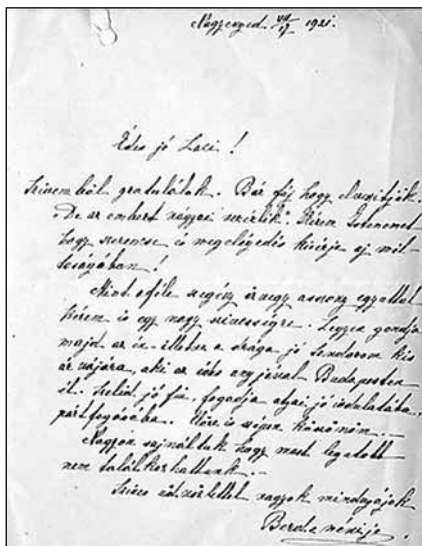
1. Dr. Bartók György (1882–1970)
A kép kb. 1886–1892 között készült
Nagyenyeden, rabmunka.

2. Dóczyné Berde Amál: Havasi táj.

3. R. Berde Mára harmadik mesekönyvének címlapja Fáy Dezső illusztrációival, 1941–42.

4. Berde néni levele Budapestre Ravasz Lászlónak. Ráday Kézírtattár (Berecz Ágnes szíves segítségével)

5. Doczyné Berde Amál:
Ravasz Lászlóné, Bartók Margit portréja, 1935 körül,
120 × 85 cm, magántulajdon.

6. Dóczyiné Berde Amál: Ravasz Éva portréja serdülő
korában. 1930-as évek, 55 × 45 cm, magántulajdon.

7. Dóczyné Berde Amál: Rakják a kelengyét.

8. Dóczyné Berde Amál: Kalotaszegi leány, 1930-as évek,
61,5 × 76,5 cm, magántulajdon.

*9. Dóczyné Berde Amál: Tisztaszoba,
ünnepelő öltözetű asszonnal, Kalotaszeg*

Keszeg Vilmos

Mesék Balázs Ferenc életművében

Balázs Ferenc 1901. október 24-én született Kolozsvárt. 1907-től tanult az unitárius kollégiumban. Teológiai tanulmányait befejezve 1923-ban Oxfordba, onnan 1925-ben Amerikába utazott. Ázsián keresztül 1928-ban tért vissza Kolozsvárra. Külföldi utazásai során érzékenyen követte a társadalmi megmozdulásokat, a népfőiskolai mozgalmat, a faluközösségek megmentésére irányuló törekvéseket. Szervezője és teoretikusa volt a *Tizenegyek* elnevezésű fiatal írói csoportosulásnak (1923), munkatársa a *Korunk* társadalomtudományi szemlének, egyik megteremtője az erdélyi szociográfiai irodalomnak. Felkészülten és következetesen vállalkozott az erdélyi falu életének megváltoztatására.

Az alábbiakban arra teszünk kísérletet, hogy azonosítsuk, a korában érvényben lévő gyakorlatokat követve Balázs Ferenc milyen új szerepkörökben vette használatba a népmesét.

Balázs Ferenc népmese gyűjtése

A kolozsvári unitárius kollégiumban működött Kriza János–alap „az 1882. évi július hó 30-án tartott Kriza-ünnep alkalmából begyűlt adakozásokból maradt meg. Az évi kamatjövedelem később szépirodalmi pályaművek díjazására lesz fordítandó. Az alap vagyona jelenleg [1902-ben] 827 k. 78 f., mely összeg a Kolozsvármegyei Takarékpénztár–Részvénytársaság 3012. sz. betéti könyvében van elhelyezve.”¹

Az 1903–1904-es tanévben a diákok Kriza-körének 114 tagja volt. Számukra rendszeresen pályázatot írtak ki irodalomból, filozófiából, mennyi-

¹ A Kolozsvári Unitárius Kollégium (Papnevelő Intézet, Áll, Seg. Főgimnázium és Elemi Iskola) Értesítője az 1901–1902. iskolai évről. Szerkesztette: dr. Gál Kelemen. XXIII. évfolyam, Kolozsvár, 1902.

ségtanból, természettanból, történelemből, majd népköltési gyűjtésre is. „Népköltési gyűjtemény jutalmazására” először az 1903–1904-es tanévre fordították az alap kamatjövendelmét. A népköltési gyűjtés egy irodalmi vagy történelmi oknyomozó értekezéssel, egy természettudományos megfigyeléssel, filozófiai értekezéssel, mennyiségtani feladvány megoldásával vált egyenrangúvá. A diákok év végén meglepődve tapasztalhatták, hogy a népi szövegeket összegyűjtő társaik is jutalomban részesülnek. Ebben az évben 3 pályamunka készült. A kiírást állandó, folytonos érdeklődés követte. A pályamunkák száma a következőképpen alakult: 1904–1905: 9, 1905–1906: 5, 1906–1907: 3, 1907–1908: 7, 1908–1909: 4, 1909–1910: 3, 1910–1911: 5, 1911–1912: 8, 1912–1913: 5, 1913–1914: 6, 1914–1915: 2, 1915–1916: 2, 1917–1918: 8, 1918–1919: 2, 1919–1920: 1 pályamunka. Kivételt az 1916–1917-es év képezett, amikor egy diák sem pályázott.

A kollégiumban Kanyaró Ferenc (1859–1910) 1880-tól köztanítóként, 1886-tól helyettes tanárként, 1891-től pedig rendes tanárként dolgozott. Gyűjtőtevékenysége 1892-ben kezdődött. Egy, feltételezhetően a 18–19. századi kéziratok költészet feltárását célzó székelgyűjtő útján győződött meg arról, hogy a Kriza János gyűjtőterületének „tarlóját” érdemes újra bejární. Visszatérte után, az ősszel induló tanévben diákjait a környezetükben szájhagyományban élő és kéziratok füzetekben lappangó népballadák és epikus énekek lejegyzésére ösztönözte.² Néhány kiegyensúlyozott, munkás év után Kanyaró Ferenc egészségi állapota romlani kezdett; 1906-tól ideiglenes, 1907-től végleges nyugalomba vonult, s visszaköltözött Tordára.

A kollégiumból való távozása után a népköltési pályamunkák elkészítése felől a diákok a Kriza-kört irányító Pálfi Márton magyar és latin nyelv szakos tanárral konzultálhattak.³ Az 1905-ös kiírás szerint „a gyűjtő min-

² A gyűjtés két szakaszban bontakozott ki. 1896-ban a millenniumi évfordulóra kiadható, 275 balladát és románcot tartalmazó válogatást tisztázott le és postázott a Kisfaludy Társaság titkárának. A 348 lap terjedelmű postai küldemény sorsa azonban mostohán alakult. Olosz Katalin talált rá 1999-ben a datálatlan, kísérőlevél nélkül maradt kéziratra, s azonosította az 1896-os küldeménnyel (Kanyaró 2015).

³ Pálfi (Pálfi) Márton (Várfalva, 1873–1936, Kolozsvár) középiskolai tanulmányait Tordán és Kolozsvárt végezte. A kolozsvári tudományegyetemen magyar–latin szakos tanári oklevelet szerzett (1899). Cikkeit, tanulmányait, fordításait rendszeresen közölte az *Ellenzék*, az *Erdélyi Múzeum*, az *Ifjú Erdély*, a *Keresztény Magvető*, a *Keleti Szemle*, a *Pásztortűz*, az *Unitárius Közlöny*, a *Vasárnapi Ujság*. Latin, angol, finn, francia, román és svéd nyelvből fordított. *Finn dalok* címmel kötetben jelentette meg finn irodalmi fordításait (Kolozsvár, 1912). Hosszasan tartózkodott Finnországban. *Régi unitárius költők* címmel antológiát állított össze (Kolozsvár, 1930).

dent úgy, abban a dialektusban jegyezzen föl, ahogy hallotta.” Az 1908-as évi kiírás: „Minden pályamunkát jutalomban fogunk részesíteni, ha valóban eredeti s eddigelé még ismeretlen népdalokat, esetleg népmeséket, népmondákat gyűjt össze.” Ugyanebben az évben a pályázati felhívás szerint „a följegyzésnek a lehető leghűbbnek kell lennie. A pályázók erre nézve bővebb útbaigazítást kaphatnak az önképzőkör vezető tanárától.”⁴

A pályázatot kiíró tanárok három szövegműfajra hívták fel a pályázó diákok figyelmét: a népmesére, a mondára és a népdalra. Az 1908-as kiírás nehéz feladat elé állította a tanulókat, amikor „valóban eredeti” s „eddigelé még ismeretlen” szövegek felkutatását írta elő. Azaz – a korabeli gyakorlat szerint – a változatokkal szemben az ismeretlen típusokat részesítette előnyben.

A folklórgyűjtésre ösztönző felhívások hatására Balázs Ferenc is bekapcsolódott a mozgalomba. Édesapja Csehétfalván született, ahol a Balázs nemzetség a 16. századig tudta visszavezetni az eredetét. A gyermekkori nyarak 3–4 hetét Balázs Ferenc testvéreivel együtt ebben a faluban töltötte. 1912-től Önképző (majd *Ifjúság*, később *Ezermester*) címmel folyóiratot írt és szerkesztett. Első írásai között vannak olyan történetek is, amelyek népmesékre emlékeztetnek (*A koldus és hét fia*, *Az okos és a balga tündérek*, *Mi hárman*). Betegsége miatt 1916-ban kimaradt az iskolából, az 1918–1919-es tanévben tért csupán vissza. Magyaratanára Pálffi Márton volt. Részt vett az önképzőköri munkában, az utolsó tanévben, 8. osztályos korában a kör elnöke volt. Értekezéseket, verseket olvasott fel. *A székely humor Kriza meséiben* címmel írott pályamunkája díjat kapott. Népköltési gyűjteményével pénzjutalmat is kiérdemelt. Ebben a tanévben két népköltészeti pályamunka született, Balázs Ferenc 8. osztályos tanuló 40, Kiss Jenő 6. osztályos pedig 10 korona jutalomban részesült⁵ (Mikó-Kicsi–Horváth Sz. 1983: 31., 40).

Fiatalon erdélyi falvakat látogatott, népdalokat, mondákat és népmeséket jegyzett le. „Lassan szabályos népköltészeti gyűjtemény” állt össze a kezében – a gyűjtemény hollétéről azonban nincs tudomásunk (Mikó-Kicsi–Horváth Sz. 1983: 30.) Mindössze az a népmese áll rendelkezésünk-

⁴ Idézet a kollégium értesítőiből.

⁵ A Kolozsvári Unitárius Kollégium Értesítője az 1918–19-es iskolai évről. XL. Kolozsvár 1919. 45.

re, amelyet 1919. július 1-jén mint „eredeti székely népmesét” jegyzett le Csehétfalván Kuti Dénestől. Címe: *Mikor én szolgálni voltam*.⁶ 1919-ben *Barta meg a kicsi ördög* címmel közzölt népmesét.⁷

Az irodalmi mese

Fiatal korának önkifejezési formája azonban az irodalmi mese volt. A meseformát olvasmányjaiból ismerhette meg. Benedek Elek 1882–1929 között folyamatosan újabb és újabb olvasmánnyal lepte meg olvasóit, közöttük voltak székely népmesék, a magyar mesék és mondák feldolgozásai, mesefordítások, valamint irodalmi mesék minden témakörben, Budapesten és falun élő és vakációzó fiú- és leánygyerekekről, felnőttekről és idősekről, növényekről és állatokról. A mese a század első éveiben is népszerű irodalmi szövegtípusnak bizonyult.⁸ Negyedikes kisdíákként Benedek Elek *Pásztormesék* című kötetét kapta jutalomként. Első irodalmi próbálkozásai között is előfordultak az irodalmi és a népmesét követő és ötvöző történetek.⁹

Mesét 1921. június 5-től kezdett közölni a *Keleti Újság* Mesevilág című rovatában. Történeteiben a fiatal szerző egy morális rend alapértékeit (szolidaritás, együttérzés, őszinteség) jelenítette meg. Ugyanebben az időben, 1922-ben Benedek Elek megindította a *Cimbora* című gyermeklapot. Balázs Ferenc is jelentkezett nála, mesefüzerért ajánlott a lapnak. A nyarat újra Csehétfalván töltötte, itt dolgozta ki a füzer tervét, valamint itt írta meg – augusztus 15–22. között – a meséket, *Mesefolyam* címmel. A sorozatot Benedek Elek már augusztusban közölni kezdte. 1922 karácsonyára a meséket a *Cimbora* kötetben is megjelentette (Balázs 1922). A kerettörténet főszereplője a mosolygó szemű Feri bácsi, aki az udvarról

⁶ Azonosította Mikó–Kicsi–Horváth Sz. 1983: 43, 269.

⁷ *Jövendő* 1919. dec. 1. sz. A lap könyvtári állományokban nem található meg.

⁸ A 20. század első éveiben irodalmi mesével lépett közönség elé Dienes Jenő (1921, Kézdivásárhely), Gara Ákos (Kolozsvár, 1921), Gulyás Károly (Marosvásárhely, 1922), Kertész Mihály (1922, Szatmárnémeti), Wellmann Rezsóné Perlaki Etelka (1922, Szatmárnémeti), Borsai Mária (1927, Kolozsvár), Fodor Béla (1928, Nagykároly), Victor Gabriella (1929, Kolozsvár), Gál Lajosné (1930, Kolozsvár), László Marcella (1930, Kolozsvár).

⁹ A gyermek- és ifjúkori olvasmányokról és az első irodalmi próbálkozásokról: Mikó–Kicsi–Horváth Sz. 1983: 17–23.

beszólítja a játszadozó gyerekeket, térdére és maga köré ülteti őket és 20 rövid epizódot mesél el, a szülők, a család szeretetéről, megjavuló gyerekekről, az embertársakkal szembeni figyelem szükségességéről, a bajtársi-asságról, az akaraterő alakíthatóságáról, az isteni gondviselésről.

1921-ben a húsvéti ünnepet a Nyárad menti Szentgercén töltötte légációban. A 20 éves teológiai hallgató itt lobbant szerelemre a 14 éves Kuti Illus iránt. 25 mesében vezette le a toluló érzéseit. Közülük 1922-ben hatot az *Előre* című ifjúsági lapban közölt, kettőt pedig a *Keleti Újságban*. Kézíratos példányban maradt meg, Kuti Illus tulajdonában. Marosi Ildikó bukkan rá és adta ki 1973-ban. Később 2007-ben, majd 2013-ban jelent meg. Címe: *Mesék, amiket neked írtam* (Balázs 1973). Rövid történeteket tartalmaz az őszinteségről, a hűségről, a barátságról, a szerelemről, az alázatról, a távollétről, a gyöngédségről, a szépségről és a lelki gazdagságról, az elválasról, a magányról. A két szereplő a fiú és a lány, akik érzéseikkel vívódnak.

Kortársai, életének és életművének kutatói mindannyian a nevelő szándékra vezették vissza Balázs Ferencnek a meséhez való vonzódását. Kacsó Sándor megfigyeléséből kiindulva életrajzírói a következőképpen foglalták össze Balázs Ferenc választását: „A valós tények irodalma mellett a mesei szimbolikát is olyan irodalmi eszköznek tekintette, amellyel elvonatkoztatva és stilizálva ugyan, de kitűnően ki lehet fejezni az emberről és a társadalomról alkotott gondolatokat, amellyel hatékonyan lehet küzdeni a legszebb emberi eszményekért, az ember »átneveléséért«, a szépségért, a jóságért, az igazságért, amelyet a valóságátalakítás szolgálatába lehet állítani, hiszen a mesékben mindig a legtisztább emberi eszmények képviselője diadalmaskodik. [...] A tanulságot mint kincset el lehet rejteni, s a megtalálása esztétikai élvezetté válik, mert a mese indítéka: művészet, játékos formatökély, amely élvezetté, »rejtvényfejtettségé« fokozza az egyszerűséget” (Mikó–Kicsi–Horváth Sz. 1983: 42–43).

A mesemondás mint lokális-regionális hagyomány

Külföldi útján, Európában, Amerikában és Ázsiában Balázs Ferenc figyelemmel követte a falu-, a közösségfejlesztő kezdeményezéseket, a dán népfőiskolai mozgalom céljait és működését. Hazaérkezve bentlakási felügyelő volt Székelykeresztúron. Ifjúsági konferenciákat szervezett a Dávid Ferenc Ifjúsági Köreinek keretében, megindította a *Kévekötés* című

lapot, alapítója volt az *Erdélyi Fiatalok* című főiskolás lapnak, munkatársa a *Korunknak*. 1930. május 24-én a falu pszichológiájáról beszélt, az entellektüelek és a falusi dolgozók viszonyáról, 1930. október 4-én Désen *A magyar falu problémái* címmel, 5-én Somkerék községben *A szövetkezeti kérdés jelentőségéről*, 1930. december 14-én Kolozsváron *A falu gazdasági megszervezéséről*, 1931 március 21-én Csíkszeredában *Az erdélyi magyar faluról*, március 22-én Gyergyószentmiklóson *A különleges gyergyói gazdasági kérdésekről*, 1931. október 21-én az Erdélyi Fiatalok kolozsvári főiskolás konferenciáján az angol, amerikai, hindu, japán és kínai ifjúsági mozgalmakról, 1932. február 6-án az Erdélyi Fiatalok kolozsvári faluszemináriumában *A falu gazdasági problémáiról*, Marosvásárhelyen 1932. április 4-én *A falu nevelési problémáiról*, 1932 április 24-én Kolozsváron *A falusi fiatalok feladatáról*.¹⁰

1930-tól az aranyosszéki Mészkö unitárius lelkésze volt. Vallomása szerint, diákévei idején tartózkodva figyelte az aranyosszéki fiatalokat. Lelkészként és népnevelőként azonban, néhány év elteltével, szívesen azonosult Aranyosszékkal. Világjáró útja végén falufejlesztési terveinek véghezviteléhez az aranyosszéki Mészkö-t választotta. Már *A rög alatt* című kötete is az Aranyosszék, az aranyosszéki ember „felfedezésének” örömről, élményeiről tudósít. A mészköi egyházközség 1744-ből fennmaradt jegyzőkönyvében lelkesedéssel fedezi fel a 20. század elején is működő, az egyházi birtokon a hitközösség, a hívek érdekeit demokratikusan érvényesítő gazdálkodás előzményeit (Balázs 1998: 90–104).

Hatalmas lendülettel látott neki a falu és a régió megreformálásának. Nagy vállalkozása az Aranyosszéki Vidékfejlesztő Szövetkezet megszervezése. 1930-ban négyéves falufejlesztési tervet állított össze. „Az efféle tervkészítés benne volt a levegőben. Az oroszok öt éves terve már kinőtte a gyermekcipőket. A »tervgazdaság« hivői minden országban megszapordtak [...] A tervgazdaság föltétlenül célszerű a mai korban” – nyilatkozta.¹¹ Szándékában állt megújítani a mentalitást, a mindennapi életvitelt, a szociális viszonyokat, az intézmények működését és igénybevételét. Ugyanakkor, a világ uniformizálódását, a kapitalizálódás térfoglalását látva a falu identitásának megőrzését, újrahasznosítható hagyományainak tudatosítását, revitalizálását tűzte maga elé célul. Népművelő szándéka

¹⁰ Az *Erdélyi Fiatalok* híradásait összegyűjtötte Mikó–Kicsi–Horváth Sz. 1983: 175–176.

¹¹ Idézi Mikó–Kicsi–Horváth Sz. 1983: 177.

ettől kezdve folyamatosan a helyi közösség érdekeihez, érdeklődéséhez, sajátosságaihoz igyekezett igazodni. Amilyen ádázan lendült küzdelemben az anakronisztikus beidegződések ellen, épp olyan határozottan állt ki a hagyományok mellett.

Az első évre a terv a jégbiztosítást, a gazdaköri vető- és cséplőgép megvásárlását, a tejszövetkezet beindítását, gyümölcsfák ültetését, nemesített vetőmagvak beszerzését, a szójabab meghonosítását, vízvezeték lefektetését, téli tanfolyamot, dalárda, nőszövetség és ifjúsági egylet szervezését tűzte ki. Második évre maradt az öntözéses gazdálkodás meghonosítása, a gyümölcsfeldolgozás beindítása, a templom- és papilaképítés, az eszperantó tanfolyam indítása, iskolakönyvtár felállítása, a villamosítás. A harmadik év tervei között szerepelt a nyerscukorgyártás, a hitelszövetkezet felállítása, a gazdaköri sertésstenyésztés, a traktorvásárlás, a kenderfonás és –feldolgozás felújítása. A negyedik évre gazdasági szakértő, vidéki orvosszakértő alkalmazását, kultúrház, téli fürdőház, gazdasági műhelyek építését tervezte.¹²

A faluba érkezve *vallásos estélynek* nevezett összejöveteleket állandósított, ahol a vallásos mozzanat után „megszólt a falu.” A lelkész és gyülekezete kölcsönösen fürkészte egymás gondolatait, tudását, s ugyanakkor a személyes tudást kívánta rehabilitálni: mindenkinek van tapasztalata, tudása, s ezt meg kell osztani. „Elöl ültek a gyermekek. Közvetlenül mögöttük a feketeruhás, fekete fejkendős asszonyok. Az ifjak a kemence körül, a férfiak az ajtó mellett. Az arcokon a várakozás feszültsége. Az előadó zavarodottan néz körül. Aztán belekezd. [...] Az öregek visszaemlékeznek a régi időre.” Daczó Imre, Nyitrai Mózes, Gálfői Miklós háborús élményeit elevenítette fel, Gálfői Zsigmond a munkásmozgalomról beszélt, Borbély Gyuri pedig arról, hogyan ütköztek meg egymással a mézskői unitáriusok és a sinfalvi pápisták. Hosszú Zsigmond a régiek iskolabajárását mesélte el. „Azután Jula néni következett két népmesével. Az egyik a gyíkocskáról szólt. A közepén megakadt. »Aztán mit is?« – kérdezte zavarodottan. A kisleánya, a kilencéves Ilonka, aki ott ült az első padban, s könyökére dőlve áhítatosan figyelte anyját, megszólt, anélkül, hogy tudta volna: »Az

¹² A falufejlesztési terv: *Aranyosszéki Tervek*. Folytatásban jelent meg az *Aranyosszék* című lapban; könyvként Balázs 1933. A terv eredményeiről és kudarcairól: Balázs 1936, további kiadásai 1936, 1939, 1943. A kötet recepciója: Mikó–Kicsi–Horváth Sz. 1983: 263–264.

ezüst kutya!« Jobban tudta ő a mesét, mint az anyja! [...] Jobbágy Sándor mesét mondott, de úgy kezdette, hogy mindenki azt hitte, hogy saját gyermekévei történetét tárja a hallgatóság elé. Juhokat őrzött s a juhok átszaladtak egy égő nádason. »Te fiú, kié ez a disznócsorda?« kérdezte egy arrajáró. Ezt még elhite mindenki. De amikor a rabló derékig földbe ásta s ő úgy menekült meg, hogy a farkasnak, aki egyik lábát felemelve melléje állott, a farkába kapaszkodott – az iskolában kirobbant a fékezhetetlen nevetés. Hiszen mese az egész! Hogy lóvá tett bennünket ez a hamis öregember!» (Balázs 1936a: 62–71)

Utolsó könyve, a mészköi élményeket fikció keretében előadó *Zöld árvíz* két világot szembesített egymással. Az egyik a biztonságot nyújtó, a múlthoz és a tájhoz tapadó helyi hagyomány: a mentalitás, az életvitel, a szomszédokhoz, a román lakossághoz, az élethez és a halálhoz való viszonyulás, a lokális történelem. A másik a templom és az iskola, Balázs Ferenc világa: a könyvek, az általuk beszivárgó gondolatok, a nagyvilág. Mindkét világnak megvan a maga rendje. Közöttük nem harc, hanem kommunikáció zajlik. Nem győznie kell valamelyik pólusnak, hanem mindkettőnek megmaradnia. Nem megszakítani, hanem állandósítani kell közöttük a kapcsolatot. A regényben a falunak egyénisége van, nem képlékeny, az értelmiségi szándéka, kénye-kedve szerint alakuló, alakítható szocium. Ellenállása, bizalmatlansága szándékai felülvizsgálására kényszerítik a népnevelőt. A nép segítségére falkában siető megváltókról a lekenyési Kelemen Lőrinc, azaz a mészköi Nyitrai András gazda mondja el véleményét Adorján Dénesnek: „A falusi embernek éppen ezért lett olyan nyomorúságos a sorsa, mert igen sok úriember akar rajta segíteni, s ezt a rengeteg embert mind nekünk kell eltartani. [...] A háború előtt egy ember ült a jegyzői irodában, most négy. A fináncok elérték Terebesen hat vagy hét szobában, most egy palota kell nekik. Ügyvéd volt nyolc, most negyven. Orvos is vagy öt, most ötannyi. Aztán van mezőgazdasági kamara, kibővített tanfelügyelőség, három annyi csendőr, a hivatalokban minden asztalra két hivatalnok s ez a rengeteg ember mind azt mondja, hogy segíteni akar rajtunk. Az Isten megvert bennünket ezzel a sok segítővel. Mindenütt utunkat állják, reguláznak, igazítanak, kirendelnek, közmunkára hajtanak, az ember még egy sütökemencét sem építhet az engedélyük nélkül. S ez mind a mi javunkra történik. De meg is kívánja mindegyik az árát” (Balázs 1936b: 116). A regényben is népnevelő „kalandor” jelenik meg. A faluban élő, a faluban tartózkodó értelmiségiek mindenike meg-

torpan választott hivatása útján. Verebes Péter, a tanításban megfáradt tanító a felesége elől menekülve hagyja el a falut. Fekete Vince, az ifjú pap híveivel a kepe kifizetésének visszautasítása miatt különbözik össze. Bár önzetlenül gondolja a kertek ifjú facsemetéit, s házasságot ígér a tanító lányának, a kepe miatt elmérgesedő helyzetben ellene fordul a fiatal tanító kultúrházépítő szándékának is. Ugyanúgy kiszorul a falu életéből, mint a szomszédos Sóvárra „költöztetett”, az állandó lángolásban korán elégett, halálos ágyon fekvő Létai Balázs lelkész, aki kultúrotthont épített, tejszövetkezetet, gépszint alapított, saját pénzén bővítette ki az iskolát, a papilakot azonban a maga számára elhanyagolja kényelmessé tenni. Adorján Dénes, a balavári teológiai tanár nyaralni érkezik a faluba. A néhány hét alatt a maga számára is meglepő mértékben népszerűvé válik.

Balázs Ferenc Mészköre való kiköltözése mind számára, mind Mészkö lakossága számára meghatározó és maradandó élményt jelentett. A szerzőnek a faluban tett megfigyeléseiből a regényben sajátos etnográfiai realitás állt össze.

Balázs Ferenc a parókia udvaráról naponta szemtanúja volt a templom közelében lévő falu kútjánál zajló esti itatásnak. A zajos, majd hirtelen elnéptelenedő, elcsendesedő falu életképszerű motívuma a regényben ismételtén visszatér. Ugyanilyen életkép készül a tavaszi sürgés-forgásról, a tavaszi szántásra igyekvő férfiakról, az ebéd utáni, árnyékban megejtett pihenésről. Kelemen Lőrincet a felesége mindennapos vacsorával, puliszkával és kecsketejjel várja, mintahogy korábban a kurátor a faluban tartózkodó püspököt is ilyen vacsorával vendégelte meg. A falu sziklás hátterében máig népes kecskenyáj szedegeti össze a füvet. A leírás hosszasan elidőz a templom előtt gyülekező, az istentisztelet előtt a falu ügyeit megvitató férfiaknál, a húsvéti előkészületeknél. A közérdekű eseményeknek, rendelkezéseknek dobolás kíséretében való közzététele az aranyosszéki falvakban egészen az utóbbi időkig szokásban volt. A mészközi lelkész figyelmét nem kerüli el az sem, hogy hívei igyekeznek új ruhadarabot magukra ölteni az úrvacsora vételére, a megszólaló harangszót kalapot levéve hallgatják. S amit maga is sokszor gyakorolhatott: „A pap kitette a kalapját a tornác fájára, a harangozó a toronyablakból észrevette a jelt, a két harangkötelet a két markába fogta. A kicsi az asszonyoknak szólott, a nagyobbik a férfiaknak zengett. A kapuk megnyíltak az egész faluban szerte, ünnepélyes, lassú léptekkel indult el a hívők serege a közös találkozásra.” A regényben a falusi mentalitás érzékeltetésére Balázs Ferenc döntőnek

tartotta a súlyos beteg gyermekhez, a betegséghez, a gyógyításhoz való hozzáállás bemutatását.

A helyi történelem, a helyi topográfia, a helyi életvilág olyan alakzatok, amelyek a *Zöld árvíz* eseményeit, kijelentéseit a helybeliek számára mint múltjukat, világukat, társadalmukat idézik meg. A kívülálló számára azonban ez a kvalitásuk nem létezik. Balázs Ferenc a regényesítésben a helyi toponímiát, olykor pedig a toponímia dekódolható kicserélését, a falu életéből szelektált események epikus keretbe szerkesztését, fiktív eseményeknek a falu életterébe telepítését alkalmazta. A regénybe épített események és személyek a falu emlékezete alapján máig azonosíthatók. A regény ily módon a közösségi emlékezet externalizációjává vált, akárcsak a falu temetőjében található epigráfiai irodalom, a családi irattárakban felgyűlt oklevelek, levelezések, nekrológok, különböző feljegyzések. S ami Mészki lakossága számára még kedvesebbé tette ezt a történelmet, az az, hogy az az általuk ismert, a nagyvilág által elismert papjuktól származik. Kelemen Lőrinc a Kövespadon keresztül gyalogol be Terebesre orvost hozni beteg unokaöccse számára. Sógora a Ciglából hoz tüzelőt családja számára. Fekete Vince a Szökemál szőlősei között enyeleg Verebes tanító lányával. A mészkiiek ma is ugyanazon a kövek szaggatta úton járnak a falu központjától a temető irányába, amelyen a három fiatal, Vince, Klárika és András a szőlős felé indultak. A regényben Mészki Lekenyes, a közei város, Torda Terebes, Kolozsvár Balavár, Aranyosgyéres Berkenyész, Sinfalva Berkes, Aranyosszentmihály Sásd, a falu határában elfolyó Aranyos pedig Hevenyő néven szerepel. Máli néni, a lázas kisgyereket eredményesen gyógyító „öreg boszorkány” Jobbágy Máli néven közismert, kedves figurája volt Mészkiének. Pataki Domokos Bíró András, Gagyari Sándor Halmágyi Tamás, Kerekes József Kereki József névre hallgatott. Bálint Samu valódi neve Gálffy Balázs, aki a falu harangozója volt. A frissen a faluba került Gergely Dezső tanítót a helybeliek Zsigmond Ferencsel, Balázs Ferenc tanító kollegájával, Mikó Imre Szabó Dezsővel azonosítja.¹³ A gyermekét villámütés folytán elveszítő Sebesi Dénesné tragédiáját a szájhagyomány is megőrizte fél évszázadon keresztül. Az asszony egyébként serénységéről kapta nevét Balázs Ferenctől.

¹³ A szereplők azonosítását Jobbágy Miklóssal (sz. 1894) és Gálffy Eszterrel (sz. 1921) végeztem el. A regény topográfiáját Mikó Imre is megfejttette. Mikó-Kicsi-Horváth Sz. 1983: 231.

Hasonlóan emlékezetes a regényt lezáró, a helyi emlékezetbe élénken bevésődő, a lokális történelem fordulópontjává váló két tragédia, a veszett farkas garázdálkodása és a hirtelen hóolvadást követő áradás.¹⁴ Ezek részletezésébe aztán annyira belefeledkezik Balázs Ferenc, hogy a regény lezárásáig már nem is tér vissza az értelmiségi szereplők vívódására.

Összegzés

Iskolásként Balázs Ferenc is bekapcsolódott abba a kollégiumi folklór-gyűjtő mozgalomba, amelyet tanárai szerveztek. Megtanulta, hogyan lehet adatközlőre találni, hogyan kell lejegyezni, közlésre előkészíteni a népmesét. Néhány év elteltével, amikor lelkészként a falu megmentésének szándékával falun telepedett le, már nem a hagyományok rögzítése, archiválása foglalkoztatta, sokkal inkább a lokális hagyománynak a közösség kohéziója alakításában, identitása megőrzésében, a generációk kapcsolatában játszott szerepéről volt meggyőződve. Szépíróként pedig, az irodalmi folklorizmus irányzatához társulva a mesét műformaként használta egy morális értékrend megjelenítésére.

Végül azt szeretnénk megjegyezni, hogy egy mesetípus újra és újra keresztezte Balázs Ferenc útját. A Csehétfalván lejegyzett, 1921-ben közölt mese hazugságmese, amelyben egy szolgalegény mondja el kalandjait (az ökrök ellátása, a szekérkenés, az ökrök járomba kötése, a gondolat cselekvés értéke, a szántás, a juhok leperzselése, a méhkasba bújás, a ló tönkretétele). Hazugságmestét mondott el Jobbágy Sándor is a mészköi vallásos estélyen, olyan mesét, amelyben megismétlődött a csehétfalvi mese egyik epizódja (a juhok leperzselése). Ugyanezt a mesét jegyezte le Mészkon Jobbágy Máté földműves elmondása alapján, 1920 táján Gálfi Mózes, majd Jobbágy Miklós előadásában jómagam is rögzíthettem az 1970-es években.¹⁵

¹⁴ Ezen eseményeket a falu szülötte, a lelkész Nyitrai Mózes is megörökíti emlékiratában. Nyitrai 2001, 235–237.

¹⁵ Az utóbbi két változat: Keszeg 2004 I.: 310–313.

Irodalom

Balázs Ferenc

1922 *Mesefolyam*. A Cimbora képes heti gyermeklap kiadás, Satu-Mare.

1936a *A rög alatt (1928–1935)*. Aranyosszéki Vidékfejlesztő, Turda.

1936b *Zöld árvíz*. Regény. Erdélyi Szépművés Céh

1939 *Aranyosszéki tervek*. Turda–Torda.

1973 *Mesék*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest.

Kanyaró Ferenc

2015 *Erdélyi népballadák és epikus énekek 1892–1905*. Kritikai kiadás.

Kanyaró Ferenc szétszóródott hagyatékát összegyűjtötte, szerkesztette, bevezető tanulmánnyal és jegyzetekkel közzéteszi Olosz Katalin. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár.

Keszeg Vilmos

2004 *Aranyosszék népköltészete. Népi szövegek, kontextusok. Monográfia*. I–II. Mentor Kiadó, Marosvásárhely.

Mikó Imre – Kicsi Antal – Horváth Sz. István

1983 *Balázs Ferenc*. Monográfia. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest.

Nyitrai Mózes

2001 Nyolcvan év. In: Nagy Ödön – Hermán János – Nyitrai Mózes: *Palástban. Lelkészek szórványban*. Mentor Kiadó, Marosvásárhely, 189–476.

Melléklet

Mikor én szolgálni voltam

Eredeti székely népmese Kuti Dénestől

Mikor én olyan tíz-tizenkét esztendőös gyerek lehettem, elmentem Süköbe s beszegődtem a paphoz szolgálni. Megegyeztünk mindjárt, másnap éppen szombat volt, azt mondta nekem a pap: eredj ki a pajtába s lásd el az ökröket. Ki is mentem mindjárt, leültem a pajta küszöbire s láttam őket egy jó darabég. Mikor bementem, kérdé a pap: Ellátad-e gyerek az ökröket? El biz én, mondtam neki. No, ha igen, mondta erre a pap, most menj ki s kend meg a szekeret.

Bementem a konyhába, kihoztam egy nagy darab hájat, mint a fejem s elkezdtem kenegetni a szekeret. De bizony a háj nem volt elég, bementem hát újra s kértem hájat. Azt kérdi a pap:

– Nem volt elég a háj, te gyerek?

– Nem bizon, tiszteletes úr – mondtam erre én – a lőcsökre még nem jutott.

Úgy biz én, mindent megkentem, csak a tengelyt nem. Bezzeg el is kapott a gazdám s úgy elsupákolt, hogy no. Azt mondta aztán:

– Eredj te félkegyelmű, fogd be az ökröket, a két nagyot elől, a kicsideket hátul.

Kimegyek, kivezetem az ökröket, a két nagyot odakötöm a járomhoz, a két kicsit a szekér hátuljához, kihívom a gazdám, indítom az ökröket, hát ismét nem volt jó. Úgy szerterugaszkodtak, majd kettőbe törték a szekeret. Ismét csak a' lett a vége, jól a hajamba kapaszkodott a gazdám.

Másnap vasárnap volt, megyek a templomba, hallgatom a prédikációt, azt prédikálta a gazdám, éppen mindegy az, megtenni valamit, vagy csak elgondolni. Másnap kikiöld az erdőre fakészíteni, meghagyja erősen, mit dolgozzak, de bizony én ahajt lefeküvék az erdő szélére s egyebet nem is csináltam, mint gondoltam, hogy most dolgozom. Másnap megyünk a fáért, néz szét a pap, mindent lát, csak épen fát nem. Kérdezi, hol a fa, mondom, mit csináltam, hát újra elsupákolt istenesen.

– Ej, te félkegyelmű, ha te nem dolgoztál, te bizony nem is érdemeled meg, hogy egyél.

Avval leült, elővette a tarisznyát, jóízűen falatozni kezd, nekem meg csak azt mondja:

– Tegyéél úgy, mintha ennél.

Bizony éhesen maradtam; a gazdám bezzeg fáinul jól lakott. Avval felállt, elvette a tarisnyát, hazaszalasztott az ökrökkel, hogy hozzam ki az ekét. Kihoztam az ekét, neki kezdtünk szántani, engem oda állított, hogy tartsam az ekeszarvát. Tartottam volna, ha tartottam volna, de bizony én mind félre eresztettem a barázdából. Kérdi a pap:

– Mit csinálsz ismét, te éhenkórász?

– Tegyük úgy, mintha szántanánk – feleltem neki.

Nohiszen éppen jókor mondtam. Kezébe kapott, úgy megropogtatott, hogy amennyi ember, mind összefutott. Elvert istenesen s kiadta az utamat; le is út, fel is út, pénz nélkül, egy krajcár nélkül hazakergetett.

Hanem bezzeg én nem mertem hazamenni. Elfutottam bé Pálfalvára s elszegődtem Bálint Ferenc-bához, a juhok mellé. Megegyeztünk vele is; másnap ki is küld a juhokkal a mezőre, de meghagyta erősen, nehogy tüzet gyűjtsak, mert mind leperzselődik a juhok gyapja. Ki is hajtám a juhokat, téringetem jobbra, balra, hanem hát hideg is vót, fáztam is, én bizony tüzet gyűjtöttem száraz fűcsomóból. Ahogy fellangolt a tűz, egybe langot vetett az egész mező, száraz volt a fű, mint a szalma s mind leperzselte a juhok gyapját. Búsultam erősen, mennék is haza, nem is, dehát az éhség csak haza kergetett. Mondom a gazdámnak, mi lett, hát az úgy kezd haragudni, hogy olyant én sohasem láttam. Egyet kettőt vet reám egy rúddal, hanem az nem volt elég kemény, bészaladott a vasvilláért; én sem vártam meg bezzeg, hogy agyonszurkáljon, fel az udorba, bé a széna közti mélyen. Alig búvok el, jön a gazdám, úgy szuszog, mint a liba, káromkodik, mint a jégeső, néz körül, nem lát suhutt, e hát ő mindjárt gondolta, hova búhattam el, kezd bészurkálni derekasan a széna közti. Ahajt úgy összeszurkált, hogy cszpa egy lik voltam. Hanem úgy látszik, nem vette észre, hogy ott vagyok, kiloholt nemsokára a csürből; én is ki mindjárt a szénából, körülnéztem, ott volt a kert mellett a gazdám méhszíne, bé oda, megnézem mindjárt, hová bujjak, látok egy üres kast, fogom magam, felteszem a polcra s belébbúvok abban a pillantásban.

Alig szusszantam egyet kettőt, hát suttogást hallok a hátam megett. Kezdek hallgatózni, hallom is, amint mondja valaki: A legnehezebbet vigyük el. Ej, megijedek erősen, mindjárt gondoltam, hogy itt most én leszek a legnehezebb. Hát csakugyan, megemelintenek minden kast s mikor én kerültem sorra, azt mondja az egyik: Jaj komám ilyen nehéz még nem volt egy is, mint ez. Nyomban abroszt borítottak a kasra, fel is kapták, hátukra vették s kezdenek vinni engem vele kerten, bokron, völgyön keresztül. Nemsokára kiértünk a mezőre. Én is fogom magam, kinyúlok a kasból s jól meghúzom a haját, akinek a hátán voltam.

– Jaj komám – kiáltott erre – engem bizony megfulánkolt egy.

Fogom magam, kinyúlok ismét, hanem hát véletlenül a fülét markoltam meg. Bezzeg most már vette észre, hogy nem a méhek marják; azt mondta komájának, akivel együtt volt:

– Komám, ne húzigáld a fületem, mert egybe hozzád csapom a kast.

– Ki húzigálja, te bolond? – mondja a komája – mert én még csak nem is nyúltam hozzád.

– Ne beszélj koma; mert tán a fületem nem te húztad meg?

– Hát hogy húztam volna én?

Kinyúlok a kasból, újra meghúzom a fülét.

– Mert ugy-e most is nem te húztad meg, koma – kérdi az ember, akinek a hátán voltam.

– Húzta az öregapád, koma.

No, iszen, ekkor láttam csak furcsa összegabalyodást. Lehajít a válláról, avval neki a komának; hanem biz én mintha ott se lettem volna, mert a kassal olyan istenesen kezdtem legurulni a hegyoldalra, hogy azt hittem, sohase állok meg. Hanem biz én azt éppenséggel nem akartam, kiugrottam hát a kasból s szerencsésen meg is állapodtam a hegy aljában. Kerestem mindjárt egy buglyát, ami alatt megháljak, abba bebúttam, s reggelig jóízút aludtam.

No, aztán reggel bementem Korondra s elszegődtem Tami Ferkó bához. Tami Ferkó bá bizony fazekas volt: neki állított engem is agyagot gyúrni. Mikor aztán elég fazekat csinált s eljött a vásár napja, fogta magát, befogta lovait, felrakta a fazekakat, felültett engem is és elindult bé Parajdra. Hanem hát én, mint afféle gyermek, annyit beszéltem neki, annyit csirikoltam össze mindenről, hogy végre rárm kiáltott:

– Hallgass már, met egyet vetek rád. Nekem a fazekakkal kell számolnom. Meg ne halljam, hogy még egyet is szólsz!

Elhallgattam hát s mikor ahajst Sófalva végénél kiesett a kerék, nem szóltam biz én egyet se. Béerünk Parajdra; akkor látja gazdám, hogy nincs meg az egyik kerék. Mondom, mi történt, így s úgy. Megharagszik erősen, el is supákol, le is hord, de hát hamar elévette az egyik lovát, kifogta a szekérből s avval felültetett rá, hogy menjek a kerék után. Fel is ültem rá, el is nyargaltam Sófalvára, meg is kaptam a kereket; de hát én úgy szerettem vóna, hogy ha már itt a ló, gyalog se menjek, de a kereket is elvigyem. Fogtam magam, odakötöttem a kereket a ló farkához. Próbálok menni: nem lehet. Bémegyek erre a faluba, kérek egy fejszét, fogom a kereket, kiütök belőle két fentőt (küllő) s avval a ló nyakába akasztom a kereket. Hát így pompásan megy. Neki kezdek hát nyargalni, el is érek nemsokára Parajdra, de bizony a gazdám ahogy meglátott még messziről olyan mérges lett, hogy olyat én még sohasem láttam. Mind azt kiáltotta:

– Közel ne gyere, te tolvaj, kárré tetted a lovatam.

Leszállok a lóról, nézem, hát a kerék mind lesúrolta a ló szügyiről a bőrt. Megijedek én is, ott hagyom a lovat, el kezdek futni; úgy futtam, hogy majd lesett a fejem a nyakamról. Nem merem bezzeg a gazdám szeme elé kerülni, befuttam Atyhára, ott megháltam s másnap hazajöttem Csehétfalvára. Akkor kezdtem aztán itthon szolgálni, szolgáltam is eleget, fizettek is hol puffal, hol poffal, de annyira vitt mégis az Isten, hogy immár a magam gazdjáa vagyok.

Lejegyezte: Balázs Ferenc, Csehétfalván, 1919. júl. 1-én.

Megjelent: *Napkelet* II. (8.) 1921. május 1. 473–475.

Konsza Júlia-Johanna

Konsza Samu életpályája és munkássága

Az emberi életnek a célja nem a dicsőség, hanem a kötelességteljesítés.

Konsza Samu, 1924

Jelen írás célja, hogy bemutassa és összefoglalja Konsza Samu életrajzát és munkásságát. Egyfajta leltárt próbál készíteni mindarról, amivel egy életpálya követhető és értékelhető. A leltár jelentős részét azok az írások, gyűjtések teszik ki, amelyeket Konsza Samu írt vagy gyűjtött. Emellett néhány fényképpel és bemutatott tárggyal kísérli meg szemléletesebbé tenni az életpályát.

Koncepcióm az volt, hogy összegyűjtök minden tárgyat, legyen az napló, fénykép vagy könyv, illetve minden olyan anyagot, ami a szellemi törzsét képezheti az életpályának, majd ezt követően rendszerezem, feldolgozom azokat. Jelen dolgozat azonban nem vállalkozhatott arra, hogy Kosza Samu szerteágazó munkásságának valamennyi vetületére kitérjen.¹

Rendszerető és pontos munkájának köszönhetően elkészítette azon írások jegyzékét, amelyek róla jelentek meg, illetve valamilyen módon az ő nevéhez kapcsolódnak. Ezt *Melléklet az Önéletíráshoz* címen találjuk kézzel írott beszámolójában.² Konsza Samu munkássága meghatározó volt a néprajztudomány számára, a néprajzi gyűjtések mellett azonban számos szépirodalmi alkotással is találkozhatunk. Különválasztottam az olyan munkákat, amelyek megjelentek, és azokat, amelyek nem kerültek kiadásra. Ezen belül különböző csoportokat kellett elkülönítenem, annak függvényében, hogy néprajzi, nyelvészeti vagy irodalmi kérdésekről van-e szó bennük.

A bemutatásra kerülő anyag nagy részét a sepsiszentgyörgyi Állami Levéltár adattárából gyűjtöttem össze, itt 12 darab mappát találtam, ami a

¹ Szerteágazó kulturális tevékenységére példa, hogy csupán a Székely Nemzeti Múzeumban értesültem arról, hogy Konsza különböző érmeket is adományozott a múzeumnak.

² Konsza 2010, közzéteszi Konsza Júlia.

Konsza hagyatékot teszi ki. Ezen kívül a Székely Nemzeti Múzeum könyvtárának adományozott Konsza Samu hagyatékban is tájékozódtam. Emellett még számos anyag van a sepsiszentgyörgyi Székely Mikó Kollégium könyvtárában. Szintén jelentős hagyaték fellelhető volt Konsza Samu rokonságánál. Habár Konsza feljegyzéseiben említés történik az egyes munkákra, szembesülnöm kellett azzal a ténnyel, hogy azok nem mindegyike található ma meg. Ilyenkor lábjegyzetben jelzem, hogy az illető írás – bár valamikor létezett – ma már nem fellelhető.

Albert Ernő folklórkutató elmondása szerint a sepsiszentgyörgyi Állami Levéltárban található Konsza Samu anyagot Árvay József vitte be az Állami Levéltárba, aki 1953-tól a levéltár igazgatója volt. Szintén Albert Ernőtől tudhattam meg azt is, hogy erre rögtön Konsza halála után került sor, mielőtt a Securitate lecsaphatott volna az anyagra.

A gyűjtést 2009. augusztus 26. és szeptember 24. között végeztem.

Konsza Samu életrajza

Konsza Samu 1887. december 15-én született Nagybaconban. A neves folklórgyűjtő, tanár az elemi iskoláit szülőfalujában, Nagybaconban végezte 1894–1899 között. Középszkolai tanulmányait a székelyudvarhelyi Református Kollégiumban folytatta 1899-től. 1907-ben érettségizett, majd utána beiratkozott a budapesti egyetemre, ahol 1911-ben végzett magyar és latin szakon. 1911. október 1-jétől 1912. szeptember 30-ig önkéntes katona volt. 1912. október 1-jétől a szászvárosi Kún Kollégiumban tanított. 1913 márciusában szerzett pedagógiai oklevelet. 1913 nyarán bevonult katonának. Itt megsebesült és egy évig csontvelőgyulladásal kezelték. Egy év elteltével katonakórházba került, és öt operáción ment keresztül.

A harctérre alkalmatlanként 1917-ben, Kaposváron a katonák civil ruháját javító osztag parancsnoka volt. A katonaládákból 1910–1912-es és 1914-es, Boszniában énekelt katonadalokat gyűjtött, ezeket 1962-ben adta át az Akadémiának.³ Önéletrrásában beszámolt arról, hogy Kaposváron a katonák ruháit kellett átnéznie, kitisztítania. A katonák zsebében

³ Ezúton is köszönöm az információt Boér Hunornak, a Székely Nemzeti Múzeum könyvtárosának.

kéziratoss verses- és daloskönyveket is talált, amikből később megszületett a *Dunántúli katonadalok az első világháborúban* című gyűjteménye.⁴ Itt kapott ösztönzést, kedvet és indítást arra, hogy a népköltészeti termékeket gyűjtse.

1918 márciusában doktori szigorlatot tett Budapesten. 1925-ig Szászvároson tanított. Ekkortól a sepsiszentgyörgyi Székely Mikó Kollégiumban volt tanár 1948-ig. 1943 és 1944 között igazgató. 1937-től a Református Férfi Szövetség tagozatának elnöke.⁵ 1948-ban mint nyugdíjas tanár, az I. számú Fiúiskolában a tápintézet vezetője volt. Később 1957-ig az iskola könyvtárosa.

1936-tól a Székely Nemzeti Múzeum őre volt. Bányai Bibó Erzsébettel elkészítették a Székely Nemzeti Múzeum könyvtárának új katalóguscéduláit, és az *Erdélyi Múzeumban* ismertette a múzeumot.⁶

1916-ban jelent meg *Nagybacon nyelvjárása* című doktori értekezése a *Magyar Nyelvőrben* (Konsza 1916a, b), 1916–1918-ban pedig néhány nyelvjárási tanulmánya, mint a *Közmondások* (Konsza 1917a), a *Káromkodás* (Konsza 1917b, c) és a *Szólások* (Konsza 1918). 1927-től a megye jó részére kiterjedő gyűjtőmozgalmat szervezett diákjaival, ennek eredményeként látott napvilágot mintegy három évtizeddel később a *Háromszéki magyar népköltészet* (Konsza 1957). A gyűjtőmozgalom több mint 60 helységről származó 1675 népköltési alkotást tartalmaz.⁷ Mivel minden gyűjtés nem kerülhetett be ebbe a kötetbe, a gyűjtemény mesefejezetéből később összeállította *A szegény ember kincse* című, 1969-ben megjelent válogatását (Konsza 1969).

Munkája jelent meg az *EME Vándorgyűlésének Emlékkönyvében* 1934-ben (Konsza 1934), az *Erdélyi Múzeumban* 1938–1939-ben (Konsza 1938a, 1939) és a *Művelődésben* 1968-ban (Konsza 1968), ezeket főként népköltészeti gyűjteményei követték (F. J. 1994).

1971. szeptember 15-én halt meg; a nagybaconi temetőben nyugszik.

⁴ Vö. Önéletírás. Fellelhető a Sepsiszentgyörgyi Állami Levéltárban (a továbbiakban: ÁLvS.) Nr.INV.476. Fond. Familial Konsza. Fond. Nr.413. 8-as számú mappa.1–19. Közölve: Konsza 2010.

⁵ Vö. Önéletírás. Fellelhető az ÁLvS. Nr.INV.476. Fond. Familial Konsza. Fond.Nr.413. 8-as számú mappa.1–19. Közli Konsza 2010.

⁶ Az információ Boér Hunortól, a Székely Nemzeti Múzeum könyvtárosától származik, amelyet ezúton is köszönök.

⁷ Konsza Samu jegyzeteit a kiadó elhagyta. (Boér Hunor szíves szóbeli közlése.)

A népköltészeti gyűjtései mellett szépirodalmi alkotásokat is írt, ezek közül nem valamennyi jelent meg. Konsza Samu egyéniségét talán saját vallomása tükrözi a legjobban: „Szeretem a költészetet. Szeretem az irodalmat. Szeretem a könyvet... Szeretem az embert.”⁸ Több írásában olvashatunk ehhez hasonló kijelentéseket. Sokan emlékeznek meg róla úgy, mint aki kiemelkedő lelkesedéssel tanított, szerette tanári munkáját. Ön-életírásában maga úgy emlékezett, hogy az irodalomszeretete vitte a tanári pályára. A *Három Vezérmondát* című tanári székfoglalójában azt írta, hogy „a tanár némileg programot ad arról, hogy mi van a lelkében a legfőbb helyen, amellyel a nevelés ügyének legtöbbet szolgálni, használni vél.”⁹ Tanári munkája során tudatában volt a három vezérmondatnak: „A munka nemesít”, „A műveltség szabaddá tesz”, „Az ember életének célja: teljesíteni kötelességét.”¹⁰

Konsza Samu múzeumi munkássága

Ebben a fejezetben főként a Székely Nemzeti Múzeumban végzett munkásságát – előadásait, valamint igazgatói, múzeumőri tevékenységét – tekintem át.

Tóth Szabolcs és Boér Hunor *Közművelődési rendezvények a Székely Nemzeti Múzeumban a két világháború közötti* írásukban beszámolnak az egyes évek tevékenységéről, illetve arról, hogy melyik évben milyen rendezvényekre került sor a Székely Nemzeti Múzeumban (vö. Tóth–Boér 2002: 163–216).

1931 tavaszán a Székely Nemzeti Múzeum dísztermében Csutak Vilmos, akkori múzeumigazgató előadást tartott Erdély Bach-korszakbeli történetéről. Ezt meghirdették a helyi lapban, viszont Konsza Samu nem sokkal később részletesen is beszámolt az előadásról (Tóth–Boér 2002: 176).

⁸ Vö. Önéletírás, ÁLvS. Nr.INV.476. Fond. Familial Konsza, Fond.Nr.413. 8-as számú mappa.1–19. Közli Konsza 2010.

⁹ Konsza *Dolgozataim gyűjtőnaplója* 3. Fellelhető a Konsza rokonságnál, Sepsiszentgyörgyön, 1923. 192.

¹⁰ Konsza *Dolgozataim gyűjtőnaplója* 3. Fellelhető a Konsza rokonságnál, Sepsiszentgyörgyön, 1923. 192.

Ugyanebben az évben a Kazinczy Ferenc emlékünnepelely keretei között Konsza Samu is előadást tartott, *Emlékbeszéd Kazinczyról* címmel (Tóth–Boér 2002: 177).

1933-ban egy szakelőadás keretein belül Konsza bemutatta a *Háromszéki dalköltészetet*, az előadások szövegét az EME *Emlékkönyve* őrizte meg (Tóth–Boér 2002: 180).

1935-ben, Kőrösi Csoma Sándor születésének 150. évfordulója alkalmából rendezett ünnepelely programjában Konsza Samu emlékbesezédet mondott (Tóth–Boér 2002: 182).

Ugyanabban az évben, május 18-án Konsza előadást tartott a *Székely hangok a XVII. és XVIII. századi népköltészetben* című munkájából (Tóth–Boér 2002: 183–184).

1936. április 25–26-án Konsza Samu *A százéves magyar regény* című előadás megtartására készült, de erre nem került sor (Tóth–Boér 2002a: 187).

1937-ben Konsza Samu megszervezte a csíki ház avatását (Tóth–Boér 2002: 191).

1937. november 7-én, a múzeum emlékünnepelelyen Kosztolányi Dezsőre emlékeztek, ahol Konsza előadást tartott (Tóth–Boér 2002: 192).

1938. december 18-án előadást vállalt a Juhász Gyuláról írt tanulmányával (Tóth–Boér 2002: 195).

Boér Hunor *Adatok a Székely Nemzeti Múzeum két világháború közötti történetéhez* című, főként jegyzőkönyvek alapján készült munkájában a következő adatokat találjuk. 1932. március 29-én tartott gyűlésen többek között jelen volt Konsza Samu (Boér 2002a: 226). 1931. december 13-án Kazinczy-ünnepelelyt rendeztek *A reményhez* címmel. Konsza itt bemutatta *Kazinczy emlékezete* című tanulmányát (Boér 2002a: 226).

Lénárt Anna *Magyar Skanzen és Székely Nemzeti Múzeum* munkájában említést tesz Konszáról. 1937. március 24-én az ügyvezető tanácsi jegyzőkönyv szerint a csíkmenasági ház befejező munkálataira négy ajánlat érkezett be, mind túl drágák. Ezért bizottságot neveztek ki a helyzet lezárására. Ebben a bizottságban benne volt Konsza Samu is (Lénárt 2002: 183).

Boér Hunor *A Székely Nemzeti Múzeum ügyvezető-tanácsi jegyzőkönyvei, 1937–1940 közötti munkájában* a következő adatok szerepelnek. Az 1. Jegyzőkönyv szerint az 1937. március 24-i gyűlésen Konsza Samu is jelen volt (Boér 2002b: 216). Ő számolt be arról, hogy az 1936-os évben a

múzeum ügyvezető tanácsa négy gyűlést tartott. Jelentés készült az 1936. évi bevételekről és kiadásokról (Boér 2002b: 217). Az adminisztrációs munkát Felszeghi István és Konsza Samu igazgató-örök végezték (Boér 2002b: 217). Dr. Konsza Samu igazgató-őr jelentette, hogy az igazgató választmány Hatolykai Pótsa József születésének 100. évfordulója alkalmából, 1936. november 29-én megtartotta az 1936. május 14-ére kitűzött, de a Csutak Vilmos igazgató aznap történt váratlan elhunyna miatt elhalasztott emlékünnepelet (Boér 2002b: 217). Dr. Konsza Samu előterjesztette az 1937. évi ismeretterjesztő előadások tervezetét (Boér 2002b: 217).

Konsza Samut a csíki ház építető bizottság tagjának nevezték ki (Boér 2002b: 218).

Dr. Konsza Samu javasolta, hogy Bányai Jánost és Vámszer Gézát kérjék fel Kászon monográfiájának megírására és kiadására (Boér 2002b: 219).

Az 1937. május 13-án tartott gyűlésen Konsza Samu különböző beadványokat terjesztett elő (Boér 2002b: 220-221).

A 3. jegyzőkönyv szerint Konsza Samu különböző tevékenységek és emlékünnepek megszervezését jelentette be (Boér 2002b: 223–224), továbbá javasolta, hogy a múzeum indítsa meg időszakos *Értesítőjének* és más természetű kiadványainak közlését, mert a múzeumpártoló tagoknak az igazgató választmány azt ígerte, hogy kiadványait díjmentesen megküldi (Boér 2002b: 225).

Herepei János *A Székely Nemzeti Múzeum igazgató jelentései, 1939–1944* című munkájában a következőket említi. Konsza Samu népszerűsítő és tudományos, valamint szépprózai részleteket olvasott fel az 1939. évben (Herepei 2004: 60). *Tisztviselők külső munkássága* alcím alatt szót ejt arról, hogy Konsza Samu igazgató-örnek, a Székely Mikó Kollégium rendes tanárának milyen munkái jelentek meg az 1939. év folyamán. Így szó esik az *Adalékok a népköltészeti termék gyűjtéséhez* című munkájáról (Konsza 1939). Konsza évek óta foglalkozik a népköltészeti termékek gyűjtésével. Gyűjteménye mintegy 700 rendezett és feldolgozott darabból áll. Hátra van még az anyag letisztázása és kiadása (Herepei 2004: 68).

1942. december 5-én Konsza *Az új romantikus drámairás* tanulmányát mutatta be egy (Herepei 2004: 99). 1943. december 6-án *Az új romantikus drámáról* tartott előadást (Herepei 2004: 112). 1940 áprilisában Konsza múzeumi munkaként javasolja a háromszéki népköltészet gyűjtését, a nagybaconi fazekasság kutatását, Nagybacon monográfiájának elkészítését (Herepei 2004: 127–128).

Konsza Samu műveinek osztályozása

Sokszínű munkásságról lévén szó, az osztályozásnál különböző kategóriákat kellett alkalmaznom.

Kiadásban megjelent munkái néprajzi munkák, szépirodalmi alkotások, szépirodalommal kapcsolatos munkák, nyelvészeti írások, ismeretterjesztő, tudósító írások. Kiadásban meg nem jelent munkái néprajzi munkák, kéziratban maradt munkák, szépirodalmi alkotások, szépirodalommal kapcsolatos munkák, nyelvészeti írások, tudományos és Konsza által ismeretterjesztőnek nevezett írások, különböző beszédek, könyvismertetések, előadások, önképzőköri és évnyitó beszédek, naplójegyzetek.

Megjelent művek

Néprajzi munkák

- Közmondások. *Magyar Nyelvőr* XLVI. (1917) (1–2) 65.
- A közlemény 11 közmondást tartalmaz, Nagybaconból.
- Káromkodás. *Magyar Nyelvőr* XLVI. (1917) (5–6) 192.
- Menekít. *Magyar Nyelvőr* XLVI. (1917) (7–8) 236.
- Szólások. *Magyar Nyelvőr* XLVII. (1918) (7–8) 190–191.

A közlemény 33 szólást tartalmaz, Nagybaconból.

- Katonadalok a székely népköltészetben. *Az Erdélyi Múzeum-Egyesület Sepsiszentgyörgyön 1933. augusztus 27–29. napjain tartott tizenkettedik vándorgyűlésének Emlékkönyve*. Kolozsvár, 1934. 52–58. (Konsza1934)

A tanulmány bevezetőjében meghatározza a székely nép karakterét és, hogy a történelem során mire volt hivatott a székely katona. Maga és mások (Kriza János, Orbán Balázs, Benedek Elek és Sebesi Jób) által gyűjtött katonadalokkal mutatja be a katonák életét a besorozástól a szabadulásig. Azt vizsgálja, milyen érzéseket, gondolatokat vált ki a katonaelet. Míg a műlköltő maga alakítja a vers nyelvezetét, stílusát, formáját, addig a nép régi formákba önti bűjút, bánatát, örömét, reményét. Nála a nyelv, kifejezés, forma adva van, azon csak itt-ott alakít annyit, amennyit ösztöne diktál. A példák azt szemléltetik, hogy a nyelv az egyszerűség ellenére színes és gazdag, hajlékony és kifejező, ízes és zamatos; benne van a föld szaga, az erdő illata, a fáradt ember verejtéke.

• A Székely Nemzeti Múzeum, *Székelység* VIII. (1938) (6–7) 63–64 (Konsza 1938b); *Erdélyi Szemle* XXVI. (1939) 3.

Ismertető a Székely Nemzeti Múzeumról. Románia egyik legértékesebb vidéki múzeuma, a székelységnek a maga nemében egyetlen kincse, ahogyan Konsza magfogalmazza. Szó esik a múzeum alapítójáról özv. Cserey Jánosné szül. Zathureczky Emíliáról, aki 1879-ben kezdeményezte megalapítását. Beszámol a Cserey családról és értékeiről. A múzeum létesítését 1911–1912-ben sikerült kiviteleznie, addig az értékek a Székely-Mikó kollégiumban voltak elhelyezve. A múzeum öt gyűjteménycsoportból állt: a könyvtár és a levéltár, a régiségtár, a néprajzi gyűjtemény, a képzőművészeti gyűjtemény és a természetrajzi kollekción. Leírja az öt csoport feladatkörét, miket kell tartalmazniuk és milyen célt szolgálnak. A zárásban hangsúlyozza, milyen fontos a székely kultúra megőrzése szempontjából is a múzeum.¹¹

• Adalék a népköltészeti termék születéséhez. *Erdélyi Múzeum* XLIV. (1939) (3) 291–293.

Lévay József *Az aradi nap* című versét mutatja be. Szembeállítva egy népi költő versével, amely a Lévayéhoz hasonló.

• *Háromszéki magyar népköltészet*. Állami Irodalmi és Művészeti Könyvkiadó, Marosvásárhely, 1957

Konsza Samu legismertebb munkája. A könyv három évtized gyűjtőmunkáját foglalja magába. 1927-től Konsza Samu diákjainak bevonásával szervezte meg a megye jó részére kiterjedő gyűjtőmozgalmat. Több mint hatvan helységből, 1675 népköltészeti alkotással (mesék, balladák, dalok, gyermekjátékok, lakodalmi költészet, köszöntők, mondókák, táncszók, közmondások, találós kérdések, írott versek) a mai napig a legátfogóbb és leggazdagabb megyei gyűjteménynek számít. Az *Igaz Szóban Újból hajtott a vadrózsa* címmel Izsák József, a *Korunkban* Szabó T. Attila méltatta a kötetet (Izsák 1958; Szabó T. 1958). Izsák József írja, hogy Kriza János és Benedek Elek példája ihlette meg Konsza Samut, az ő hivatásérzetük táplálta szorgalmát. Ma már azt sem feledhetjük el, amit Konsza Samu saját önéletrajzában írta katonai szolgálat idején írogatott, másolatot versekkel kapcsolatban, amelyek impulzust adtak Konsza Samunak és a figyelmét a népköltészeti gyűjtés felé irányították (Konsza Samu önéletrajza és Veress 1968: 32).

¹¹ Vö. Konsza ÁLvS, Nr. INV.476. Fond. Familial Konsza, Fond. Nr.413.3 számú mappa, 1939.196–199.

Izsák József sem a gyűjtés módszerével, sem azzal nem ért egyet, hogy a néphagyomány kihalóban van. A válogatás során meglátása szerint sok jelentős adat kimaradhatott, aminek feltétlenül a kötetbe kellett volna kerülnie (Izsák 1958: 482–490). Szabó T. Attila teszi szövé, hogy Konsza Samunak a sajtó alá rendezésben való részvétele esetén aligha történhetett volna meg az, hogy a feltehetőleg értékes jegyzetanyag kimaradt, amely a gyűjteményhez eredetileg hozzátartozott, s amely a kiadvány anyagát tudományos szempontból használhatóbbá tette volna (Szabó T. 1958: 457).

Konsza Samu kötetének bár vannak hiányosságai, viszont előremutató az, hogy gyűjteményének minden darabját földrajzilag pontosan meghatározott településhez és az esetek többségében személyhez fűzte, a különösen gazdag mese- és a valamivel szegényesebb balladaanyag esetében az elmondó életkorára és a gyűjtés időpontjára vonatkozó adatokat is közli. Minden népköltési darabhoz, illetőleg egy-egy alcsoporthoz csatolva pontos adatokat olvashatunk a gyűjtő személyére és a gyűjtés időpontjára nézve. A kötet ebben a tekintetben a folklórkutatás mai igényeit természetesen jobban kielégíti, mint a szinte egy századdal előbb megjelent *Vadrózsák* (Szabó T. 1958: 454).

- *Gyűjtsük népünk dalait!* Így hangzik az a felhívás, ami 1957-ben jelent meg a Székely Mikó Kollégium faliújságán. Később megjelent az 1967-es, *Gyökerek* című diáklap gépelt emlékszámában is, amely Konsza Samu nyolcvanadik születésnapjára készült. Ebben elsősorban Konsza Samu munkásságáról olvashatunk, tanárok és diákok részéről.

- Kakaslövés Apácán. *Művelődés XXI.* (1968) (5) 33–35.

A leírás nem kerülhetett bele a *Háromszéki magyar népköltészet* vasos kötetébe, mivel Apáca Brassó megyéhez tartozik.¹²

- *A szegényember kincse. Háromszéki magyar népmesék Konsza Samu gyűjtéséből.* Ifjúsági Könyvkiadó, Budapest, 1969

A *Háromszéki magyar népköltészet* mesefejezetéből állította össze a mesegyűjteményt. 225 mesét, adomát és mondát tartalmaz, amelyből csak 120 került be a kötetbe. Egyes mesetípusok nagyon kedveltek, s ezért sok változatban ismertek. A Sárkányölő-típus 9, a Fejérlófia-típus 5, a Jancsi és Juliska-típus 8, a Rászedett ördög-típus 6, a Halász és felesége-típus 6, az Okos leány-típus 4, a Terülj asztalkám-típus 4 változatban

¹² A kakaslövés szokásának teljes leírását lásd: ÁLvS, Nr. INV.476. Fond. Familial Konsza. Fond Nr. 413. 3-as számú mappa. 1968. 392–401.

fordul elő. A 225 mesét, adomát és mondát 90 tanuló gyűjtötte 46 községben (Konsza 1969: 6).

Szépirodalmi alkotások

- Miért szeretem a karácsonyt? *Szászváros és Vidéke* (1913) XII. 21.

„Legszentebb ünnepem a karácsony. Karácsonykor született a szeretet Krisztus személyében.”¹³ Ez a gondolatmenet vezeti az esszét. Különböző bibliai idézetek által támasztja alá a karácsony ünnepeének szentségét. Szót ejt a magas műveltségű görög társadalomról és a jeruzsálemi páska ünnepeéről is.

- Amit a karácsony diktált. *Szászváros és Vidéke* (1914) XII. 27.

A háborús emlékek jutnak az eszébe, a jajgatást és hörgést hallja a szerző. Eszébe jutnak hozzátartozói, akikkel együtt örült valamikor a karácsonynak. Újból hallja a sok sírást, „az emberek ebben az esztendőben nem szerették egymást, hanem gyűlöltek, halálos gyűlölettel gyűlöltek. Fegyvert ragadtak és rohantak, törtek egymás életére, millió meg millió. [...] Ó, be szomorú ez a karácsonyest, amelyből hiányzik a szeretet, a béke! Vajjon mikor szállsz vissza hozzánk elszállt szeretet, szeretett béke? Vajjon mikor?”¹⁴

- A holnap. *Szászváros és Vidéke* (1915) I. 31.

A *holnap* visszaemlékezés gyermekkori emlékeire. A kisgyermek holnapjától az ifjú férfi holnapjáig sok a várakozás. A kisgyerek elesik, de a holnap meggyógyítja. Sokszor áll az utca szögletén, lányokat vár és boldog, újra várja a holnapot. Egyszer messze kell mennie, és érzi, nem jön el az a holnap, amikor már hazamehet kedveséhez.¹⁵ Aláírás: Jób Kelemen (álnév).

- Karácsony ünnepe. *Szászváros és Vidéke* (1916) XII. 24.

• Az iskola élete. *Szászvárosi ref. Kún-Kollégium Emlékkönyve* Kolozsvár, 1925.

• Péter, hazamegyünk. Elbeszélés. *Szászvárosi ref. Kún-kollégium Emlékkönyve* Kolozsvár, 1925.

¹³ Konsza. ÁLvS. Nr. INV.476. Fond. Familial Konsza. Fond Nr. 413. 3-as számú mappa. 295.

¹⁴ Konsza. ÁLvS. Nr. INV.476. Fond Familial Konsza. Fond Nr. 413. 3-as számú mappa. 1914. 297.

¹⁵ Konsza. ÁLvS. Nr. INV.476. Fond Familial Konsza. Fond Nr. 413. 3-as számú mappa. 1915. 293–294.

- A betű és a lélek. *Üzenet. A ref. egyházköz. Üzenete*, Sepsiszentgyörgy, 1943. októberi szám.

Irodalommal kapcsolatos munkák, szövegek

- Arany. Emlékezés születésének 100 éves fordulóján. *Szászváros és Vidéke* (1917) XII. 24.
- Dr. V. Nagy Sándor: Jókai c. könyvének ismertetése. *Szászváros és Vidéke* (1925)
- Paul Gerald: Szeretni. Dráma ism. *Székely Nép* (1926) X. 24.
- Csutak Vilmos: A Bach korszak Erdélyben. *Székely Nép* (1931) IV. 30.
- Tavasz Sándor: Erdélyi tetők, Ismertetés. *Erdély* (1938) november–december, 148–150. (Konsza 1938c)
- Kosztolányi Dezső. Tanulmány. *Erdélyi Múzeum* XLIII. (1938) (1) 27–42.
- Csutak Vilmos. *Üzenet* (1946) május.

Nyelvészeti írások

- Nagybacon nyelvjárása. *Magyar Nyelvőr* XLV. (1916) (2) 65–71, (3) 104–113, (4) 162–170, (5–6) 231–236.

Az előszó: „E nyelvjárástanulmányom békésebb idők szorgalmas gyűjtögetésének és a gyűjtöttek rendeztetésének szerény eredménye. Benne lehet és van is a kezdésnek sok hibája, hiánya. Az utolsó tisztogató, javítgató munkától szólított el a legfelsőbb parancs egy forró nyári nap délelőttjén. És azóta nem engedte a kard, hogy újra felvegyem a javítgató tollat. Ezért egyik- másik rész, nevezetesen a mondattan, tán rövidebb és hiányosabb, mint amilyenek kidolgoztam volna, ha a haza sorsa fontosabb, szentebb nem lett volna, mint e szerény tanulmány léte vagy nem léte. Remélem, ha majd a fegyverek elülnek, lesz alkalmam e hiányok pótlására. Hogy így is, a mostani alakjában megjelenhetett, azért el nem mulaszthatom e helyen köszönetem és hálám kifejezését Simonyi Zsigmond egyetemi tanár úrnak, aki tanulmányom megírására buzdított, szíves jóakarattal útbaigazításokat adott s azt sajtó alá rendezte, miután sok kisebb-nagyobb hibájától megtisztította, és Benedek Elek úrnak, aki tanulmányomat elolvasva, azt több szíves és értékes megjegyzéssel és adattal egészítette ki.”

- Nyelvészeti adatközlések. *Magyar Nyelvőr* XLVI (1917) (1–2) 65, (5–6) 192, (7–8) 236.

Ismeretterjesztő, tudósító írások

- Férjünk színházba! *Színházi Élet* (1924) II. 1.
- Octavian Şireagu: Pe aripa sufletului c. verses könyvének ismertetője. *Ellenzék* (1926) augusztus.
- *A sepsiszentgyörgyi Ref. Székely Mikó-Kollegium Évkönyve 1942–1943. tanéből.*
- *A sepsiszentgyörgyi Ref. Székely Mikó-Kollegium Évkönyve 1943–1944. tanéből.*

Meg nem jelent művek

• Meg nem jelent műveinek legnagyobb részét irodalmi szövegei teszik ki. Ezek a *Dolgozataim gyűjtőnaplója 3.* címet viselő füzetben található, Konsza Samu rokonságánál, Sepsiszentgyörgyön, jelenleg Konsza Vilmos tulajdonában vannak.

• Verses füzet, amely a sepsiszentgyörgyi Állami Levéltárban, a Konsza hagyatéknál egyes számú mappájában található a következő címen: *Konsza Samu versei 1906–1908.* Saját kézzel írt 120 oldalas füzet. A verses füzet 85 darab verset tartalmaz.¹⁶

• Az Állami Levéltárban (a Konsza hagyatékhhoz tartozó) kettes számú mappában található még egy verseskötet a következő címen: *Mihálik József költeményei (Konsza Samu tulajdona), 1885–1900;* 139 oldalt tartalmazó, kézzel írt, piros borítós füzetecske.¹⁷

Néprajzi munkák

- *Dunántúli katonadalok az első világháborúban* című, kéziratban lévő gyűjteményes kötete.¹⁸

¹⁶ ÁLvS, Nr.INV.476. Fond. Familial Konsza, Fond. Nr. 413. 1-es számú mappa. 1–120.

¹⁷ ÁLvS, Nr.INV.476. Fond. Familial Konsza, Fond. Nr. 413. 2-es számú mappa.

¹⁸ Nem fellelhető.

- *Népköltészet és Népirodalom*. 1930.¹⁹
- *Székely hangok a XVII–XVIII sz. népköltészetében*. 1936. VIII. hó.²⁰
- *A népballada bevezetése egy irodalmi esten*. 1937.²¹
- *Tájékoztató a Háromszéki Magyar Népköltészet c. mű gyűjtőmunkáról*. 1958. V. 10.²²
- *Társzók Nagybaconból*. Collegiumi dolgozat.²³

Kéziratban maradt munkák

Kéziratban maradtak azok a gyűjtései, amelyek nem kerültek be a *Háromszéki magyar népköltészet* címmel megjelent kötetébe.²⁴ Ezeknek a gyűjtéseknek a rendszerezése nehézkes. Egyes verseknél maga Konsza Samu feltűntette, hogy az adott verset milyen műfajba sorolja, viszont több olyan gyűjtés van, amihez nincs jegyzet. Ezeket a vegyes csoportba soroltam, ezért van ebből szám szerint 359 darab. A rendszerbe sorolást az is megnehezítette, hogy egyes helyeken jegyzetként föl van írva, „Benne van a hatszázba”. A feljegyzés Konsza kézírásában maradt fenn és gondolom, hogy a *Háromszéki magyar népköltészet*re utalt. Ugyanakkor, nyilván jegyzetről lévén szó, több helyen át van húzva egy-egy vers (pl. „Már leírtam máshova”, „máshol megvan”). Ezeket is a vegyes kategóriába tettem. Szintén a vegyes csoportot gazdagítják azok a versek is, amelyekhez jegyzetben a következők olvashatók: „Múdal ízű, múdálnak érzik.” A szerelmi daloknál találkozhatunk olyan megjegyzésekkel, miszerint egy bizonyos vers második strófája: „a folytatást a katonadalokhoz írtam.” A következő megjegyzések is Konszától valók, olyan esetben, amikor egy versnek csak a 3-4. strófája van a lapon: „Eleje a szerelmi dalok között”, vagy „A túldalalon jelzett 2 költeményben 3 versnek benne van, a negyedik nincs meg most ott a jelzett versszakok más-más versszakokkal vannak együtt, s most itt ebben a formában újabb kompiláció, költés, azért kö-

¹⁹ Nem fellelhető.

²⁰ ÁlvS, Nr.INV.476. Fond. Familial Konsza, Fond Nr.413. 3-as számú mappa. 209–221.

²¹ Nem fellelhető

²² ÁLvS, Nr.INV.476. Fond. Familial Konsza, Fond Nr.413. 3-as számú mappa, 1958: 387–391.

²³ Fellelhető a Székely Mikó Kollégium könyvtárában, kézírás dátum nélkül.

²⁴ Fellelhető ÁlvS, Nr.INV.476. Fond. Familial Konsza, Fond Nr.413. 6-os számú mappa, külön oldalakon.

*zöltem, leírtam.*²⁵ A lakodalmi verses köszöntők közül egy darab kézzel írt verses füzet, nem Konsza írása, szinte olvashatatlan. Egy darab, két oldalas köszöntés, leány kikérés és egy darab 15 oldalas *Székelty... vőfélyes Páll Dezső* néven szerepel.²⁶ Azok a versek, amelyeknek Konsza a műfaját is megnevezte, szám szerint a következők (a 359 vegyes verset nem számolva):²⁷

- verses levelek: 13 darab
- szerelmes versek: 31 darab
- foglalkozással kapcsolatos gyűjtések: 2 darab
- életmóddal kapcsolatos: 20 darab
- lakodalmi versek, köszöntők: 11 darab
- táncdalok: 27 darab
- katonadalok: 18 darab
- hazafias versek: 15 darab
- bordalok: 33 darab
- karácsonyi és aprószentekes énekek: 13 darab
- húsvéti versek: 23 darab
- gúnydalok: 19 darab
- tréfás gúnydalok: 20 darab
- gúnyolódó vers: 1 darab
- tréfás versek: 75 darab
- tréfás gyermekversek, játékdalok: 38 darab
- balladák: 8 darab
- sírfeliratok: 40 darab

Szépirodalmi alkotások

- *Gondolatok*. 108 gondolat. Asztalfiók részére, 1917.²⁸
- *Napló*. Töredék. Asztalfiók részére, 1918.²⁹

²⁵ Vö.: Konsza, ÁLVs Nr.INV.476. Fond. Familial Konsza, Fond. Nr. 413. 6-os számú mappa. Saját fényképes dokumentum, Folytatás levéltár, 2009.08.27.,325, 326-os kép.

²⁶ ÁLVs Nr.INV.476. Fond. Familial Konsza, Fond. Nr. 413. 6-os számú mappa.

²⁷ ÁLVs Nr.INV.476. Fond. Familial Konsza, Fond. Nr. 413. 6-os számú mappa. Külön oldalakon.

²⁸ Fellelhető a *Dolgozataim gyűjtőnaplója* címet viselő 3-as számú naplóban, Konsza rokonság, Sepsiszentgyörgy, 1917: 135–153.

²⁹ Nem fellelhető.

- *Üres a fészek.* Elbeszélés. Asztalfiók részére, 1918.³⁰
- *Forgácsok az útszéléről.* Asztalfiók részére, 1922–1925.³¹
- *A tanár úr állásba megy.* Elbeszélés. Asztalfiók részére. 1924. XI. 27.³²
- *Őszi hangulat. Hangulatkép.* Asztalfiók részére. 1924. XI. 27.³³
- *Vergődés.* Elbeszélés. Asztalfiók részére. 1924. IX. 4.³⁴
- *Fabula.* Asztalfiók részére. 1924. VI. 11.³⁵
- *Napló.* Asztalfiók részére. 1940.³⁶
- *Jeles gondolatok olvasmányaimból.* 193 darab. 1940.³⁷
- *Álmos.* 1926. VII. 13.³⁸

• Konsza Samu verses füzete, ami a kézzel írt verseit foglalja össze. Pontosan 85 darab verset tartalmazó fekete füzet, amely 1905. III. 22-től³⁹ kezdődően az 1908. VII. 25-ig⁴⁰ tartó időt öleli fel.⁴¹

• Konsza Samu verses füzete, ami szintén kézzel írt verseit tartalmazza. 22 darab vers 1912-ből. *Újabb versek* címen az 1914-1916 közötti időből 35 vers található, a naplóhoz csatolva külön lapon még két darab vers, 7-es számú napló.⁴²

Irodalommal kapcsolatos munkák, szövegek

- *Ibsen Rosmerholmjának alapeszméje, tárgya.* 1917. III. 15.⁴³
- *Madách: Ember tragédiájának tragikum.* 1920. I. 22.⁴⁴

³⁰ Nem fellelhető.

³¹ Fellelhető a *Dolgozataim gyűjtőnaplója* címet viselő 3-as számú naplóban, Konsza rokonság, Sepsiszentgyörgy, 1922: 183, 1925: 184–186.

³² ÁLvS, Nr. INV.476. Fond. Familial Konsza, Fond Nr.413. 3-as számú mappa. 1924: 281–285.

³³ ÁLvS, Nr. INV.476. Fond. Familial Konsza, Fond Nr.413. 3-as számú mappa. 1924: 286–288.

³⁴ ÁLvS, Nr. INV.476. Fond. Familial Konsza, Fond Nr.413. 3-as számú mappa. 1924: 289–292.

³⁵ Fellelhető a *Dolgozataim gyűjtőnaplója* címet viselő 3-as számú naplóban, Konsza rokonság, Sepsiszentgyörgy, 1924: 217.

³⁶ Nem fellelhető.

³⁷ Nem fellelhető.

³⁸ Fellelhető a sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeumban, a Konsza hagyatékban.

³⁹ Az első vers dátuma.

⁴⁰ Az utolsó vers dátuma.

⁴¹ ÁLvS. Nr. INV.476. Fond. Familial Konsza. Fond Nr.413. 1-es számú mappa. 1–139.

⁴² Fellelhető a sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeumban, a Konsza hagyatékban. 1–47.

⁴³ Fellelhető a *Dolgozataim gyűjtőnaplója* címet viselő 3-as számú naplóban, Konsza rokonság, Sepsiszentgyörgy, 1917: 24–28.

⁴⁴ Fellelhető a *Dolgozataim gyűjtőnaplója* címet viselő 3-as számú naplóban, Konsza rokonság, Sepsiszentgyörgy, 1920: 29–42.

- *Madách Imre*. 1923. V. hó és 1941. III. hó.⁴⁵
- *Szabó Dezső: Az elsodort falu*. 1924. II. 11.⁴⁶
- *Arany János emlékezete*. 1924. VI. 1.⁴⁷
- *Három modern lírikus: Reményik Sándor, Áprily Lajos, Tompa László*. 1928. III. 1.⁴⁸
- *Jókai: Emlékezés 100 éves születési évfordulóra*. 1925. III. 24.⁴⁹
- *Ady Endre emlékezete*. 1928. III. 29.⁵⁰
- *Kazinczy Ferenc*. 1931. XII. 11.⁵¹
- *Erdélyi Lajos*. 1932. III. 11.⁵²
- *Ady Endre a vallásos költő*. 1935. III. 3.⁵³
- *Kőrösi Csoma Sándor*. 1935. III. 3.⁵⁴
- *Ady Endre*. 1937. III. 21.⁵⁵
- *Juhász Gyula*. 1937.⁵⁶
- *Orbán Balázs*. 1937. VIII. 4.⁵⁷
- *Gróf Mikó Imre*. 1938. V. 25.⁵⁸
- *Petőfi Sándor*. 1939. I. 23.⁵⁹
- *Az új romantikus drámaírás. Rékasi Jenő*. 1942. XII. hó.⁶⁰

⁴⁵ Fellelhető a *Dolgozataim gyűjtőnaplója* címet viselő 3-as számú naplóban, Konsza rokonság, Sepsiszentgyörgy, 1941: 57–75.

⁴⁶ Fellelhető a *Dolgozataim gyűjtőnaplója* címet viselő 3-as számú naplóban, Konsza rokonság, Sepsiszentgyörgy, 1924: 90–93.

⁴⁷ Fellelhető a *Dolgozataim gyűjtőnaplója* címet viselő 3-as számú naplóban, Konsza rokonság, Sepsiszentgyörgy, 1924: 76–89.

⁴⁸ Fellelhető a *Dolgozataim gyűjtőnaplója* címet viselő 3-as naplóban, Konsza rokonság, Sepsiszentgyörgy, 1928: 110–128.

⁴⁹ Fellelhető a *Dolgozataim gyűjtőnaplója* címet viselő 3-as számú naplóban, Konsza rokonság, Sepsiszentgyörgy, 1925: 97–109.

⁵⁰ Fellelhető a *Dolgozataim gyűjtőnaplója* címet viselő 3-as számú naplóban, Konsza rokonság, Sepsiszentgyörgy, 1928: 167–182, 187–191.

⁵¹ ÁLvS. Nr. INV.476. Fond Familial Konsza. Fond Nr.413. 3-as számú mappa. 1931: 90–97.

⁵² ÁLvS. Nr. INV.476. Fond Familial Konsza. Fond Nr.413. 3-as számú mappa. 1932: 81–89.

⁵³ ÁLvS. Nr. INV.476. Fond Familial Konsza. Fond Nr.413. 3-as számú mappa. 1935: 98–107.

⁵⁴ ÁLvS. Nr. INV.476. Fond Familial Konsza. Fond Nr.413. 3-as számú mappa. 1935: 108–115.

⁵⁵ ÁLvS. Nr. INV.476. Fond Familial Konsza. Fond Nr.413. 3-as számú mappa. 1937: 126–136.

⁵⁶ ÁLvS. Nr. INV.476. Fond Familial Konsza. Fond Nr.413. 3-as számú mappa. 1937: 137–151.

⁵⁷ ÁLvS. Nr. INV.476. Fond Familial Konsza. Fond Nr.413. 3-as számú mappa. 1937: 116–125.

⁵⁸ ÁLvS. Nr. INV.476. Fond Familial Konsza. Fond Nr.413. 3-as számú mappa. 1938: 167–171.

⁵⁹ ÁLvS. Nr. INV.476. Fond Familial Konsza. Fond Nr.413. 3-as számú mappa. 1939: 172–174.

⁶⁰ ÁLvS. Nr. INV.476. Fond Familial Konsza. Fond Nr.413. 3-as számú mappa. 1942: 152–166.

- *Az építő. Csutak Vilmos emlékezete. Csutak Vilmos halálának 10 éves fordulóján.* 1946. V. 14.⁶¹
 - *Tolsztoj N. Háború és béke regénye.* 1947. XI. hó.⁶²
 - *Riedl Frigyes.* 1956. VIII. 29.⁶³
 - *Ady Endre emlékezete, születésének 80. évfordulóján.* 1957. XI. 5.⁶⁴
- Meg nem jelent, irodalommal kapcsolatos írások és szövegek, amelyek nem fellelhetők.
- *Gróf Zríny Miklós. Asztalfiók részére.* 1918. XII. 29.
 - *Gondolatok Szabó Dezső Elsodort falujáról.* 1920.
 - *Gondolatok Szabó Dezső írásművészetéről.* 1920.
 - *Vitéz Koronits Balázs. Asztalfiók részére.* 1926. VIII. 12.
 - *A költészet haszna. Asztalfiók részére.* 1926. VIII. 12.
 - *Arany János életrajza és műveinek méltatása.* 1930.
 - *Arany János életrajza és műveinek ismertetése. Pályamunka a nagyszalontai Arany Emlékegyesület pályázatára.* 1930.
 - *Kölcsey Ferenc. Asztalfiók részére.* 1938.
 - *Eötvös József társadalomszemlélete. Asztalfiók részére.* 1944.
 - *Jeles gondolatok olvasmányaimból.*
 - *Mussolini*
 - *Rovásírás*

Nyelvészeti írások

- *A jelző Nagybaczon nyelvjárásában. Collegiumi dolgozat.*⁶⁵
- *Nagybaczon és vidéke nyelvjárásának mondattani sajátosságai.*⁶⁶

Tudományos, „ismeretterjesztőnek” nevezett írások

- *Az erdélyi magyar irodalom.* 1929. IV. 4.⁶⁷

⁶¹ ÁLvS. Nr.INV.476. Fond Familial Konsza. Fond Nr.413. 3-as számú mappa. 1946: 175–183.

⁶² ÁLvS. Nr.INV.476. Fond Familial Konsza. Fond Nr.413. 3-as számú mappa. 1947: 184–193.

⁶³ ÁLvS. Nr.INV.476. Fond Familial Konsza. Fond Nr.413. 3-as számú mappa. 1956: 348–352.

⁶⁴ ÁLvS. Nr.INV.476. Fond Familial Konsza. Fond Nr.413. 3-as számú mappa. 1957: 377–384.

⁶⁵ Fellelhető a Székely Mikó Kollégium könyvtárában. Jelzet nélkül.

⁶⁶ Fellelhető a Székely Mikó Kollégium könyvtárában. Jelzet nélkül.

⁶⁷ Fellelhető a *Dolgozataim gyűjtőnaplója* címet viselő 3-as számú naplóban, Konsza rokonság, Sepsiszentgyörgy, 1929: 202–216.

- *Irodalmi irányok a magyar irodalomban az utolsó 100 évben.* 1929. VI. 14.⁶⁸
- *Az erdélyi magyar irodalom 1918- tól napjainkig.* 1934.⁶⁹
- *A reformáció emlékezete.* 1919 X. 31. és 1928. X. 31.⁷⁰
- *A mult ereje a mi erőnk is. Ref. eml.* 1922. X. 31. és 1933. X. 31.⁷¹
- *A népszínmű. Bevezető egy színházi előadáshoz.* 1926.VI. 26.⁷²
- *Bevezető Babits Mihály Ladomeia c. költ. előadásához.* 1928. II. 19.⁷³
- *A középfokú iskoláztatás kérdése falusi viszonylatban. Bodos és Füle erdővidéki községekben.* 1929. III. 1.⁷⁴
- *Nyelvében él a nemzet.* Asztalfiók részére. 1930.⁷⁵
- *Az alkoholizmus ellen.* 1932. V. 8.⁷⁶
- *Nemzetiség és nemzetköziség.* 1933. II. 12.⁷⁷
- *Megnyitó Kálmán Imre „Csárdás Királynő” c. operettjének előadására.* 1937.⁷⁸
- *A Magyar Alföld.* Asztalfiók részére. 1937.⁷⁹
- *Finnország.* 1938. VIII. 25.⁸⁰
- *Visszapillantás a Székely Nemzeti Múzeum 60 éves történetére.* 1939. II. 4.⁸¹
- *Bevezető a Nyíró József estre.* 1938. XII. 10.⁸²
- *A népvédelem társadalmi útjai.* 1942. V. 15.⁸³

⁶⁸ Fellelhető a *Dolgozataim gyűjtőnaplója* címet viselő 3-as számú naplóban, Konsza rokonság, Sepsiszentgyörgy, 1929: 154–166.

⁶⁹ Nem fellelhető.

⁷⁰ Fellelhető a *Dolgozataim gyűjtőnaplója* címet viselő 3-as számú naplóban, Konsza rokonság, Sepsiszentgyörgy 1919. 1928: 7–23.

⁷¹ Fellelhető a *Dolgozataim gyűjtőnaplója* címet viselő 3-as számú naplóban, Konsza rokonság, Sepsiszentgyörgy, 1922. 1933: 43–56.

⁷² Nem fellelhető.

⁷³ Nem fellelhető.

⁷⁴ ÁLvs. Nr.INV.476. Fond Familial Konsza, Fond. Nr.413. 3-as számú mappa. 1929: 321–326.

⁷⁵ ÁLvs. Nr.INV.476. Fond Familial Konsza, Fond. Nr.413. 3-as számú mappa. 1930:259–260.

⁷⁶ ÁLvs. Nr.INV.476. Fond Familial Konsza, Fond. Nr.413. 3-as számú mappa. 1932: 242–246.

⁷⁷ ÁLvs. Nr.INV.476. Fond Familial Konsza, Fond. Nr.413. 3-as számú mappa. 1933: 252–258.

⁷⁸ ÁLvs. Nr.INV.476. Fond Familial Konsza, Fond. Nr.413. 3-as számú mappa. 1937: 374–376.

⁷⁹ ÁLvs. Nr.INV.476. Fond Familial Konsza, Fond. Nr.413. 3-as számú mappa. 1937: 327–330.

⁸⁰ ÁLvs. Nr.INV.476. Fond Familial Konsza, Fond. Nr.413. 3-as számú mappa. 1938: 331–339.

⁸¹ ÁLvs. Nr.INV.476. Fond Familial Konsza, Fond. Nr.413. 3-as számú mappa. 1939: 312–320.

⁸² ÁLvs. Nr.INV.476. Fond Familial Konsza, Fond. Nr.413. 3-as számú mappa. 1938: 194–195.

⁸³ Nem fellelhető.

- *Történelmünk regényeinkben.* 1942. V. 15.⁸⁴
- *Hogyan töltsük ki a személyi lapokat?* 1941.⁸⁵
- *Határnevek Nagybaconból.* 1963.⁸⁶
- *Az írás keletkezése és fejlődése.* 1963.⁸⁷
- *Háromszékről indultak.* 1963.⁸⁸

Különböző beszédek, könyvismertetések, előadás-bemutatók

- *Eszmék és szent beszédek.* Szászváros, Kún-Kollégium. 1924–25.⁸⁹
- *Búcsúbeszéd László József tanár temetésén.* Sepsiszentgyörgy, 1932. VIII. 1.⁹⁰
- *Medgyaszai Vilma est.* Asztalfiók részére. 1926. VI. 26.⁹¹
- *Gál Lajosné: A jószág jutalma.* Ism. Asztalfiók részére. 1930. XII. hó.⁹²
- *A Ref. Nőszövetség műsoros estje.* Ism. 1930. VI. 27.⁹³
- *A sumirok. Székely Mátyás előadása a Székely Nemzeti Múzeumban.* Asztalfiók részére. 1936.⁹⁴
- *Mohács. Herepei János előadása a Székely Nemzeti Múzeumban.* 1937.⁹⁵
- *Gyallay Domokos: A fehérló szerepe a székely hagyományban.* 1965.⁹⁶

Önképzőköri és évnyitó beszédek

- *Önképzőköri évzáró beszéd.* Szászváros, Kún-Kollégium. 1924. VII. 6.⁹⁷

⁸⁴ Nem fellelhető.

⁸⁵ Nem fellelhető.

⁸⁶ Nem fellelhető.

⁸⁷ Nem fellelhető.

⁸⁸ Nem fellelhető.

⁸⁹ Nem fellelhető.

⁹⁰ Nem fellelhető.

⁹¹ ÁLvS.Nr.INV.476. Fond Familial Konsza. Fond Nr.413. 3-as számú mappa. 1926: 237–238.

⁹² ÁLvS.Nr.INV.476. Fond Familial Konsza. Fond Nr.413. 3-as számú mappa. 1930: 241.

⁹³ Nem fellelhető.

⁹⁴ Nem fellelhető.

⁹⁵ ÁLvS.Nr.INV.476. Fond. Familial Konsza, Fond Nr.413. 3-as számú mappa. 1937: 305–306.

⁹⁶ Nem fellelhető.

⁹⁷ Fellelhető a *Dolgozataim gyűjtőnaplója* címet viselő 3-as számú naplóban, Konsza rokonság, Sepsiszentgyörgy, 1924: 94–96.

- *Önképzőköri évnvnyító beszéd.* Székely Mikó Kollégium. 1929. IX. hó.⁹⁸
- *Három vezérmondatt. Tanári székfoglaló.* Székely Mikó-Kollégium, 1929. IX. 16.⁹⁹
- *Iskolai évnvnyító beszéd.* Sepsiszentgyörgy Székely Mikó Kollégium, 1942. IX.¹⁰⁰
- *Iskolai évnvnyító beszéd.* 1943. IX.¹⁰¹
- *A munka himnusza. Évnvnyító beszéd.* 1944. VIII. hó.¹⁰²

Naplójegyzetek

- *Napló Judit kórházba létele idején.* 1934. I. 6.– 1935. VIII.¹⁰³
- *Napló az 1944. augusztusi meg[...]*¹⁰⁴ünkről.¹⁰⁵

Levelek

A levelek egy része megtalálható a Sepsiszentgyörgyi Állami Levéltár Konsza hagyatékában, valamint a Székely Nemzeti Múzeumban. Gyakori problémaként merült fel, hogy olvashatatlan, nem mindig derül ki belőle, hogy ki a címzett és ki a feladó, illetve gyakori esetben az időpont sem olvasható.

- 1915. szeptember 15. és 18., Konsza Samu írta kézzel Szászvároson, németül.¹⁰⁶
- 1916. február 4., Konsza írta németül Dienstzettel címmel.¹⁰⁷
- 1936. február 8., Dr. Kántor Lajos írta, Kolozsvárról. Értesíti Konsza Samut, hogy az Erdélyi Múzeum–Egyesület rendes tagjává választották. Géppel írt levél.¹⁰⁸

⁹⁸ Nem fellelhető.

⁹⁹ Fellelhető a *Dolgozataim gyűjtőnaplója* címet viselő 3-as számú naplóban, Konsza rokonság, Sepsiszentgyörgy, 1929: 192–201.

¹⁰⁰ ÁLvS. Nr.INV.476. Fond Familial Konsza. Fond Nr.413. 3-as számú mappa. 1942: 264–265.

¹⁰¹ ÁLvS. Nr.INV.476. Fond Familial Konsza. Fond Nr.413. 3-as számú mappa. 1943: 266–271.

¹⁰² ÁLvS. Nr.INV.476. Fond Familial Konsza. Fond Nr.413. 3-as számú mappa. 1944: 273–280.

¹⁰³ Nem fellelhető.

¹⁰⁴ Olvashatatlan a szó.

¹⁰⁵ Nem fellelhető.

¹⁰⁶ Fellelhető a Sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeumban, a Konsza hagyatékban.

¹⁰⁷ Fellelhető a Sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeumban, a Konsza hagyatékban.

¹⁰⁸ ÁLvS. Nr.INV.476. Fond Familial Konsza. Fond Nr.413. 9-es számú mappa, külön oldalon.

- 1936. február 18., köszönőlevél az Erdélyi Múzeum-Egyesület Tekintetes Választmányának, kézzel írva.¹⁰⁹
- 1937. november 27., levél Konsza Samunak, melyben értesítik, hogy az Erdélyi Református Egyházkerület tanári értekezlete jegyzőnek választotta november 21-én, Marosvásárhelyen; géppel írva.¹¹⁰
- 1938. december 30., levél Konsza Samu Úrnak, a Székely Mikó Kollegium Tanárának, írta Dr. Tavaszy Sándor, az Erdélyi Református Egyházkerület Kolozsvári Teológiai Fakultánsának tanára, Konsza *Erdélyi te-
tőkről* megjelent írása kapcsán; írógéppel írva.¹¹¹
- 1939. január 12., válaszlevél Tavaszy Sándornak, pizskozatban, kézzel írva.¹¹²
- 1942. július 8., Konsza Samu levele a M. Kir. Marosvásárhelyi Honvéd kiegészítő Parancsnokságnak, Sepsiszentgyörgyről; kézzel írva.¹¹³
- 1942. október 11., Konsza Samu írta Nagy Elek református esperes úrnak, melyben felhatalmazza egy telek eladására. Géppel írva.¹¹⁴
- 1944. június 3., Konsza Samu írta a Nagyméltóságú M. Kir. Honvédelmi Miniszter Úrnak. Sepsiszentgyörgy, kézzel írva.¹¹⁵
- 1950. május 12., „*Kedves Elvtárs!*” címmel Konszának jött levél, Sepsiszentgyörgy, kézzel írt.¹¹⁶
- 1961. január 20., Konsza írta feleségének, Tulkán Mária Irénnek, Sepsiszentgyörgy, kézzel írva.¹¹⁷
- 1970. március 6., a Kriterion Könyvkiadó levele Konsza Samu nyugalmazott Tanár Úrnak, a szerkesztő kérdése, hogy Konsza lányának lenne-e kedve irodalmi műveket fordítani francia vagy román nyelvből magyarra. Géppel írva.¹¹⁸
- 1970. április 7., Konsza válaszelevele, kézzel írva.¹¹⁹

¹⁰⁹ ÁLvS. Nr. INV.476. Fond Familial Konsza. Fond Nr.413. 9-es számú mappa, külön oldalon.

¹¹⁰ ÁLvS. Nr. INV.476. Fond Familial Konsza. Fond Nr.413. 9-es számú mappa, külön oldalon.

¹¹¹ ÁLvS. Nr. INV.476. Fond Familial Konsza. Fond Nr.413. 9-es számú mappa, külön oldalon.

¹¹² ÁLvS. Nr. INV.476. Fond Familial Konsza. Fond Nr.413. 9-es számú mappa, külön oldalon.

¹¹³ Fellelhető a Sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeum Konsza hagyatékában.

¹¹⁴ ÁLvS. Nr. INV.476. Fond Familial Konsza. Fond Nr.413. 9-es számú mappa, külön oldalon.

¹¹⁵ Fellelhető a Sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeumban, a Konsza hagyatékban.

¹¹⁶ Fellelhető a Sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeumban, a Konsza hagyatékban.

¹¹⁷ ÁLvS. Nr. INV.476. Fond Familial Konsza. Fond Nr.413. 9-es számú mappa, külön oldalon.

¹¹⁸ ÁLvS. Nr. INV.476. Fond Familial Konsza. Fond Nr.413. 9-es számú mappa, külön oldalon.

¹¹⁹ ÁLvS. Nr. INV.476. Fond Familial Konsza. Fond Nr.413. 9-es számú mappa, külön oldalon.

- 1967. december 12., Konsza Samu 80. születésnapjára, Izsák József írta Marosvásárhelyről. Géppel írva.¹²⁰

- 1967. december 17., 4 darab köszönőlevél, Konsza írta, hogy 80. születésnapján felköszöntötték, Sepsiszentgyörgy, kézzel írva.¹²¹

- 1969. november 27., köszönőlevél Domokos Gézának, amiért 82. születésnapján felköszöntötte. Ugyancsak köszönőlevél dátum nélkül a 82. születésnapra „*Kedves Dezső Öcsém*”-nek. Sepsiszentgyörgy, kézzel írva.¹²²

- 1969. augusztus 29., „*Igen Tisztelt Uram*”, Konsza Samu írta, Sepsiszentgyörgy, kézzel.¹²³

- 1969, a városi törvényszéknek, Sepsiszentgyörgy, Konsza írta, kézzel.¹²⁴
További 5 darab levél részvétnyilvánítás, Judit halálával kapcsolatban. 1973 november, 1 darab kézzel írott és 4 darab géppel írott.¹²⁵

A további 3 darab fellelhető levél csupán a keresztneveket tartalmazza a megszólítással.¹²⁶

Egy levél *Kedves Judit!* Kézzel, ceruzával, nincs rajta helyszín, sem időpont.¹²⁷

- Konsza Judit levelei, Farkasfa, 10 darab kézzel írt levél, az első levél időpontja 1925. május 11., az utolsó levél időpontja 1925. augusztus.¹²⁸

- *Édes jó szüleim!* Hegyi András levele kézzel, 10 oldal.¹²⁹

Jegyzőkönyvek

A szászvárosi református Kún Kollégium Felső kereskedelmi Iskolája „Széchenyi István gróf” önképzőkörének Jegyzőkönyve.¹³⁰

- 1919–20. isk. év, 1–15. oldal, 6 darab jegyzőkönyv.
- 1920–21. isk. év, 16–37. oldal, 9 darab jegyzőkönyv.
- 1921–22. isk. év, 38–61. oldal, 9 darab jegyzőkönyv.
- 1922–23. isk. év, 62–77. oldal, 6 darab jegyzőkönyv.

¹²⁰ ÁLvS. Nr. INV.476. Fond Familial Konsza. Fond Nr.413. 9-es számú mappa, külön oldalon.

¹²¹ Fellelhető a Sepsiszentgyörgy Székely Nemzeti Múzeumban, a Konsza hagyatékban.

¹²² Fellelhető a Sepsiszentgyörgy Székely Nemzeti Múzeumban, a Konsza hagyatékban.

¹²³ Fellelhető a Sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeumban, a Konsza hagyatékban.

¹²⁴ Fellelhető a Sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeumban, a Konsza hagyatékban.

¹²⁵ ÁLvS. Nr. INV.476. Fond Familial Konsza. Fond Nr.413. 9-es számú mappa, külön oldalon.

¹²⁶ ÁLvS. Nr. INV.476. Fond Familial Konsza. Fond Nr.413. 9-es számú mappa, külön oldalon.

¹²⁷ Fellelhető a Sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeumban, a Konsza hagyatékban.

¹²⁸ ÁLvS. Nr. INV.476. Fond Familial Konsza. Fond Nr.413. 11-es számú mappa.

¹²⁹ Fellelhető a Sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeumban, a Konsza hagyatékban.

¹³⁰ ÁLvS. Nr. INV.476. Fond Familial Konsza. Fond. Nr.413. 3-as számú mappa.

Más dokumentumok, tárgyak

A felsorolt írások mellett további dokumentumok találhatóak a levéltárban, a múzeumban és a Székely Mikó Kollégium könyvtárban.

A levéltári anyag következő további iratokat tartalmazza: fényképek,¹³¹ nyugdíjazási szelvények, Konsza Samu tanári oklevele,¹³² saját és lánya értesítői, elemi népiskolai bizonyítvány, gimnáziumi érettségi bizonyítvány,¹³³ különböző igazolványok, útlevelek, születési bizonyítványának kivonata,¹³⁴ származási táblázat¹³⁵, lánya és felesége születési kivonatai, Judit dolgozatai, német nyelvű tanulmányok, valamint felesége származási táblázata.

A Székely Nemzeti Múzeumban találunk leckekönyveket, fényképeket, újságcikkeket, valamint az említett és felhasznált írott anyagot. Ugyanitt találunk régi pénzerméket, amelyeket Konsza adományozott a múzeumnak.

A Székely Mikó Kollégiumban az említett anyagokon kívül találhatóunk fényképeket, újságcikkeket, gyászjelentőt, valamint fényképeket a temetről. Ezeket a dokumentumokat külön kategóriába lehetne besorolni.

Összegzés

Konsza Samu nyelvészként jelentős nyelvjáráskutatást végzett szülőfalujában, Nagybaconban. Néprajzkutatóként jelentős népköltészeti gyűjtést végzett Háromszéken, diákjaival együtt olyan gyűjtőhálózatot alakított ki, melynek eredményeként a polgárosodásról híres Háromszéken nagyon fontos és jelentős népköltészeti anyagot tártak fel. Gyűjteményük elsősorban új stílusú és helyi balladákat, hatalmas lírai dalanyagot, újabb meseszövegeket, jelentős szokásköltészetet, rövid műfajokhoz tartozó alkotásokat tartalmaz. Nehéz időben, Csutak Vilmos halála után vállalta el a Székely Nemzeti Múzeum vezetését. A Székely Nemzeti Múzeumnál fontos tárgygyűjtést végzett, sőt kiváló szakmai rendezvényeket szervezett. Tanárként jelentős oktatói munkát végzett. Ezt tükrözik a különböző elő-

¹³¹ Lásd *Képek*.

¹³² Az oklevelet lásd a 3. képet.

¹³³ Az utóbbi kettőt lásd az 1–2. képet.

¹³⁴ 4. kép.

¹³⁵ 5. kép.

adásai, dolgozatai, tanulmányai, melyek a magyar irodalom jelentős alkotásaival kapcsolatosak.

A dolgozat megpróbált átfogó képet nyújtani Konsza Samu életéről, munkáiról és munkásságáról. Leltárba venni azokat az írásokat, amelyeket élete során megírt. Képet nyújtani egy olyan munkásságról, amelynek egy része eddig ismeretlen volt. Konsza Samu mint nyelvész, mint néprajzkutató és mint tanár jelentős anyagot hagyott maga után. A teljes anyag feldolgozása, rendszerezése, a kimaradt dokumentumok, írások rendszerezése további munkát kíván. Ennek ellenére, bízom benne, hogy a jelen dolgozat is valamivel közelebb vitte a kutatást az életpálya és életmű jobb megismeréséhez.

Irodalom

Boér Hunor

2002a Adatok a Székely Nemzeti Múzeum két világháború közötti történetéhez. In: Wolf Tamás (szerk.): *Emlékkönyv a Székely Nemzeti Múzeum százhuszonöt éves jubileumára*. Délkeleti Intézet-T3 Kiadó, Sepsiszentgyörgy, I. 217–235.

2002b A Székely Nemzeti Múzeum ügyvezető-tanácsi jegyzőkönyvei, 1937–1940. In: Boér Hunor – Wolf Tamás (szerk.): *Emlékkönyv a Székely Nemzeti Múzeum százhuszonöt éves jubileumára*. Délkeleti Intézet-T3 Kiadó, Sepsiszentgyörgy, II. 215–239.

F. J. [Faragó József]

1994 Konsza Samu (szócikk). In: Dávid Gyula (főszerk.): *Romániai Magyar Irodalmi Lexikon III. Kh–M*. 1994. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 100–101.

Herepei János

2004 A Székely Nemzeti Múzeum igazgató jelentései, 1939–1944. (Közl. és előszó: Boér Hunor) In: Boér Hunor (szerk.): *Emlékkönyv a Székely Nemzeti Múzeum százhuszonöt éves jubileumára*. Délkeleti Intézet-T3 Kiadó, Sepsiszentgyörgy, III. 37–132.

Izsák József

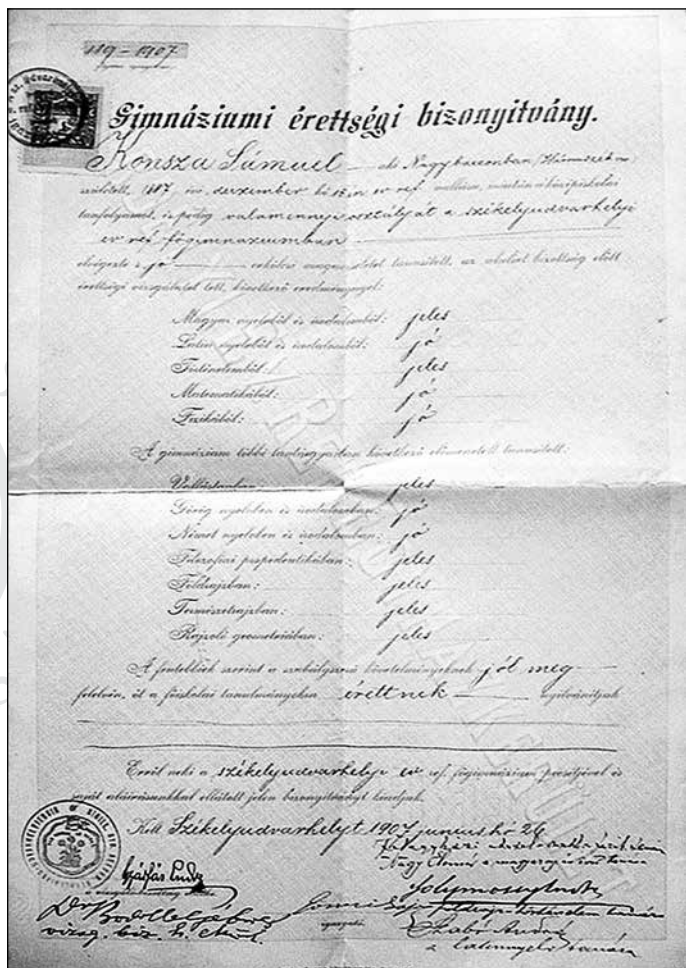
1958 Újból hajtott a vadrózsa. *Igaz Szó* VI. (10) 480–490.

Konsza Samu

1916a Nagybacon nyelvjárása. *Nyelvészeti Füzetek* (75) 4–38.

1916b Nagybacon nyelvjárása. *Magyar Nyelvőr* XLV. (2) 65–71., (3) 104–113., (4) 162–170., (5–6) 231–236.

- 1917a Közmondások. *Magyar Nyelvőr* XLVI. (1–2) 65.
- 1917b Káromkodás. *Magyar Nyelvőr* XLVI. (5–6) 192.
- 1917c Menekít. *Magyar Nyelvőr* XLVI. (7–8) 236.
- 1918 Szólások. *Magyar Nyelvőr* XLVII. (7–8) 190–191.
- 1934 *Katonadalok a székely népköltészetben*. Különlevonat az Erdélyi Múzeum Egyesület Sepsiszentgyörgyön 1933 augusztus 27–29. napjain tartott tizenkettedik vándorgyűlésének Emlékkönyvéből. Minerva Irodalmi és Nyomdai Műintézet R.-T., Kolozsvár, 52–58.
- 1938a Kosztolányi Dezső. (Tanulmány) *Erdélyi Múzeum* 43. (1) 27–42.
- 1938b A Székely Nemzeti Múzeum. *Székelység*. (6–7) 63–64.
- 1938c „Erdélyi tetők”. *Erdély* XXXV. (11–12) 148–150.
- 1939 Adalékok a népköltészeti termékek születéséhez. *Erdélyi Múzeum* XLIV. (3) 291–293.
- 1957 *Háromszéki magyar népköltészet*. Konsza Samu gyűjteménye. Szerkesztette és a bevezetőt írta Faragó József. A kezdő- és a zárórajzokat F. Halay Hajnal készítette. Állami Szépirodalmi és Művészeti Kiadó, Marosvásárhely.
- 1968 Kakaslövés Apácán. *Művelődés* XXI. (5) 33–35.
- 1969 *A szegényember kincse. Háromszéki magyar népmesék Konsza Samu gyűjtéséből*. Ifjúsági Könyvkiadó, Budapest.
- 2010 Önéletrajzi írások. *Acta Siculica. A Székely Nemzeti Múzeum Évkönyve* 651–668.
- Lénárt Anna
- 2002 Magyar skanzen és Székely Nemzeti Múzeum. *Emlékkönyv a Székely Nemzeti Múzeum százhuszonöt éves jubileumára* 1–3 ([Aluta XXV:] *Acta (Siculica)* 2001/1,2000/2,2003/3), Délkeleti Intézet-T3 Kiadó, Sepsiszentgyörgy, 155–202.
- Szabó T. Attila
- 1958 *A Háromszéki magyar népköltészet* kötetéhez. *Korunk* XVII. (3) 452–457.
- Tóth Szabolcs – Boér Hunor
- 2002 Köz művelődési rendezvények a Székely Nemzeti Múzeumban a két világháború között. In: Wolf Tamás (szerk.): *Emlékkönyv a Székely Nemzeti Múzeum százhuszonöt éves jubileumára*. Délkeleti Intézet-T3 Kiadó, Sepsiszentgyörgy, I. 163–216.
- Veress Dániel
- 1967 Dr. Konsza Samu 80 éve. *Művelődés* XXI. (5) 32.

2. Konsza Samu gimnáziumi érettségi bizonyítványa,
ÁLVS, Nr. INV.476. Fond. Familial Konsza, Fond. Nr. 413.
7-es számú mappa.

3. Konsza Samu tanári oklevele, ÁLVs, Nr. INV.476.
Fond. Familial Konsza, Fond. Nr. 413. 7-es számú mappa.

Az erdélyi ev. ref. anyaszentegyház.

1875-1899

KIVONAT

nagy-körmény : i ev. ref. nemes és szent ekklesia szülőföttek és keresztelték anyakönyvéből.

VII-évi. Könyv. 202-2036

Születés év, hó, nap	Keresztelés év, hó, nap	Születés neme és neme	Tartózkodás tagy települé- sében	Születés neme, születés helye, vallása és pol- gári állása	Születés helye, vőrsz. bizsám	Keresztelés s anyák név, polgári állása és lakóhelye	Születés neme	Keresztelés pap neve	Megjegyzés
1887				Könsza Sám. Nagy- munkos-ny. telep.	Nagy- k. körmény	Nagy Sám. Kö- rmény	Nagy	Nagy	
December 15	Január 25	fiú	szent	Könsza Sám. Nagy- k. körmény	Körmény	Nagy Sám. Kö- rmény	Nagy	Nagy	
					149				

A fennsorolt helyről hivatalosan kiadta Nagy-Körményben aug. 7-én. 1899

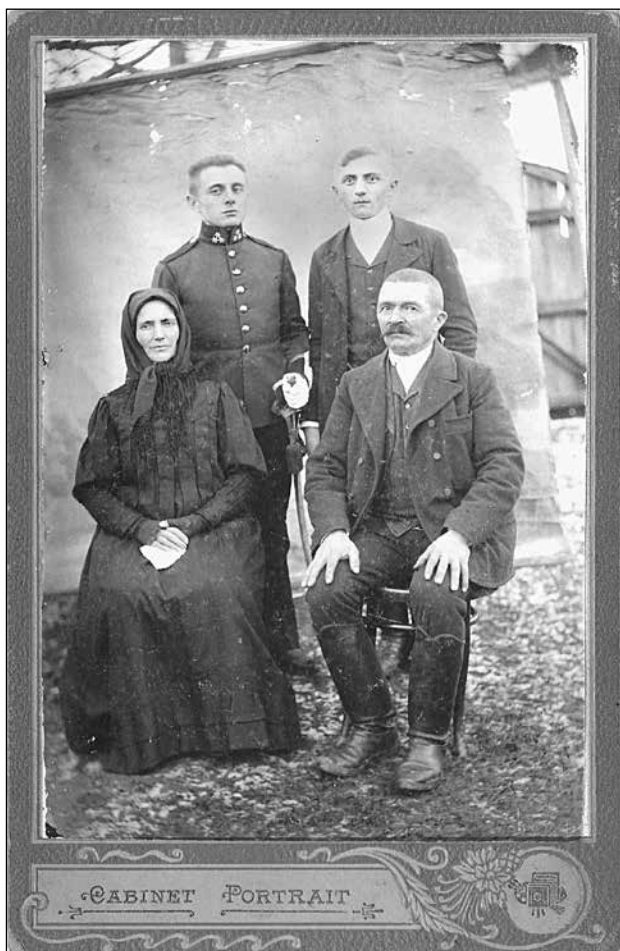
Nagy-Körményben
ev. ref. pap.

Ny. Gombos F. János.

4. Könsza Samu születési bizonyítványa, ÁLUS, Nr. INV.476.
Fond. Familial Könsza, Fond. Nr. 413. 7-es számú mappa.

6. Emléklap, ÁLvs, Nr.INV.476. Fond. Familial Konsza, Fond.
Nr. 413. 7-es számú mappa.

7. Idős Konsza Samu és felesége, Ferenc Márcela,
iff. Konsza Samu és Konsza Ignác. (A rokonság tulajdonában)

8.

*Soká feküdtem gyötrő lázba,
Már elmenőbe, visszavágyva.
Aztán valahogy itt maradtam.
Lassan-lassan elmúlt a lázam,
S egyszercsak elhagyám az ágyam
Sok vívás és csalódásokra.
E kép tanum, hogy erős vagyok,
Kezembe pálca: indulhatok.
Haza megyek én a falumba.
Bpest, 1915. II. 25. Konsza Samu
(A Konsza Samu rokonságától.)*

9. Érettségizett növendékek, Szászváros, 1921.
Konsza Samu rokonságától

10. Kónsza Samu 1940 júniusában
(Kónsza Samu rokonságától)

11. 1969. okt. 15. Szabó József felvétele,
Kónsza Samu 82 éves korában, mellette felesége, Tulkán Mária Irén.
Kónsza Samu rokonságától

Özv. Dr. Konsza Samuné és leánya, Judit mélyszégyen fájdalommal tudatják, hogy a felejthetetlen élettárs, szerető szívé édesapja

Dr. KONSZA SAMU
nyug. kollégiumi igazgató-tanár

életének 84-ik, házasságának 44-ik évében hosszú szenvedés után folyó év, szeptember 15-én nemes lelkét visszaadta Teremtőjének. Életét a szeretet, az önfeláldozás és a munka öröme tette gazdaggó.

A gyászszertartás 1971. szeptember 17-én du. 4 órakor lesz a református ravatalozó házában, temetése f. hó 18-án de. 12 órakor a nagybaconi temetőben

ÁLDOTT EMLÉKE ÖRÖKKÉ ÉLNI FOG!

Sepsiszentgyörgy, 1971. szeptember 15.

A GYÁSZOLÓ CSALÁD.

12. Gyászjelentő, 1971. Konsza Samu rokonságtól

Gergely Zoltán

Gurka László életpályája és népzene kutatásai

Gurka László 1929. augusztus 20-án született az Arad megyei Kisjenőhöz tartozó Erdőhegyen. 1935-ben a helyi iskolában kezdte a tanulmányait. Az 1940-es második bécsi döntés után édesanyjával együtt Nagyszalontára költöztek, ahol az Arany János Gimnázium diákja lett. Itt ismerkedett meg Heltai Miklóssal, Karácsony Sándor egykori tanítványával, az iskola tanárával, aki később osztályfőnöke is lett, és aki többek között arra is biztatta diákjait, hogy gyűjtsenek népzene a falu nótafáitól.

Annak ellenére, hogy a zene nem volt idegen számára – édesapja hegedült és zongorázott, ő maga jól ismerte a kottát, sőt az általa ismert népdalokat le is jegyezte – 1948-ban, érettségi után a Babeş–Bolyai Tudományegyetem természetrajz–földrajz szakára készült felvételizni. Utolsó percben értesült arról, hogy a kolozsvári Zeneművészeti Főiskolán a felvételi-re nem szükséges a hangszervizsga, így inkább a zenei pályát választotta, és sikeresen be is jutott a zenetanári szakra.

Évkezdés után, Jagamas János, aki a Zeneművészeti Főiskola folklórtanára, valamint a Kolozsvári Folklórintézet kutatója volt, egyetemszintű népdalversenyt rendezett. Gurka László 600 népdallal iratkozott be a vetélkedőre, amelyet meg is nyert. Tudásának köszönhetően a „népdalezre-des” becenév mellett egy ösztöndíjat is szerzett.

1950-től, több kollégájával együtt, a téli és tavaszi vakációk ideje alatt, Jagamas János vezetésével, külső munkatársként bekapcsolódott a Kolozsvári Folklórintézet gyűjtéseibe. Főiskolai éve alatt 500 népdalt gyűjtött és jegyzett le, szakdolgozatát a román és a magyar népzene kölcsönhatásáról írta.

A főiskola elvégzése után, annak ellenére, hogy a Kolozsvári Folklórintézetben szeretett volna dolgozni, Gurka Lászlót először Szatmárra nevezték ki kultúrígazgatónak. Majd rövid ideig a bukaresti Folklórintézetben (románul Arhiva de Folclor, ma Institutul de Etnografie și Folclor

„Constantin Brăiloiu”) dolgozott: kottákat másolt és a román népzene-t tanulmányozta. Végül Bukarest közbenjárásával, 1954-től hivatalosan alkalmazták a Kolozsvári Folklórintézetben. Az ott töltött ideje alatt – Jagamashoz hasonlóan, aki a Kodály, Bartók és Vargyas módszereire alapozva rendszerezte a kolozsvári népzene kutató műhely anyagát – egy olyan típuskatalógust szerkesztett saját használatra, amelynek segítségével könnyen kezelhette és átláthatta az intézet egész magyar népzenei állományát úgy, hogy a variáncsoportokból kiemelte a legjellegzetesebb példákat, majd ezeket típusba sorolta (Almási 2009: 297). A katalógust többek között azért készítette, mert egy tanulmányában össze akarta hasonlítani a Kodály által, 1912-ben gyűjtött kászoni anyagot a saját, valamint tanárának, Jagamas Jánosnak, illetve a kollégáinak Szenik Ilonának, Demény Piroskának, Sebestyén Dobó Klárának és Kallós Zoltánnak (Almási 2009: 296–302.) a gyűjtéseivel. Kutatásában elsősorban azt szerette volna felmérni, hogyan változnak a népdalok az egyén és a közösség életében. Az általa készített katalógus anyagát a Kodály Zoltán által, 1953-ban létrehozott Magyar Tudományos Akadémia Népzene kutató Csoport (ma Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont Zenetudomány Intézet Népzene- és Néptánc kutató Osztály és Archívum) archívumának az adataival hasonlította össze, s megengedte a budapesti intézet munkatársainak, hogy másolatot készítsenek erről.¹

Sajnos, a tervét nem tudta véglegesíteni, mert 1959 szeptemberében emiatt „hazaárulónak” nyilvánították, és távoznia kellett a Kolozsvári Folklórintézetből. A hír Kodály Zoltánhoz is eljutott és a következő levelet címezte Mihai Popnak, a bukaresti Etnográfiai és Folklór Intézet akkori igazgatójának, de sajnos eredménytelenül: „Engedje meg, hogy még valamiről írjak. Néhány hete különféle ellenőrizhetetlen hírek szállingóznak arról, hogy Gurka László folkloristát állásából elbocsájtották, még pedig azért, mert budapesti tartózkodásakor egy magnetofonért »eladta« az újabb romániai magyar gyűjtések jegyzékét. Távol álljon tőlem, hogy a Román Folklór Intézet belső ügyeiben avatkozzam, de bizonyára nem veszi rossz néven, ha a pusztá tényeket ismertetem. Gurka László nem adott nekünk semmit. Tőlem ajándékba kapott egy magnetofont. A népdaljegyzék lefotografálása ettől teljesen független ügy. Magán szorgalmából, nem

¹ Gurka László katalógusa. A másolatot Gyulai Árpád jóvoltából kaptam meg.

hivatalos, hanem magán célra elkészített daljegyzékét kérésünkre néhány napra kölcsönadta, és mi, magyarok fényképeztük le. De egy percig sem gondoltunk arra, hogy abból bármit is közlésre felhasználjunk! E jegyzék csupán arra volt jó számunkra, hogy kis bepillantást nyerjünk a nagy gyűjtőmunkába, amit Romániában az elmúlt másfél évtizedben magyar kutatók – hivatalos támogatással – a magyar ajkú lakosság körében végeztek. Így némileg tájékozódhattunk, milyen természetű az az anyag, aminek másolatát elkérhetnénk Önöktől. A jegyzék egyébként tudtunkkal csak az 1952-ig történt gyűjtést regisztrálja. Hiányos és vázlatos formájánál fogva közlés céljaira teljesen alkalmatlan. Kérem, hogy a fentieket mint tényeket szíveskedjenek tudomásul venni” (Gyulai 2000: 95–97).

A feleségével kötött házasságából két gyerekük született, Mária és László. Kislányuk hétéves korában balesetben elhunyt. Gurka László a megpróbáltatások ellenére mindvégig hűségesen, kitartóan végezte a dolgát. Több helyen dolgozott. Két évig a Süketnéma Intézetben kapott nevelői állást, majd a Zenei Általános Iskolában is tanított. 1968-tól a Balletiskolában korrepetitorként, majd zongoratanárként dolgozott 1991-ig, 1992–1996 között nyugdíjasként a Zenelíceumban oktatott zongorát.

Annak ellenére, hogy „hivatalosan” már nem volt népzene kutató, a Kodály Zoltántól kapott magnetofonnal 1961-ben kerékpárral Székere utazott és gyűjtötte a népzene. 1962 karácsonyán, majd 1963 januárjában szintén kerékpárral, Szucságon, Palatkán, Tordaszentlászlón és Magyarlétán végzett terepmunkát. 1963-ban „Bartók útján” Biharba utazott, ahol több mint 400 népdalt, mintegy 11 órányi hangzó anyagot rögzített magnószalagra (Gyulai 2000: 98).

Gurka László gyűjteménye a Kolozsvári Folklorintézetben

Munkássága ideje alatt körülbelül 4000 népdalt gyűjtött, ebből a Kolozsvári Folklorintézet 2523 adatot őriz. A kutató által 1950–1959 között rögzített anyag a következő állományokban lett elhelyezve.

A **Zenei lejegyzések állománya** a leggazdagabb, összesen 2316 adatot tartalmaz. Műfajilag ezek alkalomhoz kötött népdalok, tehát valamilyen szokás keretében hangzottak el, funkcióval rendelkeznek. Ilyenek például a különböző népszokások dallamai, a jeles napok alkalmával elhangzott énekek (karácsonyi énekek, névnapi köszöntők, farsangos énekek), a lakoda-

lom szokásrendjének a repertoárja, valamint a temetés alkalmával elhangzott zenei alkotások (siratók, halottas énekek, sirató-paródiák).

A nem alkalomhoz kötött, vagy tulajdonképpeni daloknak a száma ennél sokkal nagyobb. Ilyenek a balladák, szerelmi dalok, keservesek, mulatónóták, katonadalok.

A **Magnetofonnal készített felvételek állománya** 149 adatot tartalmaz. Mivel a kolozsvári műhely csak 1953-tól rendelkezett magnetofonnal (Almási 2009: 300), a gépi felvételek arányának a száma jóval kisebb a helyszíni lejegyzésekével szemben. Felvételeket egy-egy település vagy énekes repertoárjáról csak előzetes és alapos kiválasztás után készítették a kutatók.

Ha stílustörténetileg vizsgáljuk a Gurka László által gyűjtött anyagot, kisebb arányban fordulnak elő a régi rétegbe tartozó és nagyobb arányban új stílusú, népies műdalok, valamint az idegen jellegű dallamok. A gyűjtemény, a magyar nyelvű példákon kívül 240 román és 6 cigány dalt is tartalmaz. A vokális népzene mellett a kutató 88 hangszeres darabot is gyűjtött.

A **Próza lejegyzések állománya** 57 adatot tartalmaz, ezek részben mesék, szokásleírások, balladaszövegek, vagy találós kérdések.

Gyűjtéseiből két gyűjteményes kötetbe kerültek be szövegek: az 1954-ben Jagamas János szerkesztette *Moldvai csángó népdalok és népballadák* című kötetben 11, az 1974-ben megjelent, Faragó József által szerkesztett *Romániai magyar népdalokban* 31 Gurka László gyűjtötte szöveget publikáltak.

Munkássága alatt 9 megyében (Arad, Bákó, Beszterce-Naszód, Bihar, Fehér, Hargita, Maros, Szilágy, Szatmár), több mint 60 faluban gyűjtött: Ágya, Árpástó, Bencéd, Berendfalva, Biharkristyór, Biharpoklos, Bondoraszó, Borossebes, Cigányosd, Ciocani, Désháza, Disznajó, Ditró, Dragánfalva, Egri, Farnas, Felsőmezős, Galambod, Gyalány, Gyeróvásárhely, Gyimes, Györgyfalva, Jakótelke, Járarakos, Kajántó, Kalotaszentkirály, Kászónújfalu, Katona, Kecsetkisfalud, Kereszély, Ketesd, Kisfenes, Kisilva, Klézse, Kobátfalva, Kolozsvár, Korond, Kökényesd, Köröszszeg, Középfalva, Külsőrekecsin, Lázári, Lelesd, Les, Lészped, Madarász, Magyarbikal, Magyardecse, Magyarderzse, Magyarléta, Magyarókerke, Magyaroszovát, Malomfalva, Melegföldvár, Menyő, Menyő, Mikola, Nagyilva, Nagykaján, Nagyszalonta, Nyárszó, Oklánd, Palatka, Pálfalva, Sajósebes, Sófalva, Solyomkő, Szék, Székelyvarság, Szentmihály, Sztána, Szucság, Telek, Topaszentkirály, Tordaszentlászló, Torockó, Torockó-

szentgyörgy, Trunk, Tulka, Tusnád, Türe, Valisora, Vaskohaszód, Vaskohmező, Vista, Zentelke, Zsobok.

Gurka László 2001. december 29-én hunyt el Kolozsváron, a monostori temetőben helyezték örök nyugalomra.²

A Gurka László által gyűjtött betlehemes betétdal a kadenciarendje, valamint hangsora alapján a szakirodalom a sirató stílushoz sorolja. Az első írott forrásként számon tartott 1719-es kiadású Kájoni János-féle *Cantionale Catholicum* csak az ének szövegét közli, *Ím midőn mindeneket* kezdősorral, dallama pedig a jóval későbbi (1774) Deák-Szentes kéziratban jelenik meg. Annak ellenére, hogy hivatalos egyházi énekeskönyvekben nem közölték, a színhagyománynak köszönhetően beépült több tájegység karácsonyi repertoárjába. Székelyföldön, Bukovinában és Moldvában többnyire betlehemes betétdalként gyűjtötték, Mezőségen – kivételes módon – csak Visában hangzott el kántáló énekként (Gergely 2016: 100–101).

A második példát Gurka László szintén Kászonban gyűjtötte. A *Régi Magyar Dallamok Tára*, II. kötete szerint az ének dallama német eredetű, a halottas szövege is eredetileg német és latin nyelven íródott. Magyar fordításban 1675-ben jelent meg a *Cantus Catholici* katolikus énekeskönyvben, *Oh emberi, gyarló nemzetség* szöveggel. Népszerűségét azóta is megőrizte, különböző halottas szövegekkel, az egész magyar nyelvterületen reformátusoknál és evangélikusoknál is előfordul. Székelyföldön a dallamhoz a Báthory András históriájának szövegét társították, akit a pásztorbükki erdőben öltek meg. Orbán Balázs szerint a szöveg az 1800-as évek elején keletkezhetett. November 2-án, a Mindenszentek napján tartandó búcsú alkalmával a csíkszentdomokosi kántor adta elő az éneket, feltehetően saját maga írta a szövegét. 1816-ban az ének szövegét ki is nyomtatták. Csíksomlyón többször is kiadták, 1875-ben Budán is megjelent. Szövegileg az ének a siratóballadák csoportjába sorolható: A megjegyzésekből kiderül, hogy az adatközlő „könyvecskéből, régi istóriákból” tanulta (Gergely 2018: 78).

² Köszönettel tartozom Gurka László hozzátartozóinak, fiának Gurka-Balla Lászlónak, menyének, Gurka-Balla Ilonának, valamint unokáinak, Ilonának és Júliának a segítségükért, útbaigazításukért. Továbbá köszönettel tartozom Gyulai Árpádnak, Gurka László közeli barátjának, aki 2000-ben a *Nyelvünk és kultúránk* folyóiratban *Egy kolozsvári népzenekeutató: Gurka László* című tanulmányában nagyon részletesen összefoglalta Gurka László életpályáját és munkásságát. Tanulmányom nagyrészt ezekre a forrásokra támaszkodik.

Irodalom

Almási István

2009 Népzene kutató műhely Kolozsváron. In: ALMÁSI István (szerk.): *A népzene jegyében*. Az Európai Tanulmányok Alapítvány Kiadója, Kolozsvár, 296–302.

Gergely Zoltán

2016 *Mezőségi kántáló énekek*. Hagyományok Háza, Budapest.

2018 A kászoni népzene a Kolozsvári Folklorintézet adatainak tükrében. In: Pávai István – Sófalvi Emese (szerk.): *Székely népzene és néptánc*. Hagyományok Háza–Pécsi Tudományegyetem–Pro Énlaka Alapítvány, Budapest–Pécs–Énlaka, 75–84.

Gyulai Árpád

2000 Egy kolozsvári népzene kutató: Gurka László. *Nyelvünk és kultúránk* XXVII. (109). 95–98.

Mellékletek

1. Gurka László

2. Gurka László

Anonim
 (k) Szentek a földön, Szentek a földön, Csak magva van ve. Hal szava, Munka magva van ve. Hal szava.
 72476
 2289
 Gárdos
 Ha le fakad, amit én, amit én, ki én-ke-je vaggat én! Munka vaggat a munka, Csak a kedves én-ke-je.
 10384
 Gárdos 1.000
 Er-ke, erke, haj di kerek erke, Keresztyén ke-je, Keresztyén ke-je, Csak a kedves én-ke-je.
 10384
 Gárdos 1.022
 Akkor van a kerek erke, akkor van, Akkor van a kerek erke, Akkor van a kerek erke, Akkor van a kerek erke.
 10384
 10384
 Gárdos 1.023
 Három szeged van egy szeged, Három szeged van egy szeged, Három szeged van egy szeged.
 10384
 Gárdos 1.024
 Három szeged van egy szeged, Három szeged van egy szeged, Három szeged van egy szeged.
 10384
 Gárdos 1.025
 Három szeged van egy szeged, Három szeged van egy szeged, Három szeged van egy szeged.
 10384
 Gárdos 1.026
 Három szeged van egy szeged, Három szeged van egy szeged, Három szeged van egy szeged.
 10384
 Gárdos 1.027
 Három szeged van egy szeged, Három szeged van egy szeged, Három szeged van egy szeged.
 10384
 Gárdos 1.028
 Három szeged van egy szeged, Három szeged van egy szeged, Három szeged van egy szeged.
 10384
 Gárdos 1.029
 Három szeged van egy szeged, Három szeged van egy szeged, Három szeged van egy szeged.
 10384
 Gárdos 1.030
 Három szeged van egy szeged, Három szeged van egy szeged, Három szeged van egy szeged.
 10384

3. Gurka László által készített népzenei típuskatalógus.

INSTITUTUL DE FOLKLOR INȚEZET
CENTRA DE CĂLEGĂRI CLUJ
KOLOZSVÁRI GYŰJTŐKÖZPONT

FAH 9430
MG 91/A

Genul Betlehemes.....

Regiunea Bucovina Moldavă

Titlul

Raionul: Târgu Secuiesc

Comuna: Comuna Hrațigăuș

Proză parlantă da nu

Elin-dala *Sőnyei* *is* *á* *művészi* - *írás,*
szellem *erő* - *szellem,* *Terhes* *anyjával.*

Ciriussz kihirdette az egész világra,
Jézus születése van Betlehem városába.
Az űkör és a szamár Táplálják meleggel,
Édesanyja Mária, töröli az arcát.

OBSERVAȚIUNI:

Cămin de Gurka László Exp. Nr.
Localitatea Cluj Napoca Județ Cluj 1974. VII.
Informații Paul Gurka nr.
Profesiune cultură țărâna
Numele de data

M. L. 4. Intr. Folclor. Cluj 1973

4. Kolozsvári Folklór Archívum,
Zenei lejegyzések állománya

FAM 9298

INSTITUTUL DE FOLKLOR INTEZET
CENTRA DE CĂRȚESE CLUJ
KOLOZSVÁRI GYŰJTEKÖZPONT

De
D.

Genul Regiunea Bihar/Meghelen
 Titul Raionul: Terap. Simer
 Comuna Lăpuș-Nm. - Văgenișfalva
HR

Parlanda D. 476

O te tunde în corănd vișag, Ni tremăd vau, mișd unpa birag.
 Halál elő minden keremék, Estenhet cá - ra is esemél

Kik a magas helyen is ülnek,
 Halál téged el nem kerülhet,
 Nem menthet meg kincs vagy uraság,
 Ledül előtted hatalmasság.

Min szép virág, mikor kinyílik,
 Illatozik, de hamar elmúlik,
 Ember élte itt ugy virágszik,
 Ékessége majd elváltozik.

Im én is e világ mezején
 Virágomni kerdettem idején.
 De mil hamar fényessé lettem,
 Oly hamar is elenyésztem.

Ama híres Báthori házból
 Születtem, nagy és fényes égből,
 Bárbar, bársony, selyem fedettek,
 Széltől, naptól, fénytől őrtetek.

OBSERVATIUNI:

"Könyvecskékből, régi istóriákból,
 Péterfi Ádám bátyáméből."

Cămin de Gurba Lăpuș Per. Nr.
 local category folclor data 1954.11.11
 Informator: Bathory Lajos 60 t
 profesia cultura data
 Notă de data

M. L. 4. Entr. Publgr. Cluj 19163

5. Kolozsvári Folklor Archívum,
 Zenei lejegyzések állománya

Gyermekségem volt kellemetes,
Szüleimmél valék tetszetes.
Ifjúságom mások példája volt,
Volt föléltetések csodája.

De csakhamar irtak Rómába,
A kárindílok sarkos rangjába,
Fejedelme Erdélynek lettem,
Lépcsőmet ily gyorsan tettem.

Nem valék még igen nagy idős,
Vagy harminchárom esztendő,
Éltemek legszebb virágomban
Orul halál ily prédájában.

Kivánsága vessendő kincseknek,
Nagy romlás az emberi szívnek,
Es vesztette az én fejemet,
Es végerte földi életet.

Ó vajon est ki gondolta volna,
Hogy ily hamar az étem elmúlna,
Véltlenül történt halálom,
Utólrít bégysátság, álom.

Mihály vajda csalfa szívével,
Kínálkodik földi kincseivel,
Hogy aki megfog, vagy fejemet vesszi,
Ast brókra boldoggá teszi.

Kivánsága vessendő kincseknek
Nagy romlás az emberi szívnek.
Magos hegyek, rengeteg erdők,
Szellős puszták s hervatag mezők.

Hová futék a halál elől,
Nem rejtőzhettem én az elől.
Szent Domokos, néped romával,
Békéjével ki a szent atyával,
Safá esztendőf fenartató bójittel,
Hogy egynek vétke bocsájtassék el.

Te pásztor búkk, amely fejemről,
Nevezetes lettél nevemről,
Itt skatitád végít éltetnek
S minden földi dicsőségemnek.

Hívek, kik most idegyűltetek,
Emlékezni rólam jöttetek,
Imádsággal, ha segítetek,
Bé jutalmát mennyből vegyétek.

Ó Jézusom, ki a keresztfán
Megváltottál szent véred árán,
Sok jóvöltöd szívből hálaírom,
Testem s lelke nekem ajánlom.

Add meg dicsó feltámadáson,
Országodba veled lakáson,
Hogy áldjalak szent angyalokkal,
S imádjalak égi karokkal.

Béthori kárindú, Erdély fejedelme
Éltét itt végerte s végé vesszedelme
Tulajdonították Nagy Király Amárásnak,
Mikor egy hujja vót az eserhatásának.

6. Kolozsvári Folklor Archívum,
Zenei lejegyzések állománya

Kutatástörténeti szintézisek

Bakos Áron

Tudománytörténeti vázlat a katonaság néprajzi kutatásához¹

Bevezetés

A néprajztudomány számos, a katonaság közegében kialakuló vagy ehhez kapcsolódó szöveget, szokást, gyakorlatot tárt fel. A gyűjtött anyag a legkülönbözőbb témakörökbe tartozik, az anyagi kultúra kutatásától a folklorisztikán át a társadalomnéprajzig a néprajztudomány minden nagyobb területét felöleli. A kutatások gazdagsága és jelentősége ellenére az eredmények általános áttekintésére még nem került sor. Jelen írás arra tesz kísérletet, hogy az e tárgyba sorolható hazai kutatásokat röviden felvázolja és értékelje.

A kutatások magas száma, a téma rendkívül szerteágazó volta és a tudományos munkát általában is egyre inkább jellemző specializáció miatt az áttekintés során nem törekedhettem a teljességre. A szöveg így nem mentes a hiányoktól és az aránytalanságoktól. Az eddig felsoroltak mellett ennek egyik oka, hogy már maga a téma körülhatárolása is kihívást jelentett: ki a katona, mi a katonaság? A kérdéssel a korszak és a tevékenység kijelölésének problémájára kívánok rámutatni.

A sokszor szabályozatlannak, autonómnak lefestett népi kultúráról általában elmondható, hogy erősen befolyásolták a különböző állami és egyházi intézmények, törvények (Keszeg 2018). Így a katonasággal kapcsolatban is felvethetjük, hogy kiindulási pontunk egy törvény, mint mondjuk az általános hadkötelezettség bevezetése (1868) vagy a reguláris hadsereg megszervezése (1715) legyen. Ugyanakkor ezzel a katonaság tárgyalásából olyan témákat szorítanánk ki, mint két szabadsághar-

¹ A szöveg elkészítése során nyújtott tanácsaiért, segítségéért Keszeg Vilmosnak tartozom köszönettel.

cunk huszár és kuruc hagyománya, ahogy valószínűleg azt is jogosan vehetjük fel, hogy – jelen témánk szempontjából – egy törvény bevezetése legfeljebb változást, de nem cezúrát jelent a népi kultúrában. A behatárolás alapja ugyanakkor lehet fogalmi is, s ez esetben a katonát egyszerűen fegyverforgató emberként is leírhatjuk. A megközelítés kétségtelen előnye az lenne, hogy bizonyos – máskülönben elszigetelt témaként kezelt – ábrázolások, beszédmódok és jelenségek összefüggéseit láttatni engedné. Ez esetben viszont féltő, hogy megemészthetetlenül nagy szeletét próbálnánk lehasítani a néprajzi kutatásoknak, illetve olyan szerepeket mosnánk össze, mint a katona, a betyár, a felkelő, a forradalmár vagy a partizán.

A következőkben ezért elsősorban azt a praktikus szempontot veszem figyelembe, miszerint a napjainkban még terepmunka során gyűjthető szövegtípusokra, jelenségekre, adatokra fókuszálok. Ugyanakkor, ha csak rendkívül röviden és vázlatosan is, de kitekintek olyan jelenségekre is, amelyek műfajiségükben vagy lefolyásukat tekintve zártak, az élő kultúrában a maguk közvetlenségében nincsenek jelen, de mint mentalitás, téma, emlékezet a recens anyagban is felsejlenek.

Folklór

A katonaság jelenlétével gyakorlatilag minden folklór műfaj esetében számolhatunk. Mint karakter, a katona felbukkan a hősepikában, a mesékben, a mondákban, a dalokban, a balladákban, az anekdotákban, a viccekben, a proverbiumokban, igaz történetekben tehát a legkülönbözőbb műfajú, megformáltságú, regiszterű szóbeli alkotásokban és közlésekben. A katona alakját így már Aiszóposz meséi között is megtalálhatjuk (például *A két katona és a rabló*, Perry 524), s a magyar anyag legkülönbözőbb típusaiban tűnhet fel (lásd például AaTh 330B, AaTh 562, AaTh 675, AaTh 800, AaTh 812, AaTh 935, AaTh 951–952, AaTh 1544A; MNK 1920J; MNK 1920K). Karaktere általában a kópéé, humor, gátlástalanság és agyafúrtság jellemzi. A hiedelemtörténetekben is egészen hasonló szerepben tűnik fel, itt is szellemi fölényben van környezetével és a negatív figurával, ártó lényvel szemben, akit olykor nevetségessé is tesz. Mint megoldást nyújtó személy felismeri a váltott gyermeket (Versényi 1901: 267–268), megmenti a boszorkány által megrontott lányt (Feltóthy 1896: 92), csúffá teszi a bűbájós asszonyt (Bálint 1930: 49). A viccekben szín-

tén gyakran találkozhatunk a katonaság közegével és a háborúval mint témával, így például, ha a közéleti viccek szereplőinek foglalkozását vesszük számba, akkor a „fegyveresek” (katonák és rendőrök) igen gyakori említését regisztrálhatjuk (Katona 1980c: 146–148). E gyakoriság korántsem meglepő, ha tekintetbe vesszük, hogy a műfaj szövegei általában ellenzéki hangot ütnek meg és szembehelyezkednek a hatalom birtokosaival (Katona 1980c: 80): a katonaság, a maga rögzült hagyományaival, merre hatalmi szerkezetével hálás, jól kifigurázható témát és közeget jelent e szövegnek.

Legyen azonban bármilyen gyakori szereplője a katona a fenti műfajoknak, esetükben a kutatás nem különböztet meg a katonasághoz kapcsolódó, önálló alműfajokat. Ezzel szemben négy olyan műfaj is van, melyek esetében a téma önálló típust alkot, ez a ballada, a dal, az anekdota és a történeti monda. A katonaballadák kutatására az esztétikai szempontok hangsúlyos érvényesülése miatt a kutatás kevesebb figyelmet szentelt (vö. Kríza 1971: 187). A katona alakja azonban a balladák régebbi szövegrétegében is gyakran felbukkan, ahol férfi vagy női szemszögből megszólalva, de minden esetben sötét színekkel festik le az intézményt. A szolgálatra kötelezettek keserűségét egy-egy, a sorozás miatt elbujdosó, kesergő férfi balsorsán keresztül éneklük meg (*Dancsuj Dávid, Lugosi Pista*), míg női szempontból a katona feltűnhet a csábító, erőszaktevő szerepében (*Molnár Anna, Visznek el engemet*) (vö. Soltész 1986).

A dal esetében a téma első nagyobb gyűjteményére vezethetjük vissza a típus kanonizációját. Erdélyi János a *Népdalok és mondák* első kötetének kilencedik fejezetében *Katona és hadidalok* címszó alatt huszonnégy dalt közöl (Erdélyi 1846: 351–368). Az első kötetnek azonban más részében is felfedezhetünk a katonaság témáját érintő dalokat, így a „tizenharmadik könyv” *Vegyések* fejezetcím alatt közölt alkotások mellett a legtöbb műből álló (százhatvanhét darab) első, szerelmi dalokat tartalmazó, valamint a nyolcadik, *Történeti, nemzeti dalok*, a kilencedik *Romanczok és rokon*, valamint a tizenkettedik *Csango* [!] *dalok* című részben is. Erdélyi következtelenségeire, illetve pontosabban a kategóriák átfedéseire azért is mutattam rá részletesebben, mert ez később is visszatérő problémája marad a dalok gyűjtésének és osztályozásának: „Ahogy egymás mellé kerültek a variánsok, azonnal kiviláglott, hogy a hagyományos műfaji felosztás: szerelmi, katona, pásztor, lakodalmas stb. csak bizonyos fenntartással tartható meg. Ugyanannak a szövegnek 2–3 műfajba tartozó varián-

sai is vannak, mint példáink mutatják” (Mona 1959: 572). Így bár a műfajnak önálló, tematikus kötetei is megjelentek (Kálmány 1952, Borsy–Rossa 1954), egyes gyűjtésekben valóban azt láthatjuk, hogy egészen más beosztásban találjuk a katonadalokat, így például Lázár Katalin a Tápió mente népdalairól készült előtanulmányában a summás- és katonaelethez kapcsolódó szövegek kategóriáján belül közöl katonadalokat (Lázár 1985: 942–944; vö. Szapu 1998). A problémára reflektálva Katona Imre több írásában is árnyalta a műfaji beosztás kérdését (Katona 1970; Katona 1975), a katonadalokat az általa kidolgozott hatos beosztásban a történeti-társadalmi énekek csoportjában helyezte el olyan szövegtípusok között, mint a kuruc énekek, 48-as dalok vagy a betyárénekek.² Békési Gábor és Tóth Arnold részben Katona nyomán, egy katonakönyv szövegeinek elemzése alapján mutat rá, hogy nemcsak a leggyakrabban keveredő szerelmi és katonadal, de szinte bármely téma összekapcsolódhat egymással (Békési–Tóth 2006: 567). Ugyanakkor Banó István Erdélyi János beosztásának alapvető helyessége mellett érvel, s mint fogalmaz, „az egyes népdalfajták közti különbséget a nép is érzi, és nagyon jelentősnek tartja. Ezek szerint továbbra is elfogadhatjuk – hogy tárgyunknál maradjunk – a »katonadal« fogalmának helyességét. A katonadal a népdalok ama fajtája, amelyben a nép azt fejezi ki, hogy mit jelent a katonáskodás élménye egyrészt maguknak a katonáskodó egyéneknek, másrészt azoknak, akiket a katonasághoz bevonuló elhagy: lényegében tehát az egész közösségnek” (Banó 1983: 38). Későbbi írásaiban Katona Imre fordította éppen afelé a különbség felé a kutatók figyelmét, ami e Banó által is behatárolt két csoport között rajzolódik ki az élmény megragadásában. Írásaiban megállapítja, hogy a katonadalok jellemzően férfi műfajnak számítottak (Katona 1980b: 267), ugyanakkor arra is rámutat, hogy a népdalok és népballadák olyan műfajai is, mint a katonadal, fokozatosan „elnőiesedtek”, elvesztették harcias jellegüket, líraibbá váltak és az otthon vált meghatározó helyszínüké, s ezzel olyan témák váltak hangsúlyossá, melyekhez a nőknek is

² A szövegek nagyfokú variálódási készségét és a kategóriák bizonytalanságát máshol Katona Imre éppen a summás- és katonadalok összekapcsolódásával példázta: „Egyébként a magyar népdalok minden szempontból oly könnyedén alakíthatók, hogy ugyanazt a vándor-versszakot 5–6 kiadásban (szolgadalként, kukásnótaként, katonadalként stb.) is megtalálhatjuk, sőt az újkori summásdalok 90%-a 1914 előtti katonadalok átalakítása!” (Katona 1978: 699).

megvolt a kellő „környezetismeretük” (Katona 1979; 1980a; 1999: 98).³ A keveredés, a hangsúlyeltolódás, a szerelem előtérbe kerülése tehát ebben az értelmezési keretben a kultúra és a társadalom által kijelölt nemi szerep- és eszközkészlet függvénye.

Mindezt azért mutattam be részletesebben, mert két olyan általánosabb problémára mutat rá, melyek az áttekintés során óhatatlanul felmerültek. Egyfelől felhívja a figyelmet az első, kanonikussá váló szövegközlés helyére a kutatástörténetben, ennek szerepére a későbbi közlemények keretrendszerében, beosztásában. Így például ahogy a dalnál Erdélyi öröksége vált megkerülhetetlenné, úgy az anekdotánál Jókaié (Landgraf 2013: 139; vö. Szendrey Zs. 1925: 132–133). A második aspektus pedig az egyes szövegtípusok közötti különbségtétel kérdése, azaz a műfaji beosztások problematikája.

Természetesen ezek önmagukban is messzire vezető, komplex, folkloristák és filológusok által megválaszolendő kérdések, ám láthatólag elég fontosak ahhoz, hogy egy téma vázlatos áttekintése során is felmerüljenek. Így konkrétan, amit a katonasággal kapcsolatos, recens anyag gyűjtése kapcsán itt felvethetünk, az a történeti mondák háborús történetei, az anekdoták katonasággal kapcsolatos szövegei, valamint az igaz történetek, élettörténetek közötti különbségtetés. Vagyis amikor az a kérdés merül fel, hogy tematikailag és műfajilag behatároljuk a ma gyűjthető, katonasággal, háborúval kapcsolatos elbeszélések típusait, akkor azok a határok, melyek a műfajok között fennállnak, egy témával kapcsolatban transzparensbé válnak. Így például hasonló kategorizációs problémák merülnek fel Szűcs Sándor obsitos történetei kapcsán. Mint arra a szerző rámutat, a katonaságról szóló, a huszadik század derekán még gyűjthető szövegek műfajilag keverték: az igaz történetek, anekdoták a népkönyvek és ponyvakiadványok hatásáról árulkodnak, de leginkább a népmesék elemeit veszik át (Szűcs 1962: 31; vö. Bartos 1977).⁴ Szilágyi Miklós pedig a Szűcs Sándor által gyűjtött obsitos történetek és a huszadik században felgyűjthető, a katonáskodásról szóló „én-történetek” hasonlóságaira

³ A műfajok és a nemek közötti viszonyról általában is megállapítja, hogy a férfiak a kalandos és a humoros jellegű, a nők pedig inkább a családdal kapcsolatos történeteket mesélik (Katona 1979: 380).

⁴ Szűcs Sándornak több, a témába vágó, a fent idézett szövegével tartalmi átfedésben lévő írása jelent meg (lásd például Szűcs 1956, Szűcs 2008).

hívja fel a figyelmet (Szilágyi 2011a). Vagyis minden műfaji eltérés ellenére a két szerző nyomán a mesék, obsitos történetek és igaz történetek között valamiféle kontinuitás rajzolódik ki. Vagy máshonnan nézve: felmerül a kérdés, hogy a történeti mondák, amikkel kapcsolatban általánosan elfogadott, hogy dichotómiákból, kettősségekből, toposzokból, prototípusokból építkeznek és – a dalokhoz hasonlóan (Schmidt 1915: 296; Katona 1975: 514) – felcserélhető történeti személyekhez kötődnek (Katona 1976: 517–518), miben különböznek a huszadik század elbeszéléseitől, visszaemlékezéseitől, a népi történelemszemlélet más megnyilvánulásaitól (vö. Katona 1976: 516)? Így például a második világháború – elsősorban a nyugati frontot megjárt katonáktól hallott – elbeszélései és visszaemlékezései kapcsán Vasvári Zoltán rávilágított az elbeszélések azonos szerkezeti elemeire, az élménytörténetek átalakulására, a mondaképződés folyamataira (Vasvári 2000, Vasvári 2006). Továbbá formai szempontból amellet lehet érvelni, hogy a művészi megformáltság igénye ugyanúgy kitapintható az élettörténetek esetében is (Gasparikova 1988: 132). Összességében tehát arra próbálok rámutatni, hogy míg a különböző regiszterű, stílusú, különböző korban született és különböző időszakokra vonatkozó szövegek elválasztása műfaji vagy történeti szempontból indokolt lehet, addig az adott témának lehetnek műfajokon átívelő gondolati, helyzeti párhuzamai, strukturális azonosságai.⁵

Meglátásom szerint tehát Banó azon érve, miszerint a katonadalok önálló típust alkotnak, mivel a szövegeket összefűzi a katonáskodás jelentette élmények kifejezése, ugyanúgy érv lehet amellet is, hogy a műfaji beosztáson túl minden szövegben ennek az élménynek a kifejezését lássuk. Tehát a katonasággal kapcsolatos szövegek közös pontja – ami egyben elválasztja más fegyveres szerepvállalásoktól – a fizikai és társadalmi értelemben is sajátként definiálható világ tartós elhagyása. A katonaság e kilépés mentén „életre hív, kitermel egy erőteljes interpretációs kényszer a kilépésre vállalkozó vagy kényszerülő személy oldalán” (Biró 1994: 57; vö. Ujváry 1980: 509). E kényszer, vagy talán igény, le-

⁵ Ahogy például Ortutay megállapítja a szabadságharc költészetének elemzése kapcsán: „Ahogy a harci kedv, a győzelem költeményeit is át- meg áthálózták az előző évszázadok katonaköltészetének fordulatai, állandósult kifejezés formái, ugyanúgy kapcsolódnak a kesergők, kuruc bujdosó nóták, balladás énekmondás fordulatai, kifejezései ehhez a költészeti csoporthoz” (Ortutay 1952: 289).

hetőség mentén rendkívül gazdag, ám még részben feltáratlan korpusz, műfajilag kevert, változatos beszédhelyzetek és a hagyományozódás összetett folyamatai alakultak ki (Keszeg 2008a: 219). Általában azt mondhatjuk, hogy a kilépés volt az, ami kognitív szinten az egyént alkalmasá tette a csodás és hősielemeket nem nélkülöző történetek forgalmazására, ami az idegen világ, a nagy események elbeszélésének alapját jelentette, ami affektív szinten az elválás feldolgozására és megéneklésére készítetett – a Banó és Katona által felvetett nemi, az otthon és a távoli világ közötti párhuzamokban kifejeződő tartalmi kettősségek nyomán (Katona 1975: 517) –, s ami általában kétfajta, egy heroikus-tragikus és komikus beszédmódban talált hangot. Ebből kiindulva a katona fogalmára – néprajzi megközelítésből – is megadhatunk egy munkadefiniációt, miszerint *a katona a szövegeknek azon szereplője vagy forgalmazója, aki a közösség tartós elhagyásával olyan tudáskészletre tesz szert, ami által alkalmassá válik arra, hogy mint a makrokörnyezet ismerője, a mikrokörnyezettől elzárt, sokszor ezoterikus tudáskészlet birtokosa, a kilépés affektív vonatkozásait, az otthoni és a távoli világ közötti különbséget különböző kommunikációs eszközök közegében eltérő műfaji, stilisztikai jegyekkel rendelkező szövegekben személyében vagy személye által reprezentálja.*

Mindezzel természetesen mindössze kérdésfeltevésünkhöz igazodva egy téma műfajokon átívelő érintkezési pontjait, közös horizontját és ennek feltételezhető forrását próbáltam meg kijelölni. Mindent összevetve arra szerettem volna rámutatni, hogy a fantasztikumtól a reális felé haladva (Szilágyi 2011b; vö. Nagy O. 1978; vö. Gasparikova 1988), a cselekvő, az előadó és a hős szerepeinek eggyé válásáig eljutva (Réthey Prikkel 1991), minden formai változás ellenére a szövegek között strukturális azonosságokat, karakterszintű hasonlóságokat fedezhetünk fel, melyeket magának az intézmény egyik jegyének korszakon átívelő kontinuitására vezethetünk vissza. Szintén a kontinuitás jeleként értelmezhetjük, hogy a katonaság maga is olyan közeget jelent, mely a mesélés helyszínét, forrását jelenti mind a mese, mind az igaztörténetek esetében (Béres 1955: 439–440; Dobos 1964: 212), s melyet szintén egy a formainál mélyebb, funkcionális azonosságra vezethetünk vissza. Mint Keszeg Vilmos megfogalmazza, a szövegmondás „a részben a távol levő családtagokra emlékeztet, részben a helyzet feszültségét, az idegenség, a kiszolgáltatottság élményét hivatott ellensúlyozni” (Keszeg 2007b: 46).

A huszadik századra jellemző, realistább jellegű szövegek népszerűbbé válására már viszonylag korán felfigyelt a folklorisztika. Mint Dobos Ilona megjegyzi, „*ha akad is néhány kiváló mesemondó, hallgatóságuk egyre gyérül, ugyanakkor egyes közösségekből kiemelkednek olyan tehetséges emberek, akik élményeik, háborús kalandjaik elbeszélésével szereznek maguknak hallgatóságot*” (Dobos 1964: 198). A történeteket csoportosítva megállapítja, hogy „legnagyobb csoportját a férfiak *hős-történetei* képzik”, s egyben ezek az első személyben elmondott történetek azok, melyek nagyobb hallgatóság előtt is elhangzanak (Dobos 1964: 203–204).⁶

Ennek ellenére e különböző szituációkban elhangzó szövegekről még viszonylag keveset tudunk, és a szépirodalom sok esetben talán gazdagabb forrása e beszédhelyzeteknek,⁷ mint a néprajzi szakirodalom, amit – mint majd látni fogjuk – több más, a katonasággal kapcsolatos téma kapcsán is elmondhatunk. A történeteknél maradva ennek okát elsősorban abban kereshetjük, hogy a háborúról-hadifogságról szóló történetek a korábbi gyűjtési gyakorlat szempontjából érdektelen „mellébeszélésnek” tetszettek (Szilágyi 2003: 61, Szilágyi 2011b: 7; vö. Gasparikova 1988: 97).

⁶ S amennyiben egy történetet a mesélés gyakorlatára vonatkozó forrásnak tekinthetünk, akkor érdemes figyelembe vennünk egy legendamese következő részletét: „Betessékélte a gazda őket a kis házba, leültette a vándorokat az asztalhoz. Addig is míg a burgonya megsült, beszéddel tartotta őket, elmesélvén, milyen élete volt, mikor ő katonáskodott Csehországban. Péter, aki nem volt katona, szívesen elhallgatta volna akár reggelig is.” (Fábián 1910: 305)

⁷ „Odakinn sziszegve szitált az eső, apró cseppjei kanyargós patakokká verődtek a szivárványos ablaküvegen, odabenn a dróton aláfüggő petróleumlámpás nehéz csatában állt a pipafüsttel, a legények hallgattak vagy buta tréfákat ismételtettek ezerszer, a soros öreg pedig, aki elé Miklós odaállította a fél meszelyt, halkán, tűnődve mesélt, amiközben ernyedetlen munkával szép tulipánvirágokat köpött a padlóra. A terem másik vége üres, elhagyott volt, ott már csak derengve reszketett a lámpa fénye; az volt a színpad, amelyet a mesék csodaemberei népesítettek be Miklós számára. Ott látta felbukkanni a domború mellű csodaezredes, aki akkorákat tudott kiáltani, hogy három privadiner is megsiketült alatta – minden katonaviselt parasztembernek van ilyen csodálatos brigadérosa –, ott, az üres hordó mögül elötöppanva pillantotta meg a tréfás Csömböllék bácsit, aki Paloznokon élt és ott is halt meg ezelőtt harminc évvel és aki olyan tréfákat és ijesztéseket tudott kifundálni srófós eszével, hogy a menyecskek és lányok beteggé rikoltozták magukat...” (Cholnoky László: Régi ismerős. In: *Úó.: Piroška. Hat regény.* Noran, 2000, Budapest, 303–481, 385. o.)

E hiányok ellenére a történeteknek már megjelentek gyűjteményei (Gallusz 1997; Küllös–Vasvári 2006; Szilágyi 2011b⁸), valamint több, a témába vágó esettanulmány is. Az e körbe sorolható kutatások közös pontja, hogy az elbeszélést élettörténeti kontextusba helyezve, elsősorban az elbeszélőnek a történetben kifejeződő identitására vagy a generációk közötti kapcsolatokra kérdeznék rá (Kinda 2002, László 2008; Zsigmond 2008). Emellett a fent jelölt tendenciától eltérően arra vonatkozóan is van adatunk, hogy a mesélő és a hős szerepe elválik egymástól, kimutathatjuk a sorkatonaságról szóló, „örökölt” elbeszélések jelenlétét egy férfi történetkésztében (Zsigmond 2008). A történettípus jelentőségét pedig jól jelzi az a tény, hogy a háborús epizódok még egy olyan férfi élettörténetében is kiemelt szerephez jutnak, aki maga nem vett részt a harcokban (Mezei 2014: 231).

A békés idők katonáinak történetét még jóval kisebb figyelem övezi, s inkább az intézmény működésmódjának szempontjából marginális vagy sajtószerű helyzetben lévő csoportok élményeiről írtak: humoros, a folklorizálódás útjára lépett, a szolgálati idő néhány körülményét megörökítő történetekről egyetemista hallgatóktól (Szilágyi 2009) vagy katonai szolgálatra kötelezett női egyetemista hallgatók visszaemlékezéseiről (Tötszegi 2008).

S ha a katonaság témáját részben a maga kettős perspektívájában, az otthon és az idegen oppozíciójában jelöltük meg, akkor ide sorolhatjuk azokat a történeteket, melyek a hátország életéről, a civilek háborús megpróbáltatásairól szólnak, s melyek az impériumváltások társadalmi hatásainak kontextusában estek bele a kutatók érdeklődésébe (Keszeg 2002; Keszeg 2007a; Hámori 2006).

A szóbeliségben élő folklór alkotások mellett a katonasággal kapcsolatos jelenségek másik nagyobb szelete az írásbeliség körébe tartozik. A népi írásbeliség kutatása csak viszonylag későn indult el, mivel sokáig nem volt egyértelmű, hogy az e körbe tartozó kulturális jelenségek vizsgálata a néprajztudomány feladatának tekinthető-e. Jól jelzi e terület megítélésének bizonytalanságát Györffy István ismert, programadó írásának a kérdéssel kapcsolatos ambivalenciája. Noha Györffy mereven szembeállítja a könyvműveltséget és a hagyományt (Györffy 1939: 10), az iparosok kul-

⁸ Szilágyi Miklós munkája több előtanulmány eredményeit dolgozza fel. Ezekről részletes tájékoztatást nyújt a kötet bibliográfiája.

túráját pedig éppen köztessége miatt bírálja (Györffy 1939: 13–14), mégis felhívja olvasói figyelmét e szövegek néprajzi értékére. „Hagyományos »irodalma« a népnek nincs, mert az írás-olvasás nála nem hagyomány, hanem felülről eredő szállomány. Népi irodalomnak a népköltészet, vagyis a »szájról-szájra« szálló hagyomány felel meg. Mégis a nép századok óta tartó iskolázása, az írni-olvasni tudás is lassanként hagyományörző képességgé lesz és a nép sok mindenfélét feljegyez. Ezeket az írásbeli feljegyzéseket azonban idáig senki sem gyűjtötte, senki sem vizsgálta, pedig ezek a saját használatára, gyönyörűségére készült feljegyzések mély bepillantást engednének a nép lelkébe.” (Györffy 1939: 15.)

A népi írásbeliség jelentőségének e korai felismerése azonban korántsem hozott változást az írásbeliséggel összefüggő kulturális jelenségek kutatásában, ugyanis „a folklór szinte kizárólagosan oralitásként definiálódott, s kutatásának körében gyanússá, kerültté vált mindaz, ami írott formával rendelkezett, s az írott kultúra hatásának minősült” (Keszeg 2000: 131). Ennek oka, hogy a népi és a városi kultúra kapcsolatát dichotomikus jellegűnek képzelték el, s ezen ellentét egyik vetülete a szóbeliség és az írásbeliség volt: „a kutatókat zavarta a paraszti kéziratok félnépi jellege, így mind a szóbeliséggel foglalkozó folkloristák, mind pedig a klasszikus értékeket vizsgáló irodalomkutatók mellőzték e bőséges forrást” (Katona 1994: 73). Ebben a struktúrában a népi írásbeliség jelenségvilága nem mint kutatandó terület, hanem mint az akkulturáció jele, az „immanens” népi kultúra felbomlásának egyik tünete jelentkezett (vö. Honti 1934).⁹

Mindezek tükrében meglepő lehet, hogy a katonasághoz kötődő, a népi írásbeliség jelenségvilágában elhelyezhető, különböző szövegekről kimondottan gazdag anyag áll a rendelkezésünkre. E körbe sorolhatjuk a front- és hadifogolynaplók¹⁰ (Veress 1986; Kocsis 1995; Erostyák 2003; Spóner 2003; Békési–Tóth 2006¹¹; Soós 2007; Galambos 2008; Gál 2011; Csarkó 2014; Babos–Pintér 2016; Kürti–Papp

⁹ Érdekes párhuzam kínálkozik Honti gondolatmenete és Lévi-Strauss hideg és forró társadalmak közti különbségtétele (Lévi-Strauss 1966) között.

¹⁰ Természetesen több olyan közlemény is van, melyben különböző típusú szövegek is szerepelnek. Ez esetben mennyiségi kritériumot követve abba a csoportba illesztettem az adott publikációt, melyből arányait tekintve a legtöbb szöveg származik.

¹¹ A korpuszt interdiszciplináris együttműködés keretében dolgozták fel, élettörténeti kontextusát Rémiás Tibor (2006), a hadtörténetit Tarczai Béla (2006) tárta fel.

2016; Szepessyné Judik 2016; Landgraf 2017; Kincses 2018; Kürti–Papp 2018), katonakönyvek¹² (Beck 1978; Penavin 1980,¹³ Xantus–Zsupos 1989; Simon 1994; Környeiné Gaál 1997; Vasvári 1999: 121–123; Tipary 2003; Rémiás 2006; Balázs Kovács–Csapai 2011: Nagy I. 2011: 379–408; Csorba 2016), katonalevelek (Hanák 1973; Viga 1985; Karacs 1993; József 2000; Dimény–Haszmann 2011; Kovács 2012¹⁴; Bereczki–Pozsony 2016; Oláh S. 2016; 2017; Gereben 2017), verses levelek (Szűcs 1962: 235–236; Albert 1999), háborús visszaemlékezések (Udvardi 1996; Bene 1998; Martin 2001; Tipary 2006; Balogh 2016; Kovács 2017; Nagy A. 2017), háborús versek (Farkas 1999), a lágerversek (Küllös 1997, 2006), világháborús gyászjelentők (Keszeg 2000) kutatásait és közreadásait. A háborút gyerekként megélők, a hátszág életét megörökítő (női) visszaemlékezések – melyek a nemzetközi szakirodalomban újabban kiemelt figyelemben részesülnek (Ericsson–Simonsen 2005, Rouso 2010) – aránylag még jóval kevesebb közlemény témáját képezik (Tóth Á. 2012; Tóth G. 2014; Kunt G. 2017; Bogdán 2018). S végül ide sorolhatjuk a különböző szövegkiadások részeként közölt vagy publikációk önálló tárgyaként szereplő humoros, sokszor trágár és blaszfém szövegeket, de különösen a travesztiákat (Ujváry 1980: 509–510; Simon 1994: 80; Küllös 2006: 87, 105). Utóbbi mint „igazi közköltészeti műfaj, elsősorban írásban (vőfély- és katonakönyvekben) terjedt, tehát jellegzetesen a férfiak folklórjához tartozott, a mindenkori társadalmi, politikai helyzetre reflektált, olykor [...] meglehetősen fáziskéséssel” (Nagy I. 2011: 226–227).¹⁵

A fenti vázlatos szakirodalmi áttekintésből külön kiemelendő két, az első világháborúban született, nagobbbrészt a népi írásbeliség körébe sorolható dokumentumokból álló, nagyobb lélegzetű, szélesebb körben hivatkozott válogatás. Szentí Tíbor kötete elsősorban a Viharsarokból származó közkatonák és tisztek harctéri naplójából, leveleiből, visszaemlékezéseiből, kisebb részben verseiből valamint rajzaiból adott közre nagyobb, tematikus rendben közölt gyűjteményt (Szentí 1988), míg Környeiné Gaál

¹² A katonák emlékvesses füzeteit mint a katonakönyvek egyik típusát ide sorolom.

¹³ Lásd Keszeg 2008b: 376.

¹⁴ A kötethez Kontra Miklós füzött nyelvészeti, filológiai szempontú megjegyzéseket (Kontra 2013).

¹⁵ A travesztiák további irodalmát lásd Nagy I. 2011: 226.

Edit első világháborús naplókat, visszaemlékezéseket és leveleket szedett csokorba és elemzett (Környeiné Gaál 1985).¹⁶

A kutatások magas számának tükrében megkockáztathatjuk a kijelentést, miszerint ez a háborúval kapcsolatos szöveg hagyomány a népi írásbeliség legjobb dokumentált, adatolt területe.¹⁷ Ennek okát egyfelől a kutatott anyag természetében és a kutatások jellegében kereshetjük. Előbbinél kiindulhatunk abból a megfigyelésből, melyet Ujváry Zoltán a téma egyik korai összefoglalásában fogalmaz meg: „a különböző gyűjtemények kéziratos könyveinek tanulmányozása nyomán azt látjuk, hogy a népi eredetű naplók elsősorban a katonáskodással, a háborús eseményekkel állnak kapcsolatban” (Ujváry 1980: 517).¹⁸ Megállapításának érvényét kiterjesztve tehát általános, hipotetikus magyarázatként azt fogalmazhatjuk meg, hogy a kutatásokban egyszerűen azért részesült kiemelt figyelemben ez az anyag, mert az írásos szövegeknek e dokumentumok tették ki a legnagyobb hányadát.

Valószínűleg közelebb kerülünk az igazsághoz, ha e triviális, és empirikusan nem is feltétlenül helytálló – s a szövegek nagyarányú megsemmisülése miatt nehezen bizonyítható – magyarázat helyett további lehetséges okokat keresünk. Ennek egyik útja az lehet, ha a katonasággal kapcsolatos szövegeket nem a népi írásbeliségen belül, hanem a többi, katonasággal kapcsolatos folklór jellegű anyag között helyezük el. Eredményünk ez esetben is hasonló lehet, vagyis szembeszökővé válhat, hogy a többihez mérten a területet milyen széles figyelem övezte. Ennek indoklásaként azonban már nem szorítkozhatunk arra az érvre, hogy ez magából az anyag eloszlásából következik. Így elkerülhetetlenné válik, hogy a tárgy felől az alany felé fordulva a kutatott helyett a kutatási gyakorlatokban keressük a választ.

¹⁶ Hasonlóan átfogóbb jellegű, több visszaemlékezést egymás mellé állító, ütköztető, tematikus rendben tárgyaló munka Pihurik Judit kötete (2007), amely azonban még nem vált olyan széles körben hivatkozott művé, mint a fenti két munka.

¹⁷ Az elit kultúrához tartozó (első világ)háborús veteránok visszaemlékezései ennek ellentéte is nagyobb figyelemben részesültek a kutatók körében (vö. Gyáni 2016: 184).

¹⁸ Ahogy Tamás Menyhért regényének egyik szereplője fogadkozik háborús szenvedéseinek felidézésekor: „Ha megélem, teleírok minden kockás füzetet, hogy megsárgulva is, nyoma maradjon keserveinknek...” (Tamás Menyhért: *Esőrácsok*. Szépirodalmi, 1984, Budapest, 42.)

A kutatások felől kiindulva a hangsúlyeltolódásra jóval kézenfekvőbb magyarázatot találhatunk. Világossá válhat ugyanis, hogy a szóban forgó kutatások esetében nyertek leginkább teret a rokontudományok. Tehát míg a legtöbb műfaj a néprajztudomány kizárólagos illetékességi körébe esett, addig e terület esetében ez a lehatárolás nem történt meg. Hasonlóképpen az is világos lehet előttünk, hogy míg a népi írásbeliség kutatása jobbára csak a fent jelzett ambivalenciát feloldó, szemléletbeli fordulat után, nagyjából az ezredforduló környékén indult meg, addig a katonasághoz kapcsolódó anyagok vizsgálatában ettől függetlenül is születtek el nem hanyagolható eredmények.

Mindez részben azt eredményezte, hogy a tárgykörben született közlemények – azonos tágabb témájuk ellenére is – sokszor elütnek a népi írásbeliség egyéb jelenségeit feltáró tanulmányoktól. Úgy vélem, ennek okát abban kereshetjük, hogy a történelem egyértelmű jelenléte miatt e szövegek esetében a feltárás tudományos értéke sosem lehetett annyira vitatott, mint más szövegtípusok esetében. Biztos vagyok benne, hogy ez a megállapítás tovább finomítható, azonban általában érvényesnek tetszik, hogy míg más szövegtípusokban a néprajzi érték kérdése tisztázásra szorult – s ily módon késleltette a kutatások megindulását –, addig a makrotörténelemmel való kapcsolata folytán e szövegek értéke egyértelműbb lehetett.

Mindez azonban nemcsak a publikációk mögötti évszámokban, de a szövegek jellegében is tetten érhető. A történelmi önérték miatt ugyanis e közlemények sok esetben nem mások, mint egy-egy dokumentumegyüttes közreadásai. Éppen ezért a fent közölt szemléjükben sem tudtam merev vonalat húzni a tudományos és a laikus szövegek között. A különböző jellegű közleményeket ugyanis inkább egy skálán helyezhetjük el, mely az elemző tanulmányoktól, a rövid bevezetővel kísért forrásközléstől, a szerkesztett visszaemlékezések kiadásától a saját dokumentumok közreadásáig terjed. A megkülönböztetés problémás volta rávilágít arra az alapvető különbségre, ami szövegeket elválasztja a népi írásbeliség egyéb dokumentumainak kezelésmódjától. A közlemények potenciális forrás volta egy tágabb problémára irányuló kérdés megválaszolásának (segéd)eszközévé avatja e szövegeket, míg a népi írásbeliség más szövegeinek kutatásakor e jelentőség meghatározása tudományos kérdés maradt. Tehát míg a katonasággal kapcsolatos közlemények a szövegeket sok esetben csak közreadják, addig a népi írásbeliség egyéb jelenségeit bemutató publiká-

ciókban az elméleti igény – mely részben talán éppen a néprajzi megítélés bizonytalanságát ellenpontoszza – határozottabban érvényesül.

Ha a közlemények általános értékelésétől a tanulmányok közötti különbségek felé szeretnénk továbblépni, akkor általában azt állapíthatjuk meg, hogy a katonasággal kapcsolatos szövegek elsősorban a tágabb, külső kontextus felé fordultak, míg a többi műfaj kutatása inkább a mikrokontextus feltárását tartotta feladatának. Mivel a makrokontextus kutatásának e szövegek önmagukban nem válhattak empirikusan releváns forrásaivá, ezért a közlemények a tágabb történelmi közeget mint eleve adott, rögzült, objektív keretrendszerként tetelezték, míg a másik csoportba sorolt szövegeket vizsgáló kutatások feltárták és felállították a szövegek érvényét jelentő, élet- és családtörténeti mikrokontextust. A katonaság esetében a naiv olvasatokként elkülönült szövegtörzsek egymás mellé állítására, az eseménysor önálló, alulnézeti perspektívájának felállítására és részleges újradefiniálására e szövegek alapján nálunk még nem tettek kísérletet (vö. Fussel 1975). Az egyes kiadványok így számos esetben inkább elszigetelt, potenciális források maradnak, melyek számára a makrokontextus rögzült orientációs pont, semmint (de)konstruálható jelentésmező.

Végül megállapíthatjuk, hogy míg a folklór más területeinek definiatív szándékú műfaji, filológiai leírására a kutatók sok erőfeszítést tettek, addig a katonasághoz kapcsolódó szövegtípusok behatárolása sok szempontból bizonytalan. Sok esetben így nem kellően egyértelmű a megkülönböztetések tartalma, érvényessége egyfelől a katonasághoz kapcsolódó fogalmak, másfelől a népi írásbeliség civil és katonai jelenségei között. S ahogy a fenti áttekintés kategóriarendszere is megmutatta, a bevett beosztásokban – ahogy általában is a népi írásbeliség műfajainak lehatárolásában – keveredik a hordozó és a tartalom, vagyis a kézirat- és szövegtípusok szerinti kategorizációs elv (Tóth A. 2013: 157–158).

A népi írásbeliség és a katonaság témakörétől nehezen választhatjuk el azt a hatást, melyet a modern állam, hadsereg és a sajtó gyakorolt a propaganda eszközeivel a népi írásbeliségre.¹⁹ A totális háború az írást is had-

¹⁹ Természetesen nem a propaganda volt az egyetlen eszköz, mely a katonaság intézményét népszerűsítette, a hadviselés kérdését tematizálta. A népi kultúra vizsgálata során így számolnunk kell a népszerű irodalom, a ponyva, a film hatásával, ahogy a propaganda mediatizált eszköztárával is. Tudomásom szerint azonban e tárgyban még nem születtek kutatások.

rendbe állította,²⁰ és a maga eszközeivel népszerűsítette a hazafias, sovinszta szövegeket. Hatása elsősorban a háborús költészet, de kisebb részben az anekdoták kiadásában, terjesztésében mutatkozott meg és hatott (Csunderlik 2017: 98–100). Tartalmi szinten a propaganda hatott a történeti mondák által is kifejezett múltképre (Landgraf 2016: 33), s az etnikai sajátosságok hangsúlyozásával, a más népektől való elkülönülés aláhúzásával általában is újszerű motívumot hozott be a népi kultúrába (Kríza 1986: 57). A változásoknak, de különösen a negatív nemzetképek kialakításának olyan különböző médiumok lehettek a motorjai, mint a levelezőlap (Petercsák 1989: 302–306; Kunt G. 2011; Petercsák 2016: 341–342) vagy az imakönyvek (Illyés 2016: 366).

A korszakban sorra jelentek meg a különböző népszerűsítő kiadványok, melyekben verseket (Gyulai 1916²¹), anekdotákat (Virágh 1914; Nagy E. 1915a), dalokat (Gömöri 1916; 1918; Haraszi 1918) vagy leveleket (Nagy E. 1915b) közöltek. A legnagyobb számban talán versek születtek, de úgy tűnik, Gömöri Jenő idézett kötete az, amely leginkább felkelti a kortárs néprajzkutatók figyelmét. Első kiadásáról Sebestyén Gyula (Sebestyén Gy. 1916), a másodíkról Szendrey Zsigmond (Szendrey Zs. 1918) közölt recenziót az *Ethnographiában*. Míg Sebestyén rövidebb írásában

²⁰ A németországi háborús viszonyokról közölt lelkes beszámolójában Túri Béla fogalmazza meg a következőket a művelődési, művészeti intézményekről: „Hogy a háború ugyanakkor, midőn a csatatereken mindenkit fegyver elé állít, egyúttal egységes, organikus szellemi életet teremtett, egy pillantás meggyőz róla, ha Németország kulturális életmezéjén végigtekintünk. A könyvirodalom, a festészet, a színház, a képzőművészet, a kölcsönkönyvtár, az olvasóterem, a tudományos előadások, a templomi prédikációk: mind beállítják a háború szellemének szolgálatába” (Túri 1916: 29).

²¹ A kiadványra a néprajztudomány mellett az irodalom is felfigyelt, de úgy tűnik, recepciója e közegekben is hasonlóan negatív volt. Szabó Dániel felhívja a figyelmet Schöpflin Aladárnak (Szabónál következetesen Schöplín) és Babitsnak a katonadalokkal kapcsolatos nyilatkozataira, de Tóth Árpád értékelése talán elkerülte a figyelmét (Szabó 2007: 56). A *Nyugatban* ugyanis Tóth Árpád közölt rövid, lesújtó kritikát Gyulai kötetéről és általában a tárgyalt jelenségről: „A közvetlenebbül lírai verspéldányokat általában valami kiállthatatlan érzélgősség jellemzi, bizonyos affektálós beállítottság, hogy úgy mondjuk: zsúr-hang, mint egy a Farkas Imre egyébként nem érdemtelen lírai költészetének, a felsőbb leányiskola-tónusnak a lövészárkok marcona világába való transzponálása, a kishadnagyos, sóhajrepülő, virággal meghalós hangulatok szentimentalizmusa. Ha valamelyik költemény nem ezeket a lírai rekvizitumokat tartalmazza, akkor az ellenkező végtel jelenik meg, a frázis-öblögetés, a magyarok istenének indián ordítózású körülemlegetése, a képviselőválasztási kortesrigmusok háborús alkalmazása. Nem szabhatunk receptet semmiféle költői alkotás elé, de kétségtelemnek tartjuk, hogy a valóban értékes, a valóban költői háborús produkcióknak természetesebbnek s nem ily mondva-csinálnak kellene lennie” (Tóth Á. 1917: 508).

ugyan kitér a kötet hibáira, de általában üdvözli a kezdeményezést, addig Szendrey szokatlanul hosszú és részletekbe menő recenziót közöl a második kiadásról, talán nem függetlenül attól, hogy maga is tervezi hasonló tematikájú kötet megjelentetését. Erre az *Ethnographia* 1916-os évfolyamában megjelent rövid, a debreceni Csokonai Kör pályázatáról szóló hírből következtethetünk: „Az első díjat (400 K) Szendrey Zsigmond nagyszalontai főgimn. tanár nyerte, a másodikat (200 K) Oláh Gábor, a harmadikat (100 K) Kádár Imre Karczag városi számvevő. A közönség a pályázati jelentésből nagy meglepéssel vette tudomásul, hogy a Csokonai-Kör a jutalmazott pályaművekből, főképp a Szendrey Zsigmond gyűjteményéből, egy háborús népköltési kötet[et] fog kiadatni.” (n.n. 1916: 319) Szendrey gyűjteménye azonban tudomásom szerint sosem jelent meg, s háborús témakörben mindössze két rövid közleményt publikált (Szendrey Zs. 1916a; Szendrey Zs. 1916b), melyek közül az első ugyan szintén megemlíti a tervezett dalgyűjteményt, de csak a háborús hiedelmek témakörében hoz néhány adatot belőle (Szendrey Zs 1916a).²²

A korban azonban nemcsak laikus kiadványok jelennek meg, a háborús folklór gyűjtésében (és népszerűsítésében) a néprajztudomány is érintett. Így például az *Ethnographia* 1920-as évfolyamának *Néphagyomány* rovatában hatvankilenc háborús nótát adnak közre különböző gyűjtőktől. Tudománytörténetileg azonban nem ezeket a kisebb közleményeket vagy kéziratban maradt gyűjtéseket, hanem a Bartók és Kodály dalgyűjteményét emelhetjük ki (Szalay 2014), mely mint „a magyar népzene kutatás egyik mérföldköve” (Szalay 2016: 77) magaslik ki ebből az anyagból.²³

Mindez egy tágabb, egész Európát érintő tendencia része volt, melynek során az első világháborúban feltámadó, premodernnek tartott kulturális gyakorlatokra irányuló közfigyelmet a néprajztudomány minden országban igyekezett kanalizálni (Johler 2010: 127). S ahogy Bartók és Kodály gyűjtésének célja „kimondatlanul a katonák érzelmi támogatása volt úgy, hogy a honvéd- és a közös hadseregben szolgáló magyar katonák számára

²² Szendrey legközelebb csak a második világháború idején, 1943-ban nyúl újra a témához, immár tágabb összefüggésbe helyezve a kérdéskört. Bellosits Bálint rövid közleményére (1900) hivatkozva szűkszavúan megállapítja: „A katonaelet babonái most is olyan célúak, mint az előző században: óvakodás a golyótól, fogságba eséstől, a kutyaugatástól, láthatatlanná tevés...” (Szendrey Zs. 1943: 60).

²³ Rendkívül tanulságos a gyűjtés szövegeit összevetni Seprődi János, jóval a háború kitérése előtt született rövid közleményével (Seprődi 1906), melyben a katonadalokról, azok hangulatáról, érzésvilágáról, az intézményhez való viszonyulásról értekezik.

a katonadalok egyben a túlélés eszközei legyenek” (Szalay 2016: 78–79), úgy általában minden humán tudomány tudatosan igyekezett az önfegyelmézést erősíteni, mely az államot a kényszerítő erő alkalmazásának terhéől mentesítette (Simonis–Dei 2010: 94). Általában is megállapítható, hogy a közreadott szövegek, a naplóirás gyakorlatának direkt (hadsereg) vagy indirekt (kiadások, gyűjtések) serkentése az önfegyelmézést szolgálta (Moore 2013).²⁴ E vonatkozásban vált a néprajztudomány a totális háború részévé, eszközévé.

Az ideológiai érintettség vagy szerepvállalás problémáját azonban nem zárhatjuk le az első világháborúval és a *Kriegsvolkkunde* kérdésével. A katonasággal kapcsolatos rendszerváltás előtti kutatásokkal kapcsolatban azt vethetjük fel, hogy a frontbarátságok témáját az internacionalizmus szellemében túlhangsúlyozhatták, illetve vitatható módon az osztálytudatra ébredés egyértelmű jeleként interpretálták (vö. Környeiné Gaál 1985; vö. Takács L. 1951: 35).²⁵ Végül pedig a rendszerváltás utáni közleményekkel kapcsolatban is feltehetjük a kérdést, hogy az áldozati narratíva reflektálatlan elfogadásával, sugalmazásával, kanonizációjával mennyiben járulnak hozzá a kutatások a sartré-i értelemben vett „rossz hit” (*mauvaise foi*) fenntartásához, az emberi szabadság birtokában fogant tagadásának e mindenkori szabadságnak.²⁶

²⁴ „...íme Németországban a háború szelleme, a háborús kultúrának belső tartalma és értéke mindent megmond, hogy mi a német militarizmus. Az egyesnek a közösségbe való állítása — de jóformán csak a közös eszme erejének hatása alatt az *önfegyelmézés* készsége mellett. Az erőknél a közös célra való koncentrálása és beállítása az egyéni szabadságnak, a szellemi szolgátságnak minden árnyéka nélkül. A háború alatt a német militarizmus ily tartalmát ismertük meg. Berlinben a háborús idők szellemében és kultúréletében ez a belső érték mutatkozik be. Csak a német társadalomra gyakorolt hatásának előnyeit, csak a fegyelmézetté által kifejthető erő nagyságát látjuk. És mert ilyen fizikai és erkölcsi erő rejlett a német militarizmus organizmusában, azért tud most ez a militarisztikus állam és társadalom ekkora szellemi és lelki erőt felmutatni, hogy még a háborút is, mint kultúrájának új értékét és nevelő tényezőt tudja a maga életébe beléállítani (Túri 1916: 32–33). (kiemelés tőlem B. Á.)

²⁵ „A fegyvernynyugvásos adta lehetőségek keretein belül a dolgozók internacionalista szolidaritásának kifejezői voltak ezek a barátkozások, melyeket a nemzetközi munkásmozgalom alakított ki, de szervezett irányításától a szociálsovinisztává vált szociáldemokrata pártok távol tartották magukat” (Józsa 1970: 76).

²⁶ Így például Szilágyi Miklós azt fűzi megfigyeléséhez, hogy a háborús visszaemlékezésekben sokkalta hangsúlyosabbá válnak a szenvedés történetei: „Bizonyára azért, mert a jelenlegi politikai légkör, a társadalmi közérzet minden elfojtott fájdalom kibeszélésre készíti/kényszeríti a még élő tanúkat, akik engedelmeskedni szeretnének a ki nem mondott, de jól érzékelhető össztársadalmi várakozásnak” (Szilágyi 2011b: 19).

Anyagi és vizuális kultúra

A fényképek néprajzi forrásértékét taglaló írásában Szilágyi Miklós utal a katonáskodás és a fényképkészítés kapcsolatára: „...a századforduló környékén már egyszer-kétszer mindenki fényképezőgép elé állott, tehát – legalábbis elméletileg – elképzelhetetlen, hogy bárkiről ne maradt volna fénykép. Ha máskor nem, katonai szolgálata idején feltétlenül lefényképezte magát; parasztházakban mindenütt találni ilyen katonakori emléket” (Szilágyi 1986: 29). A katonai szolgálat során készített fényképek elterjedtségével tehát talán csak olyan más – szintén állami és/vagy egyházi intézményekhez kapcsolódó²⁷ – „különleges események” (Horányi 1987: 51) vagy átmeneti rítusok vizuális megörökítése vetekedhet mint az esküvő, a konfirmáció vagy a temetés (Csupor 1987; Kunt E. 1987; Takács A. 1996: 271–272).²⁸ S amire ezzel összefüggésben szűkebb témánk keretén belül talán általános érvénnyel is utalhatunk, az a katonaságnak a fényképezkedésen keresztül gyakorolt hatása nemcsak a nép vizuális, de tárgy- és lakáskultúrájára is (Bellosits 1897: 95; Pálos 1911: 166; Fél 1937: 356; Csupor 1987: 61–62).²⁹

E helyen említék meg két olyan tanulmányt, melyek hasonló módszertant követve, különböző forráscsoportokat bevonva szólaltatják meg a fényképeket. Lőrinczi Tünde a forráscsoport szerepét az önéletírás és az élettörténet keresztmetszetében vizsgálta, a különböző médiumok az

²⁷ Az egyházhoz és a katonasághoz kapcsolódó átmeneti rítusok egymás mellett való szerepeltetése talán meglepő lehet, de a két intézmény közötti párhuzamra már Freud is rámutatott. Mint fogalmaz, „az egyház és a hadsereg mesterséges tömegek, ami annyit tesz, hogy bizonyos külső kényszerrel védik meg magukat a felosztástól, és a szerkezetükben esetlegesen bekövetkező változásoktól. Az embereket általában nem kérdezik afelől hogy szeretnek-e ezekhez a tömegekhez tartozni; külépési kísérlet általában üldözendő, szigorúan büntetendő, vagy legalábbis nagyon határozott feltételekhez van kötve” (Freud 1995: 206).

²⁸ Aranyosszéki terepmunkám során azt tapasztaltam, hogy e képek válnak az idős- és középkorúak otthonaiban a lakásbelső egyik meghatározó díszítőelemévé, míg a családi albumokban mindemellett még olyan más liminális eseményekről találhatunk fényképeket, mint a temetések, illetve olyan liminoid jellegű helyzetekről, mint amilyen például a kirándulás vagy a nyaralás. A katonakori fénykép mint presztízstárgy tűnik fel Gelléri Szerelmes *ágyfestő* című novellájában, melyben a fiatalabb nőnek udvarló kisiparos történetei mellett ennek felmutatásával próbál imponálni egy fiatalasszonynak (Gelléri Andor Endre: *Szomjas inasok. Elbeszélések*. Nyugat, Budapest, 1933: 113–123.).

²⁹ Hasonló funkciót töltöttek be, hasonlóan az átmeneti rítusokhoz, így többek között a berukkoláshoz vagy a leszereléshez kapcsolódtak a különböző emlék- és díszlapok (Verebélyi 1995: 216).

emlékezet és az identitás kialakításában játszott szerepét írta le az eltérő perspektívák és funkciók felől (Lőrinczi 2011), míg Hauptman Gyöngyi egy családi irattárban fennmaradt dokumentumok és fényképek, valamint hivatalos iratok alapján rekonstruálta egy személy élettörténetét, elemzésének fókuszába szintén az identitás kérdését állítva (Hauptman 2016). A két elemzés közös pontja, hogy a háborúban való részvételt mint élettörténeti fordulópontot, sorseseeményt azonosítja.

A katona azonban nemcsak fényképekkel és emlékekkel, de a legkülönbözőbb ismeretekkel tért haza, melyek a tárgykultúrára is kihathattak. A különböző tárgyak, a harctéri emlékek, levelek, fényképek és a különböző katonai eszközök a férfi önreprezentáció eszközeivé, a lakóter elemeivé váltak (Pozsony 2008: 196). Ahogy más felnőtt eszközöknek, úgy a fegyvereknek, puskáknak különböző utánpótlásai megjelennek a gyermekek játékkultúrájában (Hathalmi Gabnay 1903: 249). Az intézmény hatott a díszítőművészetre (Vajkai 1998; Selmeczi Kovács 2005), illetve a beszállások következtében korábban ismeretlen építészeti megoldások, újonnan megjelenő épülettípusok terjednek el (Ecsedi 1912: 185; Györffy 1926: 132; Papp 1940: 292). Összességében azonban a tárgykultúráról – az emléktárgyokról, az örökölt tárgyakról, a másodlagos felhasználásba került katonai eszközökről (ruhák, felszerelés, fegyverek, a fogságban készített tárgyakról, az átvonuló hadsereg eszközeiről stb.) – a különböző, a katonasághoz köthető eszközről, ezek szerepéről az egyén, a család vagy a lokális társadalomban még viszonylag keveset tudunk, még ha ilyen eszközök viszonylag nagy számban be is kerültek a különböző néprajzi gyűjteményekbe. Természetesen az eddig lefolytatott kutatások jóval gazdagabbak, ha a kulturális átadás és csere kérdéseire vonatkozó adatokat is ide soroljuk. Mivel azonban e jelenség egyaránt érintette az anyagi és a szellemi kultúrát és a katonaság sajátos társadalmi közegére vezethetjük vissza, ezért részletesebben a társadalom vonatkozásában tárgyalom.

Társadalom

A katonaság intézménye a mentalitás, a tudás, beszédmód, a társadalmi szerep, az életvezetési stratégia területén egyaránt generált változásokat és viszonyulásukat a paraszti, utóparaszti társadalomban. Az intézmény az egyéni presztízs formálásában, a társadalmi nemek szerepkészletének

alakításában, a történelemre való emlékezési gyakorlatokban, az intézménnyel és az állammal szembeni viszonyulásokban tartós, generációkon átívelő mentalitásokat, érzelmeket, szöveg-, tárgy- és tudáskészleteteket alakított ki (Keszeg 2008a). Ami a presztízst illeti, ez a katonasághoz, rukkoláshoz kötődő viseleti elemek birtoklásában (Soltész 1981: 129–134; Gelencsér 2000) a katonaság közegében kialakuló szokások ismeretében (vö. Györffy 1939: 33) vagy az önreprezentációban fejeződhetett ki (vö. Lanczendorfer 2014: 219). A presztízstől nehéz szorosan elválasztani a férfiaság fogalmait, az intézménynek a legény és a férfi kategóriájának kialakításában betöltött szerepét. A praktikus megfontolások mellett ezzel magyarázhatjuk azt a többek által regisztrált szokást, miszerint a fiúk a katonaság előtt nem nőültek. Így például Fülöp Hajnalka a kalotaszegi házassági szokásokkal kapcsolatban állapítja meg, hogy a fiúk a rendszerváltás előtt jellemzően a sorkatonai szolgálat elvégzése után házasodtak meg (Fülöp 2016: 47), de a szakirodalomban hasonló megfigyeléseket olvashatunk a Hont megyei palócok (Manga 1942: 175), Átány (Félhofer 2010: 373), Szék (Takács A. 1996: 264) vagy Répáshuta vonatkozásában is (Kriston Vízi 2004: 81).³⁰ Hasonlóképpen ezt a státuszváltást jelezheti Benkóczy Emil megfigyelése, miszerint az egri katonaviselt fiú már elvárta, hogy magázzák a vele egykorú lányok (Benkóczy 1909: 105).³¹

Amennyiben a katonaságot a férfi társadalmi és kulturális kategóriájának megteremtésével hozzuk összefüggésbe, akkor óhatatlanul felvetődik, hogy a sorkatonai szolgálathoz kapcsolódó eseménysorokat mint átmeneti rítusokat értelmezzük (Keszeg 2008a: 222; Szilágyi 2009: 59). Rövidebb lélegzetű tanulmányában ebben a szellemben tárgyalja a beavatások kontextusában a katonaságot Oláh Gyula (Oláh Gy. 1994: 27–28), vagy írja le Csonka-Takács Eszter Gyimesben (Csonka-Takács 2008), Takács András Széken a rukkoláshoz kapcsolódó cselekményeket az átmeneti rítusok fogalomkészletével (Takács A. 1996). A két utóbbi tanulmány közös pont-

³⁰ „És hogy a katonáskodással szemben fennálló minden ellenszenv dacára is, mégis értékesebb egyén a falu szemében a katonaviselt ember az »untaglich«-oknál, a dalban is kifejezésre jut, hogy siessenek az otthonlevő legények a nőüléssel, szerezzenek maguknak feleséget még a tavasz, vagy a nyár folyamán, mert ha őszre hazajönnek a katonák »megdrágulnak a leányok«, s egykönnyen nem találnak feleségre az otthonvoltak.” (Schmidt 1915: 289–290)

³¹ Szendrey Ákos feltehetőleg Benkóczy leírása alapján közli ugyanezt (Szendrey Á. 1937: 377).

ja, hogy az átmeneti rítusok Van Gennep által azonosított három szakaszát (Gennep 2007) a behívó kézhez vétele és a bevonulás közötti időszakban helyezi el. Ezzel a megközelítéssel szemben az is felvethető lehet, hogy a bevonulást mint a preliminális, a szolgálatot mint a liminális, végül a hazatérést mint a posztliminális szakaszt azonosítjuk. Amennyiben a Victor Turner által továbbgondolt értelemben beszélünk a liminális szakaszról és a *communitas* fogalmát is bevonjuk az értelmezésünkbe (Turner 2002), akkor azt találhatjuk, hogy ezeknek több jegye is alkalmas lehet a szolgálati idő leírására (egyenlőség, tulajdon hiánya, a státusz hiánya, egyenruha, önmegtartóztatás, alázat, nincs vagyoni elkülönülés, csönd, családi jogok és kötelezettségek felfüggesztése, önzetlenség, engedelmesség, bolondság).

A kutatók azonban nemcsak az intézmény társadalmi szerepe, de a katonaság jelentette sajátos társas közeg iránt is érdeklődést tanúsítottak. Ennek lenyomatát elsősorban olyan publikációkban tapinthatjuk ki, melyek elsősorban különböző írásbeli források alapján rekonstruálták a közeget, így például Konsza Samu katonadalok szövegén keresztül mutatja be, hogy milyen a katonák sora (Konsza 1934).³² A közvetett forrásokon alapuló rekonstrukciók forrásai közül is kiemelkedik az irodalom, de azon belül is Tömörkény szerepe. Bálint Sándor a szegedi katonaeletről szóló (Bálint 1979), Pásztor Gergely a Monarchia korára fókuszáló írásában (Pásztor 2001) egyaránt kiemelt forrásként kezeli az írásait, de például Vasvári Zoltán is Tömörkényre hagyatkozik a kártyázás katonák közötti szokásának leírásakor (Vasvári 1995: 971). A kártyázással összefüggésben általában is elmondhatjuk, hogy a katonák körében népszerű szabadidős tevékenységek amúgy is nagyobb figyelemben részesültek. A szabadidő, a játék, az ünnep témakörében több beszámoló is született (Németh 1985: 146–147; Olosz 2003; Fazekas 2008; Nagyné Batári 2014), de a hadifoglyok életére vonatkozóan is vannak adataink (Tarczai 1991; Tarczai 2001).³³

Amit e társas közegről általános érvénnyel megállapítottak a különböző kutatások az horizontális és vertikális kevertsége. Tehát arra a jegyre utalok, amit Vasvári Zoltán a második világháborús hadifogoly költészetére (Vasvári 2006: 78), Ujváry Zoltán a katonahumor (Ujváry 1980: 509–

³² Lásd még Olosz 2009: 141.

³³ Természetesen ilyen szabadidős gyakorlat lehet a mesélés gyakorlata is, melynek a katonaság – az elbeszélői szerep és repertoár kialakításával – egyik kitüntetett közege volt (Keszeg 2011: 105–109) (lásd még fentebb a folklórral foglalkozó részt).

510), Szűcs az obsitos történetek (Szűcs 1962: 31); Pásztor Gergely a Monarchia hadseregének szocializációs szerepe (Pásztor 2001: 264) kapcsán jelzett: e sajátos kultúra több forrásból, heterogén közegben jön létre. E társadalmi és kulturális sokszínűség következtében a hadsereg a kulturális csere, a diffúzió egyik fontos közege volt (vö. Fél–Hofer 2010: 374). Ennek egyik vetülete a fizikai és társadalmi környezetből való kilépés, az *idegennel* való találkozás egy idegen környezetben. A másik pedig az *idegennel* való találkozás az ismerős világban, a beszállásolt vagy a környező kaszárnyákban élő katonákkal való találkozás. Ami a kérdés jelentőségét illeti, ehelyütt talán elegendő arra utalnunk, miszerint már a hagyományos kultúra felbomlása előtt is „kétségtelenül kívülről jövő, eltérő kulturális környezettel, várossal, földesúrral és más etnikai csoportokkal való érintkezés eredményeként fellépő indítások játszották a legfontosabb szerepet új jelenségeknek a falu kultúrájában való meghonosításában” (Dobrowolski 1972: 7). Amikor tehát a népi kultúra egy-egy jelenségének eredetére vagyunk kíváncsiak, akkor a katonaság szerepével is mindenképp számolnunk kell.

Természetesen messze meghaladná e dolgozat célkitűzéseit az összes olyan kulturális gyakorlat áttekintése, melyek esetében a néprajztudomány dokumentálta a katonaságnak a diffúzióban játszott szerepét. Jelen keretek között így mindössze arra van lehetőségünk, hogy példákat hozzunk a katonáskodásnak a kulturális elemek elterjesztésében játszott szerepére. Így például Kinda István a havadtói faragott sírkövek kapcsán Sebestyén Károlynak a témában közreadott írására (Sebestyén K. 1907) hivatkozva, valamint saját kutatásai nyomán megállapítja, hogy a kőfaragó mesterség a távoli földeket és háborút megjárt obsitosoknak köszönhetően terjedt el (Kinda 2016: 179). Györffy a Nagykunsággal kapcsolatban jegyzi meg, hogy hegyesre pödört bajusz divatja a katonaságtól került be (Györffy 1937: 121), Flórián Mária ugyanezt a népi kultúra egészével kapcsolatban valószínűsíti (Flórián 2009: 88). Hasonlóképpen a Kovách Aladár a Sárköz (Kovách 1907: 72), míg Garay Ákos általánosabb vonatkozásban mutat rá a sorkatonai szolgálat szerepére a hajviselet megváltoztatásában (Garay 1911).³⁴

Honti János egy monda elterjedése kapcsán veti fel, hogy a perszónali unió idején Lengyelországból kerülhetett át hozzánk katonák közvetítésé-

34 Schleicher Veronika szíves szóbeli közlése nyomán.

vel (Honti 1930: 36), Nagy Dezső pedig az első világháborús hadifogsághoz köti bizonyos történettípusok bekerülését egy-egy személy repertoárjába (Nagy D. 1954: 140). Általános jelleggel, különböző témaköröket érintve Soltész Miklós közöl szerteágazó adatokat szokások és különböző tárgyi elemek elterjedésére ismeretterjesztő jellegű munkájában (Soltész 1981). S ugyanígy a diffúzió és a katonaság sajátosabb témakörét jelenti a háború nyomán részben átalakuló tárgykultúra (Bereczki 2014; Reider 2015).

Következtetések

Áttekintésünk összegzése előtt röviden ki kell térnünk két általános, elméletibb jellegű kérdésre. Fentebb már érintettem a műfaji beosztással és a tudományos szövegek leválasztásával kapcsolatos problémákat, de a vizsgálandó források társadalmi csoportok szerinti behatárolására, illetve a néprajztudomány ezzel kapcsolatos feladatainak tisztázatlanságára még nem tértem ki. Ugyanis az, hogy a népi írásbeliség más jelenségeinek kutatásával ellentétben az elméleti kérdések tisztázására nem került sor, kiütözik abban is, hogy maguknak a kutatási feladatoknak a kijelölése és behatárolása sem történt meg. Tehát míg általában a népi írásbeliséggel kapcsolatban hosszas vitákat és dilemmákat lezárva napjainkra kialakultak alapvető konszenzusok, addig a katonasággal kapcsolatos szövegek a történettudomány szorosabb vonzaskörében maradván kívül estek ezeken a vitákon. Így továbbra is nyitott kérdés, hogy a katonasággal kapcsolatos szövegeket mint a népi írásbeliségbe tartozó jelenségeket vagy a katonaság sajátos társadalmi közegéhez kötődő korpuszt azonosítjuk. Az elválasztás természetesen korántsem lehet olyan merev vagy kizárólagos, mint ahogy ezt a fenti mondat sugallja, mégis éppen a társadalommal kapcsolatos megállapításaink indokolják ezeknek a kérdésfeltevés szintjén való szembeállítását. Vagyis ha népi írásbeliségről beszélünk, akkor alapvetően azon a néprajztudományi keretrendszeren belül maradunk, mely a kutatás tárgyát mint a népi vagy populáris kultúra, az alsóbb társadalmi rétegek vagy osztályok vizsgálatában jelöli ki. Így nem egyértelmű, hogy a kutatások feladatának tekintjük-e a magas kultúrával szorosabb kapcsolatot tartó társadalmi közegből érkezők írásgyakorlatát. A kérdésünk tehát, hogy a kiindulási pontunk a katonák társadalmi háttere vagy a katonaság sajátos társadalmi közegé? Amennyiben az előbbiből indu-

lunk ki, akkor egyértelmű, hogy – a huszadik század első feléig kizárólag – a középosztályból kikerülő hivatásos és tartalékos tisztek (Hajdu 1999) írásgyakorlata kívül esik a néprajztudomány kutatási körén. Ha azonban a katonaság közegeből indulunk ki, akkor azt vethetjük fel, hogy éppen az intézménynek a kulturális közvetítésben játszott szerepe miatt nem választhatjuk le ezeket a szövegeket. Hasonlóképpen az is emellett szólhat, hogy a katonaság közegeben az írásgyakorlat általában is hasonlóvá válik a populáris írásbeliséghez annyiban, amennyiben a szövegek kontextushoz kapcsolódnak, rituális vagy különleges eseményekhez, átmeneti vagy „extrém” élethelyzetekhez kötődnek (vö. Keszeg 2008b).³⁵

Hasonlóképpen elméleti dilemmákat vet fel, ha a huszadik század katonasággal kapcsolatos szövegeivel összefüggésben a propaganda, az állami népszerűsítés, az önfegyelmzés fent tárgyalt témáját idézzük fel. Niedermüller Péter definíciójából kiindulva, miszerint a folklór a „társadalmi, ideológiai, kulturális kizorítottság lenyomata” (Niedermüller 1981: 201) Küllös Imola (1997: 236) és Vasvári Zoltán (2001: 72) arra jut, hogy a kényszer és az összezártság nyomán e megnyilvánulásokat leírhatjuk egyfajta modern folklórként. Ha azonban tekintetbe vesszük, hogy az írás gyakorlatát és a különböző szövegeket hogyan tette az önfegyelmzés eszközévé a hadsereg és az állam, hogy az egyes korpuszok sok esetben milyen pontosan tükrözik, másolják az állami propaganda szövegeit, képeit, végül pedig hogy az állami kulturális intézményrendszer, a kiadók, a sajtó és más médiumok, milyen szerepet játszanak a szövegek és a történetek népszerűsítésében, a legitim beszédmódok kanonizációjában, akkor már jóval kritikusabbnak kell lennünk e besorolás helyességét illetően.³⁶

³⁵ Hasonló következtetésre jut Tarczai Béla, amikor amellett érvel, hogy a lágerkultúra két szintje nem különíthető el „mert mindkettő azonos forrásokból táplálkozott, azonos közösségi élményeket fejezett ki, az utóbbi természetesen profi színvonalon.” (Tarczai 2001: 351)

³⁶ E fenntartásainkat még tovább erősíti, ha Niedermüller definícióját teljes hosszában idézzük. „A továbbiakban folklórnak nevezem 1. bármely társadalmi formáció a hatalomban, a gazdasági-társadalmi-politikai-kulturális irányításban részt nem vevő, a társadalom elfogadott érték- és normarendszerével (explicit vagy implicit módon) szembenálló csoportjainak teljes társadalmi tudatát; valamint 2. a társadalom vagy társadalmi csoportok azon tudati és/vagy kulturális megnyilvánulásait, amelyeket – gazdasági, társadalmi, politikai, kulturális, szociológiai, stb. okokból – a *technikai jellegű (tömeg)kommunikációs eszközök nem továbbítanak, azaz legalizálnak*. Tehát a folklór mindig a társadalmi, ideológiai és kulturális kizorítottság lenyomata volt, és az ma is.” (Niedermüller 1981: 201, kiemelés tőlem B. Á.)

Ugyanakkor, ha az állami cenzúra és az öncenzúra³⁷ jól dokumentált példaira gondolunk, akkor a támogatás mellett már valóban számolhatunk a tiltás, a kizsorítottság szerepével, ahogy azzal is, hogy minden kor, társadalmi és politikai berendezkedés megköveteli az eseményt átélőktől, hogy tapasztalatukat az adott történeti esemény metanarratívájához igazítsák. A megkívánt keretbe be nem illeszthető történetek kiszorulnak a tömegkommunikációs csatornákból és a folklórban vagy az elfojtott egyéni tudatban élnek tovább. Így talán azt lehetne mondani, hogy minden korszaknak, kurzusnak megvan az a sajátos regisztere, ami folklórnak tekinthető. Egy szövegnek vagy szövegtípusnak így történelmileg is változó lehet a folklór státusza. Ami pedig a definíció első pontját érinti, valószínű, hogy a csoport kategóriáját az egyénére kell szűkítenünk.

A katonaság néprajzi kutatásának értékelése erősen függ a választott szempontrendszerrel. Ha minden olyan, a katonasággal valamilyen szempontból összefüggésbe hozható jelenséget tekintetbe veszünk, melyet a néprajztudomány a legkülönbözőbb kontextusokban regisztrált, akkor áttekinthetetlenül gazdag anyag áll a rendelkezésünkre. Ha csak azokat a közleményeket vesszük sorra, melyek esetén a kutatás direkt kapcsolatot tárt fel vagy direkt kapcsolatot keresett a katonaság és az adott jelenség között, akkor az eredmények már jóval szerényebbek. Végezetül, ha az egyes jelenségek egyszerű közreadását is leválasztjuk erről a csoportról, akkor már bizonyos hiányosságokat is kitapinthatunk. Különösen igaz ez a népi írásbeliséggel kapcsolatos közleményekre, melyek esetében a tudományos hozzájárulás sokszor kimerül a forrás felfedezésében, a szöveg gondozásában és közzétételében. Így a számtalan kiadvány ellenére még ma is érvényesnek tűnik Katona Imre megállapítása, miszerint e szövegek néprajzi értékét még alig aknázták ki (Katona 1994: 74). Hasonlóképpen a rengeteg értékes adat, mikrokontextus, jelenség rögzítése és elemzése mellett hiányoznak az általánosabb, nagyobb ívű kérdésekre adott válaszok, melyek kellő elmélyültséggel az intézmény megítélését, hatását, jelenlétét, a különböző mentalitások, tudáskészletek, repertoárok kérdéseit tisztáznák a népi kultúrában, egy-egy történeti kor vagy egy-egy régió viszonylatában.

³⁷ S itt nem csak a hatóságokkal vagy a felettesekkel szembeni esetekre, de a kibocsátó társadalmi közeggel szembeni öncenzúrára is gondolhatunk. Mint Katona Imre felhívja rá a figyelmünket, a parasztfiúk a trágár szövegeket a katonakönyvekből „leszerelés előtt gondosan ki is tépik, nehogy a hazaiak megbotránkozzanak!” (Katona 1994: 73)

Végezetül a tárgyalás keretrendszerét és az eddigi kutatások közös horizontját a katonaság intézményének a közvetítésben játszott szerepében jelölhetjük ki. A népi kultúra szempontjából a katonaságnak a legfontosabb funkciója, hogy a makrovilágot drámai, tragikus, komikus vagy tanulságos módon, de bevonja a mikrovilágba. A katona, a katonaviselt ember a makrovilág és a mikrovilág közötti közvetítővé válik, s ezzel státuszváltáson esik át. A leszerelt fiatal lehet, hogy a hazaúton a bőröndjét virtusból a vonat után köti, de mégsem jön haza üres kézzel: magával hozza egy idegen világ történeteit, tárgyait, ismereteit. Hasonlóképpen a beszállásolt katona idegenként ismereteket közvetít, az átvonuló hadseregek tagjaként pedig a fenti folyamatot megfordítva a mikrovilágot vonja be a makrovilágba, teszi ideiglenesen a makroesemények helyszínévé. Ahogy a modernizációval a mikrovilágban egyre jobban jelen van a makrovilág, ahogy a két világ közötti távolság egyre kisebb lesz, úgy távolodik a történet a fantasztikumtól, úgy tölt be a katonaság egyre kisebb szerepet az ismeretek közvetítésében. A fiatal azonban még ekkor is egy idegen világból tér vissza, az ismerős világban pedig még ekkor is idegen szereplők jelennek meg. A két világ találkozása mindkét esetben narratív és emlékezeti témává emelkedik, megtapasztalóikból *homo narrans* és *homo scribens* válik. A világok metszetében pedig nemcsak emberek találkoznak, de különböző tudás- és tárgykészletek is vándorolnak. A katonaságot e sajátos átmenetisége avatja a néprajztudomány egyik kimeríthetetlenül gazdag témájává.

Irodalom

Albert Ernő

1999 A népi verses levelekről In Keszeg Vilmos (szerk.): In Keszeg Vilmos (szerk.): *Írás, írott kultúra, folklór*. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 30–56.

Babos Krisztina – Pintér Tamás

2016 *Mesék a Nagy Háborúból. Kovács György harctéri naplója*. Nagy háború Kutatásáért Közhasznú Alapítvány, Budapest.

Balázs Kovács Sándor – Csapai János

2011 Első világháborús katonaemlékek a Sárközből: levelek, fényképek, emlékművek. *A Wosinsky Mór Múzeum Évkönyve XXXIII.* 359–428.

Balogh Zoltán

2016 „A halál lakodalma” Id. Gyuris Ferenc salgótarjáni üvegfúvó első világháborús visszaemlékezése a galíciai harcterről. *A Dornyy Béla Múzeum Évkönyve* XXXIX. 80–101.

Banó István

1983 Szövegváltozatok egy népdalgyűjteményben. *Ethnographia* XCIV. (1) 36–50.

Bartos Endre

1977 Hányjánoskodás vagy népi mesemondás. *Művelődés*. XXX. (5) 46–47.

Bálint Sándor

1930 Szeged-vidéki babonás történetek. *Ethnographia* XLI. (1) 48–50.

1979 A régi szegedi katonaélet. Nép emlékezet és hagyományok. *Ethnographia* XC. (1) 54–68.

Beck Zoltán

1978 Zsilinszki János kézirásos verses-dalos füzetek katona korából, 1878-ból. *A Békés Megyei Múzeumok Közleményei* V. 115–178.

Bellosits Bálint

1897 A hetési faház. *Ethnographia* VIII. (1–2) 88–103.

1900 Régi babonák. *Ethnographia* XI. (8) 355.

Bene János (szerk.)

1998 Bernáth Zoltán: *Ukrajnától a párizsi medencéig*. Jósa András Múzeum, Nyíregyháza.

Benkóczy Emil

1909 Az egri fiatalság. *Ethnographia*. 1909 XX. (2) 104–106.

Bereczki Ibolya

2014 Háború előtt – háború után. A Nagy Háború lenyomatai a Szabadtéri Néprajzi Múzeum kiállításában. *Ház és ember* XXVI. 309–322.

Bereczki Ibolya – Pozsony Ferenc (szerk.)

2016 *Üzenet a frontról. Ferenc tüzér levelei 1914–1918*. Skanzen, Szentendre.

Békési Gábor – Tóth Arnold

2006 „Hadifogoly vagyok, nem enged Amerika haza...” Marsalkó Mihály hadifogolynaplójának irodalmi és folklorisztikai vonatkozásai. *A Hermann Ottó Múzeum Évkönyve*. XLII. 558–571.

Béres András

1955 Mai mesélő alkalmak. *Ethnographia*. LXVI. (1–4) 433–444.

Biró A. Zoltán

1994 A történetmondás mint az antropológiai kutatás tárgya. Kutatás-módszertani tanulmány. *Antropológiai Műhely*. II. (2) 55–72.

Bogdán Melinda

2018 A nagy ceruzaháború. Gyermekrajzok 1914–1918-ból. In: Török Róbert – Závodi Szilvia (szerk.): *Háborús hétköznapok II*. Magyar Kereskedelmi és Vendéglátóipari Múzeum, Budapest, 75–92.

Csarkó Imre

2014 „Memento mori” Három bihari katona kéziratos naplója az első világháborúból. *A Bihari Múzeum Évkönyve XVII–XIX*. 95–170.

Csonka-Takács Eszter

2008 A sorkatonasághoz kapcsolódó átmeneti rítusok Gyimesben. In: Ilyés Sándor–Keszeg Vilmos (szerk.): *Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 16*. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 133–158.

Csorba Béla

2016 Rabszolgák még nem vagyunk. *Létünk XLVI*. (1) 105–125.

Csunderlik Péter

2017 „A háború mint óriási átfogó gondolat” – Kultúra és a „háború kultúrája” Magyarországon. In: Kaba Eszter (szerk.): *Háborús mindennapok - mindennapok háborúja : Magyarország és a Nagy Háború - ahogy a sajtó látta (1914–1928)*. Politikatörténeti Intézet–Napvilág Kiadó, Budapest, 87–105.

Csupor István

1987 A fényképkészítés alkalmi és szokásai Cinkotán. *Ethnographia* XCVIII. (1) 54–82.

Dimény-Haszmann Orsolya

2011 Írott emlékek az első világháborúból. In: Kinda István (szerk.): *Beavatás. Tanulmányok a zabolai Fiala Néprajzkutatók Szemináriumának anyagából (2008–2011)*. Kriza János Néprajzi Társaság–Csángó Néprajzi Múzeum, Kolozsvár–Zabola, 207–234.

Dobos Ilona

1964 Az „igaz” történetek műfajának kérdéséről. *Ethnographia* LXXV. (2) 198–217.

Dobrowolski, Kazimierz

1972 A hagyományos paraszti kultúra. (ford. Györgyi Erzsébet) *Ethnographia* LXXXIII. (1) 1–28.

Ecsedi István

1912 A debreczeni népi építkezés. *Néprajzi Értesítő* XIII (3–4), 157–194.

Erdélyi János

1846 *Népdalok és mondák*. Kisfaludy Társaság, Pest.

Ericsson, Kjersti – Simonsen, Eva (eds.)

2005 *Children of World War II. The Hidden Enemy Legacy*. Berg, Oxford–New York.

Erostyák Zoltán (közread. és szerk.)

2003 *Nagy Sándor: „Bűnösök vagyunk talán?!”* Szántó Kovács János Területi Múzeum, Orosháza.

Farkas Kinga

1999 A népi írásbeliségről – Kusztos Vilmos verses füzete kapcsán. In: Keszeg Vilmos (szerk.): *Írás, írott kultúra, folklór*. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 227–239.

Fazekas Lóránd

2008 Az első világháborús sebesült katona időtöltése. In: Ilyés Sándor–Keszeg Vilmos (szerk.): *Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 16*. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 97–102.

Fábián Gyula

1910 Palócz Krisztus-mondák. *Ethnographia* XXI. (5) 302–308.

Feltóthy László

1896 Boszorkány-mondák Hajdu-Szoboszlón. *Ethnographia* VII. (1) 90–93.

Fél Edit

1937 Adatok Dunapataj néprajzához. *Néprajzi Értesítő* XXIX. (3–4) 350–366.

Fél Edit – Hofer Tamás

2010 „Mi, korrekt parasztkok...” *Hagyományos élet Átányon*. Korall, Budapest.

Flórián Mária

2009 Parasztjelmezek a 19. századi magyar színpadon. *Néprajzi Értesítő*. XCI. (1) 81–108.

Freud, Sigmund

1995 Tömegpszichológiai és én-analízis. (ford. Szalai István) In: Freud, Sigmund: *Tömegpszichológia. Társadalomlélektani írások*. Cserépfalvi, Budapest, 185–248.

Fussel, Paul

1975 *The Great War and Modern Memory*. Oxford University Press, New York–London.

Fülöp Hajnalka

2016 Családi élet és helyi közösség egy kalotaszegi faluban. In: Mohay Tamás (szerk.): *Nemzedék, szerep, érték. Családi kapcsolatok, szokásrend és értékváltások történeti alakulása a 20. században.* ELTE BTK Néprajzi Intézete, Budapest, 41–56.

Galambos Sándor

2008 „Fejünk fölött a gránát és srapnel füttyülve járt” Varga György káplár jegyzetei az első világháborúból. *Szabolcs-Szatmár-Beregi Levéltári Évkönyv* XVIII. 317–354.

Gallusz László

1997 *Az élet poklában. Bácskaiak vallomása az oroszországi hadifogságról.* Jugoszláviai Magyar Művelődési Társaság, Újvidék.

Garay Ákos

1911 Régi magyar férfihajviseletek. *Néprajzi Értesítő* XII. (2–3) 81–99.

Gasparikova, Vera

1988 *A népi próza a múltban és napjainkban.* Kossuth Lajos Tudományegyetem Néprajzi Tanszék, Debrecen.

Gál Adél

2011 A II. világháború emlékei Jana Ferenc kéziratos füzetében. *Ethnica* XIII. (1) 10–13.

Gelencsér József

2000 Katonaélet Székesfehérváron. *Honismeret* XXVIII. (3) 65–69.

Gennep, Arnold van

2007 *Átmeneti rítusok.* (ford. Vargyas Zoltán) L'Harmattan, Budapest.

Gereben Ferenc

2017 „Most minden valamirevaló férfinek itt a helye!” Egy első világháborús dokumentumgyűttes vallomásai (1914–1918). Gondolat, Budapest.

Gömöri Jenő

1916 *Katona nóták.* Nap Nyomda, Budapest.

1918 *A nagy háború katona nótái.* Lampel Róbert Rt. Könyvkiadóvállalat, Budapest.

Gyáni Gábor

2016 Az első világháború emlékezete. In Uő.: *A történelem mint emlék (mű).* Kalligram, Budapest, 152–185.

Györffy István

1926 Az alföldi kertes városok. *Néprajzi Értesítő* XVIII. (3), 105–136.

- 1937 A nagykun viselet a XVIII. században. *Ethnographia* XLVIII. (2 – 3) 114–139.
- 1939 *Néphagyomány és a nemzeti művelődés*. Egyetemi Néprajzi Intézet, Budapest.
- Gyulai Ágost
- 1916 *Háborús antológia*. Élet, Budapest.
- Hajdu Tibor
- 1999 *Tisztikar és közeposztály. Ferenc József magyar tisztjei*. História – MTA Történettudományi Intézet, Budapest.
- Hanák Péter
- 1973 Népi levelezések az I. világháborúból. *Valóság* XVI. (3) 62–87.
- Haraszti Emil (szerk.)
- 1918 *Daliás Idők muzsikája*. k. n., Budapest.
- Hathalmi Gabnay Ferencz
- 1903 Gyermejkjátékok. *Néprajzi Értesítő* IV. (8) 233–257.
- Hauptman Gyöngyi
- 2016 „...a harctéren voltam az első világháborúban 1918. november 18-ig”. A Nagy Háború mint élettörténeti fordulópont. *A Kaposvári Rippl-Rónai Múzeum Közleményei* IV. 339–350.
- Hámori Péter
- 2006 Határváltás és emlékezet szatmári és máramarosi interjúk alapján. In: Czoch Gábor – Fedinec Csilla (szerk.): *Az emlékezet konstrukciói. Példák a 19-20. századi magyar és közép-európai történelemből*. Teleki László Alapítvány, Budapest, 209–219.
- Honti János
- 1930 A Szilágyi és a Hajmási monda rokonai és eredetkérdése. *Ethnographia* XLI. (1) 25–37.
- 1934 A néphagyomány megmentéséről. *Debreceni Szemle* VIII. (5) 219–226.
- Horányi Özséb
- 1987 Reflexiók Kunt Ernő tanulmányához. *Ethnographia* XCVIII (1) 48–53.
- Illyés Bence
- 2016 Pajzs és vért. Egy első világháborús katona imakönyv olvasatai. In: Glässer Norbert – Zima András (szerk.): *„A királyhűség jól bevált útján...” Rendi és nemzeti kötődések szimbolikus változásai 1867 és 1918 között*. SZTE Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszék, Szeged, 363–374.

Johler, Reinhard

2010 Laboratory Conditions: German-Speaking Volkskunde. In: Reinhard Johler – Christian Marchetti – Monique Scheer (eds.): *Doing Anthropology in Wartime and War Zones. World War I and the Cultural Sciences in Europe*. Transcript Verlag, Bielefeld, 123–140.

Józsa Antal

1970 *Háború, hadifogság, forradalom*. Akadémiai Kiadó, Budapest.

József Álmos

2000 Levelek és egyéb írott emlékek az első világháborúból. *Acta Siculica* IV. 297–312.

Karacs Zsigmond

1993 *Földesi katonalevelek a második világháborúból*. ELTE Magyar Nyelvtörténeti és Nyelvjárási Tanszék–MTA Nyelvtudományi Intézet, Budapest.

Katona Imre

1970 A magyar népi líra tartalmi-tematikai tagolódása. *Ethnographia* LXXXI. (2–4) 288–307.

1975 „Édesanyám rózsafája...” Egyszakaszos népdalok vándorlása és változatai. *Ethnographia* LXXXVI. (4) 491–520.

1976 Parasztságunk történelemszemlélete. *Szociológia* V. (3–4) 514–522.

1978 A magyar népdal a legújabb kutatások fényében. *Üzenet* VIII. (12) 696–700.

1979 Reminiscences of Primitive Divisions of Labor Between Sexes and Age Groups in the Peasant Folklore of Modern Times. In: Stanely Diamond (ed.): *Toward a Marxist Anthropology. Problems and Perspectives*. Mouton, Hauge, 375–383.

1980a Az élő magyar népköltészet műfaji rendszere. *Artes populares* VI. 219–221.

1980b Férfi folklór – női folklór (a különböző műfajok elemzése). *Artes populares* VI. 265–272.

1980c *Mi a különbség? Közéleti vicceinkről*. Magvető, Budapest

1994 Népi kéziratok katonakönyveink művelődéstörténeti jelentősége. *Honismeret* XXII (2) 72–74.

1999 Népköltészetünk műfajainak nemek közötti megoszlása. In: Küllős Imola (szerk.): *Hagyományos női szerepek. Nők a populáris kultúrában és a folklórban*. Magyar Néprajzi Társaság, Budapest, 95–102.

Kálmány Lajos

1952 *Történeti énekek és katonadalok*. Közoktatásügyi Kiadó Vállalat, Budapest

Keszeg Vilmos

2000 Szövegtípusok, szövegfunkciók és íráshasználat az aranyosszéki temetési szertartásban. In: Cseri Miklós – Kósa László – T. Bereczki Ibolya (szerk.): *Paraszti múlt és jelen az ezredfordulón*. Magyar Néprajzi Társaság–Szabadtéri Néprajzi Múzeum, Budapest–Szentendre, 131–163.

2002 A kisebbségi sors narratívumai. In Keszeg Vilmos: *Homo narrans. Emberek, történetek és kontextusok*. Komp-Press–Korunk Baráti Társaság, Kolozsvár, 257–309.

2007a A történelmi emlékezet alakzatai. In: Szemerkenyi Ágnes (szerk.): *Folklor és történelem* Akadémiai Kiadó, Budapest, 18–43.

2007b A népmese előadásának módja és kontextusa. *Ethnographia* CXVIII (1) 15–70.

2008a A katonaság és a történelem. In: Ilyés Sándor–Keszeg Vilmos (szerk.): *Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 16*. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 205–254.

2008b *Alfabetizáció, írásszokások, populáris írásbeliség*. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár

2011 *A történetmondás antropológiája*. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár.

2018 Keresztútzben a népi kultúra: interpretációs és kontextualizáló kísérletek. In: Jakab Albert Zsolt–Vajda András (szerk.): *A néprajzi örökség új kontextusai. Funkció, használat, értelmezés*. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 29–77.

Kincses Katalin Mária

2018 A galíciai front 1916-ban Házi Jenő naplói alapján. In: Török Róbert – Závodi Szilvia (szerk.): *Háborús hétköznapok II*. Magyar Kereskedelmi és Vendéglátóipari Múzeum, Budapest, 65–74.

Kinda István

2002 Világháborús események egy élettörténet tükrében. In: Szabó Á. Tőhötöm (szerk.): *Életutak és életmódok*. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 55–70.

2016 Kőfaragók, sírkövek, jelképek Havadtón a 19. században. In: Jakab Albert Zsolt – Vajda András (szerk.): *Érték és közösség*. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 169–206.

Kocsis Gyula

1995 Bakanapló. *Studia Comitatus XXV.* (1) 217–233.

Konsza Samu

1934 Katonadalok a székely népköltészetben. In György Lajos (szerk.): *Az Erdélyi Múzeum-Egyesület Sepsiszentgyörgyön 1933. augusztus 27–29. napjain tartott tizenkettedik vándorgyűlésének Emlékkönyve.* Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár, 52–58.

Kontra Miklós

2013 Katonalevelek – nyelvész szemmel. *Ethnographia CXXIV.* (2) 254–257.

Kovách Aladár

1907 A Tolnamegyei Sárköz népviselete. *Néprajzi Értesítő VIII.* (1–2) 71–94.

Kovács Eleonóra (szerk.)

2017 „Éreztem az események fontosságát” Balla Károly I. világháborús emlékirata. Tarsoly, Budapest.

Kovács Ilona

2012 *Katonalevelek. Soldier Letters.* Néprajzi Múzeum, Budapest.

Környeiné Gaál Edit

1985 *Az első világháború emlékei a népi kéziratos forrásokban és a szájhagyományban.* Kossuth Lajos Tudományegyetem Néprajzi Tan-széke, Debrecen.

1997 *Parasztországok. Források a 20. század első feléből.* Kossuth Lajos Tudományegyetem, Debrecen.

Kriston Vízi József

2004 A répáshutai fiatalság életmódja és társas élete. In: Kriston Vízi József: *Vendégségben Palócföldön. Folklorisztikai írások a 20. század végéről.* Hermann Ottó Múzeum, Miskolc, 69–82.

Kríza Ildikó

1971 Ballada klasszifikáció – ballada műfaj. In: *Népi Kultúra – Népi Társadalom V–VI.* 183–197.

1986 National identity - ethnic identity. Järvinen, Irma-Riita (ed.): *Contemporary Folklore and Culture Change.* Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki, 54–61.

Kunt Ernő

1987 Nép-rajz és fotó-antropológia. *Ethnographia XCVIII.* (1) 1–47.

Kunt Gergely

2011 Az ellenség teste: a vizuális degradálás eszközei első világháborús képeslapokon. *Hadtörténeti Múzeum Értesítője*. XII. 227–242.

2017 Wartime Sexual Economy as Seen through a Hungarian Woman's World War II Diary. *Feminist Studies* XLIII. (1) 108–133.

Küllös Imola

1997 Kísértő múlt. A sztálini légerek költészete egy folklorista szemével. In: Küllös Imola–Molnár Ambrus (szerk.): *Vallási néprajz 9. Kárpátaljai tanulmányok*. Református Egyház Teológia Doktorok Kolégiuma, Budapest.

2006 A második világháborús hadifogoly és légerversek. In: Küllös Imola–Vasvári Zoltán (szerk.): *Áldozatok. A második világháborús hadifogolytáborok és a sztálini légerek folklórából*. Európai Folklór Intézet–L'Harmattan, Budapest, 79–112.

Küllös Imola – Vasvári Zoltán (szerk.)

2006 *Áldozatok. A második világháborús hadifogolytáborok és a sztálini légerek folklórából*. Európai Folklór Intézet–L'Harmattan, Budapest.

Kürti László – Papp Klára

2016 „Egy csöpp kultúra nincs az egész háborúban” Kecskés József naplója 1915-ből. *Debreceni Déri Múzeum Évkönyve*. LXXXVI. 45–94.

2018 „Már az ember állatnak van számítva” – ifj. Kónya Pál (1899–1918) első világháborús naplója. *Cumania* XXVIII. 217–236.

Landgraf Ildikó

2013 Jókai anekdotái. In: Hansági Ágnes–Hermann Zoltán (szerk.) *Jókai & Jókai. Tanulmányok*. L'Harmattan–Károli Gáspár Református Egyetem, Budapest, 135–151.

2016 „Király, pásztor és nyáj egy legyen!” Az uralkodócsalád reprezentációja az 1867–1918 közötti magyar populáris olvasmányokban és hatásuk a szóbeli hagyományokra. In: Glässer Norbert – Zima András (szerk.): *„A királyhűség jól bevált útján...” Rendí és nemzeti kötődések szimbolikus változásai 1867 és 1918 között*. SZTE Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszék, Szeged, 23–36.

2017 „...segíts meg utunkon...” Egy I. világháborús hadifogolynapló és utóélete. In: Jakab Albert-Zsolt – Vajda Andreás (szerk.): *Aranyhíd. Tanulmányok Keszeg Vilmos tiszteletére*. Kriza János Néprajzi Társaság–BBTE Magyar Néprajz és Antropológia Intézet–Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár, 801–815.

Lanczendorfer Zsuzsanna

2014 Egy sokoróaljai iparos önvallomása életútjáról. In: Deáky Zita–Smid Bernadett (szerk.): *Emlék, emlékezet, életút*. ELTE BTK Néprajzi Intézet, Budapest, 215–224.

László Lilla

2008 Katonaság és biográfia. A háborús élmény helye az élettörténetben. In: Ilyés Sándor–Keszeg Vilmos (szerk.): *Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 16*. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 159–176.

Lázár Katalin

1985 Tápó menti népdalok. *Studia Comitatensia* XVI. (1) 903–950.

Lévi-Strauss, Claude

1966 The Scope of Anthropology. *Current Anthropology* VII. (2) 112–123.

Lőrinczi Tünde

2011 Csekme Károly második világháborús emlékei. A fényképezés és az önéletírás gyakorlata mint identifikációs magatartás. In: Jakab Albert Zsolt – Pozsony Ferenc (szerk.): *Páva. Tanulmányok egy orbaiszéki faluról*. Kriza János Néprajzi Társaság–Csángó Néprajzi Múzeum, Kolozsvár–Zabola, 233–252.

Manga János

1942 Adatok a nyugati palóc házassági szokásokhoz. *Néprajzi Értesítő* XXXIV. (3–4) 173–202.

Martin Kornél

2001 Martin Ferenc tartalékos hadnagy első világháborús feljegyzései. *Hadtörténelmi Közlemények* CXIV. (1) 139–191.

Mezei Orsolya

2014 „Közben eszembe jut egy olyan epizód is...” Egy falusi tanító emlékezetstruktúrája írásban és szóban. In: Deáky Zita–Smid Bernadett (szerk.): *Emlék, emlékezet, életút*. ELTE BTK Néprajzi Intézet, Budapest, 225–234.

Mona Ilona

1959 Népdalszöveg rendszerezés és népdalszöveg tipológia. *Ethnographia* LXX. (4) 563–578.

Moore, Aaron William

2013 *Writing War. Soldiers Record the Japanese Empire*. Harvard University Press, Cambridge, MA–London.

Nagy Adrienn

2017 A „Nagy Háború” az egyéni emlékezetek tükrében. *Pro Minoritate* XXVII. (3) 11–31.

Nagy Dezső

1954 Adatok a Csongrád megyei munkásfolklorhoz. *Ethnographia* LXV. (1–2) 120–141.

Nagy Endre

1915a *A nagy háború anekdotakincse*. Singer és Wolfner, Budapest.

1915b *Tábori levelek*. Singer és Wolfner, Budapest.

Nagy Ilona

2011 Folklor adatok egy negyedi katonakönyvben, a 19. század második feléből. *Acta Ethnologica Danubiana* XIII. 213–228.

Nagy Olga

1978 *A táltos törvénye. Népmese és esztétikum*. Kriterion, Budapest.

Nagyné Batári Zsuzsanna

2014 Frontkarácsonyok. *Ház és ember* XXVI. 323–333.

Németh Györgyi

1985 A 10-es honvédek és a 10-es honvéd 1917–1918-ban. In *A Hermann Ottó Múzeum Évkönyve* XXII–XXIII, 131–148.

Niedermüller Péter

1981 A mindennapok folklorja avagy a folklor mindennapjai. In: Niedermüller Péter (szerk.): *Folklor és mindennapi élet*. Népművelési Intézet, Budapest, 192–219.

Oláh Gyula

1994 Ritualizáció, személyiség és közösségi identitás. In: Romsics Imre (szerk.): *A másik ember. A Fiatal Néprajzkutatók III. konferenciájának előadásai*. Viski Károly Múzeum, Kalocsa.

Oláh Sándor

2016 A nagy háború alulnézetből. In: Oláh Sándor: *Kényszerek – tanúságtevők. Történetek a legrosszabb évszázadból*. Pro-Print, Csíkszereda.

Olosz Katalin

2003 Játék a csatatéren. In: Szikszai Mária (szerk.): *Játék és kultúra*. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 112–119.

2009 Az Erdélyi Múzeum-Egyesület és az Erdélyi Múzeum népköltészetrel kapcsolatos tevékenysége (1859–1948). *Erdélyi Múzeum* LXXI. (3–4) 137–145.

Ortutay Gyula

1952 Kossuth Lajos a magyar nép hagyományaiiban. *Ethnographia* LXIII. (3–4) 263–307.

Papp László

1940 A kiskunhalasi tanyatelepülés kialakulása. *Néprajzi Értesítő* XXXII. (3–4) 285–310.

Pálos Ede

1911 A Rábaköz és Győr vidékének népművészete. *Néprajzi Értesítő* XII. (2–3) 150–173.

Pásztor Gergely

2001 Parasztok mundérban. *Artes Populares* XVIII. (1) 246–266.

Penavin Olga

1980 A realizstikus folklór egy terméke, Dora Emil verses beszámolója katonáskodásáról. *Hungarológiai Közlemények* XII. (45) 37–76.

Petercsák Tivadar

1989 Történelem, politikai propaganda, helyi események a képes levelezőlapokon. *A Hermann Ottó Múzeum Évkönyve*. XXVII. 297–320.

2016 Első világháborús propaganda képeslapok. In: Glässer Norbert – Zima András (szerk.): „A királyhűség jól bevált útján...” Rendi és nemzeti kötődések szimbolikus változásai 1867 és 1918 között. SZTE Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszék, Szeged, 337–348.

Pihurik Judit

2007 *Naplók és memoárok a Don-kanyarból*. Napvilág, Budapest.

Pozsony Ferenc

2008 Gazdasági élet Zabolán az első világháború idején egy zabolai tüzér leveleinek tükrében. In: Ilyés Sándor–Keszeg Vilmos (szerk.): *Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 16*. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 189–199.

Reider Mónika

2015 Hadifogsághoz kapcsolódó emléktárgyak a II. világháború idejéből: válogatás a Hadtörténeti Múzeum gyűjteményeiből. *A Hadtörténeti Múzeum Értesítője* XV. 309–325.

Rémiás Tibor

2006 Marsalkó Mihály dachau hadifogolytábori (1945–46) zsebkönyve. *A Hermann Ottó Múzeum Évkönyve* XLII. 540–547.

Réthey Prikkel Miklós

1991 *Az igaztörténet*. Kossuth Lajos Tudományegyetem, Debrecen.

Rouso, Henry

2010 A New Perspective on the War. In: Echternkamp, Jörg – Martens, Stefan (eds.): *Experience and Memory. The Second World War in Europe*. Berghahn, New York–Oxford.

Schmidt Tibolt

1915 Katona a hazai oláh népköltészetben. *Ethnographia* XXVI. (4–6) 288–299.

Sebestyén Károly

1907 Háromszéki sírkövek. *Néprajzi Értesítő* VIII. (1–2) 105–110.

Sebestyén Gyula

1916 Gömöri Jenő: Katonanóták. *Ethnographia* XXVII. (6) 305–306.

Selmeczi Kovács Attila

2005 A huszár mint nemzeti jelkép a magyar népművészetben. *Ethnographia* CXVI (1) 1–13.

Seprődi János

1906 A magyar katona-dalokról. *Ethnographia* XVII. (1) 55–59.

Simon Károly

1994 „Ezekkel szolgáltam a császárt” „Gefrájter Koloman Csizmadia 1902 Beli öreg vitéz” két katonakönyvének emlékezetes lapjai. *Honismeret* XXII (2) 75–80.

Simonis, Paolo De – Dei, Fabio

2010 Wartime Folklore: Italian Anthropology and the First World War. In: Jöhler, Reinhard – Marchetti, Christian – Scheer, Monique (eds.): *Doing Anthropology in Wartime and War Zones. World War I and the Cultural Sciences in Europe*. Transcript Verlag, Bielefeld, 75–98.

Soltész István

1981 *El kell menni katonának. A falusi ember és a régi katonáskodás*. Zrínyi, Budapest.

1986 *Szoross Parancsolat eljött. Népballadák háborúkról, katonákról*. Zrínyi, Budapest.

Soós László

2007 „... én meg itt szenvedek ezen a muszka földön.” Soós László tartalékos tüzérőrvezető doni naplója és levelezése. Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltár, Szolnok.

Spóner Péter

2003 A Herman Ottó Múzeum Helytörténeti Adattár első világháborúra vonatkozó gyűjteményének adatbázisa. *A Hermann Ottó Múzeum Évkönyve* XLII. 634–643.

Szabó Dániel

2007 Katonadalok és az első világháború. *Aetas* XXII. (1) 44–61.

Szalay Olga (vál.)

2014 „...Eljött az idő: visznek katonának” 101 magyar katonadal a világháború idejéből. Nemzeti Közszerkesztési Egyetem, Budapest.

Szalay Olga

2016 Birodalmi, holott nemzeti, mégis nemzetek felett. Bartók és Kodály korszakjelző katonadal gyűjteménye a nagy háború idejéből. In: Glässer Norbert – Zima András (szerk.): „A királyhűség jól bevált útján...” Rendi és nemzeti kötődések szimbolikus változásai 1867 és 1918 között. SZTE Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszék, Szeged, 73–84.

Szapu Magda

1998 *1848-as katonadalok és Kossuth-nóták Somogyban*. Somogy Megyei Múzeumok Igazgatósága, Kaposvár.

Szendrey Ákos

1937 A társadalmi érintkezés formái. *Ethnographia* XLVIII. (4) 372–385.

Szendrey Zsigmond

1916a Háborús babonák. *Ethnographia* XXVII. (1–3) 138.

1916b A lövészárkok babonái. *Ethnographia* XXVII. (6) 294–295.

1918 Gömöri Jenő: A nagy háború magyar katonanótái. *Ethnographia* XXIX. (1–4) 157–160.

1925 Jókai, az etnográfus. *Ethnographia* XXXVI. (7–12) 130–133.

1943 Műveltségtörténet és babonafejlődés. *Ethnographia* LIV. (1) 56–63.

Szenti Tibor

1988 *Vér és pezsngő. Harctéri naplók, visszaemlékezések, frontversek, tábori és családi levelek az első világháborúból*. Magvető, Budapest.

Szepessyné Judik Dorottya

2016 A „nagy háború” egy losonci önkéntes szemével. Patak Károly hadinaplója. *A Dornay Béla Múzeum Évkönyve* XXXIX. 59–79.

Szilágyi Judit

2009 A kötelező katonai szolgálat emlékezete és szerepe az egyetemi hallgatók identitásának kialakításában. *Ethnica* XI. (2) 55–60.

Szilágyi Miklós

1986 A régi fényképek helytörténeti és néprajzi forrásértéke. In: Szilágyi Miklós: *Gyűjtőmódszerek és forráskritika a néprajztudományban*. Kossuth Lajos Tudományegyetem, Debrecen, 25–40.

- 2003 Érdekes esetek, érdekes emberek. *Ethnica*. V. (2) 61–63.
- 2011 Az én-történetek és a mese. Az obsitos történetekről. In: Benedek Katalin (szerk.): *A népköltészet terített asztalánál*. MTA Néprajzi Kutatóintézete, Budapest, 259–264.
- 2011 *Fínessel köll élni. A háború és a hadifogság a szóbeliségben*. MTA Néprajzi Kutatóintézete, Budapest.
- Szűcs Sándor
1956 *Háry János bajtársai*. Damjanich János Múzeum, Szolnok.
- 1962 *Verbunkos- és obsitos-históriák a néphagyományban*. Magvető, Budapest.
- 2008 Alföldi históriák. Beklen Alapítvány, Karcag–Túrkeve.
- Takács András
1996 Military Registration at Szék. An Analysis of a Rite of Passage. *Acta Ethnographica Hungarica* XLI (1–4) 261–276.
- Takács Lajos
1951 Népi verselők, hírversírók. *Ethnographia*. LXII. (1–2) 1–49.
- Tarczai Béla
1991 Magyarok a nyugati hadifoglytáborokban. *A Hermann Ottó Múzeum Évkönyve* XXVIII–XXIX. 305–327.
- 2001 Szellemi élet a foglytáborokban. *A Hermann Ottó Múzeum Évkönyve*. XL. 347–359.
- 2006 Marsalkó Mihály „ormester, amerikai hadifogoly”. *A Hermann Ottó Múzeum Évkönyve*. XLII. 548–557.
- Tipary László
2003 *El kell menni katonának... Mesélnek a régi katonafüzetek*. Lilium Aurum, Dunaszerdahely
- 2006 *Szeretnék május éjszakákon... Történelmi korrajz a II. világháborúról és az orosz hadifogságról*. Lilium Aurum, Dunaszerdahely.
- Tóth Arnold
2013 19. századi magyar kéziratos vőfélykönyvek és a népi írásbeliség. *Ethnographia* CXXIV. (2) 156–188.
- Tóth Ágnes
2012 Személyes sors és sorsközösség egy sváb parasztasszony naplójában (1944–1947). In: Bárdi Nándor – Tóth Ágnes (szerk.): *Egyén és közösség Tanulmányok*. Vajdasági Magyar Művelődési Intézet, Zenta, 253–275.

Tóth Árpád

1917 Gyulai Ágost: Háborús antológia. *Nyugat* X. (5) 507–509.

Tóth Gábor

2014 Kimondatlan történetek, élettörténeti írások Budapest ostromáról.

In: Deáky Zita–Smid Bernadett (szerk.): *Emlék, emlékezet, életút*. ELTE BTK Néprajzi Intézet, Budapest, 237–248.

Tötszegi Tekla

2008 Egyetemista lányok katonáskodása az 1970-es–1980-as években Romániában. In: Ilyés Sándor – Keszeg Vilmos (szerk.): *Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 16*. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 117–132.

Turner, Victor

2002 *A rituális folyamat*. (ford. Orosz István) Osiris, Budapest.

Túri Béla

1916 *A háború belülről nézve*. Élet, Budapest.

Udvardi Lázár

1996 *Emlékeim a hadifogságból 1914–1920*. Türr István Múzeum, Baja.

Ujváry Zoltán

1980 Népköltészet és irodalom a népi kéziratok könyvekben. In: Ujváry Zoltán: *Népszokások, népköltészet*. Hajdú-Bihar Megyei Múzeumok, Debrecen, 425–556.

Vajkai Aurél

1998 *1848 emlékei a népi díszítőművészetben*. Magyar Néprajzi Társaság, Budapest.

Vasvári Zoltán

1995 Bolond, aki nem kártyázik! Hagyományos közösségek kártyázási gyakorlata a XX. században. *Ethnographia* CVI. (2) 953–981.

1999 „Hallgass a szív szavára...” Emlékversek funkcionális használatban parasztságunk kezén. In: Keszeg Vilmos (szerk.): *Írás, írott kultúra, folklór*. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 119–128.

2000 „Erőt a jó Istenbe vetett hitünkéből merítettünk”. A hadifogolyemlékek néprajzi kutatásáról. *Néprajzi Látóhatár* IX. (3–4) 545–556.

2001 Üzenet a fogságból. A hadifogolytáborok költészetéről. *Honismeret* XXIX. (2) 72–77.

2006 A hadifogság és a lágerévek idejéről szóló visszaemlékezések jellemzőiről. In: Küllös Imola–Vasvári Zoltán (szerk.): *Áldozatok. A második világháborús hadifogolytáborok és a sztálini lágeretek folklórából*. Európai Folklór Intézet–L’Harmattan, Budapest, 52–78.

Verebéli Kincső

1995 A szépírástól a képirásig. *Népi Kultúra – Népi Társadalom* XVIII. 205–236.

Versényi György

1901 Erdélyi népmondák III. *Ethnographia* XII. (6) 266–272.

Veress D. Csaba

1986 Győrffy Endre honvédhadnagy naplója 1849-ből. In: S. Lackovits Emőke (szerk.): *Történeti és néprajzi dolgozatok a Káli-medencéből*. Veszprém megyei Múzeumi Igazgatóság, Veszprém, 6–13.

Viga Gyula

1985 Néhány kisgyőri katonalevél az első világháborúból. In: *A Herman Ottó Múzeum Közleményei*. XXIII. 89–95.

Virágh Ferenc

1914 *Mindnyájunknak el kell menni!* Attila Nyomda, Budapest.

Xantus Gyula – Zsupos Zoltán

1989 „Katona nélkül mit sem ér a mennyiség...” *Válogatás Kiss István nagyváradi kéziratosa katonakönyvéből*. Berettyóújfalu és Biharke-resztes Városi Tanácsa, Berettyóújfalu.

Zsigmond Júlia

2008 Egy továbbmesélt katonatörténet. Történetek egy történetről. In: Ilyés Sándor – Jakab Albert Zsolt – Szabó Á. Tőhötöm (szerk.): *Levyomatok. Fiatal kutatók a népi kultúráról* 7. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 49–62.

(n. n.)

1916 A debreezeni Csokonai-Kör háborús népköltési pályázatának eredménye. *Ethnographia* XXVII. (6) 139.

Biernaczky Szilárd

Afrika az erdélyi művelődés történetében

Az elmúlt években (lassan-lassan már egy teljes évtized során, hiszen a munkát 2010–2011-ben kezdtem meg) próbáltam minél teljesebben megismerni az elmúlt századokban magyar nyelven keletkezett, illetve magyar szerzők által bármilyen nyelven készített afrikai tematikájú írásanyagot, könyveket, tanulmányokat, különféle dokumentumokat. Ennek egyik eredménye egy több mint 3000 tételes könyvlista (Biernaczky–Wallner 2017, 3. bővített kiadás), a másik egy születési évszám szerinti kronológiai lista (2017, 2. javított változat), amelyben több száz név szerepel. Emellett létezik egy 2013-tól épített, immár majd 3000 tételes elektronikus könyvtár (Magyar Afrika Tudástár), ahol a látogatók száma jelentősen meghaladta az 5 millió főt.

Jelen dolgozatban arra teszek kísérletet, hogy mindezen fent felsorolt, a teljes magyarnyelvűséget átfogó adatgyűjtemény alapján vázlatosan összefoglaljam, hogy kik is azok az erdélyi személyiségek, illetve melyek azok a periodikák, folyóiratok, amelyek figyelmüket az oly sokrétű múlttal és kultúrákkal teljes afrikai kontinens felé fordították.

Az afrikai–magyar kapcsolatokat, a magyar afrikanisztika tudománytörténetének kezdete eddigi tudásunk szerint Lázói (vagy Lászai) János nevéhez köthető, aki ugyan 1448-ban Edelényben született (lásd Hadobás 1998), azonban tanulmányai, tevékenysége és a művelődéstörténeti hagyomány által is teljes egészében Gyulafehérvárhoz kapcsolódik. Az egykor magas egyházi méltóságra jutott erdélyi háttérű neves humanista 1483–1484-ben egy szentföldi utazás során hosszabb időt töltött el Egyiptomban. Ő maga ugyan utazását nem örököltte meg, de szerencsére egy utazótársa, az ulmi domonkosrendi szerzetes, Felix Fabri, eredeti nevén Felix Schmied egy máig fennmaradt 1500 oldalas kéziratban számos helyen emlegeti „János urat”, és írja le közös élményeiket. Így például a magyar származású mamelukokkal való találkozásukat. Tegyük hoz-

zá, Lászai négy évvel később rokonával, Sankfalvi Antallal egy Mátyás király elrendelte diplomáciai küldetés során is járt Egyiptomban. Fabri/Schmied leírásainak lényegét Mezei Imre ismerteti egy tanulmányában (Mezei 2000), bár érdemes volna a hatalmas kézirat legalább néhány részletét magyarul is hozzáférhetővé tenni.

Az afrikai, főleg magyar–egyiptomi érintkezések erdélyi háttere minden kétséget kizáróan abból fakad, hogy a 16–18. századi török–magyar kapcsolatok elsősorban Magyarország eme legtöbbször önálló országot alkotó délkeleti területén zajló eseményekkel voltak összefüggésben. Más kérdés, hogy e vélhetően nagyszámú afrikai vonatkozású eseményről (az oszmán birodalom évszázadokig uralta Egyiptomot, részben Észak-Afrikát is) csak helyel-közzel maradtak fenn híradások.

Így például a különféle korokban kelt források, cikkek, tudománytörténeti jegyzetek (Tardy 1979: 57–60) emlegetik Bélay Barnabás szörényi bánt, akinek második, hat évre elhúzódó portai követjárása idején (1513–1519) el kellett kísérnie a szultánt egyiptomi hadjáratára (ahol egyébként két évet töltött el). E tény több írásos forrásban kerül említésre, azonban Bélay nem hagyott maga után sem memoárt, sem leveleket. Többet tudunk az 1532-ben török rabbá lett Huszthy (Huszt) Györgyről, aki hányattatásairól és egyiptomi tartózkodásáról egy (ma a Vatikáni Könyvtárban megtalálható) latin nyelvű emlékiratot (kiadása horvát periodikában, Huszt 1881) készített. Ő nem volt erdélyi, a horvátországi Körös megyében, Ruzsinya helységben látta meg a napvilágot. (A memoár szövege a Tardy Lajos által szerkesztett szöveggyűjteményben magyarul is olvasható, Tardy 1977: 208–269, lásd még: Tardy 1979: 75–80.)

Mindmáig előttünk áll egy nagy kérdőjel: Péchi Simon (1565–1570 k. – 1640–1642 k.) néhány évig (1613–1621) Bethlen Gábor mellett volt erdélyi kancellár. Mintegy 18 éven át utazott Európában, Ázsiában és Afrikában. Mint törökországi követ, két évet időzött a portán, de utazásai során járt többek között Észak-Afrikában és Karthágóban is. Nevezetes úti naplója azonban, amelyet Orbán Balázs még ismert, és amelyet mások is emlegetnek, vagy elveszett, vagy lappang valahol. Egyedülálló értéke volna a magyar/erdélyi művelődéstörténetnek, ha előkerülne.

A marosvásárhelyi születésű Borsos Tamás (1566–1634), Bethlen Gábor portai követe számos szerző által felmagasztalt személyisége a kornak. Konstantinápolyi tartózkodásainak naplói felfedezésüket követően már a 19. században jórészt kiadásra kerültek (Somi 1983:750). Kézirata-

inak egy (láthatóan befejezetlen és figyelmen kívül hagyott) fejezete azonban csak 1908-ban jelent meg, amelyben, vélhetően hallomás alapján gyűjtött ismeretekre támaszkodva Egyiptomba vezeti olvasóit (Dékáni 1908).

A 18. századból Benyovszky Móric mellett három név ismeretes. Baron de Tott alias Tóth Ferenc báró (1733–1793) Rákóczi egyik nyugatra menekült tisztjének a leszármazottja és egy több nyelvre lefordított, korában igen népszerű emlékirat (Tott 1785, magyarul: 2008) szerzője volt. Ennek egyik fejezetében a francia szolgálatban megvalósult egyiptomi útját írja le (Biernaczky 2013).

Dombay Ferenc (1758–1810) Bécsben született, Mária Terézia nevezetes keleti akadémiáján tanult, perzsa, arab és török nyelvismerettel rendelkezett. Utóbb hat éven át II. József marokkói konzuljaként tevékenykedett. Német, latin, arab és perzsa nyelvű művei közül több a marokkói történelem és kultúra kútforrásai közé sorolható (Schmidt 2000, Hellmuth 2012).

A felvidéki eredetű Geramb Ferdinand (1772–1848) Pozsonyban és Bécsben nevelkedve katonai pályára készült, a napóleoni háborúk kalandor tisztje és nevezetes párbajhős lett, aki a franciák örök ellenségeként ezredesi rangig vitte, majd elfogták, és francia börtönbe került. Utóbb (Napóleon bukása után kiszabadulva) életformát váltott és a trappista szerzetesek rendfőnöke lett, és több éves szentföldi és egyiptomi útra indult. Többkötetes memoárja három nyelven is megjelent (Tardy 1979: 230–234.).

Ők hárman azonban nem erdélyi származásúak, és tevékenységüket nem Erdélyben bontakoztatták ki.

A már említett, általunk készített kronológia (*A magyar afrikánisztikai tudománytörténet kronológiája*), amely születési sorrendben sorolja fel a magyar–afrikai kapcsolatok jegyében számba vehető magyar személyiségeket, számos erdélyi származású utazót, társadalom- vagy természettudóst, orvost, néprajzi gyűjtőt, sőt, szentföldi utazásokra induló egyházi méltóságot is magában foglal. Mielőtt azonban e személyeket röviden bemutatnánk, kiemelve munkásságuk, szerepvállalásuk jelentőségét, szeretnénk felhívni a figyelmet az erdélyi tudományosság egyik legszebb korai afrikánisztikai adalékára.

Az afrikai folklór első fecskéi (legalábbis mai tudásunk szerint) magyar nyelven az *Erdélyi Múzeum* egyik korai évfolyamában röppen-

tek fel.¹ A külföldi irodalmak tekintetében is rendkívüli tájékozottsággal rendelkező szerkesztő, Döbrentei Gábor, a folyóirat 1814-től 1818-ig terjedő első tíz füzetéből a harmadiknak az anyagában több madagaszkári (malgas) folklórszöveget is közölt. A szövegek forrása Johann Gottfried Herder nevezetes népdalgyűjteménye, pontosabban annak a német tudós halála után megjelent bővített változata (Herder 1807), amelybe bekerült Evariste de Parny francia költő (1753–1814) vegyes tartalmú könyvecskéjéből (Parny 1787) a kötete elején közölt malgas énekszövegek német fordítása is. (Parny lovag ugyanis egy madagaszkári útja nyomán saját versei elé 12 éneket illesztett a sziget népeinek szó hagyományaiából). A folyóiratszámban a szerkesztő néhány, lényegében máig helytálló megjegyzését („...miképpen lehet és kell annak lenni, hogy a’ míveletlenség állapotjában lévő embereknek is poezisek legyen...”)² követően négy saját fordítását és egy meg nem nevezett, de *többre becsült* „beküldőtől“ további három szöveget tett közzé.

Ezek a népdalfordítások kétségtelenül nem éppen a mai szaktudományos igények szerint gyűjtött szövegek német fordításai nyomán születtek meg magyar nyelven.

Egy korábbi dolgozatomban (Biernaczky 2016) ennek az állításomnak az alátámasztására már röviden elemeztem egy szöveget a hagyományelemek után nyomozva. Itt most egy másik példát szeretnék bemutatni, mégpedig nem Döbrentei, hanem a *beküldő* magyarításai közül (amely ugyan nem verssorokra tördelve került közlésre, de a belekívánczó sortörések helyei szerintünk világosan érzékelhetőek):

„A’ KIRÁLY

Mi a neve az ország királyának? – Ampanáni. – Hol van? – A’ királyi kalyibában. – Vezess hozzája. – Nyilt szívvel jössz é? – Igen, mint jó barát. – Bémehetsz hozzája.

– Szerencsét a’ királynak. – Neked is, fejér ember, jó szívvel látlak. Mit keressz nálunk? – Ezen országot akarom megnézni. – Menj ’s nézz meg mindent bátran. Hanem, nyúlnak már az árnyékok, közelít a’ vacsora ideje.

¹ A kontinens eme kulturális tényeinek hazai vonatkozású feltárására törekvő igyekeztünk nyomán derült fény erre. Egy korábbi, nagyobb terjedelmű dolgozatban (Biernaczky 2016) igyekeztem képet adni az afrikai szóbeli folklór magyar nyelvű megjelenéséről, adalékairól a kezdetektől az 1950-es évekig terjedő időszakból.

Rabszolgák, terítsétek-ki a' földre, 's fedjétek bé Bananáz-fa széles leveleivel.

Hozzatok rizst, tejet, 's ért gyümölcsöt. Eredj Nehále, leányaimnak legszebbike, szolgálj ez Idegennek 's többi szép testvéreid mulattassák tánczaik 's daljaikkal.” (Döbrentei 1815: 149–150)

A 17–20. századból ránk maradt több ezer angol, francia, német, spanyol, portugál (sőt, magyar) stb. nyelvű utazási napló majd minden esetben közöl egy-egy hasonló énekes rögtönzést (már ha a naplót író utazó és valamely afrikai nép, közösség, törzsi királyság között kapcsolat létesült). Gondoljunk akár Mungo Park, az Afrika belsejébe az 1700-as évek utolsó évtizedében elsőként behatoló skót hajóhadnagy könyvére, amelyben az utazó leírja, hogy egyszer nehéz helyzetében, éhezve és menekülés közben befogadja egy jószívű asszony, ételt ad neki, fekvőhelyet, és pamutot szövő fiatal szolgálólányai éneket rögtönöznek a szegény fehér emberrel. De ismeretes ilyen köszöntő ének Magyar László könyvéből (Magyar 2008) vagy Torday Emil számos művéből is (Torday 1913, 1924, 1925, é.n.). Evariste de Parny népdallejegyzése ugyanakkor felvillantja azt, hogy a törzsi királyok meglátogatása egyfajta védelmi és ceremóniális keretek között ment végbe. Érdeemes e tekintetben összehasonlításul fellapozni ugyancsak Magyar László naplókivonatát, amelyben feltárja, mi történt, amikor a kuanyama Haimbiri királyt kereste fel utazásai során. A vendég szíveslátását, étellel-itallal ellátását akár egy világméretű sztereotípiának tekinthetjük, de a találkozás örömére hirtelenében kerített tánc és ének már afféle afrikai módja a vendégek megtisztelésének.

A következőkben felsoroljuk mindazokat, akik erdélyi hátterük miatt figyelmünk fókuszába kerültek.

A kolozsvári Petrichevich Horváth Lázár (1807–1851) magyar író, hírlapíró, utóbb az MTA tagja járt Egyiptomban Jankó János tudtával, írásos hagyatékát fel kellene deríteni.

A Bihar vármegyei Köröstarjánban született és Nagyvárad-Olasziban elhunyt Hoványi Ferenc (1816–1871) bölcséleti és teológiai doktor, nagyváradi kanonok volt, aki ugyancsak járt Egyiptomban szentföldi utazása során. Ő egy utazási naplót hagyott maga után, élményeit feltárva (Hoványi 1858). Érdeemes volna e kötetet újra megjelentetni.

Az Arad megyei Soborsinban született Forray Iván gróf (1817–1852), császári és királyi kamarás, főrend. A festményei reprodukcióiból készí-

tett albumot, amelybe egyiptomi utazásának élményeit felelevenítő képek is kerültek, halála után édesanyja adta ki (Forray 1859). Az album mára könyvaukción keresett darabja.

A nagyváradi születésű Tisza Lajos gróf (1832–1898), Tisza Kálmán öccse is járt Egyiptomban. Nem ismert, hogy készített-e útja során valamilyen írásos feljegyzést.

A magyar–afrikai kapcsolatok különleges alakja a Nagyenyeden, más források szerint a Háromszék vidékén született Sass Flóra (Florence Baker, 1842–1916), akinek fellázadt román parasztok a szabadságharc idején megölték szüleit és testvérét, őt a román dadája mentette meg. Utóbb egy örmény családhoz került, de az elbukott szabadságharc után nekik is menekülniük kellett az osztrák megtorlás elől, s a törökországi Vidinben, vélhetően a menekülttábor zúrzavarában Flora egy leánykereskedő karmaiba került. Itt talált rá (Sir) Samuel Baker, aki aztán a rabszolgapiacra megvásárolta s feleségül vette a szép fiatal lányt. Az asszony a férjét két afrikai útjára is elkísérte, az elsőnek a Nílus eredetének felfedezése, a másodiknak a rabszolgaság megfékezése volt a célja. Veszélyek idején, lázadások során gyakorta a bátor Flóra asszony női határozottsága mentette meg a helyzetet. Második útjukról készült naplóját halála után 75 évvel egy padláson megtalálta unokája felesége, Margaret Baker, aki ki is adta azt átszerkesztve (magyarul is olvasható, Baker 1987). Viszont érdemes volna az eredeti dokumentumokat megszerezni, és eredeti formájukban közzétenni azokat (angolul és magyarul is).

Tragikusan fiatalon, Forray grófhhoz hasonlóan 35 éves korában (a kor átkának számító tüdőbajban) halt meg az Ady városában, Zilahon született Sági Lajos (1843–1878) földrajzi szakíró, számos afrikai tárgyú tanulmány szerzője. Egy nagy reményre jogosító könyvet is írt (Sági 1875), amelyben a kor néhány nagy földrajzi felfedezőjének utazásait tárja máig értékelhető, éles szemű meglátások kíséretében az olvasó elé. Ismertetésében egykoron Hunfalvy János is nagyra értékelte a fiatal kolléga eme munkáját.

A Máramarosban, Huszt megyében született György Aladár (1844–1906) író, újságíró, földrajzi szakíró, művelődéspolitikus, műfordító, művelődéstörténész, többkötetes világföldrajz elkészítője, aki afrikai témakörben számos cikket és egy könyvet is írt. Az *Erdélyi Múzeum* nevezetes folklórközlését követően ő publikált először fordításban egy amerikai mesekötetből két afrikai (angolai kimbundu, azaz északi mbundu) mesét a század végén (György 1894).

Lugoskisfaluban (Szatumik) született Asbóth János (1845–1911) író, újságíró, néprajzkutató, politikus, a Magyar Tudományos Akadémia tagja, aki már nemcsak Egyiptomba, de a Szaharába is eljutott, és aki két könyvet is hagyott maga után. Közülük számunkra különösen az utóbbi fontos, amelyben már nemcsak Egyiptom, hanem a Szahara világa is feltárul (Asbóth 1883). Ennek ugyancsak időszerű volna új kiadását elkészíteni.

Ismeretes, hogy a budapesti Néprajzi Múzeum kelet-afrikai gyűjteményét Teleki Sámuel expedíciójának (1886–1888) 450 maszáj és kikuju tárgya alapozta meg. A Sáromberkén született Teleki (1845–1916) nagyhírű széki grófi család leszármazottja volt, élettörténete, neveltetése, felkészültsége, az afrikai út előzményei, élete visszatérését követően és perse maga az afrikai útja is jól ismert, nincs szükség itt akár csak rövid áttekintésére is. Saját maga egy mindmáig kézíratos naplót vezetett a „kelet-afrikai kalandozásról”, amelyet azonban a család kívánságára mindmáig nem tettek közzé az afrikaiakra vonatkozó helyenkénti „kellemetlen” megjegyzései miatt, jóllehet véleményem szerint „kegyeletes” gondozás nyomán kiadását mégiscsak meg kellene valósítani (másolatot belőle e szemle szerzője is bír). A kelet-afrikai útnak minden lényeges mozzanatát ismerjük kísérelője, Rudolf von Höhnél osztrák tengerészhadnagy részletes és magyarul, németül és angolul is megjelent útleírásából (magyarul: 1891). Kétségtelen tény viszont, hogy amint a 16–20. századi teljes nemzetközi utazási irodalom zöme, a Teleki főszereplésével a középpontban a szemünk előtt lezajló és Höhnél megfogalmazta expedíció számtalan néprajzi megfigyelésének részletes szakmai számbavétele sem történt meg mindmáig.

Telekinél jóval kevésbé ismeretes a Marosszentgyörgyön született Bornemissza Pál (1853–1909) báró, a kászoni Bornemissza család sarja, utazó, néprajzi gyűjtő élete és tevékenysége, aki több mint 15 éven át élt Kelet- és Dél-Afrikában. Felkészültségét jelzi, hogy hatalmas, sok ezer darabos gyűjteményét a szükséges múzeumtechnikai adatokkal ellátva adta át a budapesti Néprajzi Múzeumnak és a British Museumnak. A Néprajzi Múzeum 3000 darabból álló Bornemissza-gyűjteményének katalógusát Vidacs Bea készítette el (Vidacs 1980). Bornemissza néhány afrikai tárgy tanulmánya és cikke megjelent a *Földrajzi Közleményekben* és a *Vasárnapi Ujságban*.

A bácskai földbirtokos családba Temesváron született Damaszkín Arzen (1854–1914), ha igaz, már 12 évesen vadászott. Amint a források

megjegyzik, afrikai útjára Teleki Sámuel biztatására indult el, bár különféle magánéleti mozzanatok is szerepet játszottak a gyenge idegzetű, időnként dühkitörésekbe bocsátkozó földbirtokos eme döntésében. Végül Kittenberger Kálmánnal utazott Kenyába, de nem tudtak igazán együttműködni, így utóbb szétváltak, majd Damaszkín hirtelen megszakítva útját, hazatért. Könyve (Damaszkín 1906) igen értékes, bár ugyancsak máig feldolgozatlan néprajzi adalékokat rejt.

Újrafelfedezésre vár a szilágysági Búzamezőben született és a kolozsvári egyetemen természetrajzi diplomát szerző Daday Jenő (1855–1920) zoológus, hidrobiológus, egyetemi tanár; a Magyar Tudományos Akadémia tagjának rendkívüli értékű mikrofaunisztikai munkássága. Annál is inkább, mivel műveit, Szinnyei József életrajzi enciklopédiájában (*Magyar írók élete és művei*) csupán 1893-ig (az aktuális kötet megjelenéséig) közölhette és tudomásunk szerint a következő 27 év gazdag terméséből már nem készült bibliográfia, jóllehet szaklapok időnként felelevenítették emlékét, és tárgyalták rövidebben-hosszabban életművét. Úgy tűnik azonban, semmiképpen sem vált igazán közismert tényné a hazai tudományos életben, hogy Daday – nyilvánvalóan gyarmati adatgyűjtések birtokában – többek között nyolc terjedelmes közleményt adott közre a kelet-afrikai mikrofauna világról (Daday 1907–1908). Másrészt ugyancsak terjedelmes német nyelvű közleményekben értékelt ki más további német–kelet-afrikai biológiai adatgyűjtéseket. Ebben a témakörben kiadott egy önálló kötetet is (Daday 1910). Megjegyezzük, hogy Daday publikációiban kitér történeti–földrajzi összefüggésekre, és a helyi társadalmakat is jellemzi.

Az észak-erdélyi Szilágysomlyón született Gáspár Ferenc (1861–1923), aki világotutazó hajóorvosként élte le szinte teljes életét. Jövedelmét vélhetően főleg rendkívül igényesen kiállított, nagy terjedelmű könyvei kiadására fordította. Több mint 10 kötete közül az egyik szinte teljes egészében (néhány kubai és antillákbeli emléke leírását követően) afrikai élményeit tárja fel (Gáspár 1906), ahol egyébként, ha erre a hajózás közben lehetőség nyílt, szárazföldi utakra is vállalkozott. Műveit (köztük természetesen az afrikai vonatkozásúakat) célszerű volna új kiadásban népszerűsíteni.

A magyarok afrikai „érdeklődésének” talán legsajátosabb figurája a Temesváron született Inger Károly (1868–1935) afrikai utazó, gyarmatosító, hazatérte után földbirtokos, aki – ő állítja magáról – Szomáliá-

ban „gyarmatot alapított” (helyi arab neve: Szulejman ibn Inger Abdullah vagy Inger Szolimán volt). Valójában egyfajta, csak Afrikában lehetséges vállalkozás kivitelezőjévé vált (lásd dokumentum-kötetét: 1904). Tény viszont, hogy afrikai tartózkodását követően meggazdagodva tért haza. Működéséről utóbb írt egy kis könyvecskét is (Inger 1904). Itthoni évtizedeiben nemes lokálpatrióta jellemről tett tanúbizonyságot: iskolát alapított saját költségére, és segítette szűkebb környezetét jelentős anyagi áldozatokat hozva.

Nagy vesztesége az afrikai kutatásnak, hogy a Nagyszentmiklóson született Bartók Béla (1881–1945), a huszadik század talán legnagyobb zeneszerzője és kiemelkedő jelentőségű etnomuzikológusa algériai gyűjtőútja (Biskra 1913) során megbetegedett, és több hónapra tervezett útjáról két hét után vissza kellett fordulnia. Mindemellett ez a rövid út is 118 ének fonográfhangerre való rögzítését tette lehetővé.² Ezen énekek átírási módszere és minősége mind a mai napig hatással van a teljes arab népzene-kutatásra, amit az is jelez, hogy az újabb arab népzenei publikációk kiindulásul gyakran hivatkoznak Bartókra.

A Bihar megyei Tenkén született Fodor Ferenc geográfus, térképész, történész (1887–1962). Nem volt sem néprajzkutató, sem afrikanista, hatalmas művében, amely csak halála után jelenhetett meg, a magyar földrajztudomány történetét tárta fel (Fodor 2006), ugyanakkor számba vett minden afrikai vonatkozású adatot, eseményt, utazást vagy kutatási eredményt. Könyvében több tucat olyan személyiség működésére derít fényt, akik részben vagy egészen Afrikával köteleződtek el.

A Nagyenyeden született Sáska László (1890–1978) orvos, vadász, természettudományi szakíró, az afrikai tájak és népek szerelmese szerencsére mindmáig jól ismert alakja a magyar-afrikai kapcsolatoknak, a magyar afrikanisztikának. Életművét az érdeklődés máig életben tartja. Jelzi ezt nevezetes Afrika-könyvének (Sáska 1969), illetve újabban kiadott cikkgyűjteményének (Sáska 2001) népszerűsége is. A rákkutatásról magán-

² Kárpáti János zenetörténésznek, a Zeneakadémia egykori főkönyvtárosának, illetve Hoppál Mihály néprajzkutatónak, az Európai Folklorintézet ugyancsak egykori igazgatójának köszönhetjük, hogy Bartók gyűjtései, átírásai, a gyűjtésre vonatkozó széleskörű hazai és nemzetközi kutatás anyaga CD ROM formájában napvilágot láthatott (Bartók 2006). A CD-n a teljes gyűjtött anyag, illetve Bartók arab zenei hatásokat mutató műveinek részletei mellett a nemzetközi szakirodalom leginkább figyelemre méltó elemzései is szerepelnek.

kiadásban közzétett könyvét (Sáska 1939) viszont, amelyben nem feledkezik meg az adatgyűjtések színhelyét is jellemezni, ismét meg kellene jelentetni. Szélinger Balázs etiopistának köszönhető, hogy nemrégiben angol nyelven kiadott könyve az olaszok gyarmatosító háborújának szomorú tapasztalatairól (Sáska 2015). Feldolgozásra vár az érdi Magyar Földrajzi Múzeumba került hagyatékrésze.³

Déván született Kéz Andor földrajztudós (1891–1968), aki számos jeles művel, tanulmányokkal és könyvekkel lépett a hazai afrikanisták sorába. Az általa írt és szerkesztett *Felfedezők Lexikona* [1937?] minden fontosabb magyar és külföldi afrikai utazó életútját és tevékenységét bemutatja. Ugyanakkor ő a szerzője az 1938-ban megjelent ötkötetes *A Föld felfedezői és meghódítói* című enciklopédikus mű *Észak- és Dél-Afrika* címet viselő második kötetének (Kéz 1938). Továbbá az 1962-ben megjelent tankönyv, a kétkötetes *Leíró természeti földrajz* Afrika-fejezetét is ő írta, akkor már idős oktatóként (Kéz–Láng 1962).

A kolozsvári születésű Scheitz László orvos (1897–1963) egy időben a kongói Katanga tartomány egészségügyi államtitkári pozícióját töltötte be. Szétszórt nagy mennyiségű szakmai és afrikai vonatkozású írásanyagát, kéziratban lévő igen széleskörű és gazdag levelezését – amely a családnál, különféle archívumokban vagy ma még ismeretlen helyeken található – fontos volna egybegyűjteni és kiadni vagy kutatható tenni. Bennük a helyi etnikumokról és a hagyományos orvoslásról is számos adat rejtőzik.⁴

Ki ne ismerné akár napjainkban is a nagyváradi születésű Széchenyi Zsigmond (1898–1967) világjáró vadászutazó, afrikai vadász, természet-tudományi gyűjtő életművét, számos könyvét, és az ezekben is érvényesülő régi tisztességes magatartásmódot, amely szerint nem a vad kilövése az elsődleges szempont, hanem a vadgazdálkodás. Tegyük hozzá, hogy miképp Kittenberger Kálmán, ugyanúgy Széchenyi Zsigmond úti beszámolóiban is nagy számban találhatunk rövidebb-hosszabb áttekintéseket afrikai népekről, a helyi társadalmakról, illetve leírásokat az afrikai földrajzi környezetről, növényekről és állatokról. Fontos újdonság: egy tar-

³ Sajnos azonban az özvegye nem mindent adott át a nevezett intézménynek. Így például mindmáig (eredménytelenül) próbáljuk kinyomozni azokat a cikkeket, amelyeket vélhetően angol lapoknak írt, hiszen nem véletlenül választották meg egykor az Angol Királyi Rákkutató Intézet levelező tagjának.

⁴ Scheitz Lászlóról: Pusztai 2003, 2016.

talmában és kiállításában is rendkívüli figyelmet érdemlő kiváló könyvet (Gyorgyevics 2018) jelentetett meg e szinte kultikus tisztelettel körülvett, valóban örök például szolgáló humanista személyiség életéről és tevékenységéről rajongóinak egyike, Gyorgyevics Tamás.

Négy afrikai témájú könyvéről (is) nevezetes a Kovásznán született, ragyogó szépségű Ignác Rózsa (1909–1979), aki egyedül merészelt az átkos ötvenes években íróasztalfiók számára megalkotni egy rendszerkritikus regényt (*A vádlott*, első kiadása: 1999), és aki mára elsősorban íróként, világljáró utazóként, útirajzíróként és műfordítóként ismert, de valaha színésznői karriert is befutott. Útinaplója (1968), amely Kenyába, Tanzániába és Ugandába vezeti el olvasóit, jó szemű megfigyelőnek mutatja, irodalmi alkotásai viszont más prózaírók tájékozottságát messze meghaladó afrikai ismeretekről árulkodnak (1970: elbeszélések, 1973, 1980: gyermek- és ifjúsági könyvek).

Kevesen tudják ma már, hogy az egykor Radnóti Miklós és Ortutay Gyula, illetve a Szegedi Fiatalok baráti körébe tartozó Kende István (1917–1988) történész Máramarosszigeten született. Történelmi könyvei a háború előttről datálódó baloldalisága folytán elsősorban gyarmatosításkori problémákat tártak fel (Kende 1964, 1970, 1976, 1980, 1982). Emellett ő volt a főszerkesztője a *Fejlődő Országok Lexikonának* (1975) is, amely máig hasznos forrásnak bizonyul az afrikanisták számára. Kende mindezekon túl írt egy igen magas néprajzi felkészültséget mutató guineai útkönyvet (Kende 1961), és guineai tartózkodásának eredménye egy értékes mesegyűjtemény is (Kende 1962).

Ha isten is megengedi, a Kolozsvárott született Gumán István (1919) csillagász, kollégánk és barátunk rövidesen megünnepli 100. születésnapját. A nagyidejű szakembernek, örömeinkre, mi adhattuk ki egyedülállóan érdekes könyvét (Gumán 2006), amelyben a malibeli Bandiagara szikláin és környezetében élő, az iszlám elől sok száz éve elmenekült, mande kisugárzású dognon nép tapasztalati úton szerzett kozmológiai ismereteivel foglalkozik.⁵

Nem említettük Bartók Béláról írott jegyzetünk esetében, most kerítünk sort rá, amikor a Svédországban akadémikussá lett másik, Dicsőszentmárton városában született, kiváló modern zeneszerzőnk, Ligeti György

⁵ A népszerűvé vált, bár nem egykönnyen emészthető, csillagfizikai magyarázatokkal telt monográfia ma már szabadon letölthető az internetről.

(1923–2006) felé vetjük tekintetünket, hogy tulajdonképpen mindketten némely darabjaik kapcsán az afrikai forrású zenei folklorizmus képviselői. Hiszen mindketten használnak fel afrikai zenei hatásokat műveikben. Eről célszerű Kárpáti János zenetudós idevágó írásait fellapoznunk (mindkettőjük kapcsán, Kárpáti 2007).

Aligha ismerős néprajzi berkekben Molnos Angéla (1923–2008) erdélyi nyelvész, pszichológus, afrikanista neve. Különösen nem a hazai afrikanisták számára, hiszen külföldről hazatérve már inkább csoportpszichológiával és a magyar nyelv sajátos jellemzőinek feltárásával, a nyelv pszichológiai felhasználásának lehetőségeivel foglalkozott. Jóllehet tudományos tevékenységét nagy terjedelmű afrikai munkák, szerkesztések és saját művek (Molnos 1965, 1968a, 1968b, 1968c, 1972–1973) szegélyezik.

Sajnos idejekorán távozott az életből a sokunk által nagyra becsült és szeretett, kolozsvári születésű Borsai Ilona (1924–1982), a magyar mellett a kopt népzene kutatója, Tóth Margit munkatársa. Kettejük között sajátos munkamegosztás alakult ki: Borsai volt a nagylátókörű elemző, összehasonlító, széles tájékozottságú kutató, míg Tóth Margit a zseniális lejegyző, rendkívüli képességű, mindent meghalló zenei átíró. Utóbiról magam is meggyőződhettem egy személyes látogatás során, amikor megismerkedhettem melizmákban gazdag erdélyi balladák általa készített lejegyzéseinek minőségével. Mindemellett kötetre való, részben közösen írott, részben csak Borsai-szerzőségű tanulmány összegyűjtése és kötetté formálása mostanában zajlik kiadónk, a Mundus Novus Könyvek Kft. berkeiben.

Nem feledkezhetünk meg Erdélyi Lajos (1929) nevéről, aki egyedülálló értékkel ajándékozott meg bennünket, amikor közzétette a Teleki Sámuel-féle expedíción készült fényképeket (Erdélyi 1977). Könyve azt a kíváncsalmat váltja ki belőlünk, vajha még további publikálatlan fotográfiát találhatnánk meg ebből az értékes régi néprajzi anyagból.

Napjainkban is újra meg újra belépnek a magyar nyelvű kultúrába Erdélyből érkezett, afrikai érdeklődésű kutatók, szakemberek.

Leírtuk már egy alkalommal, hogy a temesvári Turóczi Ildikó háziorvos és író (1960) a klasszikus korokra emlékeztetően a szemünk előtt változott át – mondhatni, afféle afrikai misztikus csodaként – praktizáló orvostól afrikai néprajzi terepmunkássá és etnológiai kutatóvá. Kameruni orvosi tapasztalatait és néprajzi adatgyűjtéseit számtalan cikkben, íráson,

dolgozaton kívül két figyelemreméltó könyvben adta közzé (Turóczi 1912, 1915). Mindkettő hozzáférhető a Magyar Afrika Tudástárban.

Marosvásárhelyen született 1983-ban Biedermann Zsuzsanna, aki az MTA KRTH Világgazdasági Intézet és Nemzeti Közszolgálati Egyetem kutatója/oktatója, aki az afrikai emberirtásokkal, Ruanda és Burundi újkori történelmével foglalkozik. Ebből a témából született PhD disszertációja könyv formájában is megjelent (Biedermann 2015). Újabb jeles vállalkozása a Kiss Judittal közösen szerkesztett és a kontinens gazdaságának mai állapotát feltáró tanulmánygyűjtemény (Biedermann–Kiss 2017), amelynek több fejezetét ő maga írta. A tényanyagok bemutatása során a modern közgazdaságtan néhány újszerű elvi-módszertani megoldásával is megismerteti az olvasókat. Biedermann ugyanakkor működtet egy Afrika-Blog nevű internetes portált, amelyen nagy gazdagságban találhatóak különféle tudományágakat érintő információk, kisebb írások, beszámolók, interjúk.

Végezetül a partiumi Veres Otilia Mária (1981) nevét említjük, aki a dél-afrikai irodalommal, azon belül is főleg a dél-afrikai, de ma már Ausztráliában élő Nobel-díjas J. Maxwell Coetzee munkásságával foglalkozik. Ebből is doktorált 2017-ben (*Colonial Encounters in J.M. Coetzee's Early Fiction: Two Tropes of Intersubjectivity*, Debreceni Egyetem). Coetzee munkásságát ugyancsak átjárja az afrikai helyi sajátosságok, törzsi kultúra egy-egy mozzanatának jelenléte.

*

Minden bizonnyal foghíjasnak és néhol száraznak hathatott a fenti (sok tekintetben jól ismert tényeket, adatokat egybehalmozó) felsorolás, azonban vállalt témánk szempontjából ez a számbavétel, úgy véljük, elkerülhetetlen volt. Természetesen tisztában vagyunk azzal, hogy a bemutatott személyek mindegyike alaposabb elemzést érdemelne, részben saját teljes életútjuk, működésük, másrészt az afrikanisztikához való hozzájárulásuk, illetve a magyar afrikai érdeklődés erdélyi kibontakozásának értékelése szempontjából. Erre azonban most itt nincs terünk.

Röviden azonban – kapcsolódva a jelen írás elején felvetett gondolat-hoz – fontosnak tartjuk újra kiemelni, hogy milyen nagy mennyiségű forrásanyag lapul a 17. század vége és napjaink között napvilágot látott sajtótermékek, napi-, heti- és havilapok oldalain feltáratlanul. Minderről egy-

előre csupán szűrt ismereteink vannak. Kétségkívül az *Erdélyi Múzeum* 1874-től napjainkig ívelő évfolyamaiban a nagyszerű kezdet ellenére alig találtunk afrikai témájú közleményt. Annál gazdagabb ebből a szempontból a *Korunk* folyóirat, amelynek esetében szerkesztőinek az ún. harmadik világgal kapcsolatos figyelve nyilvánvalóan baloldaliságukkal is összefügg. Így különösen sok írás jelent meg például a harmincas években az olasz-etióp háború témájában. De tegyük hozzá, ennek kapcsán, még ha csak rövidebb írások keretében is, a régies szokások, a hagyományos költészet vagy a népi színház is terítékre került, és ezek az ismeretközlésnek e területen ugyancsak az első fecskéi.

Még ma is tanulságosnak ítéltető történelmi-politikai elemzések mellett tehát például ilyen sorok olvashatók, mondjuk, a H. L. betűjelű szerző írásában. „Az abesszin festészet naivitása, díszítő elemei, gazdasága s gyermekesen titokzatos légköre az orosz és a görög ikonok művészetével rokon, mely minden bizonytalansággal példaképpel is szolgált. Ám az abesszin festmények naivságban még az ikonokat is felülmúlják, s emellett művészileg legalább is egyenlő értékűek azokkal. A kopt templomok falait a szentek életét ábrázoló festmények borítják, s ezek egyáltalán nem tévesztik el hatásukat a hívők képzeletére és érzékenységére, szemben az európai templomok hasonló tárgyú festményeivel, melyek csakis dekoratív jelleggel bírnak.” (*Korunk* XI. [1935] (12) 956–957.)

A *Korunk* gazdag afrikai anyagát egy külön tanulmányban kellene feltárni és elemezni. Ami viszont e téren további tájékozódásunkat illeti, egyelőre csak véletlenszerűen feltárt forrásokra tudtunk rábukkanni az áttekinthető hatalmas folyóiratanyagból. Így ezúttal még annyit tudunk megemlíteni, hogy az Erdélyi Helikon 1928 és 1944 közötti korszakát tekintve jött fényre néhány adat. A szerkesztők ebben az időszakban ugyanis helyet adtak néhány óegyiptomi himnusz fordításának, illetve több alkalommal is közöltek versfordításokat a pánafrikanista Langston Hughes afroamerikai költő folklórelemeket is magába foglaló műveiből. (Más kérdés, hogy e költeményeket amerikai szépirodalomként adták közre.) További két írás is napvilágot látott ezenkívül a részben néger spirituálék hatását mutató afroamerikai költészet témakörében.

Különös eredménynek tűnik, hogy pl. az *Erdélyi Lapok* folyóirat műhelye 1909 és 1913 között egy kevéssé ismert külföldi szerző két algériai témájú írását fordította magyarrá, valamint helyet kapott a hasábkon egy sivatagi oázis bemutatása is. És ami leginkább figyelemre méltó

tó eredmény, közreadták a neves dél-afrikai (angol) író, Olive Schreiner (1855–1920) négy novelláját is. (Schreiner világhírű regénye, amelyet később meg is filmesítettek, 1942-ben látott napvilágot magyar fordításban). Az író azért lehet érdekes az etnológia, illetve az általános néprajz szempontjából, mivel műveiben mindig felidéz a hagyományos afrikai társadalomra utaló élethelyzeteket.

Első kísérleti tájékoztató próbálkozásaink még a *Látó* című folyóiratra (1990–2007) terjedtek ki. E folyóirat viszonylag számos alkalommal adott teret afrikai témájú írásoknak. Említhető, hogy a folkorizmus vagy inkább az etnologizmus megnyilvánulásaként vehető számba Székely János *Mórok* című ötfelvonásos történelmi esszéje (Székely 1990), vagy Bálint Tibor *Fáraók hétköznapjai* címmel közreadott regényrészlete (Bálint 1995). Ugyanakkor a folyóiratban többször is helyet kaptak a Kovács András Ferenc által fiktív formában Lázáry René Ferenc nevében közreadott afrikai témájú költemények. Ezek teljes körű elemzése (számos más helyen szétszórtan közzétett, afrikai témájú versekkel együtt) ugyancsak fontos kutatási kérdéseket vethetne fel.

Bár mindezek az adatok az első kísérleti mélyfúrások eredményei, azonban bizonyosságul szolgálnak arra, hogy megállapítsuk, az afrikai népek és kultúrák iránti érdeklődés sem a magyarországi, sem az erdélyi művelődéstörténet elmúlt jó kétszáz éves időszakából nem hiányzik. Az erdélyi irodalmárok, írók, néprajzkutatók, orvosok és természettudósok nemcsak észak-afrikai fehér (berber és arab), hanem a Szaharától délre eső területek zömmel ún. szubszaharai népességének, társadalmának, kultúrájának, földrajzi környezetének is számos alkalommal szenteltek figyelmet. Kétségtelen ugyanakkor, hogy a teljes anyag feltárása (különösen az időszak kiadványokban rejlő szakirodalmi anyag feldolgozása) további jelentős erőfeszítéseket kívánna meg.

*

Őszintén megvalljuk, nem tudjuk megállni, hogy befejezésül ne vállalkozzunk egy irodalmi, pontosabban az általunk egy elméleti cikkben kísérleti jelleggel megfogalmazott irodalmi neoetnologizmus különös példájára való kitekintésre, mivel nem igazán tudunk szó nélkül elmenni a Lázáry René Sándor kontra Kovács András Ferenc jelenség mellett. Az előzőekhez hasonlóan ugyancsak erdélyi születésű jeles költő, aki a

modernizmus egészen sajátos útját járja, Weöres Sándorhoz hasonlóan (lásd: *Psyche. Egy hajdani költő versei*) egy másik, fiktív költő bőrébe bújva adja közre sajátos „művelődéstörténeti háttérű bravúrjait”, és eközben mind gyakrabban téved afrikai hagyományok felhasználásának útjára, mint az e körbe tartozó verseket éltető erőforrásra. Számos, a kontinens hagyományos kultúráját élesztgető költeménye közül ezúttal a következőt választottuk ki:

„BUSMAN FOHÁSZ A HOLDHOZ

Sarlós újhold, suhintsd meg arcom!
 Fent lengő hold, vedd el az arcom!
 Add nekem érte cserébe az arcod!
 Vedd el az én bús, boldogtalan arcom!
 Add nekem égre fénylő arcodat,
 Amellyel újra, újra élőn visszatérsz,
 Ha hosszan eltűnsz, s nem láthat szemünk,
 Ha mélybe hullsz is, folyton, újra fölkelisz –
 Halálból mindig, újra élőn visszatérsz.
 Bárcsak lehetnék, hold, hozzád hasonló
 Én is, mert a tiéd az öröm, te boldog,
 Te térsz csak egyre vissza, mindig újra élsz,
 Ha mélybe hulltál, s nem vagy látható –
 A foltos, égi nyúl neked megsúgta rég,
 Mit tégy, miképp tudsz élve visszatérni
 Te azt ígérted hajdanán nekünk,
 Hogy mi is élve, fénylőn térünk vissza majd,
 És akkor aztán újra boldogok leszünk,
 Ha visszatértünk, majd, a halálból.”

A szerzőnek a vershez készített saját jegyzete: »Keserves ének a Kalahári sivatagból. Afrika déli felén ma is dalolja még a szan nép. Fordítottam egy hónappal a 70. születésnapom után, Marosvásárhelyen, 1929. október 17-én. (Párisba másnap postáztam Leának is.) Fordításom alapjául Archibald Blacksmith ajándéka, a kiváló Wilhelm Heinrich Immanuel Bleek és Lucy Lloyd könyve szolgált: a „Specimens of Bushman folklore” (Ed. Daimon, 1911)« (*Holmi* 24. [2012] 5. 584.)

E vers forrását évtizedekkel ezelőtt ismertem meg, mégpedig Ruth Finnegan könyvéből (Finnegan 1970: 180). Egy stencilezett, zárt körben terjesztett fordításgyűjteményembe, majd a doktori dolgozatomba (Biernaczký 1990: 121) is beillesztettem, mint az afrikai narratív líraiság példáját. Lásd alább fordításomban:

„Hahó te hold, ki odafönt heversz!
Hadd lássak holnap korán egy struccot,
egy struccot, aki a tojásokon ül!
Hadd verjem fel a tojások sárgáját
gazella fark pamacsával,
ami egy csomóban ül egy kis boton-ágon,
s az ág maga a gazella farka!”

Vagyis, amint az előzőekből ez kiderül, Kovács András Ferenc ezekhez az általunk produkált forrásokhoz semmiképpen sem juthatott hozzá. Viszont egy ezzel a költeménnyel igen rokon fogalmazású, bár hosszabb változat megtalálható Hans Bjerre dán kutató magyarra lefordított és a busmanok anyagi és szellemi világát egyaránt lenyűgözően szép és tiszta megközelítéssel feltáró könyvében (Bjerre 1964, eredeti dán kiadása: 1958).

„IMÁDSÁG A HOLDHOZ

Íme a kezem
Elejtek egy őzbakot kezemmel,
Nyíllal megölöm.
Lefekszem.
Meg akarok ölni egy őzbakot
Kora hajnalban.
Ó, Hold, te, aki odafönn lebegsz,
Tedd, hogy leterítsek egy őzbakot
Hajnalban!
Tedd, hogy meglőjek egy őzbakot
Ezzel a nyíllal
Hadd egyek őzhúst!
Hadd egyek, míg gyomrom megtelik.

Hadd tömjem meg gyomromat,
 Mihelyt leszáll az est!
 Ó, Hold, te, aki odafönt lebegsz,
 Én hangyaeleség után kutatok
 Hajnalban!
 Tedd, hogy ehessenek belőle!
 Ó, Hold, te, aki odafönt lebegsz,
 Én hajnalban leteríték egy struccmadarat
 Ezzel a nyállal.
 Ó, Hold, te, aki odafönt lebegsz,
 Adj erőt nyilamnak,
 Hogy hajnalban meglőjek
 Egy őzbakot.”

(Bjerre 1964: 148–149)

Hadd jegyezzem meg itt némi kitéréssel, hogy a busmanok hiedelemvilága egyébként rendelkezik egy Cagn nevű „legfelsőbb lényel”, aki szerintük a világot megteremtette, és amely többnyire a *mantis religiosa* (ájtatos manó, imádkozó sáska) képében jelenik meg előttük, vagyis az isteni kópé jegyeit is magán viseli. Amint hiedelemrendszerük másik központi alakja, Heitsi-Eibib is, aki egyrészt kulturális hősként, a vadászok védelmezőjeként, máskor viszont csalóként (trickster) jelenik meg képzeletükben. Más kérdés, hogy ezek a képzeletbeli figurák csak speciális énekeikben bukkannak fel, hiszen már a busmanok között is jelentkezik az az Afrikában igen jellegzetes vallási szemléletmód, miszerint a hiedelemvilágok, hagyományos vallások központi szellemlényé afféle *deus oziusos* (henyélő isten), amely megteremtven a világot, magára hagyja a halandókat, hogy azok maguk alakítsák sorsukat.

De vajon miért járjuk mindezt ilyen nagy részletességgel körül? Azért, mivel Kovács András Ferenc jegyzetében érzünk egyfajta furcsaságot, mondhatnánk, „bakugrást”. Ugyanis a korábbi Finnegan-féle közlés forrása nem Bleek és Lloyd nagyjelentőségű 1911-es szan (busman) mesegyűjteménye, amely ma már az interneten is szabadon megtalálható, hanem annak szerzője Bleek lánya: Dorothea F. Bleek, és az ő közleménye: Bushman Folklore. *Africa*. 1929, Vol. 2, No. 3, 302–313. , az általunk idézett és KAF versezetével rokonítható szöveg pedig ennek 306. oldalán található.

De túllépve e sajátos, ágas-bogas filológiai jelenség-komplexumon, talán azt lehet (kell) végre észrevennünk, hogy a kettős transzformáció következményeként a Lázár–Kovács András Ferenc-féle afrikai versek esetében az irodalmi folklorizmus világos jelenlétét érzékelhetjük, amely mellesleg Radnóti sokat idézett, nevezetes átköltésében, a *Pigmeusok éneké*-ben is nyomon követhető. Hiszen míg a magyar költőnél a fehérekkel szembeszegülő törpe emberke éneke zeng fel, addig annak eredeti forrásában, Trilles páter közleményében (Trilles 1931: 238–239) egy bohóckodó törpe öregember színrelépéséről értesülünk. Ez az öregember pedig énekében valójában nem a fehérekkel, hanem a rájuk települő gaboni fang bantu négekkel helyezkedik szembe. És hogy erről az újabb filológiai gubancról teljes képünk lehessen, megemlítjük, az éneknek a pontos, tartalomhű magyar nyelvű fordítását Dénes Zsófia egy korai kísérletében találhatjuk meg (Dénes 1924).

Lázár – Kovács András Ferenc változatában a lényegében könyörgést (mi több, követelést?) tartalmazó busman vadászmágiából egy olyan elvont gondolati képződmény, sajátos elme-futtatás nő ki az indító afrikai költői kép mögé bújtatva a költő által életre hívott irodalmi átköltésben, amely ugyan az eredeti atmoszférát is sugározza valamiképpen, mégis a jóval későbbi civilizációk gondolkodására valló, sajátos és az élet–halál kérdését feszegető metafizikai bölcselkedést csempészi be a hagyományos közegbe.

Bár dolgozatunkat nem irodalmi elemzésekkel kívántuk telíteni, mégis meg kell még itt fogalmaznunk azt a gondolatunkat, hogy úgy véljük, Kovács András Ferenc afrikai stílusgyakorlataiban túllép Weöres Psyche-kísérletén, hiszen ugyan először ő is bebújik egy fiktív költői figura bőrébe, onnan azonban másodsorra újabb fejest ugrik az Európán kívüli népek szóbeli hagyományvilágába, költői vállalkozásához a törzsi folklórból kíván impulzusokhoz jutni. Lényegében tehát kétféle „átváltoztatást” (transzformációt) hajt végre. Vagyis minden valószínűség szerint a fiktív költői név (maszk vagy álarc) alkalmazásának és az ezáltal valamely régebbi irodalmi stílusnak, mondhatni, afféle folklorisztikus / művelődés-történeti visszatekintésből következő felújításnak, legújabb megnevezéssel arcadásnak vagy szerepverselésnek⁶ nevezett „irodalmi technológia”

⁶ Porczió Veronika fogalmai 2012, 2013.

egy újabb típusával állunk szemben. (Miközben, lásd előbbi megjegyzéseinket, Kovács András Ferenc kísérletezéseinek egyelőre egyetlen előfutáráról, Radnóti Miklósról tudunk.)

Megszakítva az elemzések sorát, összegzésül mindössze annyit szeretnénk még megjegyezni, Erdély régebbi és mai társadalmá, értelmisége – a bemutatott anyag birtokában egyértelműen kijelenthető – gazdagon kivette a részét Afrika magyar nyelvű megszólaltatásában. Sőt, elnyerte a kezdetek néhány kiemelkedő fontosságú mozzanatában való szerepvállalás érdemét, mi több, a jelentősek, a legnagyobbak között is felfedezhetjük képviselőit. A feltáró munkát azonban minden bizonnyal folytatni kell.

Irodalom

Asbóth János

1883 *A Zaharától az Arabáig. Utazás Egyiptomban és Palesztinában.*

Franklin – Társulat, Budapest.

Baker, Florence

1987 *Rabszolgák földjén. Egy magyar nő felfedező és rabszolgák között, 1870–1873.* Panoráma, Budapest.

Bálint Tibor

1995 Fáraók hétköznapijai (regényrészlet). *Látó* IV. (3) 5–16.

Bartók Béla

2006 *Bartók és az arab népzene.* CD-ROM. Szerk.: Kárpáti János. UNESCO/Európai Folklor Intézet, Budapest.

Biedermann, Zsuzsanna

2015 *Genocídium és destabilizáció az afrikai Nagy Tavak régióban: A konfliktusok gazdasági vetülete.* Publikon Kiadó, Pécs.

Biedermann, Zsuzsanna – Kiss, Judit (szerk.)

2017 *A szubzaharai Afrika gazdasága a XXI. században.* Akadémiai Kiadó, Budapest.

Biernaczky Szilárd

1978 Neoetnológizmus az „európai” művészetekben. In: Verebélyi Kincső (szerk.): *Folklor – Társadalom – Művészet* 4–5. Kecskemét, Bács-Kiskun Megyei Művelődési Központ, 10–18.

1990 *Afrikai népköltészet – egyetlen folklor.* Összehasonlító műfaji vizsgálatok. Doktori disszertáció. KLTE BTK Néprajzi Tanszék, Debrecen.

- 2013 Egy magyar világgáró emlékiratai – immár magyar nyelven. *Afrika Tanulmányok* VII. (3) 61–72.
- 2016 Afrikai (száj)hagyományok Magyarországon. A több ezer nyelvi-kulturális csoportot magába foglaló földrész folklórkincsének megismerése hazánkban 1. – A kezdetektől az ötvenes évekig. *Ethnologia* I. (1–4) 309–358.
- Biernaczky Szilárd – B. Wallner Erika (szerk.)
- 2017 *Magyar Afrika Tudástár – Egy elektronikus könyvtár születése.* Mundus Novus Könyvek, Érd.
- Bjerre, Jens
- 1964 *Kalahári. Kőkori emberek az atomkorban.* (Világgárók, 35.) Gondolat Könyvkiadó, Budapest.
- Bleek, W. H. I. – Lloyd, L. C.
- 1911 *Specimens of Bushman Folklore.* G. Allen, London.
- Daday Jenő
- 1907–1908 Adatok Német-Kelet-Afrika édesvízi mikrofaunájának ismeretéhez. *Mathematikai és Természettudományi Értesítő* 25. 402–420, 26. 1–42, 43–57, 200–220, 294–321, 374–404, 405–421, 455–474.
- 1910 *Untersuchungen über die Süßwasser-Mikrofauna Deutsch-Ost-Afrika.* (Zoologica, 59.) Schweizerbart, Stuttgart.
- Damaszkin Arzén
- 1906 *A mászái fennsíkon.* Budapesti Hírlap Nyomda, Budapest.
- Dékáni Kálmán
- 1908 Egyiptom legrégebb magyar leírása. *Földrajzi Közlemények* XXXVI. (3) 98–103.
- Dénes Zsófia
- [1924] *Néger antológia.* Blaise Cendrars után fordította: ~. „Elbemühl (G. B. Kunstbücher)”, Wien.
- Döbrentei Gábor
- 1815 Vadak énekei. *Erdélyi Múzeum* III. 140–152.
- Erdélyi Lajos
- 1977 *Teleki Samu Afrikában.* Kriterion Könyvkiadó, Bukarest.
- Finnegan, Ruth
- 1970 *Oral Literature in Africa.* (Oxford Library of African Literature) Clarendon, Oxford.

Fodor Ferenc

2006 *A magyar földrajztudomány története*. Magyar Tudományos Akadémia Földrajztudományi Kutatóintézet, Budapest.

Forray Iván

1859 *Utazási album soborsini gróf Forray Iván eredeti rajzai és jegyzetei szerint*. Forray Endréné Brunswick Júlia grófnő, (szerk.: Császár Ferenc), Pest.

Gáspár Ferencz

1906 *Nyugat-India és Afrika* (A Föld körül 2. köt.). *Colontól Nyugat-Indián át Afrika körül, Adenig*. Singer és Wolfner, Budapest.

Guman, István

2006 *Dogon mitológia és csillagászat*. Szerk., függelék és bibl. Biernaczky Szilárd. Mundus Magyar Egyetemi Kiadó, Budapest.

György Aladár

1883 *A Föld és népei (Népszerű földrajzi és népismei kézikönyv)* 2. kötet: *Afrika földrajzi és népismei leírása*. Franklin Társulat, Budapest.

1894 Néger népmesék. *Ethnographia* V. (5) 369–370.

Gyorgyevics, Tamás

2018 *Széchenyi Zsigmond élete*. Amicus, Budapest.

Hadobás Sándor

1998 Lászlói János. Egy, a városkörnyékről elszármazott humanista. *Borsodi Tájház Közlemények* 3. 9–13.

Hellmuth, Leopold

2012 Franz von Dombay als Arabist. *Austriaca* 74. 79–100.

Herder, Johann Gottfried von

1807 Zu den Liedern der Madagascar (Aus dem Französischen des Ritter Parny). In: Müller, von Johann (szerk.): *Stimmen der Wölker in Liedern*. J. G. Cotta'schen Buchhandlung, Tübingen, 537–552.

Hoványi Ferenc

1858 *Néhány hét a Szent Földön 1856-ban*. Schweiger Antal Nyomdájában, Bécs.

Höhnel, Ludwig Ritter von (1857–1942)

1891 *A Rudolf és Stefánia tavakhoz. Teleki Sámuel gróf felfedező útja Kelet-Afrika egyetlenlítői vidékein 1887–1888-ban*. Leírta kísérője: Höhnel Lajos, 1–2. kötet. Ráth Mór, Budapest.

Husztí György

m. s. (1566) *Descriptio peregrinationis Georgii Huszthii* (kézirat a Vatikáni Könyvtárban) – 1881 *Starine Knjiga*. XIII. Jugoslovenska Akademija Zwanosti I Umjetnosti, 1–38.

1977 *Descriptio peregrinationis Georgii Huszthii*. In: Tardy Lajos – Dávid Géza (szerk.): *Rablók, követek, kalmárok*. Gondolat, Budapest, 208–269.

Ignác Rózsa

1968 *Zebradob-híradó. Kelet-afrikai útinapló*. (Világjárók, 62.) Gondolat Kiadó, Budapest.

1970 *Szavannatűz*. Elbeszélések. Móra Könyvkiadó, Budapest.

1973 *Hajdanában Zambiában*. Móra Könyvkiadó, Budapest.

1980 *Kóborló kisfiú kalandjai*. Móra Könyvkiadó, Budapest.

Inger Abdullah, Suleyman Ibn [Inger Károly]

1904 *Magyarország gyarmata Szomáliföldön*. Hivatalos és eredeti levelezések. Pesti Lloyd-Bank Könyvnyomdája, Budapest.

Kárpáti János

2007 Bartók és Ligeti Afrika-élménye. *Muzsika* 50. (11) 24–28.

Kende István

1961 *Jóreggelt Afrika!* (Világjárók, 24.) Gondolat Kiadó, Budapest.

1962 *Gueladyo, a nagy szerelmes*. Népmesék Guineából. (Népek meséi) Európa, Budapest.

1964 *A francia gyarmatbirodalom felbomlása Nyugat-Afrikában*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest.

1970 *Forró béke, hidegháború: A diplomáciai kapcsolatok története 1945-1956*. Kossuth Kiadó, Budapest. (2. átdolg. kiadás 1979)

1980 *Katonai konfliktusok Fekete-Afrikában*. Összeállítás a külföldi politikai irodalomból 1975–1979. Országgyűlési Könyvtár, Budapest.

1982 *Fekete-Afrika politikai, társadalmi és gazdasági viszonyai*. MSZMP Politikai Főiskola, Nemzetközi Politikai Tanszék, Budapest.

Kende István (szerk.)

1975 *Fejlődő Országok Lexikona*. Akadémiai Kiadó, Budapest.

1976 *Fejlődő országok – haladó eszmék*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest.

Kéz Andor

1938 *Észak- és Dél-Afrika*. Révai, Budapest.

Kéz Andor – Láng Sándor

1962 *Leíró természeti földrajz II*. Tankönyvkiadó, Debrecen – Szeged.

Magyar László

2008 Kivonat Dél-Afrika belsejében tett utazásomból (Kámba, Kuanyama) 1852. In: Sebestyén Éva (szerk.): *Magyar László útinaplója és levelei Afrika belsejéből*. Balassi Kiadó, Budapest, 63-83.

2012 *Magyar László utazása Dél-Afrika belsejében az 1849–1857 években*. Közreadja Sebestyén Éva. Balassi Kiadó – Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára, Budapest.

Mezei Imre

2000 Egy erdélyi zarándok Egyiptomban. Lászlai János 1483-as útja a Szent Család nyomában. *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok* 1–4. 105–125.

Molnos Angéla

1965 *Die sozialwissenschaftliche Erforschung Ostafrikas 1954–1963*, Springer-Verlag zu Ifo-Institut, Berlin.

1968a *Attitudes towards family planning in East Africa: an investigation in schools around Lake Victoria and in Nairobi*. Weltforum Verlag zu Ifo-Institut, München.

1968b *Language Problems in Africa*, A bibliographical summary (1948–67) of the present situation with special reference to Kenya, Tanzanai and Uganda, *East African Research Information Center*, Nairobi.

1968c *Sources for the Study of East African Cultures and Development*. East African Information Centre, Nairobi.

1972–1973 (írta és szerk.) *Cultural source materials for population planning in East Africa*. 1–4. East African Publishing House for the Institute of African Studies, University of Nairobi, Nairobi.

Park, Mungo

1816 Park utazása Afrika belső tartományaiban. In: Kiss János (szerk.): *Nevezetes utazások Tárháza*. I. Park utazása Afrikába' belső tartományaiban, Bourbon', Frantzia, 's Javan' szigeteiről és Dahom-Országáról szölvő némely tudósításokkal együtt. Pest.

Parny, Evariste de (M. le Chevalier)

1787 (12 malgas ének) In: *Chansons madecasses, traduites en français, suivies de poésies fugitives*. A Londres (et se vend à Paris), 4–29.

Porció Veronika

2012 Adalékok Weöres Sándor *Psyche*jenek recepciójához. In: Dávid Ágnes – Jován Katalin (szerk.): *A mi tendenciáink...* (Szakkollégiumi Tanulmányok 1.) Debreceni Tudományegyetemi Karok, Debrecen, 66–76.

2013 Voltam, vagy mégse voltam – éltem itt én? (A szerepvers poétikája Lázár René Sándor verseiben). In: Kálai Sándor (szerk.): *Juvenilia V. Debreceni bölcsészdiákkörösök antológiája*. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen, 250–261.

Pusztai Gabriella

2003 Egy magyar orvos Afrika szívében. Dr. Scheitz László belga kongói működése. *Tisicum. A Jász–Nagykun–Szolnok Megyei Múzeumok Évkönyve* (Szolnok) XII. 219–228.

2016 *Senki sem élhet nemesebben. Magyar orvosok Fekete-Afrikában*. Helytörténeti Múzeum, Kunszentmárton.

Radnóti, Miklós

1944 *Karunga, a holtak ura*. Néger mesék. Pharos, Budapest.

Sámi Lajos

1875 *Dél-afrikai utazások és fölfedezések, különös tekintettel Magyar László, Livingstone David, du Chaillou... utazásaira*. A legújabb eredeti fordításokból Dél-Afrika térképével. Ráth Mór, Budapest.

Sáska László

1939 *A maláriától a rákig*. Kirchner Jenő Könyvnyomdája, Rákoscsuba.

1969 *Életem, Afrika*. Ifjúsági Könyvkiadó, Bukarest.

2001 *Nagyenyedtől az Egyenlítőig*. Sáska László afrikai kutatási hagyatékából vál. és sajtó alá rendezte: Györffy Dénes. Tinivár, Kolozsvar.

2015 *Fascist Italian Brutality in Ethiopia, 1935–1937: An Eyewitness Account*, ed. by. Balázs Szélinger. The Red Sea Press, Trenton, New Jersey.

Schmidt, Jan

2000 Franz von Dombay, Austrian Dragoman at the Bosnian Border, 1792–1800. *Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes* Vol. 90. 75–169.

Schreiner, Olive

1942 *Afrikában történt*, Regény, ford. Nagypál István. Dante Könyvkiadó, Budapest.

Somí Éva

1983 Borsos Tamás: Egiptusról. *Irodalomtörténet* 15. (3) 750–761.

Székely János

1990 Mók. *Látó* I. (6) 617–697.

Tardy Lajos

1977 (Dávid Gézával) *Rabok, követek, kalmárok az oszmán birodalomról*. Gondolat, Budapest.

- 1979 *Régi hírünk a világban*. Gondolat, Budapest.
Torday Emil
- 1913 *Camp and Tramp in African Wilds*. Buttyantyne-Hudson & Co.,
Edinburgh – London
- 1924 *Afrikai emlékek. Egy Afrika-kutató naplójából*. Világirodalom, Bu-
dapest. (A hat világrész. Útikalandok és felfedezések 13.)
- 1925 *On the Trail of the Bushongo*. Seeley, London.
é. n. *Bolyongások Afrikában*. Három utazás az egyenlítő vidékén. Világ-
irodalom, Budapest. (A hat világrész. Utazások és fölfedezések 4.)
- Tott, François baron de (alias Tóth Ferenc)
- 1785 *Mémoires du baron Tott sur les Turcs et les Tartares*. 1–4. Maestricht.
- 2008 *Emlékiratai a törökökről és a tatárokról*. A ford. munkaközösséget
vezette, a bev. tanulmányt írta, szerkesztette: Tóth Ferenc, a jegye-
teket írta: Ivanics Mária. Vasi Szemle Szerkesztősége, Szombathely.
- Trilles, R. P. H. (Henri-Louis-Maire-Paul)
- 1932 *Les pygmées de la forêt équatoriale*. Librairie Bloud & Gay, Paris.
Turóczy Ildikó
- 2012 *Változó idők Kamerunban*. IDResearch Kft.–Publikon Kiadó, Pécs.
- 2015 *Boszorkányok, sámánok, varázslók*. Publikon Kiadó, Pécs.
- Vidacs Bea (szerk.)
- 1980 *Descriptive Catalogue of East African Objects Collected and Written
by Baron Paul Bornemissza 1902–1903*, ed. by ~. Magyar Néprajzi
Múzeum, Budapest. (*Néprajzi Értesítő* 62.)

Luka Éva

A népmesei hős halála és feltámadása Nagy Olga értelmezésében

Nagy Olga és a mesekutatás

Nagy Olga (1921–2006) erdélyi néprajzkutatóként, etnológusként tevékenykedett. Alkotói életműve három nagy paradigmára osztható fel: a hiteles szövegek kora (gyűjtő, regényíró, meseírói tevékenysége), az élő folklór felfedezésének kora (népmesegyűjtés, egyéniségkutatás, memoárok, stb.) és az interdiszciplinaritás kora (kulturális összefüggések keresése, életforma és mentalitás kapcsolatainak vizsgálata, néprajztudomány-nal kapcsolatban felmerülő kérdések vizsgálata, stb.) (Keszeg 2010).

Ebben a dolgozatban a mesékkal kapcsolatos munkáira fogok hangsúlyt fektetni, a dolgozat tematikájából adódóan, de érinteni fogom a téma szempontjából releváns kapcsolatokat mutató műveit is.

Meseírói, mesegyűjtői és mesekutatói tevékenységének eredményeképpen több saját mesekiadvány, számos meséről írt tanulmány és tanulmánykötet, meserepertoár gyűjtés és kiadás fűződik Nagy Olga nevéhez. Mesegyűjtői munkájával az Ortutay Gyula nevéhez fűződő egyéniségkutatói kezdeményezéshez kapcsolódott és több mesemondót is bemutatott: *Lüderc sógor* (1969) című kötetében öt mesemondót, majd marosvécsi, koronkai és görgényüvegcsúri mesemondókat: *A havasi sátoros Dávid Gyula meséi* (1988), *Cifra János meséi* (1991), illetve Vöő Gabriellával közösen *A mesemondó Jakab István* (1974) meséit és egyéniségét mutatta be. Ezekből az egyéniségkutatásokból kirajzolódott számára, hogy a mesemondónak tehetsége van arra, hogy a mesét, ezt az „állandóan alakuló és változó műfajt, mindig, minden időben a kor szintjén, az emberek világlátásának megfelelően tolmácsolja” (Nagy 1978: 7).

Több írásában hangot ad a mesemondó alkalmak során tapasztalt észrevételeinek, megfigyeléseinek. Közösségben való mesélés közben érzé-

keli igazán a mesemondók elbeszélő stílusának és a meseszerkezet változékonyságának közösségi igényekhez alkalmazkodó alakulását (Ld. Nagy 1969, 1975, 1976). Ezek alapján megkülönböztet archaikus tudatszintű közösségeket, akik a mesét még igaznak érzik és hisznek benne, illetve olyan közösségeket, akiknek a mese csak egy szórakoztató műfaj, fikció.¹

Mesegyűjtői és folklórszociológiai kutatásai után Nagy Olga késztetést érzett a „szintézis-teremtésre”, ahogy Cseke Péter fogalmazott „az elméleti igény nála belülről fakadó gazdag anyaggyűjtésből és felismerésekből táplálkozó kényszerűség” (Cseke 1978: 275). Ennek a késztetésnek eleget téve jelent meg mesékről szóló két legfontosabb elméleti munkája: *Hősök, csalókák, ördögök. Esszé a népmeséről.* (1974) és *A táltos törvénye. Népmese és esztétikum* (1978).

A *Hősök, csalókák, ördögök. Esszé a népmeséről* (1974) című munka a népmesék hőseit és azok fokozatos átalakulását mutatja be, amely a mitikus hőstől a demitizált hősig vezet. Meletyinszkij az előbb idézett művében a demitizált hősök megjelenését a mítoszok deritualizálódási és deszakralizálódási folyamatának tekinti: a mitikus „eseményeket” már nem érzékelik valódinak és „kifejlődik a tudatos kitalálás, elvész az etnográfiaileg konkrét jelleg, a mitikus hősök helyébe köznapi emberek lépnek, a mitikus kor helyébe meghatározhatatlan mesei idő, elhalványul vagy elvész az etiológiai tartalom” (Meletyinszkij, 1985: 340).

A mesehős változása magával hozza a többi mitikus elem változását is a mesékben: a mesehóst segítő lények, állatok szükségszerűségét, a varázszerzők egyre hangsúlyosabb szerepét.

Ha visszautalunk a mítoszokra, amelyekből a meséket eredeztetjük, megfigyelhetjük, hogy a mitikus hősök tetteinek közösségi és világméretű jelentőségük van: a természet és a kultúra alkotóelemeinek létrehozása a cél. A mesékben ez fokozatosan leszűkül a hősök egyéni sorsának bemutatására és az egyéni jólét megszerzésére (étel, feleség, varázserejű tárgy), mely a hős, illetve szűkebb környezete boldogulását szolgálja. Archaikusabb közösségek még nyomokban őrzik a mitikus elemeket (csodás szár-

¹ Meletyinszkij *A mítosz poétikájában* a mese és mítosz összehasonlítása kapcsán utal arra, hogy az archaikus társadalmakban problematikus különbséget tenni mese és mítosz között, mert ugyanazt a szöveget az egyik közösség felfoghatja mítosznak, ha az része valamilyen szakrális-rituális rendnek és igaznak érzik az adott szöveget, míg más közösség mesének ítélné ugyanazt, mert nem érzi szavahihetőnek és már kivált a szakrális-rituális rendből (Meletyinszkij 1985: 338).

mazás, totemikus vonásokkal rendelkező hősök), de a mitológiai tartalom elhalványodásával fokozatosan megjelennek a demitizált hősök, akik gyakran a társadalom elnyomott, megvetett rétegeiből kerülnek a mese központi szerepébe (Meletyinszkij 1985: 342–343).

Ezek a változások egymáshoz való viszonyuk függvényében értelmezhetőek. A mesehősökben fellelhető közös vonás éppen az, hogy emberi teremtmények, emberi igény keltette és kelti életre őket, ebben a vonatkozásban pedig nem választható el a mesemondótól és közösségétől sem. Az igazságszolgáltatás és az élni akarás igénye az, ami ezeket a hősöket mindenkoron megteremti.

A táltos törvénye. Népmese és esztétikum (1978) című könyvében Nagy Olga arra vállalkozott, hogy összefoglalja azokat a felismeréseket, tapasztalatokat, melyeket szinte négy évtizeden át tartó mesegyűjtése során szerzett és a mese egy „új burkát” tárja fel. Arra keresi a választ, hogy miben ragadható meg a mese sajátos esztétikuma. Hangsúlyozza, hogy „ha meg akarjuk érteni a mese esztétikumát, akkor nem bízhatjuk magunkat csak a minden összefüggéstől elszakított szövegre, mert az élő mesét, mely állandó mozgásban és alakulásban van, egyszerűen képtelenség ennek alapján megmagyarázni”. Olyan „támpontot” keresett, amelyek minden mesében hatnak és a „változatlant és az örököt” jelentik, melyre a „mindig változó és alakuló ráépül”, ez pedig nem más, mint az „élő mesében mindig jelen levő jelképeség” (Nagy 1978: 11–13). Külön fejezetet szentelt a hős történeti alakjának tárgyalására *Hős és hősiesség alakulása a népmesében* címmel.

Ez a tanulmánykötet már megjelenése idején is elismerést váltott ki a szakmai körökben. Katona Imre írásából idézem a következő sorokat, melyekben Nagy Olga mesekutatói tevékenységéről így ír: „Nagy Olga jelentős pályaelőnyvel rendelkezik mesekutató elődeivel és részben kortársaival szemben is: hallatlan szorgalommal minden rendű-rangú, gyakran több nyelven is előadó mesemondót megfigyelt, teljes mesekincsüket rögzítette, és mindig volt gondja arra, hogy közönségük előtt meséltesse őket, majd az előadót és hallgatóságát külön is megfaggassa. Így nagyon rugalmas, az eddigieknél árnyaltabb és a valósághoz is hívebb tapasztalatokra tett szert, melyeket előző és főként mostani könyvében igyekszik magasabb szinten általánosítani. Keresi és meg is találja a népmese lényegét, mely évezredek óta élte, alakítja. E könyvének is azok a legkristályosabb fejezetei, melyekben saját bőséges, gazdag tapasztalataira támaszkodik” (Katona 1979: 89).

A mesemondó szerepe a hős megkonstruálásában

Nagy Olga folyamatosan hangsúlyozta, hogy az élő meséket, a mesét hallgató közösségi elvárásokhoz igazítja a mesélő. „»A népmese« valójában mindig absztrakció, az élő népmese pedig mindig olyan szintű tolmácsolás, amelyet az egyén és a közösség tudatszintje, társadalmi helyzete, tehetsége, lelkiülete határoz meg” (Cseke 1978: 275).

A mesemondás hagyományos közegének fokozatos eltűnését és átalakulását is ezzel magyarázhatjuk. A modern kor hozta változások, a racionális gondolkodás hirdetése fokozatosan eltávolította a közösségeket a tündérmesék világától. A hagyományos mesemondás a felnőtteknek szánt közösségi alkalom volt, amely főleg szórakoztató célzatú tevékenységet jelentett a közösségnek. Mesemondó alkalmaknak használták a különböző összejöveteleket. Ez a szokáskör később az 1950-es évektől folyamatosan leszűkülte és a közösségi szférából a családi szférába került át, majd felnőttek műfajából gyerekek műfajává vált és bizonyos mértékben megváltozott (Raffai 2013: 116).

Nagy Olga felhívja a figyelmet arra, hogy a realizmus hirdetése és a technikai fejlődés abba az illúzióba ringatja a modern embert, hogy nincs szüksége semmilyen vigasztaló pótcselekvésre, segítő hősökre, miközben a világ egyre áttekinthetlenebbé és kuszává válik, de valójában ez is csak egy illúzió (Nagy 1993: 6–7). Nagy Olga több esszékötetében rávilágít arra, hogy modern világunkból nem tűnt el a hit a csodában és a hősök segítő erejében, a mítoszi sémák nemcsak a mesékben lelhetőek fel, hanem rejtetten ott vannak az irodalmi alkotásokban, a keresztény hitéletben, sőt az emberiség egész történelmét rejtetten és álcázva átszövik, meghatározzák mindennapjainkat (Nagy: 1993, 1998, 1999).

Az áttételes mítoszi séma, amelyik jelenlétére Nagy Olga esszékötetében folyamatosan hivatkozik, három lényeges szerkezeti elemet tartalmaz: „Benne van: a. az örök veszélyeztettség-érzet felismerése; b. az ennek legyőzésére megteremtődött »lélektani egyensúly« a szabadító hős személyében, no meg a szabadulás különféle eszköztáiraiban; c. végül a vigaszt jelentő feloldozás, az a bizonyos happy-end” (Nagy: 1999: 7).

Lényegében ez a három szerkezeti elem határozza meg a mese struktúráját. Ezzel a három szerkezeti elemmel találkozunk Propp *A mese morfológiája* című munkájában, a varázsmesék szerkezetének elemzésekor is, ahol a hős a károkozás vagy hiány kiváltotta bonyodalmakon keresztül egy

hosszú utat bejárva eljut a végső megoldáshoz (Propp 1975). Ezeket az át-
tétéles mítoszi sémákat tölti ki a mesemondó, és a modern kor embere
tartalommal az igényeknek megfelelően.

A mesemondó teremti meg a mesehőst, akinek alakja és tulajdonságai
beilleszkednek az adott közösség világfelfogásába és korába, olyan típusú
hőst kell megkonstruálni, akit a hallgatók el tudnak fogadni, tudatszint-
jük befogadja azt.

Nagy Olga megfigyelte, hogy az archaikus tudatszintű közösségek me-
seiben még felfedezhetjük a mitikus hősöket és ezek mitikus tulajdonsá-
gait, a mesékre „történelemlékeként” tekintenek és igaznak vélik. Például a
mérái Csurka János és Boros Hicsi meséiben a hősök mitikus születésü-
ek, illetve táltos hősök, vagy a marosvécsi Dávid Gyula meséinek mitikus,
varázserejű hősei is az archaikus tudatszint jó példái. A hősök maguk ren-
delkeznek varázserővel, nincs szükségük segítőtársra vagy ezektől kapott
varázserejű eszközökre. Az archaikus tudatszint tagadásának, művészi át-
tételének tekinthetőek a marosszentkirályi Puci Jóska meséi, ahol a hősök
varázsereje a humor és a groteszk eszközeivé válnak, mert a közösség csak
így fogadja el „igaznak” azokat (Nagy 1975: 629–644).

A népmesei hős

Nagy Olga gyűjtései során találkozott nagyon archaikus tudatszintű és az
archaikus elemeket kevésbé éltető mesemondói közösségekkel. Az archai-
kusság magas fokát főleg a cigány közösségekben fedezte fel.

A különböző tudatszinten álló mesemondói közösségek különböző-
képpen képzelik el hőseiket, azok származását, varázserejét, tulajdonsá-
gát. A legarchaikusabb közösségeknél a hősök is archaikusak: hőszer-,
varázsló-, isten-ember típusú hősökkel találkozunk. A táltos típusú hős
ennek utódként jelentkezik Nagy Olga szerint, már elveszíti az istenek-
hez méltó nagyságát, születéséből adódó varázserejét. Az archaikus ele-
mek fokozatos kiesésével a hős nagyságát más módon kell megteremteni.
Megjelenik a mindennapi hős, aki eszével és szerzett eszközökkel teljesíti
feladatát. A továbbiakban e három különböző tudatszinten jelentkező hő-
söket fogom részletesebben bemutatni.

A legarchaikusabb elemeket őrző hős a hőszer-, varázsló-, isten-ember
típusú hős. Nagy Olga 1965 és 1972 között gyűjtött Kolozs és Maros me-

gyei archaikus mentalitású cigány közösségek meséiben mintegy harminc olyan mesét talált, amelyeknek hőse ezt a hőstípust képviseli, igaz kisebb-nagyobb eltérésekkel, hiszen közösségenként és egyénenként is változik a varázserejű hős képzete, annak hiedelemvilágból megőrződött elemei (Nagy 1973: 307).

Egyik jellemzője a hérosz-, varázsló-, isten-ember típusú hősöknek, hogy természetfeletti varázserejűvel rendelkeznek, mely születésüktől fogva adott. Már fogantatásuk vagy születésük is csodálatos, az ősi évezredes hitet őrzik, miszerint a kiváltságos személyek különleges jeggyel születnek. Ha a mese nem részletezi a csodás fogantatást és születést, akkor részletezi a hős varázstulajdonságait: különleges jegyet, különleges varázserejét, rendkívüli erőt, különleges képességeket.

Nagy Olga három vonatkozásban vizsgálja e varázserejű hősök megteremtésének módját: a fogantatás, a születés és a keresztelkedés jegyeiben megjelenő elemekben (Nagy 1973: 308).

A hős mágikus fogantatására a népi tudatban többféle magyarázat is elterjedt, ezért az elemek variációs lehetősége is igen gazdag. Az egyik igen elterjedt magyarázat a csodás fogantatásra az öreg, meddő, özvegy-asszony-anyától vagy szűztől születő hős.² Több variánsban megjelenik a jötevő kuruzslóasszony vagy varázsló, aki mágikus recepttel segíti a fogantatást. A harminc mese közül két variánsban a fogantatás rontásként jelenik meg, boszorkányossághoz köthető, ahol a hős születése konfliktust okoz a családban, nem pedig megoldja az addigi gyermektelenség miatt fennálló konfliktust.³ Találunk olyan példát is, ahol a csodálatos fogantatás nem a gyermektelenséget oldja meg a családban, hanem indokolatlanul történik, a kiválasztottság jegyében, ahol az öregasszony vagy éppen séggel a férfiaktól elzárt lány egy borsószemtől, levéltől vagy rózsától esik teherbe⁴ (Nagy 1973: 309–316).

A születés körülményei között jelentkező csodás elemek közül a következőket sorolhatjuk ide: a hős állati alakban való születése, melyben az is-

² Ld. Gritto József, mezőbándi mesemondó *Kígyókirályfi* című meséje, 1969; Gritto Sári, mezőbándi mesemondó *Premundás Salamon* című meséje, 1969; stb.

³ Ld. Dávid Gyula marosvécsi mesemondó *Az aranytollas medvebocs* című meséje, 1967; Boros Hicsi János, mérái mesemondó *Zöld Levél* című meséje, 1969; stb.

⁴ Ld. Marosán András, Árus, mérái mesemondó *Zöld levél* meséje, 1971; Csurka János: *A szegény asszony és a piros borsó*, 1971; stb.

teninek a megjelenését érezték;⁵ sárból gyúrt, mészkőből faragott gyermek, mely életre kel, mely már csak fikcióként értelmezhető a közösség tudatában.⁶ A hősök testén mutatkozó isteni jegyek: nap, hold, csillag is a csodás születés jelenségét idézik.⁷ Végül pedig mitikus tulajdonságnak tekinthető a külső szépség, mely az isteni szépséget idézi fel⁸ (Nagy 1973: 316–320).

A mitikus hősök tetteit gyakran kísérik kozmikus jelek: vakító fényesség vagy hirtelen sötétség, földrengés, árvíz, szárazság,⁹ néhány mesében a mitikus hősök teremtő hatalommal rendelkeznek, a gondolat erejével varázsolnak, teremtenek.¹⁰ Mitikus eredetre utal a gyors növekedés, a gyors beszédfejlődés és a nagy erő és étvágy is, mely a *Fehérlófia*, *Borszem Jankó*, *Erős Jankó* (AaTh 301, 310) mesetípusok variánsaiban igen elterjedt mesei elemként jelentkezik. Az anyatejnek mágikus tulajdonsága a fentebb említett mesékben gyakran megjelenik: a hős a nagy erejét az anyatejből nyeri. Ennek a motívumnak az elhalványulásaként tekinthető a hősök nagy étvágya, amellyel ugyancsak nagy erőre tehetnek szert (Nagy 1974: 37–48).

A keresztelkedéssel kapcsolatos elemeket akkor veszi igénybe a mesemondó, amikor a születés és a fogantatás körülményeivel nem tudja indokolni a csodálatos varázserőt, nem istentől kapott, vele született tulajdonsága a hősnek. Ez a mesei elem már a második hőstípushoz: a táltos hősökhöz kapcsolódó tudatállapotot őrzi. A megkeresztelkedés motívuma többféleképpen jelentkezhet. A keresztelési ajándék lehet isteni eredetű, melyet a hőst segítő mitikus lények közvetítésével ad át a hősnek. Általá-

⁵ Ld. Puji János, marosszentkirályi mese: *A kicsi medve*, 1969; mezőbándi mesében Kapás Gyuri *Sas, mint Obelsas* című meséje, 1967; stb.

⁶ Marosán András, Árus: *Egy öregasszony s egy öregember*, Méra, 1971; Csurka János: *A sárból gyúrt leány*, 1971.

⁷ Ebből a típusból csak egyetlen egyet azonosított Nagy Olga, amelyben a hősnőn isteni jegyek találhatók, de maga a hősnő nem varázseréjű, hanem emberi tulajdonságokkal rendelkezik.

⁸ Ld. Gritti József, mezőbándi mesemondó: *Kígyókirályfi* című mese, 1969; mezőbándi mesében Kapás Gyuri: *Sas, mint Obelsas* című mese, 1967; stb.

⁹ Ld. *Erdei Samu, Erdei Zsuzsa*, mérai változat, 1969. Erdei Zsuzsa sírása árvizet, nevetése pedig szárazságot hoz a vidékre. Vagy Dávid Gyula marosvécsi mesemondó *Az aranytollas medvebocs* című meséjében (1967) a medvebocs ezüstfüvév változását, világot elborító sötétség és földrengés kísérte, majd hirtelen fényesség.

¹⁰ Ld. Mérai Csurka János 1971-ben gyűjtött meséjében (*A sárból gyúrt leány*) csak rágondol és palotát, ételt teremt gondolatlanul, stb.

ban nem megérdemelt isteni ajándék ez, hanem a rászorultak megsegítésének igényéből fakadó cselekedet.¹¹ Más mesékben a bábaasszony szerepe erősödik fel, aki elviszi megkeresztelni a hőst, ahol az megkapja az ajándékát. Ez az elem a táltos avatással kapcsolatos hiedelmet élteti. A keresztelési ajándék: kard vagy táltos paripa, nem csupán szent tárgy, erélye szerepét tölti be, hanem a hóshöz hozzátartozó és sok esetben őt helyettesítő eszköz, aki a »pars pro toto« mágikus törvényszerűség hordozójaként harcol és beszél a hős helyett, vagy újra életre kelti azt¹² (Nagy 1973: 320–324).

A táltos hősök születése is kozmikusnak hat, hiszen vele egy időben táltos lány vagy táltos csikó is születik, az előbbi felesége, az utóbbi pedig segítőtársa lesz a későbbiekben. A hős születéséről a világ sárkányai és ördögei már születése pillanatában értesülnek, sokszor a keresztelésen is jelen vannak.¹³ A táltos hősökre is jellemző a jegyes születés, ezek többféle lehetnek: égi jelképeket hordoznak a testen, hat ujjal vagy foggal születnek, sapkában és ingben jönnek világra vagy pedig állati alakot öltenek, melyet hétéves korukban ledobnak és gyönyörűek lesznek. A közösségek hiedelme szerint a táltos jegyeit nem szabad elárulni, mert akkor meghal (Nagy Olga 1974: 59–62).

A csodás elemek kikopása a mesélői és közösségi tudatból azt eredményezi, hogy a gigászi hősök fokozatosan kikopnak és helyükbe lépnek a mindennapi hősök. Elveszítik csodás képességeiket, melyek születéstől vagy fogantatástól adottak voltak, ezért varázsszerekre és segítőtársra lesz szükségük a feladatok teljesítéséhez. Ezek az eszközök és segítők már nem alkotnak egységet a hőssel, ezért használatukhoz a hősnek el kell sajátítania bizonyos tudást, ismernie kell bizonyos varázsszereket, mert különben a varázshatalom visszaüt és magát a hőst is elpusztítja, ha az ellenség kezébe kerül. Ezek a mindennapi hősök saját erejükből, néha félelemmel tele és fogvacogva végzik el a rájuk bízott feladatot, saját eszüket, leleményességüket, tudásukat, fortélyukat felhasználva. A birtokukba kerül vagy megszerzett varázsszer teszi őket nagygyá, ezek nélkül sebezhetőek

¹¹ Krisztus és Szent Péter ajándékozta meg a hőst a következő mesékben: *Erdei Samu, Erdei Zsuzsa*, mérai változat, 1969; Ádám Ferenc: *Rozson Pál című marosszentkirályi mesében*, 1969, stb.

¹² Ld. Csurka János *Zöld királynál szolgált* című meséje, 1971; Csurka János: *A szegény asszony és a piros borsó*, 1971; stb.

¹³ Ld. Csurka János *Zöld királynál szolgált* című meséje, 1971.

és gyengék. Sikerük legtöbbször a szerencsén múlik és ellenségük balszerencsésén. Küzdelmük már nem az emberiség megszabadításáért vívott gigászi harc jegyében történik, hanem a mindennapi kenyér, gazdagság, boldogság megszerzéséért vívott harc. A mesélők saját sorsukat és küzdelmüket is beleszövik a hős sorsába, észre sem véve, hogy leszállítják hőseiket a mindennapi valóságba (Nagy 1969: 19–21).

A hős küzdelme

Nagy Olga a küzdelmet a mesei bonyodalom fontos alkotóelemének tekinti. A bonyodalom rendszerint abból adódik, hogy valamilyen veszély fenyeget, ami ellen küzdeni kell és le kell győzni. A mesei hős cselekvő hősként van jelen a mesében, mert a küzdelem vállalásával elfogadja a sors kihívását, harcba száll a győzelemért, ellentétben a legendák, mondák, hiedelemtörténetek hőseivel, akik a sors rájuk nehezedő terhét csak elviselik. A mesei hős éppen a küzdelem vállalása és a veszély legyőzése által válik hőssé. A küzdelmet a hős önként vállalja, tudatosan harcol az ellenség ellen, aki rendszerint a gonosz megtestesítője: boszorkány, sárkány, ördög vagy más negatív mesei alak. A mese műfaja az ember győzelmét hirdeti, eltérően más folklórműfajoktól, ahol az ember elszenvedti a sorsát, legyőzetik a gonosz vagy az istenek által. A mesében a hős törvényszerű győzelme azt az ősi optimista világlátást tükrözi, mely a jó győzelmét hirdeti a gonosz felett, ahol a jó minden, ami az életet szolgálja és gonosz, ami ellene tör. A gonosszal a hős végérvényesen le kell számoljon, el kell pusztítsa, nincs kegyelem, még akkor sem, ha ez az adott szó megszegésével jár. Ez nem etikai kérdés, hanem a hős kötelessége (Nagy 1978: 128–131).

A mesei tér és idő szerepe

A mesékben, a népi hitvilágban is megőrződött hármasság világfelosztással találkozunk: megjelenik a földi világ, amely fölött és alatt található egy felső és egy alsó világ. A világok között lehetséges az átjárás, de csak a beavatottak tudhatják ennek helyét és módját. A világok közötti utat csak a különleges képességű és tudású lények tudják megtenni: a herosz-, varázs-

ló-, isten-ember típusú hősök és a táltos típusú hősök rendelkeznek kel-
lő tudással és képességgel, a mindennapi emberből faragott hősök pedig
megszerzik a megfelelő segítőtársakat és varázseszközöket, amelyekkel el-
juthatnak ezekbe a világokba.

A mesei idő az idő relativitását érzékelteti: nincs pontos időmegjel-
lés, az idő a cselekvéshez, az eseményeket előrevetítő jelekhez kötődik.
Így például a sárkány érkezését a buzogány érkezése vagy a víz buzogása
és a kék lángok jelzik. A mesei idő legyőzhetőségére utal az örökélet vize,
melytől a mesei szereplők megfiatalodnak vagy a halhatatlanság birodal-
ma, ahol örök életet élhetnek.

Nagy Olga a mesében megragadható idő- és térbeliségben éppen a
mesei tér- és időfelettséget feltételezi, amelyet az elmúlás elleni lázadás
egyik formájának tekint (Nagy 1978: 132).

Havasi mesemondó közösségekben Nagy Olga találkozik olyan mesék-
kel, amelyek pontos idő- és térjelöléssel a hallgatóságban a valóság il-
lúzióját szeretnék kelteni, de ez továbbra is fikció, nem azonosítható a re-
alitással (Nagy 1978: 132).

A hős halála

A mesét Nagy Olga vágyköltészetnek minősíti, ahol a mesélő és közössége
el tudja fogadni igaznak a csodát, a fikciót és erre igényt is tart. Feltevődik
a kérdés, hogy hogyan fér össze a halál gondolata a mesével, mikor a mese
mindig a hős győzelmét hirdeti? A hős mindig nála erősebb, hatalmasabb
hatalmakkal, gonosz erőkkal küzd, s ezt a küzdelmet mindig egy nemes
célért vállalja. A küzdelem mindig „életre-halálra” megy, amelyben a hős
gyakran életét veszti. A halál okozója lehet egy mitikus lény: sárkány, ör-
dög, boszorkány; de az sem idegen a mesétől, hogy anyja, testvére, vagy
egy álnok vitéz öli meg bosszúból, irigységből, gonoszságból.

A mesei világlátásban a hős be kell, hogy teljesítse sorsát, el kell vé-
geznie a rábízott feladatot. A mesemondó megtalálja a módját, hogy hősét
újra meg újra életre keltse, ha az elbukik útja közben, míg az be nem telje-
síti sorsát, le nem győzi a gonosz hatalmakat. A mesének ezek az epizódjai
bár látszólag tagadják a halált, de a hős győzelmét mégis csak erre az élet-
re korlátozzák, ebben a világban kell győznie, később pedig, ha már elvé-
gezte a rá bízott feladatot és elnyerte jutalmát, a dicsőséget, királyságot,

boldogságot, gazdagságot, akkor számolnia kell azzal, hogy a földi élet halállal végződik. A halál gondolatát a népi hiedelem elfogadja és megbékél vele. A halottról úgy vélekednek, mint aki megnyugodott, visszatért a földbe. A népi vallásosságban a halál nem valami büntetés, nem az ember elensége, mint a keresztény tanokban, hanem az élet rendje, Isten akarata. A halál nem félelmetes démon, hanem parancsot teljesítő szolga. A mesék is ezt a népi hiedelmet őrizték meg. A halál elkerülhetetlen, a halhatatlanságra vágni pedig nevetséges, ezért a mesében sem elfogadható. A halál több mesében megjelenik, mint mesei szereplő, aki feladatot teljesít a földön. Csupán egyetlen mesetípusban találunk példát arra, hogy a hős megmenekül a haláltól: *A halhatatlanságra vágyó királyfi* (AaTh. 470), ennek is csak egyetlen változatában, ahol a királyfi a halhatatlanság birodalmába menekül a halál elől. Más változatokban a halál addig üldözi a hőst, míg elkapja, vagy a hős hirtelen megöregszik és meghal. Más mesetípusokban, mint amilyen *A halálkoma* (AaTh. 332) vagy *A halál és a vénasszony* (AaTh. 1188) a halált elodázzák a hősök, ésszel vagy csalafintassággal, de büntetésből az csak hosszú idő múlva jön újra értük, amikor már nagyon várják, vagy pedig megtalálja a módját, hogy elvigye őket. Ezekben a mesékben mindig humorosan, tréfásan ábrázolják a halált, amittől végső soron nem lehet megmenekülni (Nagy 1989: 323–332).

A hős feltámasztása

A mese a világot kozmikus egységében mutatja meg: a halál és az élet állandó körforgásban vannak egymással: „A halálból születik az élet és az élet átlépi a halált, hogy újból megteremtse a további életet” (Nagy: 1974: 6).

Gyakran előforduló motívum, hogy a hőst darabokra vágják, főleg a *Sárkányölő* (AaTh 300), *Két egyforma barát vagy testvér* (AaTh 303) mesetípusban és *A hűtlen anya /nővér* (AaTh 315) / *A hűtlen királyné* (AaTh 318) típusokban gyakori mesei elem. Az első két típusban a sárkányok anyja öregasszony képében áll bosszút fiai haláláért, az utóbbiakban pedig a hős anyja, felesége kiszolgáltatja a hőst az ellenségnek, azáltal, hogy csellel megszerzi kardját, ingét, amiben az ereje rejlik. A varázseszköz az ellenség kezébe kerülve ellene fordul és megöli. Még ebből a reménytelen helyzetből is van visszaút, a hőst fel lehet támasztani. Láthatjuk a példákból, hogy ezekben a mesékben a hős élete egy külső segítsé-

gen múlik, tehát már nincs meg a mitikus hősré jellemző varázsereje, ami megvédi őt. Az eszköz sem tartozik szorosan a hőshöz, bárkit kiszolgál, aki megszerzi. A hős feltámadása az érkező segítségtől függ, tehát a szerencsén múlik (Nagy 1974: 153–154).

Néhány példa felsorolásával, a teljesség igénye nélkül bemutatom, hogyan, milyen praktikákkal, eszközökkel, segítséggel sikerül a feldarabolt, lefejezett hőst életre kelteni. A hős feltámasztását segítő állat, táltos ló, testvér vagy öregember végzi, akik különböző praktikákkal, varázslatokkal újra életre keltik őt, hogy véghezvihesse feladatát, igazságot szolgáltatasson. A hőst darabjai összeillesztése után élő-haló vízzel, forrasztó fűvel keltik életre állatai, miután a hűtlen anya elpusztítja, vagy az álnok vitéz lefejezi álmában.¹⁴ Más mesében a testvérnek a kendőből csepegő vér jelzi, hogy a hős halott. A táltos ló és a testvér segítségével sikerül életre keltetni a hőst élő-haló vízzel és forrasztó fűvel.¹⁵ A hősutolsó kívánságának eleget téve, darabjait megölése után lova átalvetőjébe teszik. A ló elindul vele és egy erdőbe érve véletlenszerűen találkozik a hőst megmentő öregemberrel, aki összerakja a test darabjait és feléje suhint egy vesszővel, az pedig újra életre kel.¹⁶

Ezekben a mesékben a hőst segítő állatoknak fontos szerep jut. Alakjukban beleérezhető a totemősök óvó-védő szerepe, valamint az ember és állat közti természetes baráti szövetség (Nagy 1974: 180–181). A feltámasztás a vér mágikus erejével is lehetséges a mesében. A *Két hű barát* (AaTh 516) mesetípusban a kővé vált hőst barátja, gyermeke vérével éleszti újra.¹⁷

A hős élete és halála összekapcsolódhat fák és növények életével. Egyik példája ennek a *Hűtlen anya vagy nővér* (AaTh 315) mesetípusban őrződött meg: a hős születésekor fát ültetnek és az együtt nő vele, majd később a fa virágzása a hős közeledését, kiszáradása pedig a hős halálát jelképezi.

A hős lelke halála után átköltözhet fába, növénybe, ahol tovább él, majd egy megfelelő pillanatban újra más alakot ölt: állat, tárgy alakját, majd újra emberré válik. Nagy Olga ezt az egyik létformából a másikba való átlépést olyan motívumnak tekinti, ami „a legtisztábban fejezi ki a

¹⁴ Ld. Nagy 1991: Kancafi Péter, 81–95; Nagy–Vő 2002: A gondolatlan király, 258–285.

¹⁵ Ld. Nagy 1991: Mór, 51–80.

¹⁶ Ld. Nagy 1991: Vízi Sándor, 213–230.

¹⁷ Nagy 1991: József és Károly, 248–280.

reinkarnációt és ugyanakkor az egyetemes világmindenségben élettelennek és élőnek, az élő különböző alakjának szerves egymáshoz tartozását” (Nagy 1974: 168).

Ezt a motívumot őrzi *Az aranyhajú ikrek* (AaTh 707) mesetípus, ahol az aranyhajú ikreket megöli a gonosz banya, tetemükből pedig arany kör-tét termő fa, diófa, aranyalmafa, akácfa nő, változattól függően. A fákat kivágják, tárgyat készítenek belőle, majd azt is elégetik, akkor a lelkük átköltözik egy aranyhalba, aranyrécébe, majd újra emberré változnak. A nővénné válás elindító motívuma a többi átváltozásnak. A mese az igazság győzelmét hirdeti a gonoszság felett, az ártatlanul megölt hősök feltámadnak, akárhányszor próbálják elpusztítani őket. Hasonló végkifejlettel találkozunk a *Jávorfá* (BN 790) típusban, ahol a megölt hősnő eltemetett testéből jávorfa lesz, abból pedig muzsikát faragnak. A muzsika mindig a hősnő történetét idézi fel, így az igazság megszólal, valahányszor megfúj-ják a muzsikát, mígnem egyszer a földhöz nem vágják, és a hősnő újjáéled. Az elnémíthatatlan igazság szólal meg a muzsika hangjában (Nagy 1974: 167–170).

Másféle színezettel és végkicsengéssel, de ugyancsak a növényiséghez kapcsolódik a *Kádár Kata* (BN. 721) és az *Ördögszerető* (AaTh 407) mesetípus. Az első inkább balladai színezetű, a hősnő és szerelme haláluk után virágok lesznek és összeölelkeznek. Nem öltenek fel többet emberi testet. Ezzel szemben a másodikban ez a motívum mesei színezetű: a szerető nélküli lány a holdtól kér szeretőt magának. A kérő megjelenik, de kiderül, hogy lólába van, ami az ördög megjelenésére utal. A lány nem akar feleségül menni hozzá, ezért az egész családja meghal. Ő maga úgy rendeli el a temetését, hogy az ördög ne találhasson rá: keresztútba temeteti el magát. Sírján egy virág nő, melyet egy arra járó királyfi leszakít és hazavisz. Ebből a lány újraéled, feleségül megy a királyfihoz.¹⁸ Ezek a mesék a szerelem győzelmét hirdetik a halál felett (Nagy 1974: 170–171).

A halott anya lelkének növényben való továbbélésére egyik legismertebb példa a *Leányhamupipőke* (BN 5) típus, ahol a halott anya sírján fa nő. A halott anya ruhákkal segíti árván maradt gyermekét, hogy az megfelelően jelenhessen meg a bálban és elnyerhesse a boldogságot (Nagy 1974: 172).

¹⁸ Nagy-Vöö 2002: *A szerető nélküli lány*, 366–375.

Az új élet célja

Az eddig bemutatott példák szemléltették a hős halálát és feltámadását. Láthattuk, hogy a hős halálát valamilyen mitikus lény: sárkány, ördög, boszorkány, vagy egy ellenség: mostoha, anya, testvér, irigységből vagy gonoszságból okozta. A mese nem érhet véget a hős halálával, ezért a hős feltámasztása fontos motívuma a mesének. Megfigyelhettük a hős feltámasztásának változatos motívumait. A hős halálával még nem oldódik meg a mesei bonyodalom. A megoldásra csak a hős feltámasztása után kerül sor, amikor új erővel befejezi azt, amit elkezdett.

Az új élet célja a mese fontos üzenetét hordozza: az igazság győzelmét, az életigenlést, a boldogságot mindenek felett.

Az újjászületés a hős útjának befejezését jelenti: beteljesíti sorsát, véghezviszi feladatát, igazságot szolgáltat a gonosz legyőzésével, legyőzi a halált a szerelem erejével, visszaállítja az élet kizökkentett rendjét.

Változó idők változó meséi

A dolgozat alcíme Nagy Olga egyik tanulmányának a címét idézi, ahol a mese átalakulásáról értekezik. Arra hívja fel a figyelmet, hogy a népmese nem tekinthető „örök műfajként”, hanem „változó műfaj a változó időben”. Mesegyűjtői tevékenysége által találkozott olyan mesemondókkal, akik még „őrzik a tündérmesét”, de találkozott olyan mesemondókkal is, akik „tündérek és boszorkányok nélkül” teremtették meg a tündérmesét, illetve olyanokkal is, akik a „tündéri csodát” a legreálisabb tudáselemekkel vegyítették (Nagy 1971: 1489–1490). A mesemondó „költői feladatot” teljesít: „a régi anyagot új jelzésekkel látja el”- mondja Nagy Olga (Nagy 1971: 1499).

Ilyen költői feladatnak tekinthetjük a hős megteremtését és győzelmének a megrajzolását is: míg a mitikus hősök saját mitikus erejüket vagy varázserejüket használva győzik le a gonoszt, addig a mitikus és mágikus erőtől megfosztott hős magához való eszével teljesíti a próbákat.

A mese egyetemeségét és örök létezését Nagy Olga így foglalta össze: „A mese mindig »korszinten« tolmácsolja az egyetemes és örök emberséget. [...] a hősiesség legmaradandóbb ismérve: a helytállás minden körülmények között. A mese egyetemesége és igaza nem időtlenségében, hanem

éppen korszerűségében rejtezik. Mert a mesei lényeket a mesei világlátás alkotja, amely az eltiportnak mindig igazságot szolgáltat, s örök optimizmussal hirdeti az ember mindenkori győzelmét ellenei felett; amely sosem kételkedik magában az emberi életben, és mindenkor korszerűen hirdeti az emberi helytállás szépségét” (Nagy 1971: 1500).

Irodalom

Cseke Péter

1978 Népi kultúránk tudományos műhelyei. *A Hét Évkönyve* 1978. Budapest, 274–276.

Katona Imre

1979 A tündérmesék titkai. Nagy Olga: A táltos törvénye. *Tiszatáj* 33.(9) 88–91.

Keszeg Vilmos

2010 *Nagy Olga (Nagyernye, 1921. jan. 2.–Sepsiszentgyörgy, 2006. nov. 2.)*. Kutatói életrajz. (forrás: <http://lexikon.adatbank.ro/tematikus/szocikk.php?id=18>, letöltve: 2019. szept. 9.)

Meletyinszkij, Jeleazar

1985 A mítosz poétikája. Gondolat Kiadó, Budapest.

Nagy Olga

1969 *Lüderc sógor. Erdélyi magyar népmesék*. Irodalmi Könyvkiadó, Bukarest.

1971 Változó idők változó meséi. *Korunk* XXX. (10) 1489–1500.

1973 A varázserejű hős egy archaikus meserepertoárban. *Ethnographia* LXXXIV. (3) 307–325.

1974 *Hősök, csalókák, ördögök. Esszé a népmeséről*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest

1975 Archaikus világkép és mese-hagyományozás. In: Dankó Imre (szerk.): *A debreceni Déri Múzeum Évkönyve* 1974. Debreceni Déri Múzeum, Debrecen, 619–644.

1976 *Széki népmesék*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest.

1978 *A táltos törvénye. Népmese és esztétikum*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest.

1988 *A havasi sátoros Dávid Gyula meséi*. MTA Néprajzi Kutató Csoport, Budapest. (Ciganisztikai tanulmányok 6.)

- 1989 *A törvény szorításában. Paraszti értékrend és magatartásformák.* Gondolat Kiadó, Budapest.
- 1993 *Táltos és Pegazus.* Holnap Kiadó, Budapest.
- 1998 *Poraiból Újraéledő fénix.* Holnap Kiadó, Budapest.
- 1999 *A mítoszok nem halnak meg.* Holnap Kiadó, Budapest.
- Nagy Olga
- 1991 *Cifra János meséi.* Akadémiai Kiadó, Budapest. (Új Magyar Népköltési Gyűjtemény 24.)
- Nagy Olga – Vöő Gabriella
- 1974 *A mesemondó Jakab István.* Kriterion Könyvkiadó, Bukarest.
- Propp, Vlagyimir Jakovlevics
- 1975 *A mese morfológiája.* Gondolat Kiadó, Budapest.
- Raffai Judit
- 2013 Napjaink magyar mesemondói. *Híd* LXXVII. (10) 115–126.

Források, médiumok

Kicsi Noémi

**Az aranykönyv mint
reprezentatív-kompenzáló regiszter.
Farkas Jenő udvarfalvi református lelkész
aranykönyv-bejegyzései**

Az egyházi rendszeres iratkezelést, a hivatalszerűséget az egyháztörté-
nészek ahhoz az 1682-ben Nagyenyeden tartott vegyes főkonzisztórium
gyűléshez kötik, amelyen elfogadták a világi rendek és a patrónusok je-
lenlétét az egyházkormányzásban. A különböző eklézsiák és a kollégium
javainak, jószágainak nyilvántartását, a patrónusok, a tisztartók lajstro-
mozását, az ifjúság „rendes Correctioját s administratioját szép renddel
dysponállyák s procurrályák” a kuratóriumi tagok – mondja ki az erdélyi
országgyűlések határozatait egybefoglaló *Approbaták* (Sipos 2000: 13).
Apafi Mihály fejedelem szerepvállalása az intézményesített egyházkor-
mányzásban századokra meghatározta az egyházi iratanyagok adminis-
trációját. A Romániai Református Egyház Kánonja a lelkipásztor felada-
tai közé sorolja, hogy gondoskodjék „a jegyzőkönyvek, aranykönyvek,
Historia Domus, szolgálati napló, egyházi anyakönyvek, egyéb nyilvántar-
tások egyházkerületől megállapított előírások szerinti vezetéséről” (Ká-
non 1999). Ez a 20. század elején sem volt másképp. Az aranykönyveket
rendeltetésszerűen általában az adakozók névsorának rögzítésére, a me-
cénások, támogatók, segítők felsorolására, nyilvántartására használták.
A Historia Domusokba az egyházközség történetét írták, általában jelen
idejű, aktuális eseményeket megörökítő dokumentumként az elmúlt nap-
tári esztendő jelentősebb mozzanatairól, történéseiről, rendezvényeiről.
Ezeket a forrásokat a helytörténészek nagy előszeretettel használták fel-
futörténetek, monográfiák írására.

A helyi történelem iránti érdeklődés korszakairól, szerzőkről, írói at-
titűdökről, forrásokról, a forráshasználat módjáról, a falutörténetek és a

népi kultúra viszonyairól Vajda András írt összefoglaló tanulmányt (Vajda 2015: 7–23) a Keszeg Vilmos által szerkesztett *Lokális történelmek. A lokális emlékezet alakzatai* című kötetben. Az írói attitűdök során, ha a Historia Domusok jelen eseményeire fókuszált történéseket vesszük figyelembe, akarva-akaratlanul a François Hartog által *prezentizmus*nak nevezett időszemlélet érvényesül. Szerinte „ezek a szerzők tulajdonképpen nem a közösség múltját kutatják, hanem a jelen állapotokat kívánják archiválni. Ezek a szerzők *dinasztikus* írói magatartással rendelkeznek” (Vajda 2015: 7–23). Az adott esetben nyilvánvaló és kötelező érvényű is egyben ez a *dinasztikus* írói habitus. Hankiss Ágnes én-ontológiákról szóló elemzésében *kompenzatív stratégiatípus*ról beszél (Hankiss 1980: 30–38). Ezek a szerzők csak a „régmúlt” iránt érdeklődnek. „A történelem- és hagyományszemlélet a szövegek nyelvezetére is hatással van. A tudományos művekre jellemző nyelvezet gyakran keveredik biblikus és »nemzetieskedő« megfogalmazásokkal” – írja Vajda András Imreh Istvánra hivatkozva (Vajda 2015: 13). Az Erdélyi Múzeum Egyesület 1991-ben meghirdetett honismereti-helytörténeti pályázatára 77 beérkezett pályamunkát bíráltak. Imreh István a pályázatok értékelése kapcsán felhívta a figyelmet a levéltárakat ismertető leltárak készítésének fontosságára. Arra is van példa, hogy egy pályamunka értékelésekor a bíráló bizottság annak szubjektívizmusát, érzelmi elfogultságát pozitívan értékelte: „szövegén át sugárzik a lokálpatriotizmus melegsége, [...] de nem hamisan csengő szavakban. [...] Észrevehetően elfogult. Szubjektívizmusa azonban nem sodorja el a valóságtól, az objektív látástól és láttatástól, hanem azt az érzelmi töltetet kölcsönzi az írásnak, ami egyik legfőbb hasznát, értelmét szolgáltatja: tanít védeni az erdőt, oltalmazni az embert” (Imreh 1993: 143).

Keszeg Vilmos *A történelmi emlékezet alakzatai: lokális történelmek* című tanulmányában számba veszi az egyházközségek monográfiájának motívumait. Ezeket a monográfiákat püspöki, esperesi ösztönzésre a lelkészek készítik el a parókián rendelkezésükre álló okmányok alapján. Kötelező motívumként szerepel bennük „a lélekszám (alakulása), az ingatlanok, a klenódiumok története, a lelkészek jegyzéke, emlékezetre méltó gyülekezet- és ingatlanépítő teljesítménye, a felekezeti oktatás története” (Keszeg 2015: 379).

Gyáni Gábor a helytörténetírás sommázásakor figyelmeztet arra, hogy csupán a krónikaszerű helytörténet nem is tartozik igazán a szaktudomány körébe. Az ilyen jellegű amatőr munkákra általában jellemző a

„kompiláció”, a „komplexitásra törekvés”, valamint a műfaji eklekticizmus. Leggyakoribb eset – mondja Gyáni –, hogy a történeti fejezeteket néprajziak egészítik ki, ez szinte szabályszerű eljárás (Gyáni 1990: 3–7).

A történelemtudományokban a kauzalitás és a következtetés „ho-gyanja” már jó ideje kardinális probléma. Eltérően más diszciplínáktól, a történelemben nem elfogadott egy partikuláris jelenség önmagában vett elemzése, mert nem tekintik szociológiai értelemben reprezentatívnak, így az egyedi eset exportálása rendkívül problematikus. A probléma föl-oldására E. Grendi, C. Ginzburg, B. Lepetit, J. Ravel alternatív megoldá-sai után, a „kontextualizálás” módszerével, valamint az élmény különle-gessége felől megközelítő Sabina Loriga ad egy lehetséges megoldást (K. Horváth 2011: 164).

Jean-Claude Passeron szerint az életrajz – intézmény (Passeron 1991:185–206). Többek között Philippe Lejeune is rámutatott, hogy az életrajzírás és az önéletrajzírás intézményesedése visszahat gondolko-dási folyamatainkra. Eszerint valamennyien „írjuk” életrajzunkat, azaz számolunk cselekedeteink, hiteink, ambícióink utóidejűségével, még ak-kor is, ha ezt gyakran nem tudatosan tesszük. A biográfia kutatók struk-turalista irányzata mindinkább eloldani szándékozta az író életét műve-inek szövegvilágától, főként azt az „avitt” képzetet, hogy szerző és műve között összefüggés lehet, de nem eleve adott ez a viszony (K. Horváth 2011: 155).

Az élettörténetek egyik nagy kategóriája a státustörténet, amely „az egyén életpályáját egy társadalmi osztály, egy foglalkozási, vallási csoport biografikus paneljeiből építi fel. Ezek a történetek egy kollek-tív narratív sémába illesztik bele az egyén életpályáját. A lelkészek és a néptanítók élettörténete kötelező módon tartalmazza a pályaválasztás motivációját, a tanulmányok elvégzésének történetét, a meghatározó iskolai emlékeket és tanári modelleket, a pályakezdettség nehézségeit és élményeit, a hivatás gyakorlásának körülményeit és eredményeit” (Ke-szeg 2007: 151–198).

Az udvarfalvi–várhegyi aranykönyv

A Maros megyei Udvarfalvi Református Egyházközség aranykönyve, valamint a leányegyházközség, Várhegy aranykönyve a kántortanítói

élettörténetek kutatása során került a kezembe. A két aranykönyvet Farkas Jenő helyi lelképásztor 1912-ben, illetve 1915-ben indította útjára, azzal a megjegyzéssel, hogy: „Esperesi rendeletre önéletrajzot kell írnom. Ön-élet és jellemrajzot írni nagyon nehéz. Az ember túl közel áll önmagához arra, hogy magát tisztán láthassa” (Udvarfalvi Aranykönyv 66.) A két egyházközségi regiszter a nyolc kántortanító életrajzi bejegyzése mellett sok, egyéb kutatásra érdemes feljegyzést, írást tartalmaz, amelynek a jelen tanulmány csupán vázlatos bemutatására vállalkozik. A korszak, a műfaji változatosság, a kutatási, illetve a feldolgozási módszer több tudományterületet érinthet, többek között a történészek, teológusok, nyelvészek számára is igen érdekes forrásmunka lehet. A néprajzi vonatkozású témafelvetést és kiindulópontot az udvarfalvi aranykönyv 166. oldalára beragasztott újságcikk indította el, amely az *Egyházi Figyelő* 1922. január 1-jei számában jelent meg. A *Tervezet a ref. egyházközségek történetének megírásához* című cikk szerzője, Farkas Jenő udvarfalvi református lelkész a hatodik, *Népünk* című fejezetben kilenc tételben dolgozta ki a néprajzi gyűjtés főbb szempontjait¹ (Farkas 1922: 4–5). A *Tervezetet* az Erdélyi Református Igazgatótanács 560–1922 sz. körlevéllel általános rendeletté emelte (Udvarfalvi Aranykönyv 166), amint azt a Maros megyei Lelkészegyesület is kérte: „a maga részére kötelezőleg nemcsak elfogadta, de kéri a főhatóságokat, hogy az ilyenemű munka beindítása minden egyházközségre nézve foganatosíttassék.”²

Hogy Farkas Jenő a *Tervezet* kidolgozásakor milyen forrásmunkákra támaszkodott, arról egyelőre csak feltevéseink lehetnek. „A millennium tiszteletére Erdélyben is számos vármegye, vidék, település monográfiája

¹ „1. A község építkezése általában. A legszebb és a legszegényebb székelyház részletes, külső-belső leírása. 1-2 fénykép. 2. Ruházat, népviselet leírása. 1-2 színes fénykép. 3. Ételek (étkezési idő) italok. Hány kocsmá van községünkben? Mennyire látogatottak? 4. Nép jellem. 5. Népszokások: a.) keresztelezés, b.) lakodalom, c.) temetés-tor részletes leírásával, d.) ünnepi szokások, mulatságok. 6. A vasárnap – reggeltől estig. Mivel tölti el a népünk? Az istentiszteletek részletes leírása. Népünk vallásos életének jellemzése. 7. Szezták: mikor, hogyan törtek utat községünkbe? Miben látjuk mi terjeszkedésük okát? Mit tettünk meg terjeszkedésük meggátlására és minő eredménnyel? Mit tettek ez irányban a hatóságok és mit tett maga a nép? 8. Babonák. Kuruzslások. 9. A nép nyelve. Tájékozódás.” *Egyházi Figyelő* 1922. január 1.

² A szerkesztő megjegyzése Farkas Jenő cikke alatt az *Erdélyi Figyelő* 1922. január 1-i számában (Udvarfalvi Aranykönyv 166).

készült el, melyek jelentős mennyiségű honismereti, néprajzi, társadalom- és intézménytörténeti adatot, leírást közöltek” – írja Pozsony Ferenc *A székely társadalom kutatása* című tanulmányában. Pozsony Ferenc többek között Potsa József, Jakab Elek, Szádeczky Kardoss Lajos, Tivai Nagy Imre nevét említi mint a századfordulón megjelenő monográfiák szerkesztőit, íróit (Pozsony 2014: 45). Abban biztosak lehetünk, hogy Farkas Jenő Orbán Balázs *A Székelyföld leírásának* köteteit használta, mivel többször is utalt rá az egyházközség történetének megírásakor (Udvarfalvi Aranykönyv 166; Várhegyi Aranykönyv 54).

A könyvek szerkezete

Az aranykönyv bejegyzései sem szerkezetileg, sem formailag nem egységesek. Az udvarfalvi aranykönyv 364 oldalnyi bejegyzést, a várhegyi 140 oldalt tartalmaz. Az előbbiben inkább a narratív jellegű, önreflexív, biografikus, egyházközség-történeti, háborús emlékek, különböző gazdasági, kulturális események, néprajzi gyűjtések kézzel írott szövegeit találjuk, míg utóbbiban az egyházközségi monográfiák kötelező elemeit, a lélekszám alakulását, az ingatlanok, a klenódiumok, a harangok, a felekezeti oktatás történetét, a lelkészek, felekezeti tanítók jegyzékét, az adományozók, patrónusok névsorát. Az önéletrajzi írás meg-megszakad, amit az író lábjegyzetben jelez, melyik oldalon fog majd folytatódni, illetve visszautalásokkal is jelzi a megkezdett történet előzményét. A különböző időszakokban keletkezett biografikus írások tulajdonképpen átszövik a kötelező elemeket, illetve az egyéni önreflexió párhuzamosan halad a közösségi élet történéseivel. A két aranykönyv párban olvasható, mert a szerző többször utal a megszakadt gondolatmenet a másikban való folytatására. Az *Emlékezésre* szánt párbeszédese történeteket felváltja egy-egy jelentősebb esemény bővebb kifejtése, fényképekkel, ábrákkal, újságcikkekkel illusztrálva, majd ismét felveszi az önéletrajz fonalát. Farkas Jenő saját biográfiáját, pályája fontosabb állomásait rokonai életrajzaival egészítette ki, majd az egyházközségben szolgáló kántortanítókat kérte fel, hogy sajátjukat is beleírják. Az idősíkok a könyv lapjain nem lineárisan haladnak előre, ezért a korszakolás, a bejegyzések és a történetek eseményeinek kronológiai sorrendbe állítása nehéz feladat az olvasónak.

Farkas Jenő életrajza

Farkas Jenő 1880. május 20-án született Székelyudvarhelyen. Édesapja borbereki Farkas Károly, előbb székelyudvarhelyi református főgimnáziumi helyettes tanár, majd pókakeresztúri református lelkész; édesanyja selyei Kacsó Gizella volt.

Szüleinek egyetlen gyermekeként Pókakeresztúron, a csendes parókián nevelkedett, itt kezdte el elemi iskoláit a faluban. 1889-ben beírátták a harmadik elemi osztályba a marosvásárhelyi református kollégiumba, ahol 1899-ben érettségizett. Ez év őszén a kolozsvári református teológiai fakultás hallgatója lett. Egyetemi éve alatt nagy hatással volt rá dr. Kenessey Béla, a bibliai tudományok professzora, akkori igazgató, később református püspök, illetve Molnár Albert, a homiletika tanára.

1903 júliusában a püspök Mezőfelébe helyezte ki segédlelkésznek, majd 1904-ben a gyülekezet megválasztotta rendes papjának. Noha ragaszkodott a mezőfelei gyülekezethez, az ott megkezdett munkához, nem tudott ellenállni szülei közelségének és a pókai református egyházközség egyhangú meghívásának, ezért 1906 májusában Pókában elfoglalta új lelkészi állását.

1907 februárjában feleségül vette Ravasz János nyárádszeredai református lelkész, marosi esperes Piroska nevű leányát. Házasságukból 3 gyermek született.

Pókában temetkezési együletet alakított, majd nyolc községre kiterjedőleg létrehozta a Póka és vidéke Székely Társaságot. Toldalagon, Nagycsercsében gazdakörököt szervezett, Mezőcsávás és Póka községben állatbiztosító szövetkezeteket alakított. Mindeközben elkezdte a mezőmajosi és pusztalmási szórványmissziót. Felkereste az „eloláhosodott” magyarokat, akik „oláh templom”-ba jártak, „oláh ünnepek”-et tartottak, „oláhu beszéltek” – írja önéletírásában (Udvarfalvi Aranykönyv 70). Majoson egy román bérestől bérelt „imaházban”, egy kis haranggal és Bud Tibor pókai tanítótól kölcsön kapott harmóniummal kezdte meg „magyarság-mentő” munkáját. Gyűjtést szervezett a mezőmajosi templom megépítésére, amit végül jóval később, 1942-ben szenteltek fel. Az ekörül támadt országos hírű botrányt részletesen dokumentálta az aranykönyvben. A botrány miatt Pókában ellehetetlenült az élete, ezért Udvarfalvát választotta következő állomáshelyéül. 1908 novemberétől az udvarfalvi, a várhegyi és a marosszentannai egyházközség lelképásztora lett. Udvarfalván megújít-

tatta a templomot, megalakította a gazdakört, az állatbiztosító szövetkezetet. Három községben hetenként felolvasásokat tartott, alfabetizációs tanfolyamot szervezett. Új iskolát építtetett Udvarfalván, új templomot Várhegyen, majd új iskolát és tanítói lakást Marosszentannán. Udvarfalván az Erdélyrészi Kirendeltség segítségével népházat építtetett. A marosszentannai műemlék templomot és annak 14. századi – a település névadó – freskóját az Erdélyi Múzeum-Egyesület műemlékvédelmi szakosztályával 1914-ben korszerűen restauráltatta, a templomot felújította. Ugyanebben az évben virágházat építtetett Udvarfalván a saját költségére és „gyönyörűségére”.

1925-ben választották meg a marosi egyházmegye esperesének, és 25 éven keresztül viselte ezt a tisztséget. Székfoglaló és programbeszéde megtalálható az aranykönyvben, és a *Református Szemlé*ben nyomtatott formában is megjelentette (Farkas 1925: 838–841). Egyházkerületi tisztségei az évek alatt a következők: egyházkerületi tanácsbíró, tanügyi bizottsági alelnök, igazgatótanácsi póttag, zsinati rendes képviselő, igazgatótanácsos, a marosi tanítótság tiszteletbeli elnöke (1933. márc. 23-tól).

1948 után az udvarfalvi és várhegyi „demokrácia vezetői” az osztályharc nevében és szellemében addig fenyegették, jelentgették, bántalmazták újságcikkekben, hogy „öreg, 70 éves szívem már nem bírta tovább, s így 1950. szept. elején el kellett hagynunk kedves falunkat, szerető és szeretett, megfélemlített népünket” – írja az aranykönyv utolsó bejegyzéseként (Udvarfalvi Aranykönyv 192). A püspökség 1951. októberében hivatalosan is nyugalmazta. Ezt követően a marosvásárhelyi vártemplom bástyájában lakott haláláig, 1963. december 28-ig.³

Az aranykönyvek motívumai

A két aranykönyv közül Farkas Jenő a várhegyi aranykönyv írását kezdte el korábban, 1912-ben, „Istenért-, Hazáért!” jelszóval, míg az udvarfalvit 1915-ben indította útjára. A várhegyi valóban a neki megfelelő rendeltetéssel indult, már az első lapon kijelölve funkcióját, tartalmát: „A várhegyi magyar–református leányegyház Aranykönyve, melybe beiratik: az egy-

³ A Marosvásárhely I. Vártemplomi Református Egyházközség Halotti Anyakönyvéből.

házközség története, az egyházi szolgák (lévita tanítók) életrajzai és ama jószívű adakozók nevei, kik anyaszentegyházunk építéséhez szíves adományaikkal hozzájárulnak. Áldott nevüket tartsa fenn ez a könyv, emlékezetül a múltra, buzdításul a jövőre” (Várhegyi Aranykönyv 2). A könyvek mellé egy *Krónika* címet viselő füzet is társult, illetve egy betűrendes mutató a könyvek tartalmáról, amely a komoly „megnyírbálás” után csupán néhány lapot tartalmazott. Utolsó lapján az átvevő lelkész bejegyzése található: „Ezt a krónika-aranykönyvet ilyen hiányos–megnyírbált állapotban kaptam és vettem át. Udvarfalva 1955. évében. A hiányzó képeket és kivágásokat Farkas Jenő esperes-lelkész végezte jó belátása szerint. Szabó Gergely lelképásztor” (Betűrendes mutató füzet utolsó, számozatlan lapja).

Adományok gyűjtése

A templom, az iskola, a parókia, a népház és különféle más restaurálások céljából szervezett adománygyűjtések rendjén Farkas Jenő már az első bejegyzésektől kezdve nem elégszik meg a pusztá felsorolással, hanem az adakozás–gyűjtés körülményeiről, sőt az adakozókról is hozzáfűz néhány információt. Még megválasztott lelkész sem volt akkor, mikor Mezőmajoson, illetve Pusztalmáson elkezdte a gyűjtést és a levelezést különböző hivatalokkal. Ezeknek bizonyítékait – a borítékokat, az elküldött levelek másolatait, a válaszleveleket – gondosan az aranykönyvbe ragasztotta. Ilyen példa erre Ferencz József főherceggel folytatott levelezése, aki hathatós anyagi támogatást nyújtott a templom- és iskolaépítésre. Még olvasmányosabbá téve a száraz lajstromokat, a főherceggel való találkozást igen nagy részletességgel, párbeszédes formában mesélte el. De ugyanitt szerepelnek a posta hivatalnak, különféle szervezeteknek, egyleteknek, hivataloknak és egyesületeknek intézett segélykérő felhívások is. A megvásárolt földbirtokokról pontos adatolást készített, akárcsak a román nemzetiségű eladókról és a magyar vásárlókról, azzal a nem titkolt szándékkal, hogy az udvarfalviak minél több területet felvásárolhassanak a románoktól. A nagyobb sors- és történelmi események datálására, dokumentálására két példát említenék két különböző időszakból: az 1909–1910-es évekből az adakozók névsorát (Várhegyi Aranykönyv 6.); 1945. januárjából pedig a Maros–Torda vármegye református lelképásztorainak

Emlékiratát a Demokrata és Kommunista Pártok Intézőbizottságaihoz címezve a tanítók-lelkészek több havi fizetés-elmaradásának kiegyenlítéséről, és az erre kapott válaszeletet dr. Fekete Andor ügyvéd szignójával (Udvarfalvi Aranykönyv 300).

1. „Egyesek és intézmények adománya 1909–1910-ben templomépítésre: I. Ferencz József apostoli király 200 korona, Bécs; József Főherceg ő Fensége 100 korona, Budapest; Gróf Teleki Sámuel 1000 korona, Sáromberke; Gróf Teleki József 200 korona, Sárpatok, öz. Báró Bornemissza Andrásné 150 korona, Várhegy; Gróf Festetics Gyuláné 100 korona, Wildon; Gróf Bethlen István 100 korona, Mezősámsond; Reitter József gyufagyáros 100 korona, Kolozsvár; Báró Jósika Sámuelné 50 korona, Kolozsvár; Erdélyi Magyar K.E. 49 korona 78 fillér, Kolozsvár. Pénzkezelő Gál József levita-kantor tanító vala. Az elszámolást lásd azon évi presbiteri jegyzőkönyv 83–84 oldalán. Farkas Jenő beszoigáló református lelkipásztor.”
2. Miután a püspökségről megkapták az értesítést, hogy Kolozsvárott folyósították a tanítói, tanári fizetéseket, a Maros-Torda vármegyiek is kérést intéztek a Kommunista Pártok Intézőbizottságaihoz egy Emlékiratban: „Maros-Torda vármegyében 109 magyar ref. elemi iskola, jelenleg 258 tanítóval működik: Tehát 258 szegény tanítói család várta jan. 2-án, és attól kezdve minden nap, csekély javadalmának folyósítását, hogy múlt havi tartozásainak kifizetése után élelmet, fát és egyéb szükséges dolgokat szerezhessen a kemény téli időben. És ugyanezt, ugyanilyen helyzetben várta az az el nem menekült, népének sorsát önfeláldozással vállaló 50 magyar ref. családos-lelkipásztor is, akik a 2000 éves keresztyén-kommunizmus és a 400 esztendőös kálvinista demokrácia hűségés munkásai” (Udvarfalvi Aranykönyv 207–209). Az 1945 januárjában benyújtott kérésre márciusban érkezett elutasító válasz: „Kedves Esperes Uram! Nem tudom, György József barátom közölte-e válaszomat. – Bármilyen szives örömmel és boldogan ajánlanám a papság megérdemelt állandó segélyezését, ez jelenleg – fedezet hiányában – lehetetlen. A legnagyobb erőfeszítéssel tudjuk a pénzügyi egyensúlyt fenntartani a legprimérebbe kötelezettségeket is csak részben egyenlítve ki. – Ez a helyzet ma és tudva a legyőzött államok pénze erejének minden háború utáni szükségszerűen bekövetkező romlását, attól tartok, hogy egyhamar nem is várható

javulás.– De talán a jó Isten csodát tesz! Egyelőre a hivek öntudata kell, hogy az átmeneti nehéz időkben az Egyház megsegítője legyen. Őszinte nagyrabecsüléssel kész hive: dr.Fekete Andor ügyvéd, a vármegyei pénzügyi bizottság elnöke. U.i.: Én nem vagyok semmiféle vezér, csak szolgálja a köznek, minden állás, czim és rang nélkül” (Udvarfalvi Aranykönyv 300).

A háborús emlékek: „epizódok a román megszállás idejéből” (Udvarfalvi Aranykönyv 170–173; 183–188).

Az önéletrajz és a lelkeszi pálya eredményeinek bemutatása mellett többször is visszatér a nagy háborúhoz, a megszállás, a menekülés, a hazatérés, a lakosságot ért atrocitások emlékeihez. Egy-egy epizódban hol a lakás, a település látképét írja le, egy esetben a megerőszkolt leány történetét, vagy éppen a családban dúló fertőzőes betegséget meséli el. A háború eseményei nemcsak ezekben az epizódokban bontakoznak ki, hanem közvetve, búvópataként törnek elő akár egy-egy gyászbeszédben – az elhunyt halálának körülményei, a hadikórház állapota, a betegápolás folyamata, a katonatisztek hősies cselekedetei, a harctér, a hadifogság –, vagy akár „papné” (Udvarfalvi Aranykönyv 301), tanítói konferenciák alatt megtartott beszédei (Udvarfalvi Aranykönyv 308), elmondott imái során. Az önéletrajzírásra felkért tanítók bejegyzéseiben szintén gyakran visszatérő téma a háborús emlék. 1914-től, a háború kitörésétől 1918-ig Udvarfalva a különböző kiképzés alatt álló katonai csapatok tartózkodási helye volt – írja egy 1917-es bejegyzésben Farkas Jenő (Udvarfalvi Aranykönyv 178). Ezek nyomait, emlékeit próbálta dokumentálni, ahogy később be is bizonyosodott, hogy ezek nyomok (falfestmények) menet közben eltűntek. 1917-ben a kecskeméti 38-as ezred, a *Mollynári-bakák*, a református iskola egyik tantermét használták tiszti étkezdének. Emlékül egy katonai zászlós, fiatal festőművész az egyik tanterem falára egy képet festett, amit 1938-ban a román tanfelügyelőség bemeszeltetett. A tisztek a festmény fényképe alatt aláírásukat hagyták az udvarfalvi aranykönyvben (Udvarfalvi Aranykönyv 178).

Az első világháború utáni közvetlen bejegyzés a következő történet: „Az Úr 1918-1919 éveiben! Följegyzések a román »megszállás« idejéből.
1. A mi drága Erdélyünket 1918. év őszén megszálló romániai csapatok

Udvarfalva, Marosszentanna és Várhegy községekben 1918 december havának közepe táján mutatkoztak, mikor egy 30 tagú jár-őr a községek magyar lakóitól elszedte fegyvereiket és a marosszentannai gör. kath. tanítónál deponálta azokat. – Másodszor 1919. év januárjában jelent meg egy román csendőrcsapat, hogy kikutassa a Schönstein Gyuláné udvarfalvai birtokos boros pincéjének a betörőit. A 11 tettest hamarosan kézre kerítették és miután azokat keményen elverték és velük a kárul vallott 70 veder bor árát megfizettették, – őket szabadon bocsátották. Harmadszor 1919 február hó elején jelent meg egy 4 tagú járőr, hogy a várhegyi magyarság és románok között napirenden levő összeszólalkozásból kifolyólag és a Csalóka László várhegyi gör.kath. lelkész által súlyosan túlzott följelentés következtében, – bekisérjék Ifj.Orbán János várhegyi egyházgondnokot (aki a vádirat szerint ezt mondta volna: »Fütyülök a román törvényre«), és Székely István udvarfalvai földmives gazdát, (aki a vádlevelé szerint a várhegyi korcsmában ittas állapotban ezt mondta volna: »Ha a várhegyi románok tovább is kötekednek és ellenkeznek a magyarokkal: felhozza az egész Udvarfalvát és oláh vért iszik«). Bekisértetésük estvéjén kaptak: Orbán 25 botot, Székely 42 botot. Másnap kihallgatták őket, s miután tagadták, hogy a nekik inputált kifejezéseket használták volna, internálni akarták őket. Alulírottak a román prefektusnál történt közbenjárására még aznap szabadon bocsátották őket. Székely István napokig megfeküdt a rettenetes büntetést. – A román zászlót – szigorú rendeletre – 1919 január hó közepe táján tűztük ki községünkben: Ráduly János ref. egyh. gondnok, községi bíró házára. Az udvarfalvai circa 20 léleknyi (a cigányokkal együtt) románság nagyon békésen viseli magát, ám a várhegyi és marosszentannai románok kihívóan és bántóan éreztetik nap-nap után, hogy a szerencse feléjük fordult. – Állapotunk olyan megalázott, jövőendő sorsunk olyan bizonytalan és reménytelen, hogy nap-nap után elmondjuk Jóbbal: »Jobb lett volna nem is születnem!«” (Udvarfalvi Aranykönyv 183–184). A továbbiakban beszámol arról, hogy a lőfegyver be nem szolgáltatása miatt több magyart is letartóztattak, vagy enyhébb büntetésként, mint az a 18 éves lány, aki állítólag azt merte mondani, hogy a magyar templom szebb, mint a román, illetve mások a termények rekvirálásakor elrejtették gabonájukat, kukoricájukat, néhány botütéssel megúszták az igazságtételt. Egy másik, nagy szomorúsággal megélt esemény a magyar címer eltávolítása volt a református elemi iskola homlokzatáról, ami „néhány emlékezés-

re serkentő szó és a jövődre nézve biztatás” (Udvarfalvi Aranykönyv 185.) kíséretében zajlott. A címet az iskolai levéltárban helyezték el. Az 1922-es földosztást újságcikkekkel is dokumentálta, valamint a régi magyar bankjegyeket címletenként az aranykönyvbe ragasztotta (Udvarfalvi Aranykönyv 115).

A második világháború narratívái részletesebbek, árnyaltabbak; a család menekülését, a saját érzéseit, az oroszok bevonulását több oldalon keresztül meséli el naplószerűen. A háború végi bejegyzések hiányosak, a könyvben jól láthatóak a kitépett lapok nyomai. A két világháború közötti időszakban kapott gyomoridegességét, neuraszténiáját, az álmatlanságát Svájcban kezeltette leányával együtt, aki szintén a táncház lebontása utáni éjszakai rablótámadást követően kapott ideggyengeséget.

Oktatás, prédikációk, imák

Az ifjúság, a következő nemzedék oktatására, dolgának megkönnyítésére gyászbeszédeket, prédikációkat, imákat írt. Többször elmarasztalta az elődök ilyen irányú hiányosságát, hogy sem egyháztörténetet, sem prédikációkat, feljegyzéseket nem talált az egyházközségek levéltárában, pedig alkalmanként mekkora segítség lett volna számára – írja több helyen, magyarázatképpen a feljegyzések indokolására. A részletesebb írások valamilyen sorsfordulóhoz, nagyobb eseményhez kapcsolódnak. Az imák a „nehéz történelmi idők”, vagy a „még nehezebb idők” (Krónika 139) alatt születtek. Nehéz időnek számított az első világháború, a földosztás, a román megszállás, a második világháború, az oroszok bevonulása, az elmenekült papok hiánya, az iskolák államosítása, a tanítók pályaelhagyása, az ezt követő „demokrácia.”

A prédikációk többsége szintén a nehéz idők, illetve a sorsfordító események során íródtak. Egyházi beszédet, illetve bevezető bibliamagyarázatot esperesként, az egyházi tanítók egyesületének elnökeként több ízben is tartott. Az első ilyen bejegyzés „Ti vagytok a földnek sói címmel Az Úr 1930-ik esztendejének szeptember hava 9-én, Marosvásárhelyen tartott romániai magyar-református tanító értekezlet megnyitása alkalmából” (Udvarfalvi Aranykönyv 260–268.) tartott beszéde, egy másik, a marosi református egyházmegye papi-tanítói, Cserefalván 1946. június 21-én elmondott prédikációja, „abból az alkalomból, hogy a közös munkát

Adorjáni Zoltán lukafalvi tanító kezdeményezésére néhány tanító félbehagyni törekedett” (Udvarfalvi Aranykönyv 308–310).

Esperessé választása után a nagyobb közönség előtt elmondott nyilvános beszédei értelemszerűen gyarapodtak. Három ciklusban választották újra egyhangúlag az egyházmegyében. Ez idő alatt a nagyobb rendezvényeken, konferenciákon való szereplése is sűrűsödött, a nyitó és üdvözlő beszédek kötelező érvényűvé váltak.

Üdvözlő beszédet Főtiszteletű Vásárhelyi János püspök úr marosvásárhelyi látogatása alkalmával mondott 1941. március 31-én, illetve rá hárult Mikó László főispán üdvözlésének feladata is, annak a Maros-Torda vármegye főispáni székébe való „installáció”-ja alkalmából 1941. július 31-én (Udvarfalvi Aranykönyv 283–284). Különálló imádságként a nevezetesebb események során elmondottakat jegyezte le; egyébként a különböző beszámolók, emlékezések is tartalmaztak rövidebb imákat, sóhajként feltörő kéréseket, hálaadásokat. Ilyen, külön leírt imádság volt az 1939. június 11-én, a kolozsvári Farkas utcai templomban tartott diakonissza ünnepélyen (Udvarfalvi Aranykönyv 256–258), a nagyercsei dr. gróf Toldalagi Mihály egyházmegyei főgondnok, vármegyei ispán korporsója fölött 1940. június 16-án (Udvarfalvi Aranykönyv 269), valamint a „nagy háború utáni első lelkészértekezleten, amelyen az egyházmegyei lelképásztoroknak csak a fele jelenhetett meg, mert a másik fele a szörnyű harcok elől elmenekült. Marosvásárhely, 1944. December 7-én elhangzott imádság” (Udvarfalvi Aranykönyv 295–296).

Egyháztörténet

Szintén arra utalva, hogy egykor mekkora segítség lett volna számára, ha pontos egyháztörténetet talált volna az egyházközségekben, kétszer is nekifog az udvarfalvi egyházközség története megírásához. Hosszabban a *Krónika* füzetben az egyházközség és az egyházmegyei levéltár dokumentumai alapján rekonstruálja az egyházközség történetét, benne az előljárók (lelkészek, kántortanítók, támogatók), a templom, a harangok, az orgona, a klenódiumok, a papi lakások, tanítói lakások, az iskola, más házak, melléképületek, földek, erdők pontos leltárát foglalja össze a legrégebbi időktől 1914-ig, majd újabb fejezetekben az akkor aktuális állapotokat dokumentálja (Krónika 5–14). Írásos dokumentumokkal az

1700-as évek elejéig tudta alátámasztani állításait, mégpedig Krizsbai Dezső István udvarfalvi lelkipásztorsága idejéig, aki 1775-től 1785-ig volt az egyházközség papja. Az ő levelezéséből maradt fenn néhány olyan adat, mint például id. Rozsnyai József udvarfalvi földesúrhoz, a reformátusok patrónusához intézett kérés a templomépítés kapcsán. Ebből derült ki az a tény is, hogy a görög katolikus lelkész szemet vetett néhány belsőségre, és ezért minél hamarabb földet szerettek volna vásárolni a templomépítéshez (Krónika 58–64). Egy másik adománykérő levélből az is kiderült, hogy végül a nagyercsei gróf Toldalagi István úr adományából kezdik el a templomépítést 1788-ban, és 1802-ben fejezik azt be.

A földek, erdők tulajdonjogáról 1643-ból találunk adatolást: „Az udvarfalvi ref. egyh. község földjeinek első ilyen számbavételére és följegyzésére az egyh. megye levéltárában lévő Michael Fogarasi szenior által összeállított könyvben találjuk, 1643. év márc. 8-tól” szó szerint eképpen: „Az udvarfalvi templom örökségei: vagyon egy erdő, kit Zálog-erdőnek hívnak. Ugyanannak a végiben vagyon edgy erdő, melyet Padfarkának hívnak, melyet Olosz János templom adósságban kapott halála óráján testamentumban, mely erdő maradt volt Ő reá ős-atyja-fiaról. Foglalta volt el ezt az erdőt Medve Lőrinc, Sz. Páli János uram jobbágya, ki Olosz Jánosnak házában szállíttatott volt földes urától, de mikoron vizitációra – anno 1635 die 22 Februarii, – Udvarfalván kijöttünk volna és fejedelem urunk (I. Rákóczy György) mandatumával reparáltuk volna, kész indulattal kézből kibocsátá úgy, hogy ezekutána semmi részt benne vinni sem akarna, hanem minden résziről a templom számára lenne.” (Megjegyzés: ezt az erdőt elcserélték.) (Krónika 7–8) Farkas Jenő az 1900-as évektől mindegyre aktualizálja az egyházközség vagyoni helyzetét, az épületek állapotát, az építkezések menetét, a kepefizetőket, a hivatalos népszámlás mellé elkészíti saját adatait.

Néprajzi gyűjtés

Már a kezdet kezdetén, 1908-tól, ahogy Udvarfalvára került, összetűzésbe keveredett a román papokkal a harangok félreverése miatt. A jégverés elleni harangkongatás a két harangozó miatt állandó konfliktusforrást jelentett. A kuruzslások és a csodagyógyítások ellen fellépő református pap és a görög katolikus pópa között folyamatos harc folyt a hívek megtartásáért: „...Minden erőnkől igyekszünk magyar református hiveinket tanítani,

fölébe emelni a filiálékba nagyobb számban lévő oláhságnak” (Udvarfalvi Aranykönyv 86; 112). A babonák és kuruzslások megszüntetésére Farkas Jenő gyógyszerterát létesített, sőt gyógyítással is foglalkozott, csakhogy ne vesztse el híveit. Orvosi könyveket vásárolt és olvasott, amelyekből a könnyebben kezelhető betegségekre ő maga adott gyógyszereket a betegeknek, valamint hasznos tanácsokkal látta el őket (Udvarfalvi Aranykönyv 175–176).⁴

Az ilyen jellegű írások mozaikszerűen, csupán illusztrációképpen jelennek meg. A népviselet bemutatására egy leány fényképét emeli be, míg a lakodalomra is egyetlen példát ír le. Baki Anna székelyruhás, fényképes illusztrációja mellé a következőket fűzte: „Baki Anna a hú magyar leány, akit nagyapai ágon való román származása címén román állami iskolába kényszerítettek, de arra már nem tudta ráerőszakolni a román állami tanító, hogy magyar voltát megtagadva, román nemzeti viseletbe öltözzék, s úgy vegyen részt a magyar ellenes ünnepélyeken. Egy későbbi bejegyzés a fenti szöveghez: És aki engem 1949-ik évben alulírottat az elhurcolástól, bátor – bizonyágtételével – megmentett. Ebbe neki segítője volt Pop Erzsike, a Pop Mircea leánya. Isten örökké áldja meg ezen hűséges, bátor fiatal hiveimet” (Udvarfalvi Aranykönyv 176).

Az adventisták térnyerését az át- és kitérések rendjén ismerteti csupán, egyénekre lebontva történetüket, kit, mikor térítettek át, hányan csatlakoztak menet közben, milyen területeket vásároltak.

Néhány megtörtént csodáról is beszámol, mint a villámsújtotta harang történetéről és a harangozó csodálatos megmeneküléséről, vagy az újságban megjelent cikkről (*A várhegyi csoda*), a féllábú, cigány Vízi Gáborról, akinek szellem lakott a padlásán, és mindennemű feltett kérdésre válaszolt (Várhegyi Aranykönyv 141–143).

Összegzés

A szerző. Az aranykönyvi bejegyzésekről nem beszélhetünk anélkül, hogy ne vennénk figyelembe szerzőjük identitását, intencióit. Farkas Jenő a lelkeszi kötelességén túlmenően olyan történeteket mesél el, amelyeket nyilvánvalóan olvasásra szánt. Nem rejtett szándéka volt, hogy a bejegy-

⁴ A gyógyszerterát történetét röviden ismerteti a lelkész. Lásd. Udvarfalvi Aranykönyv 175–176 o.

zései valamikor a jövőben egy befogadó, munkáját elismerő olvasótáborra találunk: „Végül, ha azt fogod kérdezni szíves olvasó, hogy hát, mi indíthatott engem a fentiek leírására [az önéletrajzára utalva], s aztán rögtön meg is felelsz reá magad: »az egyéni hiúság«...” (Udvarfalvi Aranykönyv 93), amit aztán a későbbiekben megcáfolt, megmagyarázott, viszont gyakran kételkedett lelkipásztori képességeiben, megkérdőjelezte és fölülbírálta munkáját. Ebben nagy szerepe volt a „románság közé ékelt mezóménesi filiálé ifjú, lelkes tanítójának, Ősz Sándornak, aki a gyülekezet előtt a szemem közé vágta: »Fiam, te nem vagy papnak való ember!« Ilyen ütést nem kaptam még soha... Ilyen szégyen azelőtt, sem azután nem ért... Ilyen igazságtalanság – úgy gondoltam akkor, – embert még nem ért soha... Szívem szerint mentem a papi pályára...” (Udvarfalvi Aranykönyv 98)

Az előnytelen külsőt – alacsony ember lévén – a kifogástalan öltözködéssel, a ruházattal, a magas cilinderkalap-hordással ellensúlyozta. Ezt humorosan ki is fejtette egy *Emlékezésben*, amikor valaki megkérdezte tőle: „Aztán abban a kalapban a tetejéig mind ész van?” (Udvarfalvi Aranykönyv 98). Egyébként távol tartotta magát a köznéptől, nem érezte jól magát, tartván a közmondástól: „Aki korpa közé keveredik, megeszik a disznók” (Udvarfalvi Aranykönyv 98). Inkább az úri családokat látogatta. Hogy fizikai adottságaiból kifolyólag volt-e valamilyen komplexusa, nem tudhatjuk. Az viszont tény, hogy a rendkívüli pontossággal, az apró részletekre odafigyelő hozzáállásával, az akkurátus magyarázataival a felületes munka látszatának minden gyanúját próbálta elkerülni.

Agilis, ideges, ambiciózus természete főként azokból a leírt eseményekből bontakozott ki, ahol a helyi határozatokat könyörtelenül betartatta, elképzeléseit véghez vitte, szembemelve bármilyen erőszakos ellenállással. Udvarfalván kis híján megölték, fejbe verték puskatussal egy éjszakai rablótámadás során, mert a fiatalok táncmultságainak helyszínét, az egyházközség tanácstermét lebontatta. Az ekkor kapott „ideges gyomor” szindrómájáról később nem ejtett szót.

...és műve. A bizonyítási vágyon és a kompenzáláson túlmenően az aranykönyvek tartalmát illetően végig tartotta magát ahhoz a tervezethez, amelyet a *Református Szemlében* is megjelentetett az egyházközségek történetének megírását illetően: 1. az egyházközség, község régebbi története, 2. az egyházközség, község háborús története 1914–1918, 3. az egyházközség az új impérium alatt, 4. az egyházközség adózási viszonya, 5. épületeink, 6. népünk, 7. gazdálkodásunk, 8. egyházi szolgák, majd

évenkénti krónika. Ehhez a felosztáshoz a későbbiekben is tartotta magát, a második világháború, majd az államosítás után is. Viszont ez utóbbi időszakból a bejegyzések száma elenyésző, inkább kiegészítő, javító jellegű volt.

Nyilvános közszereplése, irodalmi tevékenysége a nyomtatott sajtóban igen szerény, csupán néhány cikket jelentetett meg a *Református Szemlében*. Ezek inkább beszámoló jellegűek voltak a marosvásárhelyi református napokról, vagy egy-egy rendezvény utóhangjáról. Annál több a róla megjelenő újságcikk, amelyeket gondosan a könyvekbe ragasztott megfelelő magyarázattal, megjelölve azok forrását, megjelenésük dátumát, mintegy dokumentálva saját tevékenységét. Az aranykönyvek utóéletét miszticizálva, külön egyéniséget tulajdonított az írott oldalaknak, és Isten segítségét, óvását, áldását kérte rájuk. Az első világháború alatt megkezdett bejegyzésekkel, a második világháború alatt és utáni időszakban rejtkehelyeken őrzött, az államosítást és a kuláküldözést csodálatosan túlvészelő aranykönyvekkel való találkozás élete végén olyan örömet jelentettek számára, mintha régi jó barátjával találkozott volna. „Édes jó Istenem! Hálás szívvel köszönöm Neked, hogy ezt a verejtéssel, könnyekkel írott könyvet újra láthattam... Kérlek, jó Atyám, óvjad ezután is: tűz pusztításától, háború dúlásától, rossz emberek szándékától... Ámen!” – írta 1963. áprilisában (Udvarfalvi Aranykönyv 192), halála előtt pár hónappal.

Utolsó bejegyzései alátámasztják, hogy a misztifikált könyvek a kisebbségi lét szenvedéstörténetét kívánják bemutatni. Az udvarfalvi lelkész utódjának úgy adta át a könyveket, hogy néhány lapot és képet megőrzött magának belőlük. „Ezt a krónika aranykönyvet ilyen hiányos – megnyirbált állapotban vettem át. Udvarfalva 1955. évében. Szabó Gergely lelkipásztor” (Betűrendes mutató füzet utolsó, számozatlan lapja). Az udvarfalvi és a várhegyi aranykönyveket egyetlen szerzőnek, Farkas Jenőnek tulajdoníthatjuk tehát, mert sem előtte, sem utána más szerző írása (kivételesen a felkért tanítók önéletírásai) nem tagolja értelmi szerkezetét. Egy olyan kompiláció, amelyben ugyanúgy érvényesül a prezentizmus, a dinasztikus írói attitűd, mint a kompenzáló stílus.

A lokális történelem felfedezése, láttatása, letétbe helyezése, patrimonizálása az adatok hozzáférhetőségét biztosítaná. Az aranykönyveknek egészen gyakorlati felhasználásáról is tudomásunk van a közelmúltból. A Várhegyen szolgáló Szabó Tünde lelkésszel történt beszélgetés során kiderült, hogy az 1990-es rendszerváltás után az aranykönyvek

nagy segítséget nyújtottak az egykor államosított egyházi ingatlanok, földek, erdők beazonosításában, visszaszerzésében.

A nemzetieskedő hangvételű írásoktól, stílustól eltekintve az aranykönyvek tartalma, dokumentumai, fényképgyűjteményei olyan történelmi adatokra, részletekre világíthatnak rá, amelyek hiányzó láncszemként kapcsolódhatnak a történelmi tér és idő makrodimenziójába. A kézirat értékét Sabina Loriga értelmezésében egyedisége, különlegessége, az egyén helyettesíthetlensége, a „pótolható kisemberek” méltósága adja. Az egyéni hangok eltérően hangszerelik a hatalmi viszonyokat – mondja Loriga. A személyes tapasztalat lehetővé teszi az emlék és a terv bevezetését a történelmi elemzésbe, két olyan dimenzióé, amelyek képesek megjeleníteni azt, ami a múltban befejezetlen maradt (Loriga 1991: 228–229). „Ez a rendkívüli mély humanizmusról tanúságot tevő eljárás, amely ’megérteni annyi, mint az egyedül létező egyedihez viszonyulni’ lévinasi beállítódásban ragadható meg, paradox módon megköveteli a távolságot” (Ginzburg 1991; Davis 1999).

Irodalom

Davis, Natalie Zemon

1999 *Martin Guerre visszatérése*. Osiris, Budapest.

Farkas Jenő

1922 Tervezet a ref. egyházközségek történetének megírásához. *Egyházi figyelő*. 1922. január 1. 4–5.

1925 Esperesi székfoglaló beszéd. *Református Szemle* IX. (12) 838–841.

Ginzburg, Carlo

1991 *Sajt és kukacok. Egy XVI. századi molnár világképe*. Európa, Budapest.

Gyáni Gábor

1990 A helytörténet-írás jelentőségéről. *Honismeret* XVIII. (1) 3–7.

Hankiss Ágnes

1980 „Én-ontológiák”. Az élettörténet mitológiai áthangelése. In: Frank Tibor és Hoppál Mihály (szerk.): *Hiedelemrendszer és társadalmi tudat*. Tömegkommunikációs központ, Budapest. I. 30–38.

Horváth Zsolt, K.

2011 Az életrajzi térről. Szempontok a biográfiai módszer és a szinoptikus szemlélet történelmi alkalmazásához. *Korall* XII. (44) 154–175.

Imreh István

1993 Az EME honismereti-helytörténeti pályázatáról. *Erdélyi Múzeum* LV.(2) 136–143.

Keszeg Vilmos

2015 A történelmi emlékezet alakzatai: lokális történelmek. In: Keszeg Vilmos (szerk.): *Lokális történelmek. A lokális emlékezet alakzatai*. Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár, 365–400.

Loriga, Sabina

1991 *Soldats. Un laboratoire disciplinaire: l'armée piémontaise au XVIII-e siècle*. Les Belles Lettres, Paris.

Passeron, Jean-Claude

1991 Le scénario et le corpus: biographies, flux, itinéraires, trajectoires. In: Uő.: *Le Raisonnement sociologique. L'espace non-poppérien du raisonnement naturel*. Nathan, Paris, 185–206.

Pozsony Ferenc

2014 A székely társadalom kutatása. In: Keszeg Vilmos–Szász István Szilárd–Zsigmond Júlia (szerk.): *Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 22*. Néprajzi intézmények, kutatások, életpályák. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 41–93.

Sipos Gábor

2000 *Az Erdélyi Főkonzisztórium kialakulása 1668–1713–(1736)*. Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár.

Vajda András

2015 A falutörténetek szerzői, forrásai, médiumai és a helyi kultúráról alkotott szemléletük. In: Keszeg Vilmos (szerk.): *Lokális történelmek. A lokális emlékezet alakzatai*. Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár, 7–23.

(n. n.)

1999 *A Romániai Református Egyház Kánonja*. Kiadja az Erdélyi és Királyhágómelléki Református Egyházkerület, Kolozsvár.

Levéltári források

Udvarfalvi Református Egyházközség Levéltára

Az Udvarfalvi Református Egyházközség Aranykönyve 1915-től 1955-ig.

Várhegyi Református Egyházközség Levéltára

A Várhegyi Református Egyházközség Aranykönyve 1911-től 1948-ig.

A Várhegyi Református Egyházközség Krónikája 1911-1948.

Betűrendes mutató füzet.

A Marosvásárhely I. Vártemplomi Református Egyházközség Levéltára.

Halotti Anyakönyv 1963.

A Kolozsvári Protestáns Teológiai Intézet Könyvtára, Periodika gyűjtemény: *Egyházi Figyelő* 1920–1923.

Képek

1. Farkas Jenő 34 évesen

2. Az udvarfalvi parókia, lelkesi iroda és üvegház

3. Az udvarfalvi presbitérium 1932-ben

4. Az udvarfalvi református bibliakör tagjai

124.

Alóírottak a maguk és rokonaik nevében mélységes fájdalommal tudatják, hogy

Jancsó Andor

udvarfalvai ref. tanító és a m. k. 22. honvéd gy. ezred szakaszvezetője

munkás életének 36-ik, kiváló tanítóságának 12-ik, második boldog házasságának 1-ső esztendejében, az északi harctéren, önfeláldozó kötelesség teljesítés közben kapott súlyos betegségében, 5 hetes szenvedés után, a *gyöngyösi* katonai kórházban f. évi február hó 6-án meghalt és ott — a ref. temető katonai díszsírhelyén — február hó 7-én eltemettetett.

Gyótró keservünk: hogy a legnemesebb embert, a legszeretőbb férjét, a leggyöngédebb édes apát, fiát, testvért, rokont vette el tőlünk a Haza.

Enyhítő vigaszkunk: hogy a hazáért élt, küzdött és a hazáért halt meg.

Erős hitünk: hogy ez a fájdalmas elválás csak ideig való, a lelek ciete örök találkoznak.

Drága halottunk pihenj békén! Isten veled míg újra láthatunk!

Udvarfalva, 1915. február hó 10-én.

<p>Özv. Jancsó Andorné szül. Botos Blanka bánatos neje.</p>	<p>Huska leánya.</p>	<p>Jancsó Károly édes apja. Özv. Botos Imréné anyósa.</p>
---	---------------------------------	---

[NYITÁSI MUNKÁK VÁRÁSA]

*sectus: Emlékeztem levest, mert ives lesz a te helged.
I. Samuel 14. B.*

Emlékezés Jancsó Andor tanítóra.

C. Később emlékszem, tartotta az udvarfalvai ref. templomban, Párdas-tető udvarfalvai lelkész?

Századosoknyomon miért lenge ma fedete zárló?!... Oreg karangjaimért szeltem ma olyan bánatosan?... Az orgona miért cseng, mint egy párp. vesztett gerle?... Miért öltöt, ma gyűlölt, egy ifjú asszony, meg egy kicsi leány?... Miért állt meg ma hány a stemedben udvarfalvai magyar-református gyülekezet?... A fájdalommalalag: Mert Jancsó Andor az

6. Emlékezés Jancsó Andor református tanítóra, a 22. honvéd gyalogezred szakaszvezetőjére

7. Baki Anna, udvarfalvi fiatal leány magyar népviseletben

Deák Ferenc Loránd

Öregemberek Plugor Sándor rajzain

Bevezető

Plugor Sándor művészete székelyföldi kötődésével a 20. századi magyar képzőművészet utolsó négy évtizedének jelentős életműve, amely hidat teremt a kisebbségi lét és az egyetemes magyar kultúra között. Irodalmi szövegek illusztrálójaként a kolozsvári grafikai iskola¹ fénykorában foglalkoztatott művészként állandó impulzusok, sürgető elvárások és kijelölt feladatok sodrásában élt, de ennek felszíne mögött éltetett egy otthonról hozott magánmitológiát, amely a kelet-európai ember sorstragédiájának drámai lenyomatát a vonalművészet egyetemes formájában tudta megfogalmazni.

A hagyományos paraszti világkép felbomlásának veszteségélményét családtörténetéből hívja elő. Már középiskolás korától szülei rajzolásával, és az életképek mozzanatainak ábrázolásával közösségi értékrendet jelenít meg. Plugor Sándor esztétikájának sajátossága az is, hogy a legkomorabb drámai helyzetben is felül tud emelkedni egy csipetnyi humorral, a leglégiesebb szárnyalásának is súlya van.

Korai rajzai betekintést adnak a nagy szintézist teremtő művek megértésébe. A rajzokban az alkotó kulturális antropológiájának vázlatai tárulnak fel, ahol a korélményt vallomásos világnézetként közvetíti. Így előtérbe kerül az alkotó politikai világnézetét sejtető kulturális elkötelezettsége, amely a paraszti világképből felsejlő korai szociális érzékenységet, az illusztrált irodalmi szövegekkel azonosulva nemzeti elkötelezettségű hit-

¹ „Az összes művészeti ágak közül a grafika esetében a legtörvényszerűbb, hogy Kolozsvár lett az ágazat iskolaszerű kisugárzó központja. [...] A sajátos olvasói-művelődési igények alakulása folytán egy olyan színes, eleven, hangulati ízekben gazdag elbeszélői grafikai nyelv vált honossá művészetünkben, amilyenre nagyobb művészeti kultúrák sem szolgáltattak példát [...]” az1950-es évektől a rendszerváltásig (Banner 1990: 96–97).

vallást és az életműve utolsó évtizedében gyakori korpusz jelképeivel keresztény értékrendet mutat fel.

Jelen tanulmányban Plugor Sándor művészetének leggyakoribb motívumát, az öregember ábrázolását kísérel meg elemezni lélektani és esztétikai szempontból. A motívum élményközpontú áttekintése érdekében közlöm a család tulajdonában lévő², Szilágyi Domokos Plugor Sándornak írt – művésztsársai között *Pő Ső* –, a nagyközönség számára eddig ismeretlen levelezőlapjait, valamint a művészbarátok (a mélyebb megértést segítő) egyes leveleit.

Plugor Sándor művészete 1999. február 20-án bekövetkezett halálával lezárul. Markáns világképét a rendszerváltás előtti kisebbségi lét légkörében alakítja ki, amely az erőteljes vallomások képnyelvében szociális, etnikai és vallásos világnézetét közvetíti. A rendszerváltást követő pár alkotói évében szervesen folytatja világképének árnyaltabb közvetítését, amelyben az előző politikai rendszerben sűrűsödött érzelmcsomagot viszi tovább, és egyre monumentálisabb méretű tusrajzok szintézisreemtő sorozatában összegez, majd utolsó két évében betegségének személyes béklyójában zár le. Így a drámai veszteségélmény, a felszámolódás a társadalmi kontextusból az én törésvonalaira helyezi át a hangsúlyt. Egy összetett képzőművészeti életműben műfajok kínálta eltérő megoldási lehetőségével és motívumainak továbbgondolásával folyamatosan építi, koherenssé teszi világképét.

Az erőteljes székelyföldi lokális kultúrába való ágyazottsága mellett sem érzem Plugor Sándor művészetét a transzilvanizmus provinciális kötődésébe bezártnak, hiszen nagy műveiben olyan markáns öserő van, amely egzisztenciális kérdések feltevéséig jut el. Vonalainak alakulástörténete az egyenes vonalvezetéstől egyre erőteljesebb feszültséget, érzelmi szabadságot mutató összetett, de spontán hálórendszert követ, amelyben az eltérő vastagságú vonalak sorsszerű barázdái a véletlenszerű firkák és foltok frissességével társulnak. Az illusztráció mestere a nagy rajzok fehér zuhatagában túllép az alkalmazott vizuális művészetben, és monumentális világokat teremt. Ebbe a kontextusba illeszthető a Krisztus szenvedéstörténetét megjelenítő tizennégy stációja, amely a kanonizált egyházi művé-

² Miklóssy Mária, a művész özvegye tulajdonában lévő levelezés (Sepsiszentgyörgy).

szet legismertebb történetének személyes interpretációja, és szerves folytatása öregember rajzaiba és lovas festményeibe kódolt korpuszainak.

Plugor Sándor művészete líraisága mellett erős epikai karakterrel bír. Előszóval teremt képsorozatot, amikor a művek egy-egy kiemelt mozaikot mutatnak fel egy nagy epikai folyamból, és a köztük hagyott rések drámai törésvonalak foltjaira mutatnak rá.

Életműve kortársai kontextusában

A szocializmus Plugor Sándor több falusi származású székelyföldi kollégájánál indít el olyan folyamatot, hogy a falusi világképből merítenek motívumrendszert, és ez a rendszerváltáson is átnyúlik. Az erdélyi néprajzkutatás ösztönzően érinti a képzőművészeti pályaképeket.³ A népi idill helyett egy beszűkülő társadalmi folyamat drámai sorsvállalása jelenik meg képeiken balladai tömörséggel és töredezettséggel leképezve.⁴ Így egy-egy falu vizuális jelképrendszerként való feldolgozása a néprajzi utalásrendszeren túl gyakran a legegyetemesebb kérdésfeltevésig emelkedik, az alkotó az individuális útkeresés helyett egy közösségi értékrend kontinuitását viszi át a képre.⁵ Az ábrázolt népi elem az ábrázolás időszakában gyakran már nem létezik a maga teljességében.⁶

Gyakran a táj bír kulturális és szakrális jelentéssel, és az erdélyi sors allegóriájaként jelenik meg. Felértékelődik a Nagy István-i képi hagyaték, amely több alkotóból erős azonosulást vált ki, valamint e korosztálynak személyes élménye a Nagy Imrével való találkozás lehetősége, akinek munkái mellett életmódja is erős ösztönző erővel bír a fiatalabb generáció szellemi törekvésére.⁷ Nagy Imre Plugor Sándor iránti tiszteletét már 1964-ben a fiatal pályatársról készített ceruzarajz profillal (24×17 cm) felmutatja. A ceruza satírozott vonásaival egy életvidám fiatalembert örö-

³ Sövény Elek (1937–1982), Gyergyóalfalu; Páll Lajos (1938–2012), Korond.

⁴ Antal Imre (1944–2017), Gyimesfelsőlok.

⁵ Nagy Imre (1893–1976), Zsögöd; Márton Árpád (1940), Gyergyóalfalu.

⁶ Kosztándi B. Katalin (1935–2018), Nyikómalomfalva.

⁷ „Mások ebből a nemzedékből, mint Nagy Imre (1893–1976), a kényszerítő körülmények hatására az addigra klasszikussá érett, sajátos helyi ízekkel telített posztnagybányai stílusát próbálták ráhangolni az új tematikára, felvállalva a székely közösség lelkiületének képzőművészeti képviselőjét” (Vécsi Nagy 2013: 26).

kít meg. Plugor Sándor 1976-ban Nagy Imréről készült tusrajza (32×22 cm) egy töretlen vonal vezetésével elmélyült jellemábrázolást nyújt.

Többen a szocializmus munkásmozgalma helyett a felszámolás határán álló paraszttársadalom emlékképeit hívják elő, és allegorikus képsorokkal vallomások nyelvet alkotnak. Így az életmű legmarkánsabb gerincét alkotják meg, mely a rendszerváltás után több alkotónál új technikák kipróbálásával fellazul, és az ismétlődés által gyakran veszít jelentéséből.

Erőtéljes karakterrel rendelkeznek azok az életművek, amelyek egy régió elbeszéléseit a korszak világképeként tudják modellezni. Erre törekedett Cseh Gusztáv (1934–1985) is a háromszéki Csernáton⁸ felfedezésével, ahol felnőttkorában egy megtalált világtengely viszonyítási pontjaként életművét az értelmiségi többlettudásával, az erdélyi hagyomány transzilvanizmusával egészíti ki az eddigi avantgárd képnyelvet.⁹

Sepsiszentgyörgyön az Erdélyi Művészeti Központ kiállításai folyamatosan mutatják be Plugor Sándor kortársainak műveit. Generációjára jellemző, hogy a rendszerváltás előtt egy sűrű kulturális jelentéssel bíró képnyelvet alkotnak, amely gyakran szembeállítható az utána következő korszak képi kultúrájával.

Volt évfolyamtársainak és az *Utunk* néhány grafikus művészenek rendszerváltást megelőző és az azt követő paradigmaváltására reflektáltak.

⁸ „Apja szülőföldjére, Háromszékre, a hagyományörző Alsócsernátonba tér vissza, valami megmagyarázhatatlan hívásnak engedve, innen merít új ihletet, új erőt” (Csapody 2013: 157). Cseh Gusztáv Plugor Sándornak írt személyes leveleiben gyakran kitér csernátoni látogatásaira: „A Kézdi megnyitó időpontja teljesen megfelelő, én szombat este érkezek Szentgyörgyre, s miután felvettem Veled a kapcsolatot, tűnök el Csernátonba, vasárnap reggel viszont Kézdin fogok felbukkanni. a plakátot sikerült elintéznem, viszem is magammal, de a meghívót sehogyan sem vállalták ilyen rövid idő alatt.” (Kolozsvár, 1973. IV. 25)

„És Csernátonból tegnap kaptam Pali bácsiéktól egy síró hangú levelet, hogy mi van velünk” (keltezés nélkül).

„Csernátonban estebédelnék, hogy majd másnap Ika váránál tudjak méltóképpen kiteljesedni... Jelenlétetek ott államérdék!” (Kolozsvár, 1973. V. 22.)

A csernátoni Haszmann Pál Múzeumban a Bod Péter és Végh Antal szoboravatásra utal: „Nagy örömiünk lesz Pali bácsiéknál is. A szoboravatáson én is ott leszek és megbújok az oszlopok mögött” (Kolozsvár, keltezés nélkül). A levelek Sepsiszentgyörgyön Miklóssy Mária tulajdonában vannak.

⁹ „Libelius pictus azaz képekkel írt könyvecskéje jeles házaknak, melyeket Alsócsernátontól Zsibóig eleink önnön oltalmukra és uruk dicséretére sok fáradozással emeltek és mesteri kézzel ékesítettek. Mind a hatvant felkereste és szép hasonlatossággal rézre karcolta Cseh Gusztáv kolozsvári képíró az MCMLXXXII – MCMLXXXIV esztendőkbén” (Cseh 1988).

A legközelebbi barát, Márton Árpád (1940) a gyergyóalfalvi világ utalásrendszeréből egy monumentális festői nyelvet modellez, amely a kisebbségi lét egy emeltebb szintű humánus és transzcendens világkép átörökítését hordozza, amelyet később pasztellrajzaival folyamatosan előhív, és nosztalgikus ismétlésben körbejár.

Az Ausztriában letelepedett Kis László (1941) heterogénabb képnyelvre rendezkedik be, a nyugati mintákhoz képlékenyen viszonyul, így művészetében a rendszerváltás nem okoz ütközőzónát, és a képek utalásrendszere egy nyitott társadalom művészeti produktuma. Paulovics László (1937) (Kis Lászlóhoz hasonlóan) Németországba emigrál, grafikus felkészültségét erőteljes expresszív festészeti képnyelvre transzponálja, majd a rendszerváltás után Szentendre festészeti hagyományával rokonszenveve telepszik át a magyar festők városába, és folyamatos kapcsolatot tart fenn Szatmárnémeti polgári örökségével.

Árkossy Istvánnak (1943) a rendszerváltás előtti Magyarországra való áttelepedése az illusztrátori keretből a festészet felé nyit utat. Képnyelvére jellemző a bravúros technikai megoldásokban életre keltett kulturális utalásrendszer sűrűszövésű hálója. Ugyanekkor vált országot Bardócz Lajos (1936), akinek művészetében az új környezet archaizálódó ősképekig vezet vissza, és művészete a rendszerváltás után az illusztráció elbeszélő műfajának járulékos elemeitől a festői foltok és nyitott felületek felé vezet.

Deák Ferenc (1935–2013) – Plugor Sándor öt évvel idősebb falutársa – példázta, hogy a rendszerváltás utáni erdélyi könyvillusztráció visszafejlődik, és az anyaországi könyvpiac kínál szakmai kihívást, és ezért a rendszerváltás után áttelepszik Magyarországra.

A Brassóban élő Csutak Levente (1940) az illusztráció keretében a korai modern képnyelvtől a rendszerváltás után a kulturális tradíció szolgálatába áll, és a nagy elődök arcképeit az adott kor kontextusába építi vissza.

Kákonyi Csilla (1940) olajképein a rendszerváltás után erőteljes társadalmi folyamatok allegorikus ábrázolásában a női sors határhelyzeteit és önreflexióit mutatja fel. Művészete példázta a női alkotók felértékelődését.

Miklóssy Mária (1940) konstruktív formakultúrája erős színvilággal teljesedik ki. Jelképeivel világtapasztalatát kódoltan képezi le. A nő ikonserű ábrázolásával és a táj ritmusának absztrakciójával egy vallomásos

képnnyelvet teremt. Életművében néha Plugor Sándorra utaló intertextuális elemekkel is játszik.

A kiemelt generáció életpályájára jellemző, hogy a romániai rendszerváltást követően egy átrendeződési és átértékelődési folyamat figyelhető meg, ennek hatására az életművek más képzőművészeti műfajok felé kaptak impulzusokat, így a híres kolozsvári grafika a festészet színes és oldott palettája felé nyit, valamint mások az elért csúcspont után most a kis szírték meghódítására vállalkoznak.

Az erőteljes erdélyi ízeket és lokális kultúrát felvállaló alkotók életművében érződik, hogy ez a képnnyelv a rendszerváltás után fokozatosan vesztít üzenetéből és erőteljes, egyetemes sorsdrámát sugalló jelentéséből, vele párhuzamosan felértékelődik az anyagkezelésben rejlő lehetőség és egy megkésett későmodernség szülte posztmodern játéktér.

Az erdélyi képzőművészet a rendszerváltás előtt elérte azt az esztétikai értékhatárt, amely révén felzárkózhatott volna az anyaországi kánon élvonalához. A képzőművészeti műveltség a diktatúrában a zárt világkép életben tartására vállalkozott, és a képzőművész társadalom kevés árulást leszámítva hitt a kulturális áthagyományozás küldetésében. „A diktatúra évtizedeinek politikai elszigeteltsége nem feltétlenül jelentett szellemi bezártságot, az alkotók kénytelenek voltak saját belső erőforrásaikat mozgósítani, az időnként nyugati irányból hozzájuk eljutó könyvek, folyóiratok cikkeiből, képeiből a lehető legtöbbet kihozni, tehát a történelem által rájuk osztott sorsot a művészet segítségével megélni és túlélni. Ilyen körülmények között születtek meg azok az egyetemesség-igényű életművek, amelyek nélkül az erdélyi képzőművészet történetét igencsak bajos lenne megírni” (Szücs 2014: 5).

Keserű Katalin Plugor Sándorról írt cikkében olvashatjuk: „Az erdélyi művészet kérdéseiről és viszonyulásunk problémáiról nem szoktunk beszélni. Pedig jóval azelőtt, hogy a mai nyugati kulturális antropológiában megfogalmazódott volna, itt is úgy éreztük, mintha különböző történelmi időkben élnénk a Kárpát-medencében, s minthogy magyarországi létezésünk feltétele volt, hogy a nyugati kultúra részének tudhassuk magunkat, egyáltalán nem vagy alig törődtünk azzal, ami ettől eltért s múltbelinek tűnt” (Keserű 2002: 78).

Az irodalommal ellentétben a képzőművészetben még mindig szembevető a „határon túli” jelző, annak ellenére, hogy az utóbbi nincs nyelvbe zárva. A rendszerváltás előtt a népi motívumrendszer és a lokális kultúra

implicit ábrázolása azért is fontos, mert a rendszerváltás után, a közösségi kohézió devalválódása után már egy elveszített sziget emlékét hordozza, amelynek fölöttes tartalmát magas esztétikai igényű képnyelvvel tették láthatóvá. Plugor Sándor kökösí világgképének képzőművészetté transzponálása kiegészül illusztrátori teljesítményével – amelyben jelentős Petőfi Sándor, Illyés Gyula, Sütő András, Sinka István és Farkas Árpád szövegvilágával való azonosulás –, szintén egy nemzeti és népi kötődés konvencióit mutatja. Hagyományba ágyazott világgképe a művek keletkezésekor végtelenül újszerűnek, egyedinek és eredetinek tűnt. *Egy rajzoló az írók társaságában*¹⁰ ismert és népszerű volt, hiszen rajzait sokan szövegükkel méltatták, és kijelölték a későbbi értékelés ösvényeit.

Vécsi Nagy Zoltán *Felezőidő 2. Erdélyi magyar művészet 1965–1975 között* tanulmányából összegzésként emelem ki: „A sajátosan magyarrá lett európai klasszikus grafikai iskola erdélyi identitással való felruházásában a legsikeresebb Plugor Sándor volt, akinek munkássága a szöveget alkotói egyenrangúsággal, ugyanakkor érzékeny és kellő bölcséleti súllyal követő illusztrációs gyakorlata folytán szorosan összefonódott az erdélyi irodalom nagy egyéniségeinek munkásságával” (Vécsi Nagy 2014: 31).

A romániai magyarság számára a rendszerváltás előtt az anyaországi-val szemben a kulturális identitás és nemzeti kötődés erőteljesebb küzdelmet és ellenállást jelent. Plugor Sándor illusztrációiban a népi és nemzeti kérdéseket előtérbe helyező irodalomhoz való kötődése abból is adódik, hogy ezekben a szövegekben parabolikusan látja megfogalmazni gyerekkora szociális problémáit és a kisebbségi lét feszülő nehézségeit. „A magyar irodalom népi vonulata ez az ihlető, látomásos józanságra ajzó forrás, az tehát, amelyik – túl időszerű programokon és programos társadalmiságon – a magyarságtudat megújítására vállalkozott és vállalkozik, amelyik a jelen minden élményét a történelmi nemzetlét pillanataként éli. Nem véletlen ez, nem is divatmozgalom; Plugor Sándor erdélyi művész, olyan feltételek között él és alkot, amelyek az azonosulást nemzeti kultúrájával mindennapos, egzisztenciális érvényű választással teszik; ahol nem az magyar, aki annak született, hanem csak az, aki magyarnak megmarad; választás dolga az, ami kényelmesebb szemléletünk számára adottságnak tűnik” (Láng 2000: 85).

¹⁰ Plugor Sándorról szóló válogatott cikkek kötete. Szerkesztette Jánó Mihály és P. Miklóssy Mária, Sepsiszentgyörgy, Medium Kiadó, 2000.

Plugor Sándor kisebbségi létbe való beállítása erőteljes verbális fogalomtárba szorítja be, amely életművének karakterisztikus és ingergazdag vizualitását leegyszerűsíti, és gyakran a kisebbségi lét perspektíváját rendeli hozzá. Keserű Katalin írása azért is lényeges, mert habár csak ötlet szintjén, de a nyugati kulturális antropológia perspektíváján keresztül tekint az életműre, és így nem egy archaizáló erdélyiség megkésett modernizmusát látja benne, hanem a mindennapok ábrázolásában rejlő nagyszerű és újszerű kultúraértelmezés lehetőségét. Innen nézve Plugor Sándor kökői öregember képsora egy társadalmi folyamat diagnózisára vállalkozik, amely a humor és a mágikus realizmus ironiájával felülemelkedik a szociális életképeken.

A jelenben az életmű erőteljes lokális kötődésére épülő nemzeti karakter hogyan hat művészetének recepciójára? Plugor Sándor képei nagy számban vannak magángyűjtőknél, viszont olyan nagy gyűjteménybe¹¹ vagy múzeumi¹² elhelyezésbe kevés kép került be, amely a képek nyilvánosság előtt szakmai utóéletét biztosítaná. Plugor Sándor képeinek műkereskedelemben való megjelenése nem jellemző, így a család által gondozott műterembe vannak zárva.

2015-ben a Magyar Nemzeti Galériában a *Sors és jelkép, erdélyi magyar képzőművészet 1920–1990* (Szücs 2015: 183, 375–376) kiállításon Plugor Sándor művészetéből hét képet válogatnak be. Szücs György, a kiállítás kurátora az életmű részletes ismeretében Plugor Sándor képzőművészetének több pillérét emeli ki, valamint a kiállítás szervezőelve által a műveket egy kulturális közeg narrációjába építi be. A Nagy Imrével egymásról készített rajzok erdélyi sorsközösséget mutatnak fel. A két Illyés-illusztráció a rendszerváltás előtti nemzeti irodalommal való kapcsolattartást reprezentálja. Márton Árpád portréja az induló évek közös útkeresésében a festői frissességre mutat rá. A Szilágyi Domokosról készült festménye az egzisztenciális létezés deheroizálásának monumentális képe. A fekete önarckép monokróm felé közelítő képfelületen az ikon elvonatkoztató erejével a művészi szerepkör proféciáját közvetíti. A kiállítás Plugor Sándor művészetéből a festőiséget helyezi előtérbe, így kimozdítja az életművet a rajzművészet zártságából, és képzőművészeti többszólamúságát emeli ki.

¹¹ Németh Géza magángyűjteménye.

¹² Petőfi Irodalmi Múzeum, MNG.

Gyerekkora

Plugor Sándor (1940. március 4. – 1999. február 20.) az Olt és Feketeügy szögletében fekvő háromszéki Kökösen született kétgyerekes református családba. A falu kulturális emlékezetében fontos epizód, hogy a Feketeügy hídjánál a cári csapatokkal vívott csatában esett el 1849. július 2-án Gábor Áron; ennek emlékét Kányádi Sándor *A kökösi hídon* verse erősíti meg a magyar nyelvterületen, Magyar Lajos *Gábor Áron Kökösnél* poémája szintén ezt a háromszéki kultuszt élte tovább.

A falu unitárius temploma 13–14. századi román kori alapokra épült, gótikus ablakkal, reneszánsz kőajtóval rendelkezik. A kulturális kölcsönhatásokhoz hozzátartozik, hogy a falu ortodox fatemploma 18. századi, amelyet a 19. században Zajzonból költöztettek ide. A református templomot 1799-ben építik egy összeomlott 17. századi templom helyére. Lakossága 1067 fő (89% magyar).¹³ Ebből a faluból származik Plugor két képzőművész kollégája is, Deák Ferenc grafikus és Petrovits István szobrász. Deák Ferenc és Plugor Sándor között a könyvillusztrálás révén alakul ki hosszútávú szakmai barátság, amelyet Deák nagyszámú levele is alátámaszt. Petrovits Istvánnal a sepsiszentgyörgyi képzőművészeti élet szervezésében közösen vállalt feladataik teremtenek kollegiális kapcsolatot.¹⁴

Plugor Sándor művészetében vezető és többrétegű motívum az öregemberek ábrázolásának állandósulása. Gyerekkori élményei közül az idős emberekkel való kapcsolatából egy sajátos társadalmi kor(kór)képpel átítatott lélekrajzot tárhatunk fel. A kökösi temetőben a Plugor család sírhelyén szembetűnő szülei és apai ágon nagyszülei születési és elhalálozási adatainak egyedisége: szülei Plugor József (1892–1972) és Furcsa Ilona (1904–1981), nagyszülei Plugor Sándor (1848–1934) és Zsigmond Borbála (1850–1923). Születésekor édesapja 48 éves és édesanyja 36 éves, valamint nagyapja 92 éves lenne (fia születésekor 44 éves) és nagyanyja 90 éves lenne (fia születésekor 42 éves), ha élnének az unoka születésekor. A családfán szembetűnő a késői gyerekvállalás, és így két generá-

¹³ Magyar Nagylexikon 11. 2000: 417.

¹⁴ 1979. X. 22-én kelt jegyzőkönyv: Benczédi Sándor Kós Károly szobrának a Székely Nemzeti Múzeumban való felállítására helyett Kós András szeretnék felkérni édesapja méltó megemlékezésére; szakmai véleményét rögzíti Baász Imre, Petrovits István és Plugor Sándor (Sepsiszentgyörgy, Miklóssy Mária tulajdonában).

ció kiesését figyelhetjük meg. Az idős szülők mentalitására jellemző, hogy egy múltba néző értékszemléssel viszonyulnak a jelenhez, és egy tradicionális paraszti kultúrában érzik magukat otthon, amelybe folyamatosan beleszól a 20. század hatalmi rendszerváltásainak szövevénye. Plugor Sándor gyerekkori élményei között lélektani sokkélvány a háborúból hazatérő leépült testű apával való szembesülés.

Édesapjáról mondja, „amikor bevonult katonának, kétéves voltam. Csak arra emlékszem, hogy betettek a pergősszekér saroglyájába, s a keréke kocogott a köveken a megyeháza felé. Apám, amikor hazajött, 54 éves volt, fél évig forgatták a testét, poharakat raktak rá, avval szívatták le a reumát. Az első világháborúban is katona volt, aztán hat évig orosz fogságban. Nyolcvan évet élt. A második fogság után zsályafürdőket is vett, s amikor minden rendbe jött, jött a szárazság, az aszály s a demokrácia” (Sylvester 2000: 113). Egy másik interjúban említi, hogy „két asszony vonszolta be az állomásról a csontra soványodott, vadidegen öregembert: a te apád! hökkentették belém a felismerést”.¹⁵

Édesapja megöregedett teste, görnyedt alakja és ráncokkal barázdált arca Plugor Sándor életművének legerőteljesebb ihlető élménye, amely a középiskolai évek vakációs vázlataiból egyre erőteljesebb elvonatkoztatások próféta szerepköréig halad. Édesanyja kiváló humorérzékét évfolyamtársai is felidéznek.

Fiús családként háztartásukra a puritán egyszerűség jellemző, marosvásárhelyi középiskolás korában téli vakációról visszatérve Miklóssy Máriának, későbbi feleségének a karácsonyfáról azt nyilatkozta, „nálunk nincs, mert a mi házunk nem lányos ház”. 1904-ben épített háromosztású cserepes házuk csinos porta a faluban, amely istállóval és csűrrel egészül ki a gazdasági udvaron, és kerttel nyúl hátra a temetőig. A család tulajdonában van közel 2, 8 hektár terület, amely egy kétgyerekes családnak nyugodt megélhetést is biztosíthatna, ha stabil társadalmi térben és időben élnének.

Háztartásukra és gazdálkodó életmódjukra jellemző az állatokról való gondoskodás. Gyerekként feladatot kap az állatok legeltetésében és ellátásában. Így a falusi élet a *kicsi felnőtt* szerepével és felelősségtudatával ruházza fel. Középiskolai éveitől kiszakadva a falusi közegből egyre erőtelje-

¹⁵ Idézet kiemelése ld. Keserű 2002: 80.

sebben rajzolja vissza szüleit és háztartásuk életképeit. A rajzolás közvetíti a lokális identitás erős emócióit, amely a térbeli és kulturális távolság következtében egyre erőteljesebb elkötelezettséggé válik.

Plugor Sándor a Szócs Istvánnal készült interjúban mondja: „[...] nézd meg a tömbházlakó kisgyerekeket, milyen izgalom ficáncol bennük, amikor összefutnak egy kismacska, egy kutyakölyök, egy ló miatt. Érzik a nagy találkozás izgalmát: a lét egy másik formájával találkozni, mintha mi egy marslakóval találkoznánk. Mi úgy nőttünk fel, hogy tízéves korunkra minden a helyére került bennünk és a világban, megvolt a kozmikus világképünk: ember, állat, növény, természet, öreg, fiatal, születés, halál, élet, [...] csakhogy az eredeti emberi tartalmakat a tudattal szemben az ösztön, az ember ösztönvilága őrzi. Tudat és ösztön összeütközésében mindig az ösztönnek van igaza” (Szócs 2000: 75–76).

A falusi világba beavatott gyerek többlettudásával viszonyul a fizikai munka próbatételeihez, a rá rótt feladatokhoz. 1964-ben készült monotípiá sorozatán az állatok megjelenítésében gyakran pajzán életképeket alkot, amelyek egy fiúgyerek fantáziájában raktározódnak. Így a malacait szoptató koca önfelelt derűje, vagy a két idős ember kocát párosodni hajtó tétovaságával szemben a nézővel összekacsintó felajzott koca tekintete, a két kutya párosodását néző harmadik hiányérzete, a madárral jóllakott macska öntelt derűje éhező társával szemben. Az állatok ösztönös viselkedéséből egy jól berendezett világ derűjét és érzékiségét mutatja fel.

Művészetének erős ösztönös spontaneitása a falusi gyerekkor élményvilágában is gyökerezik. Az idős szülők teherbírásának csökkentése korai önfenntartó felelősségtudatot alakít ki benne, amely az otthoni gyerek munkák, majd diákkorában az illusztrátori tevékenységből szerzett kereset állandósulásában is megmutatkozik. Plugor Sándor életvitelében a szorgalom mellett a beosztás, a mértéktartó költekezés és a gyűjtő szenvedély is jelen van.

A szüleihez és szülőfalujához kötődő köldökzsinórt nem szakítja el, hanem az értelmiségi ember többlettudásával egyre mélyebb archetípusokat merít a gyerekkori élményekből. A kökői világtengelyhez¹⁶ egyetemi évei után brassói és majd sepsiszentgyörgyi állásfoglalásával is igazodik.

¹⁶ „[...] A hagyományos társadalmak embere csak olyan térben volt képes élni, amely felfelé 'nyitott', amelyben szimbólumok biztosították a síkok áttörését, s ezáltal lehetséges volt az érintkezés a másik, földöntúli világgal” (Eliade 1987: 38).

Gazda József írja: „Plugor Sándor világa szigorúan körülhatárolt. Nem a mindenség, hanem annak egy nagyon kicsi része az, ami őt érdekli. Úgy kötődik szülőföldjéhez, azon belül is egy parányi faluhoz, Kököshöz, ahogy Chagall kötődött egész hosszú életében Vityebszkhez vagy Nagy Imre Zsögödhöz. De ezt ő sohasem érezte röghözkötöttségnek. Ő mindent mindig megtalált emlékeiben, amire alkotópályája eddigi szakaszaiban szüksége volt” (Gazda 1985: 408). A kor szorításai ellenére művészként nagyobb kitekintése van a világra, például 1976-ban több hónapos amerikai tanulmányút után azzal az élménnyel tér haza, hogy „vissza a kökösi emberhez”. New Yorkban a Metropolitan Múzeumban nagy hatást gyakorolt rá az afroamerikai szobrászat és a törzsi kultúra. Ez a felszabadító élmény is segíti, hogy egyre monumentálisabb rajzaival jelenítse meg később a kökösi arcokon az idő röntgenképeit. „Mondhatnám azt is, hogy gyermekkoromban – érzelmvilágomat tekintve – Kökös megérlelt, minden érzelmi élményt megadott, és a későbbi ismeretanyag ezt az alapanyagot meghatározottabbá tette; új ismereteket szerezhettem elméletileg [...], az élményvilág mint olyan tehát gazdagodott, de maga az alap lelki-érzelmi világom az megmaradt. Kökös mindent megadott a születéstől a halálig, én ott mindent megtaláltam: állatokat, növényeket, folyót, eget, levegőt, erdőt, mezőt, az évszakok járását, változását, a kegyetlen sorsot, és – persze – az öröm is belecseppent az életembe. Ez valahogy mind meghatározó jellegű volt” (Gazda 1985: 408).

Az interjúk gyakori kérdései szintén a falusi gyerek élményében keresik az életmű motívumait.

„– Az első írók, aki hatottak rád?

– [...] Arany János, Móra Ferenc. Hogy miért? Parasztgyerek voltam, s mint ilyen, különös viszonyban a cipővel. Nálunk az volt a szokás, hogy Szent György naptól Szent Mihályig mezítláb jártunk, aztán amikor a szegénységről olvastam Móránál, ezek a gyermekkori napok szinte maguktól idéződtek fel, úgy láttam magam gyermekként, mintha filmet néztem volna” (Bogdán 2000: 129).

„Emlékszem például, mi gyerekek fiatalpú bakancsot hordtunk. Ezeket nagybátyám készítette házilag, fűzfából a talpakat; erre nagyon kellett vigyáznunk, ha idejekorán elkoptattuk, bizony a verés veszélye állt elő. Éppen ezért a téli játékokban nemigen tudtunk részt venni, de nyáron sem jutott sok játszás osztályrészünkül. Teheneket kellett vinni etetni, emlékszem, édesanyámmal kísértük ki őket a legelőre, én maradtam velük, vi-

gyáznom kellett rájuk, s este velük jöttem vissza a faluba. Ha esős idő volt, és nem tudtuk vinni a teheneket etetni, nos akkor a pocsolyás sánctartóról agyagot gyűjtöttünk és különböző figurákat mintáztunk” (Szatmári 2000: 144).

Plugor a parasztyerek falusi életének természetközeli élményeiben nagyon korán a szociális érzékenységet és igazságtalanságot is érzi. Nemzettudatát szépirodalmi olvasmányai nagyon koherensen a kiszolgáltatott paraszti társadalom szociográfiáján keresztül erősítette, amelyet teljes mértékben hitelesített a kökösi mikrotársadalomban kialakult szociális érzékenysége.

Plugor Sándor élményvilágát olvasmányaival alátámasztani azért is lezűkítő konstrukció, mert nagyon bezárja őt egy rendszerváltás előtti paradigmába, és a képek értelmezésének egy elavult társadalmi kontextust teremt újra, „ám a műnek kortárs érzékenységgel kell rendelkeznie ahhoz, hogy figyelmet keltsen” (András 2009: 185).

Diákévei

Középiskolai diákévei

1954-ben szülőfalujában fejezi be általános iskolai tanulmányait. A következő tanévben a tehetségkutató mozgalom kiválasztott diákjaként a marosvásárhelyi magyar képző- és zeneművészeti középiskola tanulója. A felvételi életképét idézi fel egy későbbi interjúbán: „Hetedikes voltam, amikor szülőfalumba is megérkeztek a marosvásárhelyi művészeti iskola tanárai tehetségkutatásra. Szász Károly jött Kökösbbe, ő zenetanárként és Nagy Pál rajztanárként. Kipróbálták, kiben milyen tehetség lakozik. Így ültettek engem is le rajzolni. Volt egy osztálytársam, aki előre kijelentette, ő nem szeret rajzolni, hát őt állították be modellnek, róla kellett portrét rajzolnunk. Szerencsére jó nagy és karakteres feje volt; s elkészítettem életem első, modell után készült arcképét. A rajzokat összeszedték, magukkal vitték Nagy Pálék, s később üzentek, menjek felvételizni Vásárhelyre” (Szatmári 2000: 144).

Évfolyamtársak: Bakó Antal, Boér Ilona, Csutak Levente, Gergely István, Gyenge Imre, Kákonyi Csilla, Kiss László, Márton Árpád és Plugor Sándor. Kovásznán Csutak Levente vizsgáztatását Incze István képző-

művész tanár végzi. Gyergyóalfaluba az intézet Nagy Józsefet küldi ki, de a tehetséges gyerekek felmérésére az édesapjának segítő Márton Árpád az erdőlési bárca határideje miatt nem tud megjelenni. Az iskolaigazgató hátráltatja a mappába rendezett rajzok postázását, így pótfelvételin kerül az intézetbe, és a későbbi két jóbarát nem a felvételin, hanem az iskola első napján ismerkedik meg egymással. Márton Árpád emlékezetében a Kultúrpalotában való évnnyitó és az Unirea Liceum épületében megtartott osztályfőnöki óra után az iskola udvarán egy farakáson ülve a honvagy érzésével küszködve figyelnek fel egymásra, később az osztálytárs élmények mellett a hasonló családmodell és származástudat is erős barátsággá kovácsolja kapcsolatukat. Márton Árpád édesapja is hadifogoly, valamint 2,6 hektáros családi birtokok is kísérteties hasonlóságot mutat a Plugor család 2,8 hektáros magántulajdonával. A mezőgazdaság és az állatokkal való foglalkozás mélyen átítatja élményeiket. Márton Árpád úgy emlékszik, hogy Plugor Sándor gyerekként köztük „egy kicsit kiegyensúlyozottabb”, valamint „már a kezdettől ösztönösen tehetséges”.¹⁷

Csutak Levente kedves emléke a marosvásárhelyi Kultúrpalotában töltött szünetekről, hogy a színház kelléktárából kölcsönként színházi fegyverekkel a *Három testőr* film imitációjaként a lépcsőn gyakran vívnak, és a nyitva hagyott ajtón keresztül hallgatják a szimfonikus zenekar próbáit. A vidéki közezből érkező kisdíákok ebben a környezetben a művészet nagyon sűrített ízlésformáló élményével találkoznak.

Marosvécsen nyári gyakorlaton készült harmincegy fős fotó betekintést ad az évfolyamokat összefogó képzőművészeti terepmunkába. Plugor Sándor mellényes megjelenése és testbeszéde jelzi társaihoz képest fizikai érettségét, parasztháttérét és autonóm személyiségét.

Marosvásárhelyi tanárai Izsák Márton¹⁸ (nem tanítja, de munkáin keresztül hat rá), Ince István, Bordi András, Barabás István, Piskolty Gábor, Nagy Pál, Olariu Gheorghe művészettörténész. Tanárai közül világlátással és esztétikai értékítélettel Nagy Pál van rá meghatározó hatással, aki kollegiális barátsággal sokáig kíséri volt diákja alakuló pályaképét. Ennek egyik tanújele az *Utunkban* megjelent első rajzok analitikus részletességgel végzett elemzése, amely a jó illusztráció mibenlétének summáját bontja ki, valamint az *Öregek könyvéről* írt levele a személyes hangvéte-

¹⁷ Márton Árpád interjú (2018 őszén, Csíkszereda).

¹⁸ Izsák Márton Márton Árpádról diákkorában két szobrot mintázott.

le mellett a mű egyik legjelentősebb recenziója is. Plugor családi könyvtárában – évfolyamtársaihoz hasonlóan –, ott van Nagy Pál *Barangolás a képzőművészetben* című kötete (1979). Érett művészként is elismerik, hogy volt tanáruk nagy esztétikai műveltséggel, a nyugati modernségre való rálátással és elemző készséggel formálta művészeti ízlésüket. Később alkotótáborokban gyakran vesznek együtt részt, például Hajdúböszörményben Nagy Pál szemtanúként van jelen Plugor Sándor ott készült tizenhat darabból álló lószorozatának alkotásakor.

Amint látjuk, a tehetségkutató mozgalom falusi gyerekeket emel be a színvonalas középiskolai művészeti oktatásba. A pártideológia azonban a gyermekek jövőjére hivatkozva kényszeríti a szülőket a magántulajdon feladására, az önálló gazdálkodó életmódból a kollektív gazdaságba való belépésre.

A marosvásárhelyi képzőművészeti középiskola erős csoportidentitással és szakmai tudással ruházta fel a növendékeket. Jelen tanulmány fő szándéka Plugor Sándor öregember rajzainak bemutatása, amely a lokális és szociális kötődéstől a világkép egyetemes megmutatásáig halad, és ezáltal a vonalrajz egyre erőteljesebb expresszív és szuggesztív erejével monumentális hatást teremt. Ennek felvázolásáért kitüntetett figyelmet tulajdonítok minden olyan élményforrásnak, amely motiválhatta öregember rajzolására. Az idős szülők teherbírása a vakációkra hazatérő gyerek számára szembetűnő, amelyhez számtalan szociális igazságtalanság élmény is társul. Apja fotókról ismert görnyedt testtartása a rajzokon az öreg emberek testbeszédén tér vissza, majd egyre erőteljesebb próféta jelenlétben tisztul meg a beazonosítható személyes jegyektől. Édesanyja sajátos humorát évfolyamtársai is emlegetik, így „*Sanyika*” az öregedés humorát, és az öregség groteszkbe hajló árnyalatait gyakran már középiskolás éve alatt édesanyja ábrázolásakor megragadja.

A személyes veszteségélmény egy társadalmi kontextust is lefed. A kor szocreál¹⁹ propagandaművészetével szemben rendelkezik egy olyan ott-

¹⁹ Murádin Jenő művészettörténész szemléletesen összegzi az erdélyi szocreál jellemzőit: „a szocreál nem volt meghatározható alkotói stílus, inkább módszer és elvárás, amely a 'tartalmában szocialista, formájában nemzeti' marxista-leninista esztétika [...] irányelvekre támaszkodott. Jellemzői közé tartozott a 'kötelező boldogság' paradoxonában meghatározható áloptimizmus, a személyi kultusz kiszolgálása, a realista festészet hagyományaira visszavezethető elbeszélő tartalom és közérthetőség, az építőmunka heroizálása, a munkás-paraszt szövetséget szimbolizáló jelenetek és ebben a típusalkotás, az osztályellenség karikatúrisztikus leleplezése, történelmi pillanatok hamis, idealisztikus megjelenítése” (Murádin 2011: 297).

honról hozott élményanyaggal, amely a sematikus tartalommal szemben kollektív kötődést és erős individuális képnyelvet tud egyszerre teremteni.

Főiskolai diákévei

Kolozsvári tanáraik: Szervátiusz Jenő mintázás és kroki, idős Cseh Gusztáv betűtörténet, Bene József és Debreczeni László perspektíva, Borghida István és Pattantyús Károly művészettörténet, Földes László esztétika. A szakosodás után festészet szakon vezető tanáruk Miklóssy Gábor.

A marosvásárhelyi képzőművészeti középiskola családi és nyitott légköréhez képest a Ion Andreescu főiskola akadémikus hangulata sokkal életidegenebb. Ezt szemléletesen példázza Forró Antal Plugor Sándornak írt későbbi levelében erre a közegre utaló megjegyzése: „Ha megengeded, tegezzük egymást, nem szeretem az 'andreescus' féle háromlépéses 'távolságosdit'” (Kolozsvár, 1974. I. 22.).²⁰

Plugor Sándornak Miklóssy Gáborhoz való viszonyulására jellemző az, Plugor tiszteli festőtanára gondolkodását, igényességét és szigorú korrektúráit; viszont Miklóssy nem érzi át, hogy Plugort a vonal érdeklí és másképpen rajzol, mint társai, és így nem látja rajta erőteljesen a saját tanári hatását; Plugor nem lázadt tanára ellen, meghallgatta útmutatásait, de nem követi teljes mértékben azt; próbálja őt elfogadni, de nem példakép számára.

Miklóssy Mária szerint Plugor Sándor ösztönösen idegenkedett attól, hogy Miklóssy Gábor berántsa őt a saját festői világába. Amikor a mester beállítja az aktot, Plugor Sándor gyakran félreül, függetleníti magát és rajzol. Romboló erőként eluralkodik el rajta a vágy, hogy minél többet rajzoljon, és a rajzon keresztül ismerje meg a világot, valamint felismeri, hogy a rajzolásal el tudja tartani önmagát és tudja segíteni szüleit, így korán az anyagi függetlenség szabadságát is megélheti.

A rajzolásra mindig készenlétben volt, hiszen kisméretű mappáját egy falappal mindig magával vitte, zsebében tartotta a tustintát tartalmazó kis üveget, amelyhez gondosan előkészített tollhegyek társultak. A tollhegyeket égetés után megcsiszolta, és egy fapálcikára kötötte, amellyel a szűkszájú tintásüvegbe be lehetett nyúlni. Akkor ült le rajzolni, amikor végleges formába fordította át az élményt, és a rajzon később nem változtatott.

²⁰ Lelőhely: Sepsiszentgyörgy, Miklóssy Mária tulajdona.

Miklóssy Mária Szalay Lajos *Hatvan rajza* című, 1941-ben Budapesten megjelent könyvét Tarnói Emília szatmári színésznő a Kolozsváron élő Tirnovan Ari-Vid szobrászművész testvérének lakásában fedezi fel, aki rejtegeti a kiadványt, és testvére 1956-os politikai meghurcoltatását követő félelem miatt nehezen kölcsönzi. Miklóssy Mária felismeri, hogy Plugor Sándor rajzai kísértetiesen hasonlítanak Szalay Lajos rajzaira. Később Plugor Sándor feleségével együtt Budapesten a Püski Kiadó tulajdonosaival személyes kapcsolatba lép.

A kisméretű könyv parafrázisa közben meditációs joga gyakorlatokat végzett, és teljes szellemi azonosulással nagyította fel a rajzokat.

Családalapítás, életrerek

Felesége Miklóssy Mária festőművész és rajztanár. A marosvásárhelyi képzőművészeti középiskolából ismerik egymást. 1964. április 4-én Kolozsváron házasodnak össze.

Plugor Sándor 1964. szeptember 1-től Brassóban a 7-es számú román tannyelvű általános iskolában tanít. 1966. december 9-én megszületett Barna, majd 1970. október 10-én Magor fia. Így 1964–1971 között Brassó az életterük, ahol Plugor Sándor rajztanár és folyóiratok grafikai felelőse. Ezt követi 1971-től Sepsiszentgyörgy, ahol Plugor Sándor színházi díszlet- és kosztümtervező, a Székely Nemzeti Múzeum muzeográfusa, képzőművésztanár.

A hatvanas évek végére a szocreál hamis illúziója kifáradt, a pozitív életkép erőltetése helyett a nyugati művészet modernebb képnyelvéhez való felzárkózás vágya jelenik meg. A kollektív sémák helyett az egyéni stílusjegyek és világképek körvonalazódnak. Kovászna megyében az évtized végére már egy erőteljes művészcsoporthoz alakult ki. Ez a folyamat védelmet és művészi szabadságot ad az alkotóknak. A sablonos pártideológia helyett a képi tartalmat hordozó egyéni stílusjegyek értékelődnek fel, valamint egy megkésett modernizmus kiteljesítésének szándéka is jelen van.

Brassó épülő ipari világa, és az itt kijelölt feladatkörök bénító erőként hatnak a fiatal művész ambícióira. Így Sylvester Lajos hívására elfogadja a fiatal Kovászna megye sepsiszentgyörgyi központjában 1970. április 22-től a Székely Nemzeti Múzeumban az idegenvezető állást. Majd 1971 januárjában családjával átköltözik Brassóból Sepsiszentgyörgyre.

A múzeum és a színház közti munkaviszonyának gyakori változtatása jelzi, hogy mind a két intézmény feszültséggel terhelt szellemi légkört jelentett. 1970. december 1-jén díszlettervezőként a színházhoz kerül (ma Tamási Áron Színház). 1976. január 1-től újra a színház díszlet- és kosztümtervezője, a sikeres színházi műsorfüzetek rajzolója és tervezője.

Külföldi útjai és kiállításai, nemzetközileg elismert alkotótáborokban való jelenléte kortársaihoz képest nagyobb kitekintést enged a világra. Kapcsolatteremtő készségét a társasági életben megnyilvánuló sziporkázó humora lendíti előre. Sepsiszentgyörgyi évtizedei alatt nemzetközi rálátása van a képzőművészeti életre, és az akkori magyar kortárs kultúra jeles alkotóival épít ki szakmai barátságokat.

Plugor Sándor életében korán jelentkezik a betegség. 1984. szeptember 24-én a bukaresti kórházban (Spitalul Clinic de Dermatologie) a talpán található melanómával megoperálják, és itt három hónapig tartó kezelésen vesz részt. Külhoni kapcsolatai révén 1985 decemberétől 1986 áprilisának végéig gyógykezelés céljából Svájcban és Németországban tartózkodik. Az ott élő magyar közösségek támogatásával és magyar orvosok gyógykezelése segítségével megerősítik szervezete immunrendszerét. A zürichi orvosnő véleménye szerint immunerősítő gyógyszerek segítségével a betegség visszafordítható. A svájci vöröskereszt szolgálat több éven át gyógyszerrel támogatja.

1996-ban Szegeden megműtik a szemét, egyik szemére elveszíti a látását, egészségi állapota romlik. 1996. december 20-án a Székely Nemzeti Múzeumban munkaviszonya megszűnik, egészségi állapota miatt kéri betegnyugdíjazását.

Plugor Sándor 1999. február 2-án halt meg Sepsiszentgyörgyön, a város saját halottjának tekintette. A Tamási Áron Színház előcsarnokában ravatalozták fel, és a kökösi temető családi sírhelyébe szülei mellé temették. Kopjafáját a csernátoni Haszmann Pál Múzeumban faragták.

Özvegye, Miklóssy Mária festőművész férje halála után szakmai elkötelezettséggel rendezi a hátrahagyott életművet.²¹ Kiállításokat szervez, összegyűjti és közli a Plugor Sándor művészetét méltató írásokat, szakmai

²¹ Gondozásában a következő kiadványok jelennek meg: Plugor Sándor: *Egy rajzoló az írók között*. Szerk. János Mihály és P. Miklóssy Mária, Medium Kiadó, Sepsiszentgyörgy, 2000; *Katalógus 2001*. Budapest Galéria), *Katalógus 2009* (Székely Nemzeti Múzeum), *Katalógus 2012* (Quadro Galéria), *Ex libris 2015* (Csikszereda).

fórumokon rendszeresen az életmű feldolgozására és méltó reprezentálására hívja fel a figyelmet.

Öregemberek – Öregek könyve

Plugor Sándor a kökösi mindennapok epikus mozzanataiból az öregedés kulturális antropológiáját a vonalrajz sűrített kivonataként rögzíti. Az alkotóval készült interjúkban az idős apaképhez való viszonyulás állandósuló helyzet, amelyhez társulhat a korai veszteségélménytől való félelem is.

A marosvásárhelyi képzőművészeti középiskola városi közege felerősíti az otthoni történések rögzítésének szándékát. Így vakációkban a rajzlapokon gyakran az öregedő szülők hétköznapi életének mozzanatai jelennek meg.

A középiskolai rajzok között vannak akvarellek is. A technika elmélyült művelését tanáránál, Bordi Andrásnál is megfigyelhette. A barna tónusokkal megjelenített két idős anyakép és főleg egy apakép fejtartása a színek árnyalatfinom gazdagságában a külvilágtól elhatárolódó sebzett jelenletbe zárkoznak.

A középiskola első téli vakációjától a kökösi képeken állandó modellként jelennek meg a szülők. E korai változatokon a ceruzarajz erős satírozásával testtartásokat emel ki, karakteres arcokat teremt, és az idős szülők mellett a kedvelt macskák is megjelennek. Ezekben a tanulmányrajzokon a szülők passzív, tehetetlen magatartásukban jelennek meg, akiknek a szemléléséhez empatikus részvét társul. Hamarosan megmutatkozik a vonal vezető szerepe, és a beállítás merevsége helyett spontán életképszerű mozzanatok rögzít. A vázlat drámai ereje a vonal szabad és öntörvényű játékában tör előre, az erős karaktervonásokat a pillanatnyi helyzetben tetten ért humor emeli magasba.

Öregek könyve

Plugor Sándor rajzművészetének nagy szintézise a Szilágyi Domokossal közösen készített *Öregek könyve*. Az illusztrátori munkából való felívelés nagy könyvének rajzai eddig is behálózták alkotói pályáját. Az öreg szülők, az előregedő háromszéki közösség rajzai diákkorától érzelmi ingerküszöbként végigkísérik képzőművésszé váló világlátását.

Plugor Sándor több interjúban felidézti Szilágyi Domokossal való barátságának szálait:

„Emlékszem, az ötvenes években Marosvásárhelyen olvastam Szisz egy szerelmes versét, az Igaz Szóban jelent meg...

Ez volt a kezdet.

Majd újabb versek, találkoztunk Bukarestben. Már ismertük egymást. A hatvanas években gyakran meglátogattam Brassóban. Nem sokat beszélgettünk, de értettük egymást. Feleségemmel olvastuk a Korunkban Bartók-versét. [...] Később levél érkezett: Nem kívánunk Boldog Új Évet, hanem az javallom: gyertek fel szilveszterezni hozzánk! [...]”²²

A könyv már kész volt (a nyomdában). Ő telefonon hívott, valamit mondani akart. Nem talált otthon...

Ezt nagyon sajnálom”. (Plugor Sándor 1985)

„Már főiskolás koromban elkezdtem ezeket a rajzokat, és éveken át rajzoltam szüleimet, a környezetemben élő öregeket. Domokos, akihez mély baráti szálak fűztek, sokat nézegette ezeket a rajzokat. Megszerette őket, s talán éppen ennek a nyolcvan rajznak a hangulata indította arra, hogy megírja élete egyik legszebb versét. Szerencsés találkozás volt, mindketten úgy éreztük, ha a vers és a rajzok kötetbe állnának össze, nagy adósságot róhatnánk le szép öregeinkkel szemben”. (Dali Sándor interjúja Plugor Sándorral. *A Hét*, 1978. VI. 23.)

A Szilágyi Domokossal kialakuló barátság határzónája a kökösi mappa több mint száz rajzának megmutatása. Szilágyi Domokos egyik leveléből tudjuk, hogy a rajzok erős emóciókat indítanak el benne, hiszen egy közös alkotás ötletét már 1967-ben felveti: „Addig is törd a kobakodat a dolgon! Ne lézengj. S hozd be Kökösről a rajzokat.” (Bukarest, 1967. V. 10.)

Szilágyi Domokosnak Plugor Sándorról még az *Öregek könyve* születése előtt megjelent sorai példázzák elismerő ragaszkodását és szellemi kötődését ehhez a rajzvilághoz. „Plugor Sándor az a képzőművész, aki

²² „Kedves Pö Sö és neje!

Nem kívánok Boldog Új évet, hanem azt javallom: gyertek föl szilveszterezni hozzánk: kaja, pia, szállás biztosítva. Komolyan!

Cím: Baba Novac, Bl. 23 Sc. 4 et. 8 ap. 166. Az állomásról a 85-ös trolira ültök, az Egyetem előtt átszálltok a 84-esre és leszálltok a végállomáson. Ott áll meg előttiünk 100 méterre. Üdv és jöjjetek! Szisz”

(Bukarest, a levél hátsó oldalán ceruzával 1965. XII. 28.) Páll Lajos és Péterfy László is a szilveszteri társaság része. Lelőhely: Sepsiszentgyörgy, Miklóssy Mária tulajdona.

tud – és nyilván szeret is – rajzolni. Ez a fajta egyre ritkább. Vannak, akik egyenest a formabontással (lejáratos szó ez is) kezdik, anélkül, hogy el-sajátították volna a mesterség titkait. Plugor nem ilyen. Főlényes, finom rajztudása az alap, a jó alap, ami megengedi, hogy tágítsa a kört az ismeretlen felé, ugyanakkor szűkítse is: a lényegyet keresse. Az örök lényegyet, amelyet jaj be nehéz – rajzban, szoborban, versben – megközelíteni és megfogalmazni. A lényegyet, amely úgy tetszik, nem más, a dolgok örök ritmusa. Kezdet, kifejtés, vég, újrakezdés. És főleg az árnyalatok. Ez a művész – minden művész – kenyere. Mert az igazság mindig az árnyalatokban van, erre figyelniünk kell. Plugor is erre figyelmeztet. És megérdemli, hogy higgyünk neki” (A Hét, 1971. V. 21).

Plugor Sándor költő barátja alkotói szándékát elfogadva közel tíz év múlva adja át neki az eredeti rajzokat. A szövegírás szándékát felerősíthette Szilágyi Domokos édesapjának halála (1974),²³ így a szövegírás számára gyászmunka is lehetett. Ez az érzés találkozik Plugor Sándor édesapja halála után (1972) érzett veszteségélményével is.

„Kedves P. S.!

Deák Ferivel kiválasztottunk 20 rajzot, a többit küldöm vissza. A könyv az 1976-os tervben szerepel, ti. annyi most a munkám – s apám halálával még több lett és még lesz –, hogy hamarabbra nem mertem vállalni. Ha előbb sikerül, jó, ha nem, maradunk ennél.

Más. Most jelent meg, s a napokban kerül piacra új kötetem, a Felezőidő. Kérlek szépen, mondd meg a húgomnak (nem tudom az új címét), hogy ha a könyv megérkezik Szentgyörgyre, vásároljon nekem, amennyit csak lehet, utólag kifizetem. Erre Téged is megkérlek. Nagyon szép pofájú könyvecske, Deák Feri tervezte a borítót és a kötést, Angliából hozott betűkkel. Különben ki van herélve (nem Feri), de ezt már megszoktuk, sajna.

Kívánok Nektek minden jót, csókolom az egész családot, Szisz

ui. [kézzel írva] A cím végül is, valószínűleg Öregek könyve lesz, mert Bálint Tibor könyve időközben más címet kapott”. (Kolozsvár, 1974. X. 6.)²⁴

²³ Szilágyi Károlyt (1904. jan. 4. – 1974. szept. 27.) Batizon egy tehergépkocsi a falu országúti főutcáján elütötte. refsztatmar.eu/harmas-idodimenzioban-szilagyi-karoly-a-kolto-edesapjanak-sirjanal/ [utolsó letöltés: 2019. I. 21.]

²⁴ Lelőhely: Sepsiszentgyörgy, Miklóssy Mária tulajdona.

A fenti levélből érdemes kiemelni a címadás véletlenszerűségét, hiszen Bálint Tibor egyik szövegének leadásakor e címet nevezi meg, amelyet Szilágyi Domokos konok ragaszkodással kölcsönvesz.

A Kriterion Könyvkiadó felelős grafikusa, Deák Ferenc a nyolcvan rajzra leszűkített rajzgyűjteményből kiválaszt húsz változatot, amely a kötet minden páratlan oldalán filmszerű mozzanatokként végigkíséri a szöveget, vele párhuzamos reflexiókat vált ki, de nem illusztráció, hanem önálló művek sorozata. Deák Ferenc a szintén kökői származású képzőművész középiskolai éveit a szülőfalujához közeli sepsiszentgyörgyi Székely Mikó Kollégiumban végzi. Később szakad el a szülőfalutól, számára ismert élmény a Plugor rögzítette falusi életképsorozat, viszont az ő művészete nem kötődik a falusi élethez. Az ő közvetítésével a Kriterion Könyvkiadótól Plugor eddig is több néprajzi gyűjtemény és szépirodalmi mű illusztrálására kapott felkérést.

Plugor Sándor a családjában megélt valóságból jelképrendszert teremt, a realista életképek folyamatos körbejárásával egyre mélyebb rétegekből merít. Így az ismétlődő témák változatainak mozzanatnyi eltolódásában van a jelentésteremtés.

Plugor a nagyszámú rajz epikus mozzanatsorába helyezi a szereplőket. Így minden variáció a tradicionális világ ismétlődő cselekvéssorának epikus folyamáramlását érzékelteti. Talán Szilágyi Domokos a mozzanatok ismétlődő percmutatóit fedezte fel a képekben, amit szövegében a számozott sorokkal érzékeltet. A rajzokon nincs fejlődést mutató előrelépés, hanem az ismétlődő mozdulatok cselekvéssorában beidegződött gesztusok hangsúlyozzák egy világkép felszámolását, ahol a hanyatló drámai élethelyzetet a humor mozdítja ki, és az öregember sóvárgása vagy kicsinyes önzősége teszi életszerűvé az öregedést.

Szilágyi Domokos szövege és Plugor Sándor rajzainak szemlélete között lényeges különbségek van, amelyek erősítik a könyv sűrített jelentését. Plugor Sándor a népi világ hétköznapi életképeit rögzít, így elsősorban Tamási Áron írásainak népi humorával lehet párhuzamba állítani őket. A rajzokon az öregember köré egy-egy epikus életkép szerveződik, amiben az életre kelő erős népi karakter gyakran a humor kontrasztjával áll szembe az elmúlással. Szilágyi Domokos poémája a halál metamorfózisát jeleníti meg, az öregek egy többszólamú és összetett nyelvi regiszterű világot teremtenek, amelyben az élettől számot vető egyéni kudarcélmény abszurditása is megjelenik.

Szilágyi Domokos több, Plugor Sándornak írt levelezőlapon kitér a szöveg születésének körülményére. A rendelkezésére álló korlátlan számú rajzzal szemben előre kijelöli a hétszáz sor szándékát. „Kíváncsi vagyok, Kántor milyen avantgárd újítást fedez föl a sorszámozásban!”²⁵ Mondatával ironikusan utal a mű lehetséges fogadtatására, a vezető irodalomkritikus szemléletére.

A levelezőlapról tudjuk, hogy az első százötven sor keletkezése nagyobb megszakítás nélküli munkafolyamat eredménye. A rajzok epikus cselekvésmozzanatai ebben a szövegrészben jelen vannak.

„Kedves Pö Sö!

Az öregek könyvéből megírtam 150 sort (700 lesz az egész; ha elkészülök veled, küldök egy példányt. Ti. most a diliházban pihenek, azaz dolgozom veszettül; írógépet is hoztam). Namármost: te rajzoltál volt rólam egy életnagyságú képet. Rajzolj magadról is, és akkor a belső címlap ilyen lesz (legalább is képzelem) [rajz]: kb. május végéig leszek itt benn, s addig remélem, meglesz. –[...] Üdv. és puszi mindenkinek Szisz” (Marosvásárhely, 1975. V. 6.)²⁶

Idézet a versből:

„86 Szakállam leborotválom:

87 eredj előre,

88 körmöm levágom:

89 eredj előre” [...]

146 lakapárom az arcomról a borostát,

147 lábamat mosdótál tengerének

148 langy hullámai mossák”²⁷

A szereplői szólam itt az öregség földi világszintjét – mint az elmagányosodás veszteségsorozatát –, jeleníti meg, és egy rituális készülődés mozzanatait készíti elő.

„Tisztelt Úr!

Kegyelmed mióta ilyen agresszív, agresszivikém, miként a fű? – Jőmagam most 365. sornál tartok (700 lesz az egész); mire távozom innen, jövő szombaton, remélem, véglegesen nyélbe ütöm, és azonnal sza-

²⁵ Kézrel írt levél, hátoldalán gépelt versrészlet, a 680 – 699. Sor. (Kolozsvár, 1975. V. 26.)
Lelőhely: Sepsiszentgyörgy, Miklóssy Mária tulajdona.

²⁶ Lelőhely: Sepsiszentgyörgy, Miklóssy Mária tulajdona.

²⁷ Plugor–Szilágyi 1976: 14.

ladok Kritérionhoz. Nem kell izgulni, fiatalember, én is voltam fiatalember, mégis ide jutottam. Hát így. Harcos ölelésem! Szisz” (Marosvásárhely, 1975. V. 14.)²⁸

Százötven sor után megszakad az írás, amit a marosvásárhelyi elme-gyógyintézet kórházi körülményei között folytat, a következő levelezőlap írásáig a százötvenegyedtől a háromszázhatvanhatodik sorig halad, amit a Plugor Sándornak írt, műhelynaplóként működő levelezőlapok az írás közben tartott pihenő időszakokként keletkeznek, amelyek egybeesnek a szövegen észlelhető nagyobb váltásokkal. A szöveg szólama kilép a képek ihlette epikus mozzanatokból és azok időkeretéből. Az életet átértékelő többszólamú halál víziója jelenik meg különböző nyelvi regiszterekben és gazdag intertextuális irodalmi hagyományba²⁹ ágyazottan. Ez a nyelvi montázs az emberi létezést a tehetetlenség iróniájával jeleníti meg. A Plugor-rajzok hétköznapi humorát a Szilágyi-költészet tehetetlenség iróniája írja felül.

A háromszázhatvanhatodik sortól a rítusok ráolvasó szövegének hangján egy behatárolhatatlan túlvilági szintet jelenít meg, és a saját veszteségére kívülről nézőpontból reflektál. A záró sorok az iróniát sem nélkülöző irodalmi hagyomány idézésének szakrális jelentésadásával zárulnak.

„697 [Heine a halálos ágyon:
698 'Isten nékem megbocsát:
699 az a mestersége.]"³⁰

„Pö Sőkém!

Az öregek könyve kész a nyomdára. Ahogy gépeltetek példányokat, küldök egyet. Szeretném közöltetni előzőleg vagy az Utunkban, vagy a Korunkban. Ehhez kellene vagy két rajz a visszaküldöttekből. A nálam levőket ti. csak Ferire bízom. – 23-án megyek haza. Rajzolja meg pofázmányát, és kellene egy repró az enyémről is. Üdv: Szisz”³¹

Szilágyi Domokos a könyv tipográfiáját is előkészíti. A róla készült rajz Sepsiszentgyörgyön készült Plugor Sándor műtermében, amelyre záró

²⁸ Lelőhely: Sepsiszentgyörgy, Miklóssy Mária tulajdona.

²⁹ Pl. „287 Az országúton végig a szekérrel / 288 A négy ökör a szekérrel lassacskán ballagott” Arany János *A szegény jobbágy* szövegének parafrázisa.

³⁰ Plugor–Szilágyi 1976: 44.

³¹ Kézzelel írt levelező kártya. (Marosvásárhely, 1975. V. 20.)

mozzanataként verset rögtönöz a szabadon hagyott felületre. A portré kivételesen nem tussal, hanem filctollal készül. Miklóssy Mária kérésére Nagy Mária, a költő élettársa jelezte, hogy a rajz kifakult. A rajzról Szentendrén készült szitanyomat maradt fenn. Szilágyi Domokos ösztönözte képzőművész barátját önportréjának elkészítésére, hogy a könyv első két oldala tükörképként egyenrangú alkotótársaként jelenítse meg őket.

„Pö Sőke!

Itt a vers. Így fog fősteni grafikailag. És így [rajz].

Most kaptam meg a példányt a gépirótól, még nem volt időm átjavítani, küldöm így.

Hallottuk a rádióba.

Ha a Kriterion idei terve csúszik, lehet, hogy még az idén megjelenünk. Majd megnézem.

Lehet, hogy megjelenünk az Utunkban; Sz. Pityók biztat. A nálam lévő rajzokat nem adom ki a kezemből, csak Bálint Lajosnak (hogy visszakapd; Deák Feri katoná); küldj néhányat a címemre, a lap számára, de úgy, hogy nem kezeskedem értük. Szisz

Ui. Kíváncsi vagyok, Kántor milyen avantgárd újítást fedez föl a sor-számozásban!”³²

Szilágyi Domokos a könyv ismertetését segítő folyóiratok szerkesztőivel lép kapcsolatba, ebben az irodalmi közegben is publikálja a szöveget, valamint Plugor Sándornak javasolja, hogy a kötetbe nem került rajzok közül szintén közöljön.

„Pö Sőkém!

Nem akartam kiszúrni magával – a dolog a következőképpen esett: Szilágyi Pista elolvasta a kéziratot, és azt mondta, közlik úgy 3 hét múlva. Ámde L. Lajos néni? időközben rájött, milyen förtelmes rossz lapot főszerkeszt. Ilyenformán lecsapott a kéziraatra, sőt – eddig (kedd, 3-a) – még a cenzúra pecsétje is megvan. Hacsak péntekig közbe nem jön valami, a vers megjelenik.

Nilván jobb szerettem volna néhány rajzot is, de esett, – nem tehetek róla. Te csak küldjél, hátha közlik utólag is, utalással a versre.

Még egyszer elnézést, az átejtés nem tőlem származik. Egyelőre örülök, hogy a cenzúra nem húzott semmit, – bár a rajzokba még beléakadhat.

³² Kézzelel írt levél, hátoldalán gépelt versrészlet a 680–699. Sor. (Kolozsvár, 1975. V. 26.)
Lelőhely: Sepsiszentgyörgy, Miklóssy Mária tulajdona.

Remélem, a könyv megjelenhetik még az évben.

Ölel: Szisz”³³

Deák Ferenc, a könyv szerkesztője a fedőlapról a következő elemzést adja: „Az *Öregek könyve* az egybeötözött szöveg-és vonalmező nyugalmát árasztja, itt már nem csupán a két tényező kapcsolatáról beszélünk, hanem olyan egységről, amelyet még a címsor tömege is hangsúlyoz. Csak ilyen egységes negatív feltételezésben világíthat ennyire a cím nagyon fehér betűsora. Harmadik példánkban a rajz tömegét utánzó formába tördeltük bele az idézet szövegsorait, azzal a szándékkal, hogy a szétnyitott könyvben így a két lap egyszerre születtségének érzetét keltsük” (Deák 1988: o. n.).

Az Öregek könyve öregemberei

Az *Öregek könyve* rajzainak elemzését a hajdani kökösi mappa még fellelhető és kötetbe nem került öregember-rajzaival egészítem ki.³⁴

A térdére könyöklő, egész lapot kitöltő mezítláb aspakép változatos vastagságú és függőlegesen lendületes vonalak kapcsolatrendszerével, az arc részletgazdag ábrázolásával és a lecsüngő kéz kiemelésével súlyos drámai jelenlétezt érzékeltet. A sárgult lapon lebegő fejkendős öregasszony felfelé ívelő vonalaiból a néző fölött elnéző tekintetével, zárt és összekulcsolt kezekkel a hétköznapiak fölötti ünnepi várakozás kiemelt életképét jeleníti meg. Plugor Sándor későbbi nagy rajzainak öregasszony-ábrázolásakor is többször alkot gótikus csúcsíves formát leképező zárt szerkezetet. Az első két rajz, az apa- és anyakép eltérő test- és kéztartása egy erőteljes ellentétekre épülő otthoni világot körvonalaz, amelyet a vonalvezetés ritmusának lélektana is alátámaszt. A körmét vágó görnyedt apa a hétköznapiak ellesett pillanatképe, a túlméretezett *üszkös búza* feliratú zsák a kárvallott gazda veszteségét emeli ki, mert a duzzadó teli zsákok dinamikájára ellentétben áll az öregember testének töredezett vonalaival.

³³ Kézvel írt levél. (Kolozsvár, 1975. VI. 3.) Lelőhely: Sepsiszentgyörgy, Miklóssy Mária tulajdona.

³⁴ *In memoriam Szilágyi Domokos kiállítás* alkalmával a kortárs alkotók mellett Plugor Sándornak Szilágyi Domokosról festménye és portréjának szitanyomata mellett 34 öregember rajza szerepelt a hajdani kökösi mappából. (Sepsiszentgyörgy, Lábas Ház, 2017. IX. 17.)

A negyedik rajtot főiskolai hallgatóként Kolozsváron egy kalotaszegi primásról készíti³⁵, a figura felett lévő hegedű húrjain egy női akt sziluettje jelenik meg. Az eddigi drámaian komor érzést az öregedés mögött rejtő erotikus vágy pillanatképe töri meg.

Plugor Sándor öregember rajzain az öregedés felszíne mögött rejtő nagy ellentéteket ragadja meg. Így a végesben a végtelen, a drámáiban a banális, a hétköznapiiban a metafizikus és a lemondásban az ösztönös vágyakozás támad fel.

A tükörbe néző borotválkozó idős férfi testtartása a hát kontúráját képező lány vonalakkal az öregedést közvetíti, viszont a tükör kis felületében megmutatkozó éber arckép az elmúlással szembeálló életörömet rögzíti.

A répát tisztító ülő férfialak a mozdulatok stabil nyugalmaival a saját gazdaságában harmonikusan élő gazda értékrendjét mutatja.

A 83 éves mámi kankóspálcára ereszkedő ülő alakja a mások életét szemlélő magatartásban fogadja el az öregedéssel járó passzív szerepet. A jobbra forduló mosolygó tekintet a vonalak játékával látszólagos bölcs derűt is hordoz, ami a hosszabb szemlélés után felerősödő kárörömmé válik.³⁶

Az ülő és könyökére támaszkodó idős férfi beállítása gyakori Plugor öregember képein. Ilyenkor a tekintet ellenpólusaként a felnagyított kéz kerül a rajz fókuszába. A realista életképeken a kéz kódrendszerének előtérbe helyezésével egyre elvontabb jelentéseket teremt. Majd a nagy rajzok öregembereinek részleteiben kidolgozott ujjpercei és kézmozdulatai egyre erőteljesebb metafizikai jelentéseket kapnak.

Plugor a kökösi világkép életre hívásakor kevés néprajzi tárgyi kelléket használ. Nem a dokumentálás, hanem a vonal autonómiájában a karakter ábrázolása dominál. A tárgyi világ nagyon puritán, az ő figurái a konyha hétköznapi terében léteznek. A könyv középpontjában az idős házaspár konyhai életképe jelenik meg, amelyhez életművének gyakori állatszereplője, a macska társul. Ebben az életképben a parasztember várakozó magatartásának örök nyugalma jelenik meg. Ez a kép középpont is a kötetben, mert innen következnek az elidegenedést és leépülést hordozó magányos öregemberek. Az oldalt könyöklő és lapról kifele tekintő egész alakos öregember mozdulatlan képét a vonalak firkaszerű expresszív spontane-

³⁵ Miklóssy Mária adatközlése

³⁶ A rajzot a kolozsvári öregotthonban felkeresett százéves öregasszony felkeresése inspirálta (Miklóssy Mária adatközlése).

ítása erősíti fel. Majd a következő rajzon a légüres térnek tűnő asztallapra könyöklő férfi a tehetetlenség érzését viszi tovább, amelyet a háttérben megjelenített lemezjátszós kis rádió ábrázolása kedves derűje egészít ki.

A fekvő öregasszony ábrázolásával Plugor az élet és halál közti átmenet pillanatát emeli ki. Az öregember-rajzai között külön ciklust képeznek a halálhoz közeledő fekvő öregasszony átváltozásának mozzanatai. A szerkesztő Deák Ferenc a záró pillanatot választja ki, ami előzményeként a műteremben még négy mozzanat megtekinthető. *Ó, hát vajon hova a nyavalyába tettem a legyezőm?* A fekvő öregasszony a paplan feletti kezében tartja a házilag készített légyütőt. A vetett ág fehérsége a két világ közti átmeneti légüres tere. A belső monológként kivetített szöveg a kép alsó sarkában az életbe kapaszkodó ember tehetetlen és öntudatlan utolsó mozdulatsora. *Az fájin látod-e melyiket mutattál* a megbomlott elme öntörvényű képzettársításait vetíti ki a bal felső sarokban körvonalazott oroszlán rajzában. A halála előtt a normatív viselkedés alól felmentett öregasszony feszült mozdulatait közvetítik a rajzok. *Így tartom a kezem, amíg megunom, utána a hasamon legyen a kezem* erőteljesen felnagyított, feltartott kezek az élet utolsó mozzanatát rögzítik, amely lehet dacos ellenszegülés a világgal vagy a halál pillanata is. A *Megint kesereg* az előbbi öntörvényű viselkedés visszavonásaként a csendes önfeladás képe is.

A kötetben innen az egyszemélyes függetlenségükben várakozó öregek sora következik, ahol az oszthatatlan magányban a macskák gyakorivá válnak. Az ünneplő ruhájában, táskát fogó, várakozó öregember képe ellentmond az eddigi paraszti környezet otthonos ábrázolásának. Ennek ellentéte az otthoni öltözékében, lassított mozgásban megjelenített öreg figura. Ismétlődik az asztalon könyöklő férfi ábrázolása, de a korábbi dermedt várakozással szemben itt a bóbiskolásba teljesen elrövedő passzív jelenlét mutatkozik meg. Majd szintén ismétlődik a lábmosás paraszti rituálja.

A testes öregasszony képét egy vonal lendületes vezetésével kelti életre. A paraszti életet hordozó konyhai környezetben az öreg férfi és nő figurája a mindennapok cselekvéssorozatának ismétlését folytatja. Az utolsó előtti kép a második kép öregasszonyának újabb alakváltozata. Az ottani csúcsíves kompozíció légiességéből itt vaskosan súlyos szigort kelt életre.

Záró kép a kalapos fejét összekulcsolt kezére hajtó idős férfi egészalakos rajza, ami a vonalak vízszintes hullámszával az önmagába révedő létezést mutatja fel.

Deák Ferenc a nála lévő nyolcvan rajzból nem törekedett egy lineáris epikus cselekménysor felépítésére, hiszen önmagukban az öregember rajzok nem az előrelépést mutatják, hanem a rajzok egyik szépsége az ismétlésben rejlő monotonía megragadásában rejlik. A kötetben egy lehetséges epikus fikció felépítése így is megvalósul, amelynek a betegágyában fekvő öregasszony a tetőpontja. A kötetben szereplő rajz nem váltja ki a halál pillanatának felismerését, ami a Soós mámi képsorozat kontextusában tetten érhető. Innen tovább az ismétlés állandósul, amit a záró két kép a kezdőképek hasonlóságának ismétlésével keretbe foglal.

Plugor Sándor művészetében gyakori a képről képre haladó, képre-gényyszerű epikus történetvezetés. Ennek példáját láthatjuk az említett haldokló *Soós mámi* ábrázolásában. Az epizódok egy rituális cselekvéssor mozzanatai is. A lábmosó és könyöklő apakép gazdag variációi átszivárognak Szilágyi Domokos szövegvilágába.

A kökői mappa kötetben nem szereplő rajzai közül kiemelem a körömvágó anyakép derűs zsánerképét, amely a férfi rituális tisztálkodást megörökítő rajzok között sajátos helyzetkomikummal rendelkezik. Az öregember lábmosó képének másik két variánsa a vonalak szabad és öntörvényű játékának enged utat az életkép realitásával szemben. A rituális mozzanatok megörökítése kiterjed a kötetben nem szereplő evésre is, valamint aktívabb cselekvésben megmutatkozó mozzanatokra is, mint például a kenyérdagasztás asszonyi feladatkörére.

Az utolsó előtti rajz testes öregasszonyának is létezik két kísértetiesen hasonlító, kötetbe nem került változata, amelyek közül az egyik a kiválasztott rajz realista vonásaihoz képest expresszívabb spontaneitással rendelkezik, valamint másik variánsa az összefogott kezek mellett a kereszteződő lábfejekkel a rajz zártabb szerkezetét valósítja meg.³⁷

Az unokát magához ölelő nagypapa életképének oldott idillje szintén a kökői öregember életképek szintéziséhez tartozik. A háttal ülő apa képének vonalvezetése az öregember tehetetlen testtartásának mozzanatritmusát kottázza le. A töprengő és bóbiskoló apa képének végtelen változata gyűrűzi át a kökői életképeket, ahol néha egy tehénfej járulékos képelemként a paraszti világkép kötődéseit tágítja ki.

³⁷ Hegedűs Ferenc (Kézdivásárhely) gyűjteményében található, valamint egy ülő öregember rajz is. Méretük 22×13cm, amely a legtöbb öregember rajz méretére jellemző.

Plugor fájdalmasan szép öregemberei a mulandóság végtelen kombinációját körvonalazzák. Itt elsősorban az apa és az anya átváltozásának a fiúban kiváltott megrendülést, és a ragaszkodó szeretetet diagnosztizálja, ugyanakkor a referenciális beazonosítás lehetősége mellett a kelet-európai ember értékrendjében beálló törésvonalat, a tradíció életképtelen értékvesztését is leképezi, amelyet az öregemberek magukra hagyott veszendő tétlenségében tesz láthatóvá.

Plugor Sándor az *Öregék könyvéből* tizennyolc képet a Petőfi Irodalmi Múzeumnak ajándékozott.³⁸

A marosvásárhelyi képzőművészeti középiskolában a kökösi világ sérülékeny mulandóságába beavatott Nagy Pál a könyv megjelenésekor Szalay Lajos magasságába emelve nagy elismeréssel reflektál a hajdani diák rajzainak falusi világképére.

„Kedves Pö Sö!

Egyik kedvenc könyvemről van szó. Pontosabban arról, hogy veszélyben forog ez a megkülönböztetett minősége. Félős, hogy ki fog esni kegyeimből.

Legalábbis megalkuvás lesz a vége.

Szabó Lőrinc – Szalay Lajos: Tizenkét vers – tizenkét rajz. Szép, nagyformátumú könyv, tollrajzok. Imitt-amott ecsetrajzok. Mindig híven követik a vers hangulatát. Nem a tartalom merev értelemben vett illusztrációi. Nem visszakérődzés. Önálló művek. Sőt! Tudomásom szerint néhány rajz megelőzte magát a verset. Vagy éppen meghihlette a költőt. Egyerangú együttműködés.

Most attól félek, hogy az ÖREGEK KÖNYVE kiszorítja a polcról. Legalábbis mellé fog kerülni. És ha sorrendben csak a második helyre, akkor az csak az idősebbeknek kijáró tisztelet miatt.

³⁸ „Plugor Sándor festőművész.

Kedves Mester!

Engedje meg, hogy a Szilágyi Domokos: Öregék könyve c. munkájához készített 18 db. a Petőfi Irodalmi Múzeumnak ajándékozott grafikájáért köszönetet mondjak.

A műtárgyak a 29/1982. nnsz-on kerültek Művészeti Tárunk állományába és kitűnő kvalitásukkal a magukban hordott emberi és művészi tartalommal gazdagítják gyűjteményünket.

További munkásságához sok sikert és jó egészséget kívánok, szívélyes üdvözlettel, Bíró Zoltán főigazgató” (Budapest, 1982, PIM). Lelőhely: Sepsiszentgyörgy, Miklóssy Mária tulajdona.

Szegény Domi hirtelen halála kissé egyoldalúan elterelte a figyelmet az egyenrangú rajzokról. Sem a sajtó, sem a tévé nem figyelt fel rájuk. Mással voltak elfoglalva.

Számomra azonban a körmét vágó falusi ember bütykös lábujjai, a nénike félretaposott cipői és a magába néző tekintetek gondterheltsége, a lábatlankodó cicák, mind a nélkülözhetetlenség kelléktárából kerültek elő. Pontosabban abból a vázlatfüzetből, melyet egy hajdani kökösi diákom hozott vissza egy téli vakáció emlékeként. Családtagok, szomszédok, csöbrök, lócák és lábatlankodó cicák. Egy tehetségesnek tartott kisdíák első biztos befektetései. Ezek most kamatoztak. És kamatozott az emberség is.

Ezt el kellett mondanom Neked is. Szeretettel: Pali.”³⁹

Apák halála

Az *Öregek könyve* fogadtatásának leírását Palocsay Zsigmond Plugor Sándornak írt alábbi két levelében is olvashatjuk. A *Felhőmező* kötet apavesztésének megírását Szilágyi Domokos szövege inspirálja, amelynek a szerző szerint szükséges kísérő elemei a Plugor-rajzok lennének. Plugor Sándor két levél közti hallgatása a Szilágyi Domokossal való alkotói szövetség megismételhetetlen gesztusát is jelenti. Palocsay *meg(jaj) dulni* szójátékkal emeli ki Plugor öregembereinek kökösi életképekbe oltott drámaiságát. A levél kiemeli a cenzúra tematikus tilalmaid, valamint utal arra is, hogy a korábbi évtizedhez képest háttérbe kerül a könyvek illusztrálása.

„Szervusz Pöső!

Én vagyok Zsiga! – igen – én – Kaptál-e a Kriteriontól egy kéziratot?! – Az én FELHŐMEZŐ című 3749 soros poémám?! Édesapám haláláról írom, s az *Öregek* könyvére gondolva – eszembe jutottál!

Te kéne megrajzold tussal – úgy, mint az *Öregek* könyvét – egy szürkés-kék alapot adnánk a rajzok alá.

Egyed Péter azt mondja, hogy Domokos Géza benne van az illusztrálásban, csak azt nem tudjuk, hogy kaptál-e kéziratot Kriterionéktól – mindegyre külön engedély kell most, mert könyvet már nem szokás illusztrálni.

³⁹ Nagy Pál kézzel írt levele. (Marosvásárhely, 1977. II. 4.) Lelőhely: Sepsiszentgyörgy, Miklóssy Mária tulajdona.

Ez a poéma neked született fiú! Csak te tudod úgy meg(jaj)zolni ahogyan én szeretném. Ha van kézirated, dolgozz fiú, hogy egy-kettő könyvünk legyen!

[...] Ölel őszülő, vén barátod, a régi Zsiga (Palocsay Zsigmond, Kolozsvár 1984. I. 7.).

„[...] Miközben ki kellett belezük a kötetet; kb. 500 sor repült, de most már úgy néz ki, hogy kinyomtatódik, a »bajuszos« és pap látogatása nélkül (ez az utolsó előtti fejezet a »Tudják ezek«). Ezenkívül sírva, de sok helyt kellett kocsozunk, herélgessünk, pedig már rá volt írva a kötetre, hogy »bun de cules«.

Rajzolj fiú! Rajzolj! Gyorsan, szépen és jót! – Tudod te mit! No, és írd meg, hogy mit szólna a poémához. Ölel, Zsiga” (Palocsay Zsigmond, Kolozsvár, 1984. VI. 7.).⁴⁰

Plugor Sándor csak a *Felhőmező* kötet borítóját rajzolta meg, amely már lényegesen eltér az *Öregek könyve* rajzaitól, a későbbi rajzok eltérő vastagságú és töredezett vonalrendszerével jobb vállára billenő férfifej és az előtérbe helyezett domináns kéztartás erősebb bölcséleti elvonatkoztatással bír.

A nagy rajzok öregemberei

Hann Ferenc művészettörténész rövid írásában lényegesen summázza Plugor Sándor rajzművészetének alakulását: „A mester pályakezdése óta nagy empátiával rajzolgatta a kökösi öregeket, elsősorban idős szüleit. Ezek a munkák (legalább is némelyikük) krockinak indultak, s önálló művekké nemesedtek. Itt (a hatvanas, hetvenes években járunk) a vonal drámai eleganciájáról van szó. Később tér át (a nyolcvanas években) a test szerkezetét hangsúlyozó firka vagy drótszerű formálásra” (Hann 2001: 6).

Plugor Sándor művészetében az öregek antropológiája egyre erőteljesebben kilép a családi kontextus zárt kapui mögül, anonim arctalanságukkal a vonalhálók hálózatában metaforikus lényekké válnak, és így az emberi létezést egy prófétaközeli állapotba emelik. 1990–1996 között készült nagyméretű öregember-tusrajzaival életműve szintézisét teremti

⁴⁰ Lelőhely: Sepsiszentgyörgy, Miklóssy Mária tulajdona.

meg. Eddigi motívumainak realitása szürrealisztikusabbá válik, és a vonalak öntörvényű expresszivitása gejzirként tör előre drámai áldozatsze-repek felmutatásában.

Képeit továbbra sem rajzolja elő, a felületet nem kockázza fel és a meg-lévő rajzon nem javít, hanem a nagy képek alkotásának feszült idegállá-potában a magában hordozott témát a vonalak intenzív áradatában rögzí-ti. Öregemberei már nem viselik arcukon az azonnal beazonosítható csa-ládtagok arcvonásait, ugyanakkor erőteljes székely karakterjegyekkel ren-delkeznek, akik próféciákat jelenítenek meg. A korai résztvevő-megfigyelő nézőpontból rajzolt öregek helyett itt a szellemlényként felnövesztett vízi-ók hordozóivá válnak.

Plugor Sándor egyre gyakoribb motívumaként a krisztusi áldozatvállá-lást hordozó korpusz beékelődik öregemberei mellkasába. A mellkas légüres terében a megfeszített Krisztus jelzi, hogy az öregember áldozatra kész szel-lemi lény. A túlhangsúlyozott kezek az ószövetségi apák félelmetes döntés-helyzetét teszik láthatóvá. Plugor keresztény jelképekkel felruházott öregem-ber képei a kökői közelmúltból visszamennek a tudatalatti álomképek szür-realisztikus távolságába. Képein gyakran a halál víziója jelenik meg, amely félelmetes drámai szugesztíóval döbbenetet és részvétet vált ki. A keresz-tény jelképek ellenére a nagy rajzok a halál misztériumával való szembesü-lést jelenítik meg, a magasztos áldozathozatal mellett sötétebb víziók, esze-lős rémálmodok és torzult szorongások is megmutatkoznak néhány a képen.

A fehér lap lebegésében a vonalhálók hol sűrűsödve, hol kihagyások üres foltjaival mágikus világszemléletet rögzítenek. Öregek felnagyított alakváltozatain a ránc, az ér és a csont fekete tusvonalai az emberi létezés csontszikár mélységébe hatolnak.

Az arc, jobb kar és felemelt kéz kidolgozott körvonalát követő *Öregem-ber* (tusrajz, 68×48 cm, 1992) rajz a részelemek ellenére erőteljes struktú-rát teremt, amelynek légüres fehér mellkasán néhány vonással a korpusz válik láthatóvá. Az arc sűrűszövésű vonalhálója egy magas intellektus lá-tomásos tekintetet rögzít a szikár székely arcra. Ennek a kompozíciónak az egy évvel későbbi változata az imára kulcsolt kézből kiemelkedő kor-pusz, ahol Krisztus keze Kondor Béla világát is felidézi. A csukott szem-héjú arc a szentséggel való találkozás meghitt nyugalmát árasztja (1993, tusrajz, 69×54 cm).

Plugor Sándor utolsó nagy korszakának szintézisében ötvözi motívu-mait, és így egyre sűrűbb szövésű lételeleteket teremt, amelyekben az ál-

dozattá nemesült létezés több világszinten jelenik meg. Kalapos székely öregembere előtt a fehér térben megfeszült testű fekvő ló egyre szuggesztívebb feszültségeket hoz felszínre. Ennek hasonló változata a végtelenül megnyúlt szügyű ló mellett mellkasán korpuszt viselő *Kökösi öreg lóval I.* (1991, tusrajz, 85×59 cm). A lovak⁴¹ végtelenbe ágaskodó alakjai kifordított testhelyzeteikkel, hátra hegyezett fülekkel, kidülledt szemekkel és szétnyílt pofákkal a nagy veszteség előérzetét moderálják, amely a gazdák önmagába forduló tétlen várakozásával találkozik.

Plugor Sándor az öregemberek ábrázolásakor humánus többlettudást hív elő belőlük, ezért médiumokként használja őket. A férfiak próféta többlettudása az asszonyok mágikus rezonanciájával váltakozik. Ezért a korai öregember-képek humora helyett itt a nézőben gyakran megrendülés vagy a rontó erőtől való félelem jelenik meg. Az *Öregasszony macskákkal* (1997, tusrajz, 99×68 cm) plasztikusan zárt kompozíciója a fehér foltokból épülő szemmel és beesett állának mosolyával egy démonikus világot képez le. Ezért ezek az öregasszonyok gyakran az ember és a szellemlények határán képzelhetők el, és vonalak kusza töredékében arcukon az élők fölötti káröröm rontó gesztusa is eluralkodik.

A pogány mitológiájában megjelenő ördögök az öregember kéjsóvár torzulásait érik tetten. A korábbi macskák a kökösi öregek puritán környezetében a hanyatló mulandósággal szemben egy ösztönös időtlenséget és a titkok rejtélyeit vitték be az ábrázolt világképbe. Itt az ördögök a macskák idomtalan alakváltozatai is lehetnek, és gyakran a malac csülkével és gömbölyded érzékiségével a mulandóság fölött érzett kárörömmel vagy elretentő félelemmel környékezik meg az öregembereket (pl. *Öregasszony ördöggel*, 1994, tusrajz, 100×70).

Az öregasszony zárt konstruktív körvonala az absztrakció felé halad, amelynek centrumában az ördögfióka önelégült képe tűnik realitásnak. Ezen a rajzon az öregasszony egyik felnagyított kezének kidolgozott részletgazdagsága ad súlyt a nagyvonalú rajznak. Legerőteljesebb mágikus realizmus a hajszálvékony éreztként megrajzolt ördögfiókát szoptató öreg-

⁴¹ Művészettörténeti párhuzam Picasso *Guernica* festményén a ló áldozati szerepe. Ezt emelte ki Murádin Jenő is: „Picasso lova is lehetne – a Guernicából kölcsönvett ember-telen fájdalom hordozója is lehetne – a sorozatban megjelenített haldokló állat. De éppen ez az: Plugor Sándor még kölcsönvett témáiban is eredetiségéről képes meggyőzni” (Murádin 1972: 26).

asszony képe. Plugor ördögei Tamási Áron mágikus realizmusának képi hasonmásai.

1994-ben a Makói Művésztelepen egy interjúban nyilatkozza Plugor: „Hozzákezdtem egy új sorozathoz, amely a falusi emberekkel, szimbólumokkal, kötődésekkel tarkított székely motívumok folytatásaként is értelmezhető. Az ördög, a lidérc a néphiedelem világában és Tamási műveiben is fellelhető. Engem ugyancsak érdekel a téma, mert az ördögi világ kiterjedt nemcsak Csíkszagra, hanem Európára, sőt az egész földkerekségre. Mindenhol a pusztulás képeit látjuk, föltámadtak az ördögök és nem a mini, a maxi, hanem a rossz lett a divat” (*Csongrád Megyei Hírlap* 1994. VIII. 16).

A nagyméretű rajzok vonalvezetése töredékes és szaggatott lesz, valamint az eltérő vastagságú vonalak keresztezik egymást, és így csontszilánk vonalak sűrítettebb lételeteket hoznak létre. „Plugor rajzainak és sokszorosított grafikáinak többségén a kuszált, gubancos vonalháló sűrűsödési pontjait lazára eresztett, pókhálószerű szálak kötik össze” (Szücs 2012: o. n.).

Az alkotás pillanatában felfokozott szenvedélyes lelkiállapot feszültséggel terhelt kivetülései is megmutatkoznak. Egy rajzon belül a vonalháló túltelített és üres felületet hoz létre, ezzel megbontja az anatómiai arányokat, és egy részt állít nyomatékosított szerepbe az egészszel szemben. A nagy fehér papíron gyűrődések és hasítékok képzetéhez hasonló pengeélű vonalokból építi fel az imába kulcsolt könyökére támaszkodó, sűrű vonalhálóval satírozott arcú öregasszonyt, akinek hajlékony, folytonos vonallal megrajzolt kendője egy gótikus formakultúra szépségét jeleníti meg (1992, tusrajz, 64×48 cm). Társa a spontánabb firka véletlenszerűségéből egy öreg csóka képzettársítását hozza magával (1992, tusrajz, 58×47 cm).

Plugor Sándor orvos ismerésétől⁴² hulladékpapírrá vált kinyomtatott tüdő röntgenfelvételeket kért el, amely lapokra 1993-ban a *Hazahív a hűség*⁴³ versantológia illusztrációit eredetileg A4-es változatban rajzolta. Rajzai az életmű emblematikus nagy figuráit rajzolják újra, amelyben egy töredezett metaforikus vonalháló ezen a sajátos felületen gazdag képzettársításokat hordoz. Az öntörvényű és eltérő vastagságú vonalak spontán ereje gyakran pacák tátongó fekete foltjain törik meg. A korai vonalrajzok humora helyett itt egy drámaibb sorszerűség jelenik meg. A vonalak vékony erezetén egy-egy vastag vonal aortája tör végig. Ezek a rajzok nélkü-

⁴² Dr. Albert István kórházigazgató.

⁴³ Szerkesztette Lisztóczy László.

lözik a kökösi öregek beazonosítható figuráit. A vonalerezet a meztelenség mögött rejtőző szellemlényeket teremt. Egyre gyakoribb a mellkason felismerhető korpusz. A kihagyásos ábrázolással párhuzamosan részleteiben kidolgozott és felnagyított kezek gesztusrendszere kap nyomatékos szerepet. A gyakran áldozati szerepkörben megjelenő állatok tovább fokozzák a létezés kiszolgáltatottságát, amely akár a biblikus jelentés egyetemességének jelentését is hozzárendeli a vonaltöredékek sűrű rácsaiból életre keltett szikár székelarcokhoz.

A nagy rajzok keletkezése idején e kisebb változatok még erőteljesebb spontaneitásnak engednek, és a hulladékpapír mellkas bordázatára épülve egyre virtuózabb firválás véletlenszerűségével alakítanak ki sorsdrámákat.

Plugor Sándor életművének utolsó két évében az eluralkodó betegség béklyójában született képek egyre nagyobb ablakot nyitnak Sinka István balladisztikus költészetére, amelyből töredezett firvák és nagyobb foltok véletlenszerű spontaneitásában öreg parasztcok rajzolódnak ki. Plugor Magor *Sinkapuszta*⁴⁴ verseihez rajzolt öregek már nem az életképek epikus mozzanataiban kelnek életre, és nem is a karakterteremtés egyedi alakjai, hanem az idő mélyszántású sötét barázdáinak metaforái.

Szintén Sinka István parasztvilágát idézik az 1997-ben készült *Poroszkáló és Jó szóért, korpáért*⁴⁵ nagy méretű (68×49 cm), tust és diópácot ötvöző rajzok. A számárháton pipázó és elrévedő tekintetű kalapos parasztember egyszerű vonalvezetése légiés szabadságot ad a képnek. A második rajz kaszáló figurája az anonim arc és feszült kaszáló testtartás által metafizikus jelentést is magán hordoz, amelyet kiegészít a két kisméretű magyar szürkemarha sziluetdje, amelyet Sinka szellemisségét keresve a nagyszalontai alkotótáborban Plugor Sándor eddig is többször idézett.

A *Fekete bojtár ürügyén II.* (1997, tusrajz, 50×70 cm) az utolsó képek közül töredezett vonalával mutatja a felszámolódás tragikus sorszerűségét. A fehér lapon fekvő férfi egymást keresztező fekete vonaltöredékei a test közelgő halálát jelenítik meg, amely mellett a lemenő nap horizontjá-

⁴⁴ Plugor Magor – Plugor Sándor: *Sinkapuszta* (1998), Plugor Magor verseivel az édesapja által szeretett Sinka István balladai világát idézi fel, amelyhez Plugor Sándor tizenkét öregember arcot rajzol diófapáccal. A vászonborítású köteten az *Öregek könyve* tükörbenéző öregemberét dolgozták fel.

⁴⁵ Hegedüs Ferenc gyűjteményében van.

ban asszonyi őrangyal jelenik meg. Plugor Sándor itt se engedi az életet a halál martalékának, az utolsó leheletig valami szép humánumnak a szolgálatába áll, ami részvétet vált ki az elmúlás miatt.

Tusrajzain Plugor Sándor az öregembereit a mágikus realizmus olyan emelt szintű vízióiba viszi át, amelyek expresszív vonalvezetésükkel és monumentális hatásukkal a magyar grafika élvonalába tartoznak. Plugor Sándor jelképei a kökösi gyerekkor kútjából merítve őrzik a személyes élmények idegszáleit, de egyre erőteljesebb metaforákká válnak, a kor drámai törésvonalait vetítik előre. A művész egy előregedett világ félelmeit tárja fel, ahol az öregemberek vonalhálói már nem a beazonosítható szülők rekonstrukciója, hanem olyan szürreális lények, akik megrekedtek az időben, és prófétai szerepkörre nemesült aurájukkal vagy torz vonásaikkal szembesítenek minket veszteségeinkkel. Öregember rajzain gyakran az állatábrázolás a kísérő elem, amely tovább mélyíti az elvonatkoztatás hálóját, hiszen biblikus és mitikus jelentéseket teremt, ahol az áldozat drámáját így mélyebb jelentéssel hangsúlyozza ki.

Összegzés

Plugor Sándor rajzművészetében a korai szakasztól a vonal expresszív ábrázoló ereje dominál. Falusi származása és családtörténetének törésvonalai az életmű legerősebb ihlető forrásai, ennek ellenére nem jellemző rá a néhány kortársánál megfigyelhető népies irányvonal. Nem néprajzi örökséget ábrázol, hanem a kökösi öregembereken keresztül a kelet-európai ember sorskérdéseit értelmezi.

A korai rajzok öregedő személyeinek hétköznapjaitól gondolati és profetikus szerepkörök megjelenítéséig jut el. Gazdagodó bölcséleti világképe egyre összetettebb vonalrendszert teremt. A kezdetben kisméretű képek az 1990-es évekre monumentális méretet öltenek. A beazonosítható családtagok helyét székely karaktervonásokkal felruházott mitikus szereplők veszik át, akik a mágikus realizmus szürrealisztikusabb világképéig jutnak el. Élete utolsó évtizedében motívumai számára egyre összetettebb jelképrendszert teremt.

Vonalművészete szociális, nyelvi és közösségi érzékenysége mellett gazdag humorral rendelkezik, amely gyakran a karakter és az életkép epikus történetábrázolásából lép elő.

Irodalom

Bogdán László

2000 Hosszadalmas, meg-megszakadó beszélgetés... (1996) In: Jánó Mihály – P. Miklóssy Mária (szerk.): *Plugor Sándor (1940–1999). Egy rajzoló az írók között*. Medium Kiadó, Sepsiszentgyörgy, 125–130.

Cseh Gusztáv

1988 *Jeles házak*. Múzsák Közművelődési Kiadó, Budapest.

Csapody Miklós

2013 *Cseh Gusztáv*. Exit, Kolozsvár.

Deák Ferenc

1988 *Betű és rajz*. Kriterion, Kolozsvár.

Eliade, Mirca

1987 *A szent és a profán*. Európa Könyvkiadó, Budapest.

GAZDA József

1985 Plugor Sándor vonalköltészete. *Korunk* XLIV. (10) 408–410.

Keserű Katalin

2002 Plugor Sándor sorsrajzai. *Korunk* XIII. (8) 78–82.

Láng Gusztáv

2000 Plugor Sándor grafikáihoz (1985) In: Jánó Mihály – P. Miklóssy Mária (szerk.): *Plugor Sándor (1940–1999). Egy rajzoló az írók között*. Medium Kiadó, Sepsiszentgyörgy, 82–85.

Murádin Jenő

Plugor Sándor. Igazság, 1972. I. 26.

Plugor Sándor – SZILÁGYI Domokos

1976 *Öregek könyve*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest.

Sylvester Lajos

2000 A megrajzolt levél (1994) In: Jánó Mihály – P. Miklóssy Mária (szerk.): *Plugor Sándor (1940–1999). Egy rajzoló az írók között*. Medium Kiadó, Sepsiszentgyörgy, 113–114.

Sümegei György

2009 „Egyetlen dimenziónk a jelen”. *Szalay Lajos festő- és rajzolóművész levelezéséből*. L'Harmattan, Budapest.

Szathmári László

2000 Mikor a színek gyászba borulnak (1998) In: Jánó Mihály – P. Miklóssy Mária (szerk.): *Plugor Sándor (1940–1999). Egy rajzoló az írók között*. Medium Kiadó, Sepsiszentgyörgy, 142–163.

Szőcs István

2000 Van-e a művészetnek ábécéje? (1989) In: Jánó Mihály – P. Miklóssy Mária (szerk.): *Plugor Sándor (1940–1999). Egy rajzoló az írók között.* Medium Kiadó, Sepsiszentgyörgy, 75–76.

Szücs György

2012 Megőrzött lapok egy elveszett Plugor-szótárból. In: *Plugor Sándor.* Szerk. Székely Sebestyén György. Galeria Quadro, Kolozsvár, [o. n.]

Szücs György (szerk.)

2015 *Sors és jelkép. Erdélyi magyar képzőművészet 1920–1990.* Magyar Nemzeti Galéria, Budapest.

Vécsi Nagy Zoltán

2013 *Szocrelatív. Erdélyi magyar művészet 1945 –1965 között.* Erdélyi Művészeti Központ, Sepsiszentgyörgy.

2014 *Felezőidő 2. Erdélyi Magyar Művészet 1965 –1975 között.* Erdélyi Művészeti Központ, Sepsiszentgyörgy.

Képek

1. Édesanyám,
középiskolai ceruzarajz

2. Édesapám,
középiskolai ceruzarajz

3. Középiskolai akvarell

4. Középiskolai akvarell

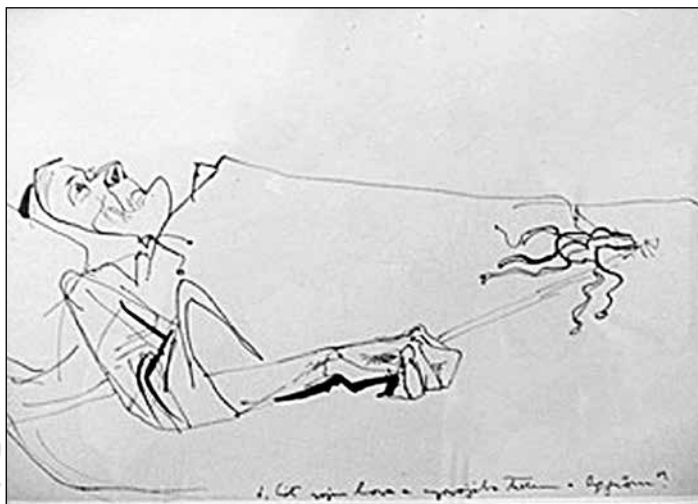

5. Öregek könyve

6. Öregek könyve

7. A kökösi mappából, műterem

8. A kökösi mappából, magángyűjtemény

9. Öregember
(tusrajz, 68×48 cm, 1992)

10. Kőkösi öreg lóval I.
(1991, tusrajz, 85×59 cm)

11. Öregasszony ördöggel,
(1994, tusrajz, 100×70 cm)

12. Öregasszony,
(1992, tusrajz, 64×48 cm)

Életpályák, életművek

Mitruly Miklós néprajzi bibliográfiája

Mitruly Miklós (Kraszna, 1931. március 7. – Szilágysomlyó, 2019. június 11.) folklorista. Az elemi iskola négy osztályát Krasznán, gimnáziumi és középiskolai tanulmányait a zilahi Wesselényi Kollégiumban végezte (1950), magyar szakos tanári képesítést a kolozsvári Bolyai Tudományegyetemen szerzett (1954). Pályáját az egyetemen gyakornokként kezdte, 1957-től tanársegéd, 1961-től nyugdíjba vonulásáig (1990) adjunktus volt. Ez idő alatt néprajzi témájú államvizsga dolgozatok szakirányítója, oktatott alaptárgya a magyar népköltészet.¹

Önálló kötet

1. *Szóból ért az ember. Népi elbeszélések Krasznáról.* (Gyűjt., s. a. r., előszó és jegyz. Mitruly Miklós.) Erdélyi Gondolat Kiadó, Székelyudvarhely, 1999.
2. *Megsűgta a kisujjam. Krasznai szólások és közmondások, kurjantások, találós kérdések.* (Gyűjt., s. a. r., előszó és jegyz. Mitruly Miklós.) Székelykapu Könyvkiadó, Székelyudvarhely, 2005.

Egyetemi jegyzet

3. *Magyar népköltészet.* [Egyetemi jegyzet.] Universitatea „Babeş-Bolyai”, Facultatea de Litere, Cluj, 1974.

Társ szerzős kötet

4. Kész Csaba Levente – P. Buzogány Árpád – Mitruly Miklós – Vő Gabriella: *Nagy góbé a székely. Erdélyi népi elbeszélések, anekdoták, igaz történetek.* (Vál., összeáll. és szerk. Beke Sándor.) Erdélyi Gondolat Kiadó, Székelyudvarhely, 2005.

¹ Lásd róla (magyar nyelven): Gáborján Alice: Mitruly Miklós. In: Ortutay Gyula (főszerk.): *Magyar Néprajzi Lexikon III. (K–Né)* Akadémiai Kiadó, Budapest, 1980, 630.; M[urádin]. L[ászló].: Mitruly Miklós. In: Dávid Gyula (főszerk.): *Romániai magyar irodalmi lexikon III. (Kh–M)* Kriterion, Bukarest, 1994, 449., illetve [N. N.]: Mitruly Miklós (Néprajzosok kislexikona). In: *Bölcsőringató. Az Igaz Szó* Évkönyve. Igaz Szó Kiadó, Marosvásárhely, 1984, 160.

Szerkesztett kötet

5. *Magyar népballadák II. köt. / Balade populare maghiare*. Vol. II. (Ed. bilingvă. Románra fordította / Traducere de Petre Şaitiş.) Összeállította / Antologie de Mitruly Miklós. Clusium Könyvkiadó / Editura Clusium, Kolozsvár / Cluj-Napoca, 1993.

Kötetekhez írt előszók

6. Előszó. In: Kiss Jenő (összeáll.): *Csillagok, csillagok... Magyar népdalok*. (Tanulók könyvtára, 28.) Ifjúsági Könyvkiadó, Bukarest, 1964. 5–26.
7. Előszó. In: Hajdu Attila (szerk.): *A 750 éves Szilágysomlyó (1251–2001)*. Báthory István Alapítvány (BIA) – Művelődés, Kolozsvár, 2001. 8–10.

Tanulmánykötetekben, évkönyvekben megjelent tanulmányok

8. A Keresztúr környéki székely népköltészet a magyar folklórkutatásban. In: Molnár István – Bucur Nicolae (szerk.): *A Székelykeresztúri Múzeum Emlékkönyve*. Tanulmányok, közlemények (1971. október). Hargita Megye Szocialista Művelődési és Nevelési Bizottsága – Székelykeresztúri Múzeum, Csíkszereda, 1974. 419–430.
9. Móricz Zsigmond Rózsa Sándor-regényeinek irodalmi előzményei és folklórösszefüggései. In: Láng Gusztáv – Szabó Zoltán (szerk.): *Irodalomtudományi és stilisztikai tanulmányok*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1981. 38–62.
10. Megjegyzések az V-VIII. osztályos tankönyvek folklóranyagához. In: Szabó Zoltán (szerk.): *Tanulmányok nyelvről, irodalomról*. BBTE Filológia Kar Filológiai Tanszék, Kolozsvár, 1992. 137–158.
11. Farsangi alakoskodó játékok Krasznán. In: Barabás László – Pozsony Ferenc – Zakariás Erzsébet (szerk.): *Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 4. Erdélyi és partiumi farsangok*. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 1996. 244–256.
12. Karácsonyi kántálás Krasznán. In: Pozsony Ferenc (szerk.): *Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 6*. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 1998. 117–128.
13. [Újraközlés.] Népdal és népballada Krasznán a hatvanas években. In: Szabó Zsolt (szerk.): *Szilágysági magyarok*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest–Kolozsvár, 1999. 203–214.

14. [Újraközlés.] Farsangi alakoskodó játékok Krasznán. In: Szabó Zsolt (szerk.): *Szilágysági magyarok*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest–Kolozsvár, 1999. 215–224.
15. [Újraközlés.] Karácsonyi kántálás Krasznán. In: Szabó Zsolt (szerk.): *Szilágysági magyarok*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest–Kolozsvár, 1999. 225–234.
16. [Újraközlés.] Krasznai fiatalok fonóbeli játéka. In: Dukrét Géza (szerk.): *A műemlékvédelem fölöttébb szükséges voltáról*. (Partiumi Füzetek, 23.) Partiumi és Bánsági Műemlékvédő és Emlékhely Társaság, Nagyvárad, 2003.
17. [Újraközlés.] Népdal és népballada Krasznán a hatvanas években. In: Sipos Gábor (szerk.): *Kraszna. Helyismereti tanulmányok*. Cserey Farkas Társaság, Kraszna, 2005. 57–70.
18. [Újraközlés.] Karácsonyi kántálás Krasznán. In: Sipos Gábor (szerk.): *Kraszna. Helyismereti tanulmányok*. Cserey Farkas Társaság, Kraszna, 2005. 74–83.
19. [Újraközlés.] Farsangi alakoskodó játékok Krasznán. In: Sipos Gábor (szerk.): *Kraszna. Helyismereti tanulmányok*. Cserey Farkas Társaság, Kraszna, 2005. 84–94.
20. [Újraközlés.] Krasznai fiatalok fonóbeli játéka. In: Sipos Gábor (szerk.): *Kraszna. Helyismereti tanulmányok*. Cserey Farkas Társaság, Kraszna, 2005. 95–101.
21. [Újraközlés.] Népköltészeti elemek és jellegzetességek Ady költészetében. In: Muzsnay Árpád (fel. kiad.): *Évfordulós tanácskozások: 2002–2004*. Ady Endre, Páskándi Géza, Szilágyi Domokos, II. Rákóczi Ferenc, Móricz Zsigmond. Rend. és kiad. Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesület Partiumi Alelnöksége és a Szatmárnémeti Kölcsey Kör, Szatmárnémeti, 2005. 32–42.

Folyóiratokban megjelent cikkek

22. Ismeretlen Kölcsey-levél. *Igaz Szó* II. (1954) 12. 152–153.
23. Adalékok a román–magyar népköltészeti kapcsolatok kérdéséhez. (Motívum- és balladaátvétel a román folklórból.) *Studia Universitatis Babeş–Bolyai. Series Philologia*. VII. (1962) 2. 67–81.
24. Contribution à la question de l'origine du type de ballade de la belle-mère cruelle. *Acta Ethnographica* XIV. (1965) 1–2. 191–195.

25. Petőfi „alku”-jának három erdélyi változata. *Ethnographia* LXXVII. (1966) 4. 568–569.
26. Rejtőző mesék. *Korunk* XXV. (1966) 2. 254–255.
27. Újabb adatok Az eladott lány balladájának erdélyi elterjedéséhez. *Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények* XI. (1967) 1. 121–127.
28. Számontartandó népmesetípus. *Utunk* XXII. (1967) 32. 2.
29. Boccaccio-téma egy krasznai mesében. *Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények* XII. (1968) 2. 303–307.
30. Egy vers és folklór-összefüggései. *Igaz Szó* XVII. (1969) 12. 1035–1042.
31. Krasznai mese. *Korunk* XXVIII. (1969) 11. 1613–1614.
32. Párbeszéd az olvasóval. [Kérdez Geréd Gábor, válaszol Mitruly Miklós. A népköltészeti gyűjtés módszereiről.] *Falvak Dolgozó Népe* XXVI. (1970) 25. 4.
33. Móricz Zsigmond népköltészeti ismeretei. *Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények* XVII. (1973) 1. 133–147.
34. Nagyothalló emberek komikus válaszai magyar népi elbeszélésekben. *Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények* XVII. (1973) 2. 335–337.
35. A mesei optimizmusról és a halálról. *Utunk* XXXI. (1976) 43. 2.
36. Tollba mondott önéletrajz és írói alakítás. [A boldog ember c. regényről.] *Igaz Szó* XXVI. (1978) 4. 348–351.
37. Prózai epikus szájhagyományunk huszonöt éve. *Korunk* XL. (1981) 7–8. 553–558.
38. A szerelmi tematika megjelenése a népi lírában. *Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények* XXX. (1986) 1. 19–26.
39. Népdal és népballada Krasznán a hatvanas években. *Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények* XXXVI. (1992) 1. 39–51.
40. Farsangi alakoskodó játékok Krasznán. *Művelődés* L. (1997) 7–8. 22.
41. Krasznai fiatalok fonóbeli játéka. *Hepehupa* I. (2002) 2. 79–83.
42. Népköltészeti elemek és jellegzetességek Ady költészetében. *Ethnographia* CXIV. (2003) 3–4. 207–220.
43. A húsvéti ünnepkör Szilágysomlyón. *Hepehupa* II. (2003) 2. 83–89.
44. A szilágysági folklórkutatás története. *Hepehupa* II. (2003) 3. 84–86.

Recenziók

45. Nagy Lajos: Kiskunhalom, falu. [Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1955.] *Utunk* XI. (1956) 9. 3.
46. Székely népmesék – románul. [*Nunta tatine-meu. Basme și povestiri secuiești*. În românește de Ion Crișan. Prefață de Corneliu Bărbulescu. Editura Tineretului, București, 1962.] *Korunk* XXII. (1963) 1. 129–130.
47. Adrian Fochi: Miorița. Tipologie, circulație, geneză, texte. [Cu un studiu introductiv de Pavel Apostol. Ed. Academiei RPR, București, 1964.] *Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények* IX. (1965) 1. 200–204.
48. Két népköltészeti kiadvány. [Aranyhajú testvérek. Romániai népmesék. Irodalmi Könyvkiadó, Bukarest, 1964. Jávorfá-muzsika. Népballadák. Irodalmi Könyvkiadó, Bukarest, 1965.] *Korunk* XXIV. (1965) 10. 1463–1467.
49. Többet ésszel. [Többet ésszel, mint erővel. Mesék, tréfák, anekdoták a romániai magyar népköltészetből. Válogatta, a bevezetőt írta és a jegyzeteket összeállította Vöö Gabriella. Irodalmi Könyvkiadó, Bukarest, 1969.] *Utunk* XXIV. (1969) 29. 8.
50. Magyarverőmonostori népköltészet. [A szöveggyűjtemény Olosz Katalin, a dallamgyűjtemény Almási István munkája. Irodalmi Könyvkiadó, Bukarest, 1969.] *Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények* XIV. (1970) 1. 225–228.
51. Magyarózd szellemi néprajza. [Horváth István: Magyarózd toronyaljja. Írói falurajz. Dacia Könyvkiadó, Bukarest, 1971.] *Utunk* XXVII. (1972) 8. 2.
52. Háromszéki népballadák. [Albert Ernő és tanítványai gyűjteménye. Faragó József bevezetőjével és jegyzeteivel. Szerkesztette Albert Ernő és Faragó József. A dallamokat magnetofonszalagról lejegyezte és s. a. r. Szenik Ilona. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1973.] *Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények* XIX. (1975) 2. 234–235.
53. Kibédi népballadák. [Gyűjtötte, bevezetővel és jegyzetekkel ellátta Ráduly János. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1975.] *Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények* XX. (1976) 1. 118–119.
54. Rózsa királyfi. [Berekméri Sándor gernyeszegi meséi. Gyűjtötte, a bevezető tanulmányt írta és jegyzetekkel ellátta Szabó Judit. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1977.] *Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények* XXII. (1978) 2. 232–234.

55. Édesanyám sok szép szava. [Ádám Joakimné Kurkó Julianna énekei. Albert Ernő gyűjtése. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1989.] *Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények XXXIII.* (1989) 2. 194–195.
56. Igaz ember igazat szól. [Közmondások a romániai magyar folk-lórból. Közzéteszi Vöő Gabriella. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1989.] *Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények XXXIV.* (1990) 1. 102–103.
57. Kinek szól a kakukk? [Asztalos Lajos: Kinek szól a kakukk? Galego, baszk és portugál népmesék. (Rajzok és borító: Krisztya Imre.) Tinivár, Kolozsvár, 1998.] *Könyvesház* (1999) 1. 38.

Szakdolgozatok irányítása

58. Kiss József: *Vistai lakodalom*. BBTE, BTK, Kolozsvár, 1963.
59. Olosz Katalin: *Gyerőmonostor népköltészete*. BBTE, BTK, Kolozsvár, 1963.
60. Voloncs Rozália: *Kilyénfalva lakodalmi szokásai*. BBTE, BTK, Kolozsvár, 1963.
61. Bodor József: *Maroshévízi népmesék*. BBTE, BTK, Kolozsvár, 1964.
62. Boldizsár Zeyk Imre: *Lakodalmi szokások Tordaszentlászlón*. BBTE, BTK, Kolozsvár, 1964.
63. Kurkó Szekernyész Irén: *A népköltészet hatása Móricz Zsigmond irodalmi tevékenységére munkásságának harmadik szakaszában*. BBTE, BTK, Kolozsvár, 1964.
64. Rechita Hajnal Mária: *Mikháza község népköltészete*. BBTE, BTK, Kolozsvár, 1965.
65. Osváth Imre: *Szászesávás népköltészete*. BBTE, BTK, Kolozsvár, 1965.
66. Papp Mária: *Désházi lakodalmas*. BBTE, BTK, Kolozsvár, 1966.
67. Ráduly János: *Kibéd népballada-költészete*. BBTE, BTK, Kolozsvár, 1966.
68. Végh Ilona: *Locsolás, tojás, virág- és zöld ág ajándékozás Énlakán*. BBTE, BTK, Kolozsvár, 1966.
69. Szabó Judit: *Egy gernyeszegi mesemondó és hét meséje*. BBTE, BTK, Kolozsvár, 1967.
70. Török Árpád: *Kisgalambfalva népköltészete*. BBTE, BTK, Kolozsvár, 1967.
71. Némethné Bartha Irén: *Disznajó lakodalmi szokásai*. BBTE, BTK, Kolozsvár, 1969.

72. Gellért Sándor: *Román–magyar kölcsönhatás Apanagyfalu népdalköltészetében*. BBTE, BTK, Kolozsvár, 1970.
73. Ádám Klára: *Mesemondás Gidófalván*. BBTE, BTK, Kolozsvár, 1971.
74. Demény István Pál: *Kerekes Izsák (balladamonográfia)*. BBTE, BTK, Kolozsvár, 1972.
75. Kiss István György: *Gálospetri népköltészete*. BBTE, BTK, Kolozsvár, 1975.
76. Oláh Rozália: *Nagyvarjas népköltészete*. BBTE, BTK, Kolozsvár, 1975.
77. Barra Ildikó: *A természeti kezdőképek a magyar népdalban*. BBTE, BTK, Kolozsvár, 1976.
78. Lukács B. Erzsébet: *Zetelaka népköltészete*. BBTE, BTK, Kolozsvár, 1977.
79. Bíró Enikő: *A máréfalvi népköltészet*. BBTE, BTK, Kolozsvár, 1978.
80. Gagy József: *Firtosalji mondák*. BBTE, BTK, Kolozsvár, 1978.
81. Székely Jolán Ágnes: *Gyergyócsomafalva verses-énekes népköltészete*. BBTE, BTK, Kolozsvár, 1978.
82. Takács Gyöngyi: *Magyarlapád és Bece verses-énekes népköltészete (dalok, balladák, szokásköltészet)*. BBTE, BTK, Kolozsvár, 1978.
83. Márton Katalin *Házassággal és lakodalommal kapcsolatos szokások Magyardécsén. Néprajzi leírás, terminológia, folklórszövegek*. [Társírányító: Dr. Péntek János.] BBTE, BTK, Kolozsvár, 1979.
84. Pozsony Ferenc: *Feketeügy vidékének magyar népballadaköltészete*. BBTE, BTK, Kolozsvár, 1981.
85. Réthi Emese-Márta: *A parajdi énekes népköltészet*. BBTE, BTK, Kolozsvár, 1983.
86. Tapodi Susana-Monica: *Tasnádi gyermekfolklór*. BBTE, BTK, Kolozsvár, 1984.
87. Kelemen Tekla: *A magyar népballadák szimbolikája*. BBTE, BTK, Kolozsvár, 1986.
88. [„(...) két székely falu népköltészetét dolgozta fel Zsigmond Ibolya, Mitruly Miklós neveltje.”²]

Összeállította Czégényi Dóra

² Balogh Edgár: Végzősök. *Utunk* XLIII. (1988) 31. 4. Az újságcikken említett szakdolgozat kézirata jelenleg nem lelhető fel a kolozsvári BTK archívumában. [Szerk. megj.]

Lapohos Sarolta Ildikó

Lapohos András életpályája

Lapohos András 1928. február 5-én született Ördöngösfüzesen, a középiskolát Szamosújváron végezte 1946-ban, egyetemi tanulmányait Kolozsváron 1950-ben, a Bolyai Tudományegyetem Biológia szakán. Tanári pályafutása idején egy évet Felőrön, egy évet Bethlenben, negyvenöt évet szülőfalujában Ördöngösfüzesen oktatott. 1954-től 1980-ig az ördöngösfüzesi iskola igazgatója volt. Feleségével, Lapohos Évával, két fiút és egy lányt neveltek fel.

Biológia szakos tanárként versenyekre készítette, a természet szeretetére nevelte a diákjait. Ha kellett, kirándulni vitte őket, ha kellett, tábort szervezett, sátot készítetett számukra olyan időben, amikor az üzletekben azt nem lehetett vásárolni. A kirándulások alkalmával fontosnak tartotta a népdalok éneklését is. Bekapcsolódott a Pro Natura mozgalomba. A tanítványaiból formált Zergeboglár csapat helyi, regionális és országos versenyeken eredményeket ért el. Több mint 10 megyébe mintegy 14000 magot és számos palántát küldtek, több mint 140 tanulónak.

Az évek során állattani múzeumot létesített, amely a régió egyik legérdekesebb kiállítását jelentette gyermekek és felnőttek számára egyaránt. Az érdeklődők az Erdélyi Mezőség állatvilágának mintegy 80 százalékát nézhatték meg, de – ahogy Lapohos András írja egyik könyvében – vannak közöttük a Fekete-tenger állatvilágából kitömött és preparált állatok is.

Kis Dokumentum Múzeumot alapított, amely az akkori technika segítségével mintegy 3000 színes diaképből tárta a látogató elé Ördöngösfüzes állat- és növényvilágát, valamint a diákok természetvédő munkáját.

Az 1990-es változásokat követően Lapohos András érdeklődése más irányba fordult. Nyakába vette a Mezőséget és egykori tanítványainak a segítségével beutazott sok elhagyatott falut. Eljutott a legkisebb, legeldugottabb falvakba. Hangulatos riportjait az *Üzenet* című lapban jelentette meg.

Mezőségi barangolásai alkalmával az emberek élete mellett az egyházközségek történetét örökítette meg, feltárta azokat a tárgyakat, amelyeket a magukra hagyott települések templomai, parókiái vagy iskolái rejtettek (régii harangok, úrasztali terítők, különböző egyházi kegytárgyak). Az ördögösfüzesi harangláb történetének tanulmányozása során fogalmazódott meg benne a gondolat, hogy ezeket érdemes lenne összegyűjteni, kiállítani. „Mert a harangzúgásban – ahogy papírra vetett gondolati között olvasható – ott volt számomra az üzenet: tartsuk meg hitünket és nyelvünket, mert ez a legszebb feladat e földi létben.” Kétévnyi építkezés után 2001-ben – hosszas utánajárást és számos pályázat megírását követően – Ördögösfüzesen megnyitották az *Egyházi és Szórványmúzeumot*. Az állattani múzeum az ördögösfüzesi iskola épületében található, ami állami tulajdon. Az egyházi múzeum a templom előtt található, amely egy kétszintes ház, a felső része a kiállító-, az alsó pedig gyülesterem, ahol az alapítvány tagok vasárnap délutánonként összeülnek.

De az egykori iskolaigazgató nem állt meg itt. Alapítványt hozott létre, hogy kis mezőségi gyülekezetek templomain, gyülekezetein segítsen. Példa erre a göci műemléktemplom, amelyet hosszas munka során sikerült felújítani. És ott, ahol akkor három lélek lakott, ott, ahol 30 évig nem szólt a harang, számos vendég kíséretében végre ünnepi istentiszteletet tartottak. Lapohos András szeme előtt akkor is újabb cél lebegett. Követke nagy püspök-író, Makkai Sándor *Holttenger* című regényében megfogalmazott gondolatot, amely szerint: „javítsátok meg romos templomukat tanútemplommá téve, mert akkor életteret is nyertek és nem némulnak el a harangok.”

Lapohos András 2017. augusztus 23-án hunyt el szülőfalujában, Ördögösfüzesen, az ördögösfüzesi református temetőben van eltemetve.

Könyvei

2006 *Zúgó harangok üzenete. Templomok és fogyó gyülekezetek*. Grafycolor, Kolozsvár

Idézet az előszóából: „E könyvvel szüleimnek és nagyszüleimnek adózom, akik szeretetre épült hittel neveltek, szerették református egyházunkat és népünket. Útra bocsátom könyvem, járja végig azokat az utakat,

amelyeken a szórványgyülekezetek felé tartottam, hogy megismerjem segítségadás céljából.”

2008 *Természetvédelem a szülőföldön*. Grafycolor, Kolozsvár.

2009 *Az ördögösfüzesi református egyházközösség történetéből*. Grafycolor, Kolozsvár.

Idézet az előszóból: „Ismerve hitünk várának, ősi templomunknak történetét, jobban fogjuk gondolni, gyakrabban veszünk részt az istentiszteleteken és mindig magunkkal visszük az ige üzenetét, hogy legyen vezérlő csillagunk a hétköznapi forgatagában.”

2011 *Iskolám, drága iskolám*. Grafycolor, Kolozsvár.

Idézet az előszóból: „Ha szeretettel végezted gyermeked nevelését, az fennhangon fogja mondani: Az én édesapám, édesanyám a legjobb, legokosabb szülők a világon. Mit tegyek, hogy megháláljam, amit értem tettek?”

2012 *Kincsekkel a kincsekért. Kis Dokumentum-múzeum. Ördögösfüzes kincsei 1980-ban*. Grafycolor, Kolozsvár.

Melléklet

Vetési László: *Elhunyt Lapohos András ördöngösfüzesi tanár, biológus, múzeumalapító, helytörténész, közösségszervező*

2017. augusztus 25-én, pénteken temették el szülőfalujában, a Füzes menti Ördöngösfüzesen a 90. életévében elhunyt Lapohos András biológia-földrajz szakos tanárt, a helyi iskola volt igazgatóját, múzeumalapítót, közösségépítőt, helytörténészt.

Lapohos András 1928-ban született Ördöngösfüzesen, és a kolozsvári Bolyai egyetemen végzett tanulmányainak idejét leszámítva egész élete szülőfalujához kötődik. Mindig vonzotta a Mezőség és a Füzes mente tavainak titokzatos világa, de a táj, a mezőségi emberek, tárgyi-szellemi értékeik, templomaik is. Tanári munkája mellett mindig szakított időt arra, hogy maradandót alkosson. 1980-tól diákjaival kezdte el iskolájában a Füzes mente élővilágát összegyűjtő szakszerű és igen gazdag állományú állattani múzeum létrehozását. Diákjai 1982–85 között két alkalommal is díjat és egy Nagydíjat nyertek a Pro Natura versenyen. A diákok Zergeboglár csapata által a falu és iskolája – sajátos népi kultúrája, népzeneje mellett – újra ismertté lett a hazai közéletben.

1997-ben hozta létre a Szülőfalum Alapítványt és kezdte el az „Egyházi és Szórványmúzeum” építését, melyet 2003-ban avattunk fel. Közben értékmentés és adatgyűjtés céljaival bejárta a Mezőség falvait, mint előtte a másik jeles mezőségi krónikás, Kövesdi Kiss Ferenc marosvásárhelyi tanár. Erről szóló beszámoló írásait előbb az *Üzenet* közölte, majd önálló kötetben is megjelentek *Zúgó harangok üzenete* címmel. Mindezek mellett jutott ideje arra is, hogy épp Kövesdi Feri bácsival együtt szívére vegye a Cegével egybeépült Göc majdnem néptelen templomának sorsát, és a mezőpanitiakkal együtt küzdött azért, hogy ez, és még számtalan mezőségi templom „tanútemplom” maradjon. Kezdeményezője és szervezője volt az évente megtartott göci és sajósárvári emlékestiszteleteknek, amikor is a környék magyarsága összegyülekezik egy-egy néptelenül maradt magyar templomban, emlékezni, hálat adni, erőt gyűjteni.

Munkásságát több elismerés is kísérte: Füzes menti földije, a jeles író, Wass Albert, halála előtt adománnyal támogatta a múzeum építését, és személyesen neki írt levélben biztatta a Mezőség szolgálatára. Ebben az évben vehette át a magyar kormány elismerő kitüntetését is.

Temetésén Sükösd Sándor ördöngösfüzesi lelkész szolgálata után Fodor Zoltán olvasta fel Székely Melindának, a szamosújvári magyar iskola tanárnőjének emlékezését, aki magyar pedagógusok, civil szervezetek (Tóvidék Egyesület, Téka) nevében búcsúzott, majd a helyi ortodox lelkész méltatta Lapohos András tanári munkásságát.

[...] Áldott legyen Lapohos András tanár-közösségépítő emléke, és áldásos mezőségi szolgálatának mindig legyen hozzá hasonló lelkes folytatója!

Forrás: <http://www.diaszporaalapitvany.ro/hirek/elhunyt-lapohos-andras-ordongosfuzesi-tanar-biologus-muzeumalapito-helytortenesz-kozossegszervezo> (Letöltés: 2019. május 12.)

Képek

1. Lapohos András

2. Temetési textília Lapohos András temetésén

Kakas Zoltán – Fosztó László

Falvak, fák, kövek.

Beszélgetés a Bao-Bao táborokról, avagy egy mozgalom emléknymatai

Bevezető

Sepsiszentgyörgyön a Szakszervezetek Művelődési Házában működött a Nemere természetjáró kör, amelyhez diákkoromban csatlakoztam. A kör vezetője, alapítója Kakas Zoltán volt. Hétvégeken rendszeres kirándulásokat, többnyire egynapos gyalogtúrákat szerveztünk Háromszéken, illetve Brassó és Hargita megyében. Iskolaidőben meghívottjaink is voltak. Diavetítéssel összekapcsolt túrabeszámolókat, ismeretterjesztő előadásokat hallgattunk, író-olvasó találkozón vettünk részt.

Az év fénypontja azonban mindig a nyári sátortábor volt, amely külön nevet is viselt: Bao-Bao. Némi iróniával hasonlítottuk saját táborainkat a Kon-Tiki vagy az Aku-Aku expedíciókhoz, hiszen nem óceánjáró tutajon, csak gyalogszerrel, hátizsákkal jártuk a hegyeket.¹ A táborok teljesen ön-ellátók voltak, két hétig egymásra voltunk utalva, és kialakult egyfajta közös tudat és rituálé. 1986–1992 közt voltam a Nemere természetjáró kör aktív tagja, ebben az időszakban vettem részt a táborokban.

A nyolcvanas évek végén ezek a táborok magashegyi túrák voltak, elkerültük a lakott területeket. De beszélgetéseink során kiderült, hogy nem volt mindig így. A Bao valaha komoly néprajzi kutatómunkát is célul tűzött ki, és a résztvevő gyerekek/fiatalok sok mindent megtanultak a helynevekről, hiedelmekről, népi növényismeretről, amely sokuk számára fontos útravalóul szolgált szakmai orientációnk során.

¹ Thor Heyerdahl norvég felfedező és antropológus kalandos expedícióiról írt könyvei (Heyerdahl 1962, 1963) magyar fordításban közkezen forogtak ebben az időszakban.

Az alábbi szöveg egy szerkesztett átirata annak a beszélgetésnek, amelyet Kakas Zoltánnal (KZ) folytattam 2007 októberében (Fosztó László – FL). A Bao-Bao épp a negyvenedik évfordulójához közeledett.² A felvételt csak évek múltán hallgattam újra és jegyeztem le, Keszeg Vilmos hathatós biztatásai következtében. Az alábbi beszélgetés szubjektív visszatekintésként olvasható a közösen eltöltött időkre. A lejegyzett szöveget elküldtem beszélgetőtársamnak, és néhány kérdést telefonbeszélgetés során próbáltunk tisztázni 2018 októberében és ezekkel kiegészítettük a szöveget. Az utóirat kommentárjait is ekkor fűztük a szöveghez.

A beszélgetés (2007)

FL: Én amikor 1986–87-ben kezdtem veletek járni, nem néprajzról volt ott szó, hanem természetjárásról. Azt hiszem, ez folyamatosan megvolt, egymással ez a kettő soha nem volt konfliktusban, egy közös ökológiai szemléletben jól megfértek.

KZ: Igen, de ebben nem vagyok egyedül. Azt hiszem, mások is, magyarországiak, látom, hogy ilyen-olyan egyesület, nagy hangsúlyt fektetnek, ha nem is néprajzi gyűjtésre, de kézműves foglalkozásokra, vagy egyéb régi dolgokkal való ismerkedésre.

FL: Neked mikor alakult így [az érdeklődésed]?

KZ: Hát kezdettől fogva így volt. Az első Bao úgy volt megszervezve, hogy az első hat nap gyűjtünk a falvakban, s az utána következő hat nap felmegyünk a hegyre.

FL: Az első kirándulás, aminek jövőben [2008-ban – F.L.] lesz a negyvenedik évfordulója...

KZ: Igen, hát 1968-ban kezdtem túrázni, s az első Bao 1971-ben volt. Időben olyan közel voltak egymáshoz. Menet közben alakult, hogy összehoznánk egy tábort. Nem én agyaltam ki az íróasztal mellett a dolgokat. Ez spontánul jött. Minden spontánul jött. Meghirdettük az újságban, hogy készülök túrázni és mennék valahová – a Háromszéki-havasok főgerince és a Nemere hegység volt megcélozva –, és ha valaki akar, csatlakozhat. Jelentkeztek harmincan–negyvenen. Elkezdtem velük levelezni, akkor nem volt más kommunikációs lehetőség, körvonalaztam, hogy hová

² Az első Bao expedíció 1971-ben, az utolsó 2011-ben zajlott. *A szerk. megj.*

fogunk menni. Úgy a szilveszteri számban jelent meg az első hirdetés, és a nyár közepére, amikor indult a tábor, aminek neve nem volt még, maradt pár ember, akik végigcsinálták ezeket velem. A többiek lemorzsolódtak év közben, valamiért nem jöhettek, másokat meg már nem érdekelt, mindenkinek vannak személyes dolgai. Az, hogy néprajzi gyűjtést is végezzünk, az úgy jött, megint egy sugallatra, hogyha itt van ennyi értelmes ember, akkor azt használjam ki arra is. Én akkor már gyűjtöttem hiedelemmondákat. És elgondoltam, hogy ha egy faluban gyűjtünk, s csak 10–15 cédula lesz egy nap mondákkal, az is már 100 körül van egy hét alatt. Meg is mutattam nekik az én kicédulázott anyagomat, s együtt felkészültünk. Elmondtam, hogy lehetőleg szó szerint kell leírni, úgy, ahogy hallják az emberektől. Kezdetben elmagyaráztam, hogy ne kérdezzenek arra rá, hogy ki volt a faluban a boszorkány, mert soha senki nem mondja meg nekik. Hanem kérdezzenek, mondjuk, gyermekijesztő lényekről például, hogy mit mondtak a gyerekek, hogy féljen a kúthoz menni. Jött az első tábor Zágóban, Gelencén és Ozsdolán. Hat napig bejártuk ezeket a falvakat, s Zágóban jött a Bao-Bao elnevezés. Első nap jött Gáspár Sanyi, a marosvásárhelyi rádiónál dolgozik, ő már tizedikes korában írogatott. Megkértem, hogy írjon a táborunkról egy cikket, az *Ifjúmunkás*nak. Egy három részes sorozat lett ebből. Ő jött az első nap Zágóban, hogy találtak egy gyermekijesztő szellemlényt, ami a Bao-Bao. Hogy: „Elvisz a Bao-Bao, ha rossz gyerek vagy!” És hát ez jól összecsengett a Kon-Tikivel, és jónak találtuk, hogy ez legyen a neve a tábornak.

FL: El tudnád mondani, hogy hol voltak ezek a táborok? Kik voltak a résztvevők?

KZ: Kinyitok egy füzetet és ebben megtaláljuk a táborozók névsorát. Az első táborban nyolcan vettek részt: Latcu Nicolae (Öcsi), Boros Judit, jelenleg művészettörténész, Nagy Sándor, képzőművész, Gáspár Sándor, újságíró, Gyárfás Lajos sepsiszentgyörgyi lakos, Pál Miklós, matematika-tanár, Marinescu Gheorghe, ASE-t [közgazdasági tanulmányokat] végzett Bukarestben, nyugdíjas, Kakas Zoltán és Balla Tamás. Nem tudom, miért vagyok a nyolcadik a sorban (nevet). 1971-ben ez volt: Zágón, Gelence és Ozsdola a néprajzi gyűjtés terepe, illetve az Ojtoz-tető, majd a Nagy Sándor csúcs és a Nemere volt a turisztikai útvonal.

FL: És a néphit volt a fő témája a gyűjtéseknek?

KL: Igen, igen. Mire beindult a Bao, nekem már arra kikristályosodott az érdeklődésem: a nagyerejű fű, vadleány, és mindenféle ilyen hiedelem-

lények. Ezekre felkészültünk. A második évben Torja, Kiskászon, Szentlélek, Szárazpatak és Kézdikővár volt a néprajzi gyűjtés helyszíne. Résztvevők: Keszeg Vilmos, Goron Péter, Balázs Árpád, Szócs Géza, nem az író, Kakas Zoltán, Demeter Lajos, Nagy Sándor és Latcu Nicolae. Ez volt 1972-ben. A 1973-as Bao: Vargyas, Száldobos, Erdőfüle, Felsőrákos voltak a falvak, amelyekben gyűjtöttünk, majd a Vargyas-szurdokban és az Orbán Balázs barlangnál kirándultunk. Tehát tulajdonképpen a Vargyas völgye volt a második része. Résztvevők: Farkas Csaba, jelenleg fogorvos, Demeter Lajos, Nagy Sándor, Balázs Árpád, Balla Tamás, Hevesi József, Zonda Attila és Kakas Zoltán. Akkor még egyet mondok el, az 1974-est, mert innen kezdődött a tábor profilváltása.

1974-ben voltunk 13-an: Besenyei Lajos, Bodi Béla, Kedves Péter Lajos, Fekete Tibor, Farkas Csaba, Daczó Jenő, Latcu Nicolae, Zonda Attila, Balázs Árpád, Fülöp Imre, Hevesi Imre, Zsigmond Imre, na meg hát én. Látod, többen visszatérők voltak.

No hát ennyi volt a Baónak az első, kevésbé zaklatott része. Mert aztán 1975-ben jött a Kászon völgye, a szentjánosi ásatások... Ez az ásatás mentette ki a Baót, mert abban az évben zaklattak már, és nem ajánlották, hogy néprajzi táborokat szervezzünk többet. És akkor elmentünk egy ásatásra. A szentjánosi templom-romot ástuk ki, Szentjános Szárazpatak mellett van, Szentlélek fölött a völgyben. Akkor kevesebben is voltunk baósok, de voltak mások, akik az ásatáson dolgoztak, de a nevüket most nem sorolom fel.

FL: A táborokról naplót írtatok?

KZ: Én túranaplót vezettem. Főleg azokat a táborokat írtam le, ahol a résztvevők nem írtak naplót. Mert aztán, 1990-től errefelé úgy éreztük, hogy most már lehet írni, amit gondolunk. Így naplókat vezettünk, mindenki leírta minden táborig napját. Azok be vannak kötve, egy nagy halom, szinte egy méter magas íráshalom. Évenként be van kötve, vagy ahol kevesebben voltunk, ott két évet összeköttem, mert olcsóbb volt ez a megoldás. Ezeknek is lehetne valahol helye. Ezeket tényleg külön kellene kezelni valahol. Ez lenne a Bao-Bao Múzeum, így is írom fel a tárgyakra a címkét. Az anyagot, ha türelmem volna, szakszerűen be kellene leltározni. Van egy ilyen is, hogy borítékokat készítettem, úgynevezett állagmegőrző borítékokat. Azokba raktam el minden levelezést, minden külön témát. Ez azt jelenti, hogy van vagy 1600–1700 boríték. Ezek a borítékok a régi anyagokat tartalmazzák és köztük vannak levelezések, Molnár Ist-

vántól kezdve Faragó Józsefig, s Xántus Jánostól Balassa Ivánon át Diószegi Vilmosig. Ezek az állagmegőrző borítékok is megérdemelnék, hogy megfelelő tárolóhelyük legyen, mert pár év múlva bizony érdekesek lehetnek. És persze vannak a cédulák, magnószalagok, hang- és videokazetták és minden egyéb.

FL: Ebben az időben milyen intézményi háttértek volt, ki támogatta ezeket a táborokat?

KZ: Hát akkor nem tartoztunk semmilyen intézményhez, de a megyei KISZ fizetett egy napidíjat az első négy tábor résztvevőinek, ami elég jó segítség volt. Én nem is akartam senkitől kéregetni. Ha kirándulni mentünk, amit a zsákunkban vittünk, azt ettük.

FL: Hát ez volt később is, amire én emlékszem. A nemerés időkben. A Nemere Körrel milyen viszonyban volt a Bao?

KZ: Hát jó volt a kapcsolat. (nevet) Én jól voltam magammal. A Nemerét nem külön ember szervezte, a kör elnöke is én voltam, 1975-ben hoztuk létre, és attól arra a Bao-Bao a Nemere Természetjáró Kör nyári táborra volt.

FL: Az összegyűlt anyaggal mi történt? Mi lett a sorsa?

KZ: Én azt kiereszkoltam, hogy mindenki a táborból hazatérve cédulázza ki a saját gyűjtését, és küldje vissza nekem. Ez az első négy évben így is volt. Sőt még később is így volt egy darabig. Aztán a '90-es években sikerült pályázni hét kis magnóra, diktafonra, és azokkal felvették az anyagot. Ez nagyban megkönnyítette a gyűjtést. Voltak olyan szorgalmasak, akik a kazettákról is készítettek lejegyzett cédulaanyagot. A kazettákat őrzöm.³

FL: És neked milyen civil foglalkozásod és munkahelyed volt? Én arra emlékszem, hogy a nyolcvanas években a kőröspataki szénbányában dolgoztál. 1990 után pedig a Székely Nemzeti Múzeumban, s onnan mentél nyugdíjba. Tudom, hogy a bánya előtt még dolgoztál az árkosi agronómusháznál, és a sepsiszentgyörgyi Állami Magyar Színháznál fotósként.

KZ: Mikor ezt kérdezik, mindig elmondom, hogy tíz munkahelyem volt, két helyről dobtak ki, vagy építettek le... Például a színháznál nagy átszervezés volt, s el kellett jönnöm. És talán a Gondviselőnek köszönhetem, hogy akárhol is dolgoztam, valamilyen úton-módon meg tudtam ren-

³ A cédulák és a hangfelvételek Kakas Zoltán sepsiszentgyörgyi lakásában vannak, példás rendben tartva. Ugyanitt vannak a Bao-Bao táborok emléktárgyai és a táborokról készült fotók. *F.L. megjegyzése*

dezni a Baót. Negyven évig nagyobb nehézségek nem voltak, persze kilincselni néha kellett, hogy nekem ezt az időszakot szabaddá tegyék. De mindig sikerült, s ez számomra ma is egy csoda, hogy minden év július végén és augusztus elején el tudtunk indulni. Tudtuk, akkor van mindig stabilan jó idő. És az is csoda, hogy nem történt egy kutyaharapásnál több bajunk.

FL: A kutatott témákban a hiedelemgyűjtés mellett volt még az etnobotanika, és még a másik örök témád, a kövek...

KZ: Hát igen, mindkettő kapcsolatos a tájjal. Ez valahol ökológia is, meg népi természetismeret is. Összetartozik. Akár növény, akár kő... Ezek mindenhol megvannak.

FL: A kövekkel hogy kezdél foglalkozni?

KZ: A kövekkel úgy, hogy amikor először voltam keleten, Örményországban, és a Szeván-tó felé buszoztunk, egyszer megálltunk az út szélén magasodó hatalmas szikla mellett, és a túravezető azt mondta, hogy „ez az a szikla, ahová a hagyomány szerint Prométheuszt kikötözték.” Én nagyon szerettem a görög mitológiát. Görög-római mitológiát tanultunk az ötödik osztályban, nem tudom, most tanulnak-e. Emlékszem, hogy nekem olyan furcsa volt, különleges, olyan egzotikus volt az a pillanat. És akkor ott megálltunk, leszálltunk a buszból, nem volt fényképezőgépem akkor, sajnos nem tudtam lefotózni, és ott álltam annyira megilletődve, hogy ez az a hely, ahol... tehát én most ide jöttem... Tudtam, hogy ez csak monda, de akkor is.

FL: Hány éves voltál akkor?

KZ: Hát huszonvalahány, ez 1970-ben volt, szinte harminc. És annyira megilletődtem, hogy ott állok. Mintha én benne volnék a mitológiában. Pedig ott egy viháncoló turistacsoporttal voltam körülvéve, néhányan ájultoztak, hasonlóan, mint én, másoknak meg fogalma se volt. Talán innen jött, hogy kezdtem érdeklődni a kövek után. Akkortájt jelent meg a román turistalap, a *România Pitorească*, ez volt az egyetlen turisztikai lap, amihez hozzájutottunk, és abban, ahol lehetett, bemutattak ilyen-olyan hegyi kuriózumokat, a Babelét meg a többieket, amik olyan felkapottak voltak. Aki olyan szerző volt, azért igyekezett ilyen ingyencégek is felkeresni. S ezekre én kezdetben csak rácsodálkoztam, de aztán elkezdtem magam is gyűjtögetni a sziklákkal, kövekkel kapcsolatos mondákat, legendákat.

Aztán az első alkalommal, mikor nem szervezhettük meg a Baót lent a falvakban, mert a hatalom elkezdte zaklatni azokat, akikkel kapcsolat-

ban voltunk, akkor tudatosan választottunk olyan utakat, hogy valahogy megközelítsünk ilyen köves, sziklás helyeket. Így inkább honismereti tábor lett a Bao.

FL: Ez hányban volt?

KZ: Ez 1976–77-ben. És akkor ott eleve voltak ilyen, érdekes alakú sziklák, amelyekhez mondák fűződnek. Akkor felkerestük a Sárkányok kertjét, vagy a Gutin-hegység Apostolait, és más ilyen „köves” helyekre is eljutottunk. Addig, amíg aztán kialakult, hogy ebből valami kiadványt is lehetne szerkeszteni.

FL: Vannak olyan érdekes köveid, amelyekhez nem kapcsolódik monda?

KZ: Vannak, persze. Hát ezek közül egyik a Tizenkét Apostol a Kelemen-havasokban. Ahhoz nincsen semmi monda, csak a név érdekes. Egyébként az országban több ilyen nevű sziklacsoport létezik. Írtak róluk ezt-azt, vannak filozofálgatások, de hát konkrét dolgot nem találtam róluk. Azt azért máig is sajnálom, hogy egy kirándulásunkon a Tizenkét Apostolnál találtunk egy nagy fémkeresztet, s azon egy dobozt, a dobozban pedig egy százlapos füzetet. Abba az ott elhaladó, főleg turisták beírtak egy csomó mindent, legfőképpen imákat, mintha a tizenkét apostolt szólították volna meg ezekkel. Olyan volt, mint a Mária kegyhelyeknél megszokott bejegyzések. Akkor mi azt ott megnézegettük, de nem volt kurázsím elhozni... Később mind sajnáltam, hiszen jól meg lehetett volna szerkeszteni ezekből a beírásokból egy kötetet.

FL: Most le lehetne fényképezni minden oldalát.

KZ: Hát azóta ki tudja, hányszor vitték azt el, merthogy ez '84-ben volt. A torjai volt szanatórium épülete mögött is van egy Mária-kegyhely, ott is volt egy hasonló beírással. Mikor rátaláltunk, be volt havazva, rettenetesen nézett ki. Gondoltam, ezt el kell innen menekíteni. Azt valóban elmenekítettük úgy, hogy megbeszéltük az illetékes plébánossal, s elhoztuk, a múzeumban kiszáritottuk, s most már a sepsiszentgyörgyi lakásomban tartom, a Bao-Bao múzeum leltárában. Meg is tudnám mutatni, fantasztikus dolgot lehetne azzal kezdeni.

FL: A kövekkel kapcsolatos mondák egy részét olvastad, más részét hallottad...

KZ: Én igyekeztem, hacsak egy mód volt rá, szakirodalmi, vagy irodalmi anyagot is keresni a köveimről, s méghozzá a hozzáférhető legrégebbit. Merthogy érezni, hogy ahogy időben előrefelé haladunk, úgy egyre kevésbé hiteles a népi anyag. Tehát például a Salamon-kő esetében 1885-ben

a Székely Nemzetben Harmath Lujza közölt egy mondát. Szépen fel volt dolgozva és nem volt tele túlkapásokkal, ezért én azt használtam fel.

FL: Emlékszem Dumitru Mărtinaş írt egy könyvet a csángókról (Mărtinaş 1985), és emiatt fellángolt a csángók magyar eredete körüli vita. Hogyan emlékszel erre?

KZ: Hát, ha most megmutathatnám Mărtinaş könyvét, hogy miket jegyezem oda be, akkor jót nevetnél. Akkor mindenki tudta, hogy ez a könyv megrendelésre született. Én nem is tudom, miért vettem meg. Lehet, azért, hogy mutogassam másoknak és ne vessünk rajta. Érzésem szerint nem is volt olyan magyar kutató, aki azt mondta volna, hogy ez a könyv most valamit el fog érni, még a román kutatók közt sem volt olyan, aki Mărtinaş könyvét komolyan vette volna.

FL: Ez furcsa módon talán még stimulálta is a magyar kutatókat, hogy tovább kutassanak. Hogyan lehetett terepre menni akkor?

KZ: A terepmunka nehéz volt. Seres András élményeit hallgattam egyszer végig, hogy ő milyen úton-módon került be egy-egy családba. Volt egy nagyon érdekes története, amikor stoppal indult Moldvába, és úgy öltözködött, hogy kerüljön mindenféle feltűnést, egy aktatáska volt csupán nála. benne a magnó (nevet). De hát ő azt mondta, hogy megy, mert szőlőt, vagy mit tudom, mit akar vásárolni, s közben, hogy ne töltsse fölöslegesen az idejét este, a gyerekeknek valami mesét gyűjtene valamelyik öregembertől. És egy olyan autóra került fel, aminek szörnyű kalandjai voltak az úton. Valami baleset volt az úton és véres kezű emberek integettek, akik pityókaszedésből mentek haza, és a baleset után mindenki próbált egy másik kocsit szerezni, hogy mehessenek az Ojtozi-szoroson lefele. András egy olyan autóra ült fel, hogy a sofőr is részeg volt, aki mellette ült, az is részeg volt, és már azt látta, hogy a következő áldozat ő lesz ezzel a kocsival. Ezek olyan magabiztosan vezettek. És közben elmondta ezt a dolgot nekik, hogy miért megy, és hogy attól tart, hogy ezt nem fogják ott jó szemmel nézni. És akkor a pasas, a sofőr mondta, hogy: ne búsuljon, mert abban a faluban, ahová ők igyekeztek: „Ott én felelek ezekért a dolgokért! Ha valaki jön, én hívom a rendőrséget. Maga ne búsuljon, jön, s nálunk alszik, nagyapám vagy apám sok mindent tud, s tőle gyűjthet.” Nahát így ment a gyűjtés akkor, ilyen módszerekkel is.

FL: Te mikor kezdted Moldvába járni?

KZ: Az igazág az, hogy én Moldvában nemigen voltam. Én a Tatros mentén voltam, s pontosan ezért 1973–74-ben kezdtem járni Dofteanára.

Tudniillik Dofteana ma egy színromán falu, de közben minden ott élő Barabas és hasonló vezetéknevű. Ők ortodoxok és most már jó románok, de tudják, hogy az elődeik csángók voltak. A Dofteanához tartozó Seaca csángó falucskának katolikus temploma is volt. Föltételeztem, hogy csángó magyarokkal találkozhatnék ott, így elmentem oda. Dofteanán van egy időjós kő az Ochiul Huitoarei, azaz a visszhang szeme. Ott tudtam aztán pár dolgot, magyar nyelvű anyagot a kőről gyűjteni. Az egy meredek sziklafal, s azon a falon van egy szemüreg, olyan, mint egy barlang szája, és amikor jön az eső, ezen az üregeen jön egy kis víz, látják, hogy „sír ez a szem”. Előre jelzi, hogy esős idő következik. Vannak még ilyen színváltó sziklák máshol is, ott van a makfalvi Alsó szikla, és a Firtos lova Énlaka és Firtosvárja mellett. Ezek is jelzik az esőt.

Az sem volt egy ideális hely, meg helyzet, merthogy román barátaim – mint jó vendéglátók – folyamatosan valamilyen programot eszeltek ki -, s nemigen értették, hogy miért akarok felmenni Seacára. Azért arra jó volt a dofteanai járkálásom, hogy román anyagot tudtam gyűjteni: etnobotanikát, a kövekkel kapcsolatos adatokat; és vittem a magnót, és mikor lehetett, a filmfelvevő gépet is, 1990 után.

Nem egy nagyméretű magnó volt, belefért jól a hátizsákba. Volt egy forróbb esetem, Tirgu Ocnán mentem fölfele a főutcán az autóbusszállomástól a városközpont felé, talán a vonathoz. A lényeg az, hogy két ilyen kövér csendőr jött velem szembe. Milicisták. Nagyon ráérősek voltak, és az volt az érzésem, hogy én vagyok a következő, akibe belekötnek, mert hátizsákom volt. Igen ám, de elkerült engem – a Gondviselő akarta így? – három ilyen félig dorbézoló csávó, akik elég jó alanyok voltak, hogy a milicisták levezesék rajtuk az energiájukat. (nevet) Én akkor nagy közömbösen mellettük ellépkedtem, leléptem a járdáról, elmentem mellettük. Ha megnézték volna a hátizsákomat, hogy miket hordozok magammal, vajon nem olyan eszközöket, amikkel el lehet Erdélyt szakítani Romániától, és akkor megtalálják a magnót és más különös dolgokat, akkor bizonyosan elkobozzák.

FL: Ez mikor történt?

KZ: Hát ez úgy az 1980-as évek elején. A gyimesi esetre emlékszel-e? Mentünk Jávárdiba...

FL: Hát éppen nem szállítottak le a buszról... Mondtad, hogy „Suntem români” ('románok vagyunk').

KZ: Nem szállítottak le. Nem azt mondtam. Hanem azt, hogy: „Am ajuns la granița României?” ('Románia határához értünk?') Le van írva,

onnan tudom. Hát ott kérte az útleveleket. Mondtam, nincsen és átadtam a már előkészített személyazonossági igazolványokat. Láthatta hát, hogy közönséges állampolgárok vagyunk.

FL: Ez már mintha 1990 körül lett volna...

KZ: Ez még 1989 előtt volt. Persze, persze, 1990-ben már nem ugráltak.

FL: Emlékszem, hogy a busz leghátsó ülésén voltunk, s jött fel a milicista.

KZ: Igen, s elő volt készítve. Emlékszel arra, hogy elő volt készítve a (személyi igazolvány), s benne az én delegációm (kiszállási megbízatás)? A csoport részére készült, s rá volt írva vagy nyolc hegy, amit szándékoztunk bejárni. Úgy, hogy csak, ha hülye az illető, akkor hihette volna el, hogy mindössze pár napra indultunk, s azt a nyolc hegyet mégis össze fogjuk járni. A művelődési ház igazgatójának mondtam, hogy írjunk bele mindent, ami a Keleti-Kárpátokban van, hogy lássák, nincs időnk lenni kolincálni a falvakban.

FL: Székelyföldön ilyen nem történt?

KZ: Jaj, dehogynem. Hát olyan volt, hogy Kézdikőváron egyszer barátokkal és gyerekekkel – ott nagyon sok gyerek mászkált velem fel a hegyre, egyedül nem tudtam felmenni a fejtetőre – helynévgyűjtést végeztünk és elmentünk a régi falu helyére is, ahol állt valamikor a falu első temploma. Ez egy kisebb szentegyháza volt, és a romjai még jól látszottak. És éppen akkor mondott a Nagyfőnök, Ceaușescu elvtárs egy habzó szájú nagybeszédet, hogy „a nemzetiségeknek is oktatni kell a saját történelmüket.” Le volt írva az újságban. Na, most mi erről beszéltünk, hogy milyen jó lenne: „Ha bevezetik, akkor meg fogjátok tudni, hogy mik voltak...” S akkor hazamentünk. Igen ám, de valamelyik gyermek elejtette odahaza, hogy miről beszéltünk, s egyszer a gyermekek szüleit hívták a rendőrségre. Nekem nem szóltak, engem valószínűleg azzal akartak megfegyvelmezni, hogy a gyermekeket megfélemlítik. Az igazság az, hogy egy darabig nem mentem én sem Kővárra. Nagyon rosszul éreztem magam, mert azoknak az embereknek kellemetlen lehetett, hogy elmenjenek a rendőrségre, ott várjanak, román nyelven nyilatkozatokat töltsenek ki, stb. De hát egy nyolcadikos, kilencedikes, tizedikes gyerek, már bizonyosan érezte azt is, hogy nem én vagyok a hibás, hanem a rendszer maga. Volt, aki Szentgyörgyre utazott, s felkeresett, s elmondta, hogy ők nagyon fel voltak háborodva. Kőváron volt olyan adatközlőm, akihez lelkileg is nagyon kötődtem, amolyan pót-nagymama vagy pót-nagy tata. És akkor nem jött, hogy menjek többet Kővárra. Gondolom, mások is így éreznek.

A másik meg a gyimesi esetem volt, amikor a második betlehemes játékot sikerült felvenni és fotózni a nyolcvanas évek derekán. Az első az Antalok-patakán csodálatosan sikerült, készítettünk hangfelvételeket és fotókat, szerencsére senki sem avatkozott bele. A következő esztendőben,⁴ az újabb felvétel után már behívtak mindenkit, aki a betlehemes játékban szerepelt. Máig sem tudom, mi volt a bajuk, az, hogy néprajzzal foglalkozom, vagy az, hogy külföldinek néztek. Talán inkább mégis a második. Mert a külföldieket mindig vadászták és elszedtek tőlük mindenfélét.

Szerencsémre ott volt és segített Kedves Béla, néptanácselnök, aki korábban egy alkalommal egy baós csapatot is elkísért a Nemerére. A gyimesi gyerekek egy csoportjával és két tanárukkal megrendezett Bao olyan volt, ami a Csalhó-hegységgel kezdődött, majd beérkeztünk Gyimesközépkokra, ott felültek a vonatra Gál Laci tanár úrral (vagy elvtárs, mert akkor azok voltak), még egy sporttanárral és a községi pártbizottság titkárával (akinek a gyereke szintén ott volt a nyolcadikban), és ezekkel lejöttünk Dofteanára, ott vártak a mi barátaink, a dofteanai román srácok. Szerezték valahonnan egy teherkocsit és ezzel fölvittek a Nemere lábához, a Nagysándor–Nemere közötti nyereg alá, valahol középtájjig, ahonnan nagyon közel volt már a hegy főgerince.

Ez a Kedves Béla egyébként egy elég kemény ember volt, ő állította le a rendőröket azzal, hogy „Nincs mit kutatni, mert ő nem philadelphiai! Én a barátja vagyok.” Persze, elnézést nem kértek, s már meghurcolták az embereket, akik jártak a betlehemmél.

FL: Visszatérnék ahhoz a periódusokhoz, amikor a Bao kiszorult a falvakból, és így a táborok inkább hegyi túrák lettek. Én tulajdonképpen erre az időszakra emlékszem, amikor én kezdtem járni, akkor hegyi túrák voltak, kevésbé voltunk a falvakban. Ez megváltozott '90 után.

KZ: 1990-ben, a rendszerváltás után visszatértünk az 1971-ben kezdett táborok tematikájához: hat nap néprajzi gyűjtés, majd hat nap hegyi túra. Így kezdtünk neki ismét. Letelepeltünk a Benedek Elek emlékház kertjébe és akkor Kisbaconban, Nagybaconban és Magyarhermányban gyűjtöttünk. Te nem voltál?

FL: De voltam, Hermányban jártuk a falut.

⁴ Az évet nem sikerült azonosítani. A szerk. megj.

KZ: Emlékszel? Hat napig ott voltunk, majd utána áttelepedtünk a Csíki-medencébe, pontosabban átmentünk a Büdösfürdő felé, ott táboroztunk, és lementünk a Csíki-medencébe Csíkszentkirályba, ahol fel szerettük volna keresni Kasza Anna nénit is. Anna nénit azért kerestük volna fel, mert a csodálatos szöttek gyűjteményének a megtekintése kiváló befejezése lett volna ez az egész tábornak. A fia, Kasza Imre híres pedagógus, képzőművész, grafikus volt, tanítványai rajzait kiállításokra vitték a világba. Miatta is mentünk volna, de Anna néni nem volt otthon, és sajnos utána nemsokára meg is halt. Így sajnos, nem tudta megvalósítani nagy álmát, a lakásába tervezett kis múzeumot. Ez volt az első Bao 1989 után. Ezután jöttek a nagyobb túrák.

FL: A természetvédő tevékenységek mennyire integrálódtak a Baókba? Vagy azok függetlenül alakultak?

KZ: Nem. A nagyobb természetvédő programunk 1994-ben kezdett körvonalazódni. A Nemere-hegység tövében, a Kárpát-főgerinc közelében van a Lassúági láp, ami természetvédelmi terület. Sokat járunk oda, és az 1994-es Baónak az volt a nagy hozadéka (ezt a tábort erre is építettük), hogy az ekkor a REC-től [Regional Environmental Center for Central and Eastern Europe, Közép-Európai Környezetvédelmi Központ] nyert pályázattal megkezdtük a Lassúági láp bekerítését és a helyi iskolaépület felújítását. Ezért ebben az 1994-es évben Felsőlemhényben volt a néprajzi tábor, és onnan telepedtünk át a Lassúágba a második héten. Az ezt követő táborokat is mind olyan helyekre szerveztük, hogy az első hat nap után a Lassúág könnyen elérhető legyen. Ez már az utóbbi tíz évben mindig így alakult. Amíg a kerítések álltak, időnként szükség volt arra, hogy javítsuk azokat, visszaszegezzük a letört léceket, turistajelzéseket fessünk – s ezek miatt az állandó munkák miatt a tábor második fele mindig ide szerveződött. Valahogy rá is voltuk erre a helyzetre kényszerítve. Ezekben a táborokban 15–20 fiatal vett részt és a tábor első felében hol Felsősztelneken, hol Berecken gyűjtöttünk, s azután mentünk a Lassúágba. Egy alkalommal, amikor Sepsibükszádon volt a tábor első fele, az áttelepedéssel elúszott egy nap, de azt is pótolni tudtuk fent a hegyen. A lassúági táborba előadókat is lehetett hívni, környezetvédelmi, természetvédelmi vonatkozású előadásokat tudtunk hallgatni. Főleg olyan előadóink voltak, akik vállalták az útviszonyokat, a gyaloglást a kapaszkodót ki a hegyre.

FL: Mi van most a rezervátummal? Megvan még a kerítés?

KZ: Hát képzeld, hogy 1994-től eltelt 13 esztendő, és nagyon tönkrement ott minden. A cölöpök és a sasok nagyon megrongálódtak egyrészt a viszonyok, másrészt pedig sajnos a szomszédok miatt.

FL: Ha felosztanád az idődet, mennyi időt foglalkoztál természetismereti és -védelmi problémákkal és mennyit néprajziakkal?

KZ: Ha nem lettek volna ezek a zavaró körülmények, akkor én megmaradtam volna a néprajzi gyűjtögetés mellett. De akkor kimaradt volna egy fél ország ismerete. Most nem tudnám, hogy hol van Koltó, mert nem fért volna bele a programomba, nem tudnám a Ciblesről a kilátást elmondani, vagy nem láttam volna többször is az Ünőköt, vagy a Lála-tavakat. Én azt mondom, hogy ez valamiképpen így alakult, és nekem talán meg is kell köszönnöm az Úrnak ezeket a kilengéseket, mert egy csomó mindent megismertem, illetve megismerhettünk az országból. Nem sajnálom utólag sem ezeket az utakat, túrákat. Nagy dolgokat nem csináltunk ezekkel, de sok helyen járhattunk és sok szép dolgot megláttunk, főleg erdélyi területeken.

FL: A falvakban volt rá példa, hogy segítettél felújítani valamit? Esetleg feleleveníteni egy szokást?

KZ: Hát volt már egy betlehemes találkozó Berecken, amit Nagy Balázssal⁵ együtt szerveztünk meg. Úgy éreztük, hogy elég jól sikerült. A helyzet az, hogy én a betlehemes játékok gyűjtésével foglalkoztam, még a múzeumba kerülésem előtt is. Egyszer kaptam egy felkérést, hogy szervezzek be betlehemeseket a budapesti betlehemes találkozóra. Erre elküldtem a szentlélekieket, majd a bereckieket. A szentlélekieket többször is. Így noszogattam ezeket a betlehemes csoportokat, hogy érezzék, akad számukra még tennivaló, van igény a betlehemezésre. Például egy karácsony előtt meghívtak egy előadásra a betlehemes játékokról Brassóba a Reménység Házába. Akkor megígértem a ház vezetőségének, hogy viszek egy csoportot is magammal. Megbeszéltem a szentlélekiekkel, hogy készüljenek. A brassóiak kifizették a benzint, egyebet nem tudtak, a csoport rákészült, ott bemutatták a játékot, majd pár nap múlva jött karácsony, és ők készen voltak az otthoni bemutatásra is. A budapesti meghívásuk is egy hasonló fontos impulzus volt. Egy másik alkalommal rájuk telefonáltam, hogy jön egy japán barátom, aki etnofotós, és csak ezért jöjjön ide, hogy betlehemeseket lásson, akkor meg ezért álltak ismét össze.

⁵ Nagy Balázs (1969) néprajzi szakíró.

Aztán a Bao táborunk hozadékaként megszületett egy új betlehemes is, a berecki. Itt az utolsó napon – ahogy ez történni szokott – találtunk rá a berecki betlehemes szövegre. Pontosan az iskolával szemben, egy idős bácsinál találtuk meg, két nagy füzetben a leírást. És ő gyönyörűen végigénekelte együltében az egész 1946-ban abbahagyott betlehemesem nekem. Ezt lekottáztattam, és addig noszogattam a berecki művelődési ház igazgatóját, Balogh András barátomat, amíg végül ők is betanulták, sőt elmehettek a budapesti betlehemes találkozóra is. Ez élmény volt a játék előadóinak is, és így újjászülethetett a berecki betlehemes játék. Kézdivásárhelyen ez sajnos nem sikerült. Kőváron szintén a biztatásomra 1990-ben azonnal elkezdték tanulni, ott össze is jött egy csoport és bejárták a falut a játékkal, s emlékszem, elmondták, hogy nagyon jó bevételük is volt. Sajnos, később többet nem próbálkoztak. Mindezideig a kézdiszentléleki tartja legerősebben magát. Az volt az egyik legrégebbi is, amiről tudunk Erdélyben, s ez az, amit ma is szívesen vesznek a faluban. A legrégebbi időkben egy latin nyelvű játék volt, ebből alakult ki a mai formája. Ma sajnos inkább színpadi produkcióként van rájuk igény.

FL: A faluba nem engedik be?

KZ: Beengedni beengedik. De már nincs az, hogy milyen hatalmas dolog, hogy meglátogattak a betlehemesek. Úgy néz ki, elveszítette a varázsát itt nálunk Háromszéken, sajnos. Gyimesen sokszor három-négy csoport is volt egy faluban. Ez persze egyfajta bevételi forrás is, tudod. Ahogy emlékszem, vagy négy betlehemesem fényképeztem végig, s ott mindig nagy szeretettel fogadták őket.

FL: Meddig fogsz még baózni?

KZ: Hát én arra gondolok, ha a Jóisten is éltet, legalább a negyvenediket meg kellene csináljuk. Egyre nehezebb.

FL: Miért? Milyen nehézségek vannak?

KZ: Egyre nehezebb a pénzszerzés, mert még tán úgy az 1990-es évek végéig jobban lehetett pénzt szerezni.

FL: A '80-as években nem is emlékszem, hogy pénz kellett volna hozzá.

KZ: Igen, de mi a magunk élvezetére csináltuk. Túrátunk erre, túráztunk arra, s jól éreztük magunk. De most ezek a gyerekek, akik jönnek, dolgoznak is. Hol a Lassúágban tettük a magunkét, hol turistajelzést festettünk a Nemere-hegységben, hol tanösvényt alakítottunk ki. Tehát, ha ezek a táborozók dolgoznak, méghozzá nem is könnyű munkát a nyár kellos közepén, akkor illik nekik valamennyit fizetni. Lehet, hogy jönnének

mindenféle támogatás nélkül is, de úgy érzem, illik legalább az élelmezésűkhöz hozzájárulni. És ez külön fontos volna, hogy főleg olyan gyermekeket táboroztassunk, akiknek nincsen miből másfajta, több pénzbe kerülő táborokba elmenni.

FL: A Nemere-körnek is évfordulója lesz.

KZ: Ez a negyvenes szám kísért engem. Mert a Bao mindjárt negyvenéves lesz. A Nemere kör 1975-ben alakult, az is mindjárt negyvenéves. És negyvenéves a túrázásos ötletem, így van a negyvenéves évforduló. Én nem magamat akarom ünnepelni, mert én tudom biztosan, hogy ezeket nem tudtam volna egyedül végigvinni. Na: menj fel egyedül az Ünőkőre! Éjszakázzál a Lála-tónál egyedül! Meglátod, hogy milyen érzéseid lesznek. (nevet) Pedig oda aztán a medve se megy fel, ott aztán kietlen a havas. Semmi, semmi...

FL: Lehetett volna egy állandó társaságod. Ez, hogy mindig új embereket hoztál, ez jó, ez mozgalmas.

KZ: Állandó társaság körülöttem nem tudott kialakulni, mert ha állandó, akkor azt jelenti, hogy itt van Szentgyörgyön. De itt mozgásban van mindenki. Hol ide mentek el, hol oda mentek el. Aki megnősült és lett két gyereke, annak odahaza kellett lennie a gyerekével, vagy legfennebb egy kisebb túrára jött el. Már a legelején van egy nagyobb tömeg, és akkor ki ide megy, ki oda megy. Ki mászni jár, ki kocogó túrára megy, vagy a városzéli séta a kedvence. Ez így van jól. Egyébként én voltam az, aki szorgalmaztam a rendszerváltás után az Erdélyi Kárpát-Egyesület újraalakítását, anélkül, hogy én tag akartam volna lenni. Vagy a Nemerével be akartam volna sétálni az EKÉ-be.

FL: Mi lesz a Bao örökségével?

KZ: Nem tudom. Mindenki kérdezi, hogy miért nem csinálsz ezt, meg miért nem csinálsz azt. Magánemberként mit kellene tennem? Egyébként az én életem is csak egy élet. Hiába akarsz lángholni népedért, ha azok az intézmények, amelyeknek lehetősége volna, mert nem igaz, hogy nincs, azok nem segítenek. Így pedig mit tehetek? „Hadd vesszen a múltunk egy-egy darabkája!” Ezt idézőjelben mondom, persze.

FL: Nyilván. Tudom, a felháborodás mondatja.

KZ: Most ott vagyunk, hogy ott van a szép gyűjtemény, az írott tojásokkal, megjelent a könyv is róla. Nagyjából helyén van minden. Hát kapok egy helyet, ahová ezt el lehet menekíteni? És ha volna hely, akad majd egy ember, aki ezeket tisztességesen kezelje? Ilyen lelkesedő emberek vannak:

„Csinálj egy Bao múzeumot!” Hát milyen jó lenne. De akad-e ember, aki tudja kezelni, s a legelső fellángolásuk után nem adják egy kufárnak oda?

Utóirat 2018-ból

A negyvenedik táborral a Bao-Bao története 2011-ben lezárult. Kakas Zoltán a rá jellemző következetességgel minden tábor anyagát (a néprajzi anyagot éppúgy, mint a naplófeljegyzéseket és a fényképfelvételeket) rendezte, archiválta. Az anyag egy töredékéből vándorkiállítást állított össze, amely 100 fényképben mutatta be a tábor történetét, csoportképeket, portrékat, tájképeket és életképeket váltakoztatva. A kiállítás nyolc színhelyen került bemutatásra, pozitív visszhangot váltva ki a háromszéki magyar sajtóban. A Bao-Bao története talán kissé tágabb körben is ismertté vált⁶, de öröksége és hatása az erdélyi néprajzkutatásban mindezülig nem került feldolgozásra.

A Bao-Bao és a hozzá kapcsolódó néprajzi, honismereti és természetvédelmi túrák és táborok részletesebb megismerése érdekében, illetve annak érdekében, hogy a mozgalom szakmai elemzése megtörténjen, szükséges volna, hogy azok is megszólaljanak, akik a táborokban részt vettek vagy más módon kapcsolatba kerültek ezzel a mozgalommal. Azt gondolom, mindannyian gazdagabbak lettünk valamivel ezekben a táborokban, és talán eljött az ideje erre reflektálni.

⁶ Lásd: <https://kronika.ro/szempont/szulofoldismeret-bao-bao-tabor-es-az-irott-tojasa-beszegeltes-kakas-zoltan-neprajzkutatoval> (letöltés 2019. 09. 10.)

Melléklet

Az első táborok, év, helyszín résztvevők (Kakas Zoltán feljegyzése):

Bao-Bao 1971

Útvonal (vagy bejárt terület): Zágon – Gelence – Ozsdola – itt néprajzi gyűjtés, az első hat napon.

Majd az Ojtoz-tetőn át – Ozsdoláról gyalogtúra a tetőre – a Kárpátok főgerincén a Majlát-tető – a Gyepár-tető – a Nagy Sándor csúcs.

Ez volt a második hat nap.

Résztvevők: Gáspár Sándor, Nagy Sándor, Latcu Nicolae, Marinescu Gheorghe, Gyárfás Lajos, Kakas Zoltán, Boros Judit, Páll Miklós, Balla Tamás.

Bao-Bao 1972

Útvonal: Torja – Kiskászon – Kézdiszentlélek – Szárazpatak – Kézdikővár, Fufásfalva, néprajzi gyűjtést végeztünk.

A túra második részét is gyűjtésre fordítottuk.

Résztvevők: Balázs Árpád, Goron Péter, Keszeg Vilmos, Szőcs Géza, Kakas Zoltán, Demeter Lajos, Nagy Sándor, Latcu Nicolae, Gyárfás Lajos.

Bao-Bao 1973

Útvonal: Vargyas, Száldobos, Erdőfüle, Felsőrákos – a gyűjtés helye.

A tábor második része a Vargyas szurdokvölgye, az Orbán Balázs Barlanggal.

A tábor vendégei: Bogdán László író, újságíró és Balogh Edgár, akit az *Intelmek* c. kötete bemutatására hívtunk. Mindkét rendezvényen részt vettek a falu fiataljai is. Vendégeink voltak még Kisgyörgy Zoltán, Benedek Flóra (az Emlékházban fogadott, így inkább ő látott vendégül!) ugyanígy Sütő Béla bútorfestő népművész és Vigh István grafikus.

Résztvevők: Farkas Csaba, Demeter Lajos, Nagy Sándor, Balázs Árpád, Balla Tamás, Hevesi József, Zonda Attila, Kakas Zoltán.

Bao-Bao 1974

Útvonal: Alsó- és Felsőlemhény, Almásrét a néprajzi gyűjtés helye.

Hat napos túra a Nemere-hegységben.

Vendégei voltak Jakabos Ödönnek Kézdivásárhelyen, aki indiai gyalogútjáról tartott fél éjszakát tartó vetített képes beszámolót.

Résztvevők: Besenyei Lajos, Bódi Béla, Kedves Péter Lajos, Fekete Tibor, Farkas Csaba, Daczó Jenő, Latcu Nicolae, Zonda Attila, Balázs Árpád, Kakas Zoltán, Fülöp Imre, Hevesi József, Zsigmond Imre.

Irodalom

Heyerdahl, Thor

1962 *Tutajjal a Csendes-Óceánon. A Kon-Tiki Expedíció.* Gondolat Könyvkiadó, Budapest.

1963 *Aku-Aku. A Húsvét sziget titka.* Gondolat Kiadó, Budapest

Mărtinaș, Dumitru

1985 *Originea ceanăilor din România.* Editura Științifică și Enciclopedică, București.

ANUARUL
ASOCIAȚIEI
ETNOGRAFICE
KRIZA JÁNOS
NR. 26.

ISSN 1841-3021

ISBN 978-606-9015-09-4

9 786069 015094